

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 71. ТОМ 1
ISSUE 71. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 2 від 29.02.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 71. Том 1. – 368 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології; **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Степик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (дос. ССс., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024

© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2024

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 2 from 29.02.2024)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 71. Volume 1. – 368 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **S. Voloshyn** – candidate of pedagogical sciences, associate professor of Psychology Department; **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomrya** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Department of Social Pedagogy of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., Ph.D.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2024

ІСТОРІЯ

УДК 94(477)«179/1917»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-1>**Юрій БОЙКО,***orcid.org/0000-0003-2948-9180**кандидат історичних наук,**доцент кафедри історії України та філософії**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) boikou@vsau.vin.ua***Діана ВОДЯНИЦЬКА,***orcid.org/0009-0006-2505-5448**студентка факультету менеджменту та права**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) vodanitska@gmail.com*

СЕКРЕТИ СТАРОЇ ГІМНАЗІЇ (ПРАВОНАВЧІ АСПЕКТИ «МІКРОІСТОРІЇ»)

Нові парадигми філософського світосприйняття вимагають оновлення методологічного арсеналу історичного дослідження. Нарівно з глобальним моделюванням минулого, усе більше фахівців віддають шану так званій «мікроісторії», де об'єктом і предметом реконструкції виступає не процес, а людина у звичному для неї середовищі. Характерною особливістю методології «мікроісторії» є міждисциплінарність досліджень. Результативність такого підходу багато у чому залежить від доступності джерельної бази, попередньо опрацьованої і опублікованої фахівцями з історії та джерелознавства. Лише тоді співпраця представників різних галузей знань може бути плідною, а результати науково обґрунтованими з історичної точки зору. Пропонована стаття продовжує публікацію архівних джерел з життя Вінницької повітової гімназії 1832–1847 рр. Для цього відібрано двадцять документів, об'єднаних у шість новел зі своїми сюжетами, інтригою і головними героями: «Примарний пансіон», «Déjà vu», «Візит губернатора», «Чутки», «Полякам заборонено», «Помста». Майже усі документи позначені грифом «секретно», оскільки містять інформацію щодо правопорушень, здійснених не тільки «простими» людьми (обивателями, гімназистами, чиновниками), але й представниками верховної влади на чолі з імператором. Стосовно злочинів кримінальних, у нашому розпорядженні є дані досудового розслідування без судових рішень, які у фондах архіву відсутні. Гіпотетичний результат реконструйовано за нормами тодішнього законодавства. Адміністративна провина чиновника від освіти мала наслідком його звільнення рішенням суду за інші зловживання по службі. Злочинна дія імператора для нього особисто наслідків мати не могла з причини невідсудності верховної влади. Ці висновки стали можливими завдяки історико-правознавчому підходу до аналізу документів, що у межах вітчизняних досліджень з «мікроісторії» здійснено вперше.

Ключові слова: «мікроісторія», міждисциплінарний підхід, Вінниця, гімназія, XIX століття.

Yurii BOIKO,*orcid.org/0000-0003-2948-9180**Candidate of Historical Sciences,**Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Philosophy**Vinnitsia National Agrarian University**(Vinnitsia, Ukraine) boikou@vsau.vin.ua***Diana VODIANYTSKA,***orcid.org/0009-0006-2505-5448**Student at the Faculty of Management and Law**Vinnitsia National Agrarian University**(Vinnitsia, Ukraine) vodanitska@gmail.com*

SECRETS OF THE OLD GYMNASIUM (LEGAL ASPECTS OF "MICROHISTORY")

New paradigms of the philosophical outlook require updating the methodological arsenal of historical research. Along with the global modeling of the past, more and more specialists pay tribute to the so-called "microhistory", where

the object and subject of reconstructions is not a process, but a person in his usual environment. A characteristic feature of the "microhistory" methodology is the interdisciplinary nature of the research. The effectiveness of such an approach largely depends on the availability of a source base previously processed and published by historians and source scholars. Only then can the cooperation of representatives of different fields of knowledge be fruitful, and the results scientifically substantiated from a historical point of view. The proposed article continues the publication of archival sources from the life of the Vinnytsia Regional Gymnasium in 1832–1847. For this purpose, twenty documents were selected, combined into six stories with their own plot, intrigue and main characters: "Fictitious Boarding House", "Déjà Vu", "Governor's Visit", "Rumors", "No Poles", "Revenge". Almost all documents are marked "secret", as they contain information about offenses committed not only by "ordinary" people (citizens, high school students, officials), but also by representatives of the supreme power headed by the emperor. Regarding criminal offenses, we have at our disposal the data of pre-trial investigations without court decisions, which are not in the archive. The hypothetical result was reconstructed according to the norms of the then legislation. An administrative error by an education official led to his dismissal by court order for another misconduct. The criminal act of the emperor could not have consequences for him personally due to the non-jurisdiction of the supreme power. Such conclusions became possible thanks to the historical-legal approach to the analysis of documents, which was first carried out within the framework of domestic studies of "microhistory".

Key words: "microhistory", interdisciplinary approach, Vinnytsia, gymnasium, 19th century.

Постановка проблеми і аналіз досліджень.

Епоха культурного постмодерну другої половини ХХ століття з необхідністю породила нові течії у філософії історії. Це знайшло відображення у пошуках нових напрямків емпіричних досліджень, зміщенні акцентів з побудови глобальних дихотомій, заснованих на класичних соціально-економічних парадигмах філософії ХІХ століття, до виведення на перший план людського, персоніфікованого начала у складних процесах одвічного руху від попереднього до наступного, від минулого до майбутнього. Нова філософія покликала до життя «мікроісторію», дослідницьким горизонтом якої мало б стати відтворення буття конкретних людей у конкретних життєвих обставинах. Ця риса була притаманна античній історіографії, відроджена гуманістами часів Ренесансу, збережена у класичній літературі романтично-прагматичного ХІХ століття, доведена до чуттєвого абсолюту художниками-модерністами і знову повернена історикам у якості однієї з тенденцій наукових досліджень атомізованого пост-пост-модерну.

Становлення означеного напрямку історичних студій в Україні співпало з переходом від радянського модернізму до національного постмодерну на зламі ХХ і ХХІ століть. Досить вдалим є аналіз особливостей напряму «мікроісторії» в українській його імплементації¹ з боку О. А. Коляструк – визнаного фахівця у цій галузі (Коляструк, 2007; 2008; 2010; 2012). Від себе додамо, що невід’ємною складовою і важливою умовою успішності реалізації внутрішнього потенціалу «мікроісторії» є не тільки наявність джерельної бази, а перш за все її доступність широкому колу дослідників. Без первинної фахової обробки і масової тематичної публікації такої специфічної інформації, годі сподіватись на суттєві зрушення у цьому напрямку.

Мета і новизна роботи. Пропонована стаття є продовженням справи первинної обробки і публікації архівних джерел з життя Вінницької повітової гімназії 1832–1847 рр. (Бойко, 2022; 2023; 2023 а). Переважна більшість документів, що уводяться до наукового обігу у даному випадку, належать до короткого періоду 1838–1840 рр. Усі вони представлені оригіналами службового листування директорів навчального закладу з органами місцевої влади та очільниками Київського навчального округу. Вхідні листи написані на офіційних бланках якісного паперу чітким канцелярським почерком. А ось вихідні представлені виключно чернетками, що значно утруднює їх первинне опрацювання: дешевий папір, гусяче перо, неякісні чорнила, недбалість скоропису, скорочення, закреслення, виправлення – далеко не усі труднощі, які слід терпляче долати у процесі підготовки документів до публікації, одночасно здійснюючи їх український переклад зі збереженням особливостей стилю і термінології епохи. Винагородою досліднику є те, що чернетка передає не тільки зміст написаного, але й процес писання, роздуми, сумніви, зміни психологічного стану автора. Найбільш складними з палеографічної точки зору є автографи Г. М. Фовицького, що подекуди межують з криптографією (рис. 1).

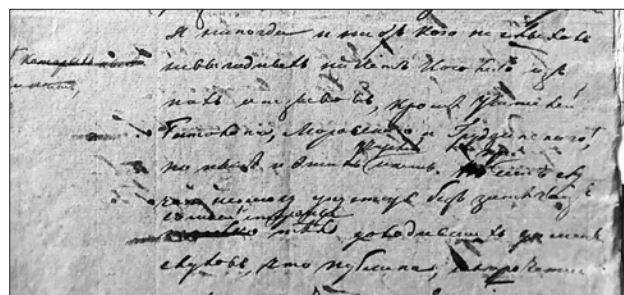

Рис. 1. Автограф Г. М. Фовицького (Документ 3.2 у тексті, фрагмент)

¹ «Історія повсякденності».

Майже усі документи позначені грифом «секретно» і за змістом об'єднані нами у шість новел зі своїми сюжетами і головними дійовими особами. Новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії наводиться правознавча оцінка характеру і можливих наслідків документально засвідчених вчинків і діянь реальних осіб у конкретних обставинах їх повсякденного буття в українському Правобережжі 1830-х – початку 1840-х рр.

Виклад основного матеріалу

1. ПРИМАРНИЙ ПАНСІОН

Недержавні заклади були важливою складовою системи початкової і середньої освіти дворянської молоді, головне дівчат.

Нормативні засади відкриття й утримання приватних пансіонів містилися спочатку у «Статуті навчальних закладів, підвідомчих Університетам» 1804 р., а пізніше у «Статуті Гімназій та Училищ повітових і приходських» 1828 р. У останньому, зокрема, йшлося про таке:

§307. Задля сприяння намірам Уряду у поширенні просвіти дозволяється відкривати приватні навчальні заклади на підставі усталених для цього правил.

§308. Ці заклади можуть бути двох видів: або тільки для викладання, або разом з тим для утримання та загалом для виховання учнів. Навчати дітей обох статей дозволяється лише у першому <...>.

§309. Жоден приватний навчальний заклад не може бути відкритий без дозволу Училищного Начальства. Засновник зобов'язаний надати прохання тому місцевому начальству, до відома якого має належати його навчальний заклад, і у той самий час надати план його, пояснюючи: 1) якого виду буде цей навчальний заклад; 2) які навчальні предмети мають у ньому викладатися; 3) скільки у ньому буде вчителів і яких саме; 4) яка у ньому передбачається найбільша кількість учнів; 5) де і яке приміщення для них призначається. На відповідальність утримувача покладається приймати в Учителі тільки тих, хто мають на це законні права і не інакше, як за схваленням Училищного Начальства (Устав, 1829: 117–118, 123). У 1831–1835 рр. до цих положень були прийняті суттєві доповнення: обов'язкове прийняття утримувачами російського підданства; навчання дітей різної статі тільки у школах, до яких стали відносити і приватні заклади, призначені для навчання дітей без постійного проживання; усі утримувачі закладів повинні були, окрім свідоцтва на відкриття від училищного начальства, одержати посвідчення від цивільного начальства про їх гарну поведінку (Положение о частных учебных заведениях, 1835: XXXIV–XXXVIII).

У 1838 році в Подільській та Волинській губерніях діяли і були оглянуті під час візитації² попечителем навчального округу «чоловічий пансіон п[ана] Богатко та жіночий пансіон п[ані] Юдицької у Вінниці, Біндер у Немирові, Кржижановської у Луцьку, Бондіні у Клевані та Колпачкевичевої і Ростоцької у Житомирі. У пансіоні п[ана] Богатко, прийнятий ним <...> розподіл годин знайдено повністю невідповідним встановленим правилам і шкідливим успіхам учнів і тому затверджено складений ним <...> інший розклад наперед до нового навчального року. Цей останній розклад, хоча також не може бути визнано задовільним, але тимчасово дозволено з огляду на те, що кількість учнів у цьому пансіоні досить незначна і що доскональна зміна навчальних годин могла б бути шкідливою наприкінці навчального року. Усі жіночі пансіони, окрім існуючого вже кілька років пансіону п[ані] Юдицької, тільки з недавнього часу відкриті, знайдені у гарному стані, особливо музика та малювання у пансіоні п[ані] Юдицької досить задовільні» (ДАВіО³. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 104). Рік навчання у вінницькому дівочому пансіоні коштував 180 руб. сріблом (Там само. Арк. 63), у чоловічому від 100 до 400 руб. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 173. Арк. 222). За даними О. П. Прищепи, у Київській губернії на той час якщо і діяли пансіони, то лише один дівочий у губернському центрі (Прищепи, 2019: 520–524, табл. 15).

Директор Вінницької повітової гімназії Г. М. Фовицький контролював діяльність пансіонів на підвідомчій території. Що спонукало його на втручання до сфери компетентності іншої дирекції училищ – судити важко, адже містечко Лінці (Іллінці) належало до Липовецького повіту Київської губернії. Не зважаючи на це, він звістив секретним поданням про сумнівний пансіон пані Гащинської директора Київської другої гімназії⁴ та училищ Київської губернії Мілашевича. Останній, історик за фахом, розуміючи незаконність дій утримувачки закладу, замість знехтяться по службі з липовецьким поліцеймейстером і припинити неподобство, у найввічливіших виразах повернув справу пану Фовицькому на дослідження (!), спираючись при цьому на авторитет Київського цивільного губернатора і попечителя навчального округу (Документ 1.1).

² Так називали щорічну фронтальну перевірку закладів середньої освіти навчального округу.

³ ДАВіО – Державний архів Вінницької області. Користуючись нагодою, висловлюю ширшу вдячність співробітнику архіву І. П. Гуменюку за допомогу і консультації у роботі з документами.

⁴ Вважалась Київською губернською гімназією.

Оговтавшись від здивування, Гаврило Михайлович, з огляду на високе начальство, усе ж зібрав нові докази та відіслав Мілашевичу⁵, правда, не «у самому нетривалому часі», а *день у день через 5 місяців* після одержаної образи (Документ 1.2).

На що могла розраховувати французенка пані Гашинська у разі викриття її афери? За тодішнім законодавством, її дії підпадали під кваліфікацію «злочинство-шахрайство» і у даному конкретному випадку каралися штрафом у 5 рублів⁶ та закриттям пансіону уповноваженими на те інстанціями (Уложение о наказаниях, 1857: 1376). Об'єктивно це співпадало з інтересами уродженки Швейцарії Luise Selwers, удови доктора медицини Юдицького, яка на початок 1838 р. залишалась утримувачкою єдиного жіночого пансіону у Вінниці⁷, ділячи терени Поділля і Київщини з немирівчанкою пані Біндер. Схоже, що вона, як раніше Людовік Менглет (Бойко, 2023: 28), скористалася відомою їй вадою Гаврили Михайловича, а саме психологічною нестійкістю до впливу сильного маніпулятора. Такий варіант примусу-злочину тодішнім законодавством не розглядався, оскільки не міг бути доведеним у суді.

Документ 1.1

Одержано 7 квітня 1838

Секретно

Міністерство Народної Просвіти.

Київський Навчальний Округ.

**Від Директора Київської другої Гімназії
та училищ Київської Губернії.**

В м. Києві. 22 березня 1838 року. № 294.

Пану Директору Вінницької Гімназії

Відношення Вашого Високблагородія від 7-го березня за № 2 з написом секретно мною одержано 19-го цього березня, на яке честь маю повідомити, що про утримуваний у м[істечку] Лінцях п[ані] Гашинською дівочий пансіон ніяких відомостей у Дирекції немає, і це утримання, вірогідно, відбувається таємно та повз відома училищного начальства. Приступаючи до здійснення розпорядження з приводу викриття цього зловжи-

⁵ Мілашевич був звільнений з посади директора училищ Київської губернії 10 березня 1839 р. (Министерские распоряжения, 1839: 156).

⁶ У місті, наприклад Вінниці, вже 75 рублів.

⁷ До відомостей, зібраних О. П. Прищепою, можемо додати, що за архівними даними у Вінниці пансіон пані Мочинської після 1834 р. не згадується, пані Гутковська відкрила свій заклад за власним бажанням у 1837 р., пансіон пані Жирардот у відомості 1837 р. не згадується і був закритий рішенням суду у політичній справі її чоловіка, а дружина утримувача чоловічого пансіону Богатко, одержавши дозвіл на відкриття дівочого пансіону у 1833 р., ним не скористалась (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 173. Арк. 7 зв.; Там само. Спр. 270. Арк. 62–63; РГИА. Ф. 733. Оп. 49. Д. 479; Там само. Д. 152).

вання, я зустрічаю значне утруднення з [причини] відсутності повідомлень про жодну особу, яка б у тому пансіоні навчалась, у зв'язку з чим, звернувшись з цього приводу до Київського Цивільного Губернатора і довівши до відома пана Попечителя Київського Навчального Округу, маю за честь найпокірніше просити Вас, Милостивий Пан, повідомити мені, хто саме з м. Вінниці проживає у Лінцях та займається вчителюванням у тому пансіоні і скільки у ньому усіх вчителів та учнів, і хто така п[ані] Гашинська. Якщо повідомити про це детальні відомості Вам буде обтяжливо, то принаймні не полиште мене у невіданні стосовно окремих обставин щодо цієї справи. Повідомлення про це Вашого Високблагородія буду мати честь очікувати у самому нетривалому часі.

Надворний Радник (Мілашевич) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 9).

Документ 1.2

Чернетка

Секретно

П[ану] Директору Київської другої Гімназії.

22 серпня 1838. № 3-й

До цього часу я не мав можливості зібрати потрібні відомості щодо звернення Вашого Високблагородія від 22 минулого березня за № 294, стосовно утримуваного у Лінцях такою собі п[ані] Гашинською дівочого пансіону, а після повернення з [вакацій] минулої Пасхи⁸, учень довіреної мені Гімназії Малашкевич, батько якого проживає у Лінцях та перебуває управителем у маєтку Князя Сангушка, повідомив, що два рідні молодші брати його також ходять на уроки до дівочого пансіону Гашинської і що там немає інших вчителів, окрім чоловіка утримувачки, який викладає польською мовою, сама ж утримувачка, як французенка родом, навчає французької; музиці навчає у цьому закладі дочка вінницького годинникового майстра дівчиця Хоржевська, а танцям вчить французький підданий Шашборанд, котрого я нині бачу у Вінниці. Що стосується дівчиці Хоржевської, [то] я сам чув від батька її не далі як з місяць тому, що дочка його живе у Лінцях і там навчає дівчиць на фортепіано.

Про що Вашому Високблагородію маю честь повідомити.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 10).

2. DÉJÀ VU

1830–1831 роки, як час славних діянь, надовго закарбувалися у пам'яті поляків, у тому числі з українського Правобережжя. Учасники подій ділилися спогадами з підростаючим поколінням.

⁸ Православна Пасха у 1838 році припадала на 26 березня. У цей же час розгортались події, описані нами раніше у новелі «Дуелянти» (Бойко, 2023 а: 15–17).

Документ 2.1
Чернетка

Секретно
П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
25 квітня 1838. № 4

Учорашнього числа доведено до мого відома, що учень довіреної мені гімназії 1-го класу Петро Крижановський говорив таємно перед Святом Пасхи двом своїм товаришам, що дядя його і опікун поміщик Київської губернії Сквирського повіту села Пархумовки Марцелій Крижановський, як учень Крижановський повідомив Депутатам¹⁰, має нібито у себе велику кількість коней і зброї та здійснює підготовку до повстання, що зброєю зберігає у льосі і зверх того нібито його дядя розкидав по дорогах конверти. Учня Крижановського я сам не опитував і ніякого розвідування не робив, і наперед не буду до припису Вашого.

[Директор Г. Фовицький] (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 11).

Документ 2.2
Одержано 17 травня 1838

Секретно
Міністерство Народної Просвіти.
Київський Навчальний Округ.
Канцелярія. По Секретній частині. У Києві.
9 травня 1838 року. № 31.

Пану Директору Вінницької Гімназії

У доповнення до донесення Вашого Високблагородія від 25 квітня цього року за № 4 про те, що учень 1-го класу Петро Крижановський висловлювався про неблагонамірність дяді свого, поміщика Київської губернії Сквирського повіту Марцелія Крижановського, пропоную Вашому Високблагородію, не показуючи учню Крижановському вигляду формального розпитування, увійти з ним Вам самому, або через кого іншого на Ваш розсуд у розмову з означеного предмету та непримітним чином упродовж одного розговорити про усі подробиці, що можуть слугувати поясненням його розповіді і про те, що зі слів його ще з'ясується мені донести, додаючи при тому, яких років цей учень, якої поведінки, чи можуть свідчення його заслуговувати на довіру, чи давно він у Гімназії, хто його батьки і де проживають.

Ці відомості належало Вам доправити додатком донесення за № 4.

Попечитель Київського Навчального Округу (Фон-Брадке) (Там само. Арк. 12).

Багато що могли повідати й комбатанти з іншого боку, наприклад, ветеран російсько-турецької війни 1828–1829 рр., учитель Вінницької гімназії, а тоді викладач Немирівського повітового училища Димитрій Авер'янов. 24 квітня 1831 р. він особисто викрив загін повстанців у маєтку посесора села Селище Брацлавського повіту шляхтича Філеновича, повідомив про це військовому командуванню і сам прийняв участь у бойових діях (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярні списки. Арк. 12–14; Формулярний список про службу и достоинства. Арк. 17–19). Осередки польського молодіжного спротиву були виявлені у Вінниці 1831 і 1833 рр. (Бойко, 2023). Після 1833 р. збройні виступи вже не спостерігалися, на зміну їм прийшла підпільна агітація та пропаганда, орієнтована переважно на учнівське середовище, наслідком чого стали, зокрема, події у Київському університеті св. Володимира 1837–1838 рр. (Бергер, 1873: 41–51; Владимирский-Буданов, 1884: 164–172).

Герой цієї новели учень 1-го класу Вінницької гімназії 15-ти літній⁹ напівсирота Петро Крижановський. Збираючись на Великодні вакації до свого дядька поміщика села Пархумовки (Пархомівки) Сквирського повіту Київської губернії Марцелія Крижановського, він розповів друзям, що дядько налаштував зброї, коней і готується до повстання. Директор закладу Г. М. Фовицький одразу ж доповів про це своєму начальству і отримав наказ продовжувати секретно збирати й оцінювати інформацію (Документи 2.1 і 2.2).

У підсумковому звіті попечителю округу Гаврило Михайлович відверто співчував хорошому, але не дуже розумному юнаку-першокласнику, підкреслюючи, що його розповіді більш схожі на фантазії, довіряти яким навряд чи доцільно (Документ 2.3). Він розумів, що дядько, скоріш за все, розповідав племіннику про події у повіті під час повстання, а вразливий (недалекий ?) гімназист сприйняв це по-своєму.

Не викликає сумніву, що після вчинку Петра дядькова лояльність значно постраждала в очах місцевої адміністрації. Але ще нічого, порівняно з тим, якими могли б стати наслідки у разі судового підтвердження даних про підготовку до збройного повстання. На Марцелія Крижановського чекало б позбавлення усіх прав стану і заслання на каторжні роботи у рудниках на термін від 15 до 20 років, тоді як племінник його був би звільнений від відповідальності за недонесення на правах близького родича (Уложение о наказаниях, 1857: ст. 29, 138, 140, 284, 296).

⁹ Нормальним для першокласників був вік у 10–12 років, хоча «балагул»-другокласник 15-ти років нам теж відомий (Бойко, 2023 а: 12–13).

¹⁰ Можливо так автор позначив своїх довірених учнів.

Документ 2.3
Чернетка

Секретно
П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
17 травня 1838. № 5

Я виконав наказ Вашої Екселенції, що міститься у приписі мені від 9 цього травня за № 31 щодо висловлювань учня довіреної мені Гімназії 1-го класу Крижановського про неблагонадійність дяді свого <...>¹¹. За розпитуваннями, проведеними учню Крижановському через найбільш довіреного мені учня, котрому він розповів раніше відоме Вашій Екселенції з донесення мого за № 4 про дядю його, нічого більшого не відкрилося, і вже помічено, що учень Крижановський був набагато більше скритний при поновленні йому питань з цього приводу.

Учень Петро Крижановський поведінки гарної і ні у чому засудливому помічений ніколи не був. Від народження йому 15 років, Римо-Католицького сповідання, батька не має і мати його удова проживає поблизу його дяді у Сквирському ж повіті. На вакаціях і святах живе разом з нею, а найчастіше у дяді свого. Чи можна мати довіру до свідчень його ствердно вважати не може.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 13).

3. ВІЗИТ ГУБЕРНАТОРА

Початок червня місяця – час спитів у гімназії. Тоді ж Подільський цивільний губернатор, як правило, оглядав свої володіння, відвідував гімназії і був присутній на іспитах. Перше повідомлення про перебування губернатора Г. С. Лашкарьова¹² у Вінницькій гімназії датується 3-м червня 1834 р.: «Його Екселенція був у фізичному кабінеті та в усіх класах, де слухав відповіді учнів на екзаменах і відповідями їх як і зразковим у гімназії порядком залишився задоволений» (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 18).

Інакше пішли справи у 1838 р. Надвечір 1-го червня, о 6-й годині пополудні, Григорій Сергійович Лашкарьов в'їжджав до Вінниці, можливо, Літинським шляхом через міст на Південному Бузі, на гору вулицею Домініканською, повз Мурів, де знаходилась гімназія. Його екіпаж наздогнав учня, який ішов з класів до квартири і не побачив губернатора, не зняв кашкета. Начальник губернії не полінувався зупинитись і насварив хлопця.

¹¹ Див. вище.

¹² Лашкарьов Григорій Сергійович (1788–1849), учасник Наполеонівських війн, Подільський губернатор (1832–1834, 1835–1839), Волинський цивільний губернатор (1839–1844), генерал-лейтенант і сенатор з 1844 р. (Половцов, 1914: 96).

Наступного дня нова напасть. Його Екселенція ішов містом, а повз нього бричкою проїхав інший гімназист і теж не зняв кашкета, оскільки був сильно підсліпуватий і не помітив високого гостя. Губернатор зчинив скандал і прилюдно пообіцяв: «Я навчу вашу гімназію поштивості!» (Документ 3.2).

Місяць по тому директор гімназії одержав секретного листа за підписом помічника попечителя округу, у якому ішлося про невдоволення з боку Подільського губернатора станом речей у Вінницькій гімназії з посиланням на думку місцевої «публіки» (Документ 3.1).

З ґрунтовної відповіді пана Фовицького ми дізнаємося, що у місті виникла конфронтація між очільником гімназії та місцевим польським істеблшментом, «публікою», на чолі з провідником дворянства. За рядками документу, Гаврило Михайлович постає вже не дивакуватим освітянином, як у попередніх епізодах, а жорстким імперським чиновником, послідовним прибічником державницької русифікації польської шляхти, до якої ставиться з антипатією, презирливо називаючи «туземцями». Він поважає субординацію, але не поступається своєю гідністю, знає собі ціну, оскільки, як ми з'ясували в іншій роботі, має за плечима досвід тривалої служби при військовій канцелярії Його Імператорської Високості Цесаревича Костянтина Павловича у Варшаві, полону і принижень від інсургентів під час повстання 1830–1831 рр.¹³ Про нього відав Александр I, до якого у 1821 р. через свого високого покровителя звернувся ще зовсім молодий чиновник X класу Фовицький з проханням дозволити надрукувати казенним коштом свій перший літературно-історичний твір, і той допоміг одразу трьома академіками-рецензентами (Бойко, 2023: 27–29, рис. 2). Рецензії були несхвальними (РГИА¹⁴. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163), але Гаврило досяг мети – про нього дізнався сам імператор! Йому довіряв Ніколай I, коли призначав одним з трьох директорів новостворюваних у 1832 р. на Правобережжі російських гімназій без попередніх оглядин у Харківському університеті (Сбитнев, 1887: 299–300).

При тому, як видно з документу, директор гімназії Фовицький щиро уболівав за довірений йому навчальний заклад, учнів і вчителів, не дивлячись

¹³ Саме тоді, скоріш за все, виникла у Гаврили Фовицького неприязнь до польської шляхти, через переконання, що саме оцим повстанням вона зламала йому успішну кар'єру, адже під час облоги Варшави помер Костянтин Павлович, а переможець Паскевич привів з собою інших чиновників. Така антипатія поступово поглиблювалась і наприкінці 1830-х років при новому загостренні ситуації набула непримирної форми, що не влаштувало високе начальство.

¹⁴ РГИА – Российский государственный исторический архив (Російський державний історичний архів).

на те, що більшість з яких були поляками, пропонував передати скаргу губернатора на розгляд університетському начальству для об'єктивного розслідування (Документ 3.2). Але у Києві, як ми нагадували вище, влітку 1838 р. було не до розбору інтриг у повітовій Вінниці, та й сам «правильний», але незручний очільник тамтешньої гімназії добував останні місяці на цій посаді (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359).

За серйозними речами ми мало не забули, з чого усе починалося, про кашкети. Чи був правий губернатор, вимагаючи особливого вітання від гімназистів? У Статуті гімназій 1828 р. про це нічого не сказано. Учні не були державними службовцями і на них не розповсюджувались правила чиношанування. Теоретично, кожен школяр міг сам обирати спосіб вітання з рівним і старшим, але на практиці мав слідувати нормам, прийнятим для дорослих у їхньому становому середовищі. Тому, докоряючи дітям за непоштивість, пан губернатор звертався до дорослих, обіцяючи різноманітні неприємності, спираючись на свої широкі повноваження.

Документ 3.1

Одержано 2 липня 1838

Секретно

**Міністерство Народної Просвіти
від Попечителя Київського
Навчального Округу.**

Канцелярія. Стіл 1. 22 червня 1838 року. № 36.

П[ану] Директору Вінницької Гімназії

П[ан] Подільський Цивільний Губернатор від 9-го цього червня за № 1004 повідомляє, що під час перебування його у перших числах червня у м. Вінниці, його Екселенція помітив та від багатьох осіб чув, що учні підвідомчої Вашому Високблагородію Гімназії поза класами дозволяють собі вільності, нестерпні в інших навчальних закладах і що самим перебігом навчання та складом вчителів стає публіка бути незадоволена.

У наслідок цього я пропоную Вашому Високблагородію, за кращим віданням Вами місцевих обставин, мені донести: 1-е) Чи не помічали Ви в учнях яких небудь вільностей, у чому саме такі полягали, які заходи були прийняті Вами до утримання учнів від подібних вчинків та які мало це наслідки. 2-е) Що саме, на думку Вашу, могло б стати причиною невдоволення публіки, як стосовно навчання учнів, так і складу вчителів, і хто з вчителів якими вчинками накликає на себе у цьому випадку обурення громадськості¹⁵.

¹⁵ У російському оригіналі «общества», що у контексті документу мало означати не усіх мешканців міста, а лише панство.

Разом з цим та на підтвердження припису мого від 15 червня за № 2508 пропоную Вашому Високблагородію безпосередньо і через підвідомчих Вам чиновників поглибити пильний нагляд за учнями довіреної Вам Гімназії, не припускаючи найменших відхилень від училищних постанов, і у разі безуспішності вжитих Вами заходів доносити вже мені.

Помічник Попечителя (Гінцель) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 18–19).

Документ 3.2

Чернетка

Секретно

**П[ану] Помічнику Попечителя Київського
Навчального Округу Полковнику Гінцелю
5-го липня 1838**

За повідомленням П[ана] Подільського Цивільного Губернатора, котрий під час перебування свого у м. Вінниці помітив та від багатьох осіб чув, що учні підвідомчої мені Гімназії поза класами дозволяють собі вільності, нестерпні в інших навчальних закладах і що самим перебігом навчання та складом вчителів починає публіка бути незадоволена, Ваше Високблагородіє приписом від 22 [числа] минулого місяця за № 36 зволите вимагати мого пояснення¹⁶ <...>.

1-е. Вважаючи завжди священним боргом виконувати мої обов'язки по службі з усією точністю, яку тільки дозволяють сили і здібності мої, і бути при тому в усьому відповідальним перед начальством у випадках скрутних, на пропозицію мені [від] Вашого Високблагородія пояснити обставини, що призводять мене у повне непорозуміння, я не можу інакше відповідати як від'ємно, оскільки виявлення його Екселенцією неустрою навчальної частини у Вінницькій гімназії, є для мене непояснюваною новиною. Щоб учні дозволяли собі поза класами вільності, нестерпні в інших навчальних закладах, мені це зовсім невідомо і до відому мого про такі учнівські провини не доводили ні виконуючий посаду інспектора Гімназії, ні наглядачі за учнями, ні самі утримувачі [квартир для] учнів, ні тутешня поліція; тоді лише училищні чиновники, на котрих лежить безпосередній обов'язок дивитись і спостерігати за учнями усіх класів, про усілякі випадки, що стосуються учнів, доповідають інспектору, а той вже мені. Не знаю жодної причини, щоб інспектор і наглядачі приховували переді мною обставини важливі і доповідали тільки малозначущі <...>. Його Екселенція ні при відвідинах квартир учнівських, ні під час прогулянок містом також не мав підстав

¹⁶ Далі автор дослівно цитує пункти 1 і 2 з припису помічника попечителя округу від 22 червня 1838 р. (див. вище).

почути або побачити нічого, що б доводило недоречні з боку учнів вільності. Хоча я і не думаю, щоб приводом для незадовільного відгуку Його Екселенції стосовно довіреної мені Гімназії був той випадок, про який я доповідав Вашому Високблагородію від 3-го минулого червня за № 282¹⁷, але у такому сенсі вважаю за необхідне навести про нього деякі подробиці. Його Екселенція, в'їжджаючи 1-го числа [цього] червня о 6-й годині пополудні у Вінницю, зустрів, як говорять, учня, який ішов з класів до квартири. Учень не помітив, що це був Губернатор, не зняв картуза. Його Екселенція зупинив свій екіпаж, підкликав учня і зробив йому зауваження за цю непоштивість. Проте, хто був цей учень, я довідатись не зміг. Наступного дня, 2-го червня, Його Екселенція, ішов пішки містом і зустрів знову їдучого у бричці учня 5-го класу Пашковського, який також, проїжджаючи повз Його Екселенцію, не зняв картуза. Його Екселенція і перед цим учнем зволив виявити своє невдоволення, сказавши йому: «Я навчу вашу Гімназію поштивості». Учень Пашковський у той же час прийшов сам до мене переляканий і розповів про цей випадок, вибачаючись, що не міг побачити п[ана] Губернатора з причини своєї надзвичайної короткозорості. Також учень Пашковський засвідчив, що без окулярів не бачив здалеку надзвичайної особи, і тому не зумів, на свій жаль, відрізнити її від простого обивателя, обіцяючи принести свої вибачення п[ану] Губернатору з цього приводу, але не встиг, тому що Його Екселенція невдовзі полишив Вінницю. Учень Пашковський знаходиться у Гімназії 6^{1/2} року і поведінки завжди був дуже гарної.

2-е. Що могло б бути причиною незадоволення публіки, як стосовно навчання, так і складом вчителів і хто з них накликав на себе у цьому випадку обурення публіки, мені також зовсім невідомо, ні те, ні інше, оскільки навчання у Гімназії відбувається за загальними встановленими для училищ правилами та [контролем за] дотриманням правил цих, як з боку мого, так і виконуючого посаду інспектора. Усі вчителі поводять себе чесно і благородно, оскільки сам, принаймні у цьому випадку [через свої] спостереження, переконувався. Та й від сторонніх я ніколи і не від кого не чув невігідних з приводу кого небудь з них відгуків, за винятком вчителів Баталіна, Моравського і Грудзинського, але тепер і цих вчителів немає¹⁸.

¹⁷ Такий документ у Справі відсутній.

¹⁸ Молодший вчитель російської граматики і географії титулярний радник Ніколай Баталін, молодший вчитель малювання і чистописання Казимир Моравський, молодший вчитель географії кандидат Людовік Грудзинський (ДАВіО. Ф. Д. 14. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 28, 30).

Проте у такому випадку не можу залишити без зауваження з мого боку тих чуток, які доходили до мене, що публіка, вірогідно та ж сама, що і Його Екселенції жалілася, нарікала на вчителів Корсака і Ординця¹⁹, що вони зовсім перекинулися на російський бік. Саме так говорив мені вчитель Корсак. Правда, що ці два чиновники відзначились в особливості у вірності своєму обов'язку. Ними став незадоволений тутешній утримувач [чоловічого] пансіону Богатка за те, що вони, перебуваючи спостерігачами над його пансіоном²⁰, виправляли його зловживання та були у певній мірі причиною [того], що з нього стягнуто було штраф нещодавно у 500 руб. Наміром Богатка було прислужитись публіці, тільки щоб послабити наслідки праці виховання у душі російському, у справі учительства і прибрати її до рук туземців, як [це було] раніше. Богатка захищав і підтримував тутешній Провідник Дворянства п[ан] Лозинський. Я скаржився на це п[ану] Начальнику Губернії під час слідства офіційно. І мало не п[ан] Провідник, як я бачу за обличчям публіки, встиг навіяти Його Екселенції образливу і несправедливу думку щодо Вінницької Гімназії.

Якби мені достеменно було відомо, з котрих осіб складалась згадувана П[аном] Губернатором публіка, тоді б я ще ясніше розкрив витоки, з яких відроджується несвідома її скарга на те, чого вона, мабуть, зовсім не розуміє, тому що незадоволення публіки обертається частково до розпоряджень вищого училищного начальства, оскільки від нього залежить склад вчителів, і частково до самого Попечителя Округу, оскільки Його Екселенція нещодавно сам зволив перевіряти тут хід навчання²¹.

Вважаючи суттєвим обов'язком звання мого підтримувати честь і гідність довіреного управління моєму навчального закладу і представляти його начальству і публіці у безперечному його вигляді, я знаходжу себе у необхідності найпокірніше просити Ваше Високблагородіє передоверити скаргу на нього для перевірки через посередництво університетського начальства²², а між тим запитати тутешню

¹⁹ Старший вчитель математики титулярний радник Іван Ординець (Там само. Арк. 30). Про вчителя Корсака, окрім того, що він наглядав за пансіоном Богатка, дані відсутні.

²⁰ (ДАВіО. Ф. Д. 14. Оп. 2. Спр. 179. Арк. 5–6, 35–36).

²¹ У квітні 1838 р. попечитель Київського навчального округу Є. Ф. Фон-Брадке особисто здійснив візитацію училищ Подільської і Волинської губерній, повний звіт про результати якої на черзі до публікації.

²² Апеляція Г. М. Фовицького до арбітражу «університетського начальства» нам не зрозуміла, оскільки від 16 березня 1836 р. гімназії було виведено з під нагляду університетів і передано цілком до відання попечителів навчальних округів (Общий отчет, 1837: VI–VII, LXVII).

міську поліцію про те, які вільності учні дозволяють собі поза класами і якими вчинками учителі накликають на себе невдоволення тутешньої публіки, котра у цьому судить лише з одного боку.

[Директор Г. Фовицький] (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 22–25).

4. ЧУТКИ

За визначенням фахівців-психологів «ЧУТКИ – специфічний вид міжособистісної комунікації, у процесі якої сюжет, що у певній мірі відбиває деякі реальні або вигадані події, стає надбанням великої дифузійної аудиторії. Поряд з описуваною подією, чутки відбивають також суспільну думку і настрої, більш загальні соціальні стереотипи й установки аудиторії і, нарешті, інформаційну ситуацію в регіоні. Вони найчастіше бувають джерелом помилкової, перекрученої інформації» (Шапар, 2007: 599).

У нашому випадку йдеться про чутки, як форму антиімперської (антиросійської) пропаганди серед польської учнівської молоді українського Правобережжя кінця 1830-х років, а саме про наслідки грандіозної пожежі Зимового палацу у С.-Петербурзі 17 грудня 1837 р. Для більш коректного розуміння сутності намірів чуткотворців, звернемося, хоча б коротко, до розповіді військового інженера генерал-майора Л. М. Барановича, котрий брав участь у відбудові комплексу: «Відомо, що ця величезна споруда, закладена ще за часів імператриці Анни Іоанівни, була завершена будівництвом у 1762-му році. У той час менше <...> опікувались запобіжними заходами від вогню. <...> Він [вогонь] з'явився спочатку о 8 годині вечора, з душника, проведеного від димаря між хорами і дерев'яним склепінням зали Петра Великого. Цей димар прилягав досить близько до дерев'яної перегородки, і вогонь, пробравшись по ній до крокв, тісно пов'язаних зі стелевою системою, миттєво охопив масу, зсушену сімдесятьма-п'ятьма роками, а потім, у міру обвалення стель і крокв на паркеті, з шаленістю став прокладати собі подальший шлях. <...> Пожежа продовжувала лютувати зі зростаючою силою, і жодні людські засоби вже не були у змозі її не лише припинити, але й зупинити. Увесь палац від одного кінця до іншого являв палаюче море вогню, величезне багаття <...>. Руїни палацу продовжували горіти три дні <...>»²³ (Корф, 1865: 1100–1104). Розслідування, здійснене особливою комісією, злого наміру у тому не виявило.

З наведених нижче документів ми дізнаємося, що у карцері²⁴ Вінницької гімназії з 19 грудня

1838 р., другий день поспіль, знаходився учень 6-го класу Карл Іжицький, 17-ти років, дворянин, ізольований від інших гімназистів до початку різдвяних вакацій «за поширення серед товаришів чуток, що нібито кожному бажуючому будуть видаватися прогони²⁵ до м. Вільно, щоб там дивитись покарання 25-ти російських вельмож, котрі підпалили Зимовий Палац у С.-Петербурзі, і нібито воно буде складатися з обливання злочинців розплавленим свинцем» (Документ 4.1). Через кілька днів директор звільнив Карла на учнівську квартиру, оскільки той зізнався, що почув новину від однокласника Андрія Дзеушинського, який, у свою чергу, пояснив, що йому говорив про це мешканець Вінниці без певних занять Валерій Новицький (Документ 4.2). За порадою попечителя навчального округу, директор Фовицький звернувся до вінницького поліцмейстера полковника Янковського (Документи 4.3 і 4.4). Представник місцевої цивільної влади і головний охоронець порядку повідомив, що дворянин Новицький ні у чому не зізнається і вимагає від Дзеушинського подробиць і свідків своєї причетності до поширення чуток (Документ 4.5). 24-го січня 1839-го року Гаврило Михайлович звістив поліцмейстера Янковського, що учень Дзеушинський згадав подробиць і назвав трьох свідків, а також зголосився викрити на очній ставці Новицького, з яким зустрічався і раніше на учнівській квартирі пана Ринчевського (Документ 4.6).

Як розгортались події наступних трьох тижнів, ми не знаємо, але 16-го лютого 1839-го року учень 6-го класу Андрій Іванів син Дзеушинський подав директору гімназії заяву про відрахування, посилаючись на рішення негайно вступити до військової служби і батьківську згоду на це, з додаванням листа (Документ 4.7). Сам лист зберігся разом з конвертом (Документ 4.8) і є цікавою пам'яткою, що розкриває характер особистісних відносин між батьком і сином – представниками поміщицького середовища Поділля кінця 1830-х років. З перших рядків ми дізнаємося, що рішення сина стало для батька повною несподіванкою, адже Андрій діяв похапцем і не пояснював причини. Схоже, що хтось авторитетний для Андрія переконливо порадив йому негайно полишити не тільки гімназію, але й губернію, не поширюючись про те, що з ним відбулося наприкінці 1838-го року. Інакше слідство могло б дійти висновків, невтішних для Андрія, а суд за дискредитацію верховної влади позбавити його усіх станових прав і відправити на

²³ Переклад з російської Ю. Бойка.

²⁴ Невелике приміщення у снігах другого поверху без вікон під сходами на горище (Колесник, 2011: 206).

²⁵ «Прогони» – казенні кошти на оплату проїзду кінним поштовим транспортом.

заслання і поселення до віддалених місцевостей Сибіру (Уложение о наказаниях, 1857: 308, 1198). Ким міг бути цей таємничий добродій? Скоріш за все тією шанованою у місцевої «публіки» й губернського начальства особою, на котру відверто вказував пан Фовицький у зв'язку з скандальним візитом губернського начальника 1–2 червня 1838 р. (Документ 3.2).

Надалі полковник Янковський, розумний і спритний (див. Бойко, 2023 а: 16, 19–20), продовжував міцно триматися своєї посади. Занадто пильний Гаврило Фовицький перебрався до м. Рівного директором тамтешньої гімназії і вже у вересні 1841 р. був призначений очільником престижної гімназії у Таганрозі Катеринославської губернії Одеського навчального округу, на чому завершилась його освітянська місія серед «тубільців» Правобережжя (РГИМ. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344; Кожушко, 2006: 209). А нам на одному з сайтів трапилась інформація, що у 1865–1871 рр. при Бакинському поштовому управлінні по 2-й Експедиції експедитором служив Андрій Іванович Дзеушинський, повний тезка нашого героя (Електронний ресурс: <https://ourbaku.com/index.php>).

Документ 4.1

Чернетка

Секретно

**П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
№ 11-й 20 грудня 1838**

На підставі припису Вашої Екселенції від 27 серпня 1837 року за № 50 при цьому маю честь подати опис учня VI класу довіреної мені гімназії Карла Іжицького, котрий 18 числа цього місяця був викритий у поширенні серед товаришів шкідливої у громадському сенсі чутки, а тому позбавлений відпустки на майбутнє свято Різдва Христового. Учень Іжицький з учорашнього вечора знаходиться у карцері за свій вчинок, і хоча не заперечує оного, проте [й] не бажає зізнатися, від кого сам він дізнався про це. Якщо не відкриється чогось іншого, то після роз'їзду учнів [на канікули], я звільню його на квартиру, а до того часу вважаю шкідливим спілкування його з учнями. Про подальше буду мати честь повідомити Вашій Екселенції.

Список

учнів Дирекції Вінницької гімназії, котрі не звільняються у відпустку за неблагонадійність²⁶.
20 грудня 1838. До № 11

²⁶ За формою А секретного циркулярного листа № 50 від 27 серпня 1837 р. (Бойко, 2022: 152–153).

Імена та прізвища учнів: Карл Іжицький;
Скільки років знаходиться в училищі: 6;
Скільки років [від народження]: 17;
У якому класі: в 6-му;

Якого віросповідання: римо-католицького;
Звання, імена та прізвища батьків, де проживають: дворянин Яків Іжицький, Подільської губернії, Брацлавського повіту, в с. Зарудинцях;

Причина, за якої учень не звільнений [у відпустку]: за поширення серед товаришів чуток, що нібито кожному бажаючому будуть видаватися прогони до м. Вільно, щоб там дивитись покарання 25-ти російських вельмож, котрі підпалили Зимовий Палац у С.-Петербурзі, і нібито воно буде складатися з обливання злочинців розплавленим свинцем.

[Директор Г. Фовицький] (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 32, 34).

Документ 4.2

Чернетка

**П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
№ 657. 23-го грудня 1838.**

На доповнення до мого подання Вашій Екселенції від 20-го грудня за № 11 маю честь донести, що учень 6-го класу довіреної мені гімназії Карл Іжицький нарешті засвідчив, що він чув про згадані мною у поданні за № 11 обставини від товариша свого учня Андрія Дзеушинського, а цей останній пояснив, що йому говорив про це син тутешнього хлібопекаря Валерій Новицький, який мешкає у Вінниці без якої небудь посади. Ось чому я звільнив 22-го цього місяця учня Іжицького з карцеру на його квартиру.

Про що Вашій Екселенції маю честь донести.
[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 35).

Документ 4.3

Одержано 10 січня 1839 р.

**Секретно
Міністерство Народної Просвіти.
від Попечителя Київського
Навчального Округу.
Канцелярія. Стіл 1.**

Київ. [?] січня 1839 року. № 3

П[ану] Директору Вінницької Гімназії

Повідомивши зміст донесення Вашого Високблагородія за № 11 та 657 п[ану] Київському Військовому, Подільському і Волинському Генерал Губернатору, я пропоную Вам, Милостивий Пан, вчинити секретний нагляд за учнями Карлом Іжицьким та Андрієм Дзеушинським.

До цього вважаю зайвим Вам пояснювати, що після одержання зізнання цих учнів у тому, що

поширювану ними безглузду чутку вони одержали від Валерія Новицького, Вам належало поставити про це до відома місцеве Цивільне Начальство, що і пропоную Вам негайно виконати.

Керуючий Округом (Фон-Брадке) (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 438. Арк. 1).

Документ 4.4
Чернетка

Секретно

**П[ану] Вінницькому Поліцмейстеру
Полковнику Янковському
№ 1-й 12 січня 1839**

Минулого грудня місяця 18-го числа учень 6-го класу довіреної мені гімназії Карл Їжицький був викритий у поширенні серед товаришів чутки, яка полягала у тому, що нібито кожному бажаному видають прогони до м. Вільно, щоб там дивитись на страту 25 російських вельмож, які підпалювали Зимовий Палац у С.-Петербурзі і нібито страта буде полягати у обливанні злочинців розплавленим свинцем. Заарештувавши тоді ж учня Їжицького, я доповів про це 20-го того ж місяця за № 11 п[ану] Попечителю Київського Навчального Округу і між тим обставину цю піддав подальшому розслідуванню, за яким відкрилося, що учневі Карлу Їжицькому повідомив це товариш його учень Андрій Дзеушинський, котрий зі свого боку пояснив мені, що він чув про це від такого собі Валерія Новицького, котрий проживає у Вінниці без певних занять, про що тоді ж я доніс п[ану] Попечителю Округа від 23 того ж грудня за № 657.

У наслідок цього п[ан] Керуючий Округом від 2-го цього січня за № 3, повідомляючи мені, що зміст перших двох вищезгаданих моїх донесень він повідомив п[ану] Київському Військовому, Подільському і Волинському Генерал Губернатору, запропонувати мені зволив поставити про це до відома місцеве Цивільне Начальство.

Про що Ваше Високоблагодіє цим [поданням] маю честь повідомити.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 2).

Документ 4.5
Одержано 21 січня 1839

Секретно

**Вінницького Поліцмейстера
Полковника Янковського**

№ 3-й. 20 січня 1839. М. Вінниця.

**Пану Директору Вінницької Гімназії, 6 класу
[чиновнику] і кавалеру Фовицькому**

На звернення Вашого Високоблагодіє до мене від 12-го цього січня за № 1 надійшовшого, честь маю цим поставити до відома, що я вима-

гав відповідь від тутешнього мешканця дворянина Валеріана Новицького, нібито він розповідав учневі Андрію Дзеушинському, що кожному бажаному видають прогони до м. Вільно, щоб там дивитись на страту 25 російських вельмож, які підпалювали Зимовий Палац у С.-Петербурзі, і має нібито страта складатись з обливання злочинців розпеченим свинцем. Проте цей Новицький у відповіді своїй вчинив у тому незізнання і повністю від розповіді теї відмовився, говорячи, що нехай вкаже той Дзеушинський, якого місяця, числа при кому і де саме нібито ці вислови ним, Новицьким, були сказані? Коли він, Новицький, з часу вакацій не бачив цього Дзеушинського і з ним ніде не зустрічався. А тому, повідомляючи цю відповідь його, Новицького, Вашому Високоблагодіє, покійно прошу відібрати від нього, Дзеушинського, повторно достатні проти тієї відповіді Новицького докази для засвідчення [причетності] їх обох, Новицького і Дзеушинського, і якщо цей Дзеушинський вкаже [на] ще когось при тому присутнього або почувшого, опитати і його про усе. А якщо не буде на кого більше посилатись, то належить цьому Новицькому і Дзеушинському дати очну ставку для повного викриття їх у тому розголосі. Про наступне і належить мені повідомити.

Поліцмейстер (Янковський) (Там само. Арк. 3).

Документ 4.6
Чернетка

Секретно

**П[ану] Вінницькому Поліцмейстеру
Полковнику і Кавалеру Янковському
№ 2-й 24 січня 1839**

У відповідності до листа Вашого Високоблагодіє від 20 цього січня за № 3, я вимагав від учня довіреної мені гімназії Андрія Дзеушинського пояснення з приводу почутого ним нібито від дворянина Валерія Новицького <...> і Дзеушинський засвідчив, що місяці два тому, але якого числа не пам'ятає, у середу після обіду біля 3-ї години він зустрівся з Валерієм Новицьким на Домініканській вулиці і [той] сказав йому, Дзеушинському, що тепер можна їхати у Вільно без власних витрат на [нерозбірливо] прогони від казни, щоб там дивитись на страту підпалювачів Палацу. Дзеушинський, підійшовши до воріт Домініканського монастиря, зустрів трьох своїх товаришів учнів Александра Крейца, Едуарда Це[?]ровського та Густава Де-Пробиха і негайно розповів їм про почуте від Новицького, повідомивши цим учням на питання їхнє, від кого він це чув, що саме тепер про це говорив йому Валерій Новицький.

Учні Крейц, Це[?]ровський і Де-Пробих підтвердили переді мною <...> свідчення Дзеушинського, і цей останній додав, що Новицький неправдиво свідчить, нібито не зустрівся з ним, Дзеушинським, раніше, хіба що раз на квартирі утримувача учнів Ринчевського.

Нарешті, учень Дзеушинський зголосився, що він готовий викрити Новицького і на очній ставці.

Про що Вашому Благородію маю честь повідомити.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 4).

Документ 4.7

Одержано 16 лютого 1839

Його Високоблагородію

Милостивому Государю

Пану Директору Вінницької Гімназії

6-го класу [чиновнику] і кавалеру

Фовицькому

Прохання учня 6-го класу Вінницької Гімназії

Андрія Іванова сина Дзеушинського

Маючи бажання вступити до служби Його Імператорської Величності і одержавши на те дозвіл Батьківський, я покійно прошу Ваше Високоблагородіє звільнити мене з Гімназії та видати, якщо можливо, Свідоцтво щодо перебування у Гімназії.

До цього додаю лист, у якому Батько мій дозволяє мені вступити до служби якої мені завгодно, та оскільки я налаштований бути у військовій службі – у полку, де знаходиться мій брат, і котрий у березні місяці має виступати у похід, то я маю попередити його вихід, поспішаю якомога скоріше.

Андрій Дзеушинський

16-го лютого 1839-го року. М. Вінниця. (Там само. Арк. 8).

Документ 4.8

Його благородію

Андрію Івановичу Дзеушинському

6-го класу Гімназії учню

у м. Вінниці²⁷

Любий Андрій.

Твоїм листом першим я був дуже задоволений, а другим напроти, зверх того помітив з них, що ти у твоїх намірах і уподобаннях справжній флюгер; невже тобі не соромно до цього часу не мати постійного наміру і тяжіння до обраного роду життя? Це не добре; проте як ти бажаєш, я тобі не загороджую шлях до твого покликання і бажання, шукай його де зможеш знайти, але у таку далечінь рушати за ним я б не радив. При тому ти не тільки

не втрапиш, але ще й виграєш, якщо закінчивши курс Гімназії будеш мати гарний атестат, то тоді через півроку у цивільній або у військовій службі зведений будеш у офіцери, а без того потрібно [буде] вислужити безумовно два роки до подання, і що вивчив, те залишається у прибутку. Але і тут я тобі не чиню перепони, якщо ти безумовно вирішив полишити Гімназію, то повідом мені, щоб я міг надіслати тобі мій Формулярний Список вчасно, оскільки тепер посилено для усіх стільки завдань по службі, що мені соромно відволікати кого небудь від неї для написання Списку, при тому потрібно мені знати до військової служби ти бажаєш чи до цивільної, оскільки якщо до військової, то потрібно на 2 золотих²⁸, а якщо до статської то на 1 золотий буде достатньо.

Будь здоровий і щасливий. Цього бажає тобі твій постійний доброзичливець (І. Дзеушинський) (Там само. Арк. 9–10).

5. ПОЛЯКАМ ЗАБОРОНЕНО

У пропонованому епізоді мова піде про законні підстави для домашнього наставництва і вчителювання, їх практичне використання і порушення з боку влади за національною ознакою.

Нормативна основа домашнього навчання формувалася поступово. Базовим документом стало «Положення про домашніх наставників і вчителів» від 1 липня 1834 р. Ось деякі його статті, потрібні нам для розуміння наведених нижче документів:

§ 9. Звання домашнього наставника надається виключно тим особам, які, закінчивши повний курс у вищих навчальних закладах, витримують з успіхом випробування, і одержавши атестат зі званням дійсного студента, або диплом на вчений ступінь одного з російських університетів, виявлять бажання займатися вихованням у приватних оселях.

§ 10. Звання домашнього вчителя надається тим, хто хоча й не набули ні звання дійсного студента, ні вченого ступеня, але для одержання права бути домашнім вчителем доведуть на встановленому для того випробування, що вони мають не тільки загальні, необхідні для початкового навчання, але також детальні й ґрунтовні відомості з тих предметів, які вони викладати налаштовані.

§ 13. Випробування на звання домашнього вчителя відбувається в університеті або ліцеї, а у тих губерніях, де немає університетів, у гімназіях. <...>

§ 22. Попечитель, переконавшись через усі ці свідоцтва про моральні якості, здібності та піз-

²⁷ Напис на конверті.

²⁸ У тексті після цифр 2 і 1 проставлено знак польського золотого. Можливо, це вартість послуги складання документа.

нання представлено йому кандидата, забезпечує його особливим за власним підписом свідоцтвом на звання домашнього вчителя <...>.

§ 25. При визначенні у приватну оселю для виховання дітей, свідоцтва ці негайно мають бути пред'явлені директору гімназії та повітовому провіднику дворянства <...>.

§ 28. Ті, хто набули на підставі даного положення, звання домашнього наставника або домашнього вчителя, вважаються такими, що перебувають на дійсній службі з відомства Міністерства народної освіти <...>.

§ 30. Домашні вчителі, хоча б зовсім ніяких чинів не мали, користуються на тій же підставі наперед²⁹, до одержання чину 14 класу, правами особистих дворян.

§ 66. Якщо особи <...> визначаються у приватні оселі для виховання дітей, не одержавши звань і належних свідоцтв, [вони] піддаються штрафу у 250 рублів асигнаціями. <...> Такому ж штрафу 250 рублів піддається однаково і батько, родич чи опікун, до оселі якого визначається для виховання дітей особи, що не мають на це встановленого свідоцтва.

§ 68. <...> за порушення вдруге цієї постанови [винні] відсилаються до суду за брехливий вчинок³⁰. (Положение о домашних наставниках, 1834: XIX–XXII, XXIV–XXVII, XXXV–XXXVI).

Окремі норми «Положення» успішно використовувались ще до їх остаточної кодифікації (Документи 5.1–5.3). Можна поспівчувати деяким претендентам на домашнє вчителювання чи репетиторство при гімназії, але дії училищного начальства у даних випадках були вчинені у межах закону.

Ситуація змінилася навесні 1840 р., коли після наради Ніколая I з Міністром народної освіти Уваровим, очільником Міністерства внутрішніх справ Строгановим та Київським військовим, Подільським і Волинським генерал-губернатором Бібіковим було вирішено «тимчасово» припинити видавати дозволи на право домашнього вчителювання особам польського походження. Причина цього у циркулярі не пояснюється (Документ 5.4), оскільки усі причетні розуміли, що домашнє навчання рідною мовою залишалось чи не єдиним засобом національно-культурного виховання

у середовищі правобережної шляхти, мало підконтрольним російській адміністрації. Цілковита секретність цього припису крилася у його незаконності³¹.

Документ 5.1

Одержано 10 лютого 1834

М. В. С.

Вінницького земського суду № 1580.

Лютого 9 дня 1834 року.

Пану Директору Вінницької Гімназії

На подання Вашого Високоблагородія від 2-го лютого № 407 суд цей честь має повідомити, що про вимогу від вчительки п[ані] Корбут, котра знаходиться у садибі графа Грохольського, свідоцтва, на підставі якого вона займається викладанням наук і доправленням такого до цього суду, надіслана до П'ятничанської економії повістка цього ж числа.

Справник (Монастирський) (ДАВіО. Ф. Д–14. Оп. 2. Спр.173. Арк. 30)

Документ 5.2

Одержано 10 березня 1834

Його Високоблагородію

Пану Директору Вінницької Гімназії

пану 6-го класу [чиновнику] і кавалеру

Гаврилі Михайловичу Фовицькому

Приватного вчителя Владислава Фомина

сина Юрковського

Клопотання

За дозволом Його Екселенції пана Попечителя Київського навчального округу та кавалера Фон-Брадке, будучи забезпечений дозволом на викладання юнацтву навчання у приватних оселях, з 23 лютого минулого 1833-го року займався я цілий рік викладанням тутешньої губернії Ольгопільського повіту в селі Городищі двом синам тамтешнього поміщика п[ана] Закревського, проте, оскільки за завершенням річного терміну старший з моїх вихованців відправлений батьками до Одеського ліцею, а при одному меншому я не побажав залишитись, то від 28-го минулого лютого цього року прибув сюди в оселю матері моєї для підшукування собі тут заняття у відповідності до іменного дозволу і з наступною при тому підготовкою себе до вступу до маючого бути відкритим Володимирового Університету. Наважуюсь найпокірніше просити Ваше Високоблагородіє дозволити мені при підвідомчій Вам Гімназії

²⁹ У російському оригіналі «за уряд».

³⁰ У разі засудження це передбачало «позбавлення усіх особливих, особисто і за станом наданих прав і переваг і заслання на проживання у губернії Томську або Тобольську, або, якщо той за законом не позбавлений покарань тілесних, покаранню різками <...> та віддачі у виправні арештантські роти цивільного відомства на термін від одного до двох років» (Уложение о наказаниях, 1857: 330).

³¹ З багатьох можливих наведемо лише одне посилання: «Відмінність віросповідання або племені не перешкоджають визначенню до служби, якщо бажаючи вступити до оної мають на це право <...>» (Уставы о службе гражданской, 1857: 2). Стосовно дворян ця норма посилювалась становим привілеєм вільно вступати до загальної державної служби (Законы о состояниях, 1857: 188).

займатися викладанням приватних уроків тим, хто цього потребує, і у тому мене удостоїти милости-вої Вашої начальницької резолюції.

Владислав Юрковський

1834 року березня 10 дня у Вінниці (Там само. Арк. 40).

Документ 5.3

**Міністерство Народної Просвіти
Київський Навчальний Округ
Канцелярія в м. Києві.**

5 жовтня 1834 року. № 2094

П[ану] Директору Вінницької гімназії

На подання Вашого Високблагородія від 9 квітня за № 8113, котрим питаєте мого рішення, чи належить дозволити бувшому учню Вінницької гімназії Юрковському, про поведінку якого Ви невігідно свідчите, навчання у приватних оселях м. Вінниці вважаю потрібним відповісти, що якщо поведінка Юрковського не відповідає обов'язкам Наставника юнацтва, то саме собою зрозуміле, що й навчання оному має бути йому заборонено.

Попечитель (Фон-Брадке) (Там само. Арк. 195)

Документ 5.4

Одержано 9 серпня 1840

**Цілковито секретно
М. Н. П.**

**Попечителя Київського Навчального Округу
Канцелярія. Стіл 1. Київ.
26 липня 1840 року. № 87.**

**П[ану] Виконуючому посаду
Директора Вінницької Гімназії**

Государ Імператор серед інших заходів за доповіддю Міністра Народної Просвіти, Керуючого Міністерством Внутрішніх справ Графа Строганова і Генерал Губернатора Бібікова, у 23-й день квітня цього року Найвисокіше звеліти зволили призупинити, наперед до розпорядження³², видачу особам польського походження нових посвідчень на право навчання у приватних оселях.

Ставлячи до відома Ваше Високблагородіє про таке Найвисокіше веління для керівництва у потрібних випадках, я пропоную Вам, утримуючи це у таємниці, не повідомляючи навіть діловому Вашому, що залишається на Вашій відповідальності, намагатись видалити під пристойними приводами від випробування тих осіб польського походження, які б виявили бажання одержати право навчання у приватних оселях, про тих, хто вже витримали або у майбутньому витримають випробування, подавати [інформацію] не до Ради

³² У російському оригіналі «до усмотрения».

Університету, а безпосередньо до мене, що ж сто-сується осіб польського походження, то вони мають піддаватися випробуванням на право приватного навчання на підставі загальних встановлених з цього приводу правил.

Попечитель (Кн. Давидов) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 439. Арк. 1).

6. ПОМСТА

Остання розповідь нашої невеличкої документальної збірки могла б стати анекдотом з життя вінницьких містян середини 19 століття, якби не драматичний фінал. Наскільки ж глибоко, навіть на підсвідомому рівні, місцеві поляки ненавиділи усе російське, якщо під час побутової сварки перепало «на горіхи» не тільки учасникам, але й уряду та Найвисокішій Особі! Причому ляля імператора і губернська секретарша пані Франциска, і її діти, старший з яких, Вацлав, був повнолітнім і разом з матір'ю ніс повну юридичну відповідальність за свої вчинки³³.

Документ 6.1

Чернетка

Секретно

**П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
6 липня 1845. № 3**

До мого відома дійшло, що проживаючий у м. Вінниці Колезький Асесор Малашевський, квартируючи у будинку Губернського Секретаря Івана Семашка у 1843 році, посварившись з дружиною його Францискою, доніс п[ану] Начальнику Губернії, що вона у гніві вигукуючи проти нього [Малашевського] образливі слова, докоряла і самому Російському Уряду і що сини Семашка, Вацлав та Карл, повторювали у тому ж дусі деякі вирази своєї матері. Перший з них, нині учень 5 класу довіреної мені Гімназії, був тоді у 3 класі, а другий поступив до Гімназії у 1844 році. Справа про це, за приписом п[ана] Губернатора, провадилась Вінницьким Поліцмейстером секретно и передана тепер для належної постанови Губернським Правлінням до тутешнього Повітового Суду, котрий відношенням від 29 минулого червня за № 1300 вимагає від мене відомості про їх поведінку.

³³ «Хто наважиться вимовити, хоча б і заочно, зухвалі та образливі слова проти Государя Імператора <...>, той за цю образу Величності, присуджується: до позбавлення прав стану та заслання на каторжні роботи на заводах на термін від шести до восьми років, а якщо він за законом не позбавлений тілесних покарань, і до покарання батогами через катів <...>, з накладанням тавра. Якщо винний дозволив собі ці зухвалі слова чи дії у п'яному стані без навмисного на те помислу, то він засуджується: до ув'язнення у смиренному будинку на час від шести місяців до одного року» (Уложение о наказаниях, 1857: 280).

За здійсненим мною секретним розслідуванням, не виявилось зовсім нічого правдоподібного відносно дійсної причетності до цієї справи згаданих учнів і звинувачення їх п[аном] Малашевським здається тим більше безпідставним, що обидва вони відомі мені з відмінного боку щодо моральності та що п[ан] Малашевський, бачившись зі мною неодноразово після зробленого ним доносу, не сказав мені ні слова про цей випадок, хоча знав, що Вацлав Семашко учень довіреної мені Гімназії.

Про що маю честь донести Вашій Екселенції, доповідаючи, що разом з цим зроблено мною донесення такого ж самого змісту п[ану] Київському Військовому, Подільському і Волинському Генерал-Губернатору.

[Директор А. Яковлев] (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 444. Арк. 17).

Документ 6.2

Одержано 30 липня 1845

Вінницький Повітовий Суд

Липня 30 дня 1845. № 1548

Пану Директору Вінницької Гімназії

У наслідок відгуку Вашого Високблагородія від 2-го липня № 498 Повітовий Суд честь має повідомити, що учні довіреної Вам Гімназії Вацлав та Карл Семашко причетні до справи про виглошені нібито дружиною Губернського Секретаря Семашка образливі висловлювання проти Найвищої Особи.

Засідатель Антон Лотоцький (Там само. Арк. 18).

Висновки. У двадцяти документах з архівних фондів Вінницької повітової гімназії, вісімнадцять з яких позначені грифом «секретно», безпосередньо відображені вчинки сорока однієї особи, серед яких: представники вищої влади – імператор (Ніколай I), міністри Уваров і Строганов, генерал-губернатор Бібіков, губернатор Лашкарьов; попечителі Київського навчального округу – Фон-Брадке, його помічник Гінцель, кн. Давидов; провідник дворянства Лозинський; поліцейстер Янковський, справник Монастирський, засідатель

Лотоцький; директори гімназій – Фовицький, Яковлев, Мілашевич; утримувачі приватних – пансіонів Богатко, Юдицька, Гащинська; вчителі гімназії – Баталін, Моравський, Грудзинський, Ординець, Корсак; приватні вчителі – Корбут, Юрковський; гімназисти – Крижановський (Петро), Пашковський, Іжицький, Дзеушинський (Андрій), Крейц, Це[?]ровський, Де-Пробих, Семашко (Вацлав і Карл); батьки і родичі гімназистів, міські обивателі – Крижановський (Марцелій), Дзеушинський (Іван), Новицький, Ринчевський, Малашевський, Семашко (Іван і Франциска). Секретна інформація у більшості випадків стосувалася кримінальних та адміністративних злочинів на стадії досудового розслідування, а саме: «злодійство-шахрайство» – Документи 1.1, 1.2 (Уложение о наказаниях, 1857: 1379); «бунт проти Влади Верховної» – Документи 2.1–2.3 (Уложение о наказаниях, 1857: 29, 138, 140, 283, 284, 296); «проти Священної Особи Государя Імператора та Членів Імператорського Дому» – Документи 4.1–4.8, 6.1, 6.2 (Уложение о наказаниях, 1857: 280, 308, 1198); виконання посади домашнього вчителя без належних прав – Документ 5.1 (Положение о домашних наставниках, 1834: §§ 66, 68; Уложение о наказаниях, 1857: 330). В одному випадку ми стали свідками адміністративної провини у формі міжпосадового конфлікту, обтяженого антипатією чиновника від освіти до польської громади підпорядкованої території – Документи 3.1, 3.2. На цьому фоні документальним свідченням незаконних дій та безкарності верхньої влади є припис на заборону професії домашнього вчителя за ознакою національної приналежності пошукачів – Документ 5.4.

Лейтмотивом розглянутих епізодів є перманентне протистояння російської імперської системи і польської національної ідеї у ментальності шляхти Південно-Західного краю, у тому числі на повсякденному побутовому рівні з постійним ризиком перетину тонкої межі між діями легальними і кримінальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакинський поштово-телеграфний округ. Електронний ресурс: URL: <https://ourbaku.com/index.php>).
2. Бергер Н. В. Записки о польских заговорах и восстаниях 1831–1862. Издание «Русского архива». Москва: Тип. Грачева и К., 1873. 428 с.
3. Бойко Ю. М. Документи Вінницької повітової гімназії як джерело з вивчення русифікації середньої шкільної освіти в Правобережній Україні (перша половина XIX ст.). Архіви України. 2022. № 3 (332). С. 138–161. DOI <https://doi.org/10.47315/archives2022.332.138>.
4. Бойко Ю. М. Польський молодіжний опір і Вінницька гімназія 1833 року (історико-психологічна реконструкція). Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 59. Том 1. С. 19–33. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-1-3>.
5. Бойко Ю. М. Надзвичайні пригоди вінницьких гімназистів за архівними джерелами (1838–1843). Актуальні питання гуманітарних наук. 2023 а. Вип. 64. Том 1. С. 10–23. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-2>.

6. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского университета Св. Владимира. Т. I. Киев: В тип. имп. ун-та Св. Владимира, 1884. 729 с.
7. ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 438. Секретные бумаги 1839-го года. 26 арк.
8. ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 444. Секретные бумаги Винницкой Гимназии за 1845 год. 21 арк.
9. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки училищных чиновников 1832-го ноября 2-го и за 1833-й год. 72 арк.; Формулярный список про службу и достоинства чиновников и учителей Винницкой Гимназии и Приходского при ней Училища за 1834-й и 1835 годы. 98 арк.
10. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 173. Дело о частных Пансионах и учителях за 1834 год. 263 арк.
11. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 179. Дело о беспорядочном состоянии учебной части в Пансионе Богатки. 1837-го и 1837-го годов. 53 арк.
12. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 270. Дело о визитации Гимназии и о благодарности с 1834–1835–1836–1838-го года. 122 арк.
13. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Секретные бумаги 1838-го года. 35 арк.
14. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 439. Секретные бумаги о неблагонадежных учениках Гимназии за 1840-й год. 78 арк.
15. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 440. Об учениках 7-го класса Винницкой Гимназии июня 1841. 35 арк.
16. Законы о состояниях. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 9. С.-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 572 с.
17. Кожушко Н. З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Директори гімназії (училища). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. 2006. Вип. IV. С. 208–212.
18. Колесник В. Польська і російська гімназії в поезуїтських Мурах у першій половині XIX ст. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали конференції. Вінниця, 2011. С. 173–220.
19. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 174–184.
20. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків: Курсор, 2008. 120 с.
21. Коляструк О. А. Апологія історії повсякденності. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2010. Вип. 17. Серія: Історія. С. 46–54.
22. Коляструк Ольга. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2012. Вип. 17. С. 5–9.
23. Корф М. П. Рассказы очевидцев о пожаре Зимнего дворца в 1837 году. Русский архив. Т. 4. Москва: Тип. Грачева и Кома, 1865. С. 1088–1114.
24. Министерские распоряжения. Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. 21. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1839. С. 150–156.
25. Общий отчет, представленный Его Императорскому Величеству по Министерству Народного Просвещения за 1836 год. Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. 14. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1837. С. III–СXXX.
26. Половцов А. А. Русский биографический словарь. Алексинский–Бестужев-Рюмин (Т. 2). С.-Петербург: Тип. Главного Управления Уделов, 1900. 796 с.
27. Половцов А. А. Русский биографический словарь. Лабзина–Ляшенко (Т. 10). С.-Петербург: Тип. Главного Управления Уделов, 1914. 848 с.
28. Положение о домашних наставниках и учителях. Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. 3. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1834. С. XVIII–XXXVI.
29. Положение о частных учебных заведениях. Журнал министерства Народного Просвещения. Ч. 5. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1835. С. XXXIV–XXXVIII.
30. Прищепа О. П. «Місія зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII — початок ХХ ст.). Рівне: М. Дятлик, 2019. 688 с.
31. РГИА. Ф. 733. Оп. 49. Д. 479. Дело об увольнении учителя Винницкой гимназии Подольской губернии Ф. М. Жирардота, обвиняемого в составлении «нравственного катехизиса» антимонархического содержания (на французском языке), о закрытии пансиона, содержавшегося его женой, и о запрещении назначать Жирардота на службу по учебной части 24 января 1839 г. – 28 февраля 1857 г. Дела Департамента народного просвещения по Киевскому учебному округу за 1804–1844 гг. 81 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149275>.
32. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 152. Дело о разрешении жене бывшего префекта Винницкой гимназии Богатко открыть женский пансион 12–13 июля 1833 г. Дела Департамента народного просвещения по Киевскому учебному округу за 1804–1844 гг. Департамент народного просвещения Министерства народного просвещения (1803–1917) Дело, по представлению попечителя Киевского учебного округа, о дозволении жене бывшего префекта Винницкой гимназии Богатко открыть девичий пансион. 12 июля 1833 г. – 13 июля 1833 г. 4 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149465>.
33. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359. Дела о расследовании доносов учителя Н. В. Баталина и содержателя пансиона М. И. Богатки на директора Винницкой гимназии Подольской губернии Г. М. Фовицкого с обвинением его в нарушении правил по хозяйственной и административной частям: об увольнении Фовицкого, о высылке Баталина и Богатки за ложные доносы в Воронеж и о разрешении им жить во всех губерниях, кроме Петербургской и Московской. 19 января 1839 г. – 1 сентября 1854 г. 170 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149087>.

34. РГИА.Ф. 733. Оп. 87. Д. 163. Дело об отклонении просьбы Г. Фавицкого о напечатании за счет казны его рукописи «Путешествие в Москву барона С. Герберштейна в 16 веке», перевод с латинского, в связи с отрицательными отзывами о переводе академиком Я. Д. Захарова и Ф. И. Круга 18 июня – 26 сентября 1821 г. 20 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prilib.ru/item/984075>.
35. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344. Дело по представлению попечителя Одесского учебного округа о переводе в другой округ или увольнении директора Таганрогской гимназии Ветринского. Тут же об определении исправляющего должность директора Ровенской гимназии Фовицкого исправляющим должность директора Таганрогской гимназии. 12 декабря 1839 г. – 1 октября 1841 г. 52 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prilib.ru/item/987716>.
36. Сбитнев И. М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева (Из времени учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., руських школ взамен польских). Киевская старина. 1887. Т. 17. № 2. С. 285–312
37. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 15. С.-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 964 с.
38. Устав Гимназий и Училищ Уездных и Приходских, состоящих в ведомстве Университетов Санктпетербургского, Московского, Казанского, Харьковского. СПб: Тип. Департамента Народного Просвещения, 1829. 172 с.
39. Уставы о службе гражданской. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 3. С.-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 1416 с.
40. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

REFERENCES

1. Bakinskiy pochtovo-telegrafnyy okrug. [Baku Postal and Telegraph District]. Elektronnyi resurs: URL: <https://ourbaku.com/index.php>. [in Russian].
2. Berger N. V. (1873). Zapiski o pol'skikh zagovorakh i vosstaniyakh 1831–1862. [Notes on Polish conspiracies and uprisings of 1831–1862]. Izdaniye «Russkogo arkhiva». Moskva: Tip. Gracheva i K. 428. [in Russian].
3. Boiko Yu. M. (2022). Dokumenty Vinnytskoi povitovoi himnazii yak dzhereło z vyvchennia rusyfikatsii serednoi shkilnoi osvity v Pravoberezhnii Ukraini (persha polovyna XIX st.). [Documents of the Vinnytsia District Gymnasium as a source for the study of Russification of secondary school education in Right Bank Ukraine (first half of the 19th century)]. Arkhivy Ukrainy. 3 (332). 138–161. DOI <https://doi.org/10.47315/archives2022.332.138>. [in Ukrainian].
4. Boiko Yu. M. (2023). Pol'skyi molodizhnyi opir i Vinnytska himnaziia 1833 roku (istoryko-psykholohichna rekonstruktsiia). [Polish youth resistance and Vinnytsia gymnasium of 1833 (historical and psychological reconstruction)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 59. 1. 19–33. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-1-3>. [in Ukrainian].
5. Boiko Yu. M. (2023 a). Nadzvychaini pryhody vinnytskykh himnazystiv za arkhivnymi dzherelamy (1838–1843). [Extraordinary adventures of Vinnytsia high school students according to archival sources (1838–1843)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 64. 1. 10–23. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-2>. [in Ukrainian].
6. Vladimirskiy-Budanov M. F. (1884). Istoriya imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. [Vladimirsky-Budanov M. F. History of the Imperial University of St. Vladimir]. Vol. I. Kyiv: V tip. imp. un-ta Sv. Vladimira. 729. [in Russian].
7. DAViO. F. 14. Op. 2. Spr. 438. Sekretnyye bumagi 1839-go goda. [Secret papers of 1839]. 26 ark. [in Russian].
8. DAViO. F. 14. Op. 2. Spr. 444. Sekretnyye bumagi Vinnitskoy Gimnazii za 1845 god. [Secret papers of the Vinnitsa Gymnasium for 1845]. 21 ark. [in Russian].
9. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 168. Formulyarnyye spiski uchilishchnykh chinovnikov 1832-go noyabrya 2-go i za 1833-y god. [Formal lists of school officials for November 2 1832 and for 1833]. 72 ark.; Formulyarnyy spisok pro sluzhbu i dostoinstva chinovnikov i uchiteley Vinnitskoy gimnazii i prikhodskogo pri ney uchilishcha za 1834-y i 1835 gody. [A formal list about the service and merits of officials and teachers of the Vinnitsa gymnasium and its parish school for the years 1834 and 1835]. 98 ark. [in Russian].
10. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 173. Delo o chastnykh pansionakh i uchitelyakh za 1834 god. [Case of private boarding schools and teachers for 1834]. 263 ark. [in Russian].
11. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 179. Delo o besporyadochnom sostoyanii uchebnoy chasti v Pansione Bogatki. 1837-go i 1837-go godov. [The case of the disorderly state of the educational unit at the Bogatka Boarding House. 1837 and 1837]. 53 ark. [in Russian].
12. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 270. Delo o vizitatsii Gimnazii i o blagodarnosti s 1834–1835–1836–1838-go goda. [The case of the visitation of the Gymnasium and gratitude from 1834–1835–1836–1838]. 122 ark. [in Russian].
13. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 437. Sekretnyye bumagi 1838-go goda. [Secret papers of 1838]. 35 ark. [in Russian].
14. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 439. Sekretnyye bumagi o neblagonadezhnykh uchenikakh Gimnazii za 1840-y god. [Secret papers about unreliable students of the Gymnasium for the year 1840]. 78 ark. [in Russian].
15. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 440. Ob uchenikakh 7-go slassa Vinnitskoy Gimnazii iyunya 1841. [About the students of the 7th grade of the Vinnitsa Gymnasium June 1841]. 35 ark. [in Russian].
16. Zakony o sostoyaniyakh. Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda. [Laws about states. Code of Laws of the Russian Empire, 1857 edition]. Vol. 9. S.-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1857. 572. [in Russian].
17. Kozhushko N. (2006). Z istorii Rivnenskoï cholovichoï himnazii (uchylshcha). Dyrektory himnazii (uchylshcha). [From the history of the Rivne boys' gymnasium (school). Principals of gymnasiums (schools)]. Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. IV. 208–212. [in Ukrainian].
18. Kolesnyk V. (2011). Polska i rosiiska himnazii v poiezuitskykh Murakh u pershii polovyni XIX st. [Polish and Russian gymnasiums in Jesuit Mury in the first half of the 19th century]. Vinnytski Mury. Pohliad kriz viky: Materialy konferentsii. Vinnytsia. 173–202. [in Ukrainian].

19. Koliastruk O. A. (2007). Predmet istorii povsiakdenosti: istoriohrafichniy ohliad yoho stanovlennia u zarubizhniy ta vitchyzniani istorichnoy nauki. [The subject of the history of everyday life: a historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*. 1. 174–184. [in Ukrainian].

20. Koliastruk O. A. (2008). Istoriia povsiakdenosti yak ob'ekt istorichnoho doslidzhennia: istoriohrafichniy i metodolohichniy aspekty. [The history of everyday life as an object of historical research: historiographical and methodological aspects]. Kharkiv: Kursor. 120. [in Ukrainian].

21. Koliastruk O. A. (2010). Apolohiia istorii povsiakdenosti. [Apology of the history of everyday life]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istoriia*. 17. 46–54. [in Ukrainian].

22. Koliastruk Olha. (2012). Istoriia povsiakdenosti v suchasniy ukrainskiy istoriohrafii. [The history of everyday life in modern Ukrainian historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 17. 5–9. [in Ukrainian].

23. Korf M. P. (1865). Rasskazy ochevidtsev o pozhare Zimnego dvortsa v 1837 godu. [Eyewitness accounts of the fire of the Winter Palace in 1837]. *Russkiy arkhiv*. Vol. 4. Moskva: Tip. Gracheva i Koma. 1088–1114. [in Russian].

24. Ministerstkiye rasporyazheniya. (1839). [Ministerial orders]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 21. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. 150–156. [in Russian].

25. Obshchiy otchet, predstavlenyy Yego Imperatorskomu Velichestvu po Ministerstvu Narodnogo Prosveshcheniya za 1836 god. (1837). [General report submitted to His Imperial Majesty by the Ministry of Public Education for the year 1836]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 14. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. III–CXXX. [in Russian].

26. Polovtsov A. A. (1900). Russkiy biograficheskiy slovar'. Aleksinskiy–Bestuzhev–Ryumin [Russian biographical dictionary. Aleksinsky–Bestuzhev–Ryumin]. (Vol. 2). S.-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov. 796. [in Russian].

27. Polovtsov A. A. (1914). Russkiy biograficheskiy slovar'. Labzina–Lyashenko. [Russian biographical dictionary. Labzina–Lyashenko]. (V. 10). S.-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov. 848. [in Russian].

28. Polozheniye o domashnikh nastavnikakh i uchitelyakh. (1834). [Regulations on home tutors and teachers]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 3. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. XVIII–XXXVI. [in Russian].

29. Polozheniye o chastnykh uchebnykh zavedeniyakh. (1835). [Regulations on private educational institutions]. *Zhurnal ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 5. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. XXXIV–XXXVIII. [in Russian].

30. Pryshchepa O. P. (2019). «Mistsia zustrichi»: kulturne dovkillia mist Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.). ["Meeting places": the cultural environment of the cities of the Right Bank of Ukraine (end of the 18th – beginning of the 20th century)]. Rivne: M. Diatlyk. 688. [in Ukrainian].

31. RGIA. F. 733. Op. 49. D. 479. Delo ob uvol'nenii uchitelya Vinnitskoy gimnazii Podol'skoy gubernii F. M. Zhirardota, obvinyayemogo v sostavlenii «nравstvennogo katekhizisa» antimonarkhicheskogo soderzhaniya (na frantsuzskom yazyke), o zakrytii pansiona, soderzhavshegosya yego zhenoy, i o zapreshchenii naznachat' Zhirardota na sluzhbu po uchebnoy chasti 24 yanvarya 1839 g. – 28 fevralya 1857 g. Dela Departamenta narodnogo prosveshcheniya po Kiyevskomu uchebnomu okrugu za 1804–1844 gg. [The case of the dismissal of the teacher of the Vinnitsa gymnasium of the Podolsk province F. M. Girardot, accused of drawing up a “moral catechism” of anti-monarchical content (in French), the closure of the boarding school maintained by his wife, and the prohibition of appointing Girardot to the service for the educational part January 24, 1839 – February 28, 1857 Affairs of the Department of Public Education for the Kyiv educational district for 1804–1844]. 81 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149275>. [in Russian].

32. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 152. Delo o razreshenii zhene byvshego prefekta Vinnitskoy gimnazii Bogatko otkryt' zhenskiy pansion 12–13 iyulya 1833 g. Dela Departamenta narodnogo prosveshcheniya po Kiyevskomu uchebnomu okrugu za 1804–1844 gg. Departament narodnogo prosveshcheniya Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (1803–1917) Delo, po predstavleniyu popechitelya Kiyevskogo uchebnogo okruga, o dozvolenii zhene byvshego prefekta Vinnitskoy gimnazii Bogatko otkryt' devichiy pansion. 12 iyulya 1833 g. – 13 iyulya 1833 g. [The case of permission for the wife of the former prefect of the Vinnitsa Bogatko gymnasium to open a women's boarding school on July 12–13, 1833. Cases of the Department of Public Education for the Kyiv educational district for 1804–1844. Department of Public Education of the Ministry of Public Education (1803–1917) The case, on the proposal of the trustee of the Kyiv educational district, on permission for the wife of the former prefect of the Vinnitsa gymnasium Bogatko to open a girls' boarding school. July 12, 1833 – July 13, 1833]. 4 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149465>. [in Russian].

33. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 359. Dela o rassledovanii donosov uchitelya N. V. Batalina i soderzhatelya pansiona M. I. Bogatki na direktora Vinnitskoy gimnazii Podol'skoy gubernii G. M. Fovitskogo s obvinyeniym yego v narushenii pravil po khozyaystvennoy i administrativnoy chastyam: ob uvol'nenii Fovitskogo, o vysylke Batalina i Bogatki za lozhnyye donosy v Voronezh i o razreshenii im zhit' vo vsekh guberniyakh, krome Peterburgskoy i Moskovskoy. 19 yanvarya 1839 g. – 1 sentyabrya 1854 g. [Cases on the investigation of denunciations of the teacher N.V. Batalin and the owner of the boarding house M.I. Bogatka against the director of the Vinnitsa gymnasium of the Podolsk province G.M. Fovitsky, accusing him of violating the rules in the economic and administrative parts: about the dismissal of Fovitsky, about the expulsion of Batalin and Bogatka for false denunciations to Voronezh and about allowing them to live in all provinces except St. Petersburg and Moscow. January 19, 1839 – September 1, 1854]. 170 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149087>. [in Russian].

34. RGIA. F. 733. Op. 87. D. 163. Delo ob otklonenii pros'by G. Favitskogo o napechatanii za schet kazny yego rukopisi "Puteshestviye v Moskvu barona S. Gerbershteyna v 16 veke", perevod s latinskogo, v svyazi s otritsatel'nymi otzvyami o perevode akademikov YA. D. Zakharova i F. I. Kruga 18 iyunya – 26 sentyabrya 1821 g. [The case of the rejection of

G. Favitsky's request to print at the expense of the treasury his manuscript "The Journey to Moscow of Baron S. Herberstein in the 16th century," translation from Latin, in connection with negative reviews of the translation by academicians Ya. D. Zakharov and F.I. Krug June 18 – September 26, 1821]. 20 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prilib.ru/item/984075>. [in Russian].

35. RGIA. F. 733. Op. 78. D. 344. Delo po predstavleniyu popechitelya Odesskogo uchebnogo okruga o perevode v drugoy okrug ili uvol'nenii direktora Taganrogskoy gimnazii Vetrinskogo. Tut zhe ob opredelenii ispravlyayushchego dolzhnost' direktora Rovenskoy gimnazii Fovitskogo ispravlyayushchim dolzhnost' direktora Taganrogskoy gimnazii. 12 dekabrya 1839 g. – 1 oktyabrya 1841 g. [Case on the proposal of the trustee of the Odessa educational district about the transfer to another district or the dismissal of the director of the Taganrog gymnasium Vetrinsky. Here is also the determination of Fovitsky, who is correcting the position of director of the Rivne gymnasium, as the correcting director of the Taganrog gymnasium. December 12, 1839 – October 1, 1841]. 52 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prilib.ru/item/987716>. [in Russian].

36. Sbitnev I. M. (1887). Zapiski Ivana Matveyevicha Sbitneva (Iz vremeni uchrezhdeniya na Volyni i Podolii, posle vosstaniya 1831 g., rus'kikh shkol vzamen pol'skikh). [Notes of Ivan Matveevich Sbitnev (From the time of the establishment in Volyn and Podolia, after the uprising of 1831, Russian schools instead of Polish ones)]. Kiyevskaya starina. 17. 2. 285–312. [in Russian].

37. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitel'nykh. (1857). Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda. [Code of Criminal and Correctional Punishments. Code of Laws of the Russian Empire, 1857 edition]. Vol. 15. S.-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii. 964. [in Russian].

38. Ustav gimnaziyi uchilishch uyezdnykh i prikhodskikh, sostoyashchikh v vedomstve universitetov Sanktpeterburgskogo, Moskovskogo, Kazanskogo, Khar'kovskogo. (1829). [Charter of gymnasiums and district and parish schools, affiliated to the universities of St. Petersburg, Moscow, Kazan, Kharkov]. SPb: Tip. departamenta narodnogo prosveshcheniya. 172. [in Russian].

39. Ustavy o sluzhbe grazhdanskoy. (1857). Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda. [Charters on civil service. Code of Laws of the Russian Empire, 1857 edition]. Vol. 3. S.-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii. 1416. [in Russian].

40. Shapar V. B. (2007). Suchasnyi tлумachnyi psykholohichniy slovnyk. [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. 640. [in Ukrainian].

УДК 929Б.Гаврилишин(47+57)”1939/1941”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-2>

Петро ГАВРИЛИШИН,
orcid.org/0000-0002-1187-9028

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин, докторант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) gavryshp@ukr.net

ЖИТТЯ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА В СРСР (1939–1941)

У даній статті висвітлюється період життя українського науковця та знаного мецената Богдана Дмитровича Гаврилишина (1926–2016), пов’язана із його перебуванням в Галичині під час її першого включення до Радянського Союзу в 1939–1941 рр. внаслідок так званого «четвертого поділу Польщі».

Подано перелік основних праць, присвячених дослідженню життя і творчості Богдана Гаврилишина. Коротко описано його життя до і після перебування під першою радянською окупацією Галичини. Описано його враження від приходу комуністичної влади та побаченої чужої галичанам Червоної армії. Розглянуто перебіг здійснюваних радянською владою репресій у Галичині та реакцію на це місцевого українського суспільства.

Виділяються і описуються характерні особливості його повсякденного життя в досліджуваній період, тогочасна суспільна атмосфера, зокрема вплив комуністичної ідеології на виховання молоді. Описано тогочасні репресії загалом та, зокрема, проти його рідного брата Мирослава Гаврилишина. Говориться про суд над ним у Львові та, як результат, заслання та смерть у 1944 р. на Колімі, що на Далекому Сході Росії.

На основі вивчення залишених мемуарів та інтерв’ю встановлено ключові моменти життя Богдана Гаврилишина в період першого включення до СРСР. Автор прагне прослідкувати ті важливі фактори, що вплинули на подальше формування його світогляду та особистості. Детальніше розглядає знакові події на цьому етапі його життя з прив’язкою до їх впливу на подальшу долю. Відзначено вплив національної скаутської організації Пласт на формування національної та патріотичної свідомості молодого Богдана Гаврилишина.

Значна увага приділяється опису історичного фону подій, можливим варіантам подальшої долі молодого людини в час Другої світової війни під радянською владою. Розглядаються ті непрості виклики, що стояли перед українською молоддю, які змушені були швидко дорослішати в умовах запроваджених новою комуністичною владою репресій.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, Мирослав Гаврилишин, Друга світова війна, Галичина, II Річ Посполита, СРСР, репресії, школа, Бучач, Львів.

Petro GAVRYLYSHYN,

orcid.org/0000-0002-1187-9028

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of International Relations, Doctoral Student
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) gavryshp@ukr.net

LIFE OF BOHDAN HAWRYLYSHYN IN THE USSR (1939–1941)

This article highlights the period of life of the Ukrainian scientist and well-known philanthropist Bohdan Dmytrovych Hawrylyshyn (1926–2016), connected with his stay in Galicia during its first inclusion in the Soviet Union in 1939–1941 as a result of the so-called «fourth partition of Poland».

A list of the main works dedicated to the study of the life and work of Bohdan Hawrylyshyn is presented. His life before and after being under the first Soviet occupation of Galicia is briefly described. His impression of the arrival of communist power and the Red Army, which he saw as foreign to Galicians, is described. The course of repression carried out by the Soviet authorities in Galicia and the reaction of the local Ukrainian society to it are considered.

Characteristic features of his everyday life in the period under study, the social atmosphere of that time, in particular the influence of communist ideology on the education of youth, are highlighted and described. The repressions of that time in general and, in particular, against his own brother Myroslav Hawrylyshyn are described. Talk about his trial in Lviv and, as a result, exile and death in 1944 in Kolyma, in the Far East of Russia.

Based on the study of the remaining memoirs and interviews, the key moments of Bohdan Hawrylyshyn’s life during the period of the first inclusion in the USSR were established. The author seeks to trace the important factors that influenced the further formation of his worldview and personality. Considers in more detail the significant events at this stage of his life with reference to their influence on further fate. The influence of the Plast national scout organization on the formation of the national and patriotic consciousness of young Bohdan Hawrylyshyn was noted.

Considerable attention is paid to the description of the historical background of events, possible options for the future fate of a young person during the Second World War under Soviet power. The difficult challenges faced by Ukrainian youth, who were forced to grow up quickly under the conditions of repression introduced by the new communist government, are considered.

Key words: Bohdan Hawrylyshyn, Myroslav Hawrylyshyn, World War II, Galicia, Second Polish Republic, the USSR, repression, school, Buchach, Lviv.

Постановка проблеми. В історії людства був величезний соціальний експеримент під назвою Союз Радянських Соціалістичних Республік. Його учасниками звичайні громадяни ставали, як правило, примусово. Насильне приєднання Східної Галичини і Волині вплинуло на життя кількох мільйонів людей, які тут проживали. Одним з таких нових громадян СРСР став також і Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – українсько-швейцарський вчений-економіст, член Римського клубу, меценат, іноземний член НАН України, почесний консул України в Швейцарії, президент Фонду Богдана Гаврилишина (Віднянський, 2014: 88–89).

Аналіз досліджень та публікацій. Богдан Гаврилишин належить до досить знаних постатей молодшої української держави. Природньо, що про нього та його діяльність писали вчені як з України, так і з-за її меж. З українських дослідників його наукові здобутки вивчали філософ Михайло Голянич (Голянич, 2017: 472–474), економіст Олексій Геращенко (Геращенко, 2019: 116–120), сторінки життя детальніше досліджували родичі Тетяна Гаврилишин та Володимир Гаврилишин (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208–214). У Швейцарії його біографію описала Віржині Пуаеттон (Пуаеттон, 2019). Енциклопедичні статті про Богдана Гаврилишина розміщені в ряді видань (Мельничук, 2002; Віднянський, 2014; Железняк, 2016). Втім, у жодній з монографій чи статей не подаються більш детальні дані про період його життя в час першого включення західноукраїнських земель до СРСР. Знаний також як член Пласту з 1937 р., був членом куреня «Лісові Чорти» з 1946 р. Протягом 2006–2008 рр. був головою Крайової пластової ради (законодавчий орган Пласту) (Субтельний, 2019: 415). Був радником трьох українських прем'єр-міністрів та президента Л. Кравчука. Зневірившись в українському політикумі, вчений покладає надію на молодь. У 2010 р. створив Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, що ставить собі за мету приготування критичної маси молодих українців, які вивчили б як функціонують кращі країни Європи, та зможуть трансформувати українську державу в нову кращу якість. Після відходу Богдана Гаврилишина, фонд було його дітьми та дружиною

перезасновано під назвою Фонд Родини Богдана Гаврилишина (Історія; Місія).

Мета дослідження. Метою статті є дослідити той період життя Богдана Гаврилишина (1939–1941), який стосується його перебуванням під радянською окупацією в Галичині. Для цього проаналізуємо його спогади та інтерв'ю, написані про нього тексти, доступні нам в час війни інші джерела, які відображають цей етап його життя.

Виклад основного матеріалу. З точки зору психології і педагогіки дитячі та юнацькі роки вагомо впливають на подальшу долю вже дорослої особи. Саме тоді закладаються основи ідентичності, самооцінки, світогляду, народжуються мрії, закладаються цінності тощо. Дослідження цього періоду дає розуміння напрямів подальшого розвитку досліджуваної особистості та мотивації її тих чи інших вчинків. З'явившись на світ у с. Коропець Бучацького повіту Тернопільського воєводства (нині селище, центр Коропецької ОТГ, донедавна Монастирський, тепер Чортківський р-н Тернопільщини), що, як і уся Галичина та Волинь, входив тоді до складу II Речі Посполитої, Богдан Гаврилишин пройшов надзвичайно цікавий і насичений життєвий шлях. Багато років займаючи посаду директора Міжнародного інституту менеджменту у Женеві, він був знайомий із видатними особистостями свого часу, відвідуючи на запрошення багато країн і столиць, проводив конференції, був радником урядів та корпорацій.

Коли він народився, Дмитру, його батькові, було 38 років, а матері Теодозії – 31. Вони на той момент вже мали трьох дітей: Михайла тринадцяти, Катерину десяти та Мирослава трьох років. Богдан був останньою, наймолодшою дитиною (Пуаеттон, 2019: 19).

Батько Дмитро Гаврилишин поєднював селянську роботу та підприємницьку діяльність: вирощував хміль для броварні у Львові, а також спільно з євреєм-партнером експортував свиней до Данії. Це теж нам ймовірно пояснює пізнішу цікавість його молодшого сина Богдана до економіки. Тато Дмитро Георгійович, приділяв освіті своїх дітей велике значення: «Мій батько починав життя дуже бідним, але, побувавши в західноєвропейському світі як молодший офіцер австрійської армії, повернувся під сильним враженням від краще

розвинених країн. Він зрозумів, що це пов'язано з вищим рівнем освіти. Він мав шестирічну освіту, мама – чотирирічну. З тої війни він повернувся з рішенням, що його діти дістануть добру освіту. З Чехословаччини він привіз хміль і засадив ним своє поле. З цього він мав великий прибуток, бо в Галичині пиво робили, а хміль, який вживали при виготовленні пива, імпортували за великі гроші» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 6–7).

Коли Богдану виповнилося чотири роки, його сім'я переїхала на хутір Глибока Долина поряд з с. Жизномир та за 3 км від Бучача, де батько, продавши своє маленьке майно в Коропці, у 1930 р. купив близько 10–15 гектарів землі та побудував чотирикімнатний будинок (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 14). Сім'я Дмитра Гаврилишина, завдяки його підприємливості, піднялась на вищий соціальний щабель: «На ті обставини він уже був великий фермер, «куркуль». Батько найняв наймита і наймичку. Моя мама дуже гарно до них ставилася; тато часом був гостріший, кричав на них. Також до нас приходили люди на жнива, жали серпами пшеницю чи жито. Їм віддавали кожен десятий сніп, то була їхня платня. Я в той час ще не міг розчислити, чи то було справедливо, чи ні, але як дивився на тих людей з Жизномира, що приходили працювати на чужому полі, бо свого замало було, на їхню тяжку працю, то мене це вражало і трішки боліло» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 7).

В інтерв'ю Івану Дзюбі вчений згадує про тата наступне: «Інколи проходили вибори до сейму. Мій батько був збірним війтом на 12 сіл, його навіть хотіли вибирати до сейму» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 13). І дійсно, знаходимо Дмитра Гаврилишина у списку кандидатів на вибори до сейму 1938 р. – по Бучацькому виборчому окрузі № 64. Наведемо перелік кандидатів від цього округу в друкованій у Львові газеті від 23 жовтня 1938 р.: «Юзеф Сова, селянин з Барішу; Володимир Целевич (укр.), журналіст зі Львова; Тадеуш Гончковський, інструктор позашкільної освіти з Теревовлі; др Роман Слюсар (укр.), адвокат з Бучача. Заступники: Блажей Руг, селянин з Білокриниці Підгаєцького пов.; Тадеуш Бжоза, дир. Ком. Каси Ошад. з Бучача; Матвій Бродяк (рус.), мельник з Теревовлі і Дмитро Гаврилишин (укр.), селянин із Зубриця Бучацького пов.» (Kandydaci: 4).

З раннього дитинства Богдана приваблювало навчання. Найстарший брат Михайло вже навчався в університеті, а брат Мирослав ходив до середньої школи в Бучач. Коли йому було 5 років Михайло привів Богдана до школи і, не зважаючи на протести директора, його взяли. Навчання

давалось йому легко, але з поведінки оцінки мав погані (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 6).

Після трьохрічного навчання у початковій школі в с. Жизномир (1931–1934 рр.), батько відправив його вчитися у м. Бучач, де він був змушений, через свій вік, ще раз піти до третього класу початкової школи. Після неї перейшов до бучацької гімназії. Богдан мав найвищі оцінки, але за поведінку – «незадовільно» (Гаврилишин, 2011: 15–16).

У шкільні роки Богдана Гаврилишина вагому роль відіграв також Пласт. У своїх спогадах «Залишаюсь українцем» він писав: «Початок мого довічного пластуництва відбувся завдяки моєму братові Михайлу. Хоча в батька щодо мене були великі амбіції, він рідко говорив зі мною й лише раз сказав: «Бог дав тобі трохи таланту і твій обов'язок – його використати». Він зробив висновок, що я добре навчатимусь у школі, і ніколи не перевіряв та не цікавився тим, що і як я вчив і розвивав. Саме тому брат став моїм другим батьком. Улітку 1937 р. Михайло записав мене до мого першого пластового табору» (Гаврилишин, 2011: 16).

До найважливіших подій свого дитинства Богдан Гаврилишин відносив саме два пластові таборування в Карпатах в таборі «Остодір», розташованого в урочищі Підлюте за 2 км ходу від с. Осмолода (належить до Перегінської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл.), на площі біля літньої резиденції митрополита ГКЦ Андрея Шептицького, що був також опікуном Пласту (Гаврилишин, 2011: 16). Частину своїх маєтків у Карпатах глава церкви подарував на пластові табори: гору Сокіл – на юнацький табір, а площу неподалік своєї літньої резиденції в Підлютому – на табір новацтва «Остодір», названий його іменем (Митрополит, 2012: 21). Так, на брамі табору був напис «Діточа оселя ім. Митр. А. Шептицького на Остодорі». Вона почала діяти вже після заборони Пласту, яку здійснила польська влада в 1930 р. Офіційно табори проводила Комісія виховних осель і мандрівок молоді (1932–1939 рр.) (Митрополит, 2012: 266). Митрополит любив перебувати серед пластунів, говорити з ними, вислуховувати їхні проблеми. Так, з огляду на його паралізовані ноги, пластуни навіть змайстрували спеціальні носі, щоб виносити його на плечах до свого товариства. Окрім безпосередньої підтримки пластунів після заборони Пласту, митрополит ГКЦ ініціював також створення Католицької асоціації української молоді «Орли», що продовжувала працю з молоддю схожими до пластових методами та проводила літні табори у с. Крилосі коло м. Галича, на

Соколі, у с. Страдчі коло м. Янова та в с. Михайлівцях біля м. Рогатина (Митрополит, 2012: 21).

У своєму першому таборі хлопець навчився дисципліни, роботи в команді, та пережив кілька справжніх пригод, таких як ночівля в колибі на вологому снігу та лише горнятко гарячої води на вечерю (Гаврилишин, 2011: 16). Про вплив організації на своє формування Богдан Гаврилишин говорив так: «Найважливішим, що я досягнув у таборі, була сама суть Пласту: присяга, правильна поведінка пластунів, наприклад, робити щодня добре діло; зрозумів, як бути слухняним хлопцем, але в деяких ситуаціях – як бути лідером. Вечорами ми сиділи біля ватри, захоплено дивились на відблиски полум'я і не менш захоплено слухали невеличкі історії, які розповідали наші виховники, про історію України, про її слави, а також принизливі періоди, про стан і потреби нашого суспільства, сподівання впродовж століть здобути незалежність та про необхідність, коли ми виростемо, служити нашому суспільству» (Гаврилишин, 2011: 16–17).

Процес радянзації західних земель України був комплексним та охоплював усі сфери життя: політичну систему, соціально-економічну організацію і духовно-культурні відносини. Така глибока трансформація суспільства позначилася на долі мільйонів людей, руйнуючи усталений спосіб життя, традиції, стереотипи тощо. Очевидно, що ці зміни відповідали настроям тільки невеликої частини населення, на яку радянська влада намагалася опертися. Втім, реалізація соціалістичного будівництва викликала і відверте неприйняття, особливо тієї частини суспільства, яке комуністичне керівництво трактувало як «класово вороже», піддаючи його репресіям (Баран, Токарський, 2009: 39–40).

Американський дослідник Ян Гросс здійснив орієнтовні підрахунки жертв серед цивільного населення у радянській і німецькій зоні окупації колишньої II Речі Посполитої. Підрахунки депортованих, ув'язнених у концтабори та вбитих колишніх жителів Польщі за вказаний період часу показали, що комуністична влада знищила у 3-4 рази більше людей, ніж нацисти, при чому на території, удвічі меншій, ніж зона підконтрольна Третьому Рейху. Ці дані дають нам уявлення про справжній характер радянського тоталітаризму як «безпрецедентного розтратника людського матеріалу і держави-вбивці» (Грицак, 1996: 214).

В інтерв'ю Івану Дзюбі Богдан Гаврилишин про той час пригадує: «За радянського періоду з 1939 р до 1941 року ситуація була інакша, українства ми майже не відчували. Пам'ятаю, як приїхав

дядько, який під час першої світової був на Східній Україні, де потім одружився й так і залишився. Він дуже обережно з нами відновлював контакти, боявся говорити, що він робить, де мешкає, про що думає. Ми до таких стосунків між собою не звикли, і для нас він був прикладом українця з Великої України, хоча з походження він був галичанин. Взагалі ми ставилися до прилучення до Радянської України як до московської окупації, а не як до об'єднання з Україною. Ми нічого національного не відчували, єдине – змінено було мову навчання. А режим був для нас чужим і не давав ніяких позитивних сподівань» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 16).

Бучацьку польськокомуну гімназію у 1939 р. перетворили на україномовну середню школу, почалось вивчення російської. «З церквою стало тяжче, хоча туди ще можна було ходити. В тому, чого нас навчали в школі, був великий контраст до того, чого нас навчали в пластових таборах – то був контраст між двома різними правдами. В школі я вчився досить добре, жили ми ще нормально, нас ще не розкуркулювали, хоча вже починали розходитися звістки про те, що десь там когось заарештували, що хтось із українців чи євреїв співпрацює з НКВД» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 17).

Для нової влади Дмитро Гаврилишин потрапив в категорію «куркуль», а тому ризикував бути репресованим. «Ворогів народу» засуджували до виселення в Сибір. Тому сім'я жила у постійному страху, чекаючи своєї черги. У школі змушений був співати, з симульованим ентузіазмом, слави «батька Сталіна». Богдан Гаврилишин згадував: «Вночі до сіл приходили НКВДисти, вербували деяких селян з кіньми для нічної роботи, стукали в двері, і за годину треба було зібрати свої речі, а десь о 1–2 годинах ранку вивозили до вагонів, і, поки сонце не зійшло, поїзд вирушав. Багато ночей я спав не вдома, а на полі, або, взимку, в стайні наших сусідів, мого доброго приятеля Михайліва. Там сталася велика трагедія, бо ці наші сусіди не думали, що їх можуть депортувати, хоча зять уже був у підпіллі, але вони гадали, що ніхто про це не знає. Одної ночі, як я спав у них у стайні, мене розбудив плач, гармидер, і я зрозумів, що їх вивозять у Сибір, а я мав тихенько сидіти в тій стайні. На другий день рано я поплакав трохи, але треба було помити очі і йти до школи, співати: «За Сталіна рідного... » (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 18). Попри травматичність ситуації, Богдан пізніше віднайшов для себе в цьому позитивний досвід, бо розумів багатьох українців в Україні, що могли являтися членами партії, а всередині бути іншими людьми (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 18).

Значно посилив хвилювання сім'ї арешт сина Мирослава Гаврилишина, старшого на три роки від Богдана, який навчався в академічній гімназії у Львові (за ін. інформацією – Львівській торговельній школі). Богдан Гаврилишин пригадує: «Одного разу він приїхав додому і сказав, що хотів би тікати за кордон. Батько не сприйняв цього серйозно, говорив, що Мирослав якогось надзвичайного політика з себе вдає. Мирослав повернувся до Львова, де він жив разом з найстаршим братом, вже одруженим і, мабуть, спробував-таки утекти за кордон. Але нічого не вийшло, бо грошей він від батька не дістав, і Мирослава заарештували» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 17).

17-річного юнака заарештували 23 вересня 1940 р. (Комар, 1997: 99). Він став учасником відомого в історії України «Процесу 59-ти» – судового процесу, проведеного радянськими карально-репресивними органами у Львові 15–18 січня 1941 р. проти членів Організації українських націоналістів. У цьому процесі проходило 59 осіб, серед яких 22 жінки та 37 чоловіків, середній вік підсудних не перевищував 20–25 років, наймолодший учасник М. Чарковський ще не досягнув 16 років (Комар, 1997: 6).

Справу на закритому засіданні розглядав Львівський обласний суд. Підсудних звинувачували у контрреволюційних злочинах, передбачуваних статтями 54/2 та 54/11 Кримінального кодексу УРСР (Баран, Токарський, 2009: 124).

Здебільшого це були студенти Львівського університету, випускники та учні середніх шкіл. Їх звинуватили в приналежності до ОУН та антидержавній діяльності. 17 особам, включаючи Мирослава Гаврилишина, присудили 10 років таборів суворого режиму, 5 наступних років заслання та додаткових 5 років позбавлення громадянських прав (Комар, 1997: 51). Мирослав помер на Колимі, що на Далекому Сході Росії, у 1944 р. Про це Богдан Гаврилишин дізнався тільки в 1993 р. завдяки допомозі першого голови Служби безпеки України Євгена Марчука (Комар, 1997: 62).

Богдан Гаврилишин ділиться враженнями про прихід нацистської влади: «Через кілька місяців стало ясно, що німці прийшли нас не визволяти, а радше уневолювати. Ми почули, що вони роблять із полоненими. В перших кількох місяцях цілі частини Червоної Армії переходили без жодного опору до німців. Виглядало, що якби Гітлер не був так засліплений «вищістю» свого народу й легкими перемогами і скористався з того, що населення з певним полегшенням німців як визволителів від Радянської влади, то вони би дуже швидко могли виграти війну. Вони б могли більшість із тих солдатів, що переходили на їхню сторону, послати знову на фронт або залишити їх для праці» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 24).

Висновки. Період біографії Богдана Гаврилишина, проведений під радянською окупацією в 1939–1941 рр., був сповнений різними подіями, часом не зовсім приємними. Насильно включені до Радянського Союзу західноукраїнські землі зазнали докорінної трансформації в усіх сферах життя суспільства: політичній системі, соціально-економічній організації та духовно-культурних відносинах. Втілення соціалістичного будівництва викликало відверте неприйняття в значній частині місцевого населення.

Місцеве населення, а особливо школярі, піддавалось активному комуністичному перевихованню. Цей етап життя вніс свої правки у формування його світобачення та становлення особистості. Це був інший, часом трагічний, досвід після попередньої польської влади. Комуністична влада «перших совітів» припала на період його життя з 12 р. до 14 р., коли юнак навчався у Бучацькій середній школі. Його дорослішання і становлення національної самосвідомості відбувалося на тлі жорстоких комуністичних репресій. Від них постраждав і рідний брат Мирослав, який помер на заслання у 1944 р. Нова нацистська окупація принесла визволення від більшовиків, але водночас і нові непрості виклики. Розпочався новий період його цікавої біографії та подальші життєві уроки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран В. К., Токарський В. К. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
2. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Вип. 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговакази в майбутнє: Доповідь Римському Клубові. : 3-тє вид., допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.
4. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
5. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. *Діалог*. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).
6. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. *Коропець. Історія і спогади*. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.

7. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
8. Железняк М. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (дата звернення: 26.12.2022).
9. Історія фонду. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (дата звернення: 26.12.2022).
10. Комар Л. Процес 59-ти. Наукове товариство імені Шевченка. Львів, 1997. 101 с.
11. Мельничук Б. Гаврилишин Богдан-Володимир Дмитрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 315–316.
12. Митрополит Андрей Шептицький та Пласт. Львів : Артос, 2012. 292 с.
13. Місія. URL : <https://bhfamily.org/> (дата звернення: 26.12.2022).
14. Пуаєттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин : біопр. / пер. з франц. І. Відлер. Київ : Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.
15. Субтельний О. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто : Пластове Видавництво «Plast Publishing Inc.», 2019. 440 с.
16. Kandydaci na posłów z województwa lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego [Candidates for deputies from the Lwów, Stanisławów and Tarnopol voivodeships]. *Wschód: Lwów, Stanisławów, Tarnopol : życie miast i wsi województw południowo-wschodnich*. 1938. 23 października. С. 4.

REFERENCES

1. Baran V. K., Tokarskyi V. K. (2009) Ukraina: zachidni zemli: 1939–1941 rr. [Ukraine: Western lands: 1939–1941.] Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. 448. [in Ukrainian].
2. Vidnianskyi S. (2014) Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*. Vypusk 5. Biografichna chastyna: A–M / vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 88–89. [in Ukrainian].
3. Havrylyshyn B. (2009) Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rymському Klubovi [Towards More Effective Societies: Road Maps to the Future]. vyd. 3-tie, dopov. Kyiv : Pulsary. 248. [in Ukrainian].
4. Havrylyshyn B.D. (2011) Zalyshaius ukrainsem: spohady [Remain Ukrainian: memories]. Kyiv : Pulsary. 288. [in Ukrainian].
5. Bohdan Havrylyshyn – Ivan Dziuba. (1995) Dialoh [Dialogue]. Kyiv : Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. ukrainoznavstv. 159. (Dodatok do zhurnalu «Suchasnist» 1995. Sichen, ch. 1). [in Ukrainian].
6. Havrylyshyn T.I., Havrylyshyn V.P. (2004) Koropets. Istoriiia i spohady [Koropets. History and memories]. Ternopil : Volia. 240. [in Ukrainian].
7. Hrytsak Ya. (1996) Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. [Essays on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the XIX–XX centuries]. Kyiv : Heneza. 360. [in Ukrainian].
8. Zhelezniak M. (2016) Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [elektronna versiiia] / red.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiyi, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Т. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (accessed : 26.12.2022) [in Ukrainian].
9. Istoriiia fondu. [History of the fund]. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].
10. Komar, L. (1997) Protsey 59-ty [The process of the 59th]. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Lviv. 101. [in Ukrainian].
11. Melnychuk B. (2004) Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych]. *Ternopil'skyi entsyklopedychnyi slovnyk* : u 4 t. / redkol.: H. Yavorskyi ta in. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat «Zbruch». Т. 1: А – Y. P. 315–316. [in Ukrainian].
12. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi ta Plast. (2012) [Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Plast]. Lviv : Artos. 292 [in Ukrainian].
13. Misiiia [Mission]. URL : <https://bhfamily.org/> (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].
14. Puaietton V. (2015) Nevtomnyi mandrivnyk Bohdan Havrylyshyn [Tireless traveler Bohdan Havrylyshyn]: biohr. / per. z frants. I. Vidler. Kyiv : Slavutych-Delfin. 144. [in Ukrainian].
15. Subtelnyi O. (2019) Plast. Unikalna istoriia ukrainskoho skautskoho rukhu [The unique history of the Ukrainian scout movement]. Toronto : Plast Publishing Inc. 440. [in Ukrainian].
16. Kandydaci na posłów z województwa lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego [Candidates for MPs from the Lviv, Stanisławów and Tarnopol voivodeships]. *Wschód: Lwów, Stanisławów, Tarnopol : życie miast i wsi województw południowo-wschodnich*. 1938. 23 października. 4. [in Polish].

Карина ГРОМ,

orcid.org/0009-0004-2830-0344

*студентка II курсу магістратури історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) karina.ghrom@gmail.com*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИН НА ПОЧАТКУ 2000-Х РОКІВ

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року в Україну поклало початок якісно новому етапу українсько-британського співробітництва. Врахування досвіду попередніх етапів розвитку двосторонніх відносин дозволить уникнути помилок, які були зроблені раніше та чіткіше розробити стратегію подальшої міждержавної співпраці.

Метою роботи є аналіз відносин між Україною та Великобританією в 2000–2003 роках, визначення основних тенденцій та особливостей двосторонньої співпраці.

Методологію роботи складають наукові методи аналізу, логічного узагальнення, історико-генетичний та історико-системний методи. Наукова новизна отриманих результатів полягає в розгляді питань українсько-британських відносин через призму міждержавного двостороннього співробітництва, аналізується вплив внутрішньополітичних процесів в Україні на взаємини з Великобританією.

У статті розглянуто особливості співпраці України та Великобританії з 2000 по 2003 рік. Визначено основні напрями двостороннього співробітництва, передумови та причини зниження інтенсифікації діалогу між двома державами.

В роботі охарактеризована важливість офіційних візитів високопосадовців різних рангів в рамках двосторонньої міжнародної співпраці. Також було досліджено роль цих візитів для розвитку та укріплення взаємовідносин між Україною та Великобританією. Дано оцінку розвитку нормативно-правової бази, що складала основу двосторонніх відносин. Особлива увага приділяється аналізу впливу внутрішніх політичних скандалів, що розгорнулись в Україні на початку 2000-х років на інтенсивність та якість україно-британської двосторонньої взаємодії серед яких: «Касетний» та «Кольчужний» скандали, вбивства журналістів, акція «Україна без Кучми». Ці події викликали суттєвий резонанс та серйозно вплинули на міжнародне сприйняття України, в тому числі і Великою Британією.

В статті також зазначено шлях, за допомогою якого Україна змогла вийти з цієї кризи та реабілітуватись в очах міжнародної спільноти.

Таким чином, в статті окреслено основні напрямки взаємодії України та Великобританії на початку 2000-х років, причини зниження динаміки політичного діалогу між двома країнами та метод виходу з кризи.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, Україна, Великобританія, двостороннє співробітництво.

Карина ГРОМ,

orcid.org/0009-0004-2830-0344

*student of the 2nd year of the master's degree in the Faculty of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) karina.ghrom@gmail.com*

THE MAIN TRENDS IN UKRAINIAN-BRITISH RELATIONS IN THE EARLY 2000S

The full-scale military invasion of Ukraine by the Russian Federation on 24 February 2022 marked the beginning of a qualitatively new stage of Ukrainian-British cooperation. Taking into account the experience of previous stages of bilateral relations will help to avoid mistakes made earlier and develop a clearer strategy for further interstate cooperation.

The purpose of the study is to analyse the relations between Ukraine and the United Kingdom in 2000–2003, to identify the main trends and features of bilateral cooperation.

The methodology of the study is based on scientific methods of analysis, logical generalisation, historical-genetic and historical-systemic methods. The scientific novelty of the results obtained is that the issues of Ukrainian-British relations are considered through the prism of interstate bilateral cooperation, and the impact of internal political processes in Ukraine on relations with the UK is analysed.

The article examines the peculiarities of cooperation between Ukraine and the United Kingdom from 2000 to 2003. The main areas of bilateral cooperation, preconditions and reasons for the decline in the intensification of dialogue between the two countries are identified.

The article describes the importance of official visits by high-ranking officials in the framework of bilateral international cooperation. The role of these visits in the development and strengthening of relations between Ukraine and

the UK is also explored. The author assesses the development of the legal framework that formed the basis of bilateral relations. Particular attention is paid to the analysis of the impact of the internal political scandals that unfolded in Ukraine in the early 2000s on the intensity and quality of Ukrainian-British bilateral interaction, including: "Cassette" and "Kolchuzhny" scandals, murders of journalists, and the "Ukraine without Kuchma" campaign. These events caused a significant resonance and had a serious impact on the international perception of Ukraine, including the UK.

The article also outlines the way in which Ukraine managed to overcome this crisis and rehabilitate itself in the eyes of the international community.

Thus, the article outlines the main areas of cooperation between Ukraine and the UK in the early 2000s, the reasons for the decline in the dynamics of political dialogue between the two countries and the method of overcoming the crisis.

Key words: international relations, foreign policy, Ukraine, Great Britain, bilateral cooperation.

Постановка проблеми. У зовнішній політиці двосторонні міждержавні відносини відіграють дуже важливу роль навіть в умовах глобалізації, яка є визначальною тенденцією розвитку сучасного світу. Ефективні двосторонні відносини між країнами і надалі у значній мірі сприяють вирішенню питань в багатьох сферах: військовій, економічній, політичній, культурній, освітній та інших, в чому Україна неодноразово переконувалась після повномасштабного вторгнення росії, Великобританія в умовах війни стала одним із стратегічних партнерів України.

Співпраця в сфері оборони та безпеки одразу зайняла важливе місце в українсько-британських відносинах. Після відновлення незалежності Україні довелося вирішувати різні питання, серед яких були: ядерне роззброєння, скорочення збройних запасів, реформування армії, тощо. Великобританія, маючи значний досвід в реформуванні армії як член військово-політичної організації НАТО стала ключовим партнером України в безпековій сфері. З 24 лютого 2022 року Великобританія виступає одним з головних партнерів України у війні з росією надаючи всебічну підтримку, в тому числі військову техніку та боєприпаси та організовуючи навчання для українських військовослужбовців. В економічній царині двосторонніх взаємовідносини запорука обміну знаннями та технологіями в свою чергу сприяє покращенню якості та нарощенню об'ємів виробництва певних товарів та послуг, дозволяє розширювати ринки збуту товарів чи послуг. Для дипломатичної сфери двосторонні відносини сприяють об'єднанню країн у вирішенні важливих питань, наприклад узгодженню дій щодо спільної боротьби з зміною клімату чи іншими екологічними викликами. Діалог у культурній сфері часто допомагає руйнувати стереотипи і взаємну недовіру. Окрім цього це можливість підняти імідж країн на міжнародній арені, що в свою чергу може принести нові зв'язки чи розширити існуючі з потенційними країнами-партнерами. Також наявність двосторонніх контактів між країнами є фундаментом для розши-

рення нормативно-правової бази, яка формує та розвиває взаємовигідні відносини для обох країн. Двосторонні відносини є вкрай важливим елементом у зовнішній політиці країн та мають значний вплив на різні сфери. Велика Британія входить до «Великої сімки» та є постійним членом Ради Безпеки ООН, НАТО, СОТ, МВФ, донедавна і ЄС. Лондон виступає одним з головних зовнішньополітичних партнерів для України. Початок ХХІ століття важливий в розумінні специфічних двосторонніх відносин з Британією, оскільки дозволяє чітко простежити вплив на міжнародну співпрацю внутрішньополітичної ситуації в Україні.

Аналіз досліджень: Українсько-британські відносини знайшли відображення у наукових працях. Так, А. Грубінко у монографії «Українсько-британські відносини 1991–2004» висвітлює основні тенденції, особливості та характер співпраці України та Великобританії в контексті політичної, економічної, гуманітарної, культурної сфер, сфери безпеки та оборони. Значну увагу дослідник приділив питанню формування правової бази, яка регулювала українсько-британські відносини. Окрім цього він виділив окремі етапи у розвитку українсько-британських політичних відносин, основні досягнення, проблеми та перспективи співпраці між двома країнами станом на 2004 рік (Грубінко, 2005).

В. Крушинський, у своїй роботі «Британсько-українські відносини з питань євроінтеграції» розглянув співпрацю України та Великої Британії в контексті зовнішньої політики ЄС. Автор акцентував увагу на зацікавленні Сполученого Королівства в налагодженні відносин з східноєвропейськими країнами, зокрема і Україною. Науковець дослідив українсько-британську співпрацю через призму відновлення незалежності та розбудови української держави (Крушинський, 2005).

Українсько-британські взаємини також знайшли відображення в статті І. Черінька «Українсько-британські відносини: історія та сучасність». Дослідник розкриває процес розбудови міждер-

жавних відносин в період становлення української державності (Черинько, 2005).

О. Лебеденко у роботі «Україна та Велика Британія – політичний вектор (1991–2005 роки)» акцентував увагу саме на налагодженню співпраці між країнами. Він описав хронологію початкового етапу міждержавних відносин, розкрив чинники, які гальмували процес її активізації, проблеми ядерного роззброєння України (Лебеденко, 2008).

На сьогоднішній день розвиток українсько-британських відносин на початку 2000-х років залишається все ж недостатньо вивченим.

Метою дослідження є аналіз міждержавних відносин України та Великої Британії в політичній сфері впродовж 2000–2003 років.

Для дослідження двосторонніх відносин використовувалися наукові методи аналізу, логічного узагальнення, історико-генетичний та історико-системний методи.

Виклад основного матеріалу. Після відновлення незалежності Україна приділяла значну увагу розвитку двосторонніх міждержавних відносин на взаємовигідних рівноправних умовах. Одним із стратегічних партнерів України стала Великобританія, яка і на сучасному етапі відіграє надзвичайно важливу роль у підтримці України під час повномасштабного вторгнення росії.

Сполучене Королівство визнало незалежність України 31 грудня 1991 року і 10 січня 1992 року було офіційно встановлено дипломатичні відносини між державами. Посольство України в Лондоні відкрито у вересні того ж року, а незабаром, свою роботу розпочало і Посольство Великої Британії в Києві. З початку встановлення дипломатичних відносин розпочалась робота зі створення нормативно-правової бази, яка регулювала двосторонню співпрацю та визначала напрямки взаємодії. На початок 2000-го року правова база українсько-британських відносин складалась з 20 документів, серед яких були різноманітні меморандуми, декларації та угоди, що регулювали відносини у військовій, податковій, митній, інвестиційній та інших сферах. Так, спільна декларація між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії 15 вересня 1992 року засвідчила повагу до суверенітету та територіальної цілісності обох країн та окреслила напрями майбутньої двосторонньої співпраці. Для становлення та розвитку двостороннього співробітництва важливим стало підписання Договору про принципи відносин і співробітництва між державами 10 лютого 1993 року, який розширив сфери міждержавної співпраці та окреслив майбутні завдання для обох сторін

(Договір про принципи, 1993). Так, керівники держав домовились про розвиток співробітництва в таких сферах:

- економічна діяльність (енергетика, сільське господарство, державні податки та фінанси, банківська сфера, розвиток малого підприємництва, приватне інвестування);
- співпраця між відповідними інституціями в галузях збереження навколишнього середовища;
- поширення мови сторони-партнера в своїй країні;
- обміни між членами законодавчих органів для отримання досвіду парламентських процедур та в напрацюванні законодавства;
- заохочення створення контактів членів судової та правоохоронної систем, а також представників ЗМІ.

Документ визначав характер майбутніх українсько-британських відносин, які мали будуватись на основі дружньої атмосфери, взаємної довіри, розуміння і співробітництва. Сторони зобов'язались дотримуватись у відносинах усіх норм міжнародного права та керуватись європейськими цінностями: демократією, миром, свободи і людських прав.

Для розвитку політичних відносин надзвичайно важливими є офіційні візити посадовців різних рівнів та розширення нормативно-правової бази через підписання нових міждержавних документів.

Офіційні візити виступають одним із найважливіших елементів двосторонніх міждержавних відносин, оскільки саме вони корегують вектор руху цих взаємин. По-перше, візит представника країни-партнера є демонстрацією зацікавленості у розвитку відносин між країнами, як і саме запрошення країною-партнером відвідати цю державу. По-друге, на таких зустрічах, як правило, обговорюються перспективи співпраці, проблемні питання та шляхи їх вирішення. По-третє, результатом візитів часто стає підписання меморандумів та інших нормативно-правових документів, що регулюють двосторонню співпрацю у подальшій перспективі.

Впродовж 1990-х рр. активно розвивали політичні відносини. Так, два Президента України були з офіційними візитами в Британії – Л. Кравчук у лютому 1993 року та Л. Кучма у грудні 1995. Натомість Прем'єр-міністр Великої Британії Д. Мейджор відвідав Україну у квітні 1996 року. Візити керівників держав відігравали важливу роль для становлення та розвитку українсько-британських відносин, оскільки були націлені на поглиблення та розширення двосторонньої співпраці за різними напрямками.

На початку XXI століття спостерігалася активізація політичних відносин. Так, 14–15 лютого 2000 року з офіційним візитом до Лондону приїздив Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко. Проблеми, які обговорювали торкалися переважно економічної сфери та ядерної енергетики, зокрема питання щодо будови блоків Рівненської та Хмельницької АЕС і реконструкція саркофага на ЧАЕС. В. Ющенко повторно приїздив ще двічі, 18–19 жовтня 2000 року, 1 березня 2001 року. Мета візитів залишалась незмінною – поглиблення співпраці в економічній царині (Грубінко, 2005: 72).

Важливим став приїзд до Києва Державного Секретаря Великої Британії у закордонних справах Робіна Кука 12 квітня 2000 року. За результатами візиту був підписаний Меморандум про взаєморозуміння стосовно співробітництва та координації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ та у справах Співдружності Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Документ визначав пріоритетні сфери співробітництва України та Великобританії, а саме:

- інтенсифікація комунікації в політичній, економічній та культурній сферах;
- допомога в проведенні економічних реформ в Україні, в тому числі активізація двосторонньої торгівлі;
- налагодження співпраці в військовій галузі;
- співробітництво правоохоронних органів (Меморандум про взаєморозуміння, 2000).

Підписання цього меморандуму засвідчило прагнення закріпити тісне співробітництво між українською та британською сторонами та перспективи його поглиблення у визначених сферах.

Восени цього ж року, з офіційним візитом до України приїздила Спікерка Палати Громад Парламенту Великої Британії – Бетті Бутройд. 3 жовтня її було запрошено виступити в Верховній Раді України. Зокрема, під час виступу вона відмітила високий рівень двосторонніх взаємин. Б. Бутройд позитивно оцінила старання України в становленні демократичної та незалежної держави (Засідання дванадцяте, 2000). Наступного дня спікерка зустрічає з українським Президентом України Л. Кучмою, обговорювали питання економічної та екологічної співпраці, зокрема закриття ЧАЕС.

Бетті Бутройд навіть не підозрювала, що через кілька місяців після її візиту Україну сколихне низка політичних скандалів та звинувачень у недемократичності влади. 2 листопада 2000 року в лісі, за 100 кілометрів від Києва, було знайдено обезголовлене тіло. Дружина та друзі упізнали в

ньому зниклого журналіста – Георгія Гонгадзе, який 16 вересня так і не повернувся додому. Він був відомий своїм опозиційним ставленням до діючої влади та Президента України зокрема. Вбивство Гонгадзе стало одним із найрезонансніших кримінальних злочинів в Україні. Вже 28 листопада цей скандал набув грандіозного масштабу, адже замовником вбивства почали називати Леоніда Кучму. Лідер парламентської фракції соціалістичної партії Олександр Мороз у стінах Верховної Ради оприлюднив аудіозаписи розмов ймовірно президента Л. Кучми з головою адміністрації Президента України Володимиром Литвином, міністром внутрішніх справ Юрієм Кравченком та керівником СБУ Леонідом Деркачем. На записах, які були зроблені керівником оперативно-технічного підрозділу відділу охорони Президента України майором Миколою Мельниченком обговорювали «незручну» діяльність Гонгадзе та піднімалося питання про його ліквідацію. Ці записи одразу отримали назву «Плівки Мельниченка». Сам майор напередодні оприлюднення матеріалів переїхав до Сполучених Штатів Америки, де в 2001 році отримав політичний притулок (Микола Мельниченко, 2001).

Скандал вилився у політичну кампанію «Україна без Кучми», що розпочалась 15 грудня під гаслом «Кучма геть!» і мала негативний вплив на імідж президента України у всьому світі.

Незабаром суспільство знову сколихнуло вбивство журналіста. Жертвою став Ігор Александров, який також мав опозиційні погляди та критикував чинну владу, а надто тодішнього голову Донецької обласної державної адміністрації – Віктора Януковича. 7 липня 2001 року на журналіста напали в Слов'янську, коли той виходив з будівлі телекомпанії «ТОР», яку він же і очолював. Злочинці так побили його бейсбольними битами, що Александров помер у лікарні не приходячи до тями (Куц, 2011). Приводом до злочину стала низка прямих ефірів з колишніми міліціонерами – Михайлом Сербіним та Олегом Солодуном, які розповіли про замовні вбивства бізнесменів Донецької області. Крім цього вони казали про зв'язки влади та правоохоронних органів з кримінальними елементами. В наступному ефірі Александров збирався оприлюднити інформацію про замовників і виконавців злочинів, але був вбитий.

Ці події отримали значний резонанс як на внутрішньополітичному, так і на міжнародному рівнях. Уряд Великобританії вказував на порушення прав людини, які вчиняються українською владою, а також на свідоме уповільнення та затягування

розслідувань. Британська газета «Financial Times» закликала Леоніда Кучму передати керівництво розслідуванням справи Гонгадзе Віктору Ющенку, але український лідер відхилив цю пропозицію (Джордж Сорос, 2004). У Великобританії гостро критикували методи розслідування злочинів та саму систему взаємодії української влади і преси.

У жовтні 2001 року під час зустрічі з Міністром закордонних справ Анатолієм Зленком, Державний секретар у закордонних справах та у справах Співдружності Джек Стро висловив занепокоєння з приводу вбивств Гонгадзе та Александрова. Питання про ці злочини також неодноразово ставились на різних зустрічах офіційними представниками Британії. Зокрема, Надзвичайним і Повноважним Послом Великої Британії в Україні Робертом Брінклі (Грубінко, 2005: 74).

Великобританія, як країна з усталеними демократичними цінностями, наполягала на створенні міжнародної комісії з розслідування вбивства українських журналістів. Зокрема, 1 серпня 2002 року Міністр закордонних справ Великобританії Майк О'Брайен розповідав Генеральному секретареві Національного союзу журналістів Джеремі Діару, що керівництво Великобританії зверталось до українських колег із запитанням про хід розслідування злочину. Британський міністр заявив «Ми упевнені, що має бути створена міжнародна комісія. Українська сторона повідомила нам, що згідно із законами України, на сьогоднішній день це неможливо, але ми шукаємо вихід з ситуації» (Великобританія наполягає, 2003). Негативні наслідки затягувань розслідувань резонансних вбивств і надалі впливали на взаємини між двома країнами. Так, у 20-ту річницю смерті Георгія Гонгадзе, Посольство Великобританії на офіційній сторінці у твітері опублікувало такий допис: «У річницю зникнення Георгія Гонгадзе 20 років тому ми разом з нашими українськими та міжнародними партнерами вшануємо його пам'ять і повторюємо наш заклик притягнути до відповідальності винних у його вбивстві та інших злочинах проти журналістів. #FreedomOfSpeech є невід'ємною частиною процвітаючої демократії, а напади на журналістів є нападом на демократичні цінності. Журналісти повинні мати можливість безпечно шукати та повідомляти правду, не боячись залякування чи переслідувань» (@UKinUkraine, 2020). Цим самим наголошуючи, що винні у вбивстві журналістів так і залишились непокараними.

25 березня 2002 року в Лондоні відбувся перший показ документального фільму про Г. Гонгадзе та «касетний скандал». Стрічка Тома Ман-

гольда спричинила справжній ажіотаж серед глядачів. Це була картина тривалістю в 45 хвилин, розбита на маленькі сюжети, присвячені комусь з учасників скандалу. Зокрема дружині Гонгадзе Мирославі, подрузі Олені Притулі, журналістам Олегу Єльцову і Олексію Подольському, депутату Олександрову Єльяшкевичу, президенту Леоніду Кучмі, майору Миколі Мельниченку, заступнику генерального прокурора Олексію Баганцю (У Лондоні за аншлагу, 2002). Всі квитки були розпродані, а на самій прем'єрі до глядачів звернувся представник Національної спілки журналістів Саймон Пірані, який наголосив, що справа Георгія Гонгадзе є важливою для журналістів Європи і винуватці мають бути покарані. Проте, як відомо, замовників вбивств так і не було знайдено.

За кілька місяців після вбивства І. Александрова трапилася нова трагедія, яка принесла нову хвилю негативу для міжнародного іміджу України на світовій арені. 4 жовтня 2001 року, під час проведення спільних українсько-російських навчань з використання засобів протиповітряної оборони неподалік від міста Керч зазнав катастрофи пасажирський літак ТУ-154 російської авіалінії «Сибір», що виконував рейс за маршрутом Тель-Авів – Новосибірськ. Він упав у Чорне море о 12:44 за київським часом. Дивною була реакція Леоніда Кучми на цей інцидент. 10 жовтня, на питання журналістів «Які причини авіакатастрофи?» Президент України відповів так: «Подивіться, що коїться навколо у світі, в Європі? Ми не перші і не останні, не треба з цього робити трагедію. Помилки бувають всюди, і не тільки такого масштабу, а набагато більшого, планетарного масштабу. Якщо ми самі себе не опустимо нижче цивілізованого рівня, все буде добре. А якщо ми самі на себе відро бруду виллємо, так милості прошу.» Офіційних причин, як і визнання винуватців, так і не було встановлено (Гонгадзе, Пінчук, 2021).

На цю трагедію офіційної реакції Лондона не було. Великобританія не брала участі в розслідуванні цього інциденту, не виступала ініціатором впровадження яких-небудь санкцій або особливих заходів по відношенню як до України, так і росії. 16 жовтня 2001 року відбувся візит віце-прем'єр-міністра Великобританії Джона Прескотта до Києва, який був ініційований українською стороною. Під час візиту Дж. Прескотт зустрівся з Президентом України Л. Кучмою, Головою Верховної Ради І. Плющем, Прем'єр-міністром А. Кінахом, Державним Секретарем МЗС Ю. Сергєєвим. На зустрічах основною темою було питання розвитку та перспектив двосторонніх українсько-бри-

танських відносин, а також трагедія 11 вересня в США. Окрім цього, британський політик встиг покласти вінок до пам'ятника Тараса Шевченка та відвідати футбольний матч «Динамо-Київ» – «Ліверпуль». Візит високопосадовця до України давав надію на можливість підняти зіпсований імідж України та нагадати про себе європейському світу (Грубінко, 2005: 73).

Візит-відповідь до Великобританії здійснив Міністр закордонних справ Анатолій Зленко 23–25 жовтня того ж року. В рамках зустрічі він провів переговори з Віцепрем'єр-міністром Дж. Прескоттом, Державним секретарем закордонних справ Дж. Стро, головою парламентського Комітету закордонних справах Д. Андерсоном. Головною темою став розвиток українсько-британських відносин, а також питання забезпечення миру в контексті міжнародного тероризму та війни в Афганістані. Міністр також виступив з доповіддю «Основні зовнішньополітичні пріоритети України» в Королівському інституті міжнародних відносин. В своєму виступі А. Зленко приділив значну увагу трагедії 11 вересня 2001 р. та ролі України в формуванні міжнародної антитерористичної коаліції. Окремо міністр відзначив важливість підтримки України Великобританією на шляху до вступу в СОТ та необхідність створення українсько-британської міждержавної ради з економічного співробітництва (Виступ Міністра, 2001). В той же час, цих зустрічей та візитів різних високопосадовців виявилось недостатньо для покращення сприйняття України в Британії.

Нові негативні тенденції у відносинах України та Великої Британії були спричинені «кольчужним скандалом», який розгорнувся у квітні 2002 року. Назва походить від автоматизованої станції радіотехнічної розвідки «Кольчуга». Ця розробка – справжнє досягнення української науки та техніки, оскільки через відсутність активних випромінювань ця станція не може бути виявлена засобами радіоелектронної розвідки.

12 квітня 2002 року з'явилася інформація про можливу причетність України до військового конфлікту в Іраці. На арені знову з'явився вже відомий Микола Мельниченко, який заявив про запис розмови Президента України Леоніда Кучми та керівника компанії «Укрспецекспорт» Валерія Малєва, який загинув у ДТП місяцем раніше, про продаж трьох українських установок «Кольчуга» в Ірак під виглядом вантажівок КраЗ за 100 мільйонів доларів (Who is Mr, 2012). Україна та Ірак одразу ж заперечили факт продажу зброї.

У вересні 2002 року повірена у справах США в Україні Мері Йовановіч заявила про автентич-

ність цих записів. Тогочасний міністр закордонних справ України Анатолій Зленко згодом зазначав, що «кольчужний» скандал став найбільшим провалом зовнішньої політики у 2002 році. Такої ж думки був і Роберт Брінклі. Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Британії в Україні заявив, що «кольчужний скандал» негативно вплинув на якість відносин між країнами і представникам британського уряду буде важко мати справу з Леонідом Кучмою. Одразу ж була створена американсько-британська комісія з розслідування по факту продажу установок до Іраку. Україна передала комісії в опрацювання матеріали справи однак британці вважали їх недостатніми та неповними для з'ясування правди та заперечення чи підтвердження факту продажу установок. Відповідно, комісія наполягала на передачі в роботу матеріалів із закритим доступом, в чому Україна, посилаючись на державну таємницю відмовила.

Тодішній секретар Ради національної безпеки і оборони України Євген Марчук, припускав, що істинна причина скандалу, що розгорівся полягала в тому, що Україна вийшла на міжнародні ринки озброєння. Окрім, цього, він заявив: «Питання полягає в тому, що Україна не має досвіду, як виправдовуватися в такому випадку, а також ми не знаємо прецеденту, який був би схожий на наш. Для нас дуже важливо пройти цей шлях, оскільки це стосується проблеми, з якої Україна повинна вийти чистою з точки зору суті справи» (Україна не розкаже, 2002).

І хоча в Іраку не було знайдено жодних слідів українських радіолокаційних станцій Кучма фактично опинився у міжнародній ізоляції. Своєрідним нагадуванням про це став спосіб розміщення учасників саміту НАТО у Празі в листопаді 2002 року. Загалом існує три способи розміщення: за французьким алфавітом, англійським алфавітом або за досвідом роботи на посаді. За кілька днів до початку заходу було вирішено використовувати французький алфавіт. У випадку, якби зійшлися на англійському алфавіті, то Кучма опинився б по сусідству з Тоні Блером та Джорджем Бушем, відповідно до: Ukraine, United Kingdom, USA. А оскільки український Президент підозрювався у співпраці з Саддамом Хусейном, то сидіти поруч з ним глави міжнародної коаліції, звісно що не хотіли. Саме тому, за неофіційними джерелами, було вирішено використати французький алфавіт, оскільки тоді Кучма сидів по праву руку з турецьким президентом Ахмедом Сезером, а по ліву руку не було нікого. Буш опинився навпроти Кучми, а Тоні Блер через шість крісел (Празька ізоляція, 2002). Дуже красномовним є факт, що

напередодні саміту, відбулась зустріч лідерів країн-членів НАТО де учасники, незважаючи на таблички на столах, які були французькою, сиділи у англійському порядку і Джордж Буш сидів поруч з Тоні Блером (Празька ізоляція, 2002). Навіть протокольні питання використовувались для підкреслення негативного ставлення лідерів багатьох країн до Президента України.

Вирішенню кризи та поступовому пом'якшенню в україно-британських відносинах сприяла наймасштабніша на той час в історії миротворча військова операція в Іраку. Указом Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак» до складу багатонаціональних сил в Іраці направлено миротворчий контингент чисельністю до 1800 військовослужбовців Збройних Сил України (Про направлення миротворчого, 2003). Таке рішення було прийняте враховуючи зобов'язання України як держави-члена ООН підтримувати мир та безпеку на території Іраку. Окрім цього, в указі вказано, що участь в відновленні та підтриманні миру та безпеки на території Іраку відповідає національним та економічним інтересам України.

Усього, в Іраці перебувало 1663 українських військових, які виконували гуманітарні завдання, забезпечували супровід конвоїв гуманітарного вантажу, здійснювали патрулювання та охорону важливих пам'яток та об'єктів інфраструктури, передавали цивільному населенню необхідні гуманітарні запаси, контролювали здачу зброї цивільним населенням, евакуацію та допомогу цивільному населенню та інші (Історія миротворчої, 2013).

Миротворча діяльність України також одночасно стала і формою міжнародного співробіт-

ництва, оскільки Британія була однією з керуючих країн в міжнародних коаліційних силах. Збройні сили Великобританії теж були активними учасниками операцій НАТО і сил коаліції в Іраку. Приєднання українських сил до цієї місії продемонструвало її готовність до співпраці з іншими країнами заради забезпечення стабільності та миру в регіоні, а також показало її демократичну послідовність та бажання бути активним учасником світових процесів. Внаслідок цього напруга між Україною та Великобританією почала спадати.

Висновки. Таким чином, початок 2000-х років ознаменувався певною кризою українсько-британських відносин причиною яких стала низка політичних скандалів, які піддали сумніву демократичні процеси в українській державі. Великобританія, як послідовник дотримання демократичних прав та свобод рішуче критикувала українську владу та демонструвала своє небажання співпрацювати з тодішнім Президентом України Леонідом Кучмою.

Український престиж на міжнародній арені значно впав, про що свідчить низка інтенсивності офіційних візитів британських високопосадовців різних рівнів в Україну. Проявом небажання співпрацювати з українськими високопосадовцями став саміт НАТО в Празі, де Л. Кучма виявився, фактично, ізольованим від європейських лідерів.

Покращенню двосторонніх відносин певним чином сприяла участь військовослужбовців Збройних Сил України в миротворчій місії в Іраку. Після чого українсько-британські відносини знову отримали новий імпульс для взаємовигідної співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. On the anniversary of Georgiy Gongadze's disappearance 20 years ago, we join our Ukrainian and international partners in remembering him: *Twitter*. URL: <https://twitter.com/UKinUkraine/status/1306159912834260992> (date of access: 28.06.2023).
2. Who is Mr Мельниченко? *BBC Україна*: веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/10/121025_melnuchenko_chronology_sx (дата звернення: 27.06.2023).
3. Великобританія наполягає на створенні міжнародної комісії у справі Гонгадзе. *Детектор Медіа*: веб-сайт. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/11631/2002-08-07-velykobrytaniya-napolyagaie-na-stvorenni-mizhnarodnoi-komisii-u-spravi-gongadze/> (дата звернення: 22.06.2023).
4. Виступ Міністра закордонних справ України А.М.Зленка в Королівському інституті міжнародних відносин. *Consulate general of Ukraine*: веб-сайт. URL: <http://www.brama.com/ua-consulate/123.html> (дата звернення: 15.07.2023).
5. Гонгадзе, Пінчук та «Кольчуги»: сім незручних запитань у день народження Кучми. *Obozrevatel*: веб-сайт. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/gongadze-pinchuk-ta-kolchugi-sim-nezruchnih-zapitan-u-den-parodzhenya-kuchmi.htm> (дата звернення: 14.06.2023).
6. Грубінко А. В. Українсько-британські відносини 1991–2004: монографія. Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. 336 с.
7. Джордж Сорос: Я бачу спільні риси у Березовського та Медведчука. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/04/2/2999043/> (дата звернення: 22.06.2023)

8. Договір про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії : Договір від 10.02.1993 р. № 826_040. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_040#Text (дата звернення: 15.11.2023).

9. ЗАСІДАННЯ ДВАНADЦЯТЕ. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2548.html> (дата звернення: 15.06.2023).

10. Історія миротворчої діяльності Збройних Сил України. Міністерство оборони України. : веб-сайт. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html> (дата звернення: 17.06.2023).

11. Крушинський В.Ю. Британсько-українські відносини з питань євроінтеграції. Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наукових праць. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2005. Вип. 57. С. 103–111.

12. Куц Л. 10 років з дня загибелі Ігоря Александрова. *BBC news. Україна*: веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/07/110707_aleksandrov_donetsk_died_memory_sd (дата звернення: 26.06.2023)

13. Лебеденко О.С. Україна та Велика Британія – політичний вектор (1991-2005 роки). Вісник Київського міжнародного університету. Сер. Міжнародні відносини. 2008. Вип. 7. С. 30–43.

14. Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва та координації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ та у справах Співдружності Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. 12 квіт. 2000 р. ІАУ МЗС України. Ф. Міжнародних договорів. Спр. 2209. Арк. 1–3.

15. Микола Мельниченко отримав політичний притулок у США МЗС України «здивувалося» і порівняло Мельниченка з Хансеном. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2001/04/14/2982358/> (дата звернення: 15.06.2023).

16. Празька ізоляція Кучми. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2002/11/22/2991718/> (дата звернення: 27.06.2023).

17. Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак : Указ Президента від 22.06.2003 р. № № 259/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459/2003#Text> (дата звернення: 27.06.2023).

18. У Лондоні за аншлагу відбулася прем'єра документального фільму про вбивство Георгія Гонгадзе і «касетний скандал» в Україні. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/887967.html> (дата звернення: 09.06.2023).

19. Україна не розкаже США секрети про «Кольчуги». Хоч і пропонує купити радар. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2002/11/6/2991442/> (дата звернення: 19.06.2023).

20. Черинько І. Українсько-британські відносини: сучасний стан, проблеми, перспективи. Студентська координата. К. : Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2005. Вип. 4. С. 4–5.

REFERENCES

- (2020) On the anniversary of Georgiy Gongadze's disappearance 20 years ago, we join our Ukrainian and international partners in remembering him. [On the anniversary of Georgiy Gongadze's disappearance 20 years ago, we join our Ukrainian and international partners in remembering him.] [in English].
- (2012) Who is Mr Melnychenko? [Who is Mr Melnychenko?] - BBC Ukraina. [in Ukrainian].
- (2002) Velykobrytaniia napoliahaie na stvorenni mizhnarodnoi komisii u spravi Honhadze. [UK insists on creation of international commission on Gongadze case] - Detector Media. [in Ukrainian].
- (2001) Vystup Ministra zakordonnykh sprav Ukrainy A.M.Zlenka v Korolivskomu instytuti mizhnarodnykh vidnosyn. [Speech by Minister for Foreign Affairs of Ukraine A.Zlenko at the Royal Institute of International Affairs] - *Consulate general of Ukraine*. [in Ukrainian].
- (2021) Honhadze, Pinchuk ta «Kolchuhu»: sim nezruchnykh zapytan u den narodzhennia Kuchmy. [Gongadze, Pinchuk and Kolchuga: seven uncomfortable questions on Kuchma's birthday]. - *Obozrevatel*. [in Ukrainian].
- Hrubinko A (2005) Ukrainsko-brytanski vidnosyny 1991–2004. [Ukrainian-British Relations 1991-2004] Vydavnychiy viddil TNPU im. V.Hnatiuka. 336. [in Ukrainian].
- (2004) Dzhordzh Soros: Ya bachu spilni rysy u Berezovskoho ta Medvedchuka. [George Soros: I see common features in Berezovsky and Medvedchuk] - *Ukrainska pravda*. [in Ukrainian].
- (1993) Dohovir pro pryntsyphu vidnosyn i spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu i Spoluchenym Korolivstvom Velykobrytaniia ta Pivnichnoi Irlandii. [Treaty on Principles of Relations and Cooperation between Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland]. [in Ukrainian].
- (2000) ZASIDANNIA DVANADTsIATE. [SESSION TWELVE.] – Ofitsiyniy vebportal parlamentu Ukrainy. [in Ukrainian].
- (2013) Istorii myrotvorchoi diialnosti Zbroyniy Syl Ukrainy. [History of peacekeeping activities of the Armed Forces of Ukraine] – Ministerstvo oborony Ukrainy. [in Ukrainian].
- Krushynskiy V. (2005). Brytansko-ukrainski vidnosyny z pytan yevro intehratsii [British-Ukrainian relations on European integration] Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn : zb. nauk. pr. – nats. un-t im. T. Shevchenka. In-t mizhnar. vidnosyn, 57. – 103–111. [in Ukrainian].
- Kushch L. (2011) 10 rokiv z dnia zahybeli Ihoria Aleksandrova. [10 years since the death of Igor Alexandrov.] – BBC news. Ukraina. [in Ukrainian].

13. Lebedenko O. Ukraina ta Velyka Brytaniia – politychnyi vektor (1991-2005 roky). [Ukraine and the United Kingdom - a political vector (1991-2005)] Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni vidnosyny. [in Ukrainian].

14. (2000) Memorandum pro vzaiemorozuminnia shchodo spivrobitnytstva ta koordynatsii mizh Ministerstvom zakordonnykh sprav Ukrainy ta Ministerstvom zakordonnykh sprav ta u spravakh Spivdruzhnosti Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii. [Memorandum of Understanding on Cooperation and Coordination between the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and the Foreign and Commonwealth Office of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.]. IAU MZS Ukrainy. F. Mizhnarodnykh dohovoriv. Spr. 2209. Ark. 1-3. [in Ukrainian].

15. (2001) Mykola Melnychenko otrymav politychnyi prytylok u SShA MZS Ukrainy «zdyvualosia» i porivnialo Melnychenka z Khansenom. [Mykola Melnychenko granted political asylum in the US The Ukrainian Foreign Ministry was «surprised» and compared Melnychenko to Hansen.]- Ukrainska pravda. [in Ukrainian].

16. (2002) Prazka izoliatsiia Kuchmy. [Prague isolation of Kuchma.] – Ukrainska pravda. [in Ukrainian].

17. (2003) Pro napravlennia myrotvorchoho kontynhentu dlia uchasti Ukrainy u mizhnarodnii myrotvorchii operatsii v Respublitsi Irak. [On sending a peacekeeping contingent for Ukraine's participation in the international peacekeeping operation in the Republic of Iraq]. [in Ukrainian].

18. (2002) U Londoni za anshlahu vidbulasia premiera dokumentalnoho filmu pro vbyvstvo Heorhiia Honhadze i «kasetnyi skandal» v Ukraini. [A documentary about the murder of Georgiy Gongadze and the 'cassette scandal' in Ukraine premiered in London with a full house.] – Ukrainska pravda. [in Ukrainian].

19. (2002) Ukraina ne rozkazhe SShA sekrety pro “Kolchuhy”. Khoch i proponuie kupyty radary.[Ukraine will not tell the US secrets about Kolchuga. Although it offers to buy radars.] Ukrainska pravda. [in Ukrainian].

20. Cherinko I. (2005) Ukrainsko-brytanski vidnosyny: suchasnyi stan, problemy, perspektyvy. [Ukrainian-British relations: current state, problems, prospects]. Studentska koordynata..4. C. 4–5.

УДК 94(477):379.8«1920/1930»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-4>

Віктор ДОЦЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1131-1675

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) dozenkov@ukr.net

Микола ВИГОВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-2874-5528

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) zholobb@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВЯТКОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ ГРЕКІВ УКРАЇНИ ПІД ТИСКОМ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ У ПЕРІОД 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються особливості трансформації святкової обрядовості в середовищі грецької етнічної меншини у період 20–30-х років ХХ століття. Подано характеристику реформ, які проводила радянська влада задля утвердження у людей вигідного для себе способу мислення. Розкрито особливості світоглядної кризи, у якій опинилися представники грецької етнічної меншини внаслідок потоку реформ та руйнації усталених форм дозвілля та святкування. Після встановлення радянської влади розпочалася потужна агітація задля прищеплення всім громадянам нового «радянського» способу мислення. Святкові обряди та традиції стали однією із основних мішеней, оскільки містили в собі багато культурних та релігійних елементів, які намагалися викоринити радянська агітаційна машина. Народні традиції були перепорою, яка стояла на шляху швидкого прищеплення нових ідеалів, тому дуже швидко радянська влада розгорнула агресивний наступ на них, забороняючи, знецінюючи чи підмінюючи традиційні елементи святкової обрядовості грецької етнічної меншини. У дослідженні розкрито особливості наступу більшовицької ідеології на релігійні звичаї та обряди, які довгий час були елементом, що дозволяв грекам зберігати свою ідентичність. Розкриваються особливості підміни традиційних свят та обрядів новими більшовицькими відповідниками, які мали на меті замінити звичні традиції та прищепити інтеграцію грецької етнічної меншини до комуністичного загалу. Проліковано процес заміни традиційної святкової грецької культури штучно насаджуваною радянською культурою.

Практичне значення даної статті полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані у процесі підготовки наукових матеріалів стосовно грецької етнічної меншини та комплексних матеріалів присвячених вивченню меншин, що мешкають на території України. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні статей, монографій, дисертаційних досліджень науковцями та викладачами ВНЗ та наукових установ, а також приватними дослідниками, аспірантами та студентами.

Ключові слова: грецька етнічна меншина, радянська влада, святкова обрядовість, антирелігійна пропаганда.

Viktor DOTSENKO,
orcid.org/0000-0003-1131-1675

Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of World History and Archaeology
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov
(Kyiv, Ukraine) dozenkov@ukr.net

Mykola VYHOVSKY,
orcid.org/0000-0002-2874-5528

Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of World History and Archaeology
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov
(Kyiv, Ukraine) zholobb@gmail.com

TRANSFORMATION OF THE HOLIDAY RITUALS OF THE GREEKS OF UKRAINE UNDER THE PRESSURE OF THE SOVIET TOTALITARIAN SYSTEM IN THE PERIOD OF THE 20–30S OF THE XX CENTURY

The article reveals the peculiarities of the transformation of holiday rites in the environment of the Greek ethnic minority in the period of the 20s–30s of the 20th century. The description of the reforms carried out by the Soviet authorities in

order to establish a beneficial way of thinking in people is presented. The peculiarities of the worldview crisis in which the representatives of the Greek ethnic minority found themselves due to the flow of reforms and the destruction of established forms of leisure and celebration are revealed. After the establishment of Soviet power, a powerful campaign began to instill a new «Soviet» way of thinking in all citizens. Festive rites and traditions became one of the main targets, as they contained many cultural and religious elements that the Soviet propaganda machine tried to eradicate. Folk traditions were an obstacle that stood in the way of the rapid instillation of new ideals, so very quickly the Soviet authorities launched an aggressive attack on them, banning, devaluing or replacing the traditional elements of the holiday rituals of the Greek ethnic minority. The peculiarities of the attack of the Bolshevik ideology on religious customs and ceremonies, which for a long time were an element that allowed the Greeks to preserve their identity, were revealed. The peculiarities of the replacement of traditional holidays and ceremonies with new Bolshevik substitutes, which were intended to replace the usual traditions and accelerate the integration of the Greek ethnic minority into the communist community, are revealed. The process of replacing traditional festive Greek culture with artificially planted Soviet culture was followed.

The practical significance of this article is that its materials can be used in the process of preparing scientific materials about the Greek ethnic minority and comprehensive materials devoted to the study of minorities living in the territory of Ukraine. Research materials can be used when writing articles, monographs, dissertation studies by scientists and teachers of universities and scientific institutions, as well as private researchers, graduate students and students.

Key words: Greek ethnic minority, Soviet power, holiday rituals, anti-religious propaganda.

Постановка проблеми: Вивчення історії етнічних меншин є надзвичайно актуальним і має важливе значення з кількох ключових точок зору, враховуючи сучасний соціокультурний, політичний та економічний контекст. Період 20-30-х років ХХ століття став часом важких випробувань для всіх громадян, що мешкали на території України в той час. Грецька етнічна меншина не стала виключенням. Хвиля реформ та нововведень, нав'язаних радянською владою, вдарила по традиційному укладу життя меншини, руйнуючи усталені норми та звичаї. Святкова обрядовість, як одна із важливих віх повсякденного життя та дозвілля людей, також зазнала незворотних змін. Історія грецької етнічної меншини на теренах України є складовою історії нашої держави. Для повноцінного розуміння історичних процесів, що відбувалися в Україні, та задля недопущення помилок минулого особливо актуальним є дослідження історичних процесів, які мають безпосереднє відношення до нашого минулого.

Аналіз досліджень. До дослідження різних аспектів буття грецької етнічної меншини в Україні зверталось чимало українських науковців. Останнім часом значний внесок в історіографію питання було внесено такими науковцями як А. Гедьо, Л. Якубова, І. Пономарьова, М. Араджионі, С. Арабаджи, С. Новікова, В. Піскіжова, С. Чернухін, В. Волониць та інші.

Мета дослідження. Метою дослідження є характеристика процесу наступу радянської тоталітарної системи на традиційну святкову обрядовість греків України, що стало причиною руйнації усталених форм відпочинку, дозвілля та святкування, а також призвело до втрати неповторної етнічної вираженості грецької етнічної меншини.

Виклад основного матеріалу: Вивчення святкової обрядовості є важливим компонентом дослідження етноменшин. У ній можна простежити звичаї, традиції, ментальність та культуру досліджуваної меншини. Святкова обрядовість грецької меншини на початку ХХ століття була важливим індикатором етнонаціональної неповторності

та мала яскравий колорит. Із встановленням радянської влади розпочався наступ на традиційні елементи життя представників усіх етносів, що мешкали на території УСРР. На прикладі руйнації традиційної святкової обрядовості можна простежити як під тиском радянського тоталітарного режиму відбувалася руйнація традиційного світогляду грецької етнічної меншини, що мешкала на території України.

У період 20–30-х років ХХ століття радянська влада активно втручалася у всі сфери життя населення. Найбільший осередок грецької етнічної меншини у Приазов'ї також відчув втручання, оскільки під виглядом національної політики коренізації радянська влада намагалася прищепити нові стандарти життя, просякнуті більшовицькою ідеологією. Радянська еліта розуміла, що має створити засоби впливу на громадян, задля привнесення у суспільство повністю нового комуністичного набору традицій та світоглядних установок. Потужна агітаційна кампанія, репресивна політика, політизація всіх сфер життя були ключовими інструментами радянської влади на цьому шляху.

У регіоні, де мешкало найбільше греків – Приазов'ї, приблизно до середини 20-х років ХХ століття села все ще залишалися осередками яскраво вираженої етнічності. Стрімка політизація суспільства, яка ширилася повсюдно, дещо гальмувалася тут і повсякденність певний час не зазнавала істотних змін. Проте, чим далі, тим швидше до звичного повсякдення грецького селянина вривалися нововведення комуністичної ідеології (Трейтяк, 2022: 43).

Важливим елементом, який підтримував та зберігав традиції був обряд. Обряд із часом пройшов довгий період еволюції та втратив свою релігійно-ритуальну основу, проте продовжував залишатися звичним явищем, яке зберігало у собі етнокультурну відмінність етносу. Святкові заходи, які проводилися грецьким етносом були проявом яскравої художньо-творчої обрядовості. Вони поділялися на релігійні та світські. В той же час обрядово-святкові дії відрізнялися своєю гнучкістю, так у греків

Приазов'я на початок ХХ століття в обрядовості було чимало як своїх унікальних елементів, так і запозичених від сусідніх етносів.

Радянська влада, розуміючи про необхідність створення нового набору комуністичних обрядів та традицій, які мали стати заміниками релігійних традицій, розгорнула пропаганду нового «соціалістичного» способу мислення. Радянські преса та радіо почали вихвалити суботники та недільники, які прийшли на зміну святковому візиту до церкви; партійні засідання та збори набували все більшої ваги та ставали основною темою обговорення звичайного громадянина. Організувалися спеціальні заходи, такі як народні суди, де показово засуджувалися будь які дії направлені проти громадськості та проти комуністичного способу життя. Усі культосвітні установи займалися радянською пропагандою і поширювали лише комуністичні гасла, настрої та антирелігійні заклики (Якубова, 1999: 53).

Одним із найважливіших напрямків діяльності комуністичної влади стало впровадження загальнодержавних свят та радянської обрядовості. Такі свята мали на меті зафіксувати основні моменти радянської культури і закріпитися у народі на довгий час. Заміна традиційних свят та впровадження нових форм дозволяло було одним із пріоритетних завдань радянської влади. Такі свята ставали формою комунікації між владою та суспільством. Радянська влада намагалася знищити традиційне, нашаровуючи радянсько-побутову основу у обрядовості та традиціях дозволяло (Киридон, 2017: 11).

У 1922 році за Кодексом законів про працю, який був прийнятий спочатку в РСФСР, а потім у точній відповідності і в УСРР, проголошувалися так звані «червоними» днями такі дати: 1 січня – Новий Рік; 2 січня – день 9 січня 1905 р.; 12 березня – день повалення самодержавця; 18 березня – день Паризької Комуни; 1 травня – день Інтернаціоналу; 7 листопада – день Пролетарської Революції. У 1928 році Постановою ВЦВК, РНК РРФСР від 30.07.1928 р. «Про зміну статей 111 та 112 Кодексу законів про працю РРФСР» було визначено новий перелік так званих «червоних» днів: 1 січня – Новий рік, 22 січня – день 9 січня 1905 р.; 12 березня – день повалення самодержавства; 18 березня – день Паризької Комуни; 1 і 2 травня – день Інтернаціоналу; 7 і 8 листопада – річниця Жовтневої революції (Киридон, 2017: 13).

Для радянських діячів та пропагандистів було розроблено так званий «Календар комуніста», в якому був зібраний перелік усіх святкувань та дат, що були затверджені новою владою. В цьому виданні надавалася інформація про походження нових радянських свят. Для витіснення церковних свят пропагандисти використовували різноманітні

засоби, такі як популяризація діяльності клубів на час церковних свят, введення альтернативи, підкреслення важливості комуністичних свят тощо.

Протягом 20-х років ХХ століття у тих випадках, коли радянські свята збігалися з релігійними, то проведенню святкування приділялася особлива увага. В таких випадках партійне керівництво наголошувало на необхідності віддавати перевагу саме радянському святу, влаштовуючи масові вуличні розваги та святкування, задля привернення уваги людей та популяризації саме радянського способу відпочинку. Під час таких мітингів рекомендувалося «підкреслювати різницю між пролетарським святом і релігійним» (Киридон, 2017: 14).

У період 20-х років ХХ століття також відбулися і докорінні зміни у ритуалах, які супроводжували укладення шлюбів. Після введення радянською владою реєстрації шлюбів у загсах, люди поступово все частіше відмовлялися від минулих традицій. У селах все ще досить частими були випадки, коли молоде подружжя зверталось до священика. Стали поширеними випадки, коли подружжя спочатку направлялося до сільради для реєстрації шлюбу, а потім йшли до священика для того щоб повінчатися. Люди, звичні до усталених традицій не могли забути їх зовсім швидко, проте радянська пропаганда робила усе можливе задля цього. Почали з'являтися випадки, коли під впливом радянської пропаганди наречені проводили «радянське» весілля, влаштовуючи шлюбну церемонію у сільбуді (Якубова, 2011: 106). Зрештою утворилося кілька видів шлюбів: традиційного грецького шлюбу з вінчанням, шлюби нового зразка, без вінчання та з розписом, та політизованих, так званих, червоних шлюбів. Поступово відбувався злам у процесі проведення шлюбного обряду. На такі «червоні» весілля приїздили партійні керівники з міста, реєстрацію шлюбу проводили в сільраді, виступали з привітаннями та дарували портрети, книжки. В деяких селищах проводилися і так звані «червоні» заручини.

Інші свята та комплекс пов'язаних із ними традицій також відчували на собі тиск радянських реформ. Пропаганда, розгорнута радянською владою охопила всіх і вся, у містах та селах активно велася політ-просвітницька робота. Створювали гуртки, бригади, агіт-загони, які активно займалися пропагандою радянського способу життя. Подібні колективи проводили агітаційну роботу серед різних груп населення – селян, робітників, жінок, молоді.

Тривала поступова заміна супровідних елементів святкування. Так, у грецьких селах раніше були поширені обряди сватання, на яких наречений міг вислати дівчині невеликий подарунок, який повинен був показати як саме ставиться до нього дівчина. Дівчина, якщо була згодна, то посилала у відповідь хустку. Саме сватання відбувалося у вигляді святкового візиту із подарунками для заручин, який

ретельно обирали і який мав показати статус сім'ї. Подарунок складали у рушник, проводилася урочиста трапеза, яку супроводжувала грецька традиційна музика. В день весілля наречену святково вбирали, оперізували поясом, при цьому подружки нареченої співали пісень (Пономарьова, 2007: 137). Під наступом радянської пропаганди більшість цих елементів поступово відходило у минуле. Наречені дуже часто не дотримувалися старих звичаїв, більше того, вони могли і не питати згоди батьків, у родинях часто виникали конфлікти поколінь, оскільки молоді люди швидше піддавалися пропаганді і не бажали дотримуватися усталених традицій. Таким чином, сукупність традиційних елементів, що супроводжували грецькі обряди також ставала все рідше використовуваною.

Інші традиційні свята греків також зазнавали впливу пропаганди. У звітах про стан релігійності в середовищі грецької етнічної меншини наприкінці 20-х років ХХ століття можна знайти відомості про те що всередині грецької меншини досить високою була релігійність серед жінок. Повідомлялося про те, що у дні церковних свят траплялися випадки коли в грецьких районах цілі артїлі не виходили на роботу і влаштовували святкування, що у греків іменувалося «панаїром».

Радянська влада проголосила курс на впровадження ідей радянської сім'ї, задля того, щоб викоренити традиції. Акцентувалася увага на важливості створення «правильної» радянської сім'ї, яка мала виховувати типового радянського громадянина і стати ланкою у новому комуністичному суспільстві (Журба, 2002: 116). Поступово в грецьких селах зменшувалася роль батьків у формуванні нового подружжя, почастишали випадки шлюбів з представниками інших меншин. Змінився вигляд весільного дійства, спостерігалася тенденція до швидкого зростання громадянських шлюбів. Поменшала кількість народних традицій і обрядів, які виконувалися на свята.

Святкова частина селянської культури, яка включала в себе календарну обрядовість також зазнала руйнації. Певний час населення все ще продовжувало відзначати традиційні православні свята. Повідомлялося про випадки, коли робітники за можливості відмовлялися виходити на роботу в різдвяні дні, при цьому вигадуючи найрізноманітніші причини. Також відомо про те, що аж до початку 30-х років у багатьох селах, а подекуди навіть в містах, відбувалися святкування Великодня.

У рамках боротьби з церковними святами Виконбюро Всеукраїнської ради спілок безвірників у 1929 році запропонувало такі заходи як заміну святкових дат на радянські свята: пропонувалося ввести нові революційні та побутові свята: день Оборони країни (річниця Червоної армії), дні робітничі, кооперації, народів СРСР, урожаю, юнацтва тощо (Киридон, 2017: 23).

На початку 1930-х років радянська влада проголосила посилений наступ на церкву та релігійні обряди, які досі були вкорінені в народі. Після проголошення другої п'ятирічки, яка мала стати періодом повного знищення релігії в Радянському Союзі, розпочалися знесення церков, демонтажі дзвонів. Усі церковні свята, які до того часу ще відмічалися у народі, заборонялися на зборах колгоспників. Для того, щоб швидше витіснити релігійні обряди розпочалося запровадження комуністичних обрядів-замінників, які повинні були витіснити звичні свята та традиції. Наприклад, замість хрестин почали проводити так звані «октябрини». Почастішали випадки коли дітям давали не православні імена, а називали їх в честь комуністичних діячів, подій, давали імена закордонного зразка (Якубова, 2011: 96).

Партійні ідеологи радянського режиму небезпідставно розуміли важливість введення альтернативи тим святам, від яких вони хотіли відучити населення. Саме тому створювалися робітничі клуби, які мали завдання вести агітацію та стати для пересічного громадянина новим центром дозвілля, позбавивши впливу релігійної громади. В таких клубах проводилися громадські, ідейно «правильні» святкування які зовсім не випадково припадали на Різдво, Хрещення або інші церковні свята. У періодичній пресі з'являлися анонси, заклики «дати бій Різдву», «не справляти попівських свят» і подібне. Для привернення уваги у клубах демонстрували кіно, вистави, танці, словом намагалися зробити програму цікавою для звичайного громадянина (Гасвська, 2013: 154).

Починаючи з 1930 року спостерігався відхід від святкування Великодня. Все більше колгоспів повністю працювали без перерви на святкування. Багато людей з новостворених грецьких районів брали участь у антирелігійних заходах, які організовувалися радянським керівництвом. Створювалися навіть колективні господарства, у назвах яких підкреслено зазначалося «безвірник» і тому подібне.

Радянське керівництво розуміло важливість агітації насамперед молоді, як верстви населення, що швидше піддається пропаганді а також як активної частки громадян. У одній із постанов Секретаріату ЦК КП(б)У наголошувалося: «Необхідна боротьба за молодь, якою прагне заволодіти церква» (Киридон, 2017: 21).

Таким чином масштабний наступ радянської ідеології спричинив розкол у ідеології людей. Значною була частина людей, які швидко відмовилися від традицій і стали носіями комуністичної ідеології, в той же час чимало людей продовжувало слідувати традиціям і відмічати православні свята. Радянська система, вводячи систему заміників релігійним святам, досягла значного успіху, проте повноцінний відхід населення від релігії

став можливим лише в 30-ті роки ХХ століття, коли було проголошено наступ на церковне життя, та репресовано значну частину духовництва. Система святкування була уніфікована і представники грецької етнічної меншини вже зовсім не відрізнялися від звичайного радянського селянина.

Висновки. Руйнування звичного ритму повсякденного життя, паралельне співіснування двох наборів традицій спричинило розкол у суспільстві та подекуди парадокси суспільного життя. Агресивна пропаганда, спираючись на репресивний апарат, зрештою досягла свого і

грецьке населення перейшло до системи комуністичних поглядів, звичаїв та традицій, втрачаючи свій неповторний колорит. Цілеспрямована політика усунення церкви від життя громадян не відразу принесла результат, але зрештою змогла стати одним із важелів, який допомагав виховати «громадянина радянського зразка».

В умовах формування нової дійсності відбулася масштабна трансформація святкової обрядовості грецької етнічної меншини. На зміну релігійним правилам та традиціям прийшли штучні радянські замітники, які поступово укорінювалися в народі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаєвська Т. І. Державні радянські свята: історикокультурологічний аспект. *Культурологічна думка*. 2013. Вип. 6. С. 153-159.
2. Журба М. Етнонаціональні та міжнаціональні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30-рр. ХХ ст.). К., Науковий світ. 2002. 498 с.
3. Киридон А. М. Індоктринація радянськості: обрядово-святковий канон як маркер формування атеїзованого суспільства (1920-1930-і рр.). *Уманська старовина*. 2017. Вип. 3. С. 5-20.
4. Обидьонова О.В. Культурне відродження греків Приазов'я в 20-30 ті роки ХХ століття. *Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва. Наукова конференція*. Маріуполь, 1999. С. 427-430.
5. Пекарчук В. Роль традицій у розвитку самобутності етноменшин України: тенденції 1990-2000-х років. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Вип. 3.38(110). С.22-27.
6. Пономарьова І. Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекти трансформації традиційної культури: дис. д-ра істор. наук: 07.00.05. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 424 с.
7. Слущка Ю. Від Божественного до мирського: традиції та інновації в радянських ритуалах. *Філософія*. Липень-серпень 2013. №4 (124). С. 166-170.
8. Трейтяк Д.В. Руйнування традиційного світогляду греків України в умовах більшовицького тоталітарного режиму в 20-30-ті роки ХХ століття. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка*. 2022. №53. с. 41-46.
9. Якубова Л.Д. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. К.: Інститут історії України, 2011. 339 с.

REFERENCES

1. Haievskaya T. I. (2013) Derzhavni radianski sviata: istorykokulturolohichniy aspekt [State Soviet holidays: historical and cultural aspect]. *Cultural thought*. Issue 6. P. 153-159. [in Ukrainian].
2. Yakubova L.D. (2011) Povsiakdenne zhyttia etnichnykh menshyn radianskoi Ukrainy u mizhvoiennu dobu [Everyday life of ethnic minorities in Soviet Ukraine in the interwar period]. K.: Institute of the History of Ukraine. 339 p. [in Ukrainian].
3. Kyrydon A. M. (2017) Indoktrynatsiia radianskosti: obriadovo-sviatkovyi kanon yak marker formuvannia ateizovanoho suspilstva (1920-1930-i rr.) [Soviet indoctrination: ritual and festive canon as a marker of the formation of an atheistic society (1920-1930s)]. *Uman antiquity*. Issue 3. P. 5-20. [in Ukrainian].
4. Obydonova O.V. (1999) Kulturne vidrozhennia hrekiv Pryazovia v 20-30 ti roky XX stolittia [Cultural revival of the Greeks of the Azov region in the 20s and 30s of the 20th century]. *Ukraine – Greece: historical heritage and prospects for cooperation*. Scientific Conference. Mariupol. P. 427-430. [in Ukrainian].
5. Pekarchuk V. (2014) Rol tradytsii u rozvytku samobutnosti etnomenshyn Ukrainy: tendentsii 1990-2000-kh rokov [The role of traditions in the development of the identity of ethnic minorities of Ukraine: trends of the 1990s-2000s]. *Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi MNU*. Vol. 3.38(110). P.22-27. [in Ukrainian].
6. Ponomarova I. (2007) Hreky Pryazovia: etnonatsionalni protsesy v aspekty transformatsii tradytsiinoi kultury [The Greeks of the Azov region: ethno-national processes in aspects of the transformation of traditional culture]: diss. Dr. History Sciences: 07.00.05. Kyiv. national Taras Shevchenko University. [in Ukrainian].
7. Slutska Yu. (2013) Vid Bozhestvennoho do myrskoho: tradytsii ta innovatsii v radianskykh rytualakh [From the Divine to the Worldly: Traditions and Innovations in Soviet Rituals]. *Philosophy*. No. 4 (124). P. 166-170. [in Ukrainian].
8. Treitiak D.V. (2022) Ruinuvannia tradytsiinoho svitohliadu hrekiv Ukrainy v umovakh bilshovytskoho totalitarnoho rezhymu v 20-30-ti roky XX stolittia [The destruction of the traditional outlook of the Greeks of Ukraine under the conditions of the Bolshevik totalitarian regime in the 20s and 30s of the 20th century]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Drohobyt'sk State Pedagogical University named after I. Franko*. No.53. P.41-46. [in Ukrainian].
9. Zhurba M. (2002) Etnonatsionalni ta mizhnatsionalni aspekty diialnosti hromadskykh obiednan ukraïnskoho sela (20-30-rr. XX st.) [Ethno-national and international aspects of the activities of public associations of the Ukrainian village (20-30s of the XX century)]. K., Scientific world. 498 p. [in Ukrainian].

УДК 34.018:[351.851:378.4.091.212]:(477:470)"185/189"(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-5>

Владислав ЄГОРОВ,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) *egorov.1977@email.ua*

ОСНОВНІ ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗМІСТУ ПІДПИСКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ПРО НЕНАЛЕЖНІСТЬ ДО ТАЄМНИХ ГУРТКІВ ТА ТОВАРИСТВ У ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті розглядається проблема застосування урядом Російської імперії в сфері вищої освіти спеціального зобов'язального документу, на котрому ставили підпис викладачі, що істотно обмежувало їх права на здійснення громадської діяльності. Вказана проблема вже була предметом уваги дослідників. Вони наголошували, що в другій половині ХІХ ст. в українських землях Російської імперії внаслідок осмислення урядом значного суспільного значення ролі університетів відбувалось впровадження нового Університетського статуту 1863 р., котрий був символом автономії для вищих навчальних закладів та викладацького складу. Цей процес відбувався на тлі відсутності тривалої традиції функціонування університетської освіти. Водночас, вказаний період позначився все більшим втручанням держави в усі сфери життя, фінансовою залежністю університетів від держави та розширення мережі університетів. Отже, зберіглась практика затвердження викладачів на відповідних посадах, поряд із практикою суттєвого обмеження (прав і свобод) можливостей підданих держави, а отже й працівників вищої школи бути вільним у своїх політичних, культурних, ідеологічних уподобаннях.

Одним з засобів обмеження викладацького складу була практика укладення підписок, де претендент на чиновницьку (зокрема й викладацьку) посаду письмово фіксував свої зобов'язання про неучасть в таємних організаціях та товариствах та повідомлення про існування подібних товариств урядовим структурам.

Характерні приклади імперської політики щодо вищих закладів освіти в цій сфері можна розглянути на матеріалах архівних джерел Київського Університету Св. Володимира, котрі містять справи про призначення викладачів на доцентські та професорські посади, а також імперського російського законодавства про цивільну службу періоду другої половини ХІХ ст., коли Правобережна та Лівобережна Україна перебувала у складі Російської імперії. Документ, котрий підписували майбутні викладачі містив зміст зобов'язань викладачів щодо неучасті в таємних товариствах та обов'язок повідомляти про виникнення подібних товариств уряду.

Ключові слова: таємні товариства, викладачі, статуту про цивільну службу, приват-доцент, ординарний професор, Університетський статут 1863 р., призначення на посаду, державні злочинці, антиурядові дії, покарання.

Vladyslav EGOROV,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *egorov.1977@email.ua*

THE MAIN LEGAL GROUNDS FOR THE SUBSCRIPTION OF HIGHER SCHOOL TEACHERS ON NON-BELONGING TO THE SECRET CIRCLES AND SOCIETES INTRODUCTION CONTENT OF THE UKRAINIAN LANDS AS A PART OF THE RUSSIAN EMPIRE STAY PERIOD IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article discusses the problem of the Russian Empire government in the sphere of higher education of a special binding document application which was signed by teachers significantly limiting their rights to carry out public activities.

This problem has been already the researchers' attention subject.

They emphasized that in the second half of the XIX century in the Ukrainian lands of the Russian Empire, as a result of the government's significant social significance of the role of universities understanding. This influenced much the «liberal» University Statute of 1863 symbol of the teaching staff autonomy introducing. This process took place on the absence of a long tradition of university education the background.

At the same time, this period was marked by increasing state interference in all life spheres and the universities financial state dependence. This process took place with the universities network expansion.

Thus, the approving teachers in the relevant positions practice was preserved, along with the significant restriction (rights and freedoms) of the employees of higher education, to be free in their political, cultural, and ideological preferences ability of state subjects practice.

One of the means of restricting the teaching staff was the concluding subscriptions practice, where the bureaucratic (including teacher) position applicant recorded in writing his obligations not to participate in secret organizations and societies and to inform government structures about the such societies existence.

The typical examples of the imperial policy towards higher educational institutions in this area can be considered on the Kyiv St. Vladimir's University archival sources materials, which contain cases of the teacher's appointment to associate professors and professors and imperial Russian legislation on civil service of the second half of the XIX century period, when Right-bank and Left-Bank Ukraine were the Russian Empire part's. These documents contained the teachers' obligations not to participate in secret societies and notify government about such societies appearance content.

Key words: *secret societies, teachers, civil service statutes, privat-docent, ordinary professor, University Statute of 1863, appointment, state criminals, anti-government actions, punishment.*

Постановка проблеми. В практиці функціонування закладів вищої освіти Підросійської України у процедурі добору та призначення викладацьких кадрів була поширена практика вимог до кандидатів надавати зобов'язання щодо неучасті у таємних товариствах та зобов'язання повідомлення про діяльність таких утворень урядові установи. Ці вимоги мали типовий характер та мали суттєві законодавчі підоснови. Отже є необхідність розкрити механізм формування та походження положень зобов'язань котрі вимагали від кандидатів на викладацькі посади у вищій школі та розглянути функціонування цієї практики на основі архівних матеріалів Київського Університету Св.Володимира. Важливість дослідження вказаної проблеми обґрунтовується й тією обставиною, що характер та зміст діяльності викладачів вищої школи визначав їх вплив на студентський загал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан вивчення проблеми вже був предметом уваги дослідників (Бармак, 2016; Самойленко, 2017; Єгоров, 2019). Вони наголошували, що в другій половині XIX ст. відбулося усвідомлення значення університетів в котрих діяв новий Університетський статут 1863 р., що надавав закладам вищої освіти автономію. Держава намагалась контролювати усі сфери життя, зокрема, зберігала фінансовий вплив на вищі заклади освіти. Тому природньою була участь держави у затвердженні викладачів на відповідних посадах, що супроводжувалось практикою ототожнення викладацької діяльності з державною службою наслідком чого було застосування положень про цивільну службу до викладацького складу вищої школи, й відповідно суттєвого обмеження прав і свобод викладацького складу імперії. Поряд з тим, відповідні висновки не супроводжувались матеріалами практичного використання положень про цивільну службу, що виявлялось у практиці підписання викладачами зобов'язань про неучасть у таємних

товариствах та повідомлення про існування подібних товариств уряду.

Завданням статті є розгляд на матеріалах архівних джерел Київського Університету Св.Володимира та імперського російського законодавства про цивільну службу розглянути практику державного контролю та втручання в сферу вищої освіти шляхом запровадження підписки викладачів вищої школи про належність до таємних гуртків, товариств та зобов'язання викладачів про можливе функціонування таких утворень у період коли Правобережна та Лівобережна Україна перебувала у складі Російської імперії доби (друга половини XIX ст.).

Виклад основного матеріалу. В українських землях Російській імперії в другій половині XIX ст. внаслідок осмислення урядом значного суспільного значення ролі університетів, відбувалось впровадження «ліберального» Університетського статуту 1863 р., котрий був символом автономії для викладацького складу. Цей процес відбувався на тлі відсутності тривалої традиції університетської освіти. Водночас, вказаний період позначився все більшим втручанням держави в усі сфери життя, фінансовою залежністю університетів від держави та розширення мережі університетів (Єгоров, 2019: 169). Отже, передбачалась участь держави у затвердженні викладачів на відповідних посадах, поряд із практикою суттєвого обмеження (прав і свобод) можливостей підданних держави, а отже й працівників вищої школи бути вільним у своїх політичних, культурних, ідеологічних уподобаннях.

Одним з засобів обмеження була практика укладення підписок, де претендент на чиновницьку (зокрема й викладацьку) посаду письмово фіксував свої зобов'язання (зокрема про неучасть в таємних організаціях) перед урядом.

Характерними прикладами імперської політики щодо вищих закладів освіти може бути визначений

текст підписки викладачів перед призначенням на викладацькі посади (Бармак, 2016: 147). Про типовий зміст цього документу можуть свідчити (підписку про неучасть у масонських ложах було укладено) справи з текстом підписки засвідченої кандидатом на посаду професора (доцента) кафедри перед призначенням. Тут можна згадати «Справу про призначення Г. Більбасова професором Загальної історії в Університеті Св. Володимира» (16.09.1869 р.) (доктора Загальної історії Університету Св. Володимира Г. Більбасова ординарним професором на кафедрі Загальної історії 16.04.1869 р.), «Справу про призначення Василя Єрмакова на посаду по кафедрі чистої математики» (17.09.1874 р.) (в цій справі про призначення В. Єрмакова на посаду по кафедрі чистої математики зберігся текст підписки заповненої викладачем при призначенні його на посаду); «Справу про призначення магістра Тимофія Флоринського штатним доцентом по кафедрі Слов'янської філології» (призначення відомого в майбутньому реакційного професора славистики Університету Св. Володимира Т.Д. Флоринського на посаду штатного доцента по кафедрі Слов'янської філології 26.04.1882 р.) (Щербань, 2004: 169–173; Шандра, 2013: XXIII). В тексті зобов'язань зазначалося, що на основі додатку 418 статті 3 тому «Зведення Цивільних законів (1857 р. видання), статуту про службу та 168 статті 14 тому Зводу Законів про попередження «та припинення» злочинів майбутні викладачі засвідчують, що не належали, не належать, не будуть належати ні до яких масонських лож, таємних товариств під якою б вони і назвою не існували. Претендентам на викладацькі посади було оголошено, що усі такі учасники, а також ті хто відвідував, а бо ті хто знав про них, і всі без виїмки зробились співучасниками таких таємних товариств – зобов'язані про це повідомляти уряд при засвідченні таких підписок. У випадку якщо вони цю інформацію «приховають» їх буде покарано як «... державних злочинців» (ДАК, Ф.16, Оп.308, Спр.95, Арк.4.; ДАК, Ф.16, Оп.313, Спр.73, Арк.11; ДАК, Ф.16, Оп.321, Спр.8, Арк.33).

Викладені в тексті посилання на Зведення законів Російської імперії полягали в тому, що відповідно до статті 418 Т.3 Зведення цивільних законів (за текстом видання 1857 р.) було встановлено, що відповідно у Т.3 «Звід статутів про службу цивільну. Статут про службу за призначенням від уряду». Саме в цьому статуті містився розділ в главі 4 під назвою «Про призначення на посаду» в котрому у відділі другому було сформульовано «Порядок призначення на посаду» та було викладено положення статті 418

(Єгоров, 2019: 170). В статті було сформульовано припис, що треба підбирати на посади людей гідних, здібних. Зміст припису полягав й у необхідності перевіряти діяльність претендента на попередній службі, як підставу для надання нової посади. До цієї статті було долучено додаток про те, що усі чиновники, «котрі призначаються на посаду» зобов'язуються на підставі статуту про попередження злочинів підписками в тому, що вони не належать до масонських лож, інших таємних товариств, під якою б назвою вони б не існували, й що надалі не будуть до таких належати. Варто зазначити, що зв'язок чиновництва та викладачів вищої школи було визначено у положеннях Університетського статуту 1863 р., котрий діяв на момент складення підписки у 1874 р. Так, тут у розділі 7 про викладачів зазначалося, що в їхньому призначенні бере участь Міністр освіти (параграф 72), а у розділі II в параграфі 136, а також зокрема у параграфі 138 зазначалося, що приват-доценти вважаються не на державній службі, але допоки знаходяться на посадах користуються перевагами «класних чиновників» (Єгоров, 2019: 170). Отже, ці положення пояснюють застосування підписки в процесі призначення викладача на його посаду (Бармак, 2016: 129, 137).

В наведеній підписці також згадано Зведення Законів про попередження злочинів. «Звід статутів про попередження злочинів» що містився у Зводі законів Російської імперії що вийшов у 1857 р. в Т.14. серед інших статутів в розділі 3 Т.14. містився розділ 5 «Про незаконні й таємні товариства», що включала статтю 167, котрою заборонялися товариства які мають шкідливе спрямування, а прикриваються благодійною спрямованістю, розповсюдженням «людинолюбства», просвіти, а також в статті 168 вказано, що усі таємні товариства і т.д. , масонські ложі, думи, управи, під якою б назвою вони б не були – «не можуть сприйматися» в державі (Єгоров, 2019: 171). Саме тому, начальникам усіх установ, особливо начальникам губерній – Губернатори були зобов'язані суворо наглядати, щоб ні під яким приводом таких товариств не створювали. У випадках їх створення Міністру МВС було встановлено припис робити повідомлення про таке створення на розгляд російського царя (Єгоров, 2019: 171).

В статті 169 «Зводу статутів.....» до того ж встановлювалося, що якщо хто таке товариство встановить без відома і згоди уряду – тоді відсилається поліцією до суду (Єгоров, 2019: 171).

Частина підписки в котрій повідомляється особі про її відповідальність за недонесення уряду про наявність таємного товариства вочевидь

базується на «Уложення про покарання карні та виправні», що були вміщені в т.15 Зведення законів Російської імперії в карних законах у виданні 1857 р. У розділі 6 «Про таємні товариства та заборонені зібрання» передбачені статтями 360, 361, 362, 364, 365, 366 в котрих розглядається відповідальність за створення, участь, надання приміщень для зібрань заборонених товариств та недонесення про їх діяльність уряду (Самойленко, 2017: 68). Ступінь покарання за вказаними проступками співвідносилась з змістом діяльності створеної таємної організації. Якщо вона була спрямована проти уряду ці покарання були значно жорсткішими аніж коли буде відомо лише про мирні цілі таємного товариства. Згідно з статті 360 засновників антиурядових товариств, як державних злочинців очікувало вилучення «станових прав», заслання у віддалені Сибірські губернії, зокрема Томську і Тобольську, а також передбачала передачу таких засновників в арештантські роти строком від 4 до 8 р. (Єгоров, 2019: 172). Таке суворе покарання керівників означених товариств визначало й суворе покарання осіб, котрі мали можливість донести уряду, але не здійснили цього. Відповідно до статті 360 їх покарання мало відбуватися у формі ув'язнення у фортеці терміном від 6 місяців до року. Таке саме покарання було й тим хто до вступу в товариство не знав про напрям його діяльності, але після вступу дізнався і не повідомив уряд. За принципом шкідливості (стаття 362) товариства визначалися й покарання керівників товариств, котрі не мали на меті антиурядові дії – від 6 місяців до року у фортеці (Єгоров, 2019: 172). Відповідно й ті хто не донесли про таке «мирне» товариство каралися ув'язненням на строк від 1 до 3 тижнів (стаття 362), те саме чекало й тих хто не знав в яке товариство вступає і не доніс уряду, коли дізнався про нього (стаття 363) (Єгоров, 2019: 172). Наступні статті 364, 365 торкалися відповідальності за надання притулку зборам товариств також в залежності від шкідливості від 6 місяців до року, або від 1 тижня до 3 тижнів арешту, а також майна товариств. Стаття 366 розглядала санкції за створення товариства створене без загрози «порядку і спокою» держави, за що винні мали сплати штраф,

при цьому досить невизначено наголошувалося, що під діяльністю такою не розуміється «звичайні, призначені на час без особливих положень, зібрання що відбуваються для занять науками, мистецтвом, словесністю, або не заборонених законом розваг» (стаття 366) (Єгоров, 2019: 172). Варто зазначити, що вказані підписки застосовувались не тільки в XIX ст., коли особливим указом було заборонено масонські ложі (Олександра I) а й на початку XX ст., коли необхідність їхнього застосування була розглянута урядом П.А.Столипіна. Її наявність вважали необхідною для усіх потенційних кандидатів на державну службу й зберегли в скороченому варіанті (Єгоров, 2019: 172).

Висновки Отже, в практиці функціонування закладів вищої освіти Підросійської України у процедурі добору та призначення викладацьких кадрів поширена практика вимоги до кандидатів на викладацькі посади надавати зобов'язання щодо неучасті у таємних товариствах та зобов'язання повідомлення про діяльність таких утворень урядові установи була обов'язковою складовою під час призначення майбутніх викладачів. Окремого значення набула й вимога повідомляти про існування неофіційних гуртків та товариств. Вочевидь, урядові структури вимагаючи такі зобов'язання враховали досвід функціонування університетів попереднього періоду та появи серед викладачів та студентів неофіційних об'єднань (наприклад, діяльність Кирило-Мефодієвського братства 1845–1847 рр., таємні товариства польського визвольного руху). Водночас, намагання контролювати викладацький склад (отже й його вплив) не забезпечило заклади від численних заворушень у студентському середовищі, котре, наприклад, відбулося у Київському Університеті Св.Володимира у 1884 р. Застосування законодавства про цивільну службу, про попередження злочинів, зокрема законодавства проти таємних товариств призвело до появи згаданого зобов'язання й через наближеність викладацької діяльності до цивільної служби. В умовах загострення реакційної політики царського уряду у 1880-х рр. наступним кроком став перегляд змісту Університетського статуту 1863 р. в напрямку збільшення втручання уряду у діяльність університетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.). Тернопіль: Видавництво Астон, 2016. 392 с.
2. Державний архів міста Києва, Ф. 16. оп. 308, Спр. 95. 4 арк.
3. Державний архів міста Києва, Ф. 16, Оп. 313, Спр. 73.
4. Державний архів міста Києва, Києва, Ф. 16, Оп. 321, Спр. 8.
5. Єгоров В. В. Основні правові підстави запровадження та змісту підписки викладачів вищої школи про неналежність до таємних гуртків та товариств у період перебування українських земель у складі Російської імперії

в другій половині XIX – початку XX ст. Будівельне право: Проблеми теорії і практики. Третя міжнародна науково-практична конференція (Київ, 4 грудня 2019 р.). Збірник наукових праць. Київ; Тернопіль: «Економічна думка», 2019. Ч. 2. С. 169–173.

6. Самойленко О.О. Звід Законів Російської Імперії. Пам'ятка юридичної думки XIX століття Правова держава. 2017. Випуск 28. С. 65–71.

7. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 840 с.: іл. С. VII–XXXVII.

8. Щербань Т.О. Т.Д. Флоринський 1854–1919. К.: Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України, 2004. 200 с.

REFERENCES

1. Barmak M. V. (2016) Formuvannia rosiiskoi imperskoi systemy derzhavnoi sluzhby na ukrainskykh zemliakh (XVIII – XIX st.) [Formation of the Russian Imperial System of Public Service in Ukrainian Lands (XVIII – XIX centuries)]. Ternopil: Vydavnytstvo Aston, 2016. 392 p. [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archives of Kyiv], F.16, Op. 308, Sp. 95, 4 ark.

3. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archives of Kyiv], F.16, Op. 313, Sp. 73, 11 ark.

4. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archives of Kyiv], F.16, Op. 321, Sp. 8, 33 ark.

5. Egorov V. V. (2019) Osnovni pravovi pidstavy zaprovadzhennia ta zmistu pidpysky vykladachiv vyshchoi shkoly pro nenalezhnist do taiemnykh hurtkiv ta tovarystv u period perebuvannia ukrainskykh zemel u skladi Rosiiskoi imperii v druhii polovyni XIX – pochatku XX st. [The Main Legal Grounds for the Introduction and Content of the Subscription of Higher School Teachers on Non-Belonging to Secret Circles and Societies in the Period of the Stay of Ukrainian Lands as a Part of the Russian Empire in the Second Half of the XIX – the Beginning of the XX Century]. Budivnele pravo: Problemy teorii i praktyky. Tretia mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia. (Kyiv, 4 hrudnia 2019 r.) Zb. Nauk. pr. Kyiv; Ternopil: «Ekonomiczna dumka», Third International Scientific and Practical Conference (Kyiv, December 4, 2019): collection of scientific papers 2.169-173. [in Ukrainian].

6. Samoilenko O.O. (2017) Zvid Zakoniv Rosiiskoi Imperii– Pamiatka yurydychnoi dumky XIX stolittia [Code of Laws of the Russian Empire – Monument of Legal Thought of the XIX Century] Pravova derzhava – Legal State 28.65-71. [in Ukrainian].

7. Shandra V. (2013) Mova yak zasib formuvannia natsionalnoi identychnosti. [Language as a Means of Forming National Identity]. Ukrainiska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: spoba derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy -Ukrainian Identity and the Language Issue in the Russian Empire: An Attempt at State Regulation (1847–1914). Collection of documents and materials., Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. VII – XXXVII. [in Ukrainian].

8. Shcherban T.O. (2004) T.D. Florynskyi 1854-1919 [T.D. Florinsky]. K.: In-t skhodoznavstva im. A. Krymskoho NAN Ukrainy. K.: Institute of Oriental Studies. A.Krymsky NAS of Ukraine, 200 p. [in Ukrainian].

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-6>**Богдан ЯНИШИН,**

orcid.org/0000-0003-0386-2530

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України
(Київ, Україна), bogdanyanyshyn@gmail.com**ГЕОГРАФІЯ НА СЛУЖБІ НАЦІЇ: НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАТОРСЬКА ПРАЦЯ
СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей науково-популяризаторської діяльності С. Рудницького у роки Першої світової війни. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. Наукова новизна статті полягає у спробі комплексної реконструкції науково-популяризаторської праці С. Рудницького в роки Великої війни. У висновках вказано на розуміння вченим високої місії українського інтелігента. Мовиться про те, що відчувши унікальність історичного моменту, він відклав комфортну та звичну для себе академічну діяльність і зосередився на культурно-національному освідомленні земляків та інформуванні західного читача про історичну традиційність, антропогеографічну своєрідність і цивілізаційну дозрілість українства. У першому випадку мовиться про широке коло рідномовних студій різного рівня складності (наприклад, «Чому ми хочемо самостійної України»), що пояснювали поділеним тривалий час кордонами українцям їхню етнічну, культурну й історичну спільність, підводячи до розуміння необхідності політичного єднання у соборній національній державі. У другому – йдеться про низку праць німецькою, французькою, італійською англійською та російською мовами, які готували ґрунт у свідомості західних еліт для появи на мапі континенту «неочікуваної нації». Попри зрозумілу пропагандистську місію згаданих текстів, С. Рудницький ніколи в них не поступався академічною точністю на користь публіцистичної ефектності. Це зумовило запитаність творами вченого в українсько-го й авторитетність у західного читачів. Внаслідок цього, студії видатного географа значною мірою не втратили своєї актуальності й сьогодні, надалі виконуючи важливу освідомлюючу місію.

Ключові слова: С. Рудницький, Перша світова війна, науково-популяризаторська праця, антропогеографія, рецепція.

Bohdan YANYSHYN,

orcid.org/0000-0003-0386-2530

Ph D (History), Senior Research Fellow of Department of History of Ukraine
of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), bogdanyanyshyn@gmail.com**GEOGRAPHY AT THE SERVICE OF THE NATION: THE SCIENTIFIC
AND PROMOTIONAL WORK OF STEPAN RUDNYTSKY DURING
THE FIRST WORLD WAR**

The purpose of the article is to clarify the highlights of S. Rudnytskyi's scientific popularization activities during the First World War. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach. Particular emphasis is placed on the structural and functional system analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the scientific popularization work of S. Rudnytskyi during the Great War. The conclusions indicate the scientists' understanding of the high mission of the Ukrainian intellectual. Feeling the uniqueness of the historical moment, Rudnytskyi put aside his comfortable and familiar academic activities and focused on the cultural and national awareness of his compatriots and informing the Western reader about the historical traditionality, anthro-geographical uniqueness and civilizational maturity of Ukrainians. In the first case, this meant a wide range of native-language studies of different levels of complexity (for example, «Why we want an independent Ukraine»), which explained to Ukrainians, divided by borders for a long time, their ethnic, cultural and historical commonality, leading to an understanding of the need for political unity in the united national state. In the second, this meant translating a number of works in German, French, Italian, English and Russian languages, which prepared the ground in the minds of Western elites for the appearance of an «unexpected nation» on the map of the continent. Despite the understandable propagandistic mission of the mentioned texts, S. Rudnytskyi never compromised academic accuracy in favor of journalistic effectiveness. This led to the fact that the scientist's works were in demand among Ukrainian and authoritative among Western readers. As a result, the studies of the outstanding geographer have largely not lost their relevance even today, continuing to fulfill an important enlightening mission.

Key words: S. Rudnytskyi, the First World War, scientific popularization work, anthropogeography, reception.

Постановка проблеми. Вибух Першої світової війни був сприйнятий багатьма очевидцями як історичний шанс на зміну освячених мало не віковою традицією геополітичних розкладів. Відповідно до них, європейські народи були поділені на державні та такі, яким судилася сумна доля щонайбільше культурно-господарської автономії. Властиво еліти останніх плекали особливі сподівання на емансипаційний у політичному плані ефект світового протистояння. Не винятком тут була і нечисленна українська інтелігенція, що мріяла про суб'єктність свого розділеного кордонами та визискуваного чужомовними зайдами народу. З огляду на цей історичний виклик, українські інтелектуали залишили звичні справи і звернули увагу на вирішення двох пильних завдань. По-перше, йшлося про потребу динамічної навздогінної модернізації світогляду своїх одноплемінників, що в головній масі мали невиразні уявлення про зміст і межі власного національного «Я». По-друге, не менш актуальною була підготовка європейської спільноти до появи на мапі континенту одного з найбільших слов'янських народів. Чи не найактивніше за вирішення цих завдань національного будівництва взялися молоді представники львівської історичної школи Михайла Грушевського (Тельвак & Педич, 2014; Тельвак & Педич, 2016: 345-375; Telvak & Pedych & Telvak, 2021), що за прикладом учителя вважали активну громадську діяльність за моральний обов'язок. І якщо більшість з них у цій освідлюючій праці оперували суто історичними фактами, то важливу справу популяризації знань географічного характеру взяв на себе фундатор вітчизняного модерного землезнавства Степан Рудницький (1877-1837). Як це спробуємо показати нижче, саме він вміло збалансував науково-популяраторський дискурс колег-істориків антропогеографічною інформацією, скомбінованою з огляду на наш державницький інтерес. Тим самим було створено концептуально цілісну модель українського часопростору.

Аналіз досліджень. Як і решта представників львівської історичної школи, С. Рудницький тішиться чималим інтересом серед сучасних соціогуманитаріїв. Так, про історіографічну спадщину вченого чимало написали дослідники створеного М. Грушевським українознавчого осередку В. Тельвак та В. Педич (Тельвак, 2013; Тельвак, 2014; Тельвак & Педич, 2015; Тельвак, 2016; Тельвак, 2023; Тельвак, Владига, Журавльов, 2023). Цілісна спроба інтелектуальної біографії С. Рудницького належить упорядниці фундаментального видавничого проєкту «Степан Рудницький.

Історія. Геополітика. Географія» у 5 книгах Ользи Ковалевської. У передмові до цього видання київський історіограф найбільш докладно на сьогодні охарактеризувала багатоплановість творчих зацікавлень героя своєї студії (Ковалевська, 2017). Втім, ці та інші дослідники життя та діяльності фундатора української географії зосередилися на його науковому доробку. Натомість праці С. Рудницького культурно-освідомлюючого плану опрацьовані ними принагідно. Ця обставина й зумовила наш дослідницький інтерес.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей науково-популяраторської діяльності С. Рудницького у роки Першої світової війни.

Вклад основного матеріалу. Початок світового протистояння С. Рудницький, подібно до більшості його колег з українського інтелектуального середовища, сприйняв з чималим неспокоєм. Він розумів, що невідготовленість українців до можливого краху європейських імперських потуг може коштувати їм чергового тривалого періоду політичної вегетації. У цій ситуації, солідарно з його колегами по львівській історичній школі, він активно включився в освідлення земляків та зацікавлених українським рухом представників західного політикуму. Та якщо його приятелі по львівській школі працювали над національним освідленням солідарно з багатьма іншими адептами української Клію, то С. Рудницький у своїй популяризаторській праці фактично робив усе самотужки.

Про громадську зрілість С. Рудницького говорить його оперативна прагматична реакція на вибух Першої світової війни. Мовиться про опубліковану на шпальтах найбільш популярного українського галицького щоденника «Діло» в серпні 1914 р. статтю «Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду» (Рудницький, 2017а). В ній учений моделює події військового протистояння, ареною яких, за його влучним передбаченням, повинні стати здебільшого українські історичні терени. При цьому, вказує дослідник, за час свого панування Росія встигла стати правдивим ворогом населенню окупованих нею земель, адже послідовно проводила жорстку асиміляційну та колоніальну політику. З огляду на це, прихильник політики держав Троїстого союзу С. Рудницький закликав їхніх чиновників «якнайбільше числитись з визвольними стремліннями сих поневоленних народів і умітно веденою агітацією підпирати сі народи до себе» (Рудницький, 2017а: 17). Коли ж поневолений український народ зрозуміє, наголошує автор, що перемога союзницьких військ принесе їм омріяні свободу й

конституційне життя, то всіма силами буде допомагати їм у війні проти свого багатовікового гнобителя.

Вказуючи на вагомість справи пробудження свідомості своїх земляків, С. Рудницький виступає за об'єднання зусиль західних та українських інтелектуалів з розгортання масштабної агітаційно-просвітницької праці в середовищі народних мас, здебільшого малоосвічених. Її метою має стати культурно-національне освідомлення українців, пояснення їм особливостей історичного моменту й унікальності даного долею шансу. «Тоді, – наголошує вчений, – може постати головно ж на Україні сильний протимосковський рух, що буде значити для союзників більше, як декілька корпусів армії» (Рудницький, 2017а: 18). Визначивши такі першочергові завдання для своїх колег, визначний історик одним із перших галицьких інтелектуалів активно включився в агітаційно-освідомлюючу працю.

Підсумком такої активної популяризації стала низка студій, адресованих читацьким аудиторіям з різним освітнім рівнем. Але незважаючи на складність авторського пояснення, всі вони містили докладну інформацію про українську територію, її природні ресурси, кліматичні особливості та, найбільш докладно, антропогеографічну характеристику. Цією докладністю автор підводив свого читача до висновку про унікальність і цілісність української антропогеографії та потребу повернення українцям їхньої політичної суб'єктності. Особливо багато уваги вчений присвятив добиранню аргументів для доведення потреби постанови української державності. Це було непростю справою, адже не тільки широкі верстви народу, але й більшість його провідників програмою *tabula rasa* для себе бачили автономію у складі існуючих імперій.

Чи не найповніше уявлення про дискурсивні науково-популярні практики С. Рудницького дає ознайомлення з його званою студією «Чому ми хочемо самостійної України», виданої у Відні в 1916 р. (Рудницький, 2017б). Першочергово автор у книзі дохідливою мовою та на багатьох прикладах пояснює читачеві антропологічний феномен рас і народів, підводячи його до розуміння самостійності расового типу українця. Далі він переходить до ретельного змалювання ментальної та мовно-культурної відмінності українців від сусідів. Спираючись на цивілізаційний критерій, вчений висновує: «Україна – се земля, де живуть Українці. Вона є всюди там, де гомонить наша рідна українська мова й пісня, всюди там, де люди ховають давній український звичай, всюди там,

де люди пам'ятають про спільну минулу долю й недолю, всюди там, де люди хочуть свобідного, українського життя» (Рудницький, 2017б: 218).

Відтак С. Рудницький переходить до пояснення історичних основ української національної ідеї. Спираючись на праці свого вчителя та колег по львівській школі, вчений аргументовано доводив, що український народ мав також свою окрему історію, культуру та різко відмінну від поляків і росіян національну ідею (Рудницький, 2017б: 240). Стисло відтворивши перед читачем головні віхи нашого минулого, дослідник докладніше зупинився на поясненні колоніального статусу українських земель під польською та російською займанщинами. Змальовуючи тривале невідраднє становище поділених кордонами та закабалених українців, С. Рудницький підвів читача до єдиного раціонального висновку про потребу цілковитого політичного звільнення. Закликаючи скористатися з історичного шансу, що його дали такі події війни, як розпад імперій, передусім Романових, визначний географ підніс: «Є святим обов'язком кождісінького українця, кождісінької українки приложити свої руки по всім силам, щоби самостійну Україну якнайскорше збудувати. [...] Лиш на самостійній Україні зможе український народ перементися з темної, злиденної маси в свідому, поступову, культурну націю та розвинути всі великі засоби рідної землі» (Рудницький, 2017б: 254, 275).

Обґрунтувавши низкою аргументів постулат української незалежності, С. Рудницький поділився з читачем і власним баченням її змісту. На його переконання, попри всі дискусії довкола моделі майбутньої відродженої держави, вона для своєї стійкості, успішності й комфорту громадян мусить відповідати ключовим дванадцяти критеріям. Автор має на увазі вимоги послідовного народоправства, свободи волі, широкої громадської автономії та принципової правової рівності, інтенсивної економіки, екологічно грамотної господарки, усупільнення природних ресурсів і засобів виробництва, широкодоступної медичної опіки, безоплатної загальної освіти, розбудови потужного війська та ін. У підсумку, з певним ідеалістичним запалом автор наголосив: «Головне суспільно-політичне завдання самостійної України буде, отже: наскільки можливо вирівняти маєткові різниці між громадянами української держави і через те звести до мініма або й цілком усунути класову боротьбу в межах України» (Рудницький, 2017б: 279).

Як географ, С. Рудницький також ретельно визначив територію майбутньої держави, наголо-

сивши на коректності етнічного, а не поширеного у той час політичного принципу при визначенні кордонів. Відтак, географ відніс до українських етнічних територій землі від Карпат по Кавказькі гори і Каспійські степи. Мовилося про Буковину, Галичину, Холмщину, Закарпаття, Полісся, Слобожанщину, Бесарабію, а також Донську, Кавказьку й Каспійську Україну. Окремо дослідник вказав на важливість врахування етнічного потенціалу українських колоній у межах російських губерній. Таким чином, С. Рудницький висновував, що створена як держава в своїх етнічних кордонах, Україна б за розміром стояла на другому місці в Європі, а за чисельністю населення – на третьому (Рудницький, 2017с).

Таким чином, щойно проаналізована студія С. Рудницького постає фундаментальним історико-антропогеографічним трактатом, в якому було обґрунтовано потребу відродження української незалежної держави в етнічних кордонах і запропоновано найбільш ефективну модель її функціонування. З огляду на це, слід цілком погодитися зі знаним дослідником творчості вченого Олегом Шаблієм, який підсумовуючи розмаїття сенсів цієї студії аргументовано ствердив, що нею визначний учений «здійснив географічний, геополітичний «вивід прав» українського народу» (Шаблій, 1994: 6).

Поряд із освідомленням співвітчизників, С. Рудницький чимало зусиль спрямував на ознайомлення західної аудиторії з антропогеографічним феноменом українства. Визначному географу присвячувала ідея переконати європейські держави у потребі відірвати українські землі від імперії Романових, тим самим перетворивши українців на надійного союзника у справі руйнування найбільшої континентальної імперії. Цю працю він здебільшого провадив міжнародною мовою того часу – німецькою і найчастіше робив це на шпальтах часописів країн Троїстого союзу. Перша з циклу таких науково-популярних праць з'явилася в авторитетному віденському часописі «*Österreichische Monatsschrift für den Orient*» на зламі 1914-1915 рр. Мовиться про розлогу статтю «Східна арена воєнних дій (Східне войовище)», в якій він ознайомлював західного читача з теренами і населенням активних воєнних дій (Рудницький, 2017d). В цій публікації авторським завданням було нівелювати тези польської та російської пропаганди про штучний характер українства. З цією метою вчений ґрунтовно змалював особливості природно-кліматичних умов українських земель як театру військових дій, а відтак зупинився на характеристиці її антропогеографії. Знайомлячи

західного читача зі своїм народом, С. Рудницький наголосив: «Україна – це край, де понад тисячу років живуть українці, із чисельністю населення 34,5 млн. (1910) – шостий серед європейських народів» (Рудницький, 2017d: 78).

Першочергово географ пояснює історичну доречність вживання етноніму «Україна», вказуючи на маніпулятивні практики польських і російських чиновників з підміни його численними регіональними назвами (приміром, Малоросія, Південно-Західний край, Східна Малопольща та ін.). Аргументовано опонуючи нашим історичним суперникам, С. Рудницький на багатьох прикладах доводить, що антропогеографічна одиниця «Україна» є неповторним феноменом. Пояснюючи цю тезу, вчений наголошує, що Україна населена не тільки своєрідним, відмінним від росіян і поляків етносом, але також має історичне минуле, яке цілком відрізняється від власне польського і російського. Через це, твердить він, якби не фатальні історичні обставини, актуальний стан нашого народу мав би бути геть іншим. На переконання С. Рудницького, справжня Росія та Україна відрізняються одна від одної більше, ніж Польща і Чехія, Швеція і Норвегія. Крім цього, зазначає він, економічна географія України кардинально відмінна від російської або польської. «Країна, – висновує С. Рудницький, – має у зв'язку з цим значне теперішнє і світле майбутнє, і пов'язане воно аж ніяк не з Росією» (Рудницький, 2017d: 79).

Далі дослідник пояснює західному читачеві культурно-ментальну неповторність українців. В її основі, пояснює він, є расова відмінність нашого народу, адже він належить до адриатичної раси, тоді як поляки і росіяни – до віслянської. Також і мова українців є складовою давніх слов'янських мов, на якій створена «вісімсотрічна національна література». Доводячи історичну самобутність українства, С. Рудницький підводить західного читача до розуміння необхідності повернення політичної суб'єктності нашій нації: «Найважливіші ознаки незалежності забезпечують українському народові його минуле і сперті на нього історичні традиції та політичні змагання» (Рудницький, 2017d: 80). Наводячи факти вдалого досвіду політичної самостійності, вихованець школи М. Грушевського підкреслював ліберально-демократичний характер творених українцями державних інституцій. Вони різко контрастували із політичними традиціями поляків (аристократизм) і росіян (абсолютизм), які з огляду на це вважали українців небезпечним для своїх держав елементом. Власне тому наші історичні завойовники всіляко намагалися зни-

щити українство, а найбільш послідовно цим займалися царські чиновники. Втім, підводить свого читача до єдиного висновку С. Рудницький, український народ довів свою життєвість і попри історичні негаразди вступив до Великої війни зі сподіваннями на політичну суб'єктність. Дотримуючись програми засновників Союзу визволення України, вчений наголосив: «Нині вирішення – це не автономія, а незалежність України» (Рудницький, 2017d: 85).

Такий привабливий образ українців та їхні політичні амбіції С. Рудницький популяризував у багатьох інших своїх англо-, франко- та німецькомовних студіях, адресованих західному читачеві. Серед них назвемо праці «Україна і українці», «Розміщення українців», «Україна» та ін. Найбільшою ж ґрунтовністю було позначено німецькомовну книгу «Україна. Земля і народ». Пояснюючи у передмові до цієї праці власну творчу мотивацію її написання, автор зазначив: «[...] Вибухнула війна і дедалі більше значення українського питання поквапило мене і спонукало видати [...] переклад мого короткого викладу географії України. Це популярна праця, і хай подарують мені мої шановні колеги, якщо вони знайдуть в книзі замало наукового матеріалу. Момент вимагає від мене, щоб я звертався переважно до негеографів» (Рудницький, 2018: 9). Ця та інші подібні науково-популярні студії силою наведених в них аргументів мали переконати представників політикуму Троїстих держав, що їхній екзистенційний інтерес полягає в необхідності повернути одному з найбільших слов'янських народів забрану політичну самостійність. Адже поява незалежної України, аргументовано доводив учений, мала забезпечити західноєвропейські держави від російської експансії та спрямувати заборччі апетити царату на схід і південь євразійського континенту.

Цікаво, що осмислюючи можливі проекти відродження політичної суб'єктності свого народу, С. Рудницький водночас усвідомлював потребу кооперації молодій Україні з іншими державами регіону, перед якими стояли подібні геополітичні виклики. Мовилося про потребу нівеляції загрози, що її несли німецькі, польські та російські еліти з їхніми неоімперськими та реваншистськими планами. З огляду на це, він виніс на громадське обговорення власну геополітичну модель, яка набула певної популярності серед його сучасників. Мовиться про опрацьовану та спопуляризовану вченим в багатьох дописах «Балтійсько-Понтійську федерацію», що її членами мали б разом з Україною стати Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія і

Білорусь. Як доводить згадувана дослідниця творчості С. Рудницького О. Ковалевська, такий геополітичний союз «дав би можливість українцям, з одного боку, захиститись від територіальних претензій поляків і росіян, з іншого – дозволив би у союзі з неслов'янськими народами забезпечити власну окремішність і відстояти власну політичну спроможність вважатися цілком самодостатньою нацією та суверенною державою» (Ковалевська, 2018: 333). За своєю геополітичною природою цей союз мав мати буферне значення та координувати зовнішню політику держав «Міжмор'я». Ця проблема була актуальною як в роки Великої війни та міжвоєнний час, так і активно обговорювалася в еміграційному середовищі у другій половині ХХ ст. (знана доктрина ULB). Як відомо, чимало уваги їй відвели і політичні оглядачі протягом останніх десятиліть.

Насамкінець дещо скажемо про особливості рецепції науково-популярної праці С. Рудницького в інтелектуальному середовищі його доби. Вповні очікувано, що обґрунтування вченим потреби відновлення української держави у етнічних кордонах нашого народу, узасаднене цифрами офіційної статистики Російської та Австро-Угорської імперій, викликало хвилю заперечень з боку інтелектуалів, що перебували в полоні традиційних імперських уявлень. Найбільше ж гостро на праці українського географа відреагували росіяни та поляки. Останні розгорнули широку інформаційну кампанію в західноєвропейських країнах зі спростування аргументів українських інтелектуалів стосовно потреби появи на мапі світу нової слов'янської держави. Для прикладу згадаємо історико-політичні памфлети Оскара Галецького (Halecki, 1916) та Станіслава Смольки (Smolka, 1917), в яких вони емоційно опонували ідеї української незалежності.

Натомість надзвичайно високо науково-популярну працю С. Рудницького оцінили в українському читацькому середовищі. Доказом цього є чимала кількість рецензій, в яких підносилися як фахова сторона студій ученого, так і їхній важливий культурно-освідомлюючий вплив на український загал. Для прикладу згадаємо опубліковану на шпальтах «Діла» рецензію Володимира Гериновича на видану Союзом визволення України працю С. Рудницького «Ukraine – Land und Volk, eine gemeinfassliche Landeskunde» (Геринович, 1916). Вже на початку свого огляду критик вказав, що вважає рецензовану книгу «за річ первостепенної ваги». Узасаднюючи таку оцінку, В. Геринович підносить, що С. Рудницький у своїй книзі постає провісником «нової географії», в якій діалектично

поєднуються та взаємно себе пояснюють геологічні, географічні, кліматичні, расові, культурно-антропологічні та інші явища. У підсумку читач отримує комплексне уявлення про один із найбільших слов'янських народів і колонізовану ним протягом тисячоліть значну територію. Ця складна для сприйняття інформація, вказує рецензент, подана надзвичайно дохідливо та стилістично вишукано, тим самим переконуючи читача в історичній дозрілості ідеї української суб'єктності. З огляду на це, висновує В. Гериневич, ««Україна» Рудницького стане основною книгою українського національного виховання» (Гериневич, 1916).

Подібну до щойно наведеної, високу оцінку науково-популярних праць С. Рудницького висловив інший знайомий український географ Теодосій Ставничий (Ставничий, 1914). Першочергово він звернув увагу на потужний освітлюючий вплив рецензованої праці «Географія України», адже вибух Великої війни реанімував експансіоністські апетити еліт деяких сусідів нашого народу, які розпочали відповідну агресивну агітацію в західних медіях. Тож праця визначного географа, підкреслює оглядач, є вагомою інформаційною противагою і для західного читача, і для «наших малодухів». Далі Т. Ставничий змальовує огром інформації, що її в своїй книзі подає автор. При цьому рецензент підносить переваги авторського дискурсу, завдяки яким доволі складний та об'ємний матеріал сприймається надзвичайно легко. З цього приводу критик зазначає: «Найціннішою прикметою кожної, а особливо ж популярно-наукової книжки є легкість мови, брак скомплікованих конструкцій, простий спосіб розумованя і легкий перехід з одної теми до другої. Автор є знайомий з тих прикмет, а та книжочка є етапом до досконалости в тім напрямі і читається як яку белетристику. Любов до свого народу і віра в його будучину світають з кожного стиха, а читач встає від сеї здорової лектури з погодою духа, вірою в серцю і охотою до праці. Чистий науковий матеріал, поданий в популярній формі, може мати велике педагогічне значіння» (Ставничий, 1914: 5).

Далі Т. Ставничий характеризує архітектуру книги. Він на прикладах доводить, що автор подає вичерпуючу інформацію про межі України, кіль-

кість і динаміку розселення нашого народу, антропогеографічний тип українця, особливості обробки землі в різних регіонах, традиції і новачі в економічних відносинах, історичне районування України тощо. Всі ці різнопланові знання, твердить оглядач, С. Рудницький подає цілком науково і водночас максимально доступно для найширших кіл читачів. Силою наведених аргументів він переконує їх у цілковитій самобутності українців як антропогеографічної та цивілізаційно-культурної одиниці. Підносячи потужний освітлюючий потенціал рецензованої книги, С. Ставничий підсумовує: «Безперечно її вартість нехай буде найліпшою для неї рекомендацією. Не повинно її бракувати ні в школі, ні в хаті, в інтелігента і простолюдина, у молодого і старого, для всіх се найздоровіша і найгарнійша лектура, а zarazом учебник любови свого краю і народу» (Ставничий, 1914: 5).

Висновки. Підсумовуючи науково-популярну працю С. Рудницького в роки Великої війни, першочергово вкажемо на розуміння вченим високої місії українського інтелігента. Мовиться про те, що відчувши унікальність історичного моменту, він відклав комфортну та звичну для себе академічну діяльність і зосередився на культурно-національному освітленні земляків та інформуванні західного читача про історичну традиційність, антропогеографічну своєрідність і цивілізаційну дозрілість українства. У першому випадку мовиться про широке коло рідномовних студій різного рівня складності, що пояснювали поділений тривалий час кордонами українцям їхню етнічну, культурну й історичну спільність, підводячи до розуміння необхідності політичного єднання у соборній національній державі. У другому – йдеться про низку праць багатьма європейськими мовами, які готували ґрунт у свідомості західних еліт для появи на мапі континенту «неочікуваної нації». Попри зрозумілу пропагандистську місію згаданих текстів, С. Рудницький ніколи в них не поступався академічною точністю на користь публіцистичній ефектності. Це зумовило запитаність творами вченого в українського й авторитетність у західного читачів. Внаслідок цього, студії видатного географа значною мірою не втратили своєї актуальності й сьогодні, надалі виконуючи важливу освітлюючу місію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гериневич В. Географія України Ст. Рудницького. *Діло*. 1916. 22 березня.
2. Ковалевська О. 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція «Балто-Чорноморського союзу» в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи. *Регіональна історія України*. 2018. Вип. 12. С. 329-345.
3. Ковалевська О. Степан Рудницький та його науковий доробок. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 1. Історія. Теорія. Методологія. Термінологія. К.: Темпора, 2017. С. 7-70.

4. Рудницький С. Огляд національної території. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017с. С. 287-358.
5. Рудницький С. Східна арена воєнних дій (Східне бойовище). *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017d. С. 29-102.
6. Рудницький С. Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017а. С. 9-28.
7. Рудницький С. Україна. Земля і народ. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 4. Основи землезнання. К.: Темпора, 2018. С. 9-224.
8. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017b. С. 217-286.
9. Ставничий Т. Географія України. (С. Рудницький, доцент львівського університету. Коротка географія України ч. II...). *Діло*. 1914. 24 липня.
10. Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2016. Випуск 19/20. С. 313-322.
11. Тельвак В. Львівський університет у становленні історичної школи Михайла Грушевського. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 46-52.
12. Тельвак В. Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 160-197.
13. Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні переваги. *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 288-304.
14. Тельвак В., Владига О., Журавльов С. Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 12/54. С. 84-99.
15. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського: комунікативна природа та психологічний клімат. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2014. Вип. 25. С. 26-53.
16. Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів, 2016. 440 с.
17. Тельвак В., Педич В. Персональний склад львівської історичної школи Михайла Грушевського: методологічний аспект. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія»*. 2015. Вип. 36. С. 18-35.
18. Шаблій О. Передмова. *Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України?* Львів: Світ, 1994. С. 5-34.
19. Halecki O. *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau, 1916. 104 s.
20. Smolka S. *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss, 1917. 634 s.
21. Telvak V., Pedych V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 2021. Vol. 20. S. 239-261.

REFERENCES

1. Gerynovych, V. (1916). Geografia Ukrainy St. Rudnytskoho [Geography of Ukraine by St. Rudnytskyi]. *Dilo*. 22 bereznia. [in Ukrainian].
2. Kovalevska, O. (2018). 100-richnyi yuvilei nerealizovanoi idei: kontseptsiiia «Balto-Chornomorskoho soiuzu» v pratsiakh Stepana Rudnytskoho i suchasni perspektyvy [100th Anniversary of Unrealized Idea: The concept of the “BalticBlack Sea Union” in the writings of Stepan Rudnytsky and modern perspectives]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*. Vyp. 12. S. 329-345. [in Ukrainian].
3. Kovalevska, O. (2017). Stepan Rudnytskyi ta yoho naukovyi dorobok [Stepan Rudnytskyi and his scientific achievements]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolytika. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Кн. 1. Istoriiia. Teoriiia. Metodolohiia. Terminolohiia. К.: Tempora. S. 7-70. [in Ukrainian].
4. Rudnytskyi, S. (2017a). Ukraina, Polshcha i Lytva z viiskovo-heohrafichnoho pohliadu [Ukraine, Poland and Lithuania from a military-geographic point of view]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolytika. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Кн. 1. Istoriiia. Teoriiia. Metodolohiia. Terminolohiia. К.: Tempora. S. 9-28. [in Ukrainian].
5. Rudnytskyi, S. (2017b). Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy [Why do we want an independent Ukraine?]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolytika. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Кн. 2. Heopolytika. К.: Tempora, 2017. S. 217-286. [in Ukrainian].
6. Rudnytskyi, S. (2017c). Ohliad natsionalnoi terytorii [Overview of the national territory]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolytika. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Кн. 2. Heopolytika. К.: Tempora, 2017. S. 287-358. [in Ukrainian].
7. Rudnytskyi, S. (2017d). Skhidna arena voiennykh dii (Skhidne boiovyshche) [Eastern arena of hostilities (Eastern battlefield)]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolytika. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Кн. 2. Heopolytika. К.: Tempora, 2017. S. 29-102. [in Ukrainian].
8. Rudnytskyi, S. (2018). Ukraina. Zemlia i narod [Ukraine. Land and people]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolytika. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Кн. 4. Osnovy zemleznannia. К.: Tempora. S. 9-224. [in Ukrainian].
9. Stavnychy, T. (1914). Geografia Ukrainy. (S. Rudnytskyi, dotsent lvivskoho universytetu. Korotka geografia Ukrainy ch. II...) [Geography of Ukraine. (S. Rudnytskyi, associate professor of Lviv University. Brief geography of Ukraine, Part II...)]. *Dilo*. 24 lypnia. [in Ukrainian].
10. Telvak V., Pedych, V. (2014). Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho: komunikatyvna pryroda ta psykholohichni klimat [Mykhailo Hrushevsky Lviv Historical School: communicative nature and psychological climate]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 25. S. 26-53. [in Ukrainian].

11. Telvak V., Pedych, V. (2015). Personalnyi sklad Lvivskoi istorychnoi shkoly Mykhaila Hrushevskoho: metodolohichni aspekt [Personnel of the Lviv historical school of Mykhailo Hrushevskyi: methodological aspect]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii «Istoriia»*. Vyp. 36. S. 18-35. [in Ukrainian].
12. Telvak V., Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv. 440 s. [in Ukrainian].
13. Telvak, V. (2013). Mykhailo Hrushevskyyi v otsinkakh svoikh uchniv (persha tretyna XX st.) [Mykhailo Hrushevskyyi in the evaluations of his students (first third of the 20th century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 23. S. 160-197. [in Ukrainian].
14. Telvak, V. (2014). Lvivskyyi universytet u stanovleni istorychnoi shkoly Mykhaila Hrushevskoho [Lviv University in the formation of the historical school of Mykhailo Hrushevskyyi]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 10. S. 46-52. [in Ukrainian].
15. Telvak, V. (2016). «Istorychni vpravy» Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: spoba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevskyyi's «Historical Exercises» at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Ukrainskyi arkhografichniy shchorichnyk. Nova serii*. Vyp. 19/20. S. 313-322. [in Ukrainian].
16. Telvak, V. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilkysna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii [Student audience of Mykhailo Hrushevskyyi University of Lviv: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2023. № 6. S. 288-304. [in Ukrainian].
17. Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A., & Vladyga, O. M. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevskyyi faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriia*. Vyp. 12/54. S. 86–101. [in Ukrainian].
18. Shablii, O. (1994). Peredmova [Preface]. *Rudnytskyi S. Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy?* Lviv: Svit. S. 5-34. [in Ukrainian].
19. Halecki, O. (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau. 104 s. [in German].
20. Smolka, S. (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss. 634 s. [in French].
21. Telvak, V. & Pedych, V. & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevskyyi in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. Vol. 20. S. 239–261.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 75.03:78.04(439)“18”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-7>**Олена АФОНІНА,***orcid.org/0000-0003-1627-6362*доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри хореографіїНаціональної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *aolena7@gmail.com***ВПЛИВ РОМСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ТВОРЧІСТЬ
УГОРСЬКОГО ХУДОЖНИКА ЯНОША ВАЛЕНТИНІ**

Ромське мистецтво як малодосліджений перспективний напрям наукових досліджень, з огляду на доволі невелику кількість наукових джерел, потребує альтернативних інструментів дослідницької роботи в цьому напрямку. Такими вбачаються зразки живопису й графіки, які свого часу виконували функцію документування епохи, в якій були створені. Особливо це стосується картин побутового жанру, в яких увіковічено життя різних соціальних верств населення. Чільне місце в образотворчому мистецтві Угорщини XIX століття посідає зображення музикантів як своєрідний мистецький маніфест угорської ідентичності. Тож мета статті – проаналізувати вплив ромської музичної культури на творчість Яноша Валентині, одного з найвидатніших угорських художників другої половини XIX століття. У статті виокремлено п'ять основоположних робіт на ромську музичну тематику авторства Яноша Валентині та проаналізовано їх. Це «Циганський хлопець-скрипаль» (друга чверть XIX ст.), «Хлопчик зі скрипкою» (1870), «Циганська школа» (1896), «Улюблена мелодія» (кінець XIX ст.), «Хлопчик з динамізмом і глибокого ліризму. Твори транслиють національний угорський характер (оптимізм і мрії про краще життя, любов до мистецтва та ін.), на який вплинуло перебування ромського етносу протягом століть на території Угорщини, коли угорці й роми співіснували на одній території, їхні культури перебували в тісному діалозі. У зв'язку з чим зафіксовано, що в світі народна ромська музика часто сприймається як угорська. Не викликає жодного сумніву, що образи ромів-музикантів символізують музичальність угорського фольклору та стали візитною карткою індивідуального стилю Яноша Валентині та потужним чинником угорського культурного самоусвідомлення, оскільки в них втілений національний угорський характер.

Ключові слова: роми, цигани, ромська музична культура, ромська музика, образотворче мистецтво, живопис, угорська національна культура.

Olena AFONINA,*orcid.org/0000-0003-1627-6362*

Doctor in Art Studies, Professor;

Professor at the Department of Choreography

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *aolena7@gmail.com***IMPACT OF ROMA MUSICAL CULTURE ON WORKS
OF THE HUNGARIAN ARTIST JÁNOS VALENTINI**

Roma art as an underexamined promising area of scientific study, given rather small number of scientific sources, requires alternative tools for study in this area. Such tools are considered to be examples of painting and graphics that once served to document the era in which they were created. This is especially true of paintings of genre art, which immortalize life of various social strata. Depictions of musicians occupy a prominent place in 19th century Hungarian fine art as a unique artistic manifestation of Hungarian identity. Therefore, the purpose of the article is to analyze the impact of Roma musical culture on works of Janos Valentini, one of the most prominent Hungarian artists of the second half of the 19th century. The article identifies and analyzes five fundamental works devoted to Roma musical themes by Janos Valentini. These are “Gypsy Boy Violinist” (second quarter of the 19th century), “Boy Violinist” (1878), “Gypsy School” (1896), “Favorite Melody” (late 19th century), “Boy with a Violin” (1870). It was found that they characterize his style as realistic, the images are the combination of dynamism and deep lyricism. The works reflect the national Hungarian character (optimism and dreams of a better life, love of art, etc.), which was influenced by the presence of the Roma ethnic group in Hungary for centuries, when Hungarians and Roma people coexisted in the same territory, their cultures were in close dialogue. In this regard, it has been recorded that Roma folk music is often perceived as Hungarian in the world. There is no doubt that images of Roma musicians symbolize the musicality of Hungarian folklore and have become the hallmark of Janos Valentini’s individual style and a powerful factor of Hungarian cultural self-awareness, as they embody the national Hungarian character.

Key words: Roma people, Gypsies, Roma musical culture, Roma music, Fine arts, painting, Hungarian national culture.

Постановка проблеми. Вивчення ромських образів в образотворчому мистецтві різних країн світу є перспективним напрямком вітчизняного мистецтвознавства, але потребує нових наукових ракурсів. Це дозволить мистецько-науковій спільноті й всьому українському суспільству боротись з деякою упередженістю щодо етногенезу ромів, їхньої історії, укладу життя, специфіки матеріальної та духовної культури. Одним із таких напрямків обрано вивчення зображень ромів-музикантів в творчості одного з найвизначніших художників Угорщини другої половини XIX ст. – Яноша Валентині, який відомий у всьому світі як автор десятків робіт на ромську тематику.

Аналіз досліджень. Проаналізувавши дослідження мистецтвознавчого спектра, встановлено, що натеper не існує наукових праць в українській та зарубіжній науці, присвячених вивченню впливу ромської музичної культури на творчість Яноша Валентині. Попри те, наявні загальні дані про його творчий доробок, з акцентом на те, що в ньому преважує ромська тема. Наприклад, Є. Ковач у дослідженні під символічною назвою «Чорні тіла, білі тіла – «Циганські» образи в Центральній Європі на рубежі XX ст. (1880–1920), присвяченому аналізу складного упередженого ставлення європейських народів до ромів, звернулася до трактування ромських образів у творах живопису. Вчена звернула увагу на творчість Яноша Валентині, розглянувши його твір «Циганська школа» (1896), на прикладі чого вказала його прихильність до ромських образів, які він зображав неупереджено, а вкрай реалістично, тонко акцентуючи на реаліях ромського життя (Kovács, 2021).

Мета статті – проаналізувати ромську музичну культуру як напрямок художньої творчості Яноша Валентині, одного з найвидатніших угорських художників другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Угорщина другої половини XIX ст. переживала період національного і культурного піднесення. Після тривалого гноблення з боку Габсбурзької монархії під час перебування під її пануванням, угорці прагнули зберегти та утвердити свою самобутність у мистецтві, музиці, літературі. У цей період особливу увагу митців було привернуто до надбань угорської матеріальної та духовної культури як виразників національного духу. З огляду на те, що ромський етнос протягом століть проживав на території Угорщини – він інтегрувався в угорське суспільство, мав з ним спільні сторінки історії, культури й мистецтва.

Тож не випадково в образотворчому мистецтві другої половини XIX ст. наявне звернення худож-

ників до образу ромів. Митців приваблювали ромська музика й танці, що неодмінно супроводжували народні свята та ярмарки. А ромські скрипалі стали уособленням угорського фольклорного колориту. Ромська культура й нині є невід'ємною частиною угорської: промовистим фактом є неабияка популярність Будапештського циганського оркестру, заснованого в 1985 році.

Популярність ромських музикантів Угорщини здобула світове визнання. Наприклад, в 1887 році угорсько-словацькі цигани (балшейди) іммігрували до США та привезли з собою традиційну угорську циганську музику, яку вони та їхні предки грали в Європі протягом сотень років. Угорські циганські музиканти грали на всіх основних угорських емігрантських та на багатьох американських заходах протягом понад 100 років. Угорський циганський оркестр складається з провідної скрипки, яку називають «примасом», другої скрипки або альту, скрипки-тенора, басової скрипки та цимбали. Тож, можна стверджувати, що ромська угорська музика є важливою частиною світового музичного спадку.

До теми музики у своїй художній творчості часто звертався Янош Валентині (1842–1902), один з основоположників угорської національної школи образотворчого мистецтва. Родом із небагатої сім'ї, він з дитинства захоплювався малюванням та грою на скрипці, розвиваючи таким чином свій творчий потенціал. Під час подорожей Угорщиною, митець спостерігав життя простих людей, народні звичаї та обряди, їхній побут. Свої враження Янош Валентині потім фіксував у численних творах: створив ряд романтичних жанрових композицій, де поєднав образи ромів-музикантів зі скрипками на фоні ромського побуту або пейзажної лірики, які уособлювали народний дух Угорщини, символізували мрію про вільне мистецьке життя.

Значну частину життя Янош Валентині провів у подорожах Європою – зокрема багато років мешкав у м. Мюнхені. Очевидно, перебуваючи далеко від батьківщини, він відчував ностальгію за рідною Угорщиною, її культурою та побутом, невід'ємним атрибутом якої була ромська музика (Valentiny János, 2018). Саме туга за національними витоками могла спонукати художника до створення картин на етнографічну тематику, присвячених повсякденному життю угорських ромів.

На картині «Циганський хлопець-скрипаль», художник зобразив бідного ромського хлопчика в поношеному одязі, що сидить на підмурку старої занедбаної будівлі (рис. 1). Темний фон стіни справляє похмуре враження, передає занедбаність,

що оточує героя картини. Хлопець втілює собою злиденність, але разом з тим, попри складні життєві обставини, глядач відчуває його прагнення до прекрасного, втілене у зображенні скрипки. Налаштовуючи її, він немов готується розчинитися у чарівних звуках музики, яка дасть змогу перемогти буденну скруту бодай ненадовго. Цей контраст убогості повсякдення і внутрішньої свободи й пориву до мистецтва, втілений Яношем Валентині в постаці бідного скрипаля-рома, наділяє образ глибоким символічним змістом. Художник цим ніби протиставляє зовнішній злиденності безмежне духовне багатство свого народу (Laura, 2015).

Рис. 1. Янош Валентині «Циганський хлопець-скрипаль», друга чверть XIX ст.

Картина «Хлопчик-скрипаль» також уособлює типовий для художника мотив поєднання образу рома з музичною тематикою (рис. 2). Тут образ скрипаля є втіленням любові угорського народу до мистецтва, свідчить про його устремління до гармонії на тлі буденних клопотів.

Композиція твору досить проста – центральне місце посідає постаць хлопчика. Колорит полотна досить стриманий, витриманий переважно в коричнево-бежевій гамі з акцентами світлотіні на обличчі та інструменті. Фон також нейтральний, увагу зосереджено на силуеті хлопчика та його скрипці (Lilla, n. d.).

Його вираз обличчя передає сум та задуму, погляд спрямований удалину, постаць немов скута скорботою. Ймовірно, ці емоції художник передав з метою віддзеркалення важкої долі ромського народу, його безправності та бідкування. Старий подертий одяг посилює відчуття злиденності та самотності хлопчачої постаці. Водночас скрипка в руках хлопця, як на попередньому творі натякає на можливість духовного порятунку, утіхи в мистецтві. Здається, персонаж от-от готовий заграги, щоб хоч трохи розвіяти власну пригніченість своїм нелегким життям. Так художник вкотре протиставляє матеріальну скруту ромів багатству їхньої культури та музики. І сам образ юного скрипаля постає як уособлення віри в хороше майбутнє та прагнення до прекрасного, притаманних цьому народові.

Рис. 2. Янош Валентині «Хлопчик-скрипаль», 1878

Полотно «Циганська школа» композиційно побудоване навколо групи ромських дітей, що уважно слухають настанови скрипаля-вчителя (рис. 3). Їхні обличчя сповнені зосередженості та захоплення, посмішок та занепокоєння. Пози, жести, міміка передають непідробне захоплення музикою. Діагональні лінії (фігура вчителя, нахили інструментів) створюють відчуття руху, активного творчого процесу, дуже вдало переданого цим прийомом (Gypsy School, n. d.).

Скромне інтер'єрне оточення та простий одяг персонажів відображають реалії побуту ромської школи кінця XIX ст. Водночас, сам процес навчання музики постає як шлях передачі безцінного духовного надбання від старшого ромсько-угорського покоління меншому, який здійснюється за будь-яких умов. Це лише підкреслює силу духу цих людей, їхнє нездоланне прагнення до мистецтва і гармонії. Тому «Циганська школа» постає як своєрідний музично-поетичний гімн життєстійкості та культурній самотності ромського народу. Вона демонструє неабияку майстерність Яноша Валентині в узагальненні національного колориту у динамічних жанрових сценах.

Рис. 3. Янош Валентині «Циганська школа», 1896

Митця вражала краса та колорит ромських танців та пісень, щирість почуттів простих людей (Valentiny János, 2016). Саме тому в картині «Улюблена мелодія» відчувається не лише професійний, але й особистісний досвід митця (рис. 4). Вона немов увібрала його захоплення музикою, пристрасну вдачу, зачарованість народними звичаями та емоціями. Твір пронизаний щирим ліризмом та життєрадісністю самого Валентині. Композиційним центром картини є дві ромські постаті – юнака-скрипача та дівчини, яка слухає його гру. Їхні фігури утворюють діагональну вісь твору, навколо якої розгортається музично-поетична дія. Скрипач зображений спиною до глядача, що концентрує увагу на його музиці та її сприйнятті слухачкою. Вираз обличчя та жести юної ромки передають задоволення, зачарування мелодією. Її образ сповнений природної грації та відкритості почуттів. Яскраві й контрастні кольори одягу підкреслюють насиченість та емоційну напруженість вечірньої сцени. Зображення натякає на романтичний порив та пристрасність, що пробуджуються під впливом чарівної музики (Valentiny János, 2016).

Рис. 4. Янош Валентині «Улюблена мелодія», кінець XIX ст.

Рис. 5. Янош Валентині «Хлопчик зі скрипкою», 1870

Ще на одній картині «Хлопчик зі скрипкою», художник зображує улюблений інструмент в ромських руках (рис. 5). Композиційно твір побудований навколо центральної постаті хлопчика, який сидить на підлозі, спершись на брудну стіну якогось вбогого приміщення з обшарпаними стінами. Його фігура та обличчя висвітлені, тоді як навколишнє середовище занурене у тіні – що концентрує увагу саме на персонажі. Зовнішній вигляд хлопця (подертий одяг, босі ноги), вказує на його бідність. Поряд із ним наявні ознаки повсякденної нужди – миска, глек, жмут соломи, яка слугує підстилкою. На контрасті з убогими реаліями, хлопець тримає скрипку, з якою, як вже зрозуміло, він не розлучається навіть у скруті. Його обличчя зосеред-

жене та задумливе. Це радше внутрішній спокій та смирення з обставинами, ніж відчай чи розпач (Valentiny, Janos, 2018). Здається, думки персонажа перебувають десь далеко – там, де звучить його уявна музика. Тож можна трактувати задум полотна як утвердження високого призначення мистецтва, його здатності возвеличити людський дух навіть у найскрутніших обставинах. Попри злидні та негаразди зовнішнього світу, в серці маленького рома живе краса, надихаючи його на творчість.

Аналізуючи низку картин Яноша Валентині, можна виокремити основні мотиви творчості художника. Це, перш за все, наявність великої кількості сюжетів на ромську тематику, де центральними є образи ромів-скрипалів. Переважання таких сюжетів пов'язано як з особистою прихильністю автора до музики, так і з прагненням втілити колоритний національний контекст. Центральною, і взаємопов'язаною з вищезгаданим є тема бідності та соціальної незахищеності цих персонажів у творчості Яноша Валентині.

Особливо зворушливо митець змальовує важку долю ромських дітей; протиставлення зовнішньої злиденності – внутрішньому світу героїв, духовному багатству, уособленому музикою та мистецтвом; ліризм та романтизація постатей юних скрипалів, наділення їх ореолом творчої обдарованості та натхнення. Таким чином, крізь сюжети й образи цих творів проступають гуманістичні ідеали та естетичні погляди самого Валентині – його віра у високе покликання мистецтва, здатність краси рятувати та перетворювати навіть найважчі життєві реалії. Твори на досліджувану тематику виконані в реалістичній манері, з детальним прописуванням тла і наявності предметів, що символізують соціальний статус зображуваних осіб. Художній манері Яноша Валентині

властиве підкреслення гармонії людини з довкіллям. Творам притаманний приглушений колорит із переважанням широкого спектра відтінків коричневого кольору. Але коли йдеться про традиційний костюм, переважає більш яскрава колірна гама. Динамічна виразність образів та ефект їхнього внутрішнього психологізму, ліризму досягається завдяки використанню світло-тіньових прийомів, спрямованих переважно на обличчя та відкриті частини тіла.

Висновки. Тему дослідження, присвячену зображенню ромів у поєднанні зі скрипковою тематикою у творчому доробку Яноша Валентині, обрано у зв'язку з багатовіковою інтеграцією ромської культури в угорську, завдяки чому вони й нині існують у тісному взаємозв'язку та переважно сприймаються як складники культурно-мистецької спадщини Угорщини.

З'ясовано, що полотна Яноша Валентині переважно відображали побут простих людей – угорських селян, ремісників, кочових ромів. Особливе місце в доробку художника посідає зображення ромів-музикантів зі скрипками як своєрідний мистецький маніфест угорської ідентичності. У п'яти проаналізованих картинах, виконаних у реалістичній манері, простежено типові для нього композиційні та колористичні рішення: динамізм та ліризм, декоративність, яскраві насичені кольори національних строїв. Підсумовано, що образи скрипалів-ромів символізують музикальність угорського фольклору, вільний мандрівний дух, нескореність та оптимізм, попри скрутне соціальне становище. Образи ромів-музикантів стали візитною карткою індивідуального стилю Яноша Валентині та потужним чинником угорського культурного самоусвідомлення, оскільки в них втілений національний угорський характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gypsy School. *Hungarian National Gallery*. URL: <https://en.mng.hu/artworks/52423/> (date of access: 05.01.2024).
2. Kovács É. Black Bodies, White Bodies – ‘Gypsy’ Images in Central Europe at the Turn of the Twentieth Century (1880–1920). *Critical Romani Studies*. 2021. Vol. 3, no. 2. P. 72–93. URL: <https://doi.org/10.29098/crs.v3i2.75> (date of access: 11.01.2024).
3. Laura. Gypsy! (Part I). *Listal*. URL: <https://www.listal.com/list/gypsy-lauracristina> (date of access: 05.01.2024).
4. Lilla B. V. A cigányzene megjelenése a magyar kultúrában – Áldás vagy átok?. *Ujkor.hu*. URL: <https://ujkor.hu/content/ciganyzene-megjelenese-magyar-kulturaban-aldas-vagy-atok> (date of access: 05.01.2024).
5. Valentiny János. *CarolArt*. URL: <http://www.carolhu.blogspot.com/2016/01/valentiny-janos-1842-1902-magyar-festo.html> (date of access: 05.01.2024).
6. Valentiny, Janos. Oil On Canvas. Boy With Violin. *LiveAuctioneers*. URL: <https://www.liveauctioneers.com/en-gb/price-result/valentiny-janos-oil-on-canvas-boy-with-violin/> (date of access: 05.01.2024).

REFERENCES

1. *Gypsy School*. (n. d.). Hungarian National Gallery. Retrieved from <https://en.mng.hu/artworks/52423/>
2. Kovács, É. (2021). *Black Bodies, White Bodies – ‘Gypsy’ Images in Central Europe at the Turn of the Twentieth Century (1880–1920)*. *Critical Romani Studies*, 3(2), 72–93. Retrieved from <https://doi.org/10.29098/crs.v3i2.75>
3. Laura. (2015). *Gypsy! (Part I)*. *Listal*. Retrieved from <https://www.listal.com/list/gypsy-lauracristina>
4. Lilla, B. V. (n. d.). *A cigányzene megjelenése a magyar kultúrában – Áldás vagy átok?* [The appearance of Gypsy music in Hungarian culture – A blessing or a curse?]. *Ujkor.hu*. Retrieved from <https://ujkor.hu/content/ciganyzene-megjelenese-magyar-kulturaban-aldas-vagy-atok> [in Hungarian].
5. *Valentiny János*. [Valentiny Janos]. (2016). *CarolArt*. Retrieved from <http://www.carolhu.blogspot.com/2016/01/valentiny-janos-1842-1902-magyar-festo.html> [in Hungarian].
6. *Valentiny, Janos. Oil On Canvas. Boy With Violin*. (2018). *LiveAuctioneers*. Retrieved from <https://www.liveauctioneers.com/en-gb/price-result/valentiny-janos-oil-on-canvas-boy-with-violin/>

UDC 7.071.1(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-8>

Iryna BALTAZIUK,
orcid.org/0000-0003-0188-6096
PhD in Culture and Art,
Visiting scholar
Indiana University
(Bloomington, USA) ibaltazi@iu.edu

NEW IMPULSES FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE PROFESSIONS IN THE POST-PANDEMIC WORLD

The article examines the main factors influencing the professional activity of artists as the driving forces of career development in the crisis period of 202–2021. For the purpose of analysis, they were divided into constant and variable factors, taking into account the specifics of creative professions. The emergence of variables is due to the disruption of the sustainable impact of external conditions, and their unique nature was formed as a result of restrictions on social activity caused by the pandemic. The study is based on the International Library of Artists' Stories database, which describes the experience of working during the lockdown in different countries and local contexts.

The influence of such factors as "Forced productivity", "Increased/Suppressed Freedom", "The magic kick", "Time", "Society vs Solitude", "Congratulations! Your application was successful", took place regardless of the type of professional creative activity and the country of residence of the participants, economic, cultural, social and other conditions. As a unique phenomenon, they have become an active driving force for the development of a strong and stable intercultural environment, helping to overcome uncertainty in the new post-pandemic world.

The constant and variable factors that influence the creative professional activity of artists in this period help to understand the stages that artists go through on the way to developing their professional activity in society, but at a much faster pace. The growth of online activities has become a catalyst for positive change, which in turn has helped to bring personal and collective creative development to a new level. By replacing the lack of personal communication, virtual tools have encouraged artists to learn and acquire new skills necessary for the modern competitiveness of creative professions. The development of the international art community in this challenging period is stimulated by the emergence of new conditions for communication and remote collaboration, which also opens a window of opportunity for artists.

The results of the study show that 2020–2021, as a period of constant leaving the comfort zone, turned out to be a time of unexpected experience, which generally had a positive impetus for the development and self-realization of representatives of a wide range of creative professions.

Key words: art, creative, artist, profession, library, pandemic, virtual.

Ірина БАЛТАЗІУК,
orcid.org/0000-0003-0188-6096
Доктор філософії галузі знань «Культура і мистецтво»,
Науковиця
Університету Індіани
(Блумінгтон, США) ibaltazi@iu.edu

НОВІ ІМПУЛЬСИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ПРОФЕСІЙ У ПОСТПАНДЕМІЧНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто основні чинники, що впливають на професійну діяльність митців, як рушійних сил становлення кар'єри, у кризовий період 2020–2021 рр. Для аналізу чинники були розділені на постійні та змінні з урахуванням особливостей творчих професій. Виникнення змінних чинників зумовлено порушенням стійкого впливу зовнішніх умов, а їх унікальний характер сформувався внаслідок обмежень соціальної активності, викликаних пандемією. Основою дослідження є база даних міжнародної бібліотеки історій про досвід роботи митців під час локдауну з різних країн і локальних контекстів.

Вплив змінних чинників, таких як «Вимушена продуктивність», «Посилення та пригнічення свободи», «Магічний поштовх», «Час», «Соціальність vs самотність», "Congratulations! Your application was successful", відбувся не залежно від виду професійної творчої діяльності та країни проживання учасників, економічних, культурних, соціальних та інших умов. Маючи характеристики унікального явища, вони стали активною рушійною силою для розвитку міцного та стабільного міжкультурного середовища, допомагаючи подолати невизначеність у новому постпандемічному світі.

Постійні та змінні фактори впливу на творчу професійну діяльність митців у цей період допомагають зрозуміти етапи, які проходять художники на шляху до становлення своєї професійної діяльності в суспільстві, але значно швидшими темпами. Прискорений розвиток онлайн-діяльності став каталізатором позитивних змін, які, в свою чергу, допомогли вивести особистий та колективний творчий розвиток на якісно новий рівень. Заповнюючи брак живого спілкування, віртуальні інструменти спонукали митців до навчання та набуття нових навичок, необхідних для сучасної конкурентоспроможності творчих професій. Розвиток міжнародної мистецької спільноти в цей складний період стимулюється появою нових умов для комунікації та дистанційної співпраці, що також відкриває вікно можливостей для художників.

Результати дослідження свідчать, що 2020–2021 рр., як період постійного виходу за межі зони комфорту, виявився часом несподіваного досвіду, який загалом мав позитивний поштовх для розвитку та самореалізації представників широкого кола творчих професій.

Ключові слова: мистецтво, творча діяльність, митець, професія, бібліотека, пандемія, віртуальний.

Problem statement. The creative industry has been severely affected by the pandemic, and artists have been the least protected in the 2020–2021 crisis (UNESCO, 2020). CISAC President Björn Ulvaeus adds that this industry “will be the last to return to health” (CISAC, 2020: 2). However, despite numerous studies, the issue of insufficient data still remains an obstacle to the formation of a joined impact model. In his report on the impact of COVID–19 on cultural relations at the international online conference “The New Normal of Cultural Relations”, Professor Pierangelo Isernia of the University of Siena stressed that “the overall picture is not complete, and there are gaps in the available survey data and impact reports” (Isernia, 2021). In his study, the researcher does not ignore Ukraine, paying considerable attention to the importance of state support for the vulnerable creative sector, whose complete uncertainty needs to be overcome. “These are entire areas of the economy that are currently on the brink of survival. They also pay taxes and give people jobs, so they need no less support than traditional businesses”, says Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy (Isernia, Lamonica, 2021: 34–35). Therefore, there was a need to create a database of information materials based on the international experience of direct participants in the cultural sphere.

Speaking about the new reality for cultural institutions in the post-pandemic world, Aleksandra Janus notes that “we need to go where our audience already is” (Janus, 2021). However, the next and perhaps most important step will be to create places that will serve to strengthen the immunity of the creative industry. Places that will primarily strengthen the ability of artists themselves, as the basic unit of the creative sphere, to counteract the negative consequences of the pandemic. In 2020, the Ukrainian art research platform MOKONSHU initiated the creation of a library of stories and voices of artists from different countries and local contexts. The research was conducted as part of the

international art project #365daysafter¹, which brings together Ukraine, Croatia, Portugal and China in a joint study of art from the 2020–2021 pandemic with the participation of more than 200 artists born and/or living in one of these countries. An important part of the art project was the stories of each participant’s experience of creative activity during the pandemic, describing, characterising and documenting this period so that we could break down the walls of social isolation built by the pandemic.

II. 1. “Library of Artists’ Stories” virtual location

“Culture feeds our souls every day”, says Angelique Kidjo, who calls on European leaders to raise awareness of the arts as a key element in overcoming the crisis. She emphasizes that neglecting the need to protect the cultural sphere will have serious consequences for society (Ernst & Young, 2021: 31). It was online that began to listen to the needs of the

¹ #365daysafter consists of two parts: life during the COVID–19 pandemic and a look to the future. With this project the organizers sought to explore the local context of four countries, combine experience and create a database of information materials that will serve as motivation and guide for young artists in overcoming the crisis caused by the pandemic and combating its consequences.

The #365daysafter art project was created by the art organization “MOKONSHU” in collaboration with its partners: the creative agency “KAMSOMOL”, the “Garaža KAMBA” gallery (Zagreb, Croatia), the international artists residency “DE LICEIRAS 18” (Porto, Portugal) and the independent Institute of Contemporary Arts “Snarte Space” (Nanchang, China).

audience, satisfying the most important of them – socialisation. “Library of artist stories” is not only a virtual location for obtaining valuable information for your professional and creative development, but also a platform for like-minded people, a place where everyone become a part of important changes in society (MOKONSHU, 2021). The virtual library, open to the public, contains stories of the experience of artists from Europe to Asia with a set of effective tools for overcoming fear and uncertainty in the new post-pandemic world and continuing to create at the same time (“Artists’ Stories” – mokonshu.art)².

Research analysis. According to surveys, the cultural and creative sectors have suffered even more than others. The data shows the following: Rebuilding Europe: the cultural and creative economy before and after the COVID-19 crisis (2021); Culture Action Europe and Dâmaso (2021); Ernst & Young (2021); CISAC Global Collections Report 2020; Panteia (2020); UNESCO (2020); Eurostat, Culture statistics – cultural employment (2020), and more. Factors of influence on professional growth as driving forces of career formation (economic, social, psychological, biological, personal etc.), are generally identified by scientists, in particular V. Berg, A. Derkach, E. Fromm, D. Goleman, S. Grabovska, V. Lozovetska, A. Marushkevych, V. Radkevych, J. Rotter, N. Volianiuk, and others. Taking into account the specifics of artistic professions, careers of artists and their labor market, in particular N. Alper, S. Aleksieieva, C. Ekinsmyth, M. Kamprath, P-M. Menger, V. Radkevych, J. Storey, A. Wittel, and others.

Research aim – identify the constant and variable factors influencing the creative activity of artists during the pandemic, considering them as new impulses towards the development of creative professions in the post-pandemic world.

Display of the main material. Creative work and the artists’ labor market has a number of specifics that distinguish it from other areas, features such as “intermittency, heterogeneity and instability” (Culture Action Europe & Dâmaso, 2021: 7). To assess the impact on the artistic sphere and the creative activity of artists in 2020–2021, it is worth highlighting the main ones, dividing them into constant and variable.

The factors of constant influence include those that are common to most professions under the stable influence of external forces. Variables specific to individual professions, in particular creative ones, are those that arise as a result of a disruption in the stable influence of external factors, in our case, their uniqueness was caused by the pandemic.

Constant factors:

- Psychological
- Social
- Economic
- Financial
- Personal growth

Psychological. Satisfaction from the reward, stable emotional state, calmness, confidence, and resistance to obstacles

The psychological factor is at the heart of professional development. Therefore, it is worth paying special attention to examples of minimising the negative impact on the psychological state.

A set of elements of the psychological factor responsible for the emotional state is formed on the basis of stability. In the case of professional activity in creative fields, this means sufficiently stable working conditions that have remained during the pandemic and lockdowns, such as studio space with free access to it, the tools and materials necessary for work, orders/sales, etc. During the pandemic, artists whose work schedules remained almost unchanged and those who continued to work on projects they had already started became more stable (Dmytro Kupriyan, Valery Leshchynsky, Brian Ten (China), Branko Gulin (Croatia))³.

It is worth noting that the stability of working conditions does not guarantee that creative activity belongs to the category of full-time employment. Rather, it is self-employment, with a constant change between part-time work and combined jobs, a type of employment described as “atypical work” or “non-standard work”, while research shows that cultural workers have a higher level of education than workers in other sectors (Eurofound, 2018). This situation is quite common among artists, but the unique experience of overcoming the restrictions of the pandemic has helped to consolidate the creative profession in the category of full-time work.

Resistance to the negative influence of the psychological factor was demonstrated by artists who can be classified as “minimal risk” and “positive thinking”. In contrast to the “minimal risk” group, which is characterised by a shift to short and quick projects, simpler techniques, cheaper materials and smaller works (Viacheslav Rogin, Vladimir Tomić (Croatia), Anna Zaporozhets), the group “positive thinking” refers to the challenge, the stage of overcoming obstacles, which is associated with testing strength and finding opportunities. Since the pandemic period was a challenge in itself, effective

² The article presents photographs from the exhibition of the international art project “#365daysafter”, material taken from the website mokonshu.art.

³ Hereinafter, the names of those for whom the above-mentioned factors of influence were most typical are given.

ways to minimise the impact of the factors should be sought in the stories of artists who have already found a way to overcome difficulties and their experience during 2020–2021:

– Place. Those who were forced to leave their rented studio but continued to work at home. In order not to be influenced by the negative, they worked in a bright palette (Valentyna Spanchak).

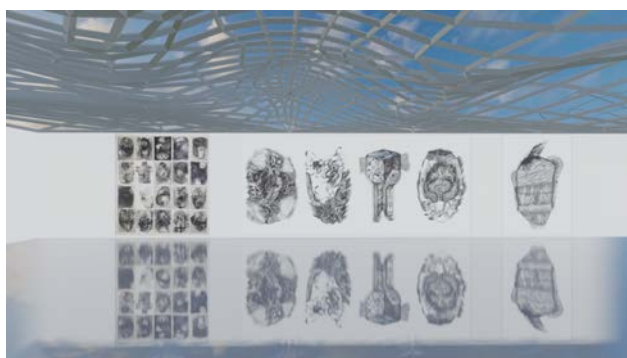
– Materials. The lack of usual materials that forced to experiment with unusual ones, such as packaging cardboard, paper, styrofoam, etc. This experience influenced the permanent job of the artists. For example, Andrija Večenaj improved as a lecturer and was encouraged to use alternative teaching methods at the university, which proved to be more motivating for students.

– Media. The forced change of techniques and media has become more successful for creative development (Ivana Bajcer, Laura Sajko).

Social factor of influence. Education, family and support

The social factor is associated with risks in the process of professional growth. Eliminating these risks requires planning, setting short- and long-term goals, as well as “foresee” abilities.

The social factor of influence is also related to psychological and emotional stability. The way challenges and obstacles are perceived affects the outcome of decisions, namely the ease and/or complexity of their solution. Challenges related to the social factor were fully experienced by women artists who were pregnant during this period and gave birth to a child, thus gaining the ability to become stronger and more resilient to future obstacles.

II. 2. Ivana Bajcer “Suspension”. Exhibition of the art project #365daysafter

Their “mega-skill” is not only the ability to adapt to new conditions, but also to use difficulties as a way to develop:

– “Here is a child, here is a workshop, here I am a cook, and here I have parties. And it’s all in an apartment of 40 square meters”, – Inna Kharchuk⁴.

– “I was making ceramics within my body limitations while pregnancy, within time limitations with a small child on hands and now continue within pandemic”, – Daria Davydova.

In the context of the social factor, it is also worth considering the experience of Nadya Mitskevitch, an artist who works with the topic of domestic violence, which has become more relevant than ever during the pandemic. Communicating with people from different countries through the Zoom platform, she created a series of works dedicated to this topic. In the work “Call for Help”, which is part of the series, Nadya visualized a cry for help in the form of a composition reminiscent of a video chat, as a symbol of communication in our time⁵.

Economic. The level of development of the country. State support

According to surveys, the creative sector in Central and Eastern Europe has been particularly affected, with negative consequences for artists (Culture Action Europe & Dâmaso, 2021: 10). With the onset of the pandemic, consumer habits have significantly shifted towards essential goods. It is worth noting that the need for luxury goods, which is exactly what art is for the Ukrainian audience, was far from being in the first place before the pandemic. But despite its insignificance for the audience, art still found its mass consumer. This happened primarily in new online markets created on the basis of groups in popular social networks.

The degree of influence of the economic factor depends on the knowledge of the existing labour market and its opportunities, the ability to assess one’s own skills and compatibility with the new conditions for personal development. Those who have the necessary skills, or who learned quickly, were able to reduce the negative impact of the factor.

Financial. From the availability and search for resources needed to implement a project/work/series to receiving remuneration

The essence of work is measured by financial stability and depends on working conditions. As we have already seen in the example of artists from Croatia, the lack of usual materials can be replaced by those that are available. However, unlike Andrija Večenaj, Ivana Bajcer, and Laura Sajko, for Dmitro

⁴ The depiction and visualization of the artists’ experiences were included in the “Library of Artists’ Stories”, the full text of which can be found on the website mokonshu.art.

⁵ Link to the virtual gallery of the international art project #365daysafter – <https://mokonshu.art/gallery365daysafter/>

Krishovsky, the need for such a replacement was forced, which is not so much due to the availability of materials as to their cost. “The pandemic has limited our possibilities”, notes Dmitro, and that is why he consciously decided to work only with the materials he could find for free, which eventually resulted in a unique series of works.

The factor of financial stability was significantly shaken during the pandemic crisis, and works of art, like luxury goods, were far beyond the consumer needs of most buyers. For artists, this situation manifested itself in the fear of not having a stable income, which, in turn, prevented them from perceiving art as their main activity. “Compared with the wider labour market, artists and cultural workers are more often self-employed than other workers are” (Panteia, 2020: 18). Even under normal circumstances, the risks of not receiving regular financial rewards have turned creativity into a hobby, and during the pandemic, it is even more so. As a result, many artists are starting to look for work outside the CCIs (Ernst & Young, 2021: 21; IDEA Consult et al., 2021: 38).

One-third of workers are freelancers, and despite the flexibility this status provides, it also interferes with the financial stability and social security enjoyed by full-time employees (Ernst & Young, 2021: 21). However, it was during this period that we had the opportunity to observe the opposite situation, when, after losing a permanent job, creative work took its place (Natalya Ovsienko, Natasha Brichuk, Anna Pichuhina, etc.).

Many artists, including those from other countries, are concerned about finding ways to monetize their work. “For many artists in Europe, the only thing that keeps us afloat is our authors’ societies”, said Angélique Kidjo (Ernst & Young, 2021: 31). For example, Harmke Datema-Chang, an artist from the Netherlands with Chinese roots, sees the most positive result in an international association of artists who help each other, work on joint projects, create online auctions, etc. In her opinion, this format will help overcome the difficulties of the pandemic.

The personal growth factor. Motivation, self-affirmation, realization

The stage of productive work becomes an example of overcoming the obstacles of social activity restrictions related to the use of this factor’s capabilities: interest and desire to work; use of abilities, demonstration of new skills and professional achievements; desire to prove oneself through participation in exhibitions, residencies/festivals/projects; active attitude to opportunities; assessment of achievements; readiness for change, and much more. According to our observations, this is most

relevant to the use of online tools for promotion/sales, training, participation in exhibitions, etc.

The personal growth factor has become a key element in the development and acquisition of new digital skills for artists such as Pavlo Baltaziuk, who discovered digital skills and gained new knowledge as an architect of virtual worlds, Veronika Cherednychenko, who works with digital sculpture, Gaia Radić in 3D modeling, Khrystyna Khmil, who also develops VR technologies in her new series, Zhanna Podobed and her digital collage, and Fu Qiang, who works with 3D sculpture.

The variable factors that influence the creative professional activity of artists are derived from the constant ones, primarily from the factor of personal growth. Their emergence is caused by crisis phenomena, and their uniqueness lies in the specifics of creative activity. The variable factors that we will consider below also belong to the motivational ones (A. Maslow, T. Mitchell, V. Vroom, N. Volianiuk, L. Yershova, and others).

Each of these factors, having the characteristics of a unique phenomenon, regardless of the context, becomes an active factor in the development of a strong and stable intercultural environment:

- Forced productivity
- Increased/Suppressed Freedom
- The magic kick
- Congratulations! Your application was successful
- Time
- Society vs Solitude

Forced productivity

Among the factors, are those that require special attention, due to the complexity of their impact on artistic activity. The main one is “forced productivity”, – a factor that directly depends on the financial stability of the subject. Despite the impetus for active creative work during this period, the impact of the same factor can be both positive (Nuno Fareleira) and negative (Vedran Šilipetar).

In this context, it is worth talking about freedom, which is the basis of creative work, the balance of which was disturbed by the limitation of social activity. “It is very tough time for artists. I had so much time to work on my art. However, I was more productive than ever, but I’d rather be less productive and feel free to travel and work as we all used to”, – Vedran Šilipetar.

Despite the restriction, for the artist Ena Bajuk, also from Croatia, the suppression of freedom has become a positive factor, as the confined space of self-isolation, on the contrary, has encouraged creativity. “During the year of the pandemic, I created more

**Il. 3. Lucija Krizman “Things the mirror shows, things the mirror doesn’t...”, 2021.
Exhibition of the project #365daysafter**

Il. 4. From left to right: Maria López and Josephine Gerhardt “Telefone Estragado”; Helena Valsecchi “Synecdoche”

than before. The enclosed space during the lockdown provided me with a familiar and safe shelter, but gradually the white walls of the apartment evoked artistic reflection”, – Ena Bajuk.

Increased/Suppressed Freedom

Many artists mentioned that their daily rhythm of life is similar to being in isolation, but as Martinho Dias, an artist living in Portugal, points out, there is a very big difference between these concepts: – “In fact, I have always been in lockdown at studio, but <...> being in lockdown by your own will is not the same as being in lockdown by obligation” (MOKONSHU, 2021).

Artists who worked on joint projects during this period while living in different countries deserve special attention. Their experience serves as an example of how limiting freedom becomes a factor in gaining even greater freedom. In order to understand how to reduce the negative impact of external factors, it is important to look at the experience of artists in this period. It is worth mentioning the recently formed group of Maria López (Portugal) and Josephine Gerhardt (Germany), who worked on the same project while living in different countries. The artists used the issues of distance, communication and time during the pandemic as an advantage.

The Telefone Estragado project is an example of when going online becomes a forced action, but more effective. In the absence of the opportunity to present the project together, due to travel restrictions, the artists have an urgent solution – a joint Instagram page, that allowed them to significantly expand the audience (Telefone Estragado, 2021).

Thus, we can see that the effect of constraints can become a factor of development. Like Maria López and Josephine Gerhardt, Francisca Patrocínio and Leonor Talefe (both from Portugal) also worked online on joint projects while in different cities, one of

which was “Uma cadeira dá para duas pessoas”⁶. An interesting solution for working together at a distance was a closed Instagram account, which they used as an archive and a space for ideas. “Virtually connected. United by thoughts”, the authors of the project note. The artists themselves call this format a “deposit”, a means of accumulating ideas and references.

Another example of using the suppression of freedom as an advantage is the story of Ivana Filip, who benefited from the reduction in social activity in a research project she had started before the pandemic. Ivana was studying local urban cats in Croatia, and the reduced number of people on the streets made it much easier to work on her art project.

The magic kick

A situational factor of influence, the degree of which is determined by “chance”. It becomes magical not because it has any supernatural properties, but because of its appearance. Usually, it is the expectation of a chance that allegedly forces one to act in a certain way and not otherwise, and to make decisions that a person is not able to make on their own.

In the context of the pandemic, the impact factor of “The magic kick” was most valuable as a push. It provided an opportunity to receive a “reward” and, by encouraging you to move towards your goal, helped you find a path, unlock your potential and eventually find the purpose of life. This “non-linear path” requires time, which is very often not externally funded, highlighting the growing need for “information, financial support and continuous training”, which has become particularly acute during COVID-19 (Culture Action Europe & Dâmaso, 2021: 24–25). A striking example of the magic kick is the story of Zorana Unković, an artist from Croatia. Before the pandemic, she was in constant depression, living in fear, and it was the difficulties of this period

⁶ Trans. from Portuguese: “The chair is suitable for two”.

that became the necessary impetus to change, to feel the desire to create and take control of her life. “Pandemic <...> was the greatest gift life has given me. I finally reached the bottom and started climbing up”, says Zorana Unković.

To start with, it can be small steps, such as using digital tools for promotion/sales, online training, participation in exhibitions, etc., which will eventually take the form of an effective incentive for the next step in your career (Uliana Shchabel, Anna Bitaieva, Anna Kozyreva, Anna Leticia Barreto (Portugal), Yana Hudzan, Oksana Chepelyk, Galina Bayda, Illia Nesterov, Anna Mironova, Astian Rey):

- time and conditions for research, as well as opportunities for media change (Elya Element, China);
- new digital professions, such as virtual reality architect (Pavlo Baltaziuk);
- natural materials leading to new media (photographer Sofii Korotkevych, who found herself in a land art);
- a new audience in the digital sphere, such as Lidia Matviienko, who voiced an audiobook for the first time in her life.

The catalyst for the next stage of creativity was a magical impulse that led to a reassessment of values (Oleksandr Stamer, Julia Lazumirska, Dmytro Tarasenko, Olga Polianska, Letricija Linardić (Croatia), Mariko Gelman, Xingrong Qiao (China), Viktoriia Cherniakhivska, Nazar Kulchytsky, Igor Melnyk), finding out one’s strengths and weaknesses (Anastasiia Pavlova, Terra Neidorf, Natasha Brichuk, Petra Pavetić Kranjčec (Croatia)), and understanding that creativity is the way to success (Ievgen Artamonov, Alexander Halishchuk, Vitaliy Matukhno, Mariia Drozdova).

Congratulations! Your application was successful

A factor that serves as a supportive incentive and confirmation from society, which, while focusing on art professionals, does not exclude the general audience. The pandemic has helped many to find this confirmation – from increased productivity in a well-known style or media (Harmke Datema-Chang, Anna Pichuhina, Viktoria Adkozalova, Bohdan Sokur, Oleksandra Sukhetska, Tania Belashchuk, and others) to a new one (Lidia Matviienko, Dmytro Danylov, Sofii Korotkevych, Anna Bitaieva, Elya Element, Letricija Linardić, and others).

For most of them, forced virtual activity and the transition to digital became exactly what they were looking for in art, and led to the opportunity to visit an art residency, participate in an exhibition and receive a monetary reward. As a logical consequence, creative activity began to be perceived as a full-

time job. Therefore, confirmation of recognition is a key factor that serves as a test, primarily for oneself, that distinguishes a full-time artist from a part-time temporary worker. Therefore, it should not be forgotten that “self-employment and atypical working patterns” are commonplace for artists and professionals in the field of culture and creativity (Panteia, 2020: 18) and include “on-call, short-term or fixed term contracts, project or task-based work, agency work (increasingly through digital platforms), false selfemployment, etc” (Eurofound, 2018).

The periods of elation and depression in the process of changing permanent job to creative work are associated with constant emotional trials, the sources of which lie in the public opinion about the “artist” as a falsely self-employed person. Creative activity is impossible without the factor of “freedom”, but being free in an essentially unfree society is a rare opportunity, and getting closer to it requires a lot of work on oneself.

Time

The time factor is closely related to the desire to work as a full-time artist. Basically, more time for art was available to those who:

- had economic stability due to their main professional activity;
- lost their permanent jobs and devoted all their time to art.

The second option has a significant negative aspect – artists quickly began to feel economic instability, which, in turn, either forced them to give up art and look for work outside the CCIs or prompted them to look for ways to monetize their work.

“Many artists and cultural professionals therefore have a secondary job in either an arts or non-arts related fields, either motivated by (artistic) interest, or by (financial) necessity” (Eurostat, 2023). “One of the biggest challenges for such artists is to ensure that there is enough time to devote to their art or creative endeavours” (Panteia, 2020: 7). The assessment of the “time” factor cannot be complete without taking into account those for whom art has become the main paid activity after the pandemic. That is why the experience of transitioning from a profitable field to unstable creative work deserves additional attention. These are the people who demonstrate how to make a choice between stability and life’s work. These are Elzara Avramenko, who was very successful in the jewellery business, or Irina Vigovskaya, who worked in restoration all her life.

The existence of such a form of employment as “artist” in a society focused on the need for formal employment is assessed as unemployment. Uncertainty is part of the artist’s life choice, and most

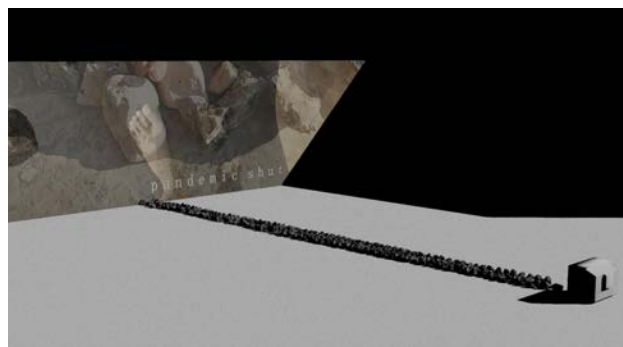
young artists under the age of 30 remain unemployed, forcing them to accept “unstable contracts and unpaid salaries” to stay in the labor market (Panteia, 2020: 11–12, 29). The biggest fear when choosing the profession of “artist” is to remain deliberately unemployed, in fear of being condemned by society, deviating from the standards and norms of acceptable behavior. Being an artist in most cases is partially or completely related to the lack of stable financial remuneration. This is its main risk and the main attraction of the profession of “independent artist”, which requires full disclosure of one’s own potential. The contradiction between freedom and society, the need for approval and acceptance, and at the same time the need for free existence, shapes the choice.

Society vs Solitude

“<...> Man dreads loneliness. And of all loneliness, moral loneliness the most feared” (Honoré de Balzac “Lost Illusions”). According to P. Holbach, a person’s dependence on a society dominated by norms, rules, and laws cannot make him or her completely free, although freedom is a primary right. The paradox is that a person can realize his or her freedom only in a society that restricts this freedom. “Man is born free, but he is everywhere in chains” (J.-J. Rousseau, 1968: 49).

The creative process requires solitude, but a work of art requires social engagement. During the pandemic, we have vivid examples of the impact of this factor on the creative process. Just think of Anna Ogulewicz, an artist from Poland living in Portugal, who turned the “loneliness” factor into an advantage by spending four months in isolation at the edge of the forest working on her own art project, documenting the experience. Personal growth is also associated with the process of adapting to new conditions, as a result of which the artist begins to use disadvantages as advantages.

Video documentation has become one of the most important types of artistic practices, which has gained additional popularity during the restrictions on social activity. Joining the team during the second lockdown, Iryna Vorona, Pavlo Baltaziuk and Mattia Bonafini worked on the multilingual video “Virtual Borders of Social Isolation”, a video documentation of virtual experiences and observations in text, audio and video formats. The artists created a powerful voice of collective expression by transferring physical experience into the virtual dimension (Pavlo Baltaziuk, 2021). They observed that communicating with people during the pandemic was similar to physical discomfort and compared this feeling to walking on a sharp stone. This exploration formed the basis of their artistic research and allows us to better understand how self-isolation has affected individual and social relationships during Covid.

Il. 5. “Virtual borders of social isolation” by Iryna Vorona (visual art), Pavlo Baltaziuk (media art), Mattia Bonafini (sound art). Presentation at the international artist residency, initiated by Carbon (Ukraine) and InterAKT Initiative e.V. (Germany)

Freedom is a natural human condition, but absolute freedom is impossible. We find an interesting observation from the philosopher Zygmunt Bauman, who, in the context of the impossibility of absolute freedom, wrote about communication as a resource, an element of necessity for everyone. A resource that underlies the formation of personality, because in communication we receive confirmation or refutation of our thoughts. Constantly appealing to the needs of live communication, society was forced to dive deeper into virtual communication. During the pandemic, gadgets filled the gap of live communication, “<...> and the computer became my new resource”, stated Fu Qian (China). As a tool that opens up opportunities for the development of new skills, the computer is becoming a factor in influencing the boundaries of loneliness and sociality in the context of communication in 2020–2021.

Conclusion. The years 2020–2021, as a period of constant transcendence of the comfort zone, turned out to be a period of unexpected experience that had a positive impact on the creative development of the individual, forming an extensive system of searching for ways of self-realization.

The uniqueness of this phenomenon lies in the fact that, despite the negative context, the pandemic accelerated the transition to online, reducing it to three months instead of five years, according to research conducted by UNESCO (UNESCO, 2020). This became a catalyst for positive changes, which, in turn, contributed to the elevation of personal and collective creative development to a qualitatively new level. The creative development of the international art community in this difficult period is stimulated by the emergence of new opportunities for communication and remote collaborations. As Valentino Zvonarek from Croatia notes, “<...> it is all about Art”.

Based on the analysis, it can be argued that in 2020–2021, the nature of the influence of factors

on professional activity was shaped by a common variable – “pandemic restrictions”, regardless of the type of activity and country of residence of the participants, economic, cultural, social and other conditions. Constant and variable factors of influence on the creative professional activity of artists in 2020–2021 help to understand the stages that artists go through on the way to establishing their

professional activity in society, but at a much faster pace. A significant number of project participants noted that it was the pandemic, social isolation, forced productivity, and increased/suppressed freedom that helped them develop professionally. Most of them felt grateful for this period, because it helped everyone find the answer to the question: whether they were a real or fake “artist”.

BIBLIOGRAPHY

1. Artists' Stories. NGO “MOKONSHU”, Kyiv. 2021. URL: <https://mokonshu.art/en/category/artists-stories-en/>
2. Baltaziuk P. Virtual borders of social isolation. *YouTube*. 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PCpbzZhY0Ok>
3. Covid–19: Crisis, Resilience, Recovery. CISAC Global Collections Report. 2020. 47 p. URL: <https://www.cisac.org/Newsroom/news-releases/global-creators-royalties-expected-decline-eu35-billion-2020>
4. Culture & COVID–19: Impact and Response Tracker. Issue 1. 2020. UNESCO. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/issue_1_en_culture_covid-19_tracker.pdf
5. Culture Action Europe & Dâmaso M. Research for CULT Committee – The situation of artists and cultural workers and the post-COVID–19 Cultural Recovery in the European Union, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. 2021. p. 48.
6. De Balzac H. Las ilusiones perdidas III. URL: https://web.seducoahuila.gob.mx/biblioweb/upload/las_ilusiones_perdidas_iii.pdf
7. Ernst & Young. Rebuilding Europe: The cultural and creative economy before and after the COVID–19 crisis. 2021. URL: https://775d1abca7ab.filesusr.com/ugd/4b2ba2_1ca8a0803d8b4ced9d2b683db60c18ae.pdf
8. Eurofound. Atypical work, European Industrial Relations Dictionary. Dublin, 2018. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/atypical-work>
9. Eurostat. Culture statistics – cultural employment. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Culture_statistics_-_cultural_employment#Fulltime_work.17
10. IDEA Consult, Goethe-Institut, Amann S. and Heinsius J. Research for CULT Committee – Cultural and creative sectors in post-Covid–19 Europe: crisis effects and policy recommendations, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels, 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/652242/IPOL_STU\(2021\)652242_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/652242/IPOL_STU(2021)652242_EN.pdf)
11. Isernia P. and Lamonica A. G. The Assessment of the Impact of COVID–19 on the Cultural and Creative Sectors in the EU's Partner Countries. *Cultural Relations Platform Report*. DISPOC, University of Siena, 2021. p. 70.
12. Isernia P. Impact of COVID–19 on the CCI and international cultural relations. *The New Normal of Cultural Relations. Online conference*. April 29. 2021.
13. Janus A. Towards a post-pandemic future. Imagining new realities of cultural institutions. *ALT: Web as a Café. Online networking event for visual art professionals*. June 17–18, 2021.
14. López M. and Gerhardt J. *Art project “Telefono Estragado”*. 2021. URL: https://www.instagram.com/telefono_estragado/
15. Panteia. The status and working conditions of artists and cultural and creative professionals. *European Expert Network on Culture and Audiovisual (EENCA)* 2020. URL: <https://eenca.com/eenca/assets/File/EENCA%20publications/Study%20on%20the%20status%20and%20working%20conditions%20of%20artists%20and%20creative%20professionals%20-%20Final%20report.pdf>
16. Rousseau J.–J., *The Social Contract*. Harmondsworth: Penguin, 1968, p. 49.
17. Today the art organization “MOKONSHU” opens a portal to the virtual world of the project “#365daysafter”. NGO “MOKONSHU”, Kyiv. 2021. URL: <https://mokonshu.art/en/art-news-en/today-the-art-organization-mokonshu-opens-a-portal-to-the-virtual-world-of-the-project-365daysafter/>
18. UNESCO. Culture in Crisis: Policy guide for a resilient creative sector. 2020. URL: <https://en.unesco.org/creativity/publications/culture-crisis-policy-guide-resilient-creative>
19. Virtual Gallery of the International Art Project “#365daysafter”. NGO “MOKONSHU”, Kyiv. 2021. URL: <https://mokonshu.art/en/art-news-en/gallery-art-project-365daysafter/>

REFERENCES

1. NGO “MOKONSHU” (2021) Artists' Stories. URL: <https://mokonshu.art/en/category/artists-stories-en/>
2. Baltaziuk P. (2021) Virtual borders of social isolation. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PCpbzZhY0Ok>
3. Covid–19: Crisis, Resilience, Recovery (2020) CISAC Global Collections Report. 47. URL: <https://www.cisac.org/Newsroom/news-releases/global-creators-royalties-expected-decline-eu35-billion-2020>
4. UNESCO (2020) Culture & COVID–19: Impact and Response Tracker. Issue 1. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/issue_1_en_culture_covid-19_tracker.pdf
5. Culture Action Europe & Dâmaso M. (2021) Research for CULT Committee. Brussels. 48.

6. De Balzac H. Las ilusiones perdidas III. URL: https://web.seducoahuila.gob.mx/biblioweb/upload/las_ilusiones_perdidas_iii.pdf
7. Ernst & Young (2021) Rebuilding Europe: The cultural and creative economy before and after the COVID–19 crisis. URL: https://775d1abca7ab.filesusr.com/ugd/4b2ba2_1ca8a0803d8b4ced9d2b683db60c18ae.pdf
8. Eurofound (2018) European Industrial Relations Dictionary. Dublin. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/atypical-work>
9. Eurostat (2023) Culture statistics – cultural employment. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Culture_statistics_-_cultural_employment#Fulltime_work.17
10. IDEA Consult, Goethe-Institut, Amann S. and Heinsius J. (2021) Research for CULT Committee. Brussels. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/652242/IPOL_STU\(2021\)652242_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/652242/IPOL_STU(2021)652242_EN.pdf)
11. Isernia P. and Lamonica A. G. (2021) The Assessment of the Impact of COVID–19 on the Cultural and Creative Sectors in the EU’s Partner Countries. Cultural Relations Platform Report. DISPOC, University of Siena. 70.
12. Isernia P. (2021) Impact of COVID–19 on the CCI and international cultural relations. Alteration: The New Normal of Cultural Relations. Online conference.
13. Janus A. (2021) Towards a post-pandemic future. Imagining new realities of cultural institutions. ALT: Web as a Café. Online networking event for visual art professionals. June 17–18.
14. López M. and Gerhardt J. (2021) Art project “Telefone Estragado”. Instagram. URL: https://www.instagram.com/telefone_estragado/
15. Panteia (2020) European Expert Network on Culture and Audiovisual (EENCA). URL: <https://eenca.com/eenca/assets/File/EENCA%20publications/Study%20on%20the%20status%20and%20working%20conditions%20of%20artists%20and%20creative%20professionals%20-%20Final%20report.pdf>
16. Rousseau J.–J. (1968) The Social Contract. Harmondsworth: Penguin. 49.
17. NGO “MOKONSHU” (2021) Today the art organization “MOKONSHU” opens a portal to the virtual world of the project “#365daysafter”. URL: <https://mokonshu.art/en/art-news-en/today-the-art-organization-mokonshu-opens-a-portal-to-the-virtual-world-of-the-project-365daysafter/>
18. UNESCO (2020) Culture in Crisis: Policy guide for a resilient creative sector. URL: <https://en.unesco.org/creativity/publications/culture-crisis-policy-guide-resilient-creative>
19. NGO “MOKONSHU” (2021) Virtual Gallery of the International Art Project “#365daysafter”. URL: <https://mokonshu.art/en/art-news-en/gallery-art-project-365daysafter/>

УДК [792.82.071.2.094:793.3](477):929»19/20»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-9>

Богдана БОНДАР,
orcid.org/0000-0001-5774-9301
аспірантка кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) Bohdana.Bondar@lnu.edu.ua

АРТЕМ ШОШИН: МИСТЕЦЬКИЙ АНАЛІЗ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ АРТИСТА ТА БАЛЕТМЕЙСТЕРА

Висвітлено творчого доробку заслуженого артиста України Артема Шошина. Створений мистецтвознавчий аналіз хореографічних постановок А. Шошина на базі театрів «Київ модерн балет», Київського муніципального академічного театру опери та балету для дітей та юнацтва, Львівського національного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. У статті розповідається про ранні роки кар'єри, освіти, яка сформувала його талант, і надихаючі моменти, що вплинули на його художній стиль.

Також стаття зосереджується на висвітленні ролі Артема Шошина у популяризації балету та розвитку цієї галузі мистецтва у сучасному світі. Проаналізовано особливий режисерський погляд на створення вистав, уміння поєднати класичну хореографію, модерн танець та елементи бальної хореографії у його постановках балетів: «Ближче ніж кохання», «Пробігаючи життя», «Історії у стилі танго», «Легенда про вічне кохання», «Лускунчик», «Далеко по сусідству», «Нерозлучники» та «Тіні забутих предків».

Висвітлено творче життя, як артиста балету, у різних напрямках хореографічних стилів. Вміння працювати в різних колективах, створювати ту фантастичну атмосферу під час роботи над новою постановкою. Розкриття таланту кожного з виконавців як і в пластичному вмінні так і акторського таланту. Всі артисти різні, але разом вони створюють загальне враження, де віртуозна балетна техніка виконання поєднана з вишуканістю акторської гри та різних фігур.

Узагальнено вагомий внесок українського хореографа А. Шошина у розвиток хореографічної культури і мистецтва, та доведено, що українська хореографічна культура має розвиток з світовими процесами, показуючи свою важливість у світовому культурно-мистецькому житті. Визначено та узагальнено творчий доробок артиста та балетмейстера Артема Шошина в контексті розвитку української танцювальної культури. Молодий і талановитий балетмейстер Артем Шошин завжди прагне шукати нові стежки в хореографічному мистецтві, бути унікальним і створювати нове та цікаве для української хореографічної культури. Ніколи не зупиняється на досягнутому та завжди бути в тренді світових театральних новинок.

Ключові слова: хореографія, мистецтво, танець, балет, хореограф (балетмейстер), театр, режисура, творчість, культура, Артем Шошин.

Bohdana BONDAR,
orcid.org/0000-0001-5774-9301
Postgraduate student at the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) Bohdana.Bondar@lnu.edu.ua

ARTEM SHOSHIN: AN ARTISTIC ANALYSIS OF THE ARTIST'S AND BALLET MASTER'S CREATIVE PATH

The article highlights the creative work of Honored Artist of Ukraine Artem Shoshyn. An art historical analysis of Shoshin's choreographic productions based on the Kyiv Modern Ballet, Kyiv Municipal Academic Opera and Ballet Theater for Children and Youth, and Lviv National Opera and Ballet Theater named after Solomiya Krushelnytska is made. The article describes the early years of his career, the education that shaped his talent, and the inspirational moments that influenced his artistic style.

The article also focuses on the role of Artem Shoshin in the popularization of ballet and the development of this art form in the modern world. The author analyzes the director's special view of creating performances, his ability to combine classical choreography, modern dance and elements of ballroom choreography in his ballet productions: «Closer Than Love», «Running Through Life», «Tango Stories», «The Legend of Eternal Love», «The Nutcracker», «Far Away», «Inseparable, and Shadows of Forgotten Ancestors».

The author highlights his creative life as a ballet dancer in different directions of choreographic styles. The ability to work in different teams, to create that fantastic atmosphere while working on a new production. Unlocking the talent of each performer, both in terms of plastic skills and acting talent. All the artists are different, but together they create a general impression, where the virtuoso ballet technique is combined with the spectacle of acting and various figures.

The article summarizes the significant contribution of Ukrainian choreographer A. Shoshin to the development of choreographic culture and art, and proves that Ukrainian choreographic culture develops in line with global processes, showing its importance in the world cultural and artistic life. The creative work of the artist and choreographer Artem Shoshin is identified and summarized in the context of the development of Ukrainian dance culture. A young and talented choreographer Artem Shoshin always strives to find new paths in the art of choreography, to be unique and create new and interesting things for Ukrainian dance culture. Never rest on his laurels and always be in the trend of world theater novelties.

Key words: choreography, art, dance, ballet, choreographer (choreographer), theater, directing, creativity, culture, Artem Shoshin.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку балетного репертуару гостро стоїть проблема формування новітнього погляду на сучасне балетне мистецтво. Також не менш важливим у сучасній науковій думці з дослідження хореографічного мистецтва проблема вивчення діяльності постатей хореографів в контексті мистецтвознавчого аналізу балетмейстерства в різні періоди формування класичного балету України.

Аналіз досліджень. Українськи мистецтвознавець історик класичного балету України Ю. Станішевський у своїх працях висвітлював таких знаменитих танцівників та в подальшому балетмейстерів як Валерій Петрович Ковтун, його особливості творчої діяльності як танцівника та талант до балетмейстерської діяльності. Так і про українського балетмейстера Миколи Трегубова у своїй праці «Український радянський балет» (Станішевський, 1963: 177). Питання висвітлення діяльності постатей балетмейстерів у своїх статтях звертається О. Плахотнюк, виразність та особливий творчий погляд українських балетмейстерів на постановки національних балетів: «Високого філософсько-мистецького узагальнення, національного символізму досягнули балетмейстери Анатолій Шекера і Михайло Заславський у створенні концепції спектаклю, в основу хореографічно-декораційного рішення було покладено три різні одноактні балети – “Відьма” на музику Віталія Кирейка за твором Т. Г. Шевченка, “Досвітні вогні” на музику Лесі Дичко за Лесею Українкою і “Каменярі” на музику Мирослава Скорика за однойменним твором Івана Франка» (Плахотнюк, 2014: 172–174). Ще у своїй праці О. Плахотнюк зазначив і про розвиток балету західної України «Традиції балетного мистецтва на Західній Україні остаточно сформувалися лише у 1939–1940 роках. На початку створення українського балетного театру у Львові танцювальні епізоди з меншою чи більшою кількістю танцюристів лише “прикрашали” традиційні вистави української драматургії: “Запорожець за Дунаєм”, “Маруся Богуславка”, “Наталка Полтавка”. У цей період у пресі частішають повідомлення про виступи окремих солістів балету в концертах, тематичних та ювілейних вечорах, сольні та масові танці сміливо та

впевнено долучають у класичні опери та оперети» (Плахотнюк, 2014: 173–175).

Мета дослідження полягає в проведенні мистецького аналізу діяльності та визначення творчого доробку артиста та балетмейстер Артема Шошина в контексті розвитку української танцювальної культури.

Виклад основного матеріалу. У хореографічному світі артист та хореограф Артем Шошин є помітною особистістю що проявилась у творчому просторі хореографічного мистецтва початку XXI століття. Він провідний соліст театру «Київ модерн балет», хореограф-постановник не одної вистави та просто чудова людина. Шошин Артем Олександрович – народився 7 листопада 1991 року у місті Луцьк. У 2015 році закінчив Східноєвропейський національний університет імені Лесі України, спеціальність «артист балету, балетмейстер-хореограф» 2012 рік – фіналіст проекту «Танцюють всі». У 2013 році став засновником і художнім керівником «Молодого балету Волині» (Київ модерн-балет, А. Шошин, 2024).

Та основна його творча діяльність почалась у трупі «Київ модерн балету» під керівництвом Радю Поклітару. Артем став провідним артистом театру та виконує усі головні партії. У 2015–2016 роках удосконалював свою професійну майстерність в Summer Intensive у м. Цюрих (Швейцарія) та Summer Intensive у театрі сучасної хореографії Nederlands Dans Theater в Гаазі.

Від 2018 до 2022 року Артем Олександрович є і солістом театру «Київської опери» (Київський муніципальний академічний театр опери та балету для дітей та юнацтва, 2022). Тут у його репертуарі були провідні та сольні партії у таких виставах як «Спляча Красуня» (принц Дезіре, фея Карабос, Блакитний птах), па-де-труа з «Лебединого озера», Мачуха у балеті «Попелюшка», Ромео у виставі «Ромео і Джульєтта», Королевич у «Білосніжка та семеро гномів», Франц у сучасному балеті на музику Лео Деліба «Лялька. Нова історія Коппелії». Артем Шошин віртуозно володіє своїм тілом як у класичній хореографії так і у напрямку модерну. Артему притаманна легкість та пластичність рухів, експресивність та чудовий артистизм. Він показує себе як абсолютно різно-

плановий актор, легко опановує ту чи іншу партію, створюючи дуже виразні та переконливі сценічні образи.

Виконавська майстерність танцівника високо оцінена глядачами та фахівцями в Україні та у багатьох країнах, де він гастролював і брав участь у міжнародних фестивалях. Артем Олександрович є лауреатом і дипломантом кількох міжнародних конкурсів артистів балету і сучасного танцю. Серед них: Міжнародний конкурс класичної та сучасної хореографії «MYSL-ПОТОК» (I премія у номінації «contemporary dance solo» – м. Київ, Україна, 2012), Міжнародний конкурс балету і сучасного танцю International Ballet and Contemporary Dance Competition Domenico Modugno» (I премія у номінації «сучасний танець» та III премія у номінації «класичний танець» – м. Лечче, Італія, 2017) та III Міжнародний конкурс балету в Таллінні (диплом, Естонія, 2018) (Київ модерн-балет А. Шошин, 2024).

Паралельно із виконавською діяльністю Артем Шошин проявляв свою цікавість і до постановочної діяльності. Розкриттю його балетмейстерського обдарування надзвичайно сприяла робота під керівництвом Раду Поклітару. У дивертисментній програмі «Con tutti i strumenti» Р. Поклітару дає можливість артистам дебютувати у якості хореографів, стимулюючи їх до балетмейстерської творчості. Саме тут з'явилися перші постановки А. Шошина на великій сцені. У театрі «Київ модерн балет» в 2015 році Артем поставив свій перший балет «Ближче ніж кохання» на музику композиторів доби бароко. «Ближче, ніж кохання» – одноактний балет про найголовніше почуття у житті кожної людини й у житті всього людства. Тема цієї вистави – шлях від зародження стосунків між закоханими, від розквіту кохання через розставання до того, що залишається після смерті живого почуття, – спустошеності й страху самотності. Три стадії кохання символізують три пари артистів. Кожен етап стосунків у їхньому виконанні перетворюється на хвилюючу історію, сповнену глибинного змісту, психологічних алюзій та пульсуючого нерву справжньої пристрасті. В їхньому танці прочитуємо запитання, яке ти, справжнє, істинне, кохання?

У 2016 році відбулась прем'єра другої вистави Артема Шошина «Пробігаючи життя» на музику Й. С. Баха, В. Мертенса, М. Ріхтера, яка є в репертуарі театру «Київ модерн балет». За цю постановку молодий балетмейстер був номінантом театральної премії «Київська пектораль-2016» у номінації «За краще пластичне вирішення вистави» (Київ модерн-балет А. Шошин, 2024).

У 2016 році Артем почав співпрацю з Львівським національним театром опери та балету імені Соломії Крушельницької виставою «Ближче ніж кохання». Також у 2017 році став одним із постановників вистави «Коли цвіте папороть» Євгена Станковича (Київ модерн-балет А. Шошин, 2024).

На сцені Київської опери (Київського муніципального академічного театру опери та балету для дітей та юнацтва) для артистів театру у 2018 році поставив виставу «Історії у стилі танго» на музику Астора П'яццоллі, Карлоса Гарделя, Херардо Родрігеса і Карлоса Елета Альмарана, аранжування музики зробив В'ячеслав Самофалов. Вистава зачаровує атмосферою, історіями кохання та чудовою музикою. У цій постановці хореограф поєднав знання класичної, сучасної та бальної хореографії. Ця вистава точно стала подією у театральному житті Києва, дві прем'єри поспіль пройшли з повними аншлагами, глядачі з захопленням приходять на виставу ще раз, тому вона з успіхом проходить і зараз. Сам А. Шошин в інтерв'ю для часопису «День» так висловився про цю роботу «Танго – це таємниця, яку танцюють двоє. Це балет про чотири доленосні історії, в кожній із яких самотні серця шукають близького собі співрозмовника у подорожі по життю. Танго нікого з глядачів не залишає байдужим. У цій постановці я вирішив поєднати свій досвід класичного балету, модерну і бальних танців, зокрема танго. Є головна концепція вистави, але під час її народження, на репетиціях я даю люфт для артистів, аби вони могли імпровізувати. Не можу сказати, що суворий хореограф, скоріше я вимогливий і стараюся добитися від колег повного розкриття образів, які вони створюють на сцені, але все ж даю «кисень» артистам, бо це дуже важливо» (Пристрасті на пуантах, 2018).

Ще однією з вагоміших робіт Артема є балет-метафора «Легенда про вічне кохання» на музику Франца Шуберта. Історія вистави мовою тіла і пластики розповідає про силу кохання поза простором і часом. В основу сюжету лягла легенда про дівчину і хлопця, які безмежно кохали один одного, але злий чаклун, який був закоханий у дівчину розлучив їх перетворивши їх на Місяць і Сонце. Приречені на вічне блукання космічною пусткою, закохані живуть із щемливим бажанням про зустріч, однак їм судилося бачитися лише раз на 200 років, у коротку мить сонячного затемнення.

Наступним творчим проєктом у Київській опері став балет «Лускунчик» від керівництва театру у 2019 році. Талановитий балетмейстер пропозицію сприйняв як знак долі. Ця творча робота поєднала різних за віком митців: у виставі заді-

яні учні Київського державного фахового хореографічного коледжу, артистів Київської опери та солістів Національної опери України.

На початку роботи над новою виставою балетмейстер взявся одразу, продумуючи кожен деталь свого бачення відомої казки: «Історія постановки цього видатного твору дуже багата. Але доторкнутися до цього матеріалу, мабуть, мріє кожен хореограф. Я не стану кардинально переосмислювати твір Гофмана. Моєю задачею є створення наратива про кохання, головними елементами якого стануть щирість та чистота. Чистота думок, почуттів та виконання» – відзначає автор хореографії та постановник вистави Артем Шошин (У столиці презентують нове прочитання «Лускунчика», 2020).

Лібрето відомої казки Гофмана Артем Шошин переробив разом із колегою та балетмейстером Віктором Литвиновим.

Події перенеслися у яскраві 1950 роки. Цікавинкою стало і те, що глядачам у кіно-проекції показали історію Лускунчика, яку зняла Ганна Гарбуз. Хореографія вистави включає в себе як і класичну, так і модерн хореографію, ніби кожен персонаж має свою власну мову пластичної виразності. Головні ролі на прем'єрній виставі виконали: принц Лускунчик заслужений артист України Олексій Потьомкін (соліст Національної опери України), Клара – солістка Київської опери, лауреат міжнародних конкурсів Яна Губанова, Дроссельмейєр – лауреат міжнародних конкурсів Петро Наку, та маленьку Клару виконала учениця Коледжу хореографії Поліна Чепик.

«Постановка Артема Шошина – це новий погляд на стару казку. Вона розрахована не лише на дітей, а й на сучасного дорослого глядача, який орієнтується в різних танцювальних стилях, модних тенденціях середини ХХ століття, зрештою, на людей з почуттям гумору і широким баченням» (Новий погляд на стару казку, 2020). Це прочитання вистави стало дійсно чимось цікавим і більш змістовним, розкривши повну історію принца, якого перетворили на ляльку Лускунчика і казка оживає новими фарбами для глядачів.

Рецензент видання PROTEATR Д. Касперська вважає, що А. Шошину «вдалось віднайти баланс» і його трактування «...не викличе обурень ні в балетоманів-ретроградів, ні у прибічників сучасної хореографії» (Лускунчик родом з 50-х, 2020).

Для репертуару театру «Київ модерн балет» Артем Олександрович втілює свій задум в одноактному балеті «Нерозлучники» на музику Густава Малера, Джакомо Пуччіні 19 березня 2019 року. «За сюжетом це історія кохання... двох пташок, які

живуть у неволі у клітці, але відчувають себе щасливими... Він (Владислав Детюченко) і Вона (Дар'я Герашенко). Та коли один із героїв залишиться без іншого – його серце рветься від напруги, бо обоє зветься «Нерозлучники», а одне для одного навек заручники...» (Вечір прем'єр, 2019).

Наступним твором талановитого балетмейстера стала вистава «Далеко по сусідству» на музику Сибеліуса. Ця вистава не залишить байдужим, всього за 40 хвилин глядачі занурюють в історію однієї сім'ї з усіма етапами дорослішання головного героя. Надзвичайно правильно підібрана музика до вистави, яка поглиблює і супроводжує сюжет вистави, підкреслюючи самі тонкі сюжетні лінії. «Від самого народження нас супроводжують зустрічі з людьми, що невидимими нитками плетуть павутину нашого внутрішнього світу. Його формують батьки, друзі, кохані. Іноді ми можемо опинитись зрадженими, а часом зраджуємо й самі. І життя може стати згустком невисловлених образ, прикрих звинувачень, несправджених надій. Тільки найсильніші духом здатні витримати змагання між неблаганним Фатумом та всеохоплюючою Любов'ю. Лаконічна історія довжиною в одне людське життя, що трапилася дуже далеко чи навпаки – по сусідству із вами. А може, ця історія про вас?» (Київська опера, «Далеко по сусідству» та «Історії у стилі танго», 2020). Прем'єра відбулась 24 жовтня 2020 року.

Артем Олександрович Шошин 22 жовтня 2020 року за сукупність постановок балетних вистав: «Історії у стилі танго», «Легенда про вічне кохання» та «Лускунчик» був удостоєний почесної нагороди Премії імені А. Ф. Шекери у галузі хореографічного мистецтва (Київ модерн-балет А. Шошин, 2024).

Також Артем Шошин удостоєний звання Заслуженого артиста України. Про це стало відомо з відповідного указу президента Володимира Зеленського «За вагомий особистий внесок у розвиток національної культури і театрального мистецтва, значні творчі здобутки, високу професійну майстерність та з нагоди Міжнародного дня театру постановляю присвоїти почесне звання «Заслужений артист України» Шошину Артему Олександровичу – артистові – провідному майстру сцени театрално-видовищним закладу культури «Академічний театр «Київ модерн-балет», – йдеться у документі (Танцюристу родом із Луцька присвоїли звання Заслуженого артиста, 2020).

З 2021 року почалась постановка балету «Тіні забутих предків» на базі Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. 2 грудня 2023 року від-

бувся прем'єрний показ вистави, до події могли долучитися кожен бажаючий в онлайн показі вистави. «Тішуся і радію разом із вами, що ми сьогодні стали свідками унікальної події, яка вкотре довела кожному з нас, що українське мистецтво живе, і воно розвивається. Незважаючи на всі складнощі сьогодення, незважаючи на те, що ворог прагне знищити нас, нашу культуру, нашу духовність, ми доводимо, що єдині в тому, щоб сказати “Україна є! Україна жива і Україна буде”. Ми з вами в праві пишатися тим, що Україна створює культуру найвищого світового гатунку і сьогодні ті люди, які з цієї сцени показали нам свої здібності, вони заслуговували не просто ваших оплесків, вони заслуговують великої шани і вдячності не тільки тих, хто в залі, а всієї культурної громади», – зазначив в.о. Міністра культури та інформаційної політики Р. Карандєєв (Прем'єрний показ вистави «Тіні забутих предків» відбувся у Львівській опері, 2023).

Балет поставлений на 2 дії, на музику І. Небесного та лібрето В. Вовкуна. Хоча у театрі наголошують, що сюжет відтворений на власній інтерпретації. Балет поєднує у собі модерність та гуцульський фольклор. «У постановці ми тяжіємо не до етнографічної візуалізації, а до глибокого філософського осмислення проблеми злопомсти, кола зла. Єдина можливість розірвати це коло – відповісти на зло добром. Саме так і чинять Іван та Марічка – і перетворюють ворожнечу на справжню любов. Щире, безоглядне кохання є самою

сутністю життя, воно виявляє найвищу красу людини», – характеризує концепцію постановки керівник проекту, автор лібрето, керівник театру Василь Вовкун (Гуцульський модерн на Львівській сцені, 2023).

Висновки. Молодий і талановитий балетмейстер Артем Шошин завжди прагне шукати нові стежки в хореографічному мистецтві, бути унікальним і створювати нове та цікаве для української хореографічної культури. Ніколи не зупиняється на досягнутому та завжди бути в тренді світових театральних новинок. Цей запал балетмейстера А. Шошина надихає і його артистів, швидко схоплювати новий матеріал, пропонувати свої ідеї, втілювати кожен поставлений образ на максимум, аби точно показати задумане хореографом. По його роботам можна зрозуміти, що А. Шошин слідує за своїм коханням до хореографічного мистецтва, так і в його сюжетах завжди є тема «кохання», світлого, чистого та життєстверджувального. Завжди правильно підібраний музичний супровід вистави, який максимально передає сюжет вистави, підкрілений правильним хореографічним текстом. Так само як балетмейстер – хореограф А. Шошин дає повноцінно розкритись артистам, які беруть участь у його виставах: показати техніку, артистизм та поштовх для розвитку в різних хореографічних стилях. Балетмейстер втілює на сцені справді щось нове, цікаве та захоплююче в сучасному українському балетному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вечір прем'єр. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/vechir-premyer>
2. Гуцульський модерн на Львівській сцені. URL: https://zaxid.net/gutsulskiy_modern_na_lvivskiy_stseni_n1575594
3. Київ модерн балет, Артем Шошин. URL: <https://kyivmodernballet.com/our-team/a-6>
4. Київ модерн балет, репертуар. URL: <https://kyivmodernballet.com/theater/repertoire/>
5. Київська опера «Легенда про вічне кохання». URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/show/legenda-pro-vichne-kohannya-daleko-po-susidstvu/>
6. Київська опера, «Далеко по сусідству» та «Історії у стилі танго». URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/show/daleko-po-susidstvu-istoriyi-u-styli-tango/>
7. Київська опера, балет «Лускунчик». URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/show/luskunchyk/> (25.12.2020 р.).
8. Київська опера, вистави театру. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/performances/#ballets>
9. Лускунчик родом з 50-х. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/luskunchyk-rodом-z-50-h/>
10. Львівська національна опера. Прем'єра «Тіні забутих предків». URL: <https://opera.lviv.ua/shows/tini-zabutyh-predkiv/>
11. Новий погляд на стару казку. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/novyy-poglyad-na-staru-kazku/>
12. Плахотнюк О. Балетмейстери державного українського театру музичної комедії у Львова (1946–1953 років). *Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. Серія Мистецтвознавство*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Вип. 20. С. 203–211. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/10625>
13. Плахотнюк О. Василина Степанівна Щурат-Глуха (схиігуменія Вероніка) – забута постать львівської сцени. *Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. Серія Мистецтвознавство*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Вип. 17. С. 255–261. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/index>
14. Плахотнюк О. Творчість Тараса Григоровича Шевченка на балетній сцені. *Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. Серія Мистецтвознавство*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. Вип. № 15. С. 171–176. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/3171>
15. Прем'єрний показ вистави «Тіні забутих предків» відбувся у Львівській опері. URL: <http://www.golos.com.ua/news/190749>

16. Пристрасті на пуантах, газета «День». URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/prystrasti-na-puantah/>
17. Станішевський Ю. Український радянський балет. Київ: Мистецтво 1963. 177 с.
18. Танцюристу родом із Луцька присвоїли звання Заслуженого артиста України. URL: <https://www.volynnews.com.ua/news/all/tantsiurystu-rodod-z-lutska-prysvoyily-zvannia-zasluzhenoho-artysta-/>
19. У столиці презентують нове прочитання Лускунчика. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/u-stolyczy-prezentuyut-nove-prochytannya-luskunchyka/>
20. Plakhotnyuk O. Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet. *Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2020. № 5 (33). Vol. 3. Pp. 38–43. URL: <http://kelmczasopisma.com.ua/viewpdf/2081>

REFERENCES

1. *Vechir premier*. (2019). [The evening of the premiers]. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/vechir-premyer> [in Ukrainian].
2. *Hutsulskiy modern na Lvivskii stseni* (2023). [Hutsul modernism on the Lviv stage]. URL: https://zaxid.net/gutsulskiy_modern_na_lvivskiy_stseni_n1575594 [in Ukrainian].
3. *Kyiv modern balet, Artem Shoshyn Kyiv* (2024). [Kyiv modern ballet, Artem Shoshin]. URL: <https://kyivmodernballet.com/our-team/a-6> [in Ukrainian].
4. *Kyiv modern balet, repertuar* (2024). [Kyiv Modern Ballet, repertoire]. URL: <https://kyivmodernballet.com/theater/repertoire/> [in Ukrainian].
5. *Kyivska opera «Lehenda pro vichne kokhannia»* (2020). [«The Legend of Eternal Love», «Far in the Neighborhood»]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/show/legenda-pro-vichne-kohannya-daleko-po-susidstvu/> [in Ukrainian].
6. *Kyivska opera, «Daleko po susidstvu» ta «Istorii u styli tanho»* (2020). [«Far in the Neighborhood» and «Tango Stories»]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/show/daleko-po-susidstvu-istoriyi-u-styli-tango/> [in Ukrainian].
7. *Kyivska opera, balet «Luskunchyk»* (2020). [Kyiv Opera, ballet «Nutcracker»]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/show/luskunchyk/> [in Ukrainian].
8. *Kyivska opera, vystavy teatru* (2020) [Kyiv Opera, theater performances]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/performances/#ballets> Accessed on November 12, 2023. [in Ukrainian].
9. *Luskunchyk rodod z 50-kh* (2020) [The Nutcracker comes from the 50s]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/luskunchyk-rodod-z-50-h/> [in Ukrainian].
10. *Lvivska natsionalna opera. Premiera «Tini zabutykh predkiv»* (2023). [Lviv National Opera. The premiere of «Shadows of Forgotten Ancestors»]. URL: <https://opera.lviv.ua/shows/tini-zabutykh-predkiv/> [in Ukrainian].
11. *Novyi pohliad na staru kazku* (2020). [A new look at an old fairy tale]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/novyj-poglyad-na-staru-kazku/> [in Ukrainian].
12. Plahotniuk, O. (2016). *Baletmeistery derzhavnogo ukrainskoho teatru muzychnoi komedii u Lvova (1946–1953 rokiv)* [Choreographers of the State Ukrainian Theater of Musical Comedy in Lviv (1946-1953)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu: zb. nauk. prats. Serii Mystetstvoznavstvo*. Lviv: LNU im. I. Franka. Vyp. 20 Pp. 203–211 URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/10625> [in Ukrainian].
13. Plakhotniuk, O. (2016). *Vasylyna Stepanivna Shchurat-Hlukha (skhyihumeniia Veronika) – zabuta postat lvivskoi stseny* [Vasylyna Stepanivna Shchurat-Glukha (abbess Veronika) is a forgotten figure of the Lviv scene]. *Visnyk Lvivskoho universytetu: zb. nauk. prats. Serii Mystetstvoznavstvo*. Lviv: LNU im. I. Franka. Vyp. 17. Pp. 255–261. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/index> [in Ukrainian].
14. Plahotniuk, O. (2014). *Tvorchist Tarasa Hryhorovycha Shevchenka na baletnii stseni* [The work of Taras Shevchenko on the ballet stage]. *Visnyk Lvivskoho universytetu: zb. nauk. prats. Serii Mystetstvoznavstvo*. Lviv: LNU im. I. Franka. Vyp. № 15. Pp. 171–176. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/3171>. [in Ukrainian].
15. *Premiernyi pokaz vystavy «Tini zabutykh predkiv» vidbuvsia u Lvivskii operi*. (2023). [The premiere of the play Shadows of Forgotten Ancestors took place at the Lviv Opera House]. URL: <http://www.golos.com.ua/news/190749> [in Ukrainian].
16. *Prystrasti na puantakh, hazeta «Den»* (2023). [Passion on pointe shoes]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/prystrasti-na-puantah/> [in Ukrainian].
17. Stanishevsky, Y. (1963). *Ukrainskyi radianskyi balet* [Ukrainian Soviet Ballet]. Kyiv: Mystetstvo. 177 s. [in Ukrainian].
18. *Tantsiurystu rodod iz Lutska prysvoyily zvannia Zasluzhenoho artysta Ukrainy*. (2020) [A dancer from Lutsk was awarded the title of Honored Artist of Ukraine]. URL: <https://www.volynnews.com.ua/news/all/tantsiurystu-rodod-z-lutska-prysvoyily-zvannia-zasluzhenoho-artysta-/> [in Ukrainian].
19. *U stolytsi prezentuiut nove prochytannia Luskunchyka* (2020). [A new reading of the Nutcracker is presented in the capital]. URL: <https://kyivoperatheatre.com.ua/u-stolyczy-prezentuyut-nove-prochytannya-luskunchyka/> [in Ukrainian].
20. Plakhotnyuk, O. (2020). Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet. *Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie*. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, № 5 (33). Vol. 3. Pp. 38–43. URL: <http://kelmczasopisma.com.ua/viewpdf/2081> [in Poland].

УДК 008 : 312.421 (Мистецтвознавство. Дизайн)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-10>

Валентина ВАСКЯЛІТЕ,
orcid.org/0000-0002-9409-1286
аспірантка кафедри дизайну та технологій
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) vaskjalite@gmail.com

МОДЕРНІ СИНТЭЗИ В ДИЗАЙНІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наголошено на актуальності проблеми синтезу мистецтв в стилі модерн як дизайн-проект. **Мета дослідження** – визначити специфіку взаємозв'язків мистецьких засад видового формотворення в дизайні стилю модерн. **Методологія дослідження** орієнтована на системний та компаративний під'їзди, що дають можливість цілісного уявлення синтетичних процесів в дизайні та здійснити порівняльний аналіз формотворчих інтенцій в просторі культури початку ХХ століття. **Наукова новизна дослідження.** Модерні реалії синтезу мистецтв, які так чи інакше зазначаються в контексті початку ХХ-го століття, частіше всього поєднуються з всезагальною номінацією «модернізм», куди входить авангард і всі інші течії, в тому числі і стиль модерн. Є і інші, більш делікатні, більш витончені дефініції, де зрештою сам по собі образ модерніти (*modernity*) пов'язується зі стилем модерн. Є резон уявити генезу стилю модерн як встановлення художньої цілісності рефлексивного типу у вигляді трьохчастної структури, за М. Леонтьєвим, де вона формується як рух від первинної концептуальної простоти еkleктики до її надлишкового надмірного квітіння, складності виявлення монізму, теургізму, віталізму, орнаменталізму, що ззовні виражалось як своєрідна антитеза еkleктиці, а потім до пізньої простоти ретроспективізму, неокласицизму і ін. Починаючи з простих рішень світових проблем, котрі були під рукою, комбінування елементів світових стилів, переосмислюючи їх як складний синтез теургічного поштовху, модерна рефлексія потім нібито відмовляється від синтез, іде до нової простоти. Уточнено положення про те, що еkleктика формується як достатньо відомий культурно-історичний період, потім вже модерн – квітучий, у повноті здійснений як достатньо чіткий, синтагматично означений синтез мистецтв, і вже після цього – своєрідний модерний неокласицизм, повернення до неокласики. **Висновки.** Стиль модерн асимілював попередню спадщину еkleктики, визначив всі прерогативи і дав можливість охарактеризувати їх в рамках макро- і мікроформ синтезу мистецтв всезагального дизайну модерну. Ми говоримо «дизайну», бо це дизайн просторовий, і зовнішній, і внутрішній, і пластичний, і архітектонічний, і будь-який інший.

Ключові слова: мистецтво, синтез мистецтв, дизайн, стиль модерн, теургізм, віталізм, орнаменталізм.

Valentina VASKYALITA,
orcid.org/0000-0002-9409-1286
Graduate student at the Department of Design and Technologies
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) vaskjalite@gmail.com

MODERN SYNTHESSES IN THE DESIGN OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Emphasis is placed on the relevance of the problem of art synthesis in the Art Nouveau style as a design project. The purpose of the study is to determine the specifics of the interrelationships of the artistic principles of species formation in the design of the Art Nouveau style. The research methodology is focused on systemic and comparative approaches, which make it possible to provide a holistic view of synthetic processes in design and to carry out a comparative analysis of design intentions in the cultural space of the beginning of the 20th century. Scientific novelty of the research. Modern realities of the synthesis of arts, which in one way or another are noted in the context of the beginning of the 20th century, are most often combined with the universal nomination «modernism», which includes the avant-garde and all other currents, including the modern style. There are other, more delicate, more sophisticated definitions, where in the end the image of modernity itself is associated with the Art Nouveau style. There is reason to imagine the genesis of the modern style as the establishment of the artistic integrity of the reflective type in the form of a three-part structure, according to M. Leontiev, where it is formed as a movement from the primary conceptual simplicity of eclecticism to its excessive excessive flowering, the complexity of identifying monism, theurgism, vitalism, ornamentalism, which is from the outside was expressed as a kind of antithesis of eclecticism, and then to the late simplicity of retrospectivism, neoclassicism, etc. Starting with simple solutions to world problems that were at hand, combining elements of world styles, reinterpreting them as a complex synthesis of theurgical impulse, modern reflection then supposedly abandons synthesis and goes to a new simplicity. The position that eclecticism is formed as a sufficiently well-known cultural-historical period, then modernity – flourishing, fully realized as a sufficiently clear, syntagmatically defined synthesis of arts, and after that – a kind of modern neoclassicism, a return to neoclassicism. Conclusions. The Art Nouveau style assimilated the previous heritage of eclecticism, defined all the prerogatives and gave the opportunity to characterize them within the framework of the macro- and microforms of synthesis of the arts of the universal design of Art Nouveau. We say «design» because this design is spatial, and external, and internal, and plastic, and architectural, and any other.

Key words: art, synthesis of arts, design, modern style, theurgism, vitalism, ornamentalism.

Постановка проблеми. Сутність всіх конструкцій модернізму полягає в тому, щоб намагатися здійснити опис і певну декомпозицію, деструкцію дефініції стилю модерн, який поєднує в собі попередні стадії еклектики і паралельно з ними – весь набір авангардних синтезів. Одним із провокаторів модерного мислення був Адольф Лоос, який вже пізніше, після всіх випробувань модерними інтенціями потрапив в Грецію до Парфенона і виказав абсолютно ідеальну сентенцію, яку можна фактично докласти і до визначення модерну: «проміжки між колонами є більш важкими, ніж самі колони». Тобто простір стилю модерн є настільки органічно і деміургічно-трагічним за своєю суттю, що він не витримує переважань його інтерпретацій. Так, протиставлення еклектики (починаючи з 1830-го року до 1900-го року, а потім вже начебто стиль модерн випливає від 1900-го до 1914-го року) – це абсолютно зовнішня хронологія, яка мало що говорить. Ю. Легенький її заперечує, заперечує і О. Соколов, який пише, що за своєю синтагматикою, за своєю культурницькою моделлю формотворення еклектики і модерну були ідентичними, але ця ідентичність стосувалася, власне, самих форм синтезу в мистецтві.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми синтезу мистецтв в стилі модерн, образної цілісності дизайну та декоративно-прикладного мистецтва досліджувалася в роботах В. Вечерського, О. Найдена, В. Чепеліка, В. Ясієвича, Дж. Норвіча, Г. Фар-Беккера та ін. Адже синтез мистецтв в дизайні стилю модерн є ще малодослідженим.

Мета дослідження – визначити специфіку взаємозв'язків мистецьких засад видового формотворення в дизайні стилю модерн.

Виклад основного матеріалу. Одними із висхідних протагоністів тих часів були А. Лоос, Джон Раскін і Вільям Морріс. Бунт в Англії підштовхувався попередніми розробками Е. Шефтсбері, Ф. Хатчесона і інших, які естетично продукували проблему інновацій. В рамках Red House, Червоного Дому, який побудував для себе Вільям Морріс, зібралася група однодумців, прерафаелітів, утворилася фірма, яка здійснювала проекти дизайнерського зразка. Власне, тут, крім Морріса, здійснювали свої дизайнерські проекти Е. Берн-Джонс, Ф. Вебб, а також фірма «Морріс, Маршалл, Фолкнер і С^о» («Morris, Marshall, Faulkner & Co»), яка стала образом сучасного дизайн-проекування. Вона не існувала довго, адже в ній була визначена найголовніша метафізична і метафорична конструкція проектних завдань – повернутися до міфотворчості попереднього ремісничого

образу світозабудови. Звичайно, це не вдалося. На рівні мистецьких і художніх апроксимацій все вилилося в проект, який себе не виправдав. Так, інші стилі, зокрема німецький Бідермайер (Biedermeier) перехопили ініціативу, і спрощені шпалери тут же заперечили собою шпалери, ретельно здійснені майстрами і ремісниками фірми Морріса в Англії (Fahr-Becker, 2007).

Можна сказати, що синтез мистецтв модерну був проектно-модельним, орієнтувався на своєрідні конструкції і образи, одним із яких була достатньо цікава реальність проектного синтезу Готфрида Земпера. З одного боку, це типовий зразок суто архітектурної рефлексії, емпіричної теорії compositio, яка не пориває з рефлексією архітектора, з іншого – він намагався створити теорію ремісничого стилетворення новітнього часу. Але ця стилістика (як, до речі, і у Ф. Шміта) була суто індивідуальною, і тому вона визначилася на рівні власних романтизуючих констеляцій бачення майбутнього модерного синтезу.

Ще один із цікавих авторів – архітектор Е. Віолле-Дюк, який в певній мірі наслідує Земпера, його ідею стилетворення, але все ж таки намагається структурувати зовсім інший контент і контекст. Автор відривається від романтичного етнокультурного захоплення і так чи інакше намагається структурувати образ нового як своєрідну утопію. Можна сказати, що стиль модерн довго себе шукав в контексті парадигм протиставлення так званій еклектиці, протиставлення до простих запозичень із різних культур, тому і Віолле-ле-Дюк, і інші намагалися створювати стиль на підставі нової органічної цілісності. Проте ця антиеклектична направленість не є достатньою, будемо казати, з одного боку, вона є структурною, а з іншого боку, була суто іманентною і реалізувалася всередині модерніті, всередині самого стилю. Тут же визначаються раціональні, символістські, романтичні, ірраціоналістські течії, які так чи інакше формують стиль модерн у всіх його синтезах і всіх його визначеннях.

Величезну роль, звичайно, зіграв поштовх мистецтвознавчої рефлексії, який походить від Фрідріха Ніцше, що визначає два локуси: аполлонівський, раціоналістичний, і діонісійський, суто емоційний. Але в ті часи ця дихотомія вже виглядала, можна сказати, як певне забарвлення віталістської школи, що походить від філософії життя, якою захоплювалися Освальд Шпенглер, Олександр Габричевський і багато інших, які намагалися в стилі модерн побачити організмизм структурно-функціонального виміру.

Вчення Гете про протофеномен, про глибинну органічну віталістичність синтезу дизайну та

архітектури і всього іншого, знаходило різні варіації культурологічної та мистецтвознавчої інтерпретації. Це і Блаватська з її релігійними синтезами, це і Штайнер, який редукував синтези Блаватської до християнського універсуму, здійснив надзвичайно цікаві проекти Гетеануму (хоча він не є архітектор). Так, Гетеанум дерев'яний, згорів, потім вже був здійснений в камені інший проект, який пережив століття. Але за цим всім стоїть достатньо цікава ситуація, яку можна зазначити як своєрідний символічний неоромантичний національно-піднесений образ всебуття, всежиття. Так чи інакше, те, що було спродуковано Шпенглером, його ідеями організму культури, спродуковано «Фаустом» Гете, намаганням мислити в рамках організму, стає пріоритетним типом художнього мислення. Але, наскільки він був адекватним тим чи іншим моделям синтезу мистецтв, це залежить від конфігурацій модерного втілення ідеї.

Модерн був все ж таки архітектурно детермінованим як організмично сформований образ модерніті, поєднував в собі всі синтези, які походили від графіки Обрі Бердслея, Альфонса Мухи, живопису Врубеля, Олександра Серова. Вся ця величезна палітра синтезу художніх інтенцій спонукала до осмислення горизонту, доміанти художнього мислення, до пошуку епіцентру формотворення.

Звичайно, таких епіцентрів було багато. Це Дармштадтська колонія в Німеччині, де Й. Ольбрих, Й. Хоффман, М.Фабіані, Л. Бауер підняли образ стилю до рівня світової реальності культури. Можна сказати, що сама конструкція модерніті і сам образ стилю так чи інакше формувався на підставах всезагальних синтезів. Можна стверджувати, що англійське мистецтво кінця ХІХ-го століття, зокрема досвід Морріса з його Red House, групою дизайн-проекування, було лише маленькою частиною, яка мала своє відлуння.

В інших країнах – це Генрі ван де Велде, у віденському просторі – це Ольбрих і інші. Звичайно, Дармштадтська колонія була епіцентром. І не дарма все те, що утворювалося в рамках досвіду Гессена-Дармштадтського, набуло ознак абсолютно дивного експерименту, коли запрошувалися люди, достатньо творчі і обізнані в мистецтві, їм давалася позика, або вони мали свої гроші. Всі будинки були побудовані за проектом одного архітектора, Ольбриха. На літо мешканці домівок мали звільнити будинок, бо там здійснювалися всезагальні виставки світового масштабу – покази кераміки, будівних матеріалів, проходили певні вистави (до речі, «Світ мистецтв»

теж був задіяний). Будинок Гессен-Дармштадтського був надзвичайно презентабельним. Зрештою, цей поштовх відбувався і в інших країнах. Gesamtkunstwerk модерну, всезагальний витвір мистецтва стилю модерн, зрештою формувався як надзвичайно активний формотворчий імпульс.

Якщо говорити про ранні періоди модерну, а це романтизм і неонаціональний стиль, звернення до національних витоків, який відбувся в творах зокрема Д. Неша, загородний дім Blaise Hamlet поблизу Бристолья (1812-й рік); це той же самий Red House Вільяма Морріса, це Тріт, Фолс, дім Ріерсона, Чикаго (1880-ті роки), що нагадує своєрідну башту, то це міфотворча реальність стилю (Fahr-Becker, 2007).

В той же час формуються синтези в зображувальному і скульптурному мистецтвах. Ми бачимо блискучі роботи Івана Мештровича, сербського скульптора, а також чудові панно Михайла Врубеля і інших митців. Можна сказати, що неоромантизм мав семантично-візіонерський, і будемо казати, візуальний характер презентації. Так, зокрема С. Малютин, його меблі у вигляді лавок, Талашкіно (початок 1900-х років) – це своєрідна увертюра неоруського стилю. Г. Мутезіус, дім Фронденберга, Ніколасзее, Берлін, 1909-го року – теж центрований і ясно виражений фасад з чисто германським образом трикутника вгорі, та і сам план цього простору є достатньо символічно структурно романтичним.

Можна сказати, що ідеї неоромантизму набули своєрідного епіцентру у творчості Чарльза Макінтоша, Хілл-Хаус, Глазго (1902-й – 1903-й рік). Його інтер'єри всім відомі, зі стільцями з високою спинкою, із шакапами, пофарбованими в білорожевий колір – все свідчить про те, що це новітній симбіоз орнаментально-теургічного і символічного образу. Школа мистецтв в Глазго стала одним із надзвичайно цікавих образів нового напрямку. Френк Ллойд Райт тих часів (це 1906-й рік) мало знайомий в рамках горизонтальних субструктур модерну, які надають образ прерій, образ американської глибинки, образ всього того, що можна визначити як неоромантизм. В цей же час Р. Ф. Мельцер, особняк на Кам'яному острові (Санкт-Петербург, 1904-й рік) презентує баштовий стиль. Взагалі образ башт, героїчного минулого входить в контекст реляцій неоромантичного стилю. Зокрема це північний модерн, це Е. Саарінен, Г. Гезеліус, А. Ліндгрєн, Фінський павільйон на Всезагальній виставці в Парижі (1900-й рік), а також Е. Саарінен, Г. Гезеліус, А. Ліндгрєн, вокзал в Гельсінфорсі (1905-й – 1914-й роки). Тобто ми бачимо, що північний модерн з ідеєю башт, з

ідеєю модерної героїзації минулого стає одним із надзвичайно цікавих образів тих часів.

Можна сказати, що саме світ неоромантизму і неоретроспективізму був занурений в минувшину і давав можливості надзвичайно цікавих альянсів, які виглядають майже постмодерними. Так, зокрема Вербек, склади, Кельн (1900-ті роки) – це своєрідні архітектурні трикутники, які нагадують ідею гарно декорованого сараю вже постмодерністського гагунку, і в тому чи іншому вимірі презентують не гарно декорований сарай, а гарно визначений віталістський образ етнокультури. Можна сказати, що неоромантизм – це перша сторінка в модерні, яка завершується блискуче, завершується творами С. Малютина, П. Сулова, церква Святого Духа, Талашкіно-Фльоново (1902-й – 1903-й рік), це блискучий імідж певного відродження модерніті. Тобто архітектура цих часів і сам модерн є достатньо органічним, структурним і монументальним цілим. Ми спеціально визначаємо концепти модерну, де символізм, організм, віталізм, теургізм стають основами синкретичності художніх синтез модерну.

Отже, можна зазначити, що стиль модерн від ретроархаїзуючих інтроверсій, від захоплення етнокультурою, починає просуватися в ситуацію культуротворення, яка формується як універсальна організація організму. В тій же самій Барселоні в 90-ті роки поруч з Гауді виникає кількість дизайнерів, які намагаються об'єднати каталонських модерністів. В чому ж полягає сутність пріоритетів організму? Вона полягає в тому, що і Гауді, і інші намагаються визначити сутність зростання форм, елементів архітектурного простору, як живих організмів. Можна сказати, що це достатньо серйозна заявка, але вона лише у Гауді стала скульптурно-пластичною синкретичною реальністю творчості.

В інших країнах виникають зовсім інші прерогативи. Замість пластицизму, орнаменталізму і широкої скульптурної реальності формується містицизм. Так, Рудольф Штайнер, який захоплювався творами Блаватської, згодом започатковує свою течію антропософії, а ще згодом виступає як архітектор, а навесні 1913-го року в Дорнахі здійснює проєкт Гетеануму. Можна сказати, що він був один на один з новітньою проєктною реальністю. Йому допомагали інші архітектори, але так чи інакше, метаморфози образу, який він здійснив, були суто візіонерськими і належали, будемо казати, семіотично-символічному універсуму.

Отже, містифікація архітектури і навіть синтезу мистецтв є достатньо цікавим експериментом, є образом тих часів. Сам цей метаморфоз духовно-

символічно-пластичного образу, звичайно, задавав парадигму. Якщо говорити про більш широкі, більш загальні міфогенні пристрої творчості, то їх описують в рамках ірраціоналізму, хоча такий підхід є достатньо проблематичним (Norwich, 1979).

Виникає ціле коло авторів, зокрема Густав Клімт, А. Роллер, Мунк, які здійснювали свій образ модерніті. Так, туалетний столик Б. Панкока виглядає як абсолютно презентативна біонічна конструкція. Г. ван де Велде, сервіз, що теж є фантастично дивним організмичним образом (1899-й рік). Г. Гійомар, письменний стіл, став буквально емблемою стилю модерн. Гійомар відомий як автор багатьох входів в метро, і взагалі автор модерних образів підземки Паризького метро. В. Орта – один із цікавих авторів, який в Базелі започаткував стиль модерн як ірраціоналістичний образ, що став емблемою модерніті.

Отже, стиль модерн в його концептуальних ознаках – це ретроархаїзуючий неоромантичний напрям, пов'язаний з національними тенденціями, з етнодизайном (Найден, 2023). Це символізм, орієнтований на те, що утворювалося в ті часи, було характерним для культури, і взагалі на містицизм, який походить від Андрія Білого, В'ячеслава Іванова і інших. Це також раціональні форми, що виникають пізніше, які намагаються структурувати розхитаний модельний простір містицизму в Гетеанумі двох зразків.

Відтак, бачимо набір парадигм, а це, ще раз повторимо, неоромантизм, символізм, неокласицизм. Якщо поглянути на візуальний образ графіки, це, звичайно, структури, які пов'язані з модерн-конструкціями Обрі Бердслея, Жюль Шере, а також генієм всіх модерністських рекламних панно – Альфонсом Мухом. Все інше має не такий дизайнерський абрис. Але Віктор Орта, з його маніфестом, який він здійснив, коли раціонально визначив образ модерніті, надзвичайно образно трансформує цей контекст в інтер'єрі. Також Антоніо Гауді, колегія Терезіано, коридор першого поверху, Барселона (1888-й – 1889-й рік), показує нам образ неоготики. Все це є суто внутрішні продукції, внутрішні інтроверсії модерніті.

Якщо говорити про судини, про все те, що характеризує оточуючий простір, зокрема ліхтарі, то, звичайно, тут можна засвідчити, що досвід Вільяма Морріса, зокрема Філіпа Вебба, який здійснив проєкт Червоного Дому Вільяма Морріса (1859-й рік), всередині виглядає фантастично, екстравагантно, як перифраз народних етномотивів. Генрі ван де Велде і його ліхтар взагалі є суперобразом стилю, які символізують весь світ, універсум як своєрідну біонічну конструкцію.

Можна сказати, що в ті часи група художників, що працювала у Red House, у Вільяма Морріса, зокрема Едвард Берн-Джонс, здійснювали багато емблематичних зображень, які характеризують конструкції цього часу. Надзвичайно цікавим є Йозеф Хоффман, вітальня палацу Стокле, Брюссель, з мозаїкою Густава Клімта. Коли в перший раз дивишся на цей інтер'єр, він виглядає суто як класицистський образ. Але вже саме занурення в оточення, в стіни свідчить про те, що стіл «розсувається», стає зайвим в цьому просторі віртуальної конструкції. Чарльз Макінтош з його меблями в Хілл-Хаус, Хеленсбург, інтер'єр 1910-го року, просто вражає своєю екстравагантністю конструкцій. Не менш екстравагантними є конструкції Федора Шехтеля в особняку Рябушинського, зокрема другий поверх, де розстіклова в шотландську клітку, композитна капітель колони, що є буквальною цитатою з Крито-Мікенського царства, вітраж і абсолютно дивні сходи вражають своєю симбіотичністю. Це синтез мистецтв, дивно органічно сконструктивний як могутній симбіоз.

Якщо говорити про живопис і про фресковий контекст цих синтезів, звичайно, тут варто згадати Пюві де Шаванна, його розписи в Сорбоні, а також багато інших робіт, зокрема Яна Торопа, «Три наречених». Можна згадати Віктора Борисова-Мусатова, чудові роботи Врубеля і інших майстрів. Адже раптом стиль модерн «надламується» і виникає стиль модерної неокласики, ремінісценції, або чогось іншого. Але цьому передують, звичайно, бурхлива, драматична і екстатично-динамічна реальність, задіяна в Парижі, в роботах підземки, яка допомагає нам побачити (це Е. Гійомар), як живе і формується пекло – модерне пекло підземелля.

Гауді цікавий також й як дизайнер інтер'єру. Його дім Вісенс (Casa Vicens), інтер'єр, Барселона (1878-й – 1885-й рік) – це фантастично красиві алюзії, де поєднуються декілька рівнів: цокольний, потім стеля, і потім проміжний рівень візуальних конструкцій. Антоніо Гауді здійснив багато робіт, які донині вражають своєю унікальною оригінальністю. Нічого подібного не можна побачити ніде, але це не свідчить про те, що сама оригінальність є щось більше, ніж образ. Генрі ван де Велде в його власному будинку Блуменверф (Bloemenwerf, 1896-й рік) показав надзвичайно цікавий образ, де поєднується орнаменталізм, пластицизм, віталізм і інше. Зокрема Генрі ван де Велде і його елементи вхідної двері, ручки вражають своєю організмічністю і своєю винахідливістю біонічного образу.

Висновки. Можна стверджувати, що скульптура, архітектура, синкретизм, синтез мистецтв – всі разом живуть в стилі модерн. Так, Ектор Гійомар, його входи в метрополітен і зараз залишаються певною візитівкою Парижу тих часів. Можна говорити, що Париж змінюється, але образ модерну був і є надзвичайно цікавим. Чарльз Макінтош, двері Чайної кімнати дома в Глазго (1904-й рік) – це теж певний синкретизм і певна семантична констеляція на тему глибинних містичних візій, занурення в давні часи. Всім відомий твір, Август Ендель, ательє «Ельвіра», Мюнхен (1897-й – 1898-й рік) – це певна візитівка стилю модерн, де надзвичайно агресивна скульптурна емблема над входом презентує образ доби. Йозеф Ольбрих став відомим після того, як здійснив забудову віденського Сецесіону (1889-й – 1899-й рік). Можна сказати, що його запрошення Гессен-Дармштадтським стало роковим для нього: він тут законсервував свої можливості і не міг їх просунути далі. Густав Клімт відкрив нову ситуацію модерніті, її підтримують образи Врубеля, і звичайно, образи, які можна зазначити як емблему сезонів Дягілєва в Парижі – це прекрасні роботи Леона Бакста, зокрема Ніжинський в ролі Фавна в балеті Дебюссі «Післяполудневий відпочинок Фавна» (1912-й рік). Тобто ми бачимо, як стиль модерн із загальних концептуальних образів неоромантизму, орнаменталізму, теургізму і пластицизму трансформується в пластиці творів Антоніо Гауді, це зокрема Дім Міло, Барселона (1905-й – 1909-й рік), а також Дім Батло, Барселона (1904-й – 1906-й рік). Це вже скульптура, це вже пластика, яка стає самодостатньою.

Отже, виникає все те, що можна зазначити як надзвичайно цікавий, енергійний і трансформативний екзерсис модерніті. Можна сказати і простіше. Сутність всіх рефлексивних конструкцій полягає в тому, щоб намагатися здійснити опис і певну декомпозицію, деструкцію, дефініцію модернізму в контексті стилю модерн, який поєднує в собі попередні стадії еkleктики, і вже паралельно з цим всім – весь набір авангардних синтезів. Всі ці квазі-семантичні, квазі-психологічні, квазі-романтичні ознаки (ми додаємо «квазі», щоб підкреслити їх унікальність) дають нам можливість визначити, як формується індивідуальний поштовх до органічного, теургічного, орнаментального, близького до людини простору архітектури, інтер'єру, його форм, які визначаються в меблях, в світлоносних конструкціях світильників і будь-чого іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вечерський В. Курс історії архітектури. Київ : Інститут проблем сучасного мистецтва, 2006. С. 198–203.
2. Найден О.С. Фольклор і модернізм. Спільне і відмінне: Три риси на задану тему. Київ : Видавничий дім «Стилос». 2023. 256 с.
3. Чепелік В. Український архітектурний модерн. Київ : КНУБА. 2000. 378 с.
4. Ясієвич В. Модерн. *Архітектура: короткий словник-довідник*. Київ : Будівельник, 1995. С. 169–170.
5. Norwich J. J. Great Architecture of the World. London : Mitchell Beazley Publishers Limited, 1979.
6. Fahr-Becker G. Jugendstil. Tandem-Verlag, Königswinter 2007.

REFERENCES

1. Vecherskyi, V. (2006) Kurs istorii arkhitektury [Course in the history of architecture] Kyiv : Instytut problem suchasnoho mystetstva. S. 198–203. [In Ukrainian].
2. Naiden, O. (2023) Folklor i modernizm. Spilne i vidminne: Try rysy na zadanu temu [Folklore and modernism. Common and different: Three features on the given topic] Kyiv : Vydavnychiy dim «Stylos». 256 s. [In Ukrainian].
3. Chepelik, V. (2000) Ukrainskyi arkhitekturnyi modern [Ukrainian architectural modern] Kyiv : KNUBA. 378 s. [In Ukrainian].
4. Yasiievych, V. (1995) Modern. Arkhitektura: korotkyi slovnyk-dovidnyk [Modern] Kyiv : Budivelnik. S. 169–170. [In Ukrainian].
5. Norwich, J. (1978) Great Architecture of the World. London : Mitchell Beazley Publishers Limited.
6. Fahr-Becker, G. (2007) Jugendstil. Tandem-Verlag, Königswinter 2007.

УДК 78.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-11>

Оксана ГИСА,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *oksana.hysa@gmail.com*

УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ ДО ЯГЕЛЛОНСТВА У ВІДОБРАЖЕННІ КУЛЬТУРНО-ЦЕНТРАЛІЗУЮЧИХ ТЕНДЕНЦІЙ БУТТЯ ЄВРОПИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Мета роботи – прослідкувати явища та ідеї ягеллонства в польській та українській музичній сфері. **Методологія дослідження** дослідження зумовлене основним напрямком на систематизацію й логіко-аналітичне осмислення історіографічної та дослідницько-монографічної літератури. Відповідно аналітичний метод, системний підхід склали найбільш сутнісні в історично-описових поданнях тексту дослідження.

Наукова новизна виділено паралелізму у розвитку від ХV до ХVІ століття ягеллонських засад Литовсько-Польського королівства і культурних початків «золотої доби» українського козацтва із православним лицарством Запорізької Січі як осередка аристократичної ренесансної культури в Україні.

Висновки. У статті розглянуто міжвоєнний період «Ягеллонської ідеї», котра закладалась політичним табором Ю. Пілсудського в основу «концепції міжмор'я», що передбачала утворення союзу народів на просторах між Балтійським та Чорним морями. Висвітлено відносини всередині Другої Речі Посполитої, в якій значний відсоток населення становили національні меншини, концепція передбачала встановлення курсу на міжнаціональну співпрацю і формування єдиної політичної нації, правда, з проведенням державою заходів щодо колонізації цих меншин.

У статті висвітлено «Ягеллонську ідею», яка завжди мала різне сприйняття в окремих країнах, які створюють специфічний «Ягеллонський простір» від Балтійського моря до Чорного. Проте варто пам'ятати, що цей простір було «завойовано» не стільки мечем, а передовсім дискурсом інтересів, більшою чи меншою мірою відчутним почуттям спільності, у вимірі різноманіття форм їхнього життя, вважаючи його різновидом людської реалізації, вираження і багатства.

З'ясовано, що справжня «Ягеллонська ідея», не пропагуючи насильства, не відступаючи від договорказів до любові і злагоди, передбачала прогрес до зближення та об'єднання народів, однак у тодішніх реаліях суспільного розвитку не могла бути здійснена у своєму позитивному вимірі.

Ключові слова: ягеллонська ідея, концепція міжмор'я, ягеллонський простір, Річ Посполита.

Oksana HYSA,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

Candidate of Arts,

Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art

Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatyuk University

(Ternopil, Ukraine) *oksana.hysa@gmail.com*

UKRAINIAN PARALLELS TO JAGIELLONIANISM IN THE REFLECTION OF THE CULTURAL CENTRALIZING TENDENCIES OF EUROPE IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

The purpose of the work is to trace the phenomena and ideas of Jagiellonianism in the Polish and Ukrainian musical sphere. **The research methodology** of the study is determined by the main direction of systematization and logical-analytical understanding of historiographical and research-monographic literature. Accordingly, the analytical method and the systematic approach were the most essential in the historical and descriptive presentation of the research text.

Scientific novelty is highlighted by the parallels in the development from the 15th to the 16th century of the Jagiellonian foundations of the Lithuanian-Polish kingdom and the cultural beginnings of the «golden age» of the Ukrainian Cossacks with the Orthodox knighthood of Zaporizhzhya Sich as a center of aristocratic Renaissance culture in Ukraine.

Conclusions. The article examines the interwar period of the «Jagiellonian idea», which was laid by the political camp of Y. Pilsudski as the basis of the «intersea concept», which envisaged the formation of a union of peoples in the spaces between the Baltic and Black seas. The relationship within the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, in which a significant percentage of the population was made up of national minorities, was highlighted, the concept envisaged setting a course for international cooperation and the formation of a single political nation, however, with the state carrying out measures to colonize these minorities.

The article highlights the «Jagiellonian idea», which has always had a different perception in individual countries, which create a specific «Jagiellonian space» from the Baltic Sea to the Black Sea. However, it is worth remembering that this space was «conquered» not so much by the sword, but primarily by the discourse of interests, to a greater or lesser extent by a tangible sense of community, in the measure of the diversity of forms of their life, considering it a variety of human realization, expression and wealth.

It was found that the real «Jagiellonian idea», without promoting violence, without deviating from the guidelines for love and harmony, envisaged progress towards the rapprochement and unification of peoples, but in the then realities of social development, it could not be implemented in its positive dimension.

Key words: Jagiellonian idea, concept of intersea, Jagiellonian space, Commonwealth.

Постановка проблеми визначається сучасними подіями у світовій науковій спільноті, коли відбувається відсування слов'янських мов із міжнародних наукових зібрань – конференцій, форумів, симпозіумів, інших зустрічей фахівців наднаціонального рівня, хоча секційне (панельне) розмежування за національно-мовленнєвими групами (англо-, франко-, німецько-, італійсько-, іспаномовними та ін.) було та залишається природним. І якщо із-за нинішньої війни росії проти України відбувається в демократичному світі відмова від користування російською мовою, яка досі була засобом у міжслов'янській комунікації, то закономірним постає питання: чому не поставити україномовне, польськомовне, чеськомовне групування, яке стало б осередком консолідації слов'янських науковців і діячів культури. Численними є нації і народи, що представляють слов'янство, й Україна, котра піклується про розвиток рідної української мови, своєї багатой духовності, усвідомлює, що, попри расове різноманіття наповнення нації, мовний запас нашої Батьківщини становить слов'янський здобуток, що заслуговує на шану і визнання за його вписаністю у загальнослов'янський європейський світ.

Величним подвигом увійшли в історію події початку XV століття, коли Польське королівство і Велике князівство Литовське, об'єднані в державне утворення під владою одного правителя і в якому нарівно стояли католики поляки і литвини та православні руси-українці, відстояли право на своє національне життя і власну самобутню культуру. Адже впродовж XIII–XIV століть слов'янство в його західному культурному відгалуженні було винищено німецькими лицарськими орденами, залишивши після себе в Центральній Європі хіба що нечисленні топоніми. Польське суспільство донині зберігає і культивує спомин про ягеллонську Польщу, бо то Велика Польща, в якій об'єднався під її орудою майже увесь східноєвропейський слов'янський світ.

Актуальність теми дослідження. Мистецькі втілення тієї державно-культурної множинності у ягеллонській Польщі дуже широкі за своїм обсягом. Помітні вони і в художності інших націй, в Україні зокрема. Однак робиться це в різних політико-ідеологічних ракурсах, переважно ігноруючи ту особливу релігійно-організаційну ноту, яка визначила своєрідність слов'янської спів-

дружності в добу Ренесансу. Достатньо згадати романи Г. Сенкевича «Хрестоносці» та «Вогнем і мечем», фільм Є. Гофмана за другим із вказаних літературних творів, численні музичні композиції А. Пануфніка, від «Старопольської сюїти» до «Ягеллонського триптиха», щоб побачити інтерес до названого феномена в історії Польщі. Усвідомлення цього інтересу проявилось деякою мірою навіть в політичній доктрині Ю. Пілсудського, реалізованій у міжвоєнний період 1919–1939 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існують значні теоретичні розробки ягеллонської проблематики, що представлені як в Польщі, так і в Україні і поза ними (див. праці О. Аврамчука (Аврамчук, 2017: 52–76), С. Гжибовські (Grzybowski, 2000: 415), О. Галецького (Halecki, 1991: 221), Л. Абрамовіч (Abramowicz, 1912: 23), В. Конопчинського (Konopczyński, 1986: 86) й ін.). У центрі тих розробок стоять позиції навколо Люблінської унії 1569 року, минаючи специфіку слов'янської надрелігійної солідаризації, яка була ґрунтом величної перемоги 1410 року, в якій православна шляхта Русі-України та Литви відіграла вирішальну роль у Грюнвальдській битві. В мистецькій сфері, до речі в Україні, маємо часто обминання подій 1560-х років, які призвели до розриву 1654 року, – на користь подання дійової концепції слов'янського союзу першої половини XV століття, ягеллонства короля Владислава, що дав розгорнутися православ'ю Петра Могили у першій половині XVII століття. Специфіка ягеллонства розглядалась у працях польських та українських авторів, коли висвітлювалися проблеми сарматської культури а також польського бідермайєра (І. Подобас (Подобас, 2012: 9), М. Тазбір (Tazbir, 1974: 46–52)) й інші.

Зазначена наукова проблема явно недостатньо досліджена в українському та зарубіжному музикознавстві, тому існує потреба глибшого і системного її вивчення.

Мета роботи – прослідкувати явища та ідеї ягеллонства в польській та українській музичній сфері.

Виклад основного матеріалу. Могилянська Україна стала лідером слов'янського православ'я, яка керувала співвідношеннями антикатолицьких тяжінь, у тому числі силами монархії європейського Сходу. І пам'ятник нерукотворний того про-

риву українського культурного лідерства – український кант, що зберіг польську знахідку (а він шез в самій Польщі) у вигляді художньо-цінного співочого пласту в національній музичній емблематиці, запліднив відповідний духовний шар націй на Сході Європи. Українське православ'я стало притягальною силою для культурного обміну з галліканською Францією, з гуситськими силами Чехії і «моравськими братами» в межах лютеранства. Авторитетність українського православ'я породила греко-католицизм, який зберігає у католицькому віросповіданні обрядову самобутність візантійських заповітів.

Світське Просвітництво XVII–XVIII століть увело в науково-буттєвий простір традиції надрелігійних цінностей людської різно- і внутрішньо-національної взаємодії, що зумовили культурний позитив як результат тих історичних звершень. Історично найближчим був культурний здобуток Великої Польщі, що існувала як могутня держава слов'янських народів, з котрих кожний представляв дещо релігійно-культурно самостійне і яких єднали певні позарелігійні здобутки їх культурної контактності (Маркова, 2019: 23).

Стосовно цього Річ Посполита XVII століття продемонструвала приклад надконфесійного політично-дежавностворюючого єднання, переломлюючи оригінально імперські засади як Древнього Риму, так і православної Візантії. Авторитетність польських компонентів в німецькій музиці на межі XVII–XVIII століть, а особливо XVIII століття, засвідчує життєвий інтерес до досвіду інонаціональної державності, що не могло мати аналогій і в розумово-дипломатичних пошуках у становленні німецької культурної ідеї, яка своєрідно реанімувала релігійно-етнічну строкастість Священної Римської імперії німецької нації VIII–XII століть (Аврамчук, 2017). Те питання обговорювалося в дисертації Лінь Цзюньда (Лінь Цзюньда, 2022), але мусимо доповнити й уточнити ряд положень.

Велике значення для впровадження релігійної терпимості мають привілеї 1563 і 1568 років. Обидва документи, прийняті напередодні Люблінської унії, задекларували рівність християн різних конфесій в католицькій державі. У намірах короля Сигізмунда Августа це була одна з основ унії 1569 року. Завдяки зазначеним привілеям православні теоретично отримали навіть більші можливості в політичному розвої у Великому князівстві Литовському, але аж ніяк не практично. Як показав наступний історичний розвиток Речі Посполитої, між декларацією і здійсненням конфесійної рівності все ж таки стояла стіна.

На думку Ю. Бардаха, відомого знавця з питань унії Польщі і Литви, «релігійна терпимість улатвила реалізацію польсько-литовської унії і вагомим способом спричинилася до визна-

ння православною українською шляхтою включення Волині, Придніпров'я і Поділля (Bardach, 1998: 32)». Щоб мати повніший образ, треба подивитися на «Ягеллонську ідею» у поєднанні з ідеєю Польщі, як «передмур'я Європи» чи «передмур'я християнства» (Bardach, 1998: 32). «Ягеллонська ідея» заклала в основу історичних концепцій ідею польського місіонізму щодо народів Східної Європи в їх культурному європейському поступі і захисті від східних загроз (з боку турків і татар).

«Ягеллонська ідея», яку підняли представники Краківської історичної школи, не є якоюсь вадою чи помилкою. Є. Сінкевич слушно зазначає, що висвітлення історичного минулого кожного народу до певної міри є міфологізованим» (Сінкевич, 1020: 23). Свій внесок у цю справу зробили політики, письменники, історики, священики й пересічні громадяни. Очевидно, що дослідники всіх часів і народів на догоду конкретній ситуації приносять в жертву принципи пошуку об'єктивної істини на користь певних консолідуючих націю чинників. Фундатори Краківської історичної школи і прихильники «Ягеллонської ідеї» були людьми, що залишили помітний слід в історіографії та історії польської суспільно-політичної думки.

У міжвоєнний період «Ягеллонська ідея» закладалась політичним табором Ю. Пілсудського в основу «концепції міжмор'я», що передбачала утворення союзу народів на просторах між Балтійським та Чорним морями. У відносинах всередині Другої Речі Посполитої, в якій значний відсоток населення становили національні меншини, концепція передбачала встановлення курсу на міжнаціональну співпрацю і формування єдиної політичної нації, правда, з проведенням державною заходів щодо колонізації цих меншин.

Висновки. Уміла інтерпретація культурної спадщини багатьох сучасних народів може бути творчим натхненням як для розуміння, діагностики, так і для формування шляхів вирішення протиріч, конфліктів і постановки питань розвитку перед викликами сьогодення для світу.

Політично «Ягеллонська ідея» завжди мала різне сприйняття в окремих країнах, які створюють специфічний «Ягеллонський простір» від Балтійського моря до Чорного. Проте варто пам'ятати, що цей простір було «завойовано» не стільки мечем, а передовсім дискурсом інтересів, більшою чи меншою мірою відчутним почуттям спільності, у вимірі різноманіття форм їхнього життя, вважаючи його різновидом людської реалізації, вираження і багатства.

Справжня «Ягеллонська ідея», не пропагуючи насильства, не відступаючи від договорказів до «любові і злагоди», передбачала прогрес до зближення та об'єднання народів (14), однак у тодішніх реаліях суспільного розвитку не могла бути здійснена у своєму позитивному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамчук О. «Ягеллонська ідея» reconsidered: Україна у працях Оскара Галецького (1891–1973). Київ: Польські студії, 2017. Вип. 10. С. 52–76.
2. Андросова Д., Маркова О. Антропологія та культурологія: методологічні пересічення й антитези. Вісник Нац.академії керівних кадрів культури і мистецтв. Щоквартальний науковий журнал. Київ 2022. Вип. 2. С. 3–8.
3. Лінь Цзюньд. Фортепіанні сонати Л. Бетховена у музично-стильовому контексті XVIII–XIX століть: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 «Музичне мистецтво». Одеса, 2022. 180 с.
4. Маркова О. Метафізика історії XX століття і музична культура. *Сучасний культурний простір у мистецтвознавчому дискурсі. Матеріали Міжнародної дистанційної науково-практичної конференції. 14 листопада 2019 р.* Київ, 2019. С. 23–25.
5. Муравська О.В. Східнохристиянська парадигма європейської культури і музика XVIII–XX стол: монографія. Одеса: Астропринт, 2017. 564 с.
6. Подобас І. Мазурки Ф. Шопена в контексті варшавського бідермаєра дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 «Музичне мистецтво». 2012. С. 9.
7. Сінкевич Є. Г. Краківська історична школа в польській історіографії. Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2010. 332 с.
8. Abramowicz L. Dwie drogi. Przegląd Wileński. 27 I (9 II). Wilno: 1912. № 5.
9. Balzer O. Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej. Lwów, 1919. 825 s.
10. Bardach J. O Rzeczpospolitą obojg narodów. Warszawa, 1998. 72 s.
11. Grzybowski S., Dzieje Polski i Litwy 1506–1648, Kraków, 2000. 415 s.
12. Halecki O. Polska wschodnia. Chrześcijańska myśl społeczna na emigracji. Londyn, 1991. S. 221–224.
13. Kamieniecki W. Idea Jagiellońska. Warszawa, 1929. 39 s.
14. Konopczyński W. Dzieje Polski nowożytnej. Warszawa, 1986. P. 316.
15. Krzemiński S. Jagiellonowie. Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, t. XXXI, Warszawa, 1903. S. 381–382.
16. Tazbir J. Synkretyzm a kultura sarmatska. Teksty. 1974. № 4. S. 46–52.

REFERENCES

1. Avramchuk, O. (2017). «Jagiellonian idea» reconsidered: Ukraine in pratsiakh Oskara Haletskoho (1891–1973). [“Jagiellonian idea” reconsidered: Ukraine in the writings of Oskar Galetsky (1891–1973)]. Kyiv: Polski studii, 2017. Vyp. 10. S. 52-76.- Kyiv: Polish Studies., Vol. 10. P. 52-76. [in Ukrainian].
2. Androsova D., Markova O. (2022). Antropoloheia ta kulturoloheia: metodolohichni peresichennia y antytezy. [Anthropology and cultural studies: methodological intersections and antitheses. Bulletin of the National Academy of Managerial Personnel of Culture and Arts]. Visnyk Nats.akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. Shchokvartalnyi naukovyi zhurnal. Kyiv. Vyp.2. S. 3-8.- Quarterly scientific journal. Kyiv. Issue 2. P. 3-8. [in Ukrainian].
3. Lin, Tszuind. (2022). Fortepianni sonaty L. Betkhovena u muzychno-stylovomu konteksti XVIII–XIX stolit: dys. ... kand. mystetstvovnavstva: 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». [Beethoven’s piano sonatas in the musical and stylistic context of the 18th–19th centuries: diss. ... candidate art history: 17.00.03 “Musical art”]. Odessa, 180 s. [in Ukrainian].
4. Markova, O. (2019). Metafizyka istorii XX stolittia i muzychna kultura. Suchasnyi kulturnyi prostir u mystetstvovnavchomu dyskursi. [Metaphysics of History of the 20th Century and Musical Culture. Modern cultural space in art history discourse]. Materialy Mizhnarodnoi dystantsiinoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Kyiv, S. 23-25.- Materials of the International remote scientific and practical conference. Kyiv, P. 23-25. [in Ukrainian].
5. Muravska, O. (2017). Skhidnohkrystyianska paradyhma yevropeiskoi kultury i muzyka XVIII–XX stol: monohrafiia. [Eastern Christian paradigm of European culture and music XVIII–XX table: monograph]. Odessa: Astroprynt., 564 s.- Odessa: Astroprint, 564 p. [in Ukrainian].
6. Podobas, I. Mazurky F. (2012). Shopena v konteksti varshavskoho bidermaiera dys. ... kand. mystetstvovnavstva: 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». [Mazurka by F. Chopin in the context of Warsaw Biedermeier diss. ... candidate art history: 17.00.03 “Musical art”]. S. 9. [in Ukrainian].
7. Sinkevych, Ye. H. (2010). Krakivska istorychna shkola v polskii istoriohrafii. [Krakow historical school in Polish historiography]. Chornomorskyi derzhavnyi universytet im. Petra Mohyly. Mykolaiv: Vyd-vo Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly, 332 s.- Black Sea State University named after Peter’s Tomb. Mykolaiv: Department of the Black Sea State University named after Petra Mohyly, 332 p. [in Ukrainian].
8. Abramowicz, L. (1912). Dwie drogi. [Two roads]. Przegląd Wileński. 27 I (9 II). Wilno. № 5. -Vilnius Review. January 27 (February 9). Vilnius. № 5. [in Polish].
9. Balzer, O. (1919). Tradycja dziejowa unii polsko-litewskiej. [Historical tradition of the Polish-Lithuanian union]. Lwów. 825 s.- Lviv. 825 s. [in Polish].
10. Bardach, J. (1998). Rzeczpospolitą obojg narodów. [About the Republic of both nations]. Warszawa, 72 s.- Warsaw, 72 pp. [in Polish].
11. Grzybowski, S. (2000). Dzieje Polski i Litwy 1506–1648. [History of Poland and Lithuania 1506–1648]. Kraków, 415 p. [in Polish].
12. Halecki, O. (1991). Polska wschodnia. Chrześcijańska myśl społeczna na emigracji. [Eastern Poland. Christian social thought in emigration]. Londyn, P. 221–224. [in Polish].
13. Kamieniecki, W. (1929). Idea Jagiellońska. [The Jagiellonian Idea]. Warszawa, 39 p. [in Polish].
14. Konopczyński, W. (1986). Dzieje Polski nowożytnej. [History of modern Poland]. Warszawa. P. 316. [in Polish].
15. Krzemiński, S. (1903). Jagiellonowie. Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana. [Jagiellonians. Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, vol. XXXI]. t. XXXI, Warszawa, P. 381–382. [in Polish].
16. Tazbir, J. (1974). Synkretyzm a kultura sarmatska. Teksty. № 4. S. 46–52.

Володимир ГРЕК,

orcid.org/0000-0002-8622-3082

заслужений діяч мистецтв України, доцент,

в. о. завідувача кафедри хореографії

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв

(Київ, Україна) *v.hrek@kmaest.edu.ua*

ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ МИСТЕЦТВА БАЛЕТМЕЙСТЕРА ТА ІМПРОВІЗАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ХОРЕОГРАФА

Хореографічна освіта сьогодення ставить на меті не тільки підготовку фахівців, які могли би застосовувати знання, уміння та навички на практиці, а й формує умови для встановлення зв'язків між ними. Концепція сучасної освіти орієнтована на саморозвиток та самовдосконалення не тільки здобувачів освіти, а й надавачів освіти і відповідно, створює умови для постійного вдосконалення освітнього процесу з метою систематизації, упорядкування та глибокого розуміння сучасних тенденцій розвитку мистецької освіти. Сучасний стан підготовки бакалавра хореографії орієнтований на системну та послідовну структуру підготовки фахівця, використовуючи методи, які у комплексному підході формують необхідні компетенції для успішної роботи за фахом. Освітньо-професійні програми з підготовки фахівців у сфері хореографічного мистецтва запропоновані здобувачам освіти в Україні, мають широкий перелік дисциплін, які орієнтовані на формування спеціальних, фахових компетентностей майбутнього хореографа. Структуро – логічні схеми даних програм розкривають логічність та послідовність викладання дисциплін на різних циклах навчання і формують загальне уявлення про навчальний процес та його шлях. Кількість, назви та порядок їх вивчення є безумовно важливими, але не менш важливим є комплексна взаємодія базових дисциплін задля вдосконалення професійних навичок здобувача освіти у ході його професійної траєкторії зростання. У мистецькій освіті існує думка, що кожна дисципліна (освітня компонента) формує свою унікальну систему знань, вмінь та навичок ніби виокремлюючи важливість даної дисципліни. Дійсно, цінність кожної дисципліни, якщо вона дійсно цінна - вкрай важлива, проте жодна освітня компонента сама по собі у відриві від інших дисциплін неспроможна самостійно сформулювати і розвинути професійну компетентність фахівця. Синтез знань із різних практико-орієнтованих дисциплін здійснюється педагогами хореографії в основному самостійно і базується на особистісному професійному рівні та досвіді роботи. Це дає поштовх для дослідження інтердисциплінарних зв'язків, які здатні істотно вплинути на підвищення якості фахового зростання майбутніх хореографів та визначити зв'язки, які поглиблюють професійні навички здобувача освіти у ході їх комплексної взаємодії.

Ключові слова: мистецтво балетмейстера, танцювальна та контактна імпровізація, інтердисциплінарні зв'язки, хореограф, танцівник, дихання, асоціація.

Volodymyr GREK,

orcid.org/0000-0002-8622-3082

Honored Artist of Ukraine, Associate Professor;

Acting Head of the Department of Choreography

Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts

(Kyiv, Ukraine) *v.hrek@kmaest.edu.ua*

INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS OF THE ART OF BALLET MASTER AND IMPROVISATION IN THE PROCESS OF TRAINING THE FUTURE CHOREOGRAPHER

Today's choreographic education aims not only to train specialists who could apply knowledge, skills and abilities in practice, but also creates conditions for establishing connections between them. The concept of modern education is focused on the self-development and self-improvement of not only education seekers, but also education providers and, accordingly, creates conditions for continuous improvement of the educational process in order to systematize, organize and deeply understand modern trends in the development of art education. The current state of training for a bachelor of choreography is focused on a systematic and consistent structure of specialist training, using methods that, in an integrated approach, form the necessary competencies for successful work in the profession. Educational and professional programs for the training of specialists in the field of choreographic art offered to education seekers in Ukraine, have a wide list of disciplines, which are focused on the formation of special, professional competencies of the future choreographer. Structure-logical schemes of these programs reveal the logic and sequence of teaching disciplines in different cycles of study and form a general idea of the educational process and its path. The number, names and order

of their study are definitely important, but no less important is the complex interaction of the basic disciplines in order to improve the professional skills of the student in the course of his professional growth trajectory. In art education, there is an opinion that each discipline (educational component) forms its own unique system of knowledge, abilities and skills, as if highlighting the importance of this discipline. Indeed, the value of each discipline, if it is really valuable, is extremely important, but no educational component by itself, separated from other disciplines, is capable of independently forming and developing the professional competence of a specialist. The synthesis of knowledge from various practical-oriented disciplines is carried out by choreography teachers mainly independently and is based on personal professional level and work experience. This gives impetus to the study of interdisciplinary connections, which can significantly affect the quality of professional growth of future choreographers and identify connections that deepen the professional skills of the student in the course of their complex interaction.

Key words: *the art of the ballet master, dance and contact improvisation, interdisciplinary connections, choreographer, dancer, breathing, association, creativity, learner, Bachelor of Choreography training.*

Постановка проблеми. Більшість освітньо-професійних програм за спеціальністю 024 Хореографія відповідно Стандарту вищої освіти спрямовані на «підготовку фахівців в сфері виконавського мистецтва, балетмейстерської, викладацької, методичної, діяльності в сфері початкової, профільної, фахової передвищої мистецької освіти» (Стандарт вищої освіти. Перший (бакалаврський рівень) вищої освіти. Ступінь бакалавр. Галузь знань 02 Культура та мистецтво, спеціальність: 024 Хореографія, 2020: 6).

Серед запропонованих освітніх компонентів таких освітньо-професійних програм можна зустріти дисципліни «Мистецтво балетмейстера» та «Танцювальна та контактна імпровізація». Кожна з цих дисциплін забезпечує формування відповідних спеціальних чи професійних компетентностей майбутнього хореографа. Переважно, ці компоненти можуть викладатися у різних семестрах, але можна розглянути формат викладання їх паралельно і визначити інтердисциплінарні зв'язки, які є визначальною тенденцією сучасного педагогічного процесу, орієнтованого на підготовку майбутнього хореографа з метою розвитку унікального балетмейстерського «Я».

Аналіз досліджень. Важливість використання імпровізації у хореографії розглядають такі науковці: Хоцяновська Л.Ф., розглядає імпровізацію як засіб розвитку творчих здібностей студентів на уроках Мистецтва балетмейстера (Хоцяновська, 2018: 204–2012), Коновалова Г.О., приділяє увагу контактній імпровізації як елементу вдосконалення професійної майстерності танцівника (Коновалова, 2011: 72–76), Марушка М.М., досліджує використання прийомів імпровізації та акторської майстерності на уроках хореографії як однієї з умов творчої реалізації учнів (Марушка, 2012: 152–155). Наукові розвідки та висвітлені проблеми є безперечно важливими, проте хотілось би звернути увагу на інтердисциплінарні зв'язки дисциплін і проаналізувати особливості формування професійних навичок у розрізі вза-

ємодії та доповнення цих компонентів під час освітнього процесу.

Мета статті – розглянути інтердисциплінарні зв'язки дисциплін «Мистецтво балетмейстера» та «Танцювальна та контактна імпровізація» їх взаємозв'язок та формування відповідних фахових компетентностей майбутнього хореографа.

Виклад основного матеріалу. Функції розвитку креативного та аналітичного мислення при створенні високохудожніх хореографічних творів у здобувача освіти Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв, покликана виконувати освітня компонента «Мистецтво балетмейстера». Дана дисципліна є важливим компонентом загального процесу фахової підготовки бакалавра хореографії. Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування навичок композиційно-постановочного процесу та формування компетентностей необхідних для здійснення балетмейстерської діяльності. Зазвичай, вивчення даного курсу орієнтоване на розширення лексичного діапазону та його складових, творчого світогляду та професійної реалізації в межах постановочної діяльності у галузі хореографічного мистецтва. Процес постановки хореографічних творів вимагає від постановника мати творче, нестандартне мислення, наявність естетичного смаку і вміння аналізувати та з'єднувати творчі ідеї в практичному втіленні задля створення авторського мистецького продукту.

Головним завданням курсу з танцювальної та контактної імпровізації є формування цілісної, послідовної та індивідуальної системи пошуково-тілесних можливостей танцівника, формування індивідуальної траєкторії створення авторського хореографічного тексту для подальшої професійної діяльності. Вивчення даного курсу орієнтоване на створення умов для розвитку фантазії, власного хореографічного стилю та вміння застосовувати отримані знання та навички на практиці. Таким чином, обидві освітні компоненти формують навички створення хореографічного

тексту як основи хореографічної композиції, реалізуючи практичне втілення творчого задуму відповідно до авторського бачення та особистісних якостей автора. Симбіоз співіснування цих дисциплін створює унікальні умови для органічного співіснування, де обидва компоненти одержують взаємну вигоду та доповнюють один одного в умовах практико-орієнтовного навчання Інтердисциплінарний підхід визначається у довідковій літературі як підхід, що практикує дослідження при використанні двох або більше дисциплін і веде до покращення їх розуміння (Бусел, 2001). Інтердисциплінарність на сьогодні є визначальним інструментом освітнього середовища, який дає можливість цьому процесу стати цілеспрямованим, продуктивним і формує усвідомлення важливості взаємодії освітніх компонент освітньо-професійних програм задля досягнення програмних результатів, необхідних для подальшої роботи за фахом. Думка про те, що професійна мобільність здобувача формується у процесі систематизації різних етапів засвоєння програмного матеріалу, підтверджується дослідженнями іноземних науковців (Azizkhanova та ін., 2021: 1683).

До прикладу, викладання дисциплін «Мистецтво балетмейстера» та «Танцювальна та контактна імпровізація» на освітньо-професійній програмі «Хореографія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у Київській муніципальній академії естрадного та циркового мистецтв, здійснюється паралельно, де один із компонентів є обов'язковим, а інший – вибіркоким, який був вибраний здобувачами освіти користуючись правом індивідуальної траєкторії зростання. Обидві дисципліни викладались здобувачам освіти у 3 семестрі і яскраво продемонстрували більш глибокий та усвідомлений підхід у процесі постановочної роботи. Основні знання, уміння та навички отримані з однієї дисципліни були логічно застосовані у іншій. Неординарний вибір теми постановки спонукав здобувачів до нестандартного підходу у контексті лексичних та композиційних конструкцій. Під час демонстрації творчих робіт серед глядацької аудиторії, екзаменаційною комісією були відмічені наступні роботи: «Хто я насправді?», «Знайомі незнайомці», «Як це – бути в тіні?» та інші. На основі практичної взаємодії даних дисциплін хотілось би визначити основні інструменти, які окреслюють інтердисциплінарні зв'язки та формують усвідомлення важливості їх взаємодії на практиці.

Робота з тілом та унікальністю його рухових дій притаманна обом дисциплінам. У першому і другому випадках, важливим є робота з усвідомленим

тілом, оскільки переважна більшість рухових дій у хореографії диктуються чужими смислами та активізацією рухових дій, що формують певні категоріальні рухові звички. У імпровізації, як і в мистецтві балетмейстера важливими є вміння відчувати сигнали тіла і реагувати на них з позиції практики усвідомленості. Рух – найменша структурна одиниця танцю і його виразність та природність залежить насамперед від вміння вийти за рамки звичного автоматичного відтворення і знайти свій унікальний і неповторний елемент самовираження, як найвищий прояв розуміння себе і своїх рухових звичок. Практика роботи з ведучими голосами тіла формує у танцівника розуміння важливості роботи всіх частин тіла, їх особливості, автономії та важливості цілісної взаємодії при створенні хореографічних фраз. Дослідження усвідомленості руху, зав'язків в тілі та розуміння цих процесів є нагальною потребою, оскільки формують органічну сферу танцівника спочатку – на рівні тіла, а потім думок, які реалізуються в образах та їх утіленнях у постановочному процесі.

Дихання, як основний рушій подальшої активності танцівника є чинником свідомого контролю цього процесу, який є не тільки фізичним процесом, а й динамічною окрасою руху. Практики роботи з диханням на імпровізації концертують увагу танцівника на цих процесах, і надалі, при створенні хореографічного тексту стають ще одним важливим інструментом, який вносить певні інтонаційні характеристики у зовнішні аспекти сприйняття руху у його візуальних характеристиках.

Уміння працювати зі сферичним простором, вертикальними та горизонтальними площинами, графікою та траєкторією пересувань танцівника є фундаментальними інструментами як у процесі дослідження руху так і реалізації цього процесу у композиційній побудові хореографічного твору. Малюнок танцю, його багатоплановість та оригінальність – один з важливих інструментів втілення композиції, який додає твору динамічності та оригінальності. Графічні пересування та композиційні переходи у композиції характеризують нестандартні підходи постановника до створення хореографічного твору, що реалізуються у створенні нових форм, які мають візуальні ознаки просторовості композиції.

Не можна оминати і важливість відтворення хореографічної лексики у різних ритмічних малюнках. Базові поняття роботи з регістрами швидкості під час роботи в імпровізації спрямовані на деталізацію і розуміння поняття ритму, темпу та його візуальних каналів сприйняття. Цей

інструмент не тільки окреслює перспективні можливості виконання руху в різних ритмічних малюнках, а й надає майбутньому постановнику розуміння про ритмічну складову процесу постановки та його впливу на загальні динамічні відтінки створення хореографічної композиції. Окрему увагу слід приділити роботі з музичним супроводом, його композицією та загальною динамікою музичного твору. Органічність співвідношення тексту та музичної основи, вчить постановника упорядковувати ці інструменти задля досягнення музикальності відтворення запропонованого тексту на основі обраної музичної композиції, уникаючи динамічних провалів та порушень композиційних прийомів. Цікавою формою роботи задля розвитку уяви є робота зі звуковими та словесними наративами, де основою виникнення руху є спонтанність та звукові ефекти, що впливають на емоційність та природність виникнення руху, його подальшої трансформації під впливом імпровізаційних дій танцівника.

Асоціативний ряд та його втілення під час виконання рухових дій – ще один з важливих інструментів хореографа. Асоціація допомагає створювати не лише зовнішню форму, а й наповнювати рух сенсами, певними емоційними характеристиками та зримими інструментами втілення. В режимі реального часу, танцівник має можливість відстежувати яким чином асоціація формує емоційний контекст, яким чином у ході взаємодії з партнером розвивається емоція і як в подальшому вона впливає на тіло і його рухову активність. Часто, при створенні лексичного матеріалу до хореографічних композицій чи мініатюр, здобувачі освіти керуються лише зовнішніми формами, створюють пласти хореографічного тексту без змістового наповнення і як наслідок, усвідомлюють брак органічності з образом, його характеристиками і переживаннями. При створенні хореографічної лексики, асоціативний ряд з яким багато працюють на імпровізації упорядковує цей процес, наповнює його сенсами і формує усвідомлене, цілісне, органічне втілення на основі спостережень і зменшення інтенсивності власних переживань.

Постановка хореографічних композицій, як і імпровізація- процес складний, нестабільний і вимагає від хореографа неабияких зусиль з точки зору психологічної рівноваги. Перші спроби щось виконати чи поставити завжди супроводжуються думками про оцінку результатів роботи. Деякі здобувачі освіти поринають у цей процес вільно і без примусу, а дехто закривається у собі через власну невпевненість та психологічні зажими.

Опрацювання зажимів як тілесного так і психологічного характеру не тільки розкривають танцівника, а й формують легкість та природність постановочного процесу з точки зору творчості, зменшують використання механічних рухових дій задля досягнення результатів, пов'язаних з виконанням практичних чи творчих завдань. У ході таких досліджень з'являється усвідомлення природних процесів творчості, блоки які виникають у процесі роботи стають не бар'єром, а викликом, який стимулює у постановника творчий процес.

Уміння відхилятися від традиційних форм, формувати та генерувати нестандартні та оригінальні ідеї на основі авторського мислення є інтердисциплінарним інструментом, який використовується в обох дисциплінах. Творчість як процес створення унікального мистецького продукту супроводжується спонтанними діями на основі власної фантазії та уяви. Здатність йти на ризик, бажання долати стереотипи та інтуїтивність прийняття рішень – ознаки креативної особистості, які розвивають у хореографа вміння приймати рішення і у подальшому, будуть відрізнятися оригінальністю мистецького продукту, який створює хореограф.

Висновки. Викладання вищезазначених освітніх компонент у освітньому процесі який орієнтований на підготовку бакалаврів хореографії, яскраво демонструє використання інтердисциплінарних зв'язків, які чітко окреслюють перспективи їх взаємодії на формування професійних компетенцій необхідних для успішної роботи за фахом. Деталізація впливу однієї дисципліни на іншу формує гнучкий і неформальний підхід у викладанні інтегративного характеру, що дає можливість усвідомлення, реалізації та презентації результатів навчання. У цьому процесі важливим є не просто усвідомлення важливості сформованих умінь та навичок з різних дисциплін, а й необхідність комплексного застосування у подальшій професійній діяльності хореографа. Досвід роботи викладання даних дисциплін у паралелі показав, що засвоєння програмного матеріалу в одній дисципліні підсилює результати практичної роботи в іншій. Аналізуючи результати роботи у сфері дослідження можливостей власного тіла, здобувачі освіти визначають так звані «вузли» взаємодії, які інтегруються з однієї дисципліни в іншу і мають комплексну взаємодію. Здобувачі освіти усвідомлюють важливість освітніх компонент у розрізі практичного застосування набутих знань умінь та навичок, а науково-педагогічні працівники формують загальне уявлення взаємодії цих компонентів задля досягнення та покращення

щення результатів навчання у розрізі формування практичних навичок здобувачів освіти. Такий підхід дає можливість не тільки удосконалити зміст робочих програм окремих навчальних дис-

циплін, а й здійснювати наукові розвідки з метою досліджень та систематизації таких взаємодій для подальшого творчого удосконалення майбутніх хореографів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпін: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Коновалова Г.О. Контактна імпровізація як елемент вдосконалення професійної майстерності танцівника. Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство. 2011. Вип. 25. С. 72–76.
3. Марушка М. М. Прийоми імпровізації та акторської майстерності на уроках хореографії як одна з умов творчої реалізації учнів. Молодь і ринок. 2012. № 8. С. 152–155.
4. Стандарт вищої освіти. Перший (бакалаврський рівень) вищої освіти. Ступінь бакалавр. Галузь знань 02 Культура та мистецтво, спеціальність: 024 Хореографія. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2020/03/024-choreografia-B.pdf> (дата звернення: 03.01.2024).
5. Хоцяновська Л. Ф. Імпровізація як засіб розвитку творчих здібностей на уроках «Мистецтво балетмейстера». Культура України. Серія: Мистецтвознавство. 2018. Вип. 59. С. 204–212.
6. Azizkhanova, D. K., Almetov, N. S., Turdaliyeva, S. Z., Musakhanova, G. M., & Aitzhanova, A. B. (2021). *Formation of professional mobility of future specialists in the process of choreographic education*. *CJES*. 2021. Vol. 16, №. 4. P. 1680–1703.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Irpin: VTF «Perun», 2001. 1440 s. [in Ukrainian];
2. Konovalova H.O. (2011) Kontaktna improvizatsiia yak element vdoskonalennia profesiinoi maisternosti tantsivnyka [Contact improvisation as an element of improving a dancer's professional skills] Visnyk KNUKIM. Serii: Mystetstvoznnavstvo. 2011. Vyp. 25. S. 72–76. [in Ukrainian];
3. Marushka M.M. (2012) Priiomy improvizatsii ta aktorskoi maisternosti na urokakh khoreohrafiu yak odna z umov tvorchoi realizatsii uchniv [Techniques of improvisation and acting skills in choreography classes as one of the conditions for students' creative realization] Molod i ryнок. 2012. № 8. S. 152–155. [in Ukrainian];
4. Standart vyshchoi osvity. Pershyi (bakalavrskyi riven) vyshchoi osvity. Stupin bakalavr. Haluz znan 02 Kultura ta mystetstvo, spetsialnist: 024 Khoreohrafiia [Standard of higher education. The first (bachelor's level) of higher education. Bachelor's degree. Field of knowledge 02 Culture and art, specialist : 024 Choreography] URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2020/03/024-choreografia-B.pdf> [in Ukrainian]
5. Khotisianovska L. F. (2018) Improvizatsiia yak zasib rozvytku tvorchykh zdbnostei na urokakh «Mystetstvo baletmeistera» [Improvisation as a means of developing creative abilities in the lessons «The Art of the Ballet Master»] Kultura Ukrainy. Serii: Mystetstvoznnavstvo. 2018. Vyp. 59. S. 204–212. [in Ukrainian];
6. Azizkhanova, D., Almetov, N., Turdaliyeva, S., Musakhanova, G., & Aitzhanova, A. (2021). *Formation of Professional Mobility of Future Specialists in the Process of Choreographic Education*. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 16 (4),

УДК 786.2:78.038.2(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-13>**Юлія ГРИЦУН,***orcid.org/0000-0003-4829-6608*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри мистецьких дисциплін

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

(Чернігів, Україна) *yuliagritsun72@gmail.com***Дзвіна ГУСАР,***orcid.org/0000-0002-4237-3687*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри естрадно-вокального мистецтва

Університету Короля Данила

(Івано-Франківськ, Україна) *dzwina.husar@ukr.net***Олена СПОЛЬСЬКА,***orcid.org/0000-0002-2397-2035*

доктор філософії зі спеціальності 025 Музичне мистецтво,

асистент кафедри театрального мистецтва, провідний фахівець ректорату

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *olenadovbush84@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОРІВНЯННЯ СТИЛІВ ФОРТЕПІАННОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ В РІЗНИХ МУЗИЧНИХ ЖАНРАХ

У статті розглядаються та порівнюються стилі фортепіанної імпровізації в різних музичних жанрах, при-
таманних фортепіанній музиці. Актуальність дослідження зумовлена постійною еволюцією музичної сцени та
розширенням музичних горизонтів. Зростання важливості імпровізації в сучасній музичній практиці визначає
необхідність вивчення та порівняння її стилів у різних жанрах.

Мета статті – проаналізувати та зіставити особливості фортепіанної імпровізації в жанрах фортепіан-
ної музики, таких як соната, етюд, прелюдія, ноктюрн, варіації та інші, зокрема, розглянути вплив цих жанрів
на творчість музикантів та розвиток музичної культури в цілому. Для досягнення мети в процесі дослідження
було вирішено низку завдань: визначено сутність поняття «імпровізація» в контексті музичного виконавства;
розглянуто жанри фортепіанної музики, в яких здійснюється фортепіанна імпровізація; досліджено та зістав-
лено стилі фортепіанної імпровізації в межах жанрів фортепіанної музики, таких як соната, етюд, прелю-
дія, ноктюрн, варіації, сюїта, балада, фортепіанний концерт та романс. В процесі дослідження використано
загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що фортепіанна імпровізація розкривається у багатьох жанрах,
таких як соната, етюд, прелюдія, ноктюрн, варіації, сюїта, балада, фортепіанний концерт та романс. Усі вони
сприяють розкриттю унікальних стилів фортепіанної імпровізації, надаючи кожному власне звучання та харак-
тер. Імпровізація в різних жанрах фортепіанної музики має спільні елементи, що включають експерименти з орна-
ментикою, варіаціями та виражальними прийомами. Піаністи дотримуються тонкого балансу між вишуканим
композиторським задумом та внесенням особистих штрихів, підкреслюючи динамічну природу імпровізації.

Результати дослідження надають практичну цінність через сприяння творчому розвитку музикантів, вдо-
сконалення виконавських навичок, розробку нових освітніх програм та стимулювання творчої взаємодії в музич-
ній спільноті.

Ключові слова: фортепіанна імпровізація, музичне виконавство, соната, етюд, варіації, орнаментика.

Yuliia HRYTSUN,

orcid.org/0000-0003-4829-6608

PhD in Arts,

*Associate Professor at the Department of the Art Disciplines
National University "Chernihiv Collegium" named after T.G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine) yuliagritsun72@gmail.com*

Dzvina HUSAR,

orcid.org/0000-0002-4237-3687

Candidate of Art Studies,

*Associate Professor at the Department of Pop and Vocal Art
King Danylo University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) dzvina.husar@ukr.net*

Olena SPOLSKA,

orcid.org/0000-0002-2397-2035

*Doctor of Philosophy in the Specialty 025 Musical,
Assistant at the Department of Theatrical Art, Leading Specialist of the Administration
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) olenadovbush84@gmail.com*

RESEARCH AND COMPARISON OF PIANO IMPROVISATION STYLES IN DIFFERENT MUSICAL GENRES

The article examines and compares the styles of piano improvisation in different musical genres inherent in piano music. The relevance of the study is due to the constant evolution of the music scene and the expansion of musical horizons. The growing importance of improvisation in contemporary musical practice necessitates the study and comparison of its styles in different genres.

The purpose of the article is to analyze and compare the peculiarities of piano improvisation in the genres of piano music, such as sonata, etude, prelude, nocturne, variations, and others, in particular, to consider the influence of these genres on the creativity of musicians and the development of musical culture in general. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: to define the essence of the concept of «improvisation» in the context of musical performance; to consider the genres of piano music in which piano improvisation is performed; to study and compare the styles of piano improvisation within the genres of piano music, such as sonata, etude, prelude, nocturne, variations, suite, ballad, piano concerto and romance. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study found that piano improvisation is revealed in many genres, such as sonata, etude, prelude, nocturne, variations, suite, ballad, piano concerto and romance. All of them contribute to the discovery of unique styles of piano improvisation, giving each one its own sound and character. Improvisation in different genres of piano music has common elements, including experiments with ornamentation, variations, and expressive techniques. The pianists strike a delicate balance between honoring the composer's intentions and adding personal touches, emphasizing the dynamic nature of improvisation.

The results of the study have practical value by promoting the creative development of musicians, improving performance skills, developing new educational programs, and stimulating creative interaction in the music community.

Key words: *piano improvisation, musical performance, sonata, etude, variations, ornamentation.*

Постановка проблеми. Фортепіанна імпровізація, як складна форма мистецтва, що характеризується спонтанною творчістю та музичною винахідливістю, є свідченням майстерності, креативності та глибокого зв'язку виконавця з інструментом. Її значення виходить за рамки простого виконання нот, охоплюючи багате полотно культурних, історичних та емоційних вимірів, які варіюються в різних музичних жанрах. Важливість фортепіанної імпровізації полягає не лише в технічній майстерності, але й у здатності передавати унікальні сюжети, емоції та культурні впливи. Чи то складні сонати культових піаністів, таких як

Телоніус Монк, чи то емоційні етюдні композиції віртуозів, таких як Ференц Ліст, чи то проникливі прелюдії Отіса Спанна – кожен жанр фортепіанної музики надає імпровізації своє особливе звучання та стиль.

Дослідження має на меті розкрити тонкощі фортепіанної імпровізації, шляхом вивчення її проявів в таких жанрах, як соната, етюд, прелюдія, ноктюрн, варіації та інших жанрах, притаманних фортепіанній музиці. Досліджуючи унікальні особливості імпровізації в межах кожного жанру, прагнемо розкрити культурні та емоційні резонанси, котрі формують цю мистецьку практику.

Оскільки традиційні межі між музичними жанрами в сучасній музиці стають дедалі більш розмитими, й всебічне вивчення фортепіанної імпровізації набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фортепіанна імпровізація та жанри фортепіанної музики, в яких вона реалізується, розглядається в роботах багатьох науковців, таких як Денисюк І. С., Безклубенко С. Д., Гульцова Д. П., Кривицька Т., Купіна Д. Д. та Горбенюк Г. О., Кричинська О. В., Мудра С. Однак недостатньо дослідженими залишаються стилі фортепіанної імпровізації в різних жанрах фортепіанної музики, таких як соната, етюд, прелюдія, ноктюрн, варіації, сюїта, балада, фортепіанний концерт та романс.

Мета статті – проаналізувати та зіставити особливості фортепіанної імпровізації в жанрах фортепіанної музики, таких як соната, етюд, прелюдія, ноктюрн, варіації та інші, зокрема, розглянути вплив цих жанрів на творчість музикантів та розвиток музичної культури в цілому.

Виклад основного матеріалу. Імпровізація є повсюдним і міждисциплінарним явищем, що знаходить вираження у філософській, психологічній, педагогічній та технічній сферах. Її всепроникний вплив поширюється навіть на різні аспекти повсякденного життя, а найглибша й найтонша реалізація відбувається у сфері мистецтва (Денисюк, 2016: 18–21). Етимологія терміну «імпровізація», що походить з латинської мови (*improvisus* – непередбачуваний, *ex improvisare* – без підготовки), підкреслює спонтанність як центральну рису імпровізаційного процесу. Водночас у художньому виконавстві імпровізація характеризується як «творчість з ходу», що являє собою спонтанний акт без попередньої підготовки (Безклубенко, 2010: 256).

Яскравий та багатогранний прояв імпровізації найбільш помітний у музичному виконавстві, де її динамічна і неоднозначна природа виходить на перший план. З огляду на фокус нашого дослідження, продовжимо розвідку, заглибившись у сферу музичної імпровізації, зокрема, звернувши увагу на фортепіанну імпровізацію та її стилі в різних музичних жанрах.

Важливо відзначити, що практика фортепіанної імпровізації розгортається в багатому розмаїтті жанрів (табл. 1).

Зазначені жанри демонструють багатогранність фортепіанної музики, що охоплює різні стилі, емоції та технічні вимоги. Заглибимося в стилі фортепіанної імпровізації в межах кожного жанру:

Фортепіанна соната. У фортепіанних сонатах імпровізація часто включає в себе дослідження

тематичного матеріалу, що міститься в частинах. Піаністи можуть експериментувати зі зміною порядку фраз, введенням нових мотивів або створенням перехідних пасажів. Такий імпровізаційний підхід додає до структурованої форми сонати унікальний, спонтанний елемент.

Етюд. Імпровізація в цьому жанрі зосереджена на розширенні технічних меж фортепіанної гри. Піаністи можуть займатися спонтанними вправами, спрямованими на вирішення конкретних технічних завдань, експериментувати з різними аплікатурами та досліджувати нетрадиційні підходи для підвищення віртуозності.

Прелюдія. Імпровізація в прелюдях дозволяє піаністам задавати тон виступу. Піаністи можуть створювати вступні пасажі, експериментуючи з гармоніями, динамікою і темпом. Такий стиль імпровізації дає можливість створити унікальну атмосферу перед переходом до більш структурованої композиції.

Ноктюрн. Ноктюрни, відомі своїми експресивними та інтроспективними якостями, добре піддаються імпровізації. Піаністи можуть експериментувати з делікатною орнаментикою, динамічними контрастами і тонким рубато, щоб посилити емоційний характер твору. Імпровізація в ноктюрнах часто пов'язана з пошуком варіацій, щоб передати відчуття мрійливості або споглядальності.

Варіації. Імпровізація у варіаціях обертається навколо творчого переосмислення теми. Піаністи можуть експериментувати з різноманітними стилістичними елементами, гармонійними модифікаціями та ритмічними варіаціями. Мета полягає в тому, щоб зберегти зв'язок з оригінальною темою, демонструючи при цьому інтерпретаційні навички піаніста.

Сюїта. У сюїтах імпровізація може проявлятися у вигляді спонтанних переходів між частинами. Піаністи можуть експериментувати з орнаментикою, імпровізувати на танцювальні теми, додавати особисті штрихи до окремих мініатюр. Такий стиль імпровізації додає формату сюїти відчуття свободи та грайливості.

Балада. Балади часто розповідають історію, а імпровізація в цьому жанрі може включати створення спонтанних мелодійних прикрас, експерименти з рубато для виразного фразування та додавання нюансних варіацій. Піаністи можуть використовувати імпровізацію, щоб підкреслити елементи розповіді та передати відчуття драматизму або емоцій.

Фортепіанний концерт. У той час як офіційне виконання фортепіанних концертів зазвичай відбувається за встановленою партитурою, імпровізація

Жанри фортепіанної музики (Соната, 2023; Гульцова, 2020: 185–191; Кривицька, 2022: 98–104; Купіна, Горбенюк, 2019; Кричинська, 2017: 274; Мудра, 2019: 153–157)

Жанри	Опис
Фортепіанна соната	Класичний твір, що зазвичай складається з декількох частин, кожна з яких має власну структуру та настрої. Бетховен, серед інших, зробив значний внесок у розвиток фортепіанних сонат.
Етюд	Музичний твір, призначений для розвитку технічних навичок і віртуозності гри музичних інструментах, в тому числі, на фортепіано. Етюди часто зосереджуються на конкретних завданнях, надаючи як технічні вправи, так і експресивні елементи.
Прелюдія	Коротка вступна музична композиція, яка може бути самостійною або передувати більшому твору. Прелюдії задають тон всьому наступному і широко варіюються за стилем і настроєм.
Ноктюрн	Жанр, що характеризується м'яким і ліричним характером, часто передає емоції, пов'язані з ніччю. Ноктюрни, популяризовані такими композиторами, як Шопен, є рефлексивними та інтроспективними.
Варіації	Композиція, в якій представлена тема, котра потім зазнає послідовних змін і розвитку. Кожна варіація досліджує різні музичні ідеї, зберігаючи при цьому зв'язок з оригінальною темою.
Сюїта	Колекція коротких музичних п'єс, кожна з яких має свій власний характер, часто натхненний танцювальними формами. Сюїти можуть бути об'єднані спільною темою або настроєм, забезпечуючи різноманітний, але цілісний досвід прослуховування.
Балада	Ліричний та розповідний музичний твір, який розповідає історію або викликає певні почуття. Балади можуть бути від драматичних та емоційних до легких і примхливих.
Фортепіанний концерт	Масштабна композиція, в якій фортепіано є солюючим інструментом у супроводі оркестру. Фортепіанні концерти зазвичай складаються з декількох частин і демонструють взаємодію між солістом та оркестром.
Романс	Ліричний та емоційний жанр, який часто характеризується виразними мелодіями. Романси можуть включати вокальні партії або бути суто інструментальними, передаючи почуття пристрасті та сентиментів.

Примітка: систематизовано авторами

може знайти місце під час репетицій або каденцій. Піаністи можуть використовувати ці можливості, щоб продемонструвати свої імпровізаційні навички, додаючи прикраси, варіації або навіть створюючи оригінальні пасажі в структурі концерту.

Романс. Імпровізація в романсах передбачає експерименти з виразними елементами, такими як фразування, динаміка та рубато. Піаністи можуть створювати спонтанні варіації, щоб передати глибокий емоційний зміст романтичної оповіді. Такий імпровізаційний підхід додає особистого відтінку до притаманної романсам ліричної природи.

Проаналізувавши стилі імпровізації в різних жанрах фортепіанної музики, можна зробити висновок, що імпровізація може бути тісно вплетена в кожен із них, дозволяючи піаністам привносити спонтанність, творчість та індивідуальність у свої виступи на різноманітних музичних майданчиках.

Дослідження стилів фортепіанної імпровізації в різних музичних жанрах відкриває захоплюючий спектр творчих підходів, технік і виразних нюансів. Класичні жанри, такі як соната, етюд, прелюдія та варіації, забезпечують структуровану основу, підкреслюючи технічну точність і

дотримання композиторського задуму. На противагу цьому, романтичні жанри, такі як ноктюрн, балада та романс, надають перевагу емоційному вираженню, заохочуючи піаністів наповнювати свої виступи індивідуальністю.

Танцювальні форми, представлені сюїтою, пропонують динамічний простір для імпровізації, дозволяючи піаністам експериментувати з орнаментикою, темповими варіаціями та імпровізаційним чуттям в рамках структурованих танцювальних рухів. Концерти, хоч і є зазвичай формальними у виконанні, можуть включати імпровізаційні елементи під час репетицій або каденцій, демонструючи майстерність піаністів у рамках концертної структури.

У ширшому контексті, імпровізація в різних жанрах має спільні елементи, що включають експерименти з орнаментикою, варіаціями та виразними прийомами. Піаністи дотримуються тонкого балансу між вшануванням композиторського задуму та внесенням особистих штрихів, підкреслюючи динамічну природу імпровізації.

Отже, фортепіанна імпровізація процвітає завдяки тонкому балансу між традиціями та

інноваціями, забезпечуючи безперервне джерело творчих пошуків для музикантів у різних музичних жанрах. Мистецтво фортепіанної імпровізації – це динамічний та універсальний спосіб вираження, який підсилює багатство та унікальність кожного виконання.

Висновки. Дослідження показало, що фортепіанна імпровізація проявляється в широкому спектрі жанрів, включаючи сонати, етюди, прелюдії, ноктюрни, варіації, сюїти, балади, фортепіанні концерти та романси. Кожен жанр сприяє розкриттю самобутніх стилів фортепіанної імпровізації, надаючи їм індивідуальних відтінків і

характерів. У різних жанрах фортепіанної музики імпровізація має спільні елементи, що охоплюють експерименти з орнаментикою, варіаціями та виразними прийомами. Піаністи делікатно баланують між дотриманням композиторського задуму та внесенням особистих нюансів, підкреслюючи динамічну сутність імпровізації.

Результати дослідження мають практичне значення, оскільки сприяють творчій еволюції музикантів, вдосконаленню виконавської майстерності, формуванню інноваційних освітніх програм, а також стимулюють спільну творчість у музичній спільноті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисюк І. С. Музична імпровізація: від учителя музики до учня. Мистецтво та освіта. 2016. № 2. С. 18–21. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708139/1/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D0%BA.pdf>
2. Безклубенко С. Д. Мистецтво: терміни та поняття: енциклоп. вид.: у 2 т. Т. 2 (М–Я). Київ: Інститут культурології НАМ, 2010. 256 с.
3. Соната – це музичний твір для оркестру. Irinin. 2023. URL: <https://irinin.com/aktualne/sonata-tse-muzichnij-tvir-dlya-orkestru.html>
4. Гульцова Д. П. Еволюційні шляхи розвитку фортепіанного етюду в українській музиці XIX–XX століть. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2020. № 2. С. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220557>
5. Кривицька Т. Ноктюрн e-moll op. 72 Ф. Шопена в аспекті основних педагогічно-виконавських завдань класу фортепіано. Fine Art and Culture Studies. 2022. №1. С. 98–104. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2022-1-14>
6. Купіна Д. Д., Горбенюк Г. О. Жанр варіацій для фортепіано в контексті стильової множинності творчості Ф. Мендельсона-Бартольді. Дніпропетровська академія музики ім. М. Глінки. 2019. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/mtd/article/view/259/199>
7. Кричинська О. В. Стильові аспекти розвитку європейської фортепіанної сюїти першої третини XX століття: автореф. дис. ... канд. наук: 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. ім. П.І. Чайковського. Київ, 2017. 274 с.
8. Мудра С. Фортепіанний романс: особливості жанрової стилістики. Молодь і ринок. 2019. № 7. С. 153–157.

REFERENCES

1. Denysiuk I. S. (2016). Muzychna improvizatsiia: vid uchytielia muzyky do uchnia [Musical improvisation: from a music teacher to a student]. *Mystetstvo ta osvita*, 2, 18–21. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708139/1/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%8E%D0%BA.pdf> [in Ukrainian].
2. Bezklubenko S. D. (2010). *Mystetstvo: terminy ta poniattia: entsyklop. vyd.: u 2 t. T. 2 (M–YA)* [Art: terms and concepts: encyclopedia. ed.: in 2 vols. Vol. 2 (M–Y)]. Kyiv: Instytut kulturolohii NAM, 256 [in Ukrainian].
3. Sonata – tse muzychnyi tvir dlia orkestru. Irinin. (2023). [A sonata is a piece of music for an orchestra]. URL: <https://irinin.com/aktualne/sonata-tse-muzichnij-tvir-dlya-orkestru.html> [in Ukrainian].
4. Hultsova D. P. (2020). *Evolutsiini shliakhy rozvytku fortepiannoho etyudu v ukrainiskii muzytsi XIX–XX stolit* [Evolutionary ways of development of the piano etude in Ukrainian music of the XIX–XX centuries]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2, 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220557> [in Ukrainian].
5. Kryvytska T. (2022). *Noktiurn e-moll op. 72 F. Shopena v aspekti osnovnykh pedahohichno-vykonavskykh zavdan klasu fortepiano* [Nocturne in e-moll op. 72 by F. Chopin in terms of the main pedagogical and performing tasks of the piano class]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 98–104. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2022-1-14> [in Ukrainian].
6. Kupina D. D., Horbeniuk H. O. (2019). *Zhanr variatsii dlia fortepiano v konteksti stylovoi mnozhynnosti tvorchosti F. Mendelzona-Bartoldi* [Genre of variations for piano in the context of stylistic diversity of F. Mendelssohn-Bartholdi's work]. *Dnipropetrovska akademiia muzyky im. M. Hlinky*. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/mtd/article/view/259/199> [in Ukrainian].
7. Krychynska O. V. (2017). *Stylovi aspekty rozvytku yevropeiskoi fortepiannoi siuity pershoi tretyny KhKh stolittia: avtoref. dys. ... kand. nauk: 17.00.03 Muzychne mystetstvo / Nats. muz. akad. im. P.I. Chaikovskoho* [Stylistic aspects of the development of the European piano suite of the first third of the 20th century: autoref. thesis ... candidate Sciences: 17.00.03 Musical art / Nat. music Acad. named after P.I. Tchaikovsky]. Kyiv, 274 [in Ukrainian].
8. Mudra S. (2019). *Fortepiannyi romans: osoblyvosti zhanrovoi stylystyky* [Piano romance: peculiarities of genre stylistic]. *Molod i ryнок*, 7, 153–157 [in Ukrainian].

УДК 37.091.4.008 (477) : [793.31 «185-192»]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-14>

Наталя ДЕМЧЕНКО,
orcid.org/0009-0000-8568-6272
аспірант кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка,
старший викладач
Дніпропетровського фахового мистецько-художнього коледжу культури
(Дніпро, Україна) nataly_demchenko@ukr.net

ВЗАЄМОДІЯ НАРОДНОГО І ХАРАКТЕРНОГО ТАНЦЮ ТА КЛАСИЧНОГО БАЛЕТУ У ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ (ДО СТВОРЕННЯ НАПРЯМУ «DEMI CARACTERE»)

У статті розглядаються основні етапи виникнення та еволюції особливого напрямку в хореографії «*danse de caractere*» (франц. «танок в образі»). Він зароджується ще з перших проб поєднання елементів народно танцю та класичного балету ще у XVII ст., що призвело до виникнення характерного танцю. Разом з тим, на основі народно танцю у XIV–XV ст. почався процес формування бального танцю як основи танцювального мистецтва повсякденності.

Зародження і розвиток танцювального напрямку «*demi-caractere*» охоплює кілька століть, яскраво викристалізувавши найяскравіші риси танцювальної культури.

У своєму розвитку він пройшов кілька етапів, починаючи з пізнього карнавального дійства (збереглося до наших днів у вигляді унікального Венеціанського карнавалу) і далі йшли пошуки нового виду хореографічного мистецтва балету. Вже в середині танцювальної культури доби класицизму та Просвітництва з їх ustalеними формами та технічними канонами при єдності сценічного часу, простору та дії помітне звернення до фольклорного джерела, хоча воно має суто орнаментальний характер.

В епоху романтизму здійснюється перша сценічна обробка фольклорного танцю на основі «національного колориту», що призвело до створення типології образів персонажів балетних вистав. Реформаторська діяльність композиторів, хореографів і видатних солістів у Центральній і Південній Європі дозволила наповнити балетну класичну структуру елементами фольклорної спадщини — унікальної і невідомої для тогочасних культурників. Саме в цей час фольклорний танець перестав бути декоративною прикрасою, заявою на створення національного характеру, а виявився органічною складовою нової хореографічної мови та стилістики. Йдеться не лише про технічне збагачення класичної танцювальної лексики за рахунок пантоміми, акробатичних елементів, рухів і жартів, характерних для народно танцю, але за рахунок фактичного синтезу, формування нової хореографічної та сценічної лексики.

Ключові слова: балет, танець, хореографічне мистецтво, культура, фольклор, хореографія, *demi-caractere*, образ, характер, синтез, індивідуальність.

Natalya DEMCHENKO,
orcid.org/0009-0000-8568-6272
graduate student of the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko Lviv National University,
Senior lecturer
Dnipro Professional College of Arts and Culture
(Dnipro, Ukraine) nataly_demchenko@ukr.net

THE INTERACTION OF FOLKLORE DANCE, CLASSICAL BALLET AND CHARACTER DANCE IN THE HISTORICAL PERSPECTIVE (BEFORE FORMATION OF THE “DEMI DE CHARACTER” TREND)

The article focuses on the main stages in the appearance and evolution of a peculiar choreographic trend – «*demi de character*» (fr: «*a danse in character*»). It originated from the first attempts to unite the elements of folklore dance and classical ballet already in the XVII century/ That resulted in the forming of a character dance as well as the forming of ballet dance as a basis of the everyday dancing art.

In its development it went through several stages beginning with the late carnival action (it is preserved till nowadays in the form of unique Venetian Carnival) and further on there were searcher for new kind of choreographic art of ballet. Already in the middle of the dance culture in the Classicism and Enlightenment periods with their established forms and technical canons with the unity of the stage time, space and action the appeal to the folk source is noticeable though it has a mere ornamental character.

A powerful incentive to reconsider the traditional choreographic form was given by the formation Romanticism with its main component of the world perception – «local color». Namely it arouses the interest in the all kinds of art (dance art included) to «the other», not similar to one's own, exotic, and simultaneously it arouses the interest to the components of national existence such as unique history, ethnic and mental peculiarities and folklore. The reform activity of composers, choreographers and the prominent ballet soloists in the countries of the Central and South Europe made it possible to fill the classic structure of ballet with the elements of unique and unknown folklore heritage of which many or bearers of culture were unaware. It concerns already not a simple enrichment of the classical dance lexis due to pantomime, acrobatic elements, movements and jests typical of a folklore dance, but it concerns a true synthesis, a formation of a fundamentally new choreographic and stage lexis.

Key words: ballet, dance, choreographic art, culture, folklore, demi-caractere, image, character, synthesis, individuality.

Постановка проблеми. У статті предметом дослідження стає процес взаємодії народного танцю та класичного балету, яка в процесі еволюції обох напрямів призводить до формування «*danse de caractere*» («танок в образі»), що дозволило не просто зберегти фольклорну – етнічну першооснову, а й створити на його основі нову хореографічну мову, в яку органічно увійшли комплекс рухів, жестів, пантоміми, особлива техніка їх втілення в постановці, зв'язок з музикою та сценографією. Це врешті – решт і призвело до синтетичної єдності двох раніше далеких один від одного напрямів.

Актуальність статті пов'язана з тим, що пробудження у роки незалежності інтересу до власної історії та фольклорних джерел в сучасній українській хореографії доволі часто призводить до кон'юнктурно – поверхового підходу до народного танцю. Подібні стилізації настільки віддаляють сучасну версію від оригіналу, що важко зрозуміти, від якої першооснови відштовхувалися її автори. Ось чому виникає нагальна потреба у дослідженні сутності процесів синтезу різних напрямів хореографії аж до їх контамінації і на їх основі створення сучасної форми народного танцю, де було б збережено і його духовне наповнення, і його сакральний зміст.

Аналіз досліджень. Процес контамінації фольклору та класики, як формотворчий підхід все ще вимагає предметного аналізу, хоча взаємодія народного та класичного танців давно знаходиться у центрі уваги як зарубіжних, так і українських дослідників. Саме процес контамінації дозволяє не просто зберегти і збагатити національно-етнічну першооснову, але й розширити можливості створення сучасних хореографічних образів та відповідної часові хореографічної мови.

Вагомий внесок у розробку теми, що піднімається у статті, зробили представники Львівської хореологічної школи науковців (О. Голдріч, 2006; О. Лань, 2019; О. Плахотнюк, 2009). В названих дослідженнях аналізується еволюція народного та класичного танців, його національні та етнічні

особливості, нові форми і напрями танцювальної культури.

Грунтовні доробки представників Київського національного університету культури і мистецтв, містять в собі теоретичні та практичні аспекти ідеї стилізації народного танцю чи не як єдиної можливої сьогодні форми взаємодії фольклору і класики (І. Гутнік, 2009; А. Рахішвілі, 2017; С. Зубатов, 2021; І. Герц, 2001 та інші).

Однак проблема синтезу класичного балету та народного танцю як поєднання різних за природою стилів, у якому зберігаються першооснови фольклорного мистецтва в наведених працях ще не піднімалися.

Мета статті – прослідити процес еволюції та синтезу народного танцю та класичного балету в європейській та українській хореографічній спадщині до формування «*demi-caractere*», як результату контамінації фольклору та класики.

Виклад основного матеріалу. Від початку свого виникнення і аж до нових часів світова культура була представлена двома магістральними напрямками: народна (низова, тривіальна) та висока, що представляє мистецтво вищих прошарків суспільства. Вони впродовж століть розвивалися не просто як самодостатні та паралельні, а уособлювали різні полюси прояв людської творчості. О. Плахотнюк зазначає: «Танцювальне мистецтво в нашій країні з кожним кроком набуває все більше популярності, як одне із найдавніших форм формування гармонійно розвинутої, духовно багатой особистості» (Плахотнюк, 2009: 31).

Зрозуміло, що ця тенденція доволі виразно проявлялась в танцювальному мистецтві – одному з найдревніших видів культури. Танець, в якому художній образ створюється завдяки рухам, жестам та положенням тіла виконавця, виникає ще на зорі людства і тісно пов'язаний з життєдіяльністю первісної людини. Адже його витoki пов'язані з релігійними уявленнями, трудовими процесами, зміною пори року, кожна з яких знаменувала певний етап у праці та побуті. Як приклад, можна навести сатурналії в античному Римі чи осінні

свята древніх слов'ян, присвячені завершенню сільськогосподарського року, чи їх же традиція святково зустрічати весну, як символ народження нового життя (Медвідь, 2015: 85; Коротков, Тараканова, 1999: 11, 25; Зубатов, 2021: 16).

В основі такого танцю, що зароджується як колективно-спонтанне дійство, яке пов'язане із ситуативним емоційно-психологічними переживаннями та враженнями людини від навколишньої дійсності. Тож подібний танець завжди мав імпровізаційний характер, це був стихійний прояв регіонально – територіальних, національних та етнічних проявів. Ось чому у кожного народу склалися свої танцювальні традиції (Василенко, 1997: 10).

Особливого розмаху народний танець набуває у зв'язку з урбанізацією життя значної частини населення у Середні віки, коли міста стають осередками не лише влади, громадсько-політичного, економічного, але й культурного життя. Воно позначено карнавалізацією дозвілля (від французької – *carnaval* італійської *carnavales*), яке періодично святкується, як масове народне гуляння з вуличною ходою, театралізованими іграми та розвагами, яке включало в себе поєднання танцю з музикою та піснями (ці дійство у середньовічній Франції яскраво описано у знаменитому романі В. Гюго «Собор Паризької Богоматері» (*fr. Notre-Dame de Paris*)).

Вже у XIV ст. в європейських країнах (Італії, Франції) розпочалося розмежування фольклорного танцю, як прояву народної культури і світського танцю, який формується у надрах культури вищих прошарків суспільства. Танці на придворних чи аристократичних балах обов'язково співвідносились з певною музикою та були позначені певним набором закріплених жестів, рухів та декілька фігур для кожного танцю, а також визначеною функцією кожного з партнерів. Не випадково серед придворної челяді обов'язково був вчитель танців, що й навчав підопічних обов'язковим елементам подібних танців. В якості прикладу можна навести такого видатного придворного танцівника та хореографа П'єра Бошана та скрипаля, танцівника-міма Жана Батіста Люллі, які служили при дворі короля Людовика XIV та ставили для нього придворні балети (Медвідь, 2015: 137).

Таким чином, хоч класичний танець і виростає з фольклорно-етнічних першоджерел, а його театралізація здійснюється поступово, у тому числі і через простонародні майданні форми (жонглери, шпільмани, скоморохи), в основі його формування та еволюції закладено принципово нові підходи. Уже перші сюжетні танцювальні сцени (так звані «морески») супроводжувались появою

усталеною техніки виконання, завершеною структурою, в якій чітко співвідносились рух і музичний супровід. І якщо в XV ст. світський танець ще входить у виставу у вигляді інтермедії, то вже в наступному столітті він отримує драматургічне оформлення та перетворюється на частину сценічного спектаклю (Медвідь, 2015: 116, 118, 126; Шариков, 2012).

Перші спектаклі, що вже були зв'язані єдиним сюжетом, з'являються у Франції в другій половині XVI столітті, наприклад, «Комедійний балет королеви», поставлений італійським балетмейстером Бальтазаріні ді Бельджойзо (1581). Франція на той час стає законодавцем у сфері танцювального мистецтва. Цьому сприяло створення у Парижі Французької королівської Академії танцю (1661), в якій і було розроблено систему, що отримала пізніше назву класичного балету. Було розроблено канони, що були покладені в основу техніки танцю, регламентовано тематику та форму балетного спектаклю, визначено види сценічного танцю (Медвідь, 2015: 129–131).

Вказані новаторські зміни доповнюються реформами у сфері музичного театру, що відбувались з ініціативи композитора К. Глюка. І хоч основними засобами виразності танцю залишаються гармонійні рухи та пози, пластика та міміка, динаміка, темп та ритм рухів, просторовий малюнок та композиція, вони віднині гармонізуються з драматургічним матеріалом, покладеним в основу лібрето, та музикою, що визначає всю образну систему спектаклю, дозволяє власне танцю досягти найвищої виразності та технічної досконалості (Nomans, 2010: 87).

Теорію і практику нового балету удосконалив та закріпив французький балетмейстер – новатор Ж. Ж. Новер вже у XVIII ст. Його балетні спектаклі, що вибудовувались на основі античної міфології («Медея та Ясон», 1763) та античної ж літератури («Дафніс і Хлоя», 1768) і літератури нового часу («Горації та Куріації», 1775) були позначені цілісністю та логічністю розвитку сюжету, драматичною напругою, розкриттям змісту завдяки єдності музики руху та пантоміми (Шариков, 2012).

У прагненні посилити дієвість танцю і разом з тим подолати той академізм та «аристократизм» балету, що закріпив за ним назву «імперського мистецтва», Ж. Ж. Новер вдається в своїй книзі «Листи про танець і балети». «Дія в танці – це мистецтво передавати наші почуття і пристрасті в душі глядачів через справжній вираз наших рухів, наших жестів і нашого обличчя» (Noverre, 1803: 62). «*Danse de caractere*» («танець в образі»)

за своєю природою був більш зрозумілим та доступним пересічному глядачеві, ніж складні хореографічні елементи класичного балету. «Новер визначає серйозний і героїчний танець як танець, що має характер трагедії; вважає, що змішаний або напівсерйозний танець, зазвичай званий *demi-caractere*, можна порівняти з благородною комедією, інакше званою *haut-comique*; нарешті, він пояснює, що гротескний танець запозичує свої риси з комедії комічного, веселого та ігрового жанру» (Noverre, 1803: 28).

Тим самим Ж. Ж. Новер переглядав ті застигли канони сучасного йому мистецтва, яке було пов'язане з естетикою класицизму і ґрунтувалось ще на принципах «Поетики» Арістотеля. Вона передбачала домінування форми над змістом, створення останнього з дотриманням трьох едностей – часу, простору, дії, наявність виключних героїв. Безумовно, що в час, коли Франція стояла на порозі великої революції, мистецтво не могло не демократизуватись, пропонуючи глядачеві нові образно-художні форми, нових героїв та більш доступну сценічну форму.

Зрозуміло, що вивести в балеті героя, подібного Фігаро у відомій драмі П. О. Бомарше «Одруження Фігаро», тобто слугу, який у всьому перевершує свого господаря – графа, що здійснив у своєму житті одне зусилля – «дозволив себе народити», балет на той час ще не міг. І все ж пошуки засобів збагачення класичного танцю народними елементами, поява в його спектаклях та спектаклях його послідовників побутових образів (селян, ремісників, розбійників тощо), хоч і несли скоріше етно-поверховий характер, проте вносили свіжий подих у застигле канонічне мистецтво. Тому він і вдається до поповнення характерного танцю фольклорними елементами з національними рисами. Своєрідним наслідком цієї боротьби стає поява танцю в образі персонажа (П'єро, Арлекіна та інших) з урахуванням притаманних лише їм жестів та рухів (Nomans, 2010: 36, 60).

Подальший розвиток ідеї Ж. Ж. Новера знайшли вже в епоху романтизму, яка починається на початку ХІХ ст., як мистецько-культурна реакція на події та перебіг Великої французької революції. Найбільш важливим для класичного танцю стали дві тенденції, закладені у підґрунтя естетики романтизму: по-перше, це рух від монументального героя класицизму до звичайної людини з її земними почуттями, пристрастями, устремлінням, а по-друге, новий принцип світобачення, який врахував «іншість» людей, природи, звичаїв, традицій завдяки їх передачі через

принцип «*couleur – locale*» (місцевого колориту). Звідси – постійний інтерес митців до неповторного в людині і в навколишньому світі.

Балет, як і вся театральна сфера зазнає просто революційних змін. 1830 р. входить в історію культури Франції як «битва за романтизм» у театрі, коли на театральній сцені тріумфують романтичні мелодрами В. Гюго, Ж. де Нерваля та інших. В цей же рік з'являється і трактат балетмейстера К. Блазіса «*Manuel complet de la danse*» («Повне керівництво до танцю»), в якому «характерним танцем» були названі всі народні танці, що вводилися у балетний спектакль. Термін у цьому значенні починає використовуватись і для характеристики сценічних обробок народних танців, в якому якраз і зреалізовано принцип «місцевого колориту» (Медвідь, 2015: 198).

Цей процес відбувається як супутній і до новаторських реформ в сфері власне класичного танцю. В героях, що з'явилися на балетній сцені були і узагальнені кращі риси одухотвореної, сповненої глибоких почуттів людини. В балетах балетмейстера Ф. Тальоні поставлених для М. Тальоні («Сильфіда», 1832, «Діва Дунаю», 1836) формується новий стиль танцю (розвивається стрибкова техніка, з'являється жіночий танок на пальцях) (Seragioli, 2021).

Прима-балерина Паризької Grand Opera Фанні Ельслер першою продемонструвала нестримність, пристрасть і темперамент в іспанському танці «Качуча», що був включений у балетну виставу «Кульгавий біс» (1836) у постановці відомого балетмейстера першої половини ХІХ століття Жана Кораллі, музику до якого написав Казимир Жид. Він позначений не просто нестримною пристрастю та іспанським темпераментом, а й наявністю нових технічних елементів – танці корпусу, голови, ніг, тобто практично всього тіла. З одного боку, «Качуча», складається з маленьких, чітких і швидких *pas*, коли ноги балерини ніби впираються у підлогу, а з іншого – майже вирішальну роль у цій досконалості відіграють пуанти (Denk, 1984).

Нова хореографічна основа характерного танцю створена Ельслер на класичній основі і були перші спроби стилізації (поєднання двох хореографічних напрямків – класичного танцю та народного).

Разом з тим, створені нею в кращих балетах образи простодушної, наївної та здатної на глибокі почуття юної французької селянки Жізель, доньки циганки із соціального дна Парижу Есмеральди, англійської коханої корсара Медори – то вже не просто функції визначення авторами лібрето, а повноцінні людські характери з їх типовими наці-

ональними, людськими і соціальними особливостями. До того ж створені новою мовою танцю. Разом з тим належність героїв до певного типового характеру ще не означало відтворення неповторної індивідуальності персонажа, розкриття його внутрішніх духовних якостей, хоч належність його до певного типу з набором усталених ознак легко визнавалися глядачем.

Криза романтичного світовідчуття, що починається вже в середині XIX ст., коли увага митця була зосереджена виключно на егоцентричній індивідуальності героя, заглибленого виключно в свої почуття та переживання. Тож і поява на балетній сцені типових образів, взятих у навколишньої дійсності (селян, ремісників, розбійників тощо), танець яких був набагато ближчий пересічному глядачеві, бо замість складних хореографічних елементів класичного балету з'являються рухи, жести, пантоміми. І все ж ця перша по суті спроба стилізації фольклору та поєднання двох напрямів – народного мистецтва з класичним балетом – стала визначним етапом на шляху їх взаємопроникнення в структуру одне одного.

Новий крок до створення повноцінного характерного танцю, пов'язаний з теорією та практикою видатного французького балетмейстера Артура Сен-Леона. Він дебютував як хореограф за межами Франції, у Римі, де було поставлено балет «Маркітантка». Присвячений долі жінок, що у середніх віках супроводжували військо і жили за рахунок випадкових військових трофеїв, вносить у балетну виставу відчутні соціальні мотиви, що ще більше наближає його до реалій життя у його характерних подробицях.

А. Сен-Леон, концентруючись на новій проблематиці, створює новий метод побудови характерного танцю: в основу кожного номера він закладає один-два рухи, притаманні національному танцю, та комбінує їх з класичними *pas*. Один і той самий рух, наприклад: *pas de basque*, *pas de bourrée*, *pas couru* які використовувалися в різних варіантах національного танцю, служить різним за задумам цілям балетмейстера. Залежно від того, чи здійснюється воно на всій ступні, на підборах, чи на півпальцях, що відповідає темпові та характеру перебору ніг, він всякий раз виглядає як неповторно оригінальний, набуває різного характеру. Паралельно А. Сен-Леон працює над стилізацією рухів класичного танцю. Рухи ніг в його практиці представлені вже в іншій манері, ніж зазвичай це вимагалось класичним канонам.

Італійські танці, танці балканських слов'ян, угорські танці в їхніх різновидах, не говорячи вже про іспанські танці, – все це введено хоре-

ографом у балетну практику. З іншого боку, він використовує характерний танець у вигляді окремих номерів, і плідно працює над наповненням їх образним змістом. Ти самим характерний танець в його інтерпретації перетворюється на ігровий та національний.

Цю практику швидко перехоплюють інші балетмейстери. Так, балетмейстер Жюль-Жозеф Перро поставив в Лондоні дивертисмент «*Pas de Quatre*» на спеціально написану для нього музику композитором Цезарем Пуні. Його історія почалась випадково: в літку 1845 р. в Лондоні одночасно виступали найвідоміші на той час балерини Марія Тальоні, Карлотта Грізі, Фанні Черітто та Люсіль Гран. Бенджамін Ламлі, на той час головний балетмейстер Королівського театру вирішив зібрати їх на одній сцені для виступу перед королевою Вікторією. Спектакль являв собою варіації, кожна з яких найбільш вигідно розкривала артистичні та технічні можливості балерин. Щоб жодна із знаменитостей не образилась їх імена написали не по черзі, а по колу, а самі варіації не нумерувались, а називались іменами кожної із солісток. Танок балерини починали разом, а початок та закінчення дивертисменту являли собою застилу загальну позу. Характерно, що кода була написана в «іспанському стилі» з кастаньетами в оркестрі.

Л. Гран вирізнялась філігранною технікою та дрібними стрибками, в її варіації була велика кількість *pas de bourrée* та *entrechat*. К. Грізі була не лише балериною, а й співачкою, тож її варіація була плавною, артистичною та складалась із *arabesques*, *balance* та декілька *tours*. Танок Ф. Черітто був позначений яскравістю, темпераментом у виконанні балетних *pas*. Варіація для неї була написана у формі вальсу на $\frac{3}{4}$ і включала в себе *balance* та легкі стрибки. Повітряний образ Сильфіди, найвідомішої героїні М. Тальоні був використаний балетмейстером з акцентом на фіксації балериною пози *arabesque* на пуантах.

«Танок чотирьох», кода якої була написана в іспанській манері із кастаньетами в оркестрі, вперше продемонстрував глядачеві не лише індивідуальні якості балерин, а й різні підходи та здобутки національних шкіл які вони представляли (Seragioli, 2021).

Нові тенденції, пов'язані з появою дивертисментів, що з'являються на сцені вже не лише як окремі номери, а і як вставні фрагменти балетних спектаклів, розвинув у своїй пізній творчості все той же А. Сен-Леон. Він піднімає невідомі раніше пласти західно-європейського та слов'янського фольклору, тож в його балетах урізноманітнюється кількість та наповнення сценічного танцю з

народними елементами. Сам прекрасний знавець музики (як відомо, А. Сен-Леон віртуозно грав на скрипці та навіть виступав на сцені як музикант) він досягає гармонічної єдності всіх елементів фольклору: музики, власне танцю, костюмів, характерних жестів.

Разом з цим значно розширюється балетна хореографія. На зміну канонічним танцювальним композиціям (*variation, pas de deux, pas de trois* та іншим) приходять нова віртуозна техніка: динамічна танцювальна пантоміма, танець, пронизаний мімічною виразністю. І хоч народний танець все ще виконує скоріше орнаментальну функцію, він все тісніше вплітається в драматично завершені та цілісні спектаклі. Піком цих змін став найкращий балет А. Сен-Леона «Коппелія або Красуна з блакитними очима», поставлений у 1870 р. в Парижі незадовго до смерті митця (Saint-Léon, 2024; Шариков, 2013: 95–96).

На відміну від західної та південно європейської хореографії традиції українського національного танцювального мистецтва складались повільніше і в несприятливих причин умовах. Відсутність власної державності, розпорошеність українських земель на територіях сусідів приводили до домінування серед українців фольклорного танцю, який набув з часом доволі складних форм, хоча і зазнав суттєвих регіональних відмінностей. Що ж до сценічного танцю, то він довгий час залишається елітарним. При цьому і сама українська еліта значно асимілювалась під впливом елітних держав, до складу яких входили українські землі (польської, австро-угорської, російської), що не могло не позначитись на особливостях перш за все балету.

Крім того, коріння національного балету сягає кріпацького театру, в яких ставилися класичні балетні спектаклі, а також дивертисменти, в основу яких було покладено саме українські народні танці з віртуозними стрибками й обертаннями.

З першої половини XIX ст. в Україні починають формуватися так звані «вільні театри» з установленними театральними труппами які висинули цілу низьку видатних акторів. У цих умовах народний танець та пісня органічно входять у музично-драматичне мистецтво. Корифеї українського театру М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський у своїй сценографії виходять якраз з того, що фольклорний різнобарвний танець допомагає розкрити неповторні індивідуальні риси театральних героїв. В основу написаної у 1819 р. п'єси І. Котляревського «Наталка-Полтавка», якраз і покладено цю тенденцію, як справедливо констатує О. Мартинів: «Вокальні твори, масові сцени створювали

особливу атмосферу та підкреслювали колорит, а танцювальні масові групи ще виразніше розкривали душу та побут українського народу» (Мартинів, 2012). Зазначимо також, що включення в дію драматичних творів народних танців стало однією з неповторних особливостей національної сценографії фольклору.

Перші спроби поєднати народний танець і класичний балет будуть здійснені на порубіжжі XIX–XX ст. у першому постійно діючому оперному театрі у Києві, в якому виступала балетна труппа під керівництвом польських балетмейстерів С. Ленчевського та М. Ланге. Саме їм належить ідея створити балет не просто з національним колоритом, а повністю на українському матеріалі під знаковою назвою «Жнива в Малоросії» (1893), в якій вперше на нашій сцені було здійснено спробу поєднати елементи класичного і українського народного танцю. Але в цьому балеті і в дивертисментних номерів у київському театрі того часу, на думку О. Шабаліної український танець був відверто стилізований і нагадував «пейзанські» картини, ледь розцвічені елементами хореографічного фольклору» (Шабаліна, 2016).

Недоліки балетних стилізацій особливо кидалися у вічі на тлі опери Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», в якому композитор широко використав танцювальні сцени. Характерні звороти козачка та гопака створили в ній не лише необхідний жанровий колорит, але й виразно підкреслили її національну основу. «Масштабно, з підкресленим епічним розмахом будував багатобарвні композиції режисер В. Манзій, поєднуючи життєву правдивість поведінки персонажів з підкресленою театральністю мізансценування і різноманітними за настроєм масовими танцями, блискуче поставленими П. Вірським та М. Болотовим» (Станішевський, 2002: 185).

Новим етапом у розвитку балетного мистецтва в Україні стало у 20-і рр. XX ст. відкриття національних оперних театрів у Харкові, Києві, Одесі. Зрозуміло, що поява нових труп вимагала розширення репертуару, у тому числі пов'язаного з національно-етнічними мотивами, що приводить до інтенсивних пошуків як нового змісту, так і нових мистецьких форм. Важливим стало і те, що до жанру балету тепер звертаються українські композитори (Маркевич, 2019: 53).

Визначною віхою у становленні характерного танцю в Україні стала постановка балету на музику М. Вериківського «Пан Каньовський», здійснена 19 квітня 1931 р. у Харкові. Її автором став балетмейстер В. Литвиненко при активній допомозі В. Верховинця. Вже музикальна основа

балету розкривала нові перспективи для створення хореографічного твору на національній основі. Вперше в українському балеті композитор використав танцювальну сюїту, що була втілена через танцювальні форми балетної музики, які ґрунтувались на українських фольклорних мотивах (Станішевський, 1963: 33, 35).

Вирішальну роль у створенні балету відіграв Василь Верховинець. Лібрето, в основі якого було покладено епізоди героїчної боротьби українського народу проти поміщиків у XVIII ст. Український митець вніс до структури балету героїчне начало пов'язано саме з національною історією, що стало новим словом у розвитку синтезу двох напрямів у балетному мистецтві. Героїчний пафос передано через поєднання двох хореографічних ліній класичної та танцювально-фольклорної. Тобто саме українським постановникам вдалося здійснити новаторську постановку: на основі фольклорної тематики балет класичної форми.

Однак серед критиків до сьогодні точиться полеміка навколо переваг та недоліків цього балету. Ю. Станішевський не без підстав наголошує, що «у спектаклі утверджувались два основні виражальні засоби – класичний танець і національний хореографічний фольклор, які були основою образно-танцювальної мови українського балету» (Станішевський, 2003: 82).

Майже діаметрально протилежної думки дотримується І. Климчук, яка не зовсім доречно оцінює цей балет з перфекціоністських позицій сучасності: «Сценічно-пластичне вирішення «Пана Каньовського» не відзначалося стильовою і драматургічною цілісністю. Впровадження народних танцювальних мотивів нагадувало більше аплікацію, ніж органічне втілення у хореографічну тканину. Поряд з яскравими поетичними танцювальними сценами зустрічалися розгорнуті пантомімні епізоди, не позбавлені й елементів натуралізму» (Климчук, 2020). І звідси абсолютно безапеляційний висновок: «Ці виражальні засоби ще не стали синтезованою мовою українського балету, адже у процесі роботи над виставою між постановниками виникали творчі суперечки: В. Литвиненко був прибічником театралізації фольклору, а В. Верховинець – копіювання і перенесення фольклору у незмінному вигляді, що суперечило природі балетного театру» (Климчук, 2020).

На нашу думку науковець не враховує ту обставину, що названі митці торували абсолютно новий шлях розвитку саме українського національного балету, закладаючи тим самим підвалини для нових творчих пошуків.

Не випадково розроблена В. Литвиненко та В. Верховинцем лінія була відразу підхоплена і розвинута у нових постановках, зокрема в балеті «Лілея», створеному у Києві балетмейстер Галиною Березовою на музику К. Данькевича. В основу лібрето тут було покладено мотиви поезії Т. Шевченка «Утоплена», «Княжна», «Відьма» та деякі інших. По-перше, його драматургічною першоосновою стали шедеври української літературної класики. По-друге, – в хореографічній структурі балету були вдало поєднані народно-пісенні стильові засади з класичними балетними формами, образні теми фольклорних першоджерел з оригінальними мелодіями, що теж пронизані національними традиціями.

Це ще раз доводить правомірність думки про те що не можна применшувати сутність мистецьких досягнень творців балету, цього періоду, бо на основі органічного злиття класичного і народного танців по суті йшло формування своєрідної лексики української балетної вистави. Йшлося саме про взаємопроникнення двох лексичних систем, а не лише суто технічне офарблення мови класичного балету збагаченого заради йому надання національного колориту елементами народного танцю (Климчук, 2020).

М. Загайкевич справедливо вказує на цей процес як на важливий крок становлення українського балету, зазначає у зв'язку з цим, що процес переосмислення фольклорних джерел, що визрів у балетному театрі середини ХХ ст., «позначився на стиранні граней між класичним і характерним танцем, призвів до використання виражальних засобів фольклору як компонента образного вислову. Можна говорити про створення оригінальної хореографічної мови, що за сутністю є органічним поєднанням класичного та народного танцю, що зазнав переосмислення (Загайкевич, 1978: 54).

Висновок. Зародження та розвиток танцювального напрямку «*demi-caractere*» охоплює декілька століть, наочно кристалізуючи найбільш яскраві прояви танцювальної культури. Його початкові етапи тісно пов'язані із загальною культурною традицією поступового зближення високої та низової (фольклорної) частин культури, що і зумовило врешті-решт створити синтетичний напрям характерного танцю.

У своєму становленні він проходить декілька етапів, починаючи від пізнього карнавального дійства (до сьогодні збереженого у вигляді неповторних Венеціанських карнавалів) і подальшого пошуку нового виду хореографічного мистецтва балету. Вже в середині танцювальної культури періоду Класицизму та Просвітництва з їх усталеле-

ними формами та технічними канонами, з єдністю сценічних часу, простору та дії знаходить місце звернення до народних джерел, що несе, правда суто орнаментальний характер.

Могутній поштовх для перегляду традиційних хореографічних форм дає поява Романтизму, в яку входить один з найважливіших елементів світосприйняття «місцевий колорит». Саме він пробуджує в усіх видах мистецтв (включаючи і танцювальне) інтерес до «іншого», не схожого на своє, екзотичного і разом з тим, до тих складових національного побутування як неповторна історія, етнічні та ментальні особливості, фольклор. Реформаторська діяльність композиторів, балет-

мейстерів та видатних солістів в країнах Центральної та Південної Європи дозволяє наповнити класичну структуру балету елементами неповторної та незнаній до того часу носіями культури фольклорної спадщини. Саме в цей період народний танець перестає бути орнаментальним оздобленням, аплікацією заради створення національного колориту, а перетворюється на органічну складову нової хореографічної мови та стилістики. Йдеться вже не просто про технічне збагачення лексики класичного танцю за рахунок пантоміми, акробатичних елементів, рухів і жестів, притаманних народному танцю, а про справжній синтез, формування принципово нової хореографічної та сценічної лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко К. Український танець. Київ: ІПКГІК, 1997. 282 с.
2. Герц І., Мова Л., Кебас О., Бойко О., Журавльова А. Сучасний танець: шляхи творчого вдосконалення. Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2001. 241 с.
3. Голдріч О. Хореографія: посібник з основ хореографічного мистецтва та композиції танцю. Львів: СПОЛОМ, 2006. 172 с.
4. Гутник І. До проблеми стилізації народного танцю. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. пр.* Київ: НАКККіМ, 2009. № 22. С. 251–257.
5. Загайкевич М. Драматургія балету. Київ: Наукова думка, 1978. 258 с.
6. Зубатов С. Танцювальні композиції та етюди українських народних танців. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 376 с.
7. Коротков А., Тараканова А. Все про танець. Довідник. Кіровоград: ТЦ Облкомплексу (гімназія-інтернат – школа мистецтв), 1999. 90 с.
8. Климчук І. Українська національна балетна вистава в УРСР в оптиці соцреалізму. *Молодий вчений*. 2020. № 12 (88). Грудень. С. 84–87.
9. Лань О. Мистецтво балетмейстера. Хореографія великої форми. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 198 с.
10. Маркевич Л. Трансформація системи художньої мови української національної балетної вистави в 20–80 роках ХХ ст.: дис. ... канд. мистецтвозн. Рівне. 2019. 212 с.
11. Мартинів О. Вклад В. Верховинця у становлення та розвиток українського народного танцю. *Молодь і ринок*. 2012. № 8 (91). С. 130–133.
12. Медвідь Т. Історія хореографічного мистецтва від витоків до епохи Просвітництва: навч. посіб. [для студ. напр. підгот. (спец.) «Хореографія» ВНЗ]. Херсон: МПП «Видавництво «ІТ», 2015. 240 с.
13. Павлюк Т. Українське балетмейстерське мистецтво (II пол. ХХ ст.). Київ: Видав. Центр КНУКіМ, 2017. 214 с.
14. Плахотнюк О. Стилї та напрямки сучасного хореографічного мистецтва. Львів: ЦТДЮГ, 2009. 80 с.
15. Рехвіашвілі А. Білаш О. Мистецтво балетмейстера. Київ: КНУКіМ, 2017. 152 с.
16. Станішевський Ю. Балетний театр України: 225 років історії. Київ: Музична Україна, 2003. 438 с.
17. Станішевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія та сучасність. Київ: Музична Україна, 2002. 736 с.
18. Станішевський Ю. Український радянський балет. Київ : «Жовтень» 1963. 214 с.
19. Шабаліна О. Розвиток українського хореографічного мистецтва на початку ХХ ст.: джерела та тенденції. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 28. 2016. С. 263–273.
20. Шариков Д. Стилїстичний розвиток балетного мистецтва: ренесанс, бароко, класицизм. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2012. № 4. С. 113–117.
21. Шариков Д. Мистецтвознавча наука хореологія як феномен художньої культури. *Історія та художня практика хореографічної культури*. Київ: КиМУ, 2013. Ч. II. 204 с.
22. Erin M. Ceragioli «Pas de Quatre». *Tacoma city ballet library*. 2021. 15 с. URL: <https://www.tacomacityballet.com/wp-content/uploads/2021/01/Pas-De-Quatre-Lecture-Final.pdf>
23. Saint-Léon & Company. URL: <https://theatrejourneys.co.uk/2022/05/21/forgotten-ballets-fiammetta/>
24. Denk L. Fanny Elßler. Tänzerin eines Jahrhunderts. Legende und Wirklichkeit. Verlag: Wien / München, Amalthea 1984, 446 p.
25. Noverre J. Lettere sulla danza, sui balletti e sulle arti (1803). Stockholm: Libreria Musicale Italiana. 2011. 289 с.
26. Homans J. Apollo's angels: a history of ballet. Includes bibliographical references. New York : Published in the United States by Random House, 2010. 792 p.

REFERENCES

1. Vasylenko, K. (1997). *Ukrainskyi tanets* [Ukrainian dance]. Kyiv: YPKH1K. 282 p. [in Ukrainian].
2. Herts, I., Mova, L., Kebas, O., Boyko, O., Zhuravlova, A. (2001). *Suchasnyi tanets: shliakhy tvorchoho vdoskonalennia* [Modern dance: ways of creative improvement]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNUKiM. 241 p. [in Ukrainian].
3. Holdrych, O. (2006). *Khoreohrafiia: posibnyk z osnov khoreohrafichnoho mystetstva ta kompozytsii tantsiu*. [Choreography: A guide to the basics of choreographic art and dance composition]. Lviv: SPOLOM. 172 p. [in Ukrainian].
4. Hutnyk, I. (2009). *Do problemy stylizatsii narodnoho tantsiu* [To the problem of stylization of folk dance]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury: zb. nauk. pr.* Kyiv: NAKKKiM. № 22. Pp. 251–257. [in Ukrainian].
5. Zahaykevych, M. (1978). *Dramaturhiia baletu* [Ballet dramaturgy]. Kyiv: Naukova dumka. 258 s. [in Ukrainian].
6. Zubatov, S. (2021). *Tantsiuvalni kompozytsii ta etyudy ukrainskykh narodnykh tantsiv* [Dance compositions and sketches of Ukrainian folk dances]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 376 s. [in Ukrainian].
7. Korotkov, A., Tarakanova, A. (1999). *Vse pro tanets* [Everything about dance]: dovidnyk. Kirovohrad: TTs Oblkompleksu (himmnaziia-internat – shkola mystetstv). 90 s. [in Ukrainian].
8. Klymchuk, I. (2020). *Ukrainska natsionalna baletna vystava v URSS v optytsi sotsrealizmu* [The Ukrainian national ballet performance in the Ukrainian SSR in the light of socialist realism]. *Molodyi vchenyi. Hruden.* № 12 (88). Pp. 84–87. [in Ukrainian].
9. Lan, O. (2019). *Mystetstvo baletmeistera. Khoreohrafiia velykoi formy* [Art of ballet master. Choreography of a large form]. Lviv: LNU im. I. Franka. 198 s. [in Ukrainian].
10. Markevych, L. (2019). *Transformatsiia systemy khudozhnoi movy ukrainskoi natsionalnoi baletnoi vystavy v 20–80 rokakh XX st.* [Transformation of the system of artistic language of the Ukrainian national ballet performance in the 20–80s of the 20th century]: dys. ... kand. mystetstvozn. Rivne. 212 s. [in Ukrainian].
11. Martyniv, O. (2012). *Vklad V. Verkhovynetsia u stanovlennia ta rozvytok ukrainskoho narodnoho tantsiu* [Contribution of V. Verkhovynets to the formation and development of Ukrainian folk dance]. *Molod i rynek.* № 8 (91). Pp. 130–133. [in Ukrainian].
12. Medvid', T. (2015). *Istoriia khoreohrafichnoho mystetstva vid vyotokiv do epokhy Prosvitnytstva* [History of choreographic art from its origins to the Enlightenment era]: *navch. posib. [dlia stud. napr. pidhot. (spets.) «Khoreohrafiia» VNZ]*. Kherson: MPP «Vydavnytstvo «IT»». 240 p. [in Ukrainian].
13. Pavlyuk, T. (2017). *Ukrainske baletmeisterske mystetstvo (II pol. XX st.)*. [Ukrainian ballet master's art (II half of XX century)]. Kyiv: Vydav. Tsentr KNUKiM. 214 p. [in Ukrainian].
14. Plakhotnyuk, O. (2009). *Styli ta napriamky suchasnoho khoreohrafichnoho mystetstva* [Styles and directions of modern choreographic art]. Lviv: TsTDIuH. 80 s. [in Ukrainian].
15. Rekhviashvili, A. Bilash, O. (2017). *Mystetstvo baletmeistera. Art of the ballet master*. Kyiv: KNUKiM. 152 s. [in Ukrainian].
16. Stanishevskiy, Yu. (2003). *Baletnyi teatr Ukrainy: 225 rokiv istorii* [Ballet Theater of Ukraine: 225 years of history]. Kyiv : Muzychna Ukrayina. 438 s. [in Ukrainian].
17. Stanishevskiy, Yu. (2002). *Natsionalnyi akademichnyi teatr opery ta baletu Ukrainy imeni Tarasa Shevchenko: Istoriia ta suchasnist* [Taras Shevchenko National Academic Theater of Opera and Ballet of Ukraine: History and Modernity]. Kyiv: Muzychna Ukrayina. 736 s. [in Ukrainian].
18. Stanishevskiy, Yu. (1963). *Ukrainskyi radianskyi balet* [Ukrainian Soviet Ballet]. Kyiv: «Zhovten». 214 s. [in Ukrainian].
19. Shabalina, O. (2016). *Rozvytok ukrainskoho khoreohrafichnoho mystetstva na pochatku XX st.: dzherela ta tendentsii* [Development of Ukrainian choreographic art at the beginning of the 20th century: sources and trends]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv.* Vyp. 28. Pp. 263–273. [in Ukrainian].
20. Sharykov, D. (2012). *Stylistychnyi rozvytok baletnoho mystetstva: renesans, baroko, klasysizm* [Stylistic development of ballet art: renaissance, baroque, classicism]. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv.* № 4. Pp. 113–117. [in Ukrainian].
21. Sharykov, D. (2013). *Mystetstvovnavcha nauka khoreolohiia yak fenomen khudozhnoi kultury. Istoriia ta khudozhnia praktyka khoreohrafichnoi kultury* [The art science of choreology as a phenomenon of artistic culture. History and artistic practice of choreographic culture]. Kyiv: KyMU. Ch. II. 204 s. [in Ukrainian].
22. Erin, M. Ceragioli (2021). *Pas de Quatre*. Tacoma city ballet library. 15 p. URL: <https://www.tacomacityballet.com/wp-content/uploads/2021/01/Pas-De-Quatre-Lecture-Final.pdf>
23. Saint-Léon & Company. URL: <https://theatrejourneys.co.uk/2022/05/21/forgotten-ballets-fiammetta/>
24. Denk, L. (1984). *Fanny Elßler. Tänzerin eines Jahrhunderts. Legende und Wirklichkeit* [Fanny Elssler. Dancer of a century. Legend and reality]. Verlag: Wien : Münchenm, Amalthea. 446 p. [in German].
25. Noverre, J. (2011). *Lettere sulla danza, sui balletti e sulle arti* [Letters on dance, ballet and the arts] (1803). Stockholm: Libreria Musicale Italiana. 289 p. [in Italian].
26. Homans, J. (2010). *Apollo's angels: a history of ballet*. Includes bibliographical references. New York: Published in the United States by Random House. 792 p.

УДК 7.036.7:7.047(430)“19”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-15>**Жанна ДЕНИСЮК,***orcid.org/0000-0003-0833-2993*

доктор культурології, доцент,

в.о. проректора з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *jdenesuk@dakkkim.edu.ua***ЄДНІСТЬ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ У ТВОРЧОСТІ ОТТО МЮЛЛЕРА**

У статті проаналізовано творчу манеру Отто Мюллера, видатного представника німецького експресіонізму, живописця і графіка. Оскільки в його роботах превалує сюжетна лінія тисячолітнього гармонійного співіснування людини та природи – це спонукало звернути увагу на численні ромські образи у його творах, які стали матеріальним уособленням філософії художника. Тому метою статті визначено дослідження взаємозв'язку ромських образів із пейзажною лінією в творчому доробку Отто Мюллера як характерного прикладу гармонійного існування людини в природі. Для цього сформуовано такі завдання: проаналізувати живописні роботи Отто Мюллера з зображенням ромів та природних ландшафтів; дослідити символіку єдності людини з природою в художньому світі митця; сформулювати значення творчої спадщини Отто Мюллера для розуміння взаємин людини та довколишнього середовища на прикладі ромського етносу. Узагальнені результати: засобом аналізу десяти художніх творів Отто Мюллера («Три оголені постаті під деревом» (1913), «Циганська родина в возі» (1920), «Цигани біля багаття» (1925), «Сидить оголена в пейзажі» (1927) та ін.), досліджено його творчу спадщину. Її центром постають самобутні образи ромів-представників кочового етносу, для якого не існує географічних меж, проте велике значення має єдність із природним середовищем як основа буття людини. Осмислено, що в творах Отто Мюллера тілесність та філософське бачення спільної життєвої основи людини й навколишнього світу постає як природний початок, породжений тією ж стихією, що створює рослини, тварин та все живе на землі. Зауважено, що Отто Мюллер свою мистецько-життєву філософію передає засобом зображення оголеної натури (переважно, жіночої) на лоні природи, але без надлишкової деталізації – особливо, в обличчях. Це дозволяє в інтимно-ліричному ключі сприймати ромські постаті й пейзажне тло як єдине ціле.

Ключові слова: німецький експресіонізм, образ циган, роми, пейзаж, побутовий жанр, гравюра, літографія, живопис, графіка.

Zhanna DENYSIYUK,*orcid.org/0000-0003-0833-2993*

D.Sc. in Cultural Studies, Associate Professor,

Acting Vice-Rector for Scientific Work and International Relations

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *jdenesuk@dakkkim.edu.ua***UNITY OF MAN AND NATURE IN THE WORKS OF OTTO MULLER**

The article analyzes the creative style of Otto Muller, an outstanding representative of German expressionism, painter and graphic artist. Since plot of his works feature a thousand-year harmonious coexistence of man and nature, this prompted us to pay attention to numerous Roma images in his works, which became a material embodiment of the artist's philosophy. Therefore, the purpose of the article is to study the relationship between Roma images and a landscape theme in Otto Muller's works as a typical example of the harmonious existence of man in nature. For this purpose, the following tasks were formed: to analyze paintings of Otto Muller depicting Roma people and natural landscapes; to explore the symbolism of the unity of man and nature in the creative world of the artist; to formulate the meaning of Otto Muller's artistic heritage for comprehension of the relationship between man and natural environment by the example of the Roma ethnic group. Generalized results: by analyzing ten artistic works of Otto Muller («Three Naked Figures Under a Tree» (1913), «A Gypsy Family in a Wagon» (1920), «Gypsies at a Fire» (1925), «A Naked Woman Sitting in a Nature» (1927), etc.), his artistic heritage was investigated. Its center is the unique images of the Roma people being representatives of the nomadic ethnic group, who have no the geographical boundaries, but for whom unity with natural environment is of great importance as the basis of human existence. It was concluded that in Otto Muller's works the corporeality and the philosophical vision of vital basis shared between man and the surrounding world appear as natural beginning generated by the same power that creates plants, animals and all living things on the earth. It is noted that Otto Muller conveyed his artistic and life philosophy by depicting naked people (mostly female) in the bosom of nature, but without excessive details – especially in faces. This makes it possible to perceive the Roma figures and the landscape background as a whole in an intimate and lyrical way.

Key words: German expressionism, image of Gypsies, Roma people, landscape, genre art, engraving, lithography, painting, graphics.

Постановка проблеми. Отто Мюллера (*Otto Mueller, 1874–1930*), яскравого представника німецького експресіонізму, члена художньої групи «Міст» і співзасновника асоціації художників-експресіоністів «Новий Сецесіон», захоплював кочовий спосіб життя ромського етносу, який існував поза географічними рамками, перебуваючи в ліричному діалозі з навколишнім світом. Він не лише цікавився життям ромів, спостерігав за особливостями їхньої інтеграції в європейський простір кінця XIX – початку XX століття, а й певний період свого життя проживав у ромському таборі. Центральними мюллерівськими образами стали ромські, більшість із яких належать до циклу робіт «Циганські теки». Своєю творчістю намагався привернути увагу до красивих емоційних ромських типажів, і до того факту, що ромський менталітет, попри спроби ромів вести все більш осілий спосіб життя, нерозривно пов'язаний із життям на лоні природи, як протиставлення штучному урбаністичному середовищу.

Тож, вивчення творчого доробку Отто Мюллера є актуальним нині з кількох ракурсів: аналіз ромських типажів у творчості художників-експресіоністів і привернення уваги суспільства до гармонійного діалогу людини й природи в умовах стрімкого погіршення екологічної ситуації на планеті, на прикладі ромського етносу, який століттями існував саме за цим негласним правилом.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі творчість Отто Мюллера як автора численних ромських образів вітчизняними науковцями не досліджена. У загальному контексті вивчення творчого доробку німецьких художників-експресіоністів, діяльність митця як класика жанру експресіонізму частково проаналізовано в праці Т. Прокопович «Експресія творів сучасного мистецтва. Живопис» (2016) (Прокопович, 2016).

Серед праць зарубіжних вчених виділяється дослідження Т. Пірсиг-Маршалл «Отто Мюллер і Цигани» (2004) (Pirsig-Marshall, n.d.). У 2015 р. за мотивами виставки робіт Отто Мюллера в Художньому музеї м. Равенсбург (Німеччина) було видано працю «Отто Мюллер. Протисвіти. Сінті та роми в історичній фотографії», із супровідними текстами Н. Фріц, Т. Пірсиг-Маршалл та У. Шюгла (Fritz, 2014). Її акцентом став порівняльний аналіз робіт художника з історичними світлинами ромів з Австрійської національної бібліотеки (м. Відень, Австрія) як типових зразків фотографічних ромських стереотипів, у яких реалії життя цього етносу дещо спотворені або занадто романтизовані.

У 2020 р. Т. Пірсиг-Маршалл і М.-А. фон Лютіхау видали масштабний каталог робіт худож-

ника, центральною віссю якого стали самобутні ромські образи, особливо – ромок-купальниць. Описано індивідуальний стиль Отто Мюллера, в основі якого лежить його співчутливе ставлення до непростого життя ромів, спроби відобразити райську гармонію та близькість людини до природи (Pirsig-Marshall et al., n.d.).

Тож, сучасний контекст наукових досліджень дає змогу й надалі розглядати твори Отто Мюллера як цінний фактологічний матеріал, що дозволяє з мистецької точки зору інтерпретувати кочовий ромський побут і світогляд.

Метою статті визначено вивчення взаємозв'язку ромських образів із пейзажною лінією у творчому доробку Отто Мюллера як характерного прикладу прийнятного діалогу людини з навколишнім середовищем.

Виклад основного матеріалу. Отто Мюллер, народившись у 1874 р. у Сілезії (Польща), з дитинства виявляв хист до малювання. Під час навчання у м. Вроцлав (Польща) та м. Мюнхен (Німеччина) мистецтву літографії, сформував свій неповторний живописний стиль, для якого характерні яскраві кольори, вільний мазок, інтимність, ліричність і простота. У єдності оголених фігур із навколишньою природою простежується філософське бачення митця.

Так, полотно Отто Мюллера «Три оголені постаті під деревом» 1913 р. (Рис. 1), яскраво демонструє тему злиття людської природи та пейзажного тла (*Three Women in a Wood, 2015*). Композиція зображує трьох жінок без одягу, що розташувались під розлогим деревом. Їхні витончені фігури органічно вписуються в навколишній пейзаж, утворюючи єдине ціле з природою. Тіла немов проростають з землі, обвиваються гілками та листям. Акцент робиться саме на оголених фігурах, в той час, як обличчя залишаються узагальненими, позбавленими індивідуальних рис. Так людська плоть постає уособленням самої Природи-матері, що породжує все живе. Картина віддзеркалює філософське бачення Мюллером спільної життєвої основи людини та природи. Тілесність постає вираженням цієї первинної гармонії (Otto Mueller, n.d.).

Хоч Отто Мюллер і асоціюється з німецьким експресіонізмом, його творчий почерк вирізняється певними особливостями. Замість експресіоністичних драматичності та пристрасності, його полотна випромінюють виваженість і гармонійність. Митець прагне до величного спрощення форм і кольорової палітри та чітких обрисів композицій. Після двох років військової служби (1916–1918), часів Першої світової війни,

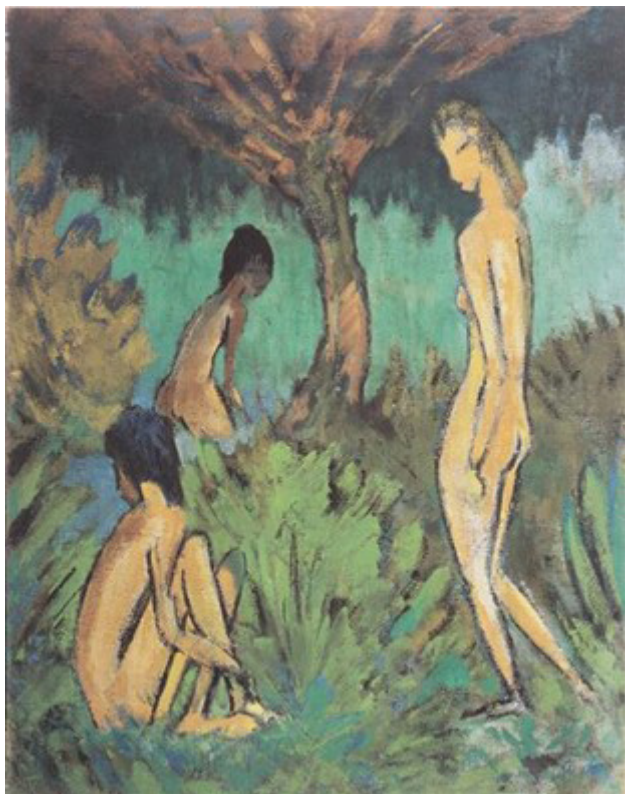

Рис. 1. Отто Мюллер
«Три оголені постаті під деревом», 1913

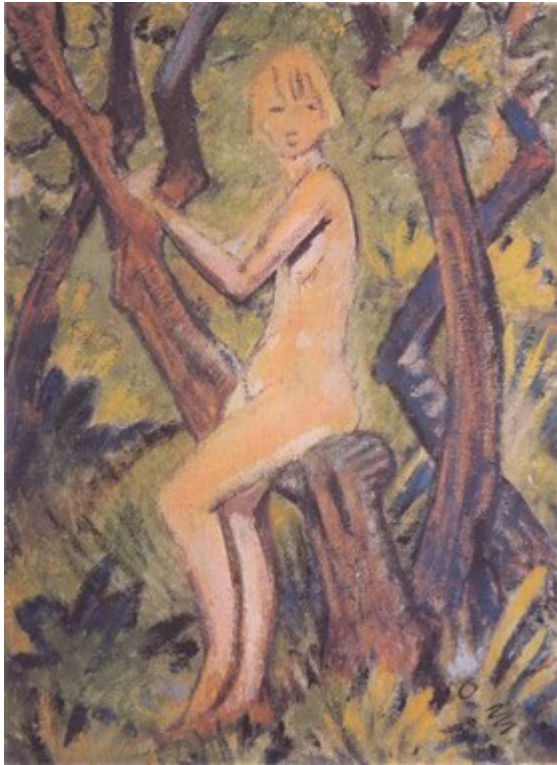
Рис. 2. Отто Мюллер
«Циганська родина в возі», 1920

Мюллер отримує запрошення до викладання в Академії мистецтв у польському Вроцлаві (Otto Mueller Biografie, n.d.). Вже працюючи викладачем, він створює картину «Циганська родина в возі» (Рис. 2), яка презентує мотив мандрів і тісного співіснування ромських кочовиків із довколишнім середовищем. Композиція побудована навколо центральної фігури матері з немовлям на руках. У динамічній позі жінки відчувається готовність рухатися і змінювати локації разом із її родиною на возі. Образ символізує нерозривну єдність між поколіннями кочівників та оточенням, що постійно змінюється. Фоном слугує сам віз із сином, біля якого стоїть чоловік та пейзаж із конем, що демонструє свободу і незалежність ромів. Тобто, філософське бачення єдності людини й світу втілене через образи ромів та їхній спосіб життя (Prints of Gypsy Family, n.d.).

Мистецьке становлення Отто Мюллера відбувалося під впливом стилю модерн, звідки пішов його акцент на лінійності та декоративності зображення. На художника справив значний вплив німецький скульптор Вільгельм Лембрук, який захопив до підкреслення силуетних форм та витонченості фігур (Отто Мюллер, 2023). Звернення Отто Мюллера до експресіонізму знайшло відображення у певній трансформації його стилю:

у зображенні фігур він став прагнути до більшої монументальності та гостроти контурних обрисів, як на картині «Оголена дівчина на дереві» (Рис. 3), яка продовжує тему органічного зв'язку людської істоти й природи. Художник зображує юну натурницю без одягу, що зручно вместилися на гілці високого дерева. Її ніжне тіло торкається стовбура, руки обвивають гілку, наче проростаючи з неї. Обличчя сповнене безтурботності та задоволення. Дівчина постає невід'ємною частиною живого дерева, уособленням молодості та весняної свіжості. Композиція виражає ідею абсолютної гармонії, коли людське єство розчиняється у навколишньому світі, зливається з його первинними стихіями. Полотно є прикладом мюллерівського втілення художнього бачення спільності тілесності й рослинного світу (Otto Mueller Gallery, n.d.).

Після мандрівок Болгарією, Румунією та Угорщиною в 1920-х роках, Отто Мюллер створив чимало полотен із зображенням представників ромської етнічної групи. Це породило теорії про можливе ромське походження самого художника. Проте підтверджених даних на підтвердження цього немає. Натомість відомо, що подорожі надихнули його на створення циклу робіт у «циганській» тематиці, котрі склали значну частину його

**Рис. 3. Отто Мюллер
«Оголена дівчина на дереві», 1922**

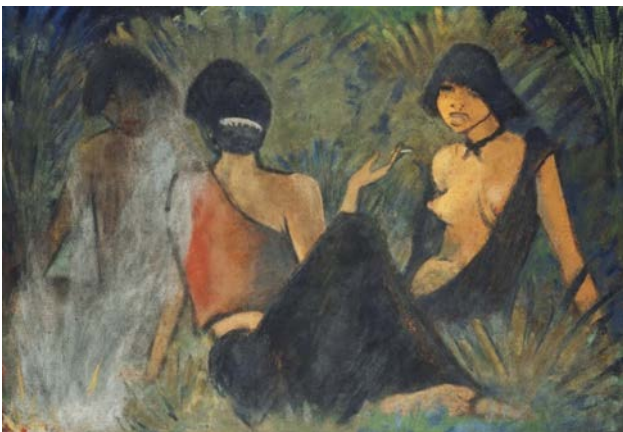
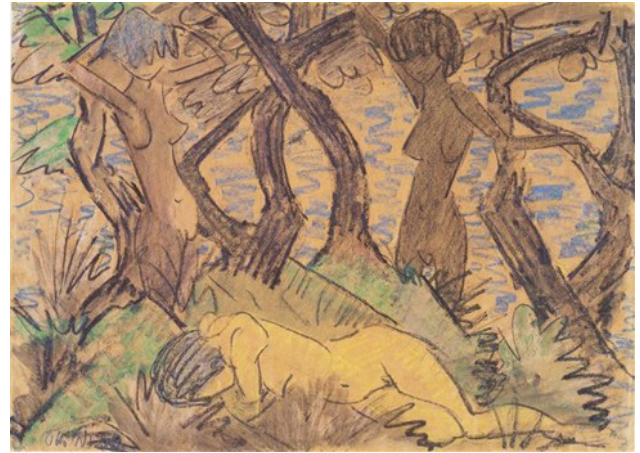

Рис. 4. Отто Мюллер «Цигани біля багаття», 1925

спадщини. На передньому плані картини «Цигани біля багаття» (Рис. 4) зображено ромську родину, яка розташувалась просто неба. Постаті вписані в навколишній ландшафт. Багаття об'єднує людей і дарує їм тепло та захист, стаючи центральним елементом картини. Особливо виділяється постать ромки в правій частині полотна. Витончена жіноча фігура зливається з рослинами, уособлюючи нерозривний зв'язок кочового народу та матері-природи. Образи ромок постають як уособлення єдності людського та природного початку.

Отто Мюллер у своїй творчості вдається до площинності зображення, контурного підсвічу-

**Рис. 5. Отто Мюллер
«Три дівчини між деревами», 1925**

вання фігур та наслідування стилістики стародавніх єгипетських розписів. Ці засоби образотворення дозволяють найповніше розкрити повноту людських емоцій у єднанні з довкіллям, як на картині «Три дівчини між деревами» (Рис. 5), що продовжує тему зображення людської природи як невід'ємної частини природного світу в творчості художника. Композиція змальовує трьох молодих жінок, що відпочивають в густих деревах. Їхні фігури пластично вигинаються, наслідуючи покручені стовбури та гілля. Постаті немов виростають з землі, злиті з рослинами в єдине ціле. Колірна гама тіл перегукується з корою дерев та землею. Риси обличчя залишаються нечіткими, акцент зроблено саме на пластиці фігур та рухах. Людське тіло та рослинний світ зображені як прояви прадавньої життєвої енергії (*dos desnudos femeninos en un paisaje*, n.d.).

Картина «Циганський табір» (Рис. 6), передає романтизовану ідилію життя кочового народу. Художник створив поетичний образ ромського табору на лоні мальовничого пейзажу. У центрі композиції – невеликий, але міцний шатер, що дає захист родині ромів. Біля входу господар табору задумливо курить цигарку, насолоджуючись відпочинком після довгої дороги. Поруч із чоловіком вишукана постать жінки в білому вбранні, з виразом спокою та задоволення на обличчі. Ззаду, немов продовжуючи родинний зв'язок поколінь, стоять два юнаки – ймовірно, сини подружжя. Мальовничо зеленіють високі стебла соняшників. Яскраві квіти немов символізують енергію життя. Блакиттю нависає чисте безхмарне небо. А збоку стоїть гордий кінь – вірний супутник мандрів ромів чи то верхи, чи то в кибитці. Ця ідилічна картина – немов живописний гімн буттю кочового народу в гармонії з навколишнім світом (Otto Mueller, 2020a).

Рис. 6. Отто Мюллер «Циганський табір», 1925

Рис. 7. Отто Мюллер «Циганка з дитиною», 1926

Зображуючи природу та оголену натуру, Мюллер вкладає в ці образи пантеїстичне світобачення і пошук первісної чистоти та досконалості. На його думку, саме в такому єднанні людського ества та навколишньої стихії проявляється найвища гармонія буття. На полотні «Циганка з дитиною» (Рис. 7), на переднім плані зображена молода ромка, яка з великою ніжністю й турботою тримає на руках дитину. Тендітна постать матері контрастує з масивним білим будинком, що височіє на

Рис. 8. Отто Мюллер «Два оголені тіла на природі», 1927

задньому плані. Поруч із жінкою виростає високий соняшник, який своїм стеблом і величезним квітом наче обіймає і захищає матір з дитиною. Рослина уособлює живу природну стихію, протиставлену штучності та незатишності урбаністичного середовища, яке символізує будівля. Композиція демонструє стійкість традицій і способу життя кочового та осілого народів, що передаються від матері до дітей. При цьому образ ромки позбавлений етнографічної конкретики. Вона постає узагальненим втіленням жіночності та материнства як одного з законів природи (Otto Mueller, 2020b).

Творчість Отто Мюллера вважається однією з найяскравіших сторінок німецького експресіонізму початку ХХ ст., навіть попри те, що через сім років після смерті митця нацистський режим через ромську тематику в його творах, затаврував його як представника так званого «дегенеративного мистецтва». Отто Мюллера надихала ідея піднесення фізичної краси людини до рівня духовної досконалості, злиття плоті та душі в гармонійне ціле, що він уособлював у ромських образах. Однією з найвиразніших ілюстрацій цієї концепції є полотно «Два оголені тіла на природі»

Рис. 9. Отто Мюллер «Цигани та соняхи», 1927

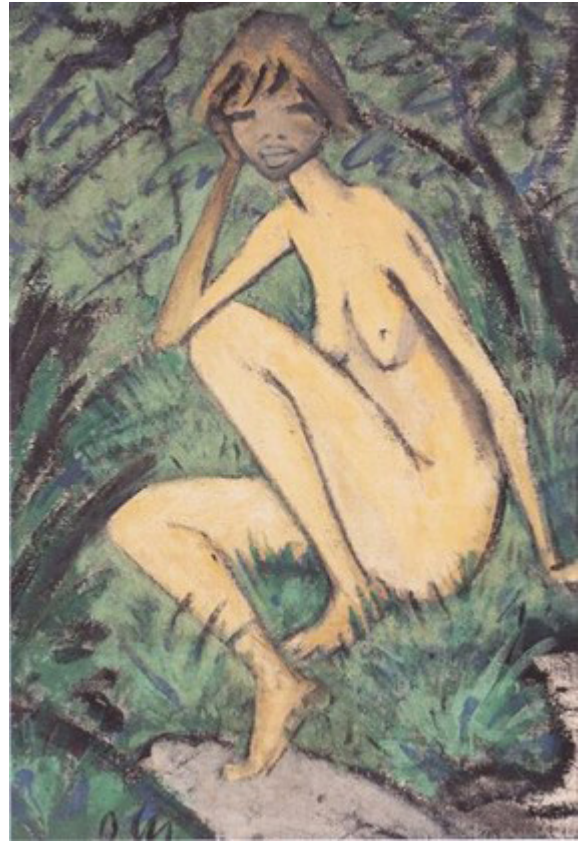

Рис. 10. Отто Мюллер
«Сидить оголена в пейзажі», 1927

(Рис. 8). На картині зображено дві жіночі постаті без одягу, що відпочивають на лоні природи. Їхні тіла плавно вигинаються, повторюючи лінії листя та дерев навколо. Шкіра немов зливається кольором з землею та тлом картини, створюючи візуальну єдність композиції. Обличчя моделей не пророблені, увага фокусується на пластиці оголених фігур, їхніх рухах та позах. Так художник втілює концепцію спорідненості та взаємопроникнення фізичності людини та світу природи, що мають спільну життєдайну основу.

Тож Отто Мюллер увійшов в історію мистецтва як тонкий лірик, здатний втілити на полотні найпотаємніші людські емоції. Його вабили теми кохання, материнства, єднання людини зі світом природи. Сентиментальність образів поєднується з глибоким філософським підґрунтям. Саме такою гранню таланту митця постає картина «Цигани та соняхи» (Рис. 9), що являє собою характерний приклад втілення теми діалогу людини та природи. На передньому плані зображено двох молодих жінок, в очах яких читається вікова мудрість ромів. Одна з них стоїть у світлій сукні в цятку, друга годує немовля груддю. Ця сцена уособлює материнство, передачу життєвих сил від старшого

покоління до молодшого. Поруч виростає високе стебло соняшника з величезною квіткою, символізуючи життєдайну силу самої природи. На другому плані видніють невеличкі будиночки як осередки сімейного затишку та гармонії. Таким чином, акцент робиться саме на темі материнства, догляду за потомством та родинних цінностей, що є запорукою існування людської спільноти, продовження роду. А, отже, існування людства (Otto Mueller Gallery, n.d.).

Одним зі зразків неповторного стилю Мюллера є полотно «Сидить оголена в пейзажі» (Рис. 10), де зображено дівчину, яка в розслабленій позі сидить на землі. Її тіло повторює лінії пагорбів. Шкіра мерехтить відтінками кори дерев та ґрунту, зливаючись з фактурою ландшафту. Увага сконцентрована на плавних обрисах та природній пластичності жіночої фігури. Тоді як затемнене обличчя, на відміну від попередніх робіт, вже не залишається ескізною плямою, а демонструє впевнений погляд вперед та чітко окреслені виразні губи. Кольоровий акцент зроблено саме на тілесності, як втіленні життєвої енергії природного світу. Так митець візуалізує уявлення про спільну основу всього сущого (Otto Mueller Biografie, n.d.).

Висновки. Дослідивши у статті десять творів на ромську тематику німецького художника-експресіоніста Отто Мюллера, підтверджено провідну лінію його творчої діяльності – втілення засобами живопису концепції нерозривної єдності людської плоти та природного світу. Підтверджено, що в образах ромських мандрівників уособлене гармонійне співіснування людини з довкіллям, їх органічне взаєморозуміння. Зображення оголених тіл на лоні ландшафтів та рослин поглиблює це

філософське бачення спільної життєвої основи людини й навколишнього світу. Осмислено, що в творах Отто Мюллера тілесність постає як природний початок, породжений тією ж стихією, що створює землю, рослини, тварин. Це переконання вдалось передати глядачам через цикл образів ромського етносу, який як ніякий інший навіть в наші дні, попри тотальну тенденцію осілості, зберігає пам'ять про своє кочове минуле на лоні природи різних країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Отто Мюллер і гармонія між людиною і природою. *Fahrenheit Magazine*. URL: <https://fahrenheitmagazine.com/uk/мистецтво/пластикові/Отто-Мюллер-і-гармонія-між-людиною-і-природою> (дата звернення: 11.01.2024).
2. Прокопович Т. А. Експресія творів сучасного мистецтва. *Вісник харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2016. № 3 С. 84–92.
3. dos desnudos femeninos en un paisaje (Otto Mueller, 1922). *blocdejavier*. URL: <https://blocdejavier.wordpress.com/2017/04/30/dos-desnudos-femeninos-en-un-paisaje-otto-mueller-1922/> (date of access: 11.01.2024).
4. Fritz N., Pirsig-Marshall T., Schögl U. Uwe Schögl. Otto Mueller. Gegenwelten. Sinti und Roma in der historischen Fotografie. Kunstmuseum Ravensburg, 2014. 100 p.
5. Otto Mueller (1874–1930). *Christie's*. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-5176277> (date of access: 11.01.2024).
6. Otto Mueller (1874–1930). *Por amor al arte*. URL: <https://poramoralarte-exposito.blogspot.com/2020/10/otto-mueller-1874-1930.html?m=0&hl=es> 419 (date of access: 11.01.2024).
7. Otto Mueller Biografie. *ArtDirectory*. URL: <https://www.muellerotto.de/> (date of access: 11.01.2024).
8. Otto Mueller Gallery. *WOoArts*. URL: <https://wooarts.com/otto-mueller-gallery/> (date of access: 11.01.2024).
9. Otto Mueller. *El blog de Ila Basmati*. URL: <https://elblodgeilabasmati.com/2020/11/19/otto-mueller/> (date of access: 11.01.2024).
10. Otto Müller and his sharp representation of the world. *Art Blog Markovart*. URL: <https://markovart.wordpress.com/expressionists-and-their-movement-in-20th-century/otto-muller/> (date of access: 11.01.2024).
11. Otto Müller, Three Girls in a Wood. Browse Exhibits. URL: <http://omeka.wustl.edu/omeka/exhibits/show/primitivistnudebridge/otto-muller-three-girls> (date of access: 14.01.2024).
12. Pirsig-Marshall T., Lüttichau M.-A. V. Otto Mueller. Paintings : catalog. 19 p. URL: https://www.van-ham.com/fileadmin/Redaktion/Auktionen/Leseproben/Otto_Mueller-BAND_1-Gema_1de.pdf (date of access: 14.01.2024).
13. Prints of Gypsy Family beside Covered Wagon, 1926–1927. *Media Storehouse Photo Prints*. URL: <https://www.mediastorehouse.com/heritage-images/gypsy-family-covered-wagon-1926-1927-15048335.html> (date of access: 11.01.2024).
14. Three Women in a Wood. Saint Louis Art Museum. URL: <https://www.slam.org/collection/objects/13511/> (date of access: 14.01.2024).

REFERENCES

1. *Otto Müller i harmoniia mizh liudynoiu i pryrodou* [Otto Müller and the harmony between man and nature]. (2023). *Fahrenheit Magazine*. Retrieved from URL: <https://fahrenheitmagazine.com/uk/мистецтво/пластикові/Отто-Мюллер-і-гармонія-між-людиною-і-природою> [in Ukrainian].
2. Prokopovych T. A. (2016). *Ekspresiiia tvoriv suchasnoho mystetstva* [Expression of works of contemporary art]. *Visnyk kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv* (3), 84–92. [in Ukrainian].
3. *dos desnudos femeninos en un paisaje (Otto Mueller, 1922)*. [two female nudes in a landscape (Otto Mueller, 1922)]. (n.d.). *blocdejavier*. URL: <https://blocdejavier.wordpress.com/2017/04/30/dos-desnudos-femeninos-en-un-paisaje-otto-mueller-1922/> [in Spanish].
4. Fritz, N., Pirsig-Marshall, T., & Schögl, U. (2014). *Uwe Schögl. Otto Mueller. Gegenwelten. Sinti und Roma in der historischen Fotografie*. [Uwe Schögl. Otto Mueller. Counter-worlds. Sinti and Roma in Historical Photography]. Kunstmuseum Ravensburg [in German].
5. *Otto Mueller (1874–1930)*. [Otto Mueller (1874–1930)]. (2009). *Christie's*. Retrieved from <https://www.christies.com/en/lot/lot-5176277>
6. *Otto Mueller (1874–1930)*. [Otto Mueller (1874–1930)]. (2020). *Por amor al arte*. Retrieved from <https://poramoralarte-exposito.blogspot.com/2020/10/otto-mueller-1874-1930.html?m=0&hl=es> 419 [in Spanish].
7. *Otto Mueller Biografie*. [Otto Mueller biography] (n.d.). *ArtDirectory*. Retrieved from <https://www.muellerotto.de/> [in German].
8. *Otto Mueller Gallery*. [Otto Mueller Gallery]. (n.d.). *WOoArts*. URL: <https://wooarts.com/otto-mueller-gallery/> [in German].
9. *Otto Mueller*. [Otto Mueller]. (2020). *El blog de Ila Basmati*. URL: <https://elblodgeilabasmati.com/2020/11/19/otto-mueller/> [in Spanish].
10. *Otto Müller and his sharp representation of the world*. (n. d.). *Art Blog Markovart*. URL: <https://markovart.wordpress.com/expressionists-and-their-movement-in-20th-century/otto-muller/>
11. *Otto Müller, Three Girls in a Wood*. (n. d.). Browse Exhibits. URL: <http://omeka.wustl.edu/omeka/exhibits/show/primitivistnudebridge/otto-muller-three-girls>
12. Pirsig-Marshall, T., & Lüttichau, M.-A. V. (n.d.). *Otto Mueller. Paintings*. URL: https://www.van-ham.com/fileadmin/Redaktion/Auktionen/Leseproben/Otto_Mueller-BAND_1-Gema_1de.pdf
13. *Prints of Gypsy Family beside Covered Wagon, 1926–1927*. (n.d.). *Media Storehouse Photo Prints*. URL: <https://www.mediastorehouse.com/heritage-images/gypsy-family-covered-wagon-1926-1927-15048335.html>
14. *Three Women in a Wood*. (2015). Saint Louis Art Museum. URL: <https://www.slam.org/collection/objects/13511/>

УДК 76.071.1(438+477)»19»Васьківський
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-16>

Ольга ДЕНИСЮК,
orcid.org/0000-0002-8196-8608
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна) olyadenysiuk@gmail.com

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО МИТЦЯ В'ЯЧЕСЛАВА ВАСЬКІВСЬКОГО

Стаття присвячена життєвому та творчому шляху відомого в Польщі та малознаного в Україні польсько-українського художника та педагога, професора Варшавської академії мистецтв – В'ячеслава (Вацлава) Васьківського. Метою даної статті є представлення нових та узагальнення раніше відомих фактів про творчість митця, оприлюднення віднайдених архівних документів щодо його навчання та викладання у Варшавській академії мистецтв, введення до наукового обігу графічних та живописних творів митця з музейних та приватних збірок Польщі.

У доробку митця переважно твори станкової та книжкової графіки, у ранній період творчості переважає живопис. Більшість з них зберігається сьогодні у музеях, галереях та приватних збірках Варшави, Кракова, Закопаного, Національній бібліотеці Варшави. У статті вперше публікується та згадується чимало маловідомих графічних та живописних робіт митця.

В. Васьківський був активним членом українського Варшавського мистецького гуртка «Спокій», відповідно у статті аналізуються його твори, що були представлені на виставках цього об'єднання, інша діяльність, пов'язана з цим гуртком.

В даній розвідці деталізовано й інші основні життєві сторінки та творчі здобутки як довоєнного, так і післявоєнного періодів, зокрема тернистий десятилітній шлях до здобуття диплому Академії, пов'язаний із матеріальними труднощами та ускладнений хворобою, воєнне лихоліття, педагогічну та творчу роботу.

У статті зроблено обґрунтований висновок, що творчість В. Васьківського, на сьогодні є надбанням двох культур – польської та української. З огляду на його життєвий шлях та творчість беззаперечним є те, що це безумовно польсько-український митець, який був добрим комунікатором українсько-польських мистецьких взаємин та виразником духовного порозуміння між народами.

Ключові слова: Варшавська академія мистецтв, В'ячеслав Васьківський, архівні документи, польсько-український митець, книжкова графіка, дереворит, екслібрис.

Olha DENYSIUK,
orcid.org/0000-0002-8196-8608
Associate Professor at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Art and Architecture
(Kyiv, Ukraine) olyadenysiuk@gmail.com

LESSER-KNOWN PAGES OF THE LIFE AND WORK OF THE POLISH-UKRAINIAN ARTIST VIACHESLAV VASKIVSKYI

The article is devoted to the life and creative path of Vyacheslav (Vaclav) Vaskivskiy, a Polish-Ukrainian artist and teacher, professor at the Academy of Arts in Warsaw, who was known in Poland and little known in Ukraine. The purpose of this article is to present new and summarise previously known facts about the artist's work, to publish the archival documents about his studies and teaching at the Warsaw Academy of Arts, and to introduce into scientific circulation little-known graphic and pictorial works of the artist from museum and private collections in Poland.

The artist's works are mainly works of easel and book graphics, in the early period of his work, painting prevails. Most of them are kept today in museums, galleries, and private collections in Warsaw, Krakow, Zakopane, and the National Library of Warsaw. The article is the first to publish and mention many of the artist's little-known graphic and pictorial works.

V. Vaskivskiy was an active member of the Ukrainian Warsaw Art Group «Spokij», and the article analyses his works that were presented at the exhibitions of this association and other activities related to this group.

This study also details other major life events and creative achievements of both the pre-war and post-war periods, including the thorny ten-year path to obtaining a diploma from the Academy, which was associated with material difficulties and complicated by illness, the war years, pedagogical and creative work.

The article draws a reasonable conclusion that W. Vaskivskiy's work is currently the heritage of two cultures – Polish and Ukrainian. Given his life and work, it is undeniable that he was definitely a Polish-Ukrainian artist who was a good communicator of Ukrainian-Polish artistic relations and an exponent of spiritual understanding between the peoples.

Key words: Warsaw Academy of Fine Arts, Viacheslav Vaskivskiy, archival documents, Polish-Ukrainian artist, book graphics, woodcut, bookplate.

Постановка проблеми. В'ячеслав (Вацлав) Васьківський (1904–1975) – відомий в Польщі художник-графік та педагог, професор Варшавської академії мистецтв у 1956–1975 роках та малознаний в Україні. Він був уродженцем українського міста Рівне, що входило в той час до складу тодішньої Волинської губернії Російської імперії. Походив із змішаної родини: батько – поляк, мама – українка, хрещений був як католик. У період навчання у Варшавській академії мистецтв (далі по тексту – ВАМ або Академія) був активним учасником та співорганізатором українського мистецького гуртка «Спокій» та позиціонував себе як українець. При вступі до ВАМ у графі «рідна мова» зазначив українську мову як рідну. Проте, вже після Другої світової війни, проживаючи постійно у Варшаві та одружившись вдруге з полькою, будував кар'єру як польський митець, не акцентуючи особливо увагу на своєму українському корінні. Був членом Асоціації польських графіків (1938–1939). Займався переважно книжковою ілюстрацією та оформленням книг. Практикував багато графічних технік, але особливого успіху досягнув у техніці деревориту. Його творчість на сьогодні є надбанням двох культур – польської та української, прикладом діалогу та взаємовпливу культур.

Актуальність дослідження. Не дивлячись на те, що В. Васьківський (у польських джерелах – Waśław Waśkowski) свого часу досягнув значних успіхів у графічній творчості, був нагороджений державними нагородами Польської Народної Республіки, його творчість та життєвий шлях на сьогодні є малодослідженими. Тільки у поодиноких публікаціях згадуються його роботи, переважно довоєнного періоду, а також участь в українському мистецькому гуртку «Спокій». Комплексного висвітлення його життя та творчості немає ні в польських, ні в українських мистецтвознавчих наукових дослідженнях. Цим обумовлюється новизна та актуальність теми.

Аналіз попередніх досліджень. Насамперед зауважимо, що в українському мистецтвознавстві творчість В. Васьківського згадується виключно у стосунку до його участі в мистецькому гуртку «Спокій». Це, найперше, докторська дисертація Романа Яціва «Культурно-мистецьке середовище української еміграції у Варшаві (1919–1939)» (Яців, 2021) та стаття Ростислава Крамара «Неспокійні митці з варшавського «Спокою». Українські художники у міжвоєнній столиці Польщі» (Крамар, 2022). Спогади про митця зустрічаємо у публікаціях його колег по цьому гуртку, наприклад Петра Мегика (Мегик, 1976). Щодо польських видань, то

вони публікують про нього коротку інформацію передусім як про майстра деревориту, наприклад, у монографічному дослідженні Марії Гронської «Сучасний дереворит Польщі (до 1945 року)» (Grońska, 1971), у книзі «Польська книжкова ілюстрація» (Waskowski, 1964: 146). Можемо впевнено стверджувати, що на сьогодні немає жодного комплексного мистецтвознавчого дослідження, яке б було присвячене творчості митця. При підготовці статті були використані як маловідомі графічні твори митця так і їх репродукції з колекції Національної бібліотеки у Варшаві.

Метою даної статті є представлення науковому загалу нових та узагальнення раніше відомих фактів про життя та творчість В'ячеслава Васьківського, оприлюднення віднайдених архівних документів щодо його навчання та викладання у ВАМ, введення в науковий обіг маловідомих графічних та живописних творів митця з музейних та приватних збірок Польщі.

Виклад основного матеріалу. У архіві ВАМ збереглися два життєписи митця, від 1925 та 1926 року, так як за першим разом В'ячеслав Васьківський не вступив до Академії. Саме ці документи, а також низка інших, дозволяють значно розширити існуючі та віднайти нові відомості про життєвий та творчий шлях митця до його вступу до ВАМ та періоду, що передував цьому. Тож, згідно збережених документів, народився митець у м. Рівне 15 лютого 1904 р., хрещений у римо-католицькому костелі, за національністю – поляк, проте як рідну мову у вступній анкеті до ВАМ свідомо назвав українську (Waskowski, Archiwum). Спершу навчався у загальноосвітній школі з російською мовою викладання, а далі – польською у державній гімназії ім. Т. Костюшка у місті Рівне. В його особовій справі зберігається свідоцтво від 20 січня 1922 року про результати навчання у гімназії ім. Т. Костюшки за 1921–22 рік, де найкращий результат з усіх предметів – «дуже добре» за рисунком.

Іл. 1

З життєпису за 1925 рік, який виявився досить розлогим, дізнаємося про трагічну долю його матері, двох братів і трьох сестер, яких він втра-

тив у роки Першої світової війни. Його батько (за професією кухар) у 1919 році вдруге одружився, був проти здобуття сином освіти, наполягав щоб той припинив навчання та йшов працювати. Тому митець змушений був один рік працювати в магазині, та все ж, всупереч волі батька, у 1921 році відновив навчання в гімназії, мріючи вчитися далі та стати художником. В послідуєчому, В. Васьківський на своє утримання та навчання заробляв малюючи плакати. Через складні умови життя В'ячеслав захворів на запалення легень і у липні 1922 р. виїхав до курортного містечка Закопане, щоб, як дослівно написав митець, «рятувати здоров'я» (Waskowski, Archiwum). Лікуючись в санаторії, на життя з 1922 по 1924 рік заробляв оздоблюванням глиняних іграшок та посуду. Із матеріалів все тієї ж особової справи дізнаємося, що навчальний 1925–1926 рік він провів як вільний слухач у відомій Школі дерев'яного промислу (Szkoła Przemysłu Drzewnego w Zakopanem) в Закопаному, де виконував дереворити під керівництвом директора школи Кароля Стжиєнського (Waskowski, Archiwum).

До омріяної Школи образотворчого мистецтва у Варшаві (так до 1932 року називалася Варшавська академія мистецтв – авт.) В. Васьківський вступив як вільний слухач у 1926 році, подавши при вступі 12 своїх творчих робіт. Спершу навчався живопису у майстерні професора Тадеуша Прушковського.

Проблеми зі здоров'ям та матеріальні нестатки постійно турбували В'ячеслава під час навчання у ВАМ. За 1927–1930 та 1932–33 роки навчання збереглися його щорічні прохання до керівництва Школи про звільнення від оплати за через важке матеріальне становище. Та й у самому навчанні ним робилися тривалі перерви у зв'язку із загостренням туберкульозу, який лікував на кошти студентської організації «Братня допомога» («Bratnia pomoc») у 1929–31 роках, про що свідчать збережені довідки (Waskowski, Archiwum). Про його важкий стан та проблеми зі здоров'ям згадує і художник, студентський приятель митця – Петро Мегик, зазначаючи, що «...усі його любили й співчували тяжкому його життю, але самі мали не легше життя – тільки були зі здоров'ям у кращому стані від нього» (Мегик, 1976: 6).

У вересні 1932 року В. Васьківський поновився на навчання в Академії як вільний слухач, обравши цим разом за основну спеціальність графіку. Навчався у Владислава Сковчиляса, Леона Вичулковського та Станіслава Остоя-Хростов-

ського. Час від часу отримував відзнаки за свої праці, а березні 1936 року – грошову винагороду – 40 злотих (Piwocki, 2004: 170).

В особовій справі митця знаходимо також свідоцтво про завершення Варшавської міської школи декоративно-прикладного мистецтва та живопису (Miejska szkoła sztuk zdobniczych i malarstwa) від 17 червня 1937 року, де вивчав такі предмети як рисунок, перспективу, моделювання, малярство, графіку, скульптуру, склавши іспити з них з добрими результатами (Waskowski, Archiwum). Таке свідоцтво було В. Васьківському вкрай необхідне, адже це був документ про завершення спеціальної середньої освіти, на основі якого від був зарахований вже як студент звичайний до Академії та отримав можливість захистити диплом. Таким чином, В. Васьківського було допущено до виконання дипломної роботи. З його заяви від 10.02.1938 року дізнаємося, що під керівництвом професора С. Остоя-Хростовського, на відділі графіки, він запланував виконати цикл ілюстрацій до новели «Кінь на пагорбі» Євгеніуша Малачевського (Koń na wzgórzu – Eugeniusz Małaczewski) в техніці дереворит (Waskowski, Archiwum). Це суперечить твердженню дослідниці Марії Гронської, що в якості його дипломної роботи виступали ілюстрації до книги Юліуша Каден-Бандровського (Juliusz Kaden-Bandrowski) «Професії» (Zawody), яка вийшла друком з його ілюстраціями у 1937 році (Grońska, 1971: 126), а диплом був захищений 10 червня 1938 року. Відмітимо, що в особовій справі В. Васьківського збереглася копія диплому художника про завершення Академії з відмінною оцінкою як і запис про затверджену тему диплому (Waskowski, Archiwum).

В музеї ВАМ знаходимо три студентські роботи митця 1936–1937 років, збережені як фотографії на негативі (W. Waskowski). Це пейзажі, виконані у техніці дереворит. Один із них – «Казімеж над Віслою» (20,5*25,5; 1937 р.) був також нами віднайдений в оригіналі на онлайн-аукціоні (Waskowski, Artinfo). Також до робіт, створених у цей період відносимо офорти – «Будинок на селі» та «Жнива», які теж виставлялися на продаж на цьому ж аукціоні.

Як бачимо, шлях до завершення омріяного навчання та отримання диплому у митця був довгий – понад 10 років. Але його старанність, хист та талант були високо оцінені професорами та керівництвом Академії – з першого вересня 1938 року від отримав посаду асистента у професора Станіслава Остоя-Хростовського на відділі графіки ВАМ (Waskowski, Archiwum).

Відзначимо, що Станіслав Остря-Хростовський – один з найвидатніших граверів міжвоєнного періоду тогочасної Польщі, очолив кафедру художньої гравюри у 1937 році, після смерті Леона Вичулковського, а попередньо – Владислава Скочиліса. На посаду асистентів кафедри він запросив своїх колишніх учнів – В. Васьківського та Ч. Боровчика. Зокрема, Станіслав Остря-Хростовський дуже прихильно відносився до В. Васьківського, бачив у ньому перспективного графіка, професіонала з деревориту. Як зазначає Марія Гронська, професійний хист В. Васьківського отримав схвалення багатьох тогочасних польських художників, а також дослідників деревориту (Grońska, 1971: 457).

Важливі сторінки життя та творчості В'ячеслава Васьківського, пов'язані із його участю в українському мистецькому гуртку «Спокій» (1927–1939). Він був співзасновником та активним учасником гуртка, брав участь у багатьох з його виставок. Зокрема, з каталогу третьої виставки (з перших двох виставок каталоги не збереглися – авт.) дізнаємося, що митець представив чимало олійних полотен – «Часничок» (репродуковано у каталозі), «Бабця з валер'янокою», «Осінь», «Пароплави», «Портрет», декілька етюдів, всього 10 робіт (Спокій, 1930). У каталозі п'ятої виставки (Варшава, червень 1931 року) поряд з 10 живописними працями – «Дівчина з Теробовлі», «Краєвид з Волині», «Автопортрет», «В. Етюд голови» та іншими В. Васьківський подає ще й дві графічні – дереворити «Робітник» та «Пейзаж» (1931). У каталозі шостої виставки гуртка «Спокій» (Варшава, травень 1933), яка була присвячена п'ятирічній діяльності гуртка, репродуковано дві роботи В. Васьківського – «Краєвид» та «Дівчина» (Спокій, 1933). Та чи не найбільше творчих робіт митець представив на сьому виставку гуртка (Варшава, грудень 1933) – 16 олійних та 7 графічних. Наступні – восьму та дев'яту виставку В. Васьківський пропускає через відсутність у Варшаві, а на десятій (Варшава – Луцьк – Рівне – Кремянець, травень-червень 1937) виставляє виключно свої графічні твори – дереворити, аквафорти, мецо-тинто, акватинти, автолітографії – всього 25 робіт (Спокій, 1937). В одинадцятій виставці членів українського гуртка (травень 1938 року) участі вже не бере, ймовірно через те, що в цей час стає членом Об'єднання польських графіків.

Проаналізувавши представлені роботи митця у каталогах виставок українського гуртка «Спокій», зауважуємо, що початково домінували його олійні роботи, здебільшого пейзажі з Волині та

натурні портрети, а вже в 1930-х роках, особливо з другої їх половини, прослідковується збільшення кількості його графічних творів. Це безумовно пов'язано із зміною творчих вподобань та навчальних майстерень, викладачів В. Васьківського у ВАМ, про що зазначалось вище.

Члени гуртка відмічали його ентузіазм та заповзятість в організації пересувних виставок і творчих пленерів. П. Мегик згадував, що «коли «Спокій» влаштував літній пленеровий місячний курс для своїх членів і вивіз на Горинь (на Волині) 13 осіб на свій кошт і втримання, Васьківський був вибраний інструктором на цей курс. А вже як приготувлялася друга пересувна виставка на Волинь 1937 року (комісар виставки Н. Хасевич і архітект Л. Маслов), Васьківський горів тією справою – Волинь була для нього святістю» (Мегик, 1976: 6).

Збережені етюди митця, зокрема «Вид Великого Тирнова у Болгарії» (Олія, папір на картоні; 22 x 31,5 см, 1936 р.) (Іл. 2), дозволяють припустити, що влітку 1936 року В. Васьківський, ймовірно був з колегами з гуртка «Спокій» на пленері у Болгарії. На користь цієї версії свідчить і те, що серед гуртківців був один болгарин, який навчався у ВАМ у 1929–1931 роках – Преслав Каршовський з яким В. Васьківський близько товаришував, навіть на одній із виставок гуртка представив його живописний портрет. Цікаво, що два етюди з пленеру в Болгарії було виставлено та продано на аукціоні Artnet у 2013 році (Waskowski, Artnet). Серед живописних робіт В. Васьківського студентського періоду, що виставлялися на продаж протягом останніх років, знаходимо також роботу «Жінка, що сидить у кріслі» (олія, картон, 84 x 62 см, 1934 р.), написану у Кракові із зазначенням дарчого напису внизу на полотні – «Пані Марисі на згадку про Васьківського» та етюд до цього портрету «Етюд жіночої голови» (Іл. 3, олія, картон, 48,5 x 40,7 см) (Waskowski, Artinfo).

Іл. 2

Іл. 3

Роки Другої світової війни були вкрай складними для митця і він пережив їх у окупованій Варшаві. Під час Варшавського повстання загинула його перша дружина, книжкова ілюстраторка Зофія Городинська-Васьківська (1913–1944). Вона у 1932–1938 роках також навчалася у ВАМ під керівництвом Леона Вичулковського та Станіслава Остоя-Хростовського. У 1938 році була прийнята на роботу в Державну поліграфічну фабрику. Ілюструвала дитячі книжки. Під час війни працювала санітаркою (загинула під час транспортування пораненого разом зі своєю сестрою Марією), а також конспіративно з 1943 року в штабі Армії Крайової у графічному відділі (кодова назва «Rój»), де виготовляла фальшиві документи для потреб відділу легалізації (Zofia, 1994.pl). В'ячеслав Васьківський також «мав контакт із польським підпіллям, як графік виконував потрібні печатки й документи німецьких урядів для пред'явлення підпіллям ніби то німецьких документів, летючок і т. п.», про що оповідав Петро Мегик (Мегик, 1976: 6).

Цікаво, що під час війни, у 1944 році вийшов друком альбом з 6 екслібрисами – Чеслава Кшивіцького, Тадеуша Лешнера (2 екслібриса), Пьотра Обста, Тадеуша Мікульського та Едварда Хвалевіка, виконаних В. Васьківським у техніці дереворит. Альбом на сьогодні є раритетом (всього надруковано було 50 примірників), бажаним виданням для колекціонерів. Такі альбоми видавало «Коло любителів графіки та екслібрису», яке було засновано та діяло також конспіративно у Варшаві, намагаючись підтримувати тісні контакти між любителями графіки і її творцями та задля стимулювання їх творчої діяльності. В. Васьківський був членом та активним діячем цього кола. Очолював об'єднання

Тадеуш Лешнер (1895–1967), юрист та історик мистецтва (Grońska, 1971: 229).

Після війни митець одружується вдруге, з Іреною Люциною Добровольською (Irena Lucyna z Dobrowolskich, роки життя – 1922–2006) та продовжує викладацьку діяльність у Академії, вже як старший асистент кафедри графіки (від 05.04.1945 до 01.04.1946). Проте, за станом здоров'я (як зазначалося вище він тривалий час хворів на туберкульоз) переїхав жити до Закопаного, де в 1946–1951 роках викладав у Державній школі деревообробної промисловості (Państwowa Szkoła Przemysłu Drzewnego) (Waśkowski, Wikipedia).

Період викладацької діяльності та творчості В. Васьківського у Закопаному на сьогодні зовсім не досліджений, тільки відомо, що в цей час від взяв участь у виставці у Кракові у Палаці мистецтв у 1949 році. Зберігся каталог цієї виставки, яка носила назву «9 графіків» та колекції графіки Вацлава Васьковського», згідно якого митець представив на ній більше десяти дереворитів, серед яких «Автопортрет», ілюстрації до твору С. Єсеніна «Пугачов» та чотири роботи із «Варшавського циклу» (Katalog, 1949).

«Варшавський цикл» це серія графічних робіт, що зображує Варшаву під час німецької окупації. Скільки робіт входило до цього циклу на сьогодні сказати важко, проте деякі з них були помічені на польських мистецьких аукціонах (Waskowski, Artinfo), зокрема «Оголена між дротами» (Іл. 4, дереворит, 20,8x16,5 см, 1940-ві роки) та «Квіти» (Іл. 5, дереворит, 11,5x16 см, 1940-ві роки).

Іл. 4

Іл. 5

Іл. 6

До Варшави художник повернувся у 1951 році, і, згідно архівних документів Академії, спочатку працював на посаді професора та заступника кафедри графіки ВАМ, а з 10 березня 1956 року отримав посаду професора надзвичайного (доцента). У 1961–1964 роках очолював кафедру графіки цієї ж Академії. У 1969 році вийшов на пенсію за власним бажанням (Piwocki, 2004: 242). Серед його учнів в Академії були відомі польські художники – Марія Гішпанська-Нойман та Тадеуш Домінік (Maria Hiszpańska-Neumann і Tadeusz Dominik). Помер у Варшаві, 26 грудня 1975 р., похований на Військовому цвинтарі, ділянка 39А-2-8 (Waśkowski, Wikipedia).

В'ячеслав Васьківський залишив по собі різнобічний творчий спадок, який є частиною великої культурно-мистецької платформи української еміграції у Варшаві міжвоєнного двадцятиліття та польського мистецтва взагалі. На нашу думку, передусім цінна саме довоєнна творчість митця, яку Марія Гронська характеризує так: «Він практикував усі техніки, в принципі майже однаково, але все ж таки відомий головним чином своїми гравюрами на дереві, «кухню» яких він поставив на найвищий рівень. Його віртуозність, що стоїть, можна сказати, на межі магії, стоїть гравюри на дереві» (Grońska, 1971: 557). Добрим підтвердженням цієї думки є збережені дереворити художника – «Гуралі» та «Святий Франциск» 1934 року (Іл. 5–6).

На нашу думку, однією із кращих робіт В. Васьківського довоєнного періоду та однією з небагатьох гравюр митця на дереві, не пов'язаних з книжковою ілюстрацією, є «Автопортрет»

Іл. 7

1938 року (Іл. 7). На ньому бачимо впевненого в собі інтелігентного молодого хлопця, одяг якого підкреслює його творчу натуру. Майже «класичний» рисунок і композиційні вміння поєднані із досконалою технічною майстерністю. Бачимо, що В. Васьківський – художник-реаліст, який вміло передає емоційне забарвлення. Адже від портрета, на нашу думку, «віє» романтичним настроєм. Також на гравюрі чітко видно фірмовий підпис митця – дві літери WW, яким він підписував всі свої роботи ще від часів навчання у ВАМ (також зустрічається ще Wwaśkowski – авт.). Як підсумовує творчі довоєнні напрацювання митця Марія Гронська, «гравюри Васьківського, видруковані дуже ретельно, мають велику естетичну цінність,

яка полягає в гармонійному поєднанні всіх елементів, підпорядкуванні їх головній меті – створенню потрібної атмосфери, як правило інтимного настрою. Тому їх сприйняття потребують тиші та зосередженості» (Grońska, 1971: 126). Також, зауважимо, що ще зі студентських років митець багато експериментував з новими способами тиражування гравюр та на думку Р. Яціва, став одним з кращих інтерпретаторів класичних технік естампу вже у новому історичному періоді мистецтва (Яців, 2021: 230).

Іл. 8

Іл. 9

Після Другої світової війни В. Васківський переважно займався книжковою графікою, створював ескізи. З огляду на тематику образних творів – серії дереворитів до літературних творів російських авторів як то «Капітанської дочки» О. Пушкіна та «Пугачова» С. Єсеніна, чи то Г. Бобінської «Сосо», що вийшли друком у

Варшаві у 1950-х роках у польському перекладі, не вважаємо за доцільно аналізувати їх у рамках даної статті. Проте, відзначимо, що за ілюстрації до повісті «Дубровський» О. Пушкіна В. Васківський був нагороджений на Першій національній виставці образотворчого мистецтва в 1950 році. Потім вони були ще експоновані на виставці «Premio Suzzara» на півночі Італії (так звана «антибієнале», організована лівими колами) та частково подані у довідниковому виданні «Польська книжкова ілюстрація» (Waskowski, 1964: 146). На нашу думку ці здобутки значною мірою пояснюються його тогочасною політичною позицією: лояльністю та підтримкою соціалістичного ладу в Польщі. Окрім вищезгаданих нагород посилалися й інші: перша премія на Національній виставці книги та ілюстрації у Варшаві 1951 року, Державна премія другого ступеня 1951 року, а в 1952 році – Хрест заслуг (польська державна нагорода, якою нагороджують за заслуги перед державою або громадянами – авт.) та нагорода 1955 року – Медаль до 10-ї річниці утворення Польської Народної Республіки. Також у 1959 році він отримує нагороду Товариства польсько-радянської дружби (Waskowski, 1964: 146).

Більшість з робіт митця зберігаються сьогодні у музеях, галереях та приватних збірках Варшави чи Кракова, проте є і в колекціях в Нью-Йорку, Чикаго, Єрусалимі та інших містах. Чи не найбільші державні колекції в Національній бібліотеці Варшави та галереї «Захента». Зокрема, це графічні роботи – «Останні руїни (сухорит, папір, 1962), «Захента» (сухорит, папір, 1962), «Інтер'єр з циклу Протест» (дереворит, папір, 1960-ті), «Молода Старувка I» (ксилографія кольорова, папір, 1968) та інші (Waskowski, Zacheta).

Як стверджує професор Варшавського університету Р. Крамар, попри глибоку інтеграцію в польську культуру, В. Васківський не поривав зв'язків з українською громадою в «народній» Польщі (Крамар, 2022). У 1960–1970-х роках його ілюстрації на українську тематику систематично з'являлися на сторінках щорічника «Український календар», який видавало Українське суспільно-культурне товариство (з 1990 року – Об'єднання українців у Польщі), наприклад, дереворит 1930-х років – «Церква в Підгірцях» був надрукований в «Українському календарі» у 1965 році (Іл. 8). У щорічнику кілька разів публікували статті про В. Васківського, в яких наголошувалося на його зв'язках з українською культурою (Крамар, 2022). Мистецтвознавець Роман Яців також відзначає його контакти з українськими митцями, а саме, що після Другої світової війни

В. Васьківський таємно підтримував листування з колегами по гуртку, найбільше з Петром Мегигом і Петром Андрусівим, що проживали у США (Яців, 2021). Цей факт підтверджується і П. Мегигом у його короткій біографічній згадці про митця (Мегиг, 1976: 6).

Можна довго сперечатися: чи В. Васьківський був більше польським митцем чи українським? У скарбницю якого із національних мистецтв він зробив більше – українського чи польського? З огляду на його життєвий шлях та творчість беззаперечним, здається, є те, що це безумовно польсько-український митець, який жив і творив здебільшого у Польщі, був добрим комунікатором польсько-українських мистецьких взаємин та виразником духовного порозуміння між народами.

Висновки. Отже, у даній статті, вперше зроблено спробу реконструкції життєвого та твор-

чого шляху В. Васьківського, введено в науковий обіг маловідомі твори митця та факти із біографії. Оприлюднені документи з архіву ВАМ дозволяють майбутнім дослідникам творчості В'ячеслава Васьківського уточнювати, доповнювати та конкретизувати факти та дати з його біографії, виправляти вже існуючі неточності та розбіжності в інформації про митця, які оприлюднені в інтернет-ресурсах.

Матеріали даної публікації можуть стати фактологічним підґрунтям для подальших наукових розвідок не тільки щодо творчості митця, але і для більш ширших досліджень, зокрема українського культурно-мистецького середовища у Варшаві у міжвоєнний період, зможуть прислужитися як вузькому колу фахівців-мистецтвознавців, культурологів чи істориків, так і широкому загалу зацікавлених читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крамар Р. Неспокійні митці з варшавського «Спокою». Українські художники у міжвоєнній столиці Польщі. 2022. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/nespokiyini-myttsi-z-varshavskoho-spokoyu-ukrayinski-khudozhnyky-u-mizhvoyenniy-stolytsi-polshchi>
2. Мегиг П. Вячеслав Васьківський (1904 – 1975). Біографічний нарис. Філадельфія: Об'єднання мистців українців в Америці, 1976. С. 6.
3. Український мистецький гурток «Спокій»: Каталог третьої виставки. Варшава, 1930. 20 с.: іл.
4. Український мистецький гурток «Спокій»: 5 літ праці. Каталог виставки. Варшава, 1933. 65 с.: іл.
5. Яців Р. Культурно-мистецьке середовище української еміграції у Варшаві (1919 – 1939): Історія, інституції, ідеологія діяльності, творча спадщина. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України, 07.00.05 – етнологія. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України, Львів, 2021. 385 с.
6. Grońska M. Nowoczesny drzeworyt Polski (do 1945 roku). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. 510 s.
7. Ukrainie Stowarzyszenie „Spokij”: katalog dziesiątej wystawy. Warszawa, 1937. 24 s.
8. Katalog Wystawy «9-ciu Grafików» oraz kolekcji grafiki Wacława Waśkowskiego. Kraków, Pałac Sztuki, styczeń - luty 1949.
9. Piwocki K. Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, 1904–1964. Wydanie drugie. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie WsiP. Warszawa, 2004. S. 170
10. Wacław Waśkowski. URL: <https://www.artnet.com/artists/waclaw-waskowski/?type=paintings>
11. Wacław Waśkowski. URL: https://artinfo.pl/wyszukiwarka?main_query=Wac%C5%82aw%20Wa%C5%9Bkowski&scope=artworks&sort=date_desc&page=2
12. Waśkowski Wacław. URL: <https://zacheta.art.pl/pl/kolekcja/katalog/waskowski-waclaw-zacheta>
13. Waśkowski Wacław. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Wac%C5%82aw_Wa%C5%9Bkowski
14. Waśkowski Wacław. Teczka 1626b. Zbiór akt studenckich sprzed IX '39 r. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.
15. Wacław Waśkowski. Polska ilustracja książkowa (Red. W. Skrodzki). Warszawa, 1964. 164 s.
16. W. Waśkowski. URL: <https://muzeum.asp.waw.pl/collective/pawtucket/index.php/Search/Index?search=Wa%C5%9Bkowski>
17. Zofia Horodyńska-Waśkowska. Powstańcze biogramy. URL: <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/zofia-horodynska-waskowska,47692.html>

REFERENCES

1. Kramar R. (2022) Nespokiyini mytsi z varshavskoho «Spokoiu». Ukrainski khudozhnyky u mizhvoiennii stolytsi Polshchi. [Restless artists from Warsaw's "Spokij". Ukrainian artists in the interwar capital of Poland]. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/nespokiyini-myttsi-z-varshavskoho-spokoyu-ukrayinski-khudozhnyky-u-mizhvoyenniy-stolytsi-polshchi> [in Ukrainian]
2. Mehyk P. (1976) Viacheslav Vaskivskyi (1904 – 1975). Biohrafichnyi narys [Viacheslav Vaskivskyi (1904–1975). A biographical sketch]. Filadelfia: Obiednannia myststiv ukrainsiv v Amerytsi, 1976. S. 6. [in Ukrainian]
3. Ukrainskyi mystetskyi hurtok «Spokiy»: Katalog tretioi vystavky. [Ukrainian art group «Spokiy»: Catalogue of the third exhibition]. Warsaw, 1930. 20 s.: il. [in Ukrainian]

4. Ukrainskyi mystetskyi hurtok «Spokiy»: 5 lit pratsi. Kataloh vystavky [Ukrainian art circle “Spokiy”: 5 years of work. Exhibition catalogue]. Warsaw, 1933. 65 s.: il. [in Ukrainian]
5. Yatsiv R. (2021) Kulturno-mystetske seredovyshe ukrainskoi emihratsii u Varshavi (1919 – 1939): Istoriia, instytutsiia, ideolohiia diialnosti, tvorchia spadshchyna. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia doktora istorychnykh nauk za spetsialnostiamy 07.00.01 – istoriia Ukrainy, 07.00.05 – etnolohiia. [The cultural and artistic environment of the Ukrainian emigration in Warsaw (1919-1939): history, institutions, ideology of activity, creative heritage. Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences in the specialities 07.00.01 – History of Ukraine, 07.00.05 – Ethnology]. Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy, Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, Lviv, 2021. 450 s. [in Ukrainian]
6. Grońska M. (1971) Nowoczesny drzeworyt Polski (do 1945 roku) [Modern woodcut of Poland (to 1945)]. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. S. 126. [in Polish]
7. Українське Стowарзyszenie „Spokij”: katalog dziesiątej wystawy [Ukrainian Association „Spokiy”: catalogue of the tenth exhibition]. Warszawa, 1937. 24 s. [in Polish]
8. Katalog Wystawy «9-ciu Grafików» oraz kolekcji grafiki Wacława Waśkowskiego. Kraków, Pałac Sztuki, styczeń - luty 1949 [Catalogue of the Exhibition of “9 Graphic Artists” and the graphic arts collection of Wacław Waśkowski. Cracow, Palace of Art, January-February 1949]. [in Polish]
9. Piwocki K. (2004) Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, 1904–1964. Wydanie drugie [History of the Academy of Fine Arts in Warsaw, 1904–1964. 2nd ed.]. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie WsiP. Warszawa, S. 170. [in Polish]
10. Wacław Waśkowski [Wacław Waśkowski]. URL: <https://www.artnet.com/artists/waclaw-waskowski/?type=paintings>[in Polish]
11. Wacław Waśkowski [Wacław Waśkowski]. URL: https://artinfo.pl/wyszukiwarka?main_query=Wac%20Waskowski&scope=artworks&sort=date_desc&page=2 [in Polish]
12. Waśkowski Wacław [Waskowski Wacław]. URL: <https://zacheta.art.pl/pl/kolekcja/katalog/waskowski-waclaw-zacheta>[in Polish]
13. Waśkowski Wacław [Waskowski Wacław]. URL: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wac%20Waskowski>[in Polish]
14. Waśkowski Wacław. Teczka 1626b. Zbiór akt studenckich sprzed IX ‘39 r. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie [Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw. Collection of student files from before September ‘39. Folders 1626b]. [in Polish]
15. Wacław Waśkowski. Polska ilustracja książkowa, Red. W. Skrodzki. [Polish Book Illustration, ed. W. Skrodzki]. Warszawa 1964. 164 s. [in Polish]
16. Wacław Waśkowski [Wacław Waśkowski]. URL:<https://muzeum.asp.waw.pl/collective/pawtucket/index.php/Search/Index?search=Wac%20Waskowski>[in Polish]
17. Zofia Horodyńska-Waśkowska. Powstańcze biogramy [Insurgent biographies]. URL: <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/zofia-horodynska-waskowska,47692.html> [in Polish]

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Лл. 1. Фото В. Васьківського зі вступної анкети, поданої до Варшавської академії мистецтв 30 вересня 1925 року.
- Лл. 2. В. Васьківський. Вид з Великого Тирнова, Болгарія. Олія, картон. 1936 р.
- Лл. 3. В. Васьківський. Етюд жіночої голови. Олія, картон, 48,5 x 40,7 см
- Лл. 4. В. Васьківський. Оголена між дротами. Дереворит. 20,8x16,5 см. 1940-ві роки.
- Лл. 5. В. Васьківський. Квіти. Дереворит, 11,5x16 см. 1940-ві роки.
- Лл. 6. В. Васьківський. Гуралі. Дереворит, 1934 р.
- Лл. 7. В. Васьківський. Святий Франциск. Дереворит, 1934 р.
- Лл. 8. В. Васьківський. Автопортрет. Дереворит, 1938 р.
- Лл. 9. В. Васьківський, «Церква в Підгірцях», дереворит, 1930-ті роки.

УДК 82-2:82.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-17>

Ілона ДОРОГАНЬ,
 orcid.org/0000-0002-3987-7470
 кандидат філологічних наук,
 старший викладач кафедри образотворчого мистецтва і дизайну
 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
 (Дніпро, Україна) dorogan69@gmail.com

ОСОБИСТІТЬ І ТВОРЧІСТЬ МАРІЇ БАШКИРЦЕВОЇ ЯК ПРЕДМЕТ КРИТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Стаття присвячена мистецькій постаті Марії Башкирцевої, видатної особистості кінця XIX ст., яка залишила значний слід у світовій культурі як письменниця та художниця. Народжена в Україні, вона провела своє дитинство поблизу Диканьки, але через сімейні обставини переїхала до Франції, де і розквітла її талант. Незважаючи на коротке життя, Башкирцева досягла визнання у мистецтві, що підтверджується її творами в музеях Європи та України. Особливо відомий її «Щоденник», який вважається не тільки унікальним документом епохи, але й цінним літературним твором, високо оціненим такими особистостями, як англійський прем'єр-міністр Гладстон. Дослідження показали, що Марія Башкирцева з'явилася перед читачем як високоосвічена, цілеспрямована особистість, що вражала своєю творчою неординарністю та багатогранністю талантів. Її спадщина, включаючи «Щоденник», живопис та листування, зокрема з Гі де Мопассаном, продовжує досліджуватися та переосмислюватися, підкреслюючи її роль у розвитку європейської культури. Життя Марії Башкирцевої, повне бажання до самовираження та прагнення до слави, відображає динаміку та організацію творчого життя її часу, зміцнюючи її образ як творчої особистості для кількох поколінь.

Дослідження Марії Башкирцевої як французької художниці та мемуаристки з російським корінням підкреслює проблематику втрати Україною видатних особистостей протягом віків, як це висвітлив Павло Загребельний. Інтерес до її особистості за кордоном ніколи не згасав, особливо після сенсаційної знахідки повного тексту її «Щоденника» у Франції, що спонукало до переходу від емоційного до наукового сприйняття її творчості. Аналіз її життя та творчості виявляє не тільки її вклад у мистецтво та літературу, але й її важливість для розуміння соціокультурних процесів та ідентичності жінки-художниці в її час. Доведено, що Марія Башкирцева залишається важливою фігурою в історії світової культури, чия спадщина продовжує надихати та викликати зацікавленість.

Ключові слова: Марія Башкирцева, щоденник, творчість, декаданс, європейська культура, неординарність, живопис.

Ілона DOROHAN,
 orcid.org/0000-0002-3987-7470
 Candidate of Philology,
 Senior Lecturer at the Department of Fine Arts and Design
 Oles Honchar Dnipro National University
 (Dnipro, Ukraine) dorogan69@gmail.com

THE PERSONALITY AND CREATIVITY OF MARIA BASHKYRTSEVA AS A SUBJECT OF CRITICAL REFLECTION

The article is dedicated to the artistic figure of Maria Bashkyrtseva, an outstanding personality of the end of the 19th century, who left a significant mark on world culture as a writer and artist. Born in Ukraine, she spent her childhood near Dykanka, but due to family circumstances, she moved to France, where her talent blossomed. Despite her short life, Bashkyrtseva achieved recognition in art, which is confirmed by her works in museums in Europe and Ukraine. Her «Diary» is especially famous, which is considered not only a unique document of the era, but also a valuable literary work, highly appreciated by such personalities as the English Prime Minister Gladstone. Research has shown that Maria Bashkyrtseva appeared to the reader as a highly educated, purposeful person who impressed with her creative originality and multifaceted talents. Her legacy, including the Diary, paintings and correspondence, particularly with Guy de Maupassant, continues to be explored and reinterpreted, highlighting her role in the development of European culture. The life of Maria Bashkyrtseva, full of desire for self-expression and striving for fame, reflects the dynamics and organization of the creative life of her time, strengthening her image as a creative personality for several generations.

The study of Maria Bashkyrtseva as a French artist and memoirist with Russian roots emphasizes the problem of Ukraine's loss of outstanding personalities over the centuries, as highlighted by Pavlo Zagrebelyni. Interest in her personality abroad never faded, especially after the sensational discovery of the full text of her «Diary» in France, which prompted a transition from emotional to scientific perception of her work. An analysis of her life and work reveals not only her contribution to art and literature, but also her importance for understanding sociocultural processes and the identity of a woman artist in her time. It has been proven that Maria Bashkyrtseva remains an important figure in the history of world culture, whose legacy continues to inspire and arouse interest.

Key words: Maria Bashkyrtseva, diary, creativity, decadence, European culture, originality, painting.

Постановка проблеми. Марія Башкирцева, як видатна особистість кінця 19 століття, залишила помітний слід у світовій історії мистецтва, літератури, а також у соціальному житті того періоду. Осмислення її спадщини дозволяє глибше зрозуміти динаміку культурних і соціальних процесів того часу, а також акцентує увагу на важливих питаннях становлення жіночої самобутності та творчості в історії. Її життєвий шлях і творчість є яскравим прикладом переплетіння культурних, соціальних та індивідуальних факторів. Вивчення цих аспектів може сприяти кращому розумінню механізмів самовираження особистості в соціокультурному контексті. Творчість Марії Башкирцевої, її денники та листування відкривають нові горизонти для аналізу еволюції жанрів, стилів та ідей у мистецтві та літературі кінця XIX ст. Дослідження, присвячене особистості та творчості Марії Башкирцевої, має значний академічний і культурний інтерес. Воно відкриває нові перспективи для розуміння історичного контексту, в якому формувалися і розвивалися художні та літературні традиції, а також сприяє глибшому осмисленню взаємозв'язку між особистістю, творчістю і культурою.

Аналіз досліджень. Життя та творчість М. Башкирцевої можуть бути розглянуті через призму феміністичної критики, що дозволяє осмислити шляхи подолання гендерних бар'єрів у сфері мистецтва та літератури (Слабошпицький, 2008; Черниш, 2013). Дослідження, присвячене особистості та творчості Марії Башкирцевої, розглянуто в наукових роботах спеціалістів у галузі історії мистецтва, літературознавства, культурології, соціології та психології: Лис, Лис, 2008; Debrabandère-Descamps, 2006.

Аналіз творчості М. Башкирцевої і життєпису проведений в роботах: Штонь, 2012; Simonet-Tenant, 2004 дозволяє глибше зануритися в епоху кінця 19 століття, з її культурними змінами, соціальними конфліктами та ідеологічними пошуками. Рефлексія над досвідом Марії Башкирцевої може надихнути сучасних жінок та митців на пошуки власного голосу, а також на розуміння важливості самовираження і самореалізації в сучасному світі (Безпечна, 2011).

Мета статті – комплексний аналіз особистості та творчості Марії Башкирцевої з метою визначення її впливу на розвиток мистецтва та літератури кінця XIX ст., а також вивчення її ролі у формуванні феміністичних ідей і практик у той час.

Завдання дослідження:

– аналіз біографії Марії Башкирцевої для виявлення ключових подій та впливів, які сформували її як особистість та митця;

– вивчення творчого доробку Марії Башкирцевої, включаючи її живописні роботи, денники та листування, з метою оцінки її внеску у світове мистецтво та літературу;

– аналіз впливу гендерних аспектів на творчість та самовираження Башкирцевої, а також розгляд її вкладу в розвиток феміністичних ідей того часу;

– дослідження критичної рецепції творчості та особистості Марії Башкирцевої сучасниками та подальшими поколіннями, аналіз зміни оцінок і трактувань її спадщини в різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу. Марія Башкирцева (1860–1884) відома читачам і прихильникам живопису як письменниця та художниця (Безпечна, 2011). Марія Башкирцева за походженням українка. Народилася майже півтора століття тому поблизу оспіваної Гоголем Диканьки. Перші дванадцять років залишалася на рідній землі, а потім – за сімейними обставинами – переїздить із матір'ю та іншими родичами до Франції. Їй судилося жити ще всього лише дванадцять років, але не просто жити, а й прославитися в мистецтві так, що по смерті про Башкирцеву писали: «Благородне створіння, героїня і жертва мистецтва, хай спалахне священний вогонь, що горів у твоєму молодому серці, полум'ям в інших молодих душах».

Як письменниця вона прославилася своїм «Щоденником», написаним французькою. Він був виданий після смерті і перекладений на кілька європейських мов, на жаль, окрім української. Щоденник Марія вела безперервно, починаючи з дванадцяти років і до самої смерті. Картини художниці виставлені у багатьох музеях Європи: Парижа, Ніцци, Амстердама і в деяких крупних українських музеях. Її багатофігурна станкова робота «Студія Жуліана» знаходиться у Дніпровському художньому музеї. Із тих пір, коли було опубліковано «Щоденник» Марії Башкирцевої, всі, хто його досліджував, дійшли висновку, що він є не лише унікальним людським документом, а й цінним літературним твором (Лис, Лис, 2008). Англійський прем'єр міністр Гладсон назвав «Щоденник» «надзвичайною книгою століття». Відтоді у різних країнах з'явилися дослідники життя і творчості Марії Башкирцевої. Широкий розголос мало листування Башкирцевої з Г. Мопассаном.

Авторка «Щоденника» з'явилася перед читачем високоосвіченою, цілеспрямованою особистістю, в долі якої так багатогранно виявились взаємодія природних талантів – літературних, зображувальних, музичних, артистичних, публіцистичних, що вражали і професійного і масового читача творчою

неординарністю їх відбиття. Багаточисельні перевидання «Щоденника», популяризація живопису та скульптурних статуй, створення художніх творів про її життя і долю вкорінили у свідомості кількох поколінь образ Марії Башкирцевої як творчої особистості, що витончено відчувала динаміку та організацію європейського творчого життя.

Дослідники називають Марію Башкирцеву «французькою художницею та мемуаристкою російського походження». Із цього приводу хочемо навести передмову Павла Загребельного до книги М. Слабошпицького Марія Башкирцева (Копистянська, 2012). «Колись я писав про жінок, яких втрачала Україна впродовж цілих віків: Анна Ярославна, Євпраксія Всеволодівна, Роксолана Україна розгублювала своїх дітей по світах, і не могла вернути навіть тоді, коли вони виявлялися геніальними».

Далі П. Загребельний пригадує М. Гоголя, М. Бердяєва, І. Стравінського, К. Малевича, і список, наголошує письменник, не має кінця. П. Загребельний назвав Марію Башкирцеву «маленькою дівчинкою з полтавського села Гавронці», яка сподівалася врятуватися від безіменності в сповненому блискучих імен Парижі. І знайшла там свою смерть.

За кордоном інтерес до особистості Марії Башкирцевої ніколи не згасав. Нова його хвиля була обумовлена сенсаційною знахідкою в національній бібліотеці Франції – повного тексту рукопису «Щоденника», що сприяло рішучому переходу від емоційно – есеїстичного його сприйняття до наукового. Сьогодні «Щоденник» Марії Башкирцевої належить до найбільш відомих творів світової літератури у своєму жанрі, але разом із тим – ще і не досі дослідженим, що обумовлено не лише відсутністю комплексного систематичного вивчення творчості письменниці і художниці, а й привабливих виборчих, точених підходів до такої об'ємної та багатогранної спадщини (Simonet-Tenant, 2004).

Повертаючись до особистості Марії Башкирцевої, пригадуємо, що все було незвичайно в цій дівчині, про яку так багато говорили й писали, і яка померла у двадцять чотири роки: краса, розум, честлюбність, працездатність і прагнення до слави; більше за все вона хотіла стати знаменитою. Вона чудово співала, але у підлітковому віці втратила голос – вже тоді розпочалася її смертельна хвороба. Потім була музика, але і від неї прийшлося відмовитись – дівчина частково втратила слух. Марія досконало володіла кількома іноземними мовами, у тому числі латиною та грецькою, вона вільно читала давніх авторів,

професійно вивчала історію, філософію та фізику, захоплювалась політикою та фемінізмом, мала власні думки із багатьох питань громадського життя. Найсильнішими та більш за все реалізованими її захопленнями стали живопис та скульптура (Bogaert, 2003).

Переїхавши до Парижа, Марія Башкирцева вступила до серйозної Школи живопису – в студію Жуліана, і тут заявила про себе як незвичайно обдарована і самобутня художниця. Під керівництвом художника Роберта Флері вона закінчила Школу із золотою медаллю, і в 1880 р. виставила у Паризькому салоні свою першу картину: «Молода жінка, що читає Дюма». Двадцятирічна художниця була вже широко відома у паризькому літературному та культурному світі. Найбільшу популярність принесла Марії Башкирцевій її картина «Мітинг», яка виставлена у музеї Орсе в Парижі (Didier, 1971).

Звичайно така особистість не могла не зацікавити вишукане товариство письменників, художників, політичних діячів, критиків. Про неї багато писали В. Колонна, Ж. Женетта, М. Левіна-Паркер, Л. Генералюк, М. Герман, С. Данієль, М. Коцюбинський, Л. Геллера, М. Фуко, О. Габричевський, О. Кривцун, Ф. Лежен, Г. Кнабе та інші. Думки дослідників не завжди були однаковими, деякі вважали, що у своєму «Щоденнику» М. Башкирцева відтворила світовідчуття людини декаданса.

Французька критика в осмисленні феномена Башкирцевої, маючи повний текст «Щоденника», була послідовною. Зусиллями і стараннями французьких критиків творчість і особистість Марії Башкирцевої набувають науково-проблемного змісту, стають більш чіткими у наукових контурах і межах, так Ф. Лежен (Слабошпицький, 2008) відомий спеціаліст у галузі вивчення автобіографічних текстів, чітко визначив – хронологічний і змістовний перший етап «проблеми Башкирцевої», початок якого убачається після виходу у світ «Щоденника», тобто з 1887 по 1899 рр. На його думку, на цьому етапі закономірною була проблема сприйняття, а саме: «Про що міркувати: про текст, про вчинок чи про особистість?».

Коливання критики між захопленням і ворожістю до особистості Марії Башкирцевої наприкінці ХХ ст. розв'язалося бажанням іще раз пережити той зліт, але вже у нових критичних позиціях, а саме: соціокультурної міфологізації особистості, текстологічного вивчення «Щоденника», його автобіографічної специфіки, питання про взаємодію культур у творчості та моделях поведінки, і таким чином уникнути неправильної проблемності.

Висновки, яких дійшов Ф. Лежен, аналізуючи «Щоденник» Марії Башкирцевої, кардинально змінювали уявлення про її роль у розвитку французької культури, щоденникового письма, зокрема: «Перед нами повна протилежність повчального щоденника: горде ствердження цінності своєї особистості, обіцянка говорити всю правду, заклик до майбутніх читачів». «Щоденник» Марії Башкирцевої – результат змін, які відбулися між 1880 та 1914 рр. Але він випереджає свою епоху, трохи нагадуючи Ейфелеву вежу (1889). Він віщує низку щоденників, характерними рисами яких є інтроспекція, активний протест проти уготованої жінкам долі та жага самовисловлення (Konz, 2005).

Так для Франсуази Симоне – Тенан надто привабливою була ідея розглянути щоденник як літературний жанр і «звичайне письмо». Розвиваючи думку Ф. Лежена про те, що «Щоденник» Марії Башкирцевої «порушив всі відомі канони», Ф. Симоне-Тенан зробила надто важливі жанрові уточнення: «Якщо порівнювати щоденник «громадської моралі» та щоденник «сучасності», походження якого невід’ємно пов’язане з ім’ям Марії Башкирцевої, можна чітко простежити, як змінилися поняття «інтимний» та «особистий». У ХІХ столітті сім’я та сімейний уклад були свята святих. У щоденниках «громадської моралі» слово «інтимний» подавалося із точки зору особистого і сімейного життя. У той же час ставала популярною тенденція відстоювати право на особисте життя, яке ішло у розріз із сімейним. Ось тоді і зображення повсякденного життя з морально-повчального перетворилось на те, що руйнувало будь-які авторитети, оскільки це стало засобом для створення нового життя (Черниш, 2013). На думку дослідниці «жіночий щоденник «сучасності» виграв за рахунок проголошення волі, яка дозволяла висміювати та іронізувати».

Беатрис Дідьє, професорка Паризького університету, дослідила специфіку інтимного щоденника (*le journal intime*), його розвиток на протязі двох століть, функціонування «Я» як «іншого». При цьому є відчуття деякої поблажливості до «зворушливої» хворобливої Башкирцевої, яка на її думку, відзначалася легкістю у поведженні з великим мистецтвом (Бочарова, 2017).

Б. Дідьє розглядає щоденник як «джерело, із якого твори виділяються у процесі свого створення». У результаті дослідження Б. Дідьє «інтимного» щоденника були актуалізовані явища, що мали пряму причетність до творчості Марії Башкирцевої. Вона підкреслює, що «щоденник для письменника – це як альбом замальовок для художника».

Член Асоціації автобіографії та автобіографічної спадщини Франції Катрін Богерт теж досліджувала «Щоденник» Марії Башкирцевої, вказуючи на аспект, що мав до нього пряме відношення. «Відредагований щоденник може стати літературним надбанням, але він втратить головне: правдивість того, що відбулося в даний момент» (Безпечна, 2011). На думку К. Богерт відредагованість Андре Тер’є «Щоденника» Башкирцевої стала однією із складових «проблеми Башкирцевої».

Французки критики у своїх роботах деміфологізували М. Башкирцеву, наголошували на тому, що рукопис, у якому авторка нічого не приховувала, було подано у зовсім невірному, неправильному світлі. М. Башкирцеву називали «музою декадана». У «Щоденнику» вона описувала свої прогулянки, перебуваючи у ролі живописця свого покоління.

Про життя і творчість Марії Башкирцевої написано багато книг. Серед них «Портрет без ретуші» К. Косньє. Це було структурування у відповідності із «Щоденником», тобто – у хронологічному порядку. Авторка намагалася полемічно заострити акценти, суперечливі аспекти життя і долі Башкирцевої задля того, щоб продемонструвати світові той образ Марії, якого він ще не знав.

Вже К. Косньє не могла знати того, що «суперечки про декаданс і занепад смаку» у Франції виникли ще у ХVІІІ столітті. Паралельно з’явилися псевдонаукові докази того, що сучасна нація фізіологічно вироджується, що сучасники ХІХ ст. були невротиками. Ш. Бодлер, Т. Готьє, Е. Золя, М. Гонкури серйозно стверджували, що декаданс це невірноваженість нервів і почуттів є слідством епохи. Вона була стурбована тим, що у своїй книзі «накидала лише ескіз у загальних рисах. Справжній образ Марії ще схований від нас». Із цим можна лише погодитися. Намагання розвінчати існуючі міфи також не вдалися. Скоріше, створено новий міф під назвою «біографія». У своїй доповіді на конференції, присвяченій 150-річчю зо дня народження Марії Башкирцевої, К. Косньє розповіла про історію створення своєї книги, і підкреслила: «Я мала написати її біографію і показати, якою вона була у житті» (Копистянська, 2012).

Серед робіт французьких дослідників особливу увагу притягують судження Беатрис Дебрабандер-Бекамп, співробітниці музею зображувальних мистецтв в Ніцці. Був створений буклет з експозицією творчості Марії Башкирцевої, який складався з кількох розділів.

Найбільш характерною особливістю стилю авторки і тексту буклета є сполучення науково-

музейного підходу та біографічних компонентів, що виходили за межі музейних канонів, із несподіваним ліричним струменем у структуруванні матеріалу (Агеєва, 2011).

Опис музейної колекції живописної спадщини Марії Башкирцевої починається із розповіді про її мрію – жагу слави, яка винесена в епіграф щоденника. Б. Дебрабандер-Бекамп, створюючи враження від щоденникових записів, відзначила: «читати її особистий щоденник, захоплюватися її живописом, намагатися зрозуміти її складну особистість, означає віддати їй ту долю слави, до якої вона прагнула». Коментуючи роль щоденника в долі Марії Башкирцевої, як і інші французькі дослідники, авторка буклета підкреслила, що «підписує легенду художниці» (Вождаєнко, Гончаренко, 2014).

Розповідь про Башкирцеву-художницю має свої особливості та відхилення від музейних канонів. Замість традиційної інформації про кількість в цілому створених нею робіт живопису і графіки (142 шт.), про тематичний підбір того, що зберігається в музеї (автопортрети), Б. Дебрабандер-Бекамп акцентує увагу на творчому оточенні Марії Башкирцевої в «Академії Жуліана», серед яких імена Анни Білінської, Сесіль Бодрі, Амелі Борі-Сорель (дружина Жуліана з 1895 р.), Елізабет Гарднер, Анна Клюмпке, Шарлотта Трусард (багато із них були представниками творчих родин). Така необхідність давно назріла, оскільки в наукових дослідженнях і у спогадах Марія Башкирцева представлена поза контактів із оточуючими її особистостями – відомими, талановитими, що залишили свій слід в історії європейської культури.

Б. Дебрабандер-Бекамп у своєму буклеті намагалася зазначити ці можливі контакти Башкирцевої на найбільш важливих етапах буття (впритул до творчого суперництва) і створених карикатур на Марію у тому середовищі, яке, за м'яким висловом авторки буклета, не дуже високо її цінувало, бо на карикатурах вона була зображена виродливою, нещасною, із занадто тонкою талією; вона приймала поздоровлення вчителів, оскільки була їх улюбленицею (Бочарова, 2017).

Аналізуючи автопортрети Башкирцевої, що зберігаються в музеї зображувальних мистецтв в Ніцці, Б. Дебрабандер-Бекамп іще раз підтвердила думку, що відома в мистецтвознавчому середовищі, про те, що «жіночі автопортрети – рідкісне явище», і не менш значущим є продовження цієї фрази – «... що робить роботу Марії найбільш цінним для музею»...

Як відомо в музеї Ніцци знаходиться мабуть найбільш відомий портрет Башкирцевої: «Я напи-

сала свій портрет... в руках палітра: у чорному, із коміром і білим жабо, без якого я не схожа на себе. Дуже схоже. Голова в тіні, білий колір сліпуче виблискує» («Щоденник») (Агеєва, 2011).

Дослідниця не зробила детального аналізу автопортрета, вона лише позначила науково значущі проблеми, а саме те, що автопортрет – живе свідоцтво життя, присвяченого мистецтву, і пошуку слави, що традиційно є чоловічою прерогативою. Таким чином дослідниця визначила, як проблему, образ творчої особистості в живописі Башкирцевої, але не стільки у всамовдоволеності, скільки у нерозривному зв'язку із пошуками слави – питання, яке надто хвилювало західноєвропейських дослідників.

Дещо інший підхід до проблеми намітився в американській критиці, зокрема, в роботі Лулі Конз «Життя Марії Башкирцевої в автопортретах (1858–1884). Жінка як художник у Франції XIX ст.». Дослідниця уточнила мету своєї роботи осмислити становлення жінки як професійного художника і творця культурних цінностей, як жінки XX століття, тобто тієї, що випередила свій час. Л. Конз також підкреслила те, що замовчувалося, а саме: «вона була художником не лише у традиційному сенсі слова, а також і у житті та поведінці. В її образі все було в стилі «арт»: її одяг, її стиль письма, її підпис (Копистянська, 2012). Зазвичай історики шукають лише відчутні продукти мистецтва, створені творчими людьми. При такому підході значної частини творів Башкирцевої – просто немає».

Л. Конз відзначала, що М. Башкирцева обрала ідентичність життя, і це був для неї не диктат, а «заклик ідентичності», що надавав їй можливість і внутрішню необхідність випробувати себе, зобразити себе. Марія Башкирцева ідентифікувала себе з європейською культурою, так би мовити, «не прямим шляхом», а через «перенесення на папір». Вона пережила стан внутрішньої ідентичності, визначивши для себе образну модель буття, що відкривало можливість водночас перебувати у кількох культурних епохах (Вождаєнко, Гончаренко, 2014).

При цьому Л. Конз вважає, що М. Башкирцева «грає цю роль», до того ж «унікальним чином руйнує стереотипи». Саме в цьому дослідниця бачить велике значення письменниці і художниці, її життя і роботи для мистецтва, історії, культури. Л. Конз розглядає життя, творчу долю і роботу Башкирцевої як те, що «ілюструє» створення концепції професійної жінки-художниці, тобто – своєрідне зображення, що супроводжує, доповнює текст її щоденникових записів та художніх полотен, автопортретів, фотознімків.

В аналізі концепції Л. Конз виокремлює «гру між фантазією та реальністю у роботах Башкирцевої» (Лис, Лис, 2008), визначаючи таким чином особливості творчого підходу, що дозволяв їй ладнати з паризьким суспільством. По суті, мова іде про специфіку культурної ідентифікації Башкирцевої у досить своєрідній формі – виклику традиційному протистоянню ХІХ століття між професіоналами та аматорами, художниками та моделями, спрямованого на те, щоб «вимірювати та викривати».

У безпосередньому аналізі того, «як М. Башкирцева зображувала себе як метафорично, так і символічно», Л. Конз зосередилась не лише на щоденникових записах творчості повсякденного життя, а й на винайдених Башкирцевою сценаріях «із собою в головній ролі», вписаних у сторінки щоденника, що відкривало можливість осмислити її життя як «твір мистецтва». Створений авторкою щоденника образ у роботі американської дослідниці розглядається не лише і не стільки через драматичні і романтичні події життя художниці, а і як повсякденність, у значній мірі театралізована (Simonet-Tenant, 2004).

Характерно, що кожна епоха убачала у Башкирцевій свою сучасницю, виразника ідеалів свого часу, пояснюючи це багатим духовним світом, інакшими думками і вчинками, неординарністю творчого мислення, що завжди підносило її над оточенням. Так, у 1920 рр. критика, хоча і не зовсім впевнено, заговорила про Башкирцеву – феміністку, а у 1930 рр. її образ посилено романтизувався. На хвилі розвитку неоромантизму, як в американській, так і в європейській літературі, Марія Башкирцева була об'єктом не стільки критичної думки, скільки образного, романтичного мислення. Про неї писали романи, кіносценарії, в ній вбачали вже не лише «музу декаданса», але й неоромантичну жінку-мрію – емоційну, пристрасну, розпещену, – і тому так природо вона увійшла в елітний світ нової епохи разом з Гретою Гарбо, Вів'єн Лі, які мріяли утілити її образ на екрані (Debrabandère-Descamps, 2006).

Українське літературознавство в освоєнні «проблеми Башкирцевої» тримається на поважливій відстані від своїх зарубіжних колег, займаючись переважно популяризаторською діяльністю. Саме таку ціль переслідували організатори двох міжнародних конференцій – до 150-ліття та 155-ліття зо дня народження Марії Башкирцевої, підпорядкувавши свої зусилля створенню музею письменниці і художниці на її батьківщині, а саме: пошуком архівних матеріалів і художніх полотен; знайомством із спадщиною Марії Башкирцевої,

що зберігається в музейних колекціях України, уточненню сторінок біографії, а також осмисленню образу Башкирцевої у художніх творах, ролі її особистості в культурі (Вождаєнко, Гончаренко, 2014).

Не маючи поки що повного тексту «Щоденника» Марії Башкирцевої, дослідники вельми обережні в його оцінці, подають ім'я авторки у загальному контексті щоденникових авторів або позначають його жанрові контури. Разом із тим дослідники розглядають «Щоденник» Марії Башкирцевої як передвісник сучасних постмодерністських явищ. Але в цілому літературознавство і критика поки залишають поза поля свого зору не імовірне, а очевидне, притаманне М. Башкирцевій як творчій особистості – взаємодію літератури та мистецтв, якими вона володіла. Осмислення цього питання – проблема назріла, вона дає можливість висвітлити специфіку міфологізації особистості, а також й особливості щоденникового письма (Lejeune, 1998).

Публікація «Щоденника» Марії Башкирцевої, с одного боку, принесла їй світову славу, зробила її знаковою фігурою часу, а з другого – посилила її суперечний статус, перш за все на підставі уявної вікової та інтелектуальної невідповідності, певної недооцінки одержаної нею високої домашньої освіти у традиціях дворянської сімейної культури. Відгуки недовіри до високого письма дівчинки-підлітка були вельми відчутні протягом всього ХХ століття, що обумовило недооціненість спадщини в цілому.

Звичайно, не всі дослідники та критики оцінювали письменний та художній таланти Марії Башкирцевої рівнозначно. Нас зацікавив погляд на її творчість В. Розанова – російського релігійного філософа, літературного критика, публіциста і письменника. Про Марію Башкирцеву він має таку думку: «Секрет її страждання в тому, що вона при гідному подиву блиску – мала, одначе, в усьому тільки напівталанти. Ні – живописець, ні – вчений, ні – співачка, хоч і співачка, і живописець, і (найбільше і найлегше) вчений...» (читаємо у М. Слабошпицького) (Слабошпицький, 2008).

Дослідник, мабуть забув, що Марія Башкирцева прожила всього двадцять чотири роки, а починаючи із дванадцяти, коли стала писати щоденник, працювала, вчилася, вдосконалювалася. Хвороба наздоганяла її, відбираючи голос, слух, працездатність. Хоча встигла М. Башкирцева за своє коротке життя багато чого. За життя вона була живішаю між усіма, хто жив із нею на одній землі. Після смерті здійснила найважче, що тільки може здійснити мертвий – пережила саму себе.

Дівчина, яка народилася у далекому полтавському селі, стала відомою всьому світові. Похована Марія Башкирцева у самому центрі французької столиці на кладовищі Пассі біля площі Трокадеро.

Висновки. Проведене дослідження прагне не лише глибше зрозуміти і оцінити особистість та творчість Марії Башкирцевої, але й сприяти більш широкому розумінню культурної, соціальної та історичної динаміки кінця XIX ст. Воно висвітлює

важливість міждисциплінарного підходу в аналізі історичних фігур, що дозволяє більш повно оцінити їхній вплив на розвиток мистецтва, літератури та суспільних ідей. Дослідження висвітлює, як особистісні якості, життєвий шлях та творчі досягнення Марії Башкирцевої відображають ширші культурні та соціальні тенденції її епохи, і як вони резонують із сучасними дискусіями про роль жінки в мистецтві та суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. «Щоденник» Марії Башкирцевої. Жіночий простір : феміністичний дискурс українського модернізму. К. : Факт, 2003. С. 163-170.
2. Безпечна Ю. Марія Башкирцева: життєпис шляхетної панянки. Секретарь референт. 2011. № 9. С. 92-97.
3. Бочарова С. Марія Костянтинівна Башкирцева. URL: <https://www.gallery.pl.ua/mariya-kostyantynivna-bashkirceva.html> (дата звернення: 25.01.2024).
4. Вождаєнко В., Гончаренко Л. Перша жінка в Луврі: [про життя та творчість М. Башкирцевої]. Українська культура. 2014. № 6. с. 10-13.
5. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
6. Лис Василій, Лис Ванда. Спалах генія : худож.-док. Полтава: Полтава, 2008. 123 с.
7. Слабошпицький М. Марія Башкирцева (Життя за гороскопом). К. : Ярославів Вал, 2008. 272 с.
8. Черниш А. Специфіка хронотопу в романі-біографії М. Слабошпицького «Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)». Філологічні науки. Літературознавство. 2013. №28. С. 154-158.
9. Штонь С. Морально-естетичні доміанти «щоденника» М. Башкирцевої. Студентський вісник. 2012. № 30. С. 229-232.
10. Bogaert C. Histoire d'une pratique: un journal à soi. Les Editions Textuel. Paris, 2003. 215. P.
11. Debrabandère-Descamps B. Marie Bashkirtseff. Editions NICE MUSEES. Nice, 2006. 48 p.
12. Didier B. Le journal intime. Universitaires de France. Paris, 1971. 205. P.
13. Konz Louly Peacock. Marie Bashkirtseff's Life in Self-Portraits (1858-1884). The Edwin Mellen Press. Leviston, Queenston Lampeter, 2005. 238 p.
14. Lejeune Ph. L'Autobiographie en France . Armand Colin, Paris, 1998. 445 p.
15. Simonet-Tenant F. Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire. Téraèdre, Paris, 2004. 192 p.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2003). «Shchodennyk» Marii Bashkirtsevoi. Zhinochyi prostir : feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu [«Diary» of Maria Bashkirtseva. Women's space: feminist discourse of Ukrainian modernism]. Kyev, Fact, 163-170. [in Ukrainian].
2. Bezpechna, Yu. (2011). Mariia Bashkirtseva: zhyttiepys shliakhetnoi panianky [Maria Bashkirtseva: biography of a noble lady] Sekretar-referent, 9, 92-97. [in Ukrainian].
3. Bocharova, S. (2017). Mariia Kostyantynivna Bashkirtseva. URL: <https://www.gallery.pl.ua/mariya-kostyantynivna-bashkirceva.html> (accessed: 25 Jan 2024) [in Ukrainian].
4. Vozhdaienko, V., Honcharenko, L. (2014). Persha zhinka v Luvri: [pro zhyttia ta tvorchist M. Bashkirtsevoi]. [The first woman in the Louvre: [about the life and work of M. Bashkirtseva]. Ukrainska kultura, 6, 10-13. [in Ukrainian].
5. Kopystianska, N. (2012). Chas i prostir u mystetstvi slova: monohrafiia [Time and space in the art of words: monograph]. Lviv, PAIS. [in Ukrainian].
6. Lys Vasylii, Lys Vanda (2008). Spalakh heniiia : khudozh.-dok [Flash of genius: artist-doc]. Poltava. [in Ukrainian].
7. Slaboshpytskyi, M. (2008). Mariia Bashkirtseva (Zhyttia za horoskopom) [Maria Bashkirtseva (Life according to the horoscope)]. Yaroslaviv Val. [in Ukrainian].
8. Chernysh, A. (2013). Spetsyfika khronotopu v romani-biohrafii M. Slaboshpytskoho «Mariia Bashkirtseva (Zhyttia za horoskopom)» [Specificity of the chronotope in M. Slabo-spitskyi's biographical novel «Maria Bashkirtseva (Life according to the horoscope)»]. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo, 28, 154-158. [in Ukrainian].
9. Shton, S. (2012). Moralno-estetychni dominanty «shchodennyka» M. Bashkirtsevoi [Moral and aesthetic dominants of M. Bash-kirtseva's «diary»]. Studentskyi visnyk, 30, 229-232. [in Ukrainian].
10. Bogaert, C. (2003). Histoire d'une pratique: un journal à soi [History of a practice: a diary of one's own]. Les Editions Textuel. Paris. [in French].
11. Debrabandère-Descamps, B. (2006). Marie Bashkirtseff. Editions NICE MUSEES. Nice [in English].
12. Didier, B. (1971). Le journal intime. Universitaires de France [The diary. Academics from France], Paris [in French].
13. Konz, Louly Peacock (2005). Marie Bashkirtseff's Life in Self-Portraits (1858-1884). The Edwin Mellen Press. Leviston, Queenston Lampeter. [in English].
14. Lejeune, Ph. (1998). L'Autobiographie en France [Autobiography in France]. Armand Colin, Paris. [in French].
15. Simonet-Tenant, F. (2004). Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire [The diary. Literary genre and ordinary writing]. Téraèdre, Paris. [in French].

Наталія ЄНЧЕВА,

orcid.org/0009-0008-8551-9712

аспірантка кафедри дизайну та технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) 24natalochka@gmail.com

СИСТЕМА ІМАГІНАЦІЇ БРЕНДУ В МОДІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність проблеми. *Мода ХІХ – початку ХХ століть свідчить про уніфікований, формовий одяг. Навіть лакеї і офіціанти, двірники, не говорячи вже про військслужбовців і служителів церкви – всі мали свій окремий одяг. Мода була табуованою, структурованою, бренди як такі існували на правах корпоративних ознак, які фактично були клішованими. Торгові марки передували появу брендів як персоналізації кравецького корпоративну та індустрії вироблення товарів. Метою статті є визначення феномену брендингу в Україні початку ХХ століття. Методологія дослідження визначається компаративним та системним підходами, що дає можливість здійснити цілісний порівняльний аналіз формування системи брендингу як просування провідних торгових марок на ринок. Наукова новизна статті.* Тяжіння до уніфікації свідчить про певну «анонімність» творчості. Ті кравці, які шили побутовий одяг, були анонімними, хоча вони мали свої імена. Той, хто створював більш привабливі вироби мав більше замовлень, але ці імена не увійшли в історію, як увійшли архітектори. Згодом мода стає не лише корпоративно-інституалізованою, а художньо-інституалізованою. Так, художність у Львові тяжіла до французьких шкіл і французьких сучасних методик моделювання. Звідти був запозичений так званий муляжний крій, за французьким методом макетування. Кооператив «Труд» опікувався сучасними модними інноваціями. «Труд» вже є певним брендом, бо це інституція, яка передує більшовицьким брендам, які формуються з так званими Домами моди, в рамках радянської України. Корпорація «Труд» мала синтетичний характер, в ній існували виробництво, певна школа, виставкові системи презентації одягу. А це вже бренд, який переходить в синтетику імагінації брендингу сучасної України. **Висновки.** Номінація «мода» заперечувалася в радянському просторі. Замість неї існували декоративно-прикладне мистецтво і ужиткове мистецтво. Єднання ужиткового мистецтва та прикладного мистецтва з костюмом і давало той симбіоз, який формувався як ар-деко початку ХХ століття.

Ключові слова: мода, торгова марка, бренд, брендинг, корпоратив.

Natalia YENCHEVA,

orcid.org/0009-0008-8551-9712

Graduate student at the Department of Design and Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) 24natalochka@gmail.com

BRAND IMAGINATION SYSTEM IN THE FASHION OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The urgency of the problem. The fashion of the 19th and early 20th centuries shows uniform, uniform clothing. Even lackeys and waiters, janitors, not to mention military personnel and church ministers – all had their own separate clothes. Fashion was taboo, structured, brands as such existed on the rights of corporate signs, which were actually clichés. Trademarks preceded the appearance of brands as a personalization of corporate tailoring and the manufacturing industry. The purpose of the article is to define the phenomenon of branding in Ukraine at the beginning of the 20th century. The research methodology is determined by comparative and systemic approaches, which makes it possible to carry out a holistic comparative analysis of the formation of the branding system as the promotion of leading brands to the market. Scientific novelty of the article. The tendency towards unification indicates a certain «anonymity» of creativity. Those tailors who made household clothes were anonymous, although they had their names. Those who created more attractive products had more orders, but these names did not go down in history, as architects did. Over time, fashion becomes not only corporate-institutionalized, but artistic-institutionalized. Thus, art in Lviv gravitated towards French schools and French modern methods of modeling. The so-called dummy cut, according to the French method of layout, was borrowed from there. The «Trud» cooperative took care of modern fashion innovations. «Labor» is already a certain brand, because it is an institution that precedes the Bolshevik brands, which are formed with the so-called Houses of Fashion, within the framework of Soviet Ukraine. The Trud corporation had a synthetic character, it had production, and a certain school, exhibition systems of clothing presentation. And this is already a brand that goes into the synthetics of the branding imagination of modern Ukraine. Conclusions. The nomination «fashion» was denied in the Soviet space. In its place there were decorative and applied arts and applied arts. The union of applied art and applied art with costume gave the symbiosis that was formed as art deco at the beginning of the 20th century.

Key words: fashion, trademark, brand, branding, corporate.

Постановка проблеми. Якщо говорити про бренд в системі культури України початку ХХ-го століття, звичайно, це буде суто реконструктивна реальність, яка, однак, є найважливішою з точки зору висвітлення і розуміння генези бренду і брендингу. Тобто, так сталося, що бренд втрачає свою історію. І те, що втрата історії залишається одною із драматичних картин брендингу, також свідчить про втрату референцій, коли бренд осмислюється як суто семіотична структура. Спробуємо поговорити про брендинг, починаючи з того широкого контексту, в якому формувалася не лише мода, а й культура в цілому.

Київ наприкінці ХІХ-го і на початку ХХ-го століття був цукровою столицею Російської імперії, пережив дві будівних лихоманки, піднявся із дерев'яного стану в цегляний – вироблялось багато цегли, виникли заводи з вироблення цегли, а вони мали свою усталену торгову марку, мали ім'я. Фактично, те, що зветься «бренд» вперше зазвучало, як «тавро», як певний слід на камені. Якщо говорити про ці сліди на камені, то, звичайно, цегляні клейма з'явилися ще за біблійні часи, і в Ольвії, в Херсонесі і інших містах, а потім вже і плінфи княжої доби несли на собі зображення, зокрема тризуб Рюриковичів і інші.

Можна говорити, що, власне, цегла стає своєрідним виставковим пантеоном клейм, які зберігають час, історію, презентують історію карбування або таврування каменю. Можна говорити, що ті заводи, які випускали цеглу, стають певними носіями брендів. Тобто, інституалізація бренду перетворюється в систему торгової марки, яка входить в цеглу, входить в камінь, входить в стіни, презентує образ дому, буття, образ добробуту.

Можна говорити, що сама система несе в собі образи тих часів. Відомий дослідник цегли і власне, її брендів, О. Волков презентує цеглу з села Голобутів Стрийського району на Львівщині (ймовірно власники цегельні – Hausman N. і Hubel A.). Клейма цегли Захарових з Санкт-Петербурга – теж один із цікавих, будемо казати, фасадів того будівництва, яке відбувалося наприкінці ХІХ-го – початку ХХ-го століття в Києві. Сам по собі образ марок і, будемо говорити, печаток на глині, перетворюється в певну експозиційну культурно-історичну цілісність. Так, можна побачити, наприклад, продукцію фірми «Sygniówka» («Сигнювка»). Це цегла з села Мосьпанове Харківської губернії. Хаїм Волков, купець, мав цегельню в селі Корчувате Хотівської волості Київського повіту. Фактично, це ті перші бренди, які залишилися в камені, і вони можуть бути засадою презентативного фасаду бренду культури України, зокрема моди.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналітика брендингу представлена в дослідженнях О. Голуб, Л. Дідківської, Л. Закалюжної, А. Ковалева, О. Колісник, С. Оганесян, А. Шиян. Проблеми генези моди та етнокультури презентовані в дослідженнях Ю. Легенького, М. Селівачова, З. Тканко, О. Цимбалюк. Проте, проблема імагінації бренду в культурі України початку ХХ століття є малодослідженою.

Мета дослідження – визначити феномен брендингу в Україні початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Цікаві навіть бренди-симулякри. Так, відома цегла з написами: «Лондон» і «Париж», але ці цегли не мають ніякого відношення до Лондону: їх виробляли в Україні, це якщо не підробка, то, в усякому разі, привабливий імідж, який і є тою системою образної імагінації, яка виглядає як несправжній лейбл, або несправжній логотип – все те, що потім стає достатньо розгорнутою системою квазіпрезентацій відомих брендів в моді кінця ХХ-го – початку ХХІ-го століття.

Отже, починаючи від архітектури і моди на житло (в Києві були переважно побудовані будинки, орієнтовані на те, щоб здавати їх в найм – це прибуткові будинки і особняки), – це та мода, яка давала можливість створення середовища, уніфікованого, достатньо клішованого. В прибуткових будинках існували типові апартаменти, обставлені меблями тих часів. Апартаменти здавалися майже за одну і ту ж суму, торговий люд, який прибував в місто Київ, перебував в них, життя було достатньо жвавим. Якщо говорити про моду як таку, то вона була достатньо консервативною. Домінував інституалізований одяг, який розповсюджувався ляльками, одягненими модно, які привозилися з Парижу, Лондону. Фактично, одяг був тою дисциплінарною матрицею, або системою дисциплінування тіла, де талія мала бути константною, бюст і все інше. Тобто, жінка виглядала як скульптура, як квітка, як своєрідний, завершений, структурно здійснений архітектурний організм.

Цей організм специфікований за стратами і корпоративними ознаками. Інституалізація одягу була суто корпоративною. Кравці їздили вчитися в Лондон і у Відень, а також вчилися самотужки, один у одного. Загальну масу костюмів виробляли кравці-кустарі за викрійками модних журналів і картинок, які теж видавалися в Лондоні і у Відні.

Існувало декілька напрямків корпоративного костюма: форма для військових, форма для навчання, форма для чиновників. Тому кравці-універсали працювали для всіх жанрів костюмів, але

були більш орієнтовані на специфікацію формотворення, працювали з одною із гілок напрямків моди.

Щодо самого підходу до костюма, то він, звичайно, в моді виглядав як завершений, структурний, табуйований і одночасно художній організм. Так, робітники носили капелюхи, шапки. Костюм поділявся на вихідний і суто робітничий. З особливим шиком одягалися машиністи, тобто, більш високий рівень виробничого цеху. Костюм сільський був переважно етнографічним. Костюм інтелігенції поділявся на костюм службовців, адвокатів, костюм інженерів, костюм викладачів. Всі страти суспільства мали свої ознаки, тобто, певні системи ідентифікації корпоративу, і всі характеризувалися як достатньо табуйована і визначена структура. Одяг робітників транспорту теж був формовий.

Форма студентів вищих навчальних закладів була абсолютно чітко структурована і відповідала іміджу того чи іншого вищого навчального закладу. Парадною формою студентів університету був сюртук військового зразка з високим стоячим коміром блакитного кольору.

Одяг дворян, бюрократії визначався тим, що чиновники мали свої мундири, намагалися демонструвати свої винагороди. Цікаво, що навіть медалі, ордени не були штампованими і виробленими на спеціальних заводах, їх робили на замовлення в спеціальних майстернях. Цей принцип є фактично західноєвропейським.

Трошки іншою, хоча аналогічною, була мода в Галичині, яка входила на початку ХХ-го століття, аж до 39-го року, в Австро-Угорську імперію. Тут була більше визначена західна лінія модної індустрії, більше сформований цех кравецтва, який був західним за своїм зразком. З. Тканко в дослідженні «Мода в Україні ХХ століття» відмічає: «Дещо в іншій ситуації розвивалося українське галичанство в умовах Австро-Угорської конституційної монархії. Відкритість до західноєвропейської цивілізації, до політичного плюралізму та демократії, сповідування різних смаків наповнили Галичину, як коронний край із столицею Львовим, тим новаторським духом, що зароджувався в Парижі, набув певної специфіки у Відні, і зрештою у Галичині» (Тканко, 2015: 9–10).

Вже сформувалися імена художників, які в певній мірі впливали на моду. Так, І. Труш, О. Новаківський, І. Сосенко, О. Кульчицька, М. Пимоненко, О. Мурашко, Ф. Кричевський, зокрема такі польські художники, як К. Сіхульський, С. Дембійський і інші, впливали на українську моду. Сецесія ставала образом стилізації і структурування жіночого костюма. Образ сецесії

галицького зразка трошки інший, ніж в Російській імперії, він більше орієнтований на маскуліність, на все те, що можна зазначити, як проекцію маскулінного зразка на жіночий одяг.

«Чоловічий костюм сецесійна стилізація, – пише З. Тканко, – лише злегка зачепила. Підкреслена вертикальність і стрункість силуету, спадаючі плечі, окреслена талія і вузькі штани. На щодень чоловік вдягався в гарнітур: однобортний піджак з викладеним коміром і вилогами, злегка приталений, до середини стегон, та у штани, які притримувалися підтяжками, прихованими жилеткою, і сорочку зі стоячим коміром, обтягнутим вузькою краваткою» (Тканко, 2015: 11).

У Львові зазначилися імена провідних кравців: Баум, Павлюк, Сілвер, Мюллер, Сегета, Матерновський, Томашевський були обізнані з новаціями західноєвропейської моди. Весь цей простір, звичайно, не був одноманітним і таким корпоративно уніфікованим, як це можна зазначити в Російській імперії: тут все ж таки західна ментальність була більш послаблена. «Жінки відчували себе одалісками, східними казковими принцесами, – пише З. Тканко, – втіленням яких стала актриса Іда Рубінштейн у костюмах Бакста. У 1990-му року Париж нагадував гарем невтомного і добродушного султана Пуаре» (Тканко, 2015: 13).

Тобто, стилістика стилю модерн в образах сецесії стає домінуючою в рамках галицької моди. Одяг і аксесуари теж формувалися структурно, як це було прийнято в ті часи, але мали свою ментальність. Сестри Кульчицькі, художниці, теж мали відношення до моди. І одяг, і аксесуари, які вони здійснювали, зафіксовані на полотнах О. Кульчицької (зокрема, «За фортепіано», «На кораблі», «Портрет сестри в білому», «Автопортрет» і інших), а також визначаються в тих статтях, які писала О. Кульчицька в часописі «Нова хата».

Тобто, ми бачимо мистецький підхід, орієнтований на самовизначення мисткинь, якими були Е. Охримович, С. Рудакевич, М. Морачевська, С. Вальницька, робітники корпорації «Труд» під керівництвом Е. Олесницької (Цимбалюк, 1998). Вони утворювали проекти, одноразові, ексклюзивні, фактично, сформувалася школа, яку можна назвати модельним дизайном в моді. Вона відрізнялася від корпоративно-інституалізованого одягу Російської імперії і була більш мистецько орієнтованою.

З. Тканко пише: «Середній фаховий рівень кравчинь забезпечували мистецько-промислові школи (кравецтва, моднярства, ручних робіт), з двох-, три- та чотирирічним терміном навчання,

модисток (С. Монцібович, М. Волянської-Павлюк, О. Осиповичевої), фахова жіноча школа сестер Василянок у Львові. В останній викладала у 1930-х роках Ірина Гургула, яка проектувала святковий, вечірній одяг як за європейською модою, так і за традиціями народного костюма, використовуючи в моделях повний арсенал засобів – вишивку нитками і бісером, розріджену фактуру полотен, драпірування і плісе. Її колега – художник і педагог Марія Кромпець-Морачевська – навчала ручним роботам, влаштовувала «вечори народної ноші», конкурси сучасної української моди. У роки німецької окупації, до еміграції, вона працювала художником костюма в Оперному театрі у Львові» (Тканко, 2015: 16).

Але кооператив «Труд» як авторитетна школа на межі 1913-го – 14-го років згодом втрачає свій пріоритет. І вже після того, як Галичина переходить в склад СРСР, тут практично вивчається лише кравецька майстерність, а художня реальність все більше редукується. Ми спеціально розводимо виробничий, модельний і стильовий аспекти, бо, власне, вони несуть в собі класифікатори, які можна характеризувати як певні детермінанти формування бренду в системі його імагінації, тобто, образної конструкції виробництва, моделювання, стилю тощо.

Отже, моделювання костюма у Львові формується в 30-ті роки і знаходить своє відображення в часописі «Нова хата». «Моделювання костюма у Львові першої чверті ХХ-го століття розвивалося відповідно до тенденцій західноєвропейської моди, з орієнтацією на паризькі та віденські будинки моделей, і творчої інтерпретації народного вбрання. Художники В. Білецька, С. Вальницька, В. Вітвицький, І. Гургула, С. Зарицька, О. Козакевич-Дадинюк, О. Кульчицька, М. Кромпець-Морачевська, С. Чижович, О. Лятуринська, Г. Мазепа, Е. Олесницька, О. Остаповичева, Е. Охримович та багато інших – вихованці європейських мистецьких шкіл. Працюючи в різних галузях мистецтва (в тому числі проектування костюма), вони майже щорічно експонували свої моделі на виставках декоративно-ужиткового мистецтва, української моди, конкурсах сучасного одягу в рідному краю, а також в Європі та Америці» (Тканко, 2015: 20).

Авангард як певна система руйнування традиційних форм культуротворчості мав велике підґрунтя і метафізичні засади в етнокulturі. Казимир Малевич з його селянськими мотивами, хрестами на обличчі селян, захопленням іконописом, українською лялькою; Володимир Татлін з його грою на бандурі, Ель Лисицький, який теж

належав до містечкового єврейського образу українства, – все це давало вихід тої руйнації культурі і стилів, які створили новий авангардний вимір, що перейшов в модний простір побуту. Ці системи не можна назвати реконструкцією, або якимось інакше, але вже нищиться інститутативний характер одягу, його корпоративний характер, формується новий бренд, творчий, художній. В Галичині він з самого початку він був художньо-модельним, але все ж таки системно належав Парижу та Відню.

Коли етнокultura починає проявлятися в модній індустрії, тоді і заявляє свої права авангардна мода, яка є надзвичайно строкатою. Мода авангарду формується в рамках театральних візій Олександри Екстер, в просторі «ПрозОдягу». Олександр Родченко, Варвара Степанова, Любов Попова, Олександра Екстер, Євгенія Прибильська внесли етнокulturну струю в простір конструктивізму, який орієнтувався на визначення платонівих тіл в моделюванні: прямокутників, квадратів, овалів тощо.

Варто вказати, що ескізи до опери «Перемога над Сонцем» Казимира Малевича і Ель Лисицького вражають індустріалізмом та експресіонізмом. Якщо у Малевича цей експресіонізм доведений до гротеску, то у Ель Лисицького індустріалізм виливається в чисті завершені форми конструкцій. Можна говорити, що Казимир Малевич, Олександра Екстер, Є. Прибильська, Н. Давидова приймали участь в симбіозі авангардного образу моди і мистецтва в цілому, тих мистецьких шкіл, які утворювалися в селищах для вироблення кустарних майстерень з вишивки і декоративно-ужиткового мистецтва. Зокрема, композиції для вишивок були сформовані у селі Вербівка (Київщина). Майстерню очолює Н. Давидова, а згодом – О. Екстер, К. Малевич, у селі Скопці (Полтавщина) – Є. Прибильська.

Отже, ми бачимо входження в середовище села відомих художників-авангардистів. Так, виникає той, будемо казати, бренд, який вже є справжнім етнокulturним брендом України, який формується на підставі авангардного мистецтва. Якщо перший рівень брендингу в культурі України формувався в контексті архітектурної еkleктики, стилю модерн, зокрема сецесії віденського зразка, то другий рівень – це авангардний бренд, який формується як симбіоз етнокulturи і авангарду.

3. Тканко пише: «Олександра Екстер, випускниця Київської художньої школи і Паризької академії Гран-Шомьєр, співпрацюючи з народними майстрами с. Вербівка, скеровувала їхню роботу в авангардне русло. Завдяки її розробкам ескізів вишивок для артелі в 1916-му році, було залучено

К. Малевича, який у своїх спогадах про Україну першими художніми враженнями називає барвисті селянські строї дівчат, плахти з вишуканими геометричними візерунками, строкаті рядна на долівках, що очевидно мали вплив на колорит і геометричну простоту його творів» (Тканко, 2015: 21).

Таке поєднання функціоналізму, конструктивізму, кубофутуризму та етнографізму знаходить своїх прихильників, але це дуже і дуже елітарне коло. Група «ПрозОдяг» фактично формується як утопічний конструктивний асамбляж, який вражає своєю надлишковістю, геометризмом і простотою крою. Журнал мод «Ательє» стає своєрідним часописом для того, щоб там друкувала статті та ж сама О. Екстер і інші. Наталія Давидова, теж випускниця Київського художнього училища, в селі Вербівка створює центр, який поєднує в собі авангардні інтуїції та народні мистецькі декоративно-прикладні ремесла, зокрема вишивку, витинанку.

Євгенія Прибильська, теж випускниця Київського училища живопису, з 1910-го по 1922-й рік керувала килимовими та вишивальними майстернями у селі Скопці. Власне, тут і були утворені її роботи, які потім були продемонстровані частково на Паризькій виставці. П. Пуаре і Р. Дюфі, познайомившись з цими роботами, були вражені. Г. Собачко, П. Власенко, Г. Цибульова, Н. Вовк – це відомі майстри народної творчості, які теж демонструвалися на багатьох виставках в Києві, Парижі та в інших містах.

Отже, хто з цих майстринь і майстрів стає брендом для української моди? Звичайно, Олександра Екстер. Можна говорити, що зірковий пантеон авангардного мистецтва утворюється, як достатньо моністична конструкція, на основі функціоналізму, конструктивізму та етновізії костюма.

«Конструктивізм у моді розвивають Н. Ламанова, О. Екстер, Є. Прибильська, Є. Якуніна, Л. Попова, В. Татлін та інші, – визначає З. Тканко, – які увійшли у створений у 1920-му році Кустекспорт з метою розробок нових форм одягу – конструктивно простих з додаванням фрагментів декору, зазвичай вишивок. Згодом до роботи приєдналося подружжя художників – В. Степанова і О. Родченко, які стали розробниками спортивного і функціонального одягу,

так званого виробничого костюма («прозодягу»). До речі, ідеї простоти, конструктивної і технологічної доцільності, які вони заклали, є універсальними в підході до проектування костюма і у ХХІ-му столітті» (Тканко, 2015: 26).

Здається, що таке ствердження перебільшене. Воно визначає лише один тип модельної апроксимації платонових форм в костюмі, який походить від конструктивізму. Втім, імагінативний образний тип бачення конструкції стає пріоритетним для дизайну ХХ-го століття, хоча на початку ХХ-го століття, звичайно, домінувала конструкція, конструкторський підхід був актуальним, власне, для симбіозу авангарду і етнодизайну.

Висновки. Отже, доля склалася так, що здобутки симбіозу етнокультури або декоративно-ужиткового мистецтва і авангарду завдяки своїй яскравості, декоративності, орнаментальності знайшли широкий спектр втілення. Зокрема, С. Делоне працювала з широкими яскравими кольоровими плямами, застосовувала мотиви народної української вишивки в контексті декоративних ідей сучасного образу. Вона також здійснювала текстильні проекти, поруч з маскуліним і вишуканим стилем Габріель Шанель існували складні композиції С. Делоне в Парижі. Але туди ж переїхали згодом і С. Фера, О. Екстер, М. Андрієнко, Н. Давидова та інші.

Все це свідчить, що, формується певний бренд, який можна визначити як етномистецький симбіоз, який виникає в контексті авангарду і декоративно-прикладного мистецтва. Все це мало різні версії трансформації, а потім входить в простір моделювання радянської доби. Але варто вказати і на інші реалії, які корелюють з формовим образом корпоративу початку ХХ-го століття. Це так звана мілітарна мода костюма 40-х років, коли знову маскуліний стиль, прості лінії утворюються стараннями Габріель Шанель, яка розпочала здійснювати цей імідж і бренд в 30-ті роки. Стиль мілітарі, або бренд, заперечує фемінність. Його можна назвати маскуліним брендом жіночого костюма. Можна сказати, що сформувався достатньо цікавий симбіоз, який потім формує бренд мінімалізму в моді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дідківська Л. Розвиток власних торговельних марок у конкурентному процесі. Маркетинг в Україні. 2007. №2. С. 30–35.
2. Закалюжна Л. В. Основні тенденції розвитку торгової марки в сучасній Україні. Використання національних мотивів. Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистецтва. 2005. №5. С. 37–42.
3. Ковалев А.В., Шиян А.О. Теоретичні основи бренду, брендингу та ребрендингу. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/72006318.pdf>

4. Колісник О., Голуб О., Оганесян С. Особливості презентації культурних кодів у фірмовому стилі українських брендів. Актуальні проблеми сучасного дизайну. Матеріали міжнародної науково практичної конференції / 27 квітня 2023р. Київ, КНУТД, 2023. Т. 1. с. 185
5. Легенький Ю. Естетика українського етнодизайну. Київ, 2018. 254 с.
6. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія: навч. посіб. Ін-т мистецтвознавств., фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв., Київ. держ. ін-т декор.-приклад. мистецтв. і дизайну ім. М. Бойчука. 2-ге вид., допов. та випр. Київ : АНТ, 2009. 407 с.
7. Тканко З. Мода в Україні ХХ століття. Львів : Видавництво «АРТОС», 2015. 236 с.
8. Цимбалюк О. «Труд» – жіноча кравецька школа. Львів : СП «БаК», 1998. 56 с.

REFERENCES

1. Didkivska, L. (2007) Rozvytok vlasnykh torhovelnykh marok u konkurentnomu protsesi. [Development of own trademarks in a competitive process] *Marketynh v Ukraini*. №2. S. 30–35. [in Ukrainian].
2. Zakaliuzhna, L. (2005) Osnovni tendentsii rozvytku torhovoï marky v suchasniï Ukraini. Vykorystannia natsionalnykh motyviv. [The main trends in the development of the trademark in modern Ukraine. Use of national motifs] *Visn. Khark. derzh. akad. dyzainu i mystetstva*. №5. S. 37–42. [in Ukrainian].
3. Kovalev, A., Shyian, A. (2013) Teoretychni osnovy brendu, brendynhu ta rebrendynhu. [Theoretical foundations of brand, branding and rebranding] URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/72006318.pdf>. [in Ukrainian].
4. Kolisnyk, O., Holub, O., Ohanesian, S. (2023) Osoblyvosti prezentatsii kulturnykh kodiv u firmovomu styli ukrainskykh brendiv. [Peculiarities of the presentation of cultural codes in the corporate style of Ukrainian brands] *Aktualni problemy suchasnoho dyzainu. Materialy mizhnarodnoi naukovo praktychnoi konferentsii*. Kyiv, KNUTD. T. 1. [in Ukrainian].
5. Lehenkyi, Yu. (2018) Estetyka ukrainskoho etnodyzainu. [Aesthetics of Ukrainian ethnodesign]. Kyiv, 2018. 254 s. [in Ukrainian].
6. Selivachov, M. (2009) Leksykon ukrainskoi ornamentyky (ikonohrafiia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia. [Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomenclature, stylistics, typology): navch. posib. In-t mystetstvosnavstv., folklorystyky ta etnolohiim. M.Rylskoho NAN Ukrainy, Kyiv. nats. un-t kultury i mystets., Kyiv. derzh. in-t dekor.-pryklad. mystets. i dyzainu im. M. Boichuka. 2-he vyd., dopov. ta vypr. Київ: АНТ. [in Ukrainian].
7. Tkanko, Z. (2015) Moda v Ukraini KhKh stolittia. [Fashion in Ukraine of the 20th century]. Lviv : Vydavnytstvo «ARTOS». 236 s. [in Ukrainian].
8. Tymbaliuk, O. (1998) «Trud» – zhinocha kravetska shkola [“Trud” - women’s tailoring school]. Lviv : SP «BaK». 56 s. [in Ukrainian].

Ольвіта ЖЕЖЕРЯ,

orcid.org/0000-0002-6038-0186

аспірантка історії та теорії мистецтва

Львівської національної академії мистецтв

(Зимна Вода, Львівська область, Україна) olvita0805@gmail.com

АРХІТЕКТУРНА БІОНІКА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ОБ'ЄКТІВ XXI СТОЛІТТЯ

Сучасний дизайн панує у всіх сферах буття людей. Він є як стратегічним інструментом у гармонії організації природно-архітектурного простору, так і формує збалансовані середовища у побуті людини. Досліджуючи засади становлення архітектурної біоніки в Україні, можна споглядати розвиток цього напрямку після 2000 року. Архітектурна біоніка двадцять першого століття є новим напрямком у сфері архітектури, який поєднує принципи біології та природних систем зі сучасними технологіями та матеріалами. В Україні цей напрямок стрімко розвивається, чим надихає та привертає увагу дизайнерів архітекторів, дослідників для втілення новаторських ідей та екологічних принципів будівництва.

Архітектурна біоніка у своїх принципах та засадах поєднує форми існування живої природи з складними будівельними конструкціями, виокремлює найважливіше, спільне, і утворює новий витвір архітектури. Вивчення та використання природних принципів та рішень у створенні людських будівель та інфраструктури – основне завдання архітектурної біоніки. Це зумовлює застосування засад еволюційної біології, морфології рослин та тварин, а також екосистемних процесів для створення архітектурних рішень які характеризуються стійкістю до середовища, енергоефективністю та ергономічністю.

Україна, як країна з багатим біорізноманіттям та унікальними природними ландшафтами, надає відмінну основу для розвитку архітектурної біоніки. Цей напрямок дозволяє архітекторам використовувати принципи життєдіяльності живої природи у своїх проектах, для створення сприятливого середовища життя та розвитку людей.

Архітектурна біоніка двадцять першого століття в Україні є підґрунтям для розвитку сталої та інноваційної архітектури, яка поєднує функціональність, красу та екологічну стійкість. Цей напрямок сприяє створенню здорових та збалансованих середовищ для мешканців та сприяє збереженню природних ресурсів. Завдяки активному дослідженню та інноваціям, архітектурна біоніка в Україні входить в нову еру архітектурного проектування, яка відповідає викликам сучасного світу.

Ключові слова: *архітектурна біоніка, Україна, дизайн, інноваційні підходи, екологічні конструкції, гармонія простору.*

Olvita ZHEZHERYA,

orcid.org/0000-0002-6038-0186

Postgraduate student at the Department of Art History and Theory

Lviv National Academy of Arts

(Zimna Voda, Lviv region, Ukraine) olvita0805@gmail.com

THE BIONIC ARCHITECTURE IN UKRAINE: ANALYSIS OF FACILITIES OF THE XXI CENTURY

The modern design reigns in all spheres of the people's being. It is both a strategic tool in the harmony of the natural and architectural space organization, and forms a balanced environment in the human life. Exploring the foundations of the bionic architecture formation in Ukraine, we can contemplate the development of this direction after the year of 2000. The bionic architecture of the twenty-first century is a new direction in the field of architecture, combining the principles of biology and natural systems with the modern technologies and materials. In Ukraine, this area is rapidly developing, and thus, inspires and attracts the attention of designers, architects, researchers to implement innovative ideas and environmental principles of construction.

The bionic architecture within its principles and fundamentals combines the forms of the nature with the complex building structures; it highlights the most important, common features, and forms a new work of architecture. The study and the use of natural principles and solutions while creating human buildings and infrastructure is the main task of bionic architecture. This leads to the application of the principles of evolutionary biology, plant and animal morphology, as well as ecosystem processes to create architectural solutions that are characterized by environmental resistance, energy efficiency and ergonomics.

Ukraine, as a country with rich biodiversity and unique natural landscapes, provides an excellent basis for the bionic architecture development. This direction allows architects to use the principles of wildlife activities in their projects to create a favourable environment for the people's life and development.

The bionic architecture of the twenty-first century in Ukraine is the basis for the development of a sustainable and innovative architecture that combines functionality, beauty and environmental sustainability. This direction contributes to the creation of a healthy and balanced environment for the residents, as well as contributes to saving natural resources. Thanks to active research and innovations, the bionic architecture in Ukraine is entering a new era of architectural design that meets the challenges of the modern world.

Key words: architectural bionics, Ukraine, design, innovative approaches, ecological constructions, harmony of space.

Постановка проблеми. Необхідність осмислення та практичного використання природних аналогів, закономірностей розвитку живої природи в інноваційних інженерних рішеннях, формування нових конструкцій, натхненних природою, реалізація їх згідно біонічних принципів в архітектурних об'єктах лежить в основних підходах архітектурної біоніки двадцять першого століття. Закономірності біодизайну, його основні підходи до проектування відображаються у художньо-проектній діяльності, який почали застосовувати досить недавно. Форма живої природи, яку ми запозичуємо для втілення в архітектурному об'єкті найкраще проявляється в ансамблі оптимального застосування законів гідродинаміки (Лазарев, 2008) та архітектурної композиції (Михайленко, 2011).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час літературних досліджень і опрацюванням проектною частини була проаналізована велика кількість першоджерел (статей, дисертацій, підручників, монографій) з теорії біоніки, її розвитку та становлення в Україні.

Яскравим виявом мистецтва поєднання природних форм та аналогій в архітектурі були і залишаються споруди іспанського архітектора Антоніо Гауді (1852–1926 рр.), яким захоплюються усі архітектори сьогодення, беручи до прикладу стиль конструювання та візуальне оформлення, що має власний символізм. Творча спадщина А. Гауді – безмежна майстерня природних досліджень і надання індивідуальної форми архітектурним засобам в стилі природи.

Спроби перейняти певні процеси природи і використати їх у техніці будівництва робили ще за доби Відродження, на прикладі італійського вченого Леонардо да Вінчі, який намагався сконструювати орнітоптер – літальний апарат з сконструйованими крилами, якими апарат мав махати, ніби птах.

Франк Ллойд Райт, який був американським архітектором, розвивав ідею «органічної архітектури», яка полягала у злагодженому проектуванні і гармонійному вигляді конструкцій до оточуючого середовища, Архітектор вважається майстром організації архітектурного простору. В інтер'єрі будівель він застосовує колони, що нагадують стебла рослин

або грибоподібних парасольок, стіни конфігурації мушлі, сітчасті стелі на зразок павутиння.

При проведенні дослідження було проаналізовано літературу, присвячену архітектурній біоніці, серед якої більшу частину займають публікації та фотоальбоми сучасних іноземних авторів А. Гауді, Ле Корбузьє, Л. Альберті, Л. Саллівена, П. Солері, Ф. Отто, А. Мутняковича, Ю. Лебедева, Ф. Райта, М. Матєєва, В. Калатрави, та інших вчених цієї галузі.

Оскільки максимальна відповідність форми і функції є основним принципом природи, Ф. Райт в своєму проекті висотної будівлі «Іллінойс» застосував принцип будови кореневої системи рослин. Структура висотного будинку Піреллі в Мілані свідчить про творче використання тектонічних основ природних «висотних споруд».

Характерна архітекторів в Україні – поєднання архітектурних форм з природним ландшафтом (Михайленко & Прищенко, 2012) та кліматичними умовами місцевості (Чугай, 2012) із розкриттям специфічних властивостей будівельних матеріалів (Шандренко & Кірілова, 2014) і конструкцій (Figueroa, 2014).

Метою статті є аналіз об'єктів архітектурної біоніки двадцять першого століття в Україні, виявлення закономірностей у розвитку природних форм, які шляхом удосконалення та моделювання втілюються у архітектурні конструкції, розуміння біонічних принципів формотворення архітектурних об'єктів.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Єдність і нескінченної різноманітності форм і фарб природи з технологічним світом конструкцій відображає архітектурна біоніка, яка описує злиття природи та інновацій у будівництві. Архітектори застосовують принципи існування живої природи для створення особливо зручних, економічних і красивих архітектурних комплексів.

Архітектурна біоніка поєднує біологічні принципи з інженерними та архітектурними розробками, щоб використовувати ефективність та екологічну природу живих систем у проектуванні споруд (рис. 1). Це включає в себе аналіз та використання структур, форм та процесів природи,

таких як морфологія рослин та тварин, принципи саморегуляції, ефективного використання енергії та матеріалів. В англійській літературі часто застосовується термін «біоміметика». Біоніка відкриває нові горизонти у вивченні біології та техніки шляхом демонстрації загальних і відмінних рис, які існують в природі і техніці. Архітектурно-біонічний процес розчленований на три етапи: перший – біонічне дослідження живої природи, другий – результат біонічних досліджень відтворюється у модель, третій – перехід від моделі до природи та внесення необхідних поправок до використаної природної форми.

Рис. 1. Принцип архітектурно-будівельної біоніки

В архітектурній біоніці ієрархічна складова (кімната, комірка, житловий дім, генеральні плани будинків тощо), є подібною із складовою в живій природі (клітина, тканина, орган, організм тощо). Перед архітектурною біонікою стоїть завдання виявити подібні рівні цих двох ієрархічних систем з тим, щоби можна було знаходити правильні співвідношення при порівнянні форм і явищ в архітектурі та живій природі (Lloyd, 1953). В українській архітектурній біоніці спеціалісти застосовують інноваційні підходи та матеріали. Архітектори натхненні структурами, що нагадують форму рослин чи тварин, наприклад, для створення ефективної вентиляції, енергоефективного освітлення та оптимізації енергетичного споживання будівель. Також застосовуються нові матеріали, які використовують принципи самоорганізації та адаптації, щоб створити екологічно чисті та стійкі конструкції.

Використання технологічних методів різноманітних видів живої природи для конструювання споруд для вжитку людиною, на думку прихильників біоніки, є корисним через те, що живі організми, серед яких флора і фауна, пристосувалися до вузькоспеціалізованих екологічних ніш і, внаслідок еволюційного тиску, сформували дуже ефективні способи використання власних ресурсів, які ми можемо втілити у будівництві, конструюванні технічних машин, медицині тощо. На початку двадцять першого століття біоніка в архі-

тектурі знаходиться на новому витoku еволюції, завдяки розвитку технологій будівництва і виникнення цифрового об'ємного проектування. Прикладами новітньої органічної архітектури різних країнах є будинок правління NMBBank у Нідерландах, будинок Сіднейської опери в Австралії, хмарочос SONY у Японії та ін.

Біоніка України двадцять першого століття розвивається у багатьох сферах. Архітектурно-будівельна біоніка вивчає закони формування, принципи утворення структур живих тканин, займається аналізом конструктивних систем живих організмів, досліджує принципи економії ними матеріалу, енергії та забезпечення надійності життєдіяльності. Яскравий приклад архітектурно-будівельної біоніки – повна аналогія будови стебел злаків та деяких сучасних висотних споруд. Україна, зі своїм розмаїттям природних ландшафтів та біорізноманіттям, є ідеальною основою для розвитку архітектурної біоніки. Розташування країни у зоні переходу між різними кліматичними поясами утворює велику кількість природних екосистем, які можуть бути використані як джерело натхнення для проектування стійких та ефективних архітектурних рішень.

На початку двадцять першого століття серед архітекторів, які розвивали архітектурну біоніку в Україні, над новаторськими підходами працював Олександр Васильович Матвіїв. Український архітектор був членом-кореспондентом Української академії архітектури, відомо, що в роки незалежності Олександр Васильович відкрив власне архітектурне бюро «Майстерня архітектора О. Матвіїва». Спроекував ряд українських храмів, що відображали новаторські та ергономічні підходи. Його творчість вирізнялася кількома характерними рисами: гостра експресивність форм, використанням елементів архітектурної біоніки, вільна асиметричність композиції. Архітектор у своїх конструкціях активно застосовував яскраву кольорову гаму. Яскравим прикладом архітектурної біоніки серед доробків Олександра Матвіїва є новаторські проекти церкви Різдва Івана Хрестителя УАПЦ та римо-католицького костелу Найсвятішої Діви Марії Неустанної помочі (будуються від 1997 р.) (рис. 2).

Залізобетонні склепіння костелу спроектовані у формі морських хвиль. Будівля освітлюється через великі вікна: подвійне над хорами, а також два вікна по обидва боки від хорів. Мінімалістичний вівтар підкреслює новітність архітектурного проекту. Фасад увігнутий із двома сильно піднятими догори волютами, що символізують руки Оранти. Широкі сходи, що ведуть до головного входу та вузька дзвіниця завершують стилістичний образ

Рис. 2. Костел Матері Божої Неустанної Помочі у Львові

храму. Іншим цікавим проектом, якого не слід оминути, є проект центру в Києві архітектора Дмитра Шведова. Його проекти несуть ідеї з урахуванням засад архітектурної біоніки: енергоефективність й екологічність, екологічні системи охолодження та вентиляції з рекуперацією повітря.

Сьогодні, в активні часи змін, незважаючи на складні економічні умови, в Україні розвиваються новітні технології будівництва та оздоблення споруд, інвестори вкладають великі бюджети в будівництво будівель адміністративного значення та знакових споруд, реалізація біонічних підходів стає можливою при модернізації конструкцій як старого зразка так і створення будівлі з нуля від ідеї до реалізації, які ми можемо споглянути на прикладі корпусів школи мистецтв.

Варто наголосити, що в Україні архітектурні проекти з використанням принципів архітектурної біоніки розробляють зазвичай в проектуванні дипломних та конкурсних робіт молодих архітекторів. Серед таких, наприклад, проект арт центру в Києві Дмитра Шведова, про який йшлося вище, проект школи мистецтв під Києвом, Дмитра Аранчія. Значно більше реалізованих біонічних об'єктів предметно-просторового середовища, серед яких світильники, меблі, тощо.

Дмитро Аранчій – відомий український архітектор, створив проект школи мистецтв та реалізував проект житлового кварталу Poetica в

2018 році у Києві. Будівля демонструє засади сталого проектування, архітектор втілює ідею безвідходних систем виробництва, що не завдають шкоди навколишньому середовищу (концепція Cradle-to-Cradle), фундамент та каркас легкого транспортування є втіленням параметрів модульності та мобільності. Ріс архітектурної біоніки – зелений дах будівлі, який має кілька властивостей: зменшує вплив сонця на середовище, чим захищає від перегріву в літню пору року, зменшує рівень CO₂ й навантаження на міську систему водовідведення та сприяє природності оточення відвідувачів та перехожих.

Якщо аналізувати проект центру сучасного мистецтва, слід звернути увагу на новостворений корпус M17, ідея якого базується на поєднанні фонового «музейного» мінімалізму з сучасними обчислювальними методами архітектури. Тому основою формування візерунка є квадрат, повернутий на 45 градусів, що є відсиланням до існуючих і впізнаваних вікон будівлі та до українського художника-супрематиста Казимира Малевича. Лише розмір квадрата змінюється на візерунку фасаду, уможливаючи піксельне представлення ідентичності та іншої графічної геометрії. У темряві перфоровані отвори фасаду з оцинкованої сталі підсвічуються зсередини, надаючи зображенню стриману довершеність. Візуальна складова покликана посилити візуальне впізнавання M17, водночас базуючись на спрощенні графічного зображення та його поєднанні з характерними рисами українського авангарду.

Як нам відомо, багато митців-архітекторів надихалися роботами Антоніо Гауді, де яскраво відображалось мистецтво новатора у криволінійних формах та розмаїтті живої природи, з яких потім сформувався його унікальний, різноманітний за формою та кольорами стиль. Ідея Гауді – відсутність у його роботах прямих ліній і кутів і максимальна наближеність до природи, що, в підсумку, відображає основу новаторства – геометрична фігура гіперболоїд з м'якими формами.

У Дніпрі є приватна вілла «Барселона», збудована архітектором Михайлом Хохловим. Будинок є ніби продовженням робіт відомого іспанського архітектора, чия незвичайна та казкова архітектура в стилі модерн є окрасою Барселони: відсутність прямих ліній, що максимально вписується в «архітектуру природи», сюрреалістичність, плавність форм. Індивідуальний стиль архітектора з характерним відчуттям плинності будівлі відображено в екстер'єрі споруди, кожен квадратний метр кімнати має свій особливий вигляд та індивідуальність.

Свій будинок український архітектор Михайло Хохлов спроектував у 2008 році. Будівлю «Барселони» проектували з 2006 по 2008 роки, а остаточно її добудували 2012 року. Загальна площа будинку становить 750 квадратних метрів, він складається з трьох поверхів. Будівництво та облагородження споруди тривало близько шести років.

Архітектурний план масиву Теремки-1 у Києві натхненний флорою України. На вул. Заболотного 2-122 знаходиться гігантський багатосекційний житловий комплекс, який містить 61 будинок різної поверховості. Особливість будинку можна оцінити тільки з висоти пташиного польоту: тільки так нам відкриється прихований візерунок – форма будівлі нагадує гігантські бджолині стільники. Якщо виміряти кожний «стільник», довжина будинку сягає майже 2 км! За кількістю населення будинок також нагадує справжній вулик, адже, містить більше 4 тис. квартир.

Кутові будинки масиву мають трипелюсткову форму і з'єднані з будинками звичайної прямокутної форми таким чином, що вся конструкція формує внутрішні дворики всередині шестикутників, що незавершені. Кожне таке подвір'я за задумом архітектора має власну кольорову гаму. Таких варіативних кольорів по всьому житловому району три: жовтий, коричневий, блакитний, що символізує як державні кольори України, так і колір нектару, що найчастіше носять бджоли.

Одним із об'єктів архітектурної біоніки, яким теж можна пишатися є центр надання адміністративних послуг м. Харкова, відкритий у 2017 році, який проектував архітектор Дмитро Фоменко (рис. 3).

Рис. 3. Арт центр з надання адміністративних послуг

В зовнішньому вигляді будівлі була втілена ідея «транспарентності» – відкритості, доступності; відсутності таємниць та прозорості спілкування. Будівля натхненна будовою кристалів з

упорядкованою внутрішньою структурою, що має вигляд багатогранника. У фасаді споруди можна, як в сторонах кристала, побачити віддзеркалення всього, що відбувається навколо, так і споглядати за життям, що вирує всередині центру.

Як нам відомо, архітектурна біоніка прагне поєднати найкращі інженерні рішення природи в унікальну архітектурну конструкцію, пізнати закони, секрети її будівельної майстерності. Архітектори працюють над цілеспрямованим пошуком оригінальних архітектурних форм, ідеально розрахованих самою природою в процесі її адаптації та розвитку.

Відповідно, в ході реалізації проектних рішень при модернізації центру надання адміністративних послуг м. Харкова було здійснено цілий ряд архітектурно-будівельних заходів з використанням інноваційних конструктивних рішень і технологій: посилення колон каркаса на висоту двох поверхів із застосуванням самоущільнювального бетону, влаштування монолітних плит для збільшення міцності всіх поверхів; встановлення перфорованих металевих балок в поздовжньому і поперечному напрямках, що виготовляються і застосуванням безвідходної технології; прибудова у вигляді несиметричної закленої піраміди, утвореної за допомогою просторової металевої структури складної форми, на власній пальовій основині.

Всі представлені вище споруди та комплекси якнайкраще демонструють той факт, що ми є частиною природи, а тому прагнемо наслідувати її у різних аспектах свого життя. В таких природних просторах нам комфортно, затишно і безпечно. В комбінації гармонійних кольорів, фактур і контурів, що розслаблюють і заспокоюють, людство розвивається як розумово, естетично так і духовно.

Луцький будинок з химерами, або, будинок скульптора Миколи Голованя – яскравий приклад багатогранного підходу проектування в архітектурній біоніці (рис. 4). Загалом будинок і територія навколо містять понад 500 різних історій – творів архітектора. Сам автор волів називати свій будинок «будинком-вернісажем». Над входом розміщений вензель родини, на фасаді будівлі розміщений барельєф із зображенням членів сім'ї скульптора: самого Миколи Голованя, дружини, дочки та сина. Вага барельєфу – півтори тони, а виготовлений із зеленого піщаника. Є «італійський» дворик, кузня. На подвір'ї розташовано безліч різних деталей – брили різних каменів й безліч великих і малих скульптур, що ще не знайшли свого місця в композиції. Будинок оригінально оздоблений як зовні, так всередині. Зокрема, в приміщенні знаходиться кухня з кованим каміном, яку архітектор інкрустував каменем та деревиною.

Рис. 4. Луцький будинок з химерами

Також, цікавим залишається той факт, що до архітектурної біоніки можна віднести звичні нам сільські будинки, що є частиною окремих сільських господарств, повністю автономних за своєю природою. Це, свого роду еко-будинки з невеликою відмінністю, яка полягає в тому, що сучасна концепція еко-будинку розвинулась швидше: при проектуванні житла з «екологічною концепцією» архітектури велику увагу приділяють розробці систем, які дозволяють застосовувати природні енергоресурси для забезпечення споживачів сучасними благами цивілізації – гарячою водою зі світлом та теплом.

Прикладом такої автономної системи, яка поєднала «технічне» та «природне» є готельний комплекс Friend House, розташований в лісовій зоні курортного типу поблизу річки Орель, що в 30 км від міста Дніпропетровська, Україна. Комплекс був спроектований українським еко-дизайнером Юрієм Ринтовтом, який створив максимально екологічний куточок для відпочинку посеред урбаністичних будівель. Будівництво комплексу було закінчено в 2007 році. Проектуючи таку незвичайну споруду, задум архітектора ґрунтувався на простій та глибокій філософії: людина – частина одного живого організму, до якого необхідно ставитися з належною повагою та любов'ю. Зовні будинки схожі на бочки, в яких прорізали вікна. Це виглядає наче стилістично довершене творіння природи, особливо вечорами, коли з вікон проглядаються теплі промені світла. Усередині еко-готель нагадує обжиті печери, і побудований з натуральних матеріалів, що біологічно розкладаються: дерева, глина, черепашник та очерет. Каркаси споруд також споруджені з деревини, глини і черепашнику. Всі меблі в комплексі були спроектовані і зроблені з дерева, навіть. Вікна в будинках широкі, що сприяє природному освітленню, а також є безліч маленьких віконечок, які надають будівлі і інтер'єру свою унікальність, натхненну природою.

Витвір мистецтва у стилі архітектурної біоніки, що нагадує про море – вілла «Хвиля» в Одесі, подібна архітектурному творінню іспанця Антоніо Гауді. Вілла спроектована архітектором Миколою Матюшенко, конструкція знаходиться на 11-й станції Фонтану.

У будівлі майже немає гострих кутів і прямих ліній. Створюється враження, що це – морські хвилі або вишуканий кремований торт. Споглядаючи такі архітектурні творіння надихаєшся легкістю та невимушеністю.

Західна Україна багата родючими землями, довгими зеленими садами та пагорбами. Серед такого розмаїття природи можемо відшукати творіння архітекторів, які надихнулися природоформами та змогли передати це в стилі архітектурної біоніки.

Ресторан «Старий млин» з'явився у Тернополі 9 березня 2003-го року як результат захоплення архітектурою каталонського архітектора Антоніо Гауді. Споруда фактично не має рівних ліній, панелі між поверхами підтримують перекриття у формі арок. Для будівництва було використано майже 100 тисяч цеглин часів Австро-Угорської імперії, взятих зі старовинних розвалених будинків. Будівля збудована на фундаменті парового млина, який працював на цьому місці до 1939 року. Конструкція діє не лише як ресторація, а як своєрідний музей старожитностей і містить близько 3000 експонатів, які розповідають про народний побут, традиції та звичаї.

Іншим мистецтвом архітектурної біоніки є ресторація у формі ковчега в Тернополі, яку відкрили у 2012 році і назвали «Ковчег». Одразу після відкриття ресторації заклад визнано однією із найбільших в Україні споруд у вигляді плаваючої конструкції. Заклад було збудовано за старовинною технологією оздобу глиною та соломою («тинькування»).

Цікавим архітектурним рішенням є готель-садиба «Грибова хата», розташована на території курорту Буковель. Споруда має вражаючий вигляд, оскільки збудована у формі гриба. У будівлі розташований готель та ресторан із карпатська-гуцульською кухнею. Відчувається атмосфера затишку західної України, наслідування маленьких структурних елементів природи.

Проаналізувавши приклади яскравих споруд у стилі біоніки, можна узагальнити, що архітектурна біоніка – це нова сторінка в розвитку будівельної техніки і зодчества (Zgalat-Lozynskyy, Matviichuk & Tolochyn, 2021), це усвідомлена (Paull, 2020)? обтесана вимогами нашого часу необхідність вивчити інженерні рішення природи, досліджувати її закони та секрети будівельної майстерності, це цілеспрямований пошук оригінальних архітектурних форм, ідеально розрахованих самою природою. Завдяки цьому сучасному напрямку в архітектуру привноситься природна гармонія змісту і форми, збагачується естетика, створюються нові конструктивні системи (Соціо-

культурні тенденції розвитку сучасного дизайну та мистецтва, 2021, с. 56).

Висновки. Архітектурна біоніка України двадцять першого століття вражає різносторонністю методів до утворення архітектурних конструкцій. Методи архітектурної біоніки, на відміну від кількісних математичних методів, дозволяють з'єднати в одне ціле абстрактне і конкретне, математичні закони і емоційний образ, утилітарне і красу. Архітектори у своїх працях («Грибова хата», «Старий млин», вілла «Хвиля») синтезували те, що досі здавалося непоєднуваним – науку і мистецтво. Цікаво, що тут з'являється спорідненість з методом архітектурної творчості.

Формоутворюючий метод архітектурної біоніки, який застосували при конструюванні споруди готельного комплексу Friend House, знаходить ефективне використання у вирішенні

практичних завдань і сучасної архітектури. Вивчення законів гармонії форм живої природи і їх популяцій допомагає подолати в архітектурі одноманітність на різних її рівнях, як неузгоджене поєднання різноманітних форм, так і нескінченне повторення типових форм, як ми можемо спостерігати на прикладі луцького будинку з химерами.

У нашій країні архітектура, заснована на біонічних і тектонічних принципах знаходиться на стадії розвитку. Проектування об'єктів, що мають цікаві, але складні архітектонічні і біонічні конструктивні структури, обмежено у впровадженні під час навчання, що призводить до погіршення можливостей формоутворення. Тому розробка проектів, що передбачають вивчення тектоніки, біоніки, композиції, є корисним для розвитку образного, конструктивного мислення при здобутті архітектурної професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лазарев О. І. Сучасний досвід теорії і практики архітектурної біоніки в дизайні. *Вісник харківської державної академії дизайну та мистецтва*. 2008. №6. С. 33–42.
2. Михайленко В. Є. Основи біодизайну: навч. посіб. К.: Каравела, 2011. 224 с.
3. Михайленко В.Є., Прищенко С. В. Стилізація природних форм у графічному дизайні та рекламі: формотворчі аспекти. *Технічна естетика і дизайн*. 2012. №. 11. С. 121–129.
4. Соціокультурні тенденції розвитку сучасного дизайну та мистецтва. *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (08-10 вересня 2021 р.)*, ХНТУ / за ред. Чепелюк О.В. Херсон: ХНТУ, 2021. 287 с.
5. Чугай Н. М. Використання принципів біонічного формоутворення при проектуванні меблів, що трансформуються. *Вісник ХДАДМ*. 2012. № 4. С. 47–50.
6. Шандренко О. М., Кірілова А. В. Біонічний дизайн в контексті сучасних наукових досліджень. *Вісник КНУ-КиМ: зб. наук. пр.* 2014. Вип. 30. С. 124–129.
7. Figueroa J.A. The Philosophy of Organic Architecture. (S. L.): CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. 114 p.
8. Frank Lloyd Wright. The Future of Architecture. - Horizon Press, New York, 1953. 248 p.
9. Paull J. The First Goetheanum: A Centenary for Organic Architecture. *Journal of Fine Arts*. 2020. Vol. 3. Issue 2. 2020. P. 1–11.
10. Zgalat-Lozynskyy, O., Matviichuk, O., Tolochyn, O. Polymer Materials Reinforced with Silicon Nitride Particles for 3D Printing. *Powder Metall Met Ceram*. 2021. № 59. С. 515–527.

REFERENCES

1. Lazarev, O. I. (2008). Suchasnyi dosvid teorii i praktyky arkhitektornoï bioniki v dyzaini [Modern experience of the theory and practice of architectural bionics in design]. *Visnyk kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu ta mystetstva – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Art*, 6, 33–42. [in Ukrainian]
2. Mykhailenko, V. Ye. (2011). Osnovy biodyzainu: navch. posib [Fundamentals of biodesign: teaching. manual]. K.: Karavela, 224. [in Ukrainian]
3. Mykhailenko, V. Ye., Pryshchenko, S. V. (2012). Stylizatsiia pryrodnykh form u hrafichnomu dyzaini ta reklami: formotvorchi aspekty [Stylization of natural forms in graphic design and advertising: design aspects]. *Tekhnichna estetyka i dyzain – Technical aesthetics and design*, 11, 121–129. [in Ukrainian]
4. Sotsiokulturni tendentsii rozvytku suchasnoho dyzainu ta mystetstva. *Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (08-10 veresnia 2021 r.) [Sociocultural trends in the development of modern design and art. Materials of the VII International Scientific and Practical Conference (September 8-10, 2021)]*, 2021, KhNTU / za red. Chepeliuk O.V. Kherson: KhNTU, 287. [in Ukrainian]
5. Chuhai, N. M. (2012). Vykorystannia pryntsyviv bionichnoho formoutvorennia pry proektuvanni mebliv, shcho transformuiutsia [Use of principles of bionic molding in the design of transformable furniture]. *Visnyk KhDADM – Herald of KhDADM*, 4, 47–50. [in Ukrainian]
6. Shandrenko, O. M., Kirilova, A. V. (2014). Bionichniy dyzain v konteksti suchasnykh naukovykh doslidzhen [Bionic design in the context of modern scientific research]. *Visnyk KNUKiM : zb. nauk. pr. – Bulletin of KNUKiM: coll. of science pr.*, 30, 124–129. [in Ukrainian]
7. Figueroa, J. A. (2014). The Philosophy of Organic Architecture. (S. L.): CreateSpace Independent Publishing Platform, 114.
8. Frank, Lloyd (1953). Wright. The Future of Architecture. Horizon Press, New York, 248.
9. Paull, J. (2020). The First Goetheanum: A Centenary for Organic Architecture. *Journal of Fine Arts*, 3:2, 1–11.
10. Zgalat-Lozynskyy, O., Matviichuk, O., Tolochyn, O. (2021). Polymer Materials Reinforced with Silicon Nitride Particles for 3D Printing. *Powder Metall Met Ceram*, 59, 515–527.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 378:37.011.3-051:81'243:81'354(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-20>

Богдана АВРАМЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8252-7062
кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) bogdanabo@ukr.net

**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ
МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

У статті доведено, що у процесі професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов значна роль відводиться ініомовній компетентності. Однією з складових ініомовної компетентності є фонетична. Фонетична компетентність досліджує одиниці найнижчого рівня мовної структури – фонетикофонологічного. Значущість засвоєння фонетичного матеріалу зумовлюється тією роллю, яку виконують фонетичні одиниці в системі мови як засобу спілкування. Актуальність дослідження фонетичних питань зумовлюється компетентнісним підходом, зорієнтованим на формування готовності майбутніх учителів іноземних мов до професійно-педагогічної діяльності, яка забезпечується сукупністю загальних, галузевих і спеціальних компетенцій. Метою статті є дослідження методики формування фонетичної компетентності студентів мовних спеціальностей.

Визначено компоненти змісту навчання фонетичної компетентності. Якість сформованості фонетичної компетентності залежить від рівня сформованості фонетичних навичок, обсягу отриманих і засвоєних знань про фонетичну сторону мовлення і динамічної взаємодії цих складників на основі загальної фонетичної та мовної усвідомленості.

Описано етапи формування фонетичної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов.

Отримані знання допомагають сформувати фонетичну усвідомленість майбутнього вчителя іноземної мови. Фонетична усвідомленість майбутнього вчителя іноземної мови передбачає процес опанування студентом системи знань у галузі фонетики іноземної мови, усвідомлення переваг й недоліків власної фонетичної компетентності.

Зроблено висновок, фонетична компетентність потребує не аби якої уваги. Виокремлено те, що необхідно робити акцент на індивідуальних особливостях сприйняття студентів, мовців, слухачів, тому що фонетична одиниця може сприйматись по різному і для кожного мати свій контекст.

Ключові слова: фонетична компетентність, рецептивні навички, репродуктивні навички, фонетичні уміння, фонетичні знання, педагогічна фонетика.

Bohdana AVRAMENKO,

orcid.org/0000-0002-8252-7062

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Western and Eastern Languages and Methods of Their Teaching
Southern Ukrainian National Pedagogical university named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) bogdanabo@ukr.net

**METHODS OF FORMING THE PHONETIC COMPETENCE
OF LANGUAGE STUDENTS**

The article proves that in the process of professional training of future teachers of foreign languages, a significant role is assigned to foreign language competence. One of the components of foreign language competence is phonetics. Phonetic competence examines units of the lowest level of language structure – phonetic-phonological. The importance of learning phonetic material is determined by the role played by phonetic units in the language system as a means of communication.

The relevance of the study of phonetic issues is determined by the competence approach, which is oriented towards the formation of the readiness of future teachers of foreign languages for professional and pedagogical activities, which is provided by a set of general, branch and special competences.

The purpose of the article is to study the methodology of formation of phonetic competence of students of language majors.

The components of the content of teaching phonetic competence have been determined. The quality of formation of phonetic competence depends on the level of formation of phonetic skills, the amount of acquired and assimilated knowledge about the phonetic side of speech and the dynamic interaction of these components on the basis of general phonetic and language awareness.

The stages of formation of phonetic competence of future teachers of foreign languages are described.

The acquired knowledge helps to form the phonetic awareness of the future foreign language teacher. Phonetic awareness of a future foreign language teacher involves the process of the student mastering the system of knowledge in the field of phonetics of a foreign language, awareness of the advantages and disadvantages of one's own phonetic competence.

It was concluded that phonetic competence needs a lot of attention. It is highlighted that it is necessary to emphasize the individual features of the perception of students, speakers, and listeners, because a phonetic unit can be perceived in different ways and have its own context for everyone.

Key words: *phonetic competence, receptive learners, reproductive skills, phonetic skills, phonetic knowledge, pedagogical phonetics.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку педагогіці значну роль у професійній підготовці майбутніх учителів іноземних мов відводять іншомовній компетентності. Це зумовлено, з одного боку, вимогами, що сучасне суспільство ставить перед майбутнім вчителем іноземних мов, а, з другого боку, рівнем його власної професійної підготовки. Відповідно до таких умов майбутній фахівець, має володіти рядом якостей, які виступають на перший план: креативність мислення і швидкість прийняття рішень, здібність до постійного самонавчання й уміння адаптуватися до нових умов як професійних, так і соціальних, уміння відстежувати і правильно оцінювати якість власної діяльності.

Доведено, що однією з основних складових іншомовної компетентності є фонетична. Фонетична компетентність займається вивченням мовних одиниць початкового рівня мовної структури, а саме – фонетико-фонологічного.

Зазначимо, що значущість засвоєння фонетичного матеріалу зумовлюється тією роллю, яку виконують фонетичні одиниці в системі мови, яка виступає засобом спілкування.

Враховуючи цю роль, актуальність вивчення фонетичних питань зумовлюється компетентнісним підходом, що зорієнтовано на формування готовності майбутніх учителів іноземних до професійно-педагогічної діяльності, яка буде забезпечуватися сукупністю загальних, галузевих і спеціальних компетенцій.

Аналіз досліджень. Проблемою дослідження методики формування фонетичної компетентності майбутніх учителів іноземних мов займалися такі науковці, як: І. Зязюн, В. Луговий, В. Майборода, Н. Д'ячок, Н. Дем'яненко, О. Пехота, Н. Протасова. Психологічні та філософські аспекти цього питання розглянуто у працях: В. Андрущенко, В. Бондаренка, В. Князева, Л. Божович, Г. Костюк, Т. Яценко. Окремі питання формування готовності педагогів до професійної діяльності при-

свячено наукові праці: К. Баханова, І. Богданової, А. Линенка, О. Савченко.

На основі аналізу наукових праць вчених доходимо висновку, що науковці виокремлюють специфічну особливість у професійній підготовці майбутніх вчителів іноземних мов – це сформована у них фонетична компетентність. Результатом цього є здатність до комунікації іноземною мовою, що виступає основою професійного росту вчителя.

Таким чином, фонетична компетентність – це вузькоспеціальна професійна компетентність, що необхідно формувати у вчителя-мовника.

Мета статті – дослідити методику формування фонетичної компетентності студентів мовних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, фонетична компетентність займається вивченням початкового етапу вивчення мови: фонетики та фонології. Але саме цей етап вважається найскладнішим та найвідповідальнішим. Тому що на цьому етапі відбувається формування не лише слухо-вимовної бази, але й усіх інших тісно пов'язаних з нею навичок та умінь. Становлення слухо-вимовних навичок включає: ознайомлення зі звуками, тренування вимови учнів для формування навичок, застосування набутих навичок у мовленні та при читанні вголос.

Розглянемо більш детально методику формування фонетичної компетентності студентів мовних спеціальностей.

Фонетична компетентність – це здатність людини (вчителя) до коректного артикуляційного та інтонаційного оформлення своїх висловлювань і розуміння мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань і фонетичної усвідомленості (Бориско, 2013: 3).

Якість сформованості фонетичної компетентності залежить від рівня сформованості фонетичних навичок, обсягу отриманих і засвоєних знань про фонетичну сторону мовлення і динамічної

взаємодії цих складників на основі загальної фонетичної та мовної усвідомленості.

Розглянемо окремо кожен з компонентів фонетичної компетентності іноземних мов.

Фонетична навичка – це автоматизована репродуктивна або рецептивна дія, яка забезпечує коректне звукове й інтонаційне оформлення власного мовлення та адекватне сприймання звукового й інтонаційного оформлення мовлення інших (Бориско, 2013: 3).

Виходячи з цього визначення, фонетичні навички поділяють на наступні види: слухо-вимовні, інтонаційні, рецептивні та репродуктивні. Представимо визначення кожного з цих видів.

Слухо-вимовні навички – це навички конкретної вимови усіх фонем у потоці мовлення та їх адекватного розуміння у процесі сприйняття мовлення інших людей.

Інтонаційні навички – це навички конкретного інтонаційного оформлення власного мовлення та адекватного розуміння у процесі сприйняття мовлення інших людей.

Рецептивні фонетичні навички – автоматизована рецепція фонем та інтоном у потоці мовлення на базі розвиненого фонематичного та інтономатичного слуху.

Репродуктивні фонетичні навички – це автоматизована репродукція фонем і інтоном у потоці мовлення на основі коректної коартикуляції (накладання артикуляції, що характерна для наступного звуку, на увесь звук) та інтонування.

Усі ці види фонетичних навичок характеризуються якостями автоматизованості стійкості і гнучкості та формуються поетапно.

Стосовно фонетичних знань, то з наукової точки зору, їх поділяють на знання про: фонетичну сторону мовлення і фонем та їх артикуляційно-акустичні характеристики; основні основні модифікації звуків у потоці мовлення; фонетичну організацію слів (складу, словесного наголосу); інтонацію та її основні компоненти (методику, ритм, паузацію, наголос, темп, гучність і тембр); транскрипцію або інші умовні символи та графічні можливості відображення інтонації.

Говорячи про фонетичні знання, беремо до уваги не знання лінгвістичної фонетики, а спираємось на фактори доступності, посиленості і відповідності потребам спілкування, для формування фонетичної компетентності необхідні знання *педагогічної фонетики*, без яких формування фонетичної компетентності навіть на апроксимованому рівні неможливо.

Далі розглянемо способи формування фонетичних умінь. *Фонетичні вміння* – базуються

на фонологічних знаннях, тобто знаннях норм вимови, наголошування та інтонування; вони передбачають усвідомлене застосування знань та навичок в процесі говоріння та аудіювання. Основним способом формування фонетичних умінь виступає виконання системи певних груп вправ. Під цим розуміємо сукупність завдань, об'єднаних за призначенням, матеріалу та способу їх виконання та спрямованих на формування вмінь. Система вправ вибудовується з урахуванням поступового наростання складності завдань і ступеня самостійності студентів при їх виконанні. На початковому етапі навчання найбільш застосовані вправи репродуктивного характеру.

Фонетичні вправи трактуються в методиці навчання мови як вид завдань, метою яких є формування слуховимовних навичок та певних фонетичних умінь. Так, при вивченні складу формуються так вміння, як:

- визначити складову структуру складу;
- підбирати слова заданої складової структури.

Педагогічна фонетика завжди контрастивна, адже враховує вплив рідної мови. Навчальний матеріал для неї відбирається за суто методичними критеріями, наприклад, нормативності, вживаності, відповідності потребам спілкування, і організовується циклічно і концентрично, а не системно-лінійно, як в лінгвістичній фонетиці з плануванням фаз систематизації і повторення.

Педагогічна фонетика передбачає здебільшого індуктивний шлях оволодіння фонетичним матеріалом після його багаторазового використання у спілкуванні, і здобуття знань студентами на основі організованої викладачем наочної демонстрації фонетичних явищ безпосередньо у мовленні. У ній враховуються психолого-педагогічні особливості засвоєння і вживання фонетичного матеріалу, наприклад, його складність і зрозумілість для студентів, запам'ятовуваність, залежність від сфери його використання в продукції чи в рецепції, зведення до мінімуму термінології.

Фонетична компетентність майбутніх вчителів іноземних мов є системною дефініцією, яка включає сформовані вміння вірного артикуляційного та інтонаційного оформлення висловлювання і розуміння інших. Тому доцільно далі більш детально розглянути етапи формування фонетичної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов.

Етапи формування фонетичної компетенції за традиційним підходом:

- *аналітичний (або артикуляторний)*, який передбачає окреме формування слухових і вимовних навичок у процесі дедуктивного експліцитного навчання. Етапи роботи: ознайом-

лення учнів з артикуляцією кожного звуку і його характеристиками – робота над вимовою спочатку окремих звуків, звукосполучень, а потім слів, словосполучень і речень. Цей підхід суперечить принципам комунікативного навчання іноземних мов (сформовані навички є нестійкими, тому що умови їх формування не відповідають умовам функціонування у спілкуванні); вимагає проведення тривалого вступного фонетичного курсу і не може, таким чином, застосовуватися у школі;

– *імітативний (або акустичний)* підхід базується не на усвідомленому засвоєнні особливостей артикуляції, а на сприйнятті мовлення і його імітації. Однак імітація не може служити надійним прийомом навчання через дію фільтру рідної мови навіть у молодших школярів, які імітують краще за дорослих. Тому, дуже часто має місце помилкова імітація. Перевагою цього підходу є однак те, що фонетичні навички формуються не ізольовано, а в мовленнєвих зразках;

– *аналітико-імітативний (або комбінований)* підхід об'єднує переваги обох підходів і раціонально комбінує імітацію з аналізом, з доступними учням описом артикуляції й інтонування та поясненнями особливостей вимови і фонетичної підсистеми мовлення. Питома вага імітації (імпліцитного засвоєння) та аналізу (експліцитного засвоєння) варіюється і залежить від ступеня навчання: пояснювати й аналізувати необхідно в такій мірі, в якій це може бути корисним учням для розуміння особливостей фонетичного явища і полегшення його засвоєння.

Доцільно зазначити, що послідовність формування фонетичних навичок як основного складника фонетичної компетенції може варіюватися, адже викладачі обирають різні види підручників, що ілюструють ту чи іншу послідовність подачі звуків та інтоном. Орієнтиром служать загальнодидактичні принципи навчання: від знайомого до незнайомого, від легкого до важкого, від простого до комплексного, від явищ, що мають аналоги в рідній мові, до тих, які не мають їх. Тому, більшість підручників починаються з першої групи звуків і легких інтоном, імітація яких не викликає великих труднощів.

Ще одним важливим компонентом методики формування фонетичної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов виступає *фонетична усвідомленість*.

Фонетична усвідомленість є складником так званої загальної мовної усвідомленості (свідомості, здатності) рефлексивного підходу до феноменів мови і мовлення, а також до власних

процесів учіння й оволодіння іноземною комунікативною компетенцією та її складовими субкомпетенціями. *Фонетична усвідомленість* – це здатність того, хто оволодіває іноземною мовою: розмірковувати над процесами формування своєї фонетичної компетентності та оволодівати вимовою, конструюючи систему власних фонетичних знань; свідомо реєструвати й розпізнавати звукові одиниці різних рівнів, їхні особливості та закономірності їхнього утворення і функціонування; знати свій тип «мовця» і «учня», усвідомлювати переваги й недоліки свого типу відносно формування фонетичної компетентності; аналізувати фонетичну сторону свого мовлення і робити відповідні висновки, наприклад, приймати рішення щодо наявності грубих відхилень від стандартної (нормативної) вимови, аналізувати їх причини, застосовувати за допомогою вчителя ефективні шляхи подолання.

До засобів стимулювання рефлексії і чутливості студентів до проблем вимови відносяться: організований викладачем індуктивний шлях оволодіння вимовою і кероване ним здобуття найважливіших фонетичних знань студентами; дозування і «візуалізація» фонетичних правил; обговорення з учнями джерел їхніх грубих помилок і шляхів їх подолання; порівняння з рідною мовою (або з першою іноземною мовою); короткі, чіткі й наочні пояснення (наприклад, як відбувається артикуляція, рух і положення окремих органів), використання транскрипції або інших символів, словників вимови тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, доходимо висновку, що оволодіння фонетичною компетентністю є необхідною умовою для здійснення ефективної іноземної міжкультурної комунікації. Коректне фонетичне забарвлення мовлення майбутнього вчителя іноземної мови дає змогу йому не лише передавати інформацію, а й виражати власне ставлення до співрозмовника та предмета розмови, здійснювати вплив на учасників комунікативного процесу.

Фонетична компетентність є здатність майбутнього вчителя іноземної мови правильно артикулювати та інтонаційно висловлювати власні думки і розуміти мовлення інших. Для цього майбутнім учителям іноземних мов необхідно оволодіти відповідними фонетичними знаннями і навичками. Саме від їх рівня сформованості, від обсягу опанованого студентами знання та усвідомлення динамічної взаємодії цих компонентів залежить ефективність формування фонетичної компетентності майбутніх вчителів іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бориско Н. Ф. Методика формування іншомовної фонетичної компетентності. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія та практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / під ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ, Ленвіт, 2013. С. 195–215.
2. Гутник В.М. Особливості формування фонетичної усвідомленості у майбутніх вчителів у комунікативному вступному корективному курсі з німецької мови. Іноземні мови. 2016. № 1. С. 24–30.
3. Ніколаєва С. Ю. Підходи до навчання іноземних мов і культур. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія та практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / під ред. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2013. С. 81–89.
4. Яценюк Н. І. Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до формування іншомовної комунікативної компетенції молодших школярів засобами підручника : змістовий компонент. Зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : педагогічні науки. 2011. № 6. С. 57–63.

REFERENCES

1. Borysko, N. F. (2013). *Metodyka formuvannia inshomovnoi fonetychnoi kompetentnosti* [Methods of forming foreign phonetic competence]. *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia ta praktyka: pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv* / pid red. S. Yu. Nikolaievoi. Kyiv, Lenvit, 2013, 195–215. [in Ukrainian].
2. Hutnyk, V. M. (2016). *Osoblyvosti formuvannia fonetychnoi usvidomlenosti u maibutnikh vchyteliv u komunikatyvnomu vstupnomu korektyvnomu kursi z nimetskoii movy* [Features of the formation of phonetic awareness in future teachers in the communicative introductory corrective course in German]. *Inozemni movy – Foreign languages*, № 1, 24–30 [in Ukrainian].
3. Nikolaieva, S. Yu. (2013). *Pidkhody do navchannia inozemnykh mov i kultur* [Approaches to teaching foreign languages and cultures]. *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia ta praktyka: pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv – Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students. classical, pedagogical and linguistic universities*, 2013, 81–89 [in Ukrainian].
4. Iatseniuk, N. I. (2011). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia inozemnoi movy do formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii molodshykh shkoliariv zasobamy pidruchnyka : zmistovyi komponent* [Preparation of the future teacher of a foreign language for formation of foreign communicative competence of junior schoolboys by means of the textbook: semantic component]. *Zb. nauk. prats Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia : pedahohichni nauky – Coll. Science. Proceedings of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: pedagogical sciences*, № 6, 57–63 [in Ukrainian].

Людмила АРХИПЕНКО,

orcid.org/0000-0002-9846-9493

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) *liudm.arkh@gmail.com*

ЗАПОЗИЧЕННЯ В ПАРАДИГМІ СИНОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФІНАНСОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Еволюціювання будь-якої галузевої терміносистеми української мови відбувається унаслідок стрімкого розвитку наукових знань. Мова науки становить складну динамічну систему, у якій постійно модифікуються складові поняттєвого апарату, що супроводжується вдосконаленням системності, актуалізацією нових чи загальновідомих та понять. Наукове назовництво одного поняття одночасно кількома лексемами стало поширеним явищем, яке в термінології вважають негативним. Традиційне дескриптивне термінознавство варіантність прирівнює до абсолютної синонімії чи дублетності, яка небажана при упорядкуванні терміносистеми. Сучасна ж наукова парадигма термінознавства схиляється до позитивного оцінювання наявності численних термінів для номінації одного й того ж поняття, яке фіксує результати пізнавальної діяльності, узагальнює суспільний досвід.

У пропонованій статті здійснено спробу виявлення її з'ясування особливостей синонімічних відношень, виниклих унаслідок лексичних запозичень з інших мов, у межах української фінансової термінології. У результаті дослідження з'ясовано, що семантичні відношення синонімії в українській фінансовій терміносистемі частково зумовлені як лінгвальними, так і екстралінгвальними факторами, що спричиняють запозичення термінів-синонімів. Потенціал розвитку синонімії становлять перекладені терміни ініомовного походження з різним обсягом синонімічних значень, які часто по-різному пояснюють названі ними поняття й функціонують у різних контекстах. Виділяємо синоніми рівнозначні за етимологією, які мають відмінності тільки у відтінках значення, і етимологічно нерівнозначні синоніми чи запозичені. Такі синоніми представлені кальками з різних мов. Процесу синонімізації фінансової термінології сприяє специфіка економічної науки, яка належить до когорти суспільних наук. Через це лінгвальні ознаки економічної термінології перебувають значно ближче до загальноовживаної лексики, й тому, власне, відчуттішим стає вплив синонімії.

Ключові слова: термін, фінансова термінологія, синонімічні відношення, варіативність.

Lyudmila ARKHIPENKO,

orcid.org/0000-0002-9846-9493

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

(Kharkiv, Ukraine) *liudm.arkh@gmail.com*

BORROWING IN THE PARADIGM OF SYNONYMOUS RELATIONS OF THE UKRAINIAN FINANCIAL TERMINOLOGY SYSTEM

The evolution of any sectoral terminology system of the Ukrainian language occurs as a result of the rapid development of scientific knowledge. The language of science is a complex dynamic system in which the components of the conceptual apparatus are constantly modified, which is accompanied by the improvement of systematicity, the actualization of new or well-known concepts. The scientific naming of one concept by several lexemes at the same time has become a common phenomenon, which is considered negative in terminology. Traditional descriptive terminology equates variantness with absolute synonymy or doubletness, which is undesirable when arranging the terminology system. The modern scientific paradigm of terminology is inclined to a positive assessment of the presence of numerous terms for the nomination of the same concept, which captures the results of cognitive activity and summarizes social experience.

In the proposed article, an attempt was made to identify and clarify the peculiarities of synonymous relations, which arose as a result of lexical borrowings from other languages, within the framework of Ukrainian financial terminology. As a result of the study, it was found that the semantic relations of synonymy in the Ukrainian financial term system are partially determined by both lingual and extralingual factors that cause the borrowing of synonymous terms. The potential for the development of synonymy is provided by translated terms of foreign origin with different amounts of synonymous meanings, which often explain the concepts named by them in different ways and function in different contexts. We distinguish etymologically equivalent synonyms that differ only in shades of meaning, and etymologically unequal or borrowed synonyms. Such synonyms are represented by tracing paper from different languages. The process of synonymization of financial terminology is facilitated by the specificity of economic science, which belongs to the cohort of social sciences. Due to this, the linguistic features of economic terminology are much closer to the commonly used vocabulary, and therefore, in fact, the influence of synonymy becomes more noticeable.

Key words: term, financial terminology, synonymous relations, variability.

Синонімічне багатство мови – це культурне надбання народу, його інтелектуальна зброя. Словник доручає цю зброю тим, хто її потребує.
Святослав Караванський

Постановка проблеми. Сучасні українські галузеві термінології можемо характеризувати як потужні високорозвинені системи, здатні задовольняти суспільні науково-практичні потреби. Серед завдань сучасного термінознавства основне місце посідає «... практичний аспект – систематизація, упорядкування та стандартизація наявної наукової термінології» (Симоненко, 2001, с. 5). Лексико-семантичне упорядкування будь-якої галузевої терміносистеми української мови, беззаперечно, актуальне, адже терміну як лексичній одиниці мовної системи притаманне однозначне співвіднесення – одному поняттю відповідає один термін, а як одиниці загальномовного словника характерні всі лексико-семантичні процеси, серед яких і явище синонімії.

Аналіз досліджень. Лексико-семантичні відношення, зокрема й синонімічні, у різних терміносистемах української мови досліджували Т. Михайлова (науково-технічна), Г. Ус (сімейного права), І. Волкова (фізична), І. Козловець (фінансово-кредитна), Т. Лепеха (судово-медична), М. Шашко (бібліотечна), П. Мельник (інформаційно-правова), Н. Пілецька (економічна) та інші. Грунтовні наукові праці зазначених авторів склали теоретичне підґрунтя для вивчення системних відношень синонімії в українській фінансовій терміносистемі.

Мета статті – виявлення й з'ясування особливостей синонімічних відношень, виниклих унаслідок лексичних запозичень з інших мов, у межах української фінансової термінології.

Виклад основного матеріалу. У вільній енциклопедії знаходимо таке визначення *синонімів* (грец. Συώνυμος – «однойменний») – слова однієї частини мови, різні за звучанням і написанням, які мають дуже близьке або тотожне лексичне значення (Вікіпедія). На нашу думку, у цьому визначенні присутня певна неточність. Питання про спільне у значенні слів-синонімів (поняття чи найменування), про субстрат синонімії (номінативна спільність чи семасіологічна) порушив ще понад сто років тому В. Гумбольдт, який зазначив що «...слово – не еквівалент предмета, який сприймають почуттями, це його розуміння, закріплене в мові за допомогою віднайденого для нього слова. У цьому полягає основне джерело розмаїття позначення одного й того ж предмета. Якщо в санскриті слон називають або з рукою,

або таким, що двічі п'є, то в цьому випадку позначені різні поняття, хоча мають на увазі один і той же предмет. Це через те, що мова означає не самі предмети, а поняття» (Humboldt, 1999), тобто два слова називають один і той же предмет, але співвідносять його з різними поняттями й уже, власне, назва розкриває різні властивості цього предмета. Таке сприйняття синонімії доводить, що абсолютні синоніми, коли тотожні не тільки названий предмет, а й поняття, не використовуються в мові й прагнуть диференціації за значенням, або один із синонімів заміщується іншим й опиняється в пасивному словнику чи стає діалектизмом, професіоналізмом, жаргонізмом.

У сучасному мовознавчому розумінні синоніми – це «слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні значення (з можливими відмінностями у стилістичній та граматичній характеристиках та в сполучуваності)» (Українська мова: Енциклопедія, 2000: с. 539). Н. Пілецька зауважує на тому, що «синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноживаній лексиці. Дефінітивність терміна насамперед передбачає чітке виділення його семантичних меж. У загальноживаній лексиці досить часто межі між семемами нестійкі. Тому для термінології характерна дублетність, тобто називання того самого поняття різними за походженням словами, тоді як у загальноживаній лексиці насамперед розрізняють близькозначні слова з різними відтінками значень (тобто понятійні синоніми) або лексеми, що різняться стилістично (стилістичні синоніми). Звідси й пріоритет генетичного принципу при класифікації термінних синонімів і перевага понятійно-стилістичних відтінків слова при поділі на групи близькозначних загальноживаних слів» (Пілецька, 2009: с. 253).

Синонімна диференціація на перший план виводить стилістичний аспект, а вже далі виявляє інші розбіжності. Таке явище можемо спостерігати в українській мові з опозиційними парами «свій» – «чужий», де «свій» має ширші обсяги поняття, а «чужий», позначаючи спеціалізоване поняття – вужчі. Наприклад, *вивіз* і *експорт*: *вивіз* не лише економічне й фінансове поняття, а ще й позначення звичайної дії «*вивезти, вивозити*» («*вивіз / вивезення будівельного сміття*» (українською мовою «експорт сміття» не говорять)). Будь-які випадки синонімії доводять, що синоніми функціонують у мові за формулою: «те саме, але ж

не те», тобто слова, збігаються в чомусь, але розходяться в іншому. За умови, що синоніми позначали б «те саме», їхнє співіснування втратило б сенс, і, зрештою, це було б не синонімічне багатство словникового складу, а навпаки – засмічення. Такий тип синонімів збагачує стилістичні можливості мови, завдання висловлювання, його жанр і стиль зумовлюють вибір однієї найбільш вдалої з синонімічних одиниць. Трапляються випадки, коли синоніми незалежні від контексту й можуть взаємозамінюватися без порушення стилістичної цілісності, наприклад, *договір* – *угода*, або з наявною стилістичною відмінністю (залежність вибору синоніма визначається жанром та стилем, а не предметною чи тематичною спрямованістю контексту). Для визначення джерел утворення синонімів важливе розуміння того, що синонімічні відношення властиві не всім словам, наприклад, власним іменам чи конкретним назвам побутових предметів. Особливість власних імен полягає в тому, що, співвідносячись з речами, вони мають значення лише в найменуванні і не виражають ніяких понять. Функція власних імен суто номінативна, їхнє призначення – лише називати.

Взірцево такі лексичні одиниці, як терміни, також не повинні мати синонімів, але аналіз функціонування термінів виявляє численні приклади синонімії. Крім того, абсолютні синоніми, яким характерний повний збіг у значеннях, властиві переважно саме сучасним терміносистемам. Дослідниця термінологічної лексики Т. Панько зазначає, що «...синоніми та варіантні терміни й боротьба між ними за місце в науковій термінології вказують на її постійний розвиток, і вже традиційною, поряд із загально визнаною про шкідливість синонімів для термінології, стала теза про синонімію як невід'ємну ознаку термінної лексики» (Панько, 1979: с. 101). Проте Г. Ус уважає, що «... у різних терміносистемах синонімія може виявлятися більшою чи меншою мірою, в окремих вона є справді небажаним явищем» (Ус, 2019: с. 168). На двояке ставлення до явища синонімії в термінології вказує П. Мельник, зазначаючи, що «з одного боку, це процес, який впливає на системність термінології, а з іншого боку – перспектива розширення лексичного складу для задоволення певних завдань у реалізації якісного процесу обміну інформацією» (Мельник, 2022: с. 65).

Синонімічні терміни інакше пояснюють одне й те ж явище, виражаючи різні поняття чи вміщуючи різні обсяги названого ними значення, створюючи проблеми в розумінні таких терміно-одиниць національної мови, зокрема при їх перекладі іншими мовами. У сучасній українській мові однією з причин появи синонімів у термі-

нології стала інтернаціоналізація науки, запозичення інноваційними науковими розробками та поняттями термінів з інших мов для вербалізації цих понять через відсутність термінів-аналогів на певному етапі в питомій мові.

Як ми зазначали раніше в своїх дослідженнях, «... спостереження над реальним функціонуванням термінів у текстах різних спеціальностей дозволяє стверджувати, що основні семантичні характеристики термінів (моносемія, відсутність синонімів тощо) існують як провідні тенденції в цьому функціональному класі, але ніколи не реалізуються повністю, оскільки мова дає лексичний матеріал для різних термінологій, але вона ж і нав'язує їм принцип своєї організації» (Архипенко, 2017: с. 233). Терміни-синоніми, так само як і синоніми серед загальноживаної лексики, визначають як часткові (*авуари* – *активи*), та повні (дублети) або абсолютні (*ажіо* – *лаж*). Абсолютними синонімами можна вважати моносемантичні слова без відмінних ознак з повним збігом у значеннях та вживанні, які є взаємозамінними в усіх контекстах. Лексичною синонімією називають семантичне явище. Її визначальна ознака – близькість або тотожність у значеннях понять, що підтверджує явище так званої нейтралізації значень слів-синонімів, й дає підстави дослідникам говорити про зникнення семантичних відмінностей між ними в певних контекстах та можливість їхньої взаємозаміни: «синоніми – одиниці системи мови (морфеми, лексеми, синтаксичні конструкції), які в межах, як правило, одного мовного рівня позначають те саме поняття і які можна замінити в контексті без спотворення загального змісту (Вакуленко, 2020: с. 78).

Поняттєву подібність чи близькість асоціативних зв'язків, позначуваних словами явищ, предметів, якостей, ознак, дій, так само можна вважати підґрунтям для зближення смислів, адже за порушення такої співвіднесеності не можна говорити про абсолютну чи часткову лексичну синонімію. Синоніми, які по-різному розкривають поняття й мають відмінні обсяги номінованого ними значення або використовувані в різних контекстах, називають частковими. Проте таке існування синонімічних термінів можливе за умови їхнього функціонування лише в одній мові, наприклад, взаємозамінні абсолютні синоніми (дублети) мовознавчі терміни «*мовознавство*» або «*лінгвістика*»).

При перекладі термінів з однієї мови на іншу в якості взаємозамінних можуть використовуватися слова, зафіксовані словниками як однозначні, з відсутньою синонімією. Частотні ситуації, коли фінансовий термін, який в одній мові існує

як однослівний, наприклад, *трани* у французькій мові, в українській мові перекладений двома однослівними взаємозамінними термінами-синонімами – *порція* чи *частина*. Однослівний англійський термін *дилер* перекладається українською двома різноструктурними термінами: однослівним *торговець* і синтетичним *агент з продажу*. Обидва терміни взаємозамінні. Схожі синонімічні терміни в словниках іншомовних слів за мовною приналежністю представлені співвіднесеними парами термінів з різною структурою:

– обидва терміни, як іншомовний, так і український, однослівні: *авуари* – *майно*, *девальвація* – *знецінення*, *дизажіо* – *відхилення*, *карго* – *страхування*, *кредит* – *позичка*, *маркетинг* – *збут*, *конверсія* – *обмін*, *сальдо* – *розрахунок*, *дебітор* – *боржник*, *паритет* – *рівність*, *опціон* – *вибір*, *вартість* – *ціна*, *комерсант* – *купець* тощо;

– обидва іншомовні терміни однослівні: *декорт* – *дисконт*, *дотувати* – *фінансувати*, *жирант* – *індосант*, *валоризація* – *ревальвація*, *ажіо* – *лаж*, *рекамбіо* – *ретрата*. Наприклад, термін *жиро* [від італ. *giro* – оборот, переказ (векселя)] зафіксований словником іншомовних слів П. Мельничука як «вид безготівкових розрахунків у капіталістичних країнах; передавальний напис на звороті векселів, чеків або інших кредитних засобів» (СІС). У тому ж словнику знаходимо термін *індосамент* [нім. *Indossament*, італ. *indossamento*, від лат. *in* – на і *dorsum* – спина] – «передатний напис власника на звороті чеків, векселів, коносаментів та інших цінних паперів про надання прав за цими документами іншій особі. Див. також *жиро*» (СІС);

– однослівні іншомовні терміни представлені в словниках словосполученням двох однослівних українських термінів чи терміна з нетерміном, наприклад: *тратта* (тратта (італ. *tratta*) – «переказний вексель, у якому одна особа (векселетримач) наказує другій особі (платникові) сплатити третій особі (ремітентові) відповідну суму грошей у певний термін. Переказний вексель в міжнародних розрахунках» (ВТССМ). Під час перекладу однослівного фінансового терміна може виникати два терміни, один з яких зазвичай двокомпонентний, а не однослівний.

Отже, з огляду на глобалізаційні процеси у різних сфер людської діяльності одним з основних шляхів поповнення мови термінами-синонімами без сумнівів можна вважати перекладацьку діяльність, а, власне, перекладені терміни, які поповнюють синонімічні ряди мови-реципієнта, – продуктом цього процесу. Різні контекстні умови функціонування таких перекладених

термінів надають їм характеристики абсолютних чи часткових синонімів, залежні від факторів, що зумовлюють характер взаємодії контактних у процесі перекладу мов і виражених ними семантичних ознак, відповідних названим ними поняттям. В аналізованій фінансовій термінології до абсолютних синонімів відносимо, наприклад, терміни *лаж* (від фр. *Lagio*) і *ажіо* (від італ. *Aggio*) – «те ж, що і *лаж* – відхилення курсу цінних паперів від їхньої номінальної вартості в бік перевищення» (ВТССМ).

Термін *ревальвація* – «вид грошової реформи з метою стабілізації валюти; підвищення державного курсу паперових грошей щодо золота або іноземної валюти» (ВТССМ) позначає те ж саме, що й термін *валоризація* у 2-му значенні – «збільшення золотого вмісту грошової одиниці стосовно валют інших країн» (ВТССМ).

Термін *ажіотаж* – «1. Штучне підвищення або зниження курсу біржових паперів або цін на товари для одержання прибутку. 2. Велике збудження, хвилювання, боротьба інтересів навколо якої-небудь справи, питання» (ВТССМ) у другому значенні повністю відповідає терміну *бум* – «різке короточасне зростання попиту на які-небудь товари, акції і т. ін., яке супроводжується збільшенням цін на них, зростанням виробництва, торгівлі і т. ін. Штучне пожвавлення, галас, створені з метою підвищення грошового курсу» (ВТССМ). Наприклад, *біржевий бум*.

Термін *авуари* – «різні активи (гроші, чеки, векселі, перекази, акредитиви), за рахунок яких можуть бути проведені платежі» (ВТССМ) виступає синонімом до слова *актив* у другому значенні – «2. Частина господарського балансу, що відображає на певну дату всі матеріальні цінності, кошти й боргові вимоги, належні даному підприємству або установі; майнові права, що належать фізичній або юридичній особі. економічні ресурси підприємства, що використовуються в господарській діяльності та належать підприємству на правах власності» (ВТССМ).

Отже, семантичні відношення синонімії в українській фінансовій термінології частково зумовлені як лінгвальними, так і екстралінгвальними факторами, що спричиняють запозичення термінів-синонімів. Потенціал розвитку синонімії становлять перекладені терміни іншомовного походження з різним обсягом синонімічних значень, які часто по-різному пояснюють названі ними поняття й функціонують у різних контекстах. Виділяємо синоніми рівнозначні за етимологією, які мають відмінності тільки у відтінках значення, і етимологічно нерівнозначні синоніми чи запозичені.

Такі синоніми представлені кальками з різних мов. Процесу синонімізації фінансової термінології сприяє специфіка економічної науки, яка належить до когорти суспільних наук. Через це лінгвістичні ознаки економічної термінології перебувають значно ближче до загальнонавчальної лексики, й тому, власне, відчутнішим стає вплив синонімії.

У термінології явище синонімії вважають небажаним через ускладнення процесу безпроблемного функціонування термінів, проте оскільки синонімія – природний вияв розвитку лексичного складу будь-якої мови, ми не можемо категорично

стверджувати, що певна кількість синонімів суттєво ускладнює терміновживання, адже, як зазначає Н. Пілецька, «... уникнути різномовної чи структурної дублетності ще не вдавалось у жодній терміносистемі, бо це суперечить фундаментальній властивості мовного знака – асиметрії означуваного та означника» (Пілецька, 2009: с. 256). Перспективи дослідження з метою подальшого упорядкування фінансової термінології вбачаємо в застосуванні функціонального підходу (на текстовій основі) до аналізування синонімічних відношень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипенко Л. М. Синонімія і варіантність в системі української економічної термінології. *Мілодий вчений*. №9 (49), 2017. С. 233–237.
2. Вакулєнко М. О. Синтез дескриптивного та прескриптивного підходів у сучасній кодифікації українського наукового термінолексикону. Дис. ... д-ра філол. наук: за спец. 10.02.21. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національна академія наук України, Київ, 2020. 432 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної мови (ВТСУМ). *Slovnuk.me*. URL: <https://slovnuk.me/dict/vts>
4. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. С. 9–12.
5. Козловець І. Синонімія у фінансово-кредитній термінології. *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ, 2003. Вип. V. С. 103–105.
6. Лепеха Т. Лексико-семантичні особливості термінів судово-медичної експертизи. *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ, 1998. С. 141–145.
7. Мельник П. В. Синонімічні відношення термінолексики інформаційного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022 № 55. С. 61–66.
8. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. Львів, 2004. № 503. С. 53–57.
9. Панько Т. І. Від терміна до системи. Львів: Світ, 1979. 148 с.
10. Пілецька Н. Синонімічні та антонімічні відношення в сучасній чеській економічній термінології. *Вісник Львівського університету*. Серія філологія. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 252–256.
11. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ, 2001. Вип. IV. С. 3–8.
12. Синонім. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/rkpc>
13. Словник іншомовних слів (СІС). За ред. О. С. Мельничука. URL: <http://surl.li/epsji>
14. Сташко М. Абсолютні синоніми в бібліотечній термінології. *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ, 1998. С. 178–180.
15. Терещенко С. І. Синонімія в термінології (лексикографічний аспект). *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ, 2001. Вип. IV. С. 328–330.
16. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
17. Ус Г. Г. Українська термінологія сімейного права: генеза і структурно-системна організація. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2019. 235 с.
18. Humboldt W. On Language, On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species. Edited by Michael Losonsky, CUP 1999, pp. 25–64. URL: <http://surl.li/pezma>

REFERENCES

1. Arkhynenko L. M. Synonimiia i variantnist v systemi ukrainskoi ekonomichnoi terminolohii. *Mylodyi vchenyi* [Synonymy and variability in the system of Ukrainian economic terminology]. № 9 (49), 2017. S. 233–237. [in Ukrainian]
2. Vakulenko M. O. Syntez deskryptyvnoho ta preskryptyvnoho pidkhodiv u suchasniy kodyfikatsii ukrainskoho naukovooho terminoleksykonu [Synthesis of descriptive and prescriptive approaches in the modern codification of the Ukrainian scientific term lexicon]. *Dys. ... d-ra filol. nauk: za spets. 10.02.21. Ukrainyskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Kyiv, 2020. 432 s.* [in Ukrainian]
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi movy [Large explanatory dictionary of the modern language (VTSUM)]. *Slovnuk.me*. URL: <https://slovnuk.me/dict/vts> [in Ukrainian]
4. Volkova I. V. Leksyko-semantychna kharakterystyka suchasnoi ukrainskoi fizychnoi terminolohii (na materialii spetsializovanykh vydan 90-kh rr. XX sm.) [Lexical-semantic characteristics of modern Ukrainian physical terminology (on the material of specialized publications of the 90s, XX cm.)]: *Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Xarkiv, 2002. S. 9–12.* [in Ukrainian]

5. Kozlovets I. Synonimiia u finansovo-kredytnii terminolohii [Synonyms in financial and credit terminology]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 2003. Vyp. V. S. 103–105. [in Ukrainian]
6. Lepakha T. Leksyko-semantychni osoblyvosti terminiv sudovo-medychnoi ekspertyzy [Lexical-semantic peculiarities of terms of forensic medical examination]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 1998. S. 141–145. [in Ukrainian]
7. Melnyk P. V. Synonimichni vidnoshennia terminoleksyky informatsiinoho prava [Synonymous relations of the terminology of information law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. 2022 № 55. S. 61–66. [in Ukrainian]
8. Mykhailova T. Synonimichni vidnoshennia v ukrainskii naukovo-tekhnichnii terminolohii [Synonymous relations in Ukrainian scientific and technical terminology]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Problemy ukrainskoi terminolohii*. Lviv, 2004. № 503. S. 53–57. [in Ukrainian]
9. Panko T. I. Vid termina do systemy [From term to system]. Lviv: Svit, 1979. 148 s. [in Ukrainian]
10. Piletska N. Synonimichni ta antonimichni vidnoshennia v suchasni cheski ekonomichnii terminolohii [Synonymous and antonymic relations in modern Czech economic terminology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohiia*. 2009. Vyp. 46. Ch. 1. S. 252–256. [in Ukrainian]
11. Symonenko L. O. Ukrainska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy rozvytku [Synonymous and antonymic relations in modern Czech economic terminology]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 2001. Vyp. IV. S. 3–8. [in Ukrainian]
12. Synonim [Synonym]. *Vikipediia*. URL: <http://surl.li/rkpc>
13. Slovnyk inshomovnykh sliv (SIS) [Dictionary of foreign words (SIS)]. Za red. O. S. Melnychuka. URL: <http://surl.li/epsji> [in Ukrainian]
14. Stashko M. Absoliutni synonimy v bibliotechnii terminolohii [Absolute synonyms in library terminology]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 1998. S. 178–180. [in Ukrainian]
15. Tereshchenko S. I. Synonimiia v terminolohii (leksykohrafichni aspekt) [Synonyms in terminology (lexicographic aspect)]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 2001. Byp. IV. S. 328–30. [in Ukrainian]
16. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2000. 752 s. [in Ukrainian]
17. Us H. H. Ukrainska terminolohiia simeinoho prava: heneza i strukturno-systemna orhanizatsiia [Ukrainian terminology of family law: genesis and structural and systemic organization]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk za spetsialnistiu 10.02.01. Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, Kharkiv*, 2019. 235 s. [in Ukrainian]
18. Humboldt W. On Language, On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species. Edited by Michael Losonsky, CUP 1999, pp. 25–64. URL: <http://surl.li/pezma>

Тетяна БАНДУРА,

orcid.org/0000-0001-9999-0523

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

(Одеса, Україна) *tatyanabandura03@gmail.com*

ОПОВІДНА СТРАТЕГІЯ ТРИЛЕРА В РОМАНІ ДОННИ ТАРТТ «МАЛЕНЬКИЙ ДРУГ»

У статті досліджується оповідна стратегія трилера в романі Донни Тартт «Маленький друг», з'ясовується специфіка художнього моделювання тексту з нарративними ознаками трилера. У результаті вивчення проблеми нарації в романі Донни Тартт помічено, що авторка моделює оповідь в манері жанру трилера, виводячи кульмінаційний складник сюжету в зав'язку твору, тим самим продукуючи нарративну техніку жаху, напруги й неординарних текстотвірних експериментів.

Зазначається, що екстер'єрні й інтер'єрні художні деталі надають опису старого зруйнованого будинку рис інфернальності, що увиразнює елементи містики й жаху в оповідній організації. Нагромадження в градаційному порядку сугестії страху відбувається в дусі трилера: нюхові деталі затхлих запахів, густе важке повітря, що ускладнює дихання, мало світла, що пробивається через суттєву перешкоду, порох як свідок давності й запущеності, труп тварини як загроза смерті, драбина, роз'їдена корозією, як свідчення небезпеки й хиткості позиції.

Наголошується, що нарративна стратегія роману «Маленький друг» найчастіше будується на протиставленні особистостей та історій Гарріет і Денні, проте у фіналі реципієнт доходить висновку, що і відносно благополуччя Гарріет, і асоціальність Денні – однаково результат їх глибокої самотності, так, в романах-трилерах часто герой стає жертвою небезпечних, жахливих подій саме через свою трагічну самотність.

Письменниця ампліфікує оповідь елементами переслідування, втечі, переховування, пошуку жертви, тим самим ретранслюючи іманентну рису трилерського текстотворення.

Визначено, що нарративну стратегію ампліфікують інтертекстуальність та інтермедіальність, у творі безліч перегуків з мистецтвом кінематографу, живопису, фотографії, музики. Також в оповідне полотно вставлено низку фрагментів з газет, оголошень, фільмів, книг, безпосередньо пов'язаних з формуванням світогляду юних героїв.

Ключові слова: *нарративна стратегія, оповідь, інтертекстуальність, трилер, саспенс.*

Tetiana BANDURA,

orcid.org/0000-0001-9999-0523

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odessa, Ukraine) *tatyanabandura03@gmail.com*

THE NARRATIVE STRATEGY OF THE THRILLER IN DONNA TARTT'S NOVEL “THE LITTLE FRIEND”

The article examines the narrative strategy of the thriller in Donna Tartt's novel «The Little Friend», and finds out the specifics of the artistic modeling of the text with the narrative features of the thriller. As a result of the study of the problem of narration in the novel by Donna Tartt, it was noticed that the author models the story in the manner of the thriller genre, deriving the culminating component of the plot at the end of the work, thereby producing a narrative technique of horror, tension and extraordinary textual experiments.

It is noted that the exterior and interior artistic details give the description of the old destroyed house features of infernality, which emphasizes the element of mysticism and horror in the narrative organization. Accumulation in a gradational order of the suggestion of fear takes place in the spirit of a thriller: olfactory details of musty smells, thick, heavy air that makes breathing difficult, little light breaking through a significant obstacle, dust as a witness of antiquity and neglect, an animal corpse as a threat of death, a ladder, eaten by corrosion, as evidence of the danger and shakiness of the position.

It is emphasized that the narrative strategy of the novel «The Little Friend» is most often built on the contrast of the personalities and stories of Harriet and Danny, but in the finale the recipient concludes that both Harriet's relative well-being and Danny's asociality are equally the result of their deep loneliness, yes, in thriller novels often the hero becomes a victim of dangerous, terrible events precisely because of his tragic loneliness.

The writer amplifies the narrative with elements of pursuit, escape, hiding, and searching for a victim, thereby relaying the immanent feature of thriller text creation.

It was determined that the narrative strategy is amplified by intertextuality and intermediality, the work has many echoes with the art of cinematography, painting, photography, and music. Also, a number of fragments from newspapers, advertisements, films, and books, directly related to the formation of the worldview of the young heroes, are inserted into the narrative canvas.

Key words: narrative strategy, narrative, intertext, thriller, suspense.

Постановка проблеми. Донна Тартт – сучасна американська письменниця, романістика якої дуже швидко набула популярності через оригінальну зворушливо-пригодницьку оповідь та надзвичайну глибину хоч і традиційних проблем соціального, особистісно-психологічного, расового, вікового гатунку, та все ж авторська концепція героя, який проходить ритуал кульмінаційної ініціації, робить наратив мисткині новаторським. Актуальність розвідки зумовлена тим, що роман «Маленький друг», за який у 2003 році Тартт отримала літературну премію WH Smith Literary Award, мало досліджений, особливо в аспекті оповіді, що моделюється за специфікою жанру трилера.

Аналіз досліджень. У вітчизняному літературознавстві проблеми жанру трилера досліджують Т. Бовсунівська, Л. Костецька, Л. Кулакевич, О. Мохначова, С. Філоненко та ін. Зокрема, Л. Кулакевич детально вивчає саспенс як основний рушій оповіді в жанрі трилера, О. Мохначова розглядає трилер в складі жанротвірної системи, що входить у структуру тексту й сприяє визначенню принципу «подвійного кодування», властивого постмодерністському роману. Постмодерністичний наратив вивчають сучасні науковці: Д. Дроздовський, Т. Кушнірова, В. Просалова, Н. Римар та ін.

Проза Донни Тартт нечасто ставала об'єктом дослідження українських літературознавців, серед тих, хто приділив наукову увагу романістиці американської письменниці, виділяємо розвідки А. Бугрій, О. Козій, Т. Кушнірової.

Мета статті – дослідження оповідної стратегії трилера в жанровій структурі роману сучасної американської письменниці Донни Тартт «Маленький друг».

Виклад основного матеріалу. В сучасній американській літературі проблема становлення особистості порушується доволі часто, можемо стверджувати, що у такий спосіб реалізуються традиції «сімейного роману» й роману виховання, інтегрованих у світову романну парадигму творами Ч. Дікенса, В. Текеря, Г. Філдінга, Т. Драйзера, Ф. Фіцджеральда та ін. Справедливо стверджує дослідниця А. Бугрій: «Сучасний роман виховання Д. Тартт можна назвати дікенсівським, і не лише через обсяг, а й через перегуки змісту з «Олівером

Твістом» та «Великими сподіваннями», демонструючи їхню спорідненість у структурі й системі персонажів» (Бугрій, 2019: 107). Водночас констатуємо, що у творчій манері письменниці спостерігається традиція класичного світового роману в соціальній таксономії персонажів. Так, у Тартт бачимо в одному творі представників різних соціальних верств. Приміром, у романі «Маленький друг» Гарріет із роду збіднілих аристократів та їх нащадків, сім'я якої переживає не найкращі часи свого існування (продаж дідусявого ошатного будинку через борги змусив переїхати до менш затишного будинку, де ніколи особливо не переїмалися порядком); друг Хілі з багатой, забезпеченої сім'ї, достатку якої заздрила дівчинка, бо завжди почувалася зголоднілою; родина Денні – представники кримінально-маргінальної верстви соціуму, життя якої проходило в жахах злочинів, наркотиків, торгівлі зміями, божевілля, хвороб і маразму бабусі Гам.

Також авторка статті «Літературна реконструкція як діалог минулого й сучасного в романі «Щиголь» Д. Тартт» має рацію, говорячи: «Сюжет побудований на тій самій основі, що і попередні романи авторки («Маленький друг», «Таємна історія») – трагічній загибелі, яка сталася багато років тому. Із цього ракурсу «Щиголь» – роман про посттравматичний синдром, про біль втрати...» (Бугрій, 2019: 106). Таким же сюжетотвірним й наративномодельючим стрижнем в романі «Маленький друг» є загибель Робіна – старшого брата головної героїні Гарріет, яка розуміє втрату брата як трагічно переламний момент в житті їхньої великої родини: мати Шарлот втратила зв'язок з реальністю, живе в своєму, відірваному від людей, світі; батько йде від сім'ї; бабуся Едді втратила улюбленого онука й з ним віру в щасливе майбуття; сестра Елісон поринула у світ песимізму й депресії, відчуває себе зайвою у родині, шукає розради в книгах, домашніх тваринах, нею керує низький психотравматичний поріг, що зумовлює жагу дівчини до усамітнення, саморефлексії; Гарріет обирає шлях осмислення давнього вбивства (у місті були переконані, що Робіна було вбито, але вбивцю поліція не знайшла), веде власне розслідування й одержима помстою. Таким чином авторка моделює оповідь в манері жанру трилера,

виводячи кульмінаційних складник сюжету в зав'язку твору, тим самим продукуючи нарративну техніку жаху, напруги й неординарних текстотвірних експериментів.

Починається оповідь саме таким оповідним «саспенсом» (за А. Хічкоком), коли авторка культивує факт загибелі Робіна через сприйняття всіх членів сім'ї й фактично експлікує його як рушій сюжету й нарації: «До кінця життя Шарлот Клів почуватиметься винною в смерті сина – адже найстрашніша в її житті трагедія сталася саме через те, що в День матері вона вирішила прийняти гостей не опівдні, зразу після повернення з церкви, як зазвичай, а ввечері. Її консервативні тітоньки, звісно, обурювалися тому факту нечуваного порушення сімейних традицій, і зараз, через багато років, Шарлот не сумнівалась, що повинна була прислухатись до невдоволеного бурчання, що, як гуркіт далекого грому, який сповіщав про наближення бурі, попереджало її про страшне нещастя» (Тартт, 2023: 4). Фактор загибелі сина матір сприйняла як кінецьсвіття, тим самим загостривши на ейдологічному рівні ефект трилерської організації носіїв сюжетно-нарративного полотна.

Незважаючи на те, що ретроспективно читач знайомиться з історією трьох поколінь Клівів, оповідь моделюється навколо одного літа в житті сім'ї, саме на початку цього літа Гарріет від економки Іди дізнається про Денні Раткліффа, який часто з'являвся на їхньому подвір'ї нібито з метою погратися з Робіном, хоча Іда вбачала в цьому інший, загрозливий, сенс. Тому Гарріет вирішує провести власне розслідування. Прикметно, що в кінці роману батько дівчинки, обговорюючи з матір'ю тяжкий стан Денні, що потрапив у цю ж лікарню, що й Гарріет (після їхнього двобою в старій башті, наповненій водою), кидає доволі дивну репліку: «Пам'ятаєш його? Маленький друг Робіна. Він іноді приходив до нас, вони разом гралися» (Тартт, 2023: 574). Ці слова проїняли серце дівчинки своєю неочікуваною вбивчою абсурдністю: «Друг? ... Її серце калатало, як божевільне, вона силою волі ледве стримувалася, щоб не затремтіти» (Тартт, 2023: 574). Гарріет з жахом розуміє суть сказаного: все, що вона пережила, вчинила задля помсти, все дарма. Ефект страху, напруги, яким оперує трилер (від англ. *thrill* – «трепет») ампліфікується в цій фінальній сцені усвідомлення свого безсилля перед абсурдом ситуації. Так, авторка імплементує техніку абсурду, що, зокрема, характеризує естетику літератури жахів.

Властивий для жанру трилера застережливий інтер'єрний опис (близький до манери Е. А. По,

С. Кінга) нагромаджує ефект жаху. До знайомства з головною героїнею читач заглиблюється в історію сім'ї й атмосферу будинку Клівів: «тиші в будинку, пануючої атмосфери запустіння, апатії, смутку», «були відлюдкуватими, дивакуватими, похмурими... Після всіх цих подій... стали вигнанцями. Друзі стали їх уникати. Інші сімейні пари більше до себе їх не запрошували, знайомі не відвідували» (Тартт, 2023: 45). Дослідниця жанру трилера Л. Кулакевич зазначає: «відповідно до основоположної для трилеру готичної естетики жаху місце подій у творі відмежовано від цивілізованого світу» (Кулакевич, 2017: 7). Дещо подібне спостерігаємо у Д. Тартт, яка експлікує природу жаху через інтер'єрно-екстер'єрні замальовки місця подій, де відбуватимуться небезпечні для життя героїв події. Будинок Клівів був приречений на «готичний» занепад і руйнацію вже судячи з того, що названий був промовисто-апатично: «Маєток назвали «Будинком Семи Негараздів» – доволі дивна назва для дому, але прадід судді Кліва клявся, що саме стільки тривог і неприємностей довелося йому пережити під час будівництва дому як в матеріальному, так і в фізичному плані. Зараз від старого маєтку не залишилось нічого, крім двох чорних пічних труб та зарослої травою під'їзної дороги» (Тартт, 2023: 46). Екстер'єрні художні деталі надають опису старого зруйнованого будинку рис інфернальності, що увиразнює складник містики й жаху в оповідній організації.

У фіналі роману топос башти, в якій і відбудеться кульмінаційний двобій між Гарріет і Денні, теж матиме готично-загрозливий акцент: «Усередині було темно, звідти несло тухлятиною. В застоюваному повітрі чутний був неголосний комариний писк. Крізь прогалини в даху проникали тоненькі промені світла, вони перетинались у важкому повітрі, вихоплюючи маленькі згустки порошу. Унизу темніла вода – густа й блискуча, як машинна олія, а в дальньому кутку Гарріет побачила роздутий труп якоїсь тварини, що плавав на боку. Вниз вела роз'їдена корозією хитка залізна драбина, що закінчувалась саме над поверхнею води» (Тартт, 2023: 510). Нагромадження в градаційному порядку сугестії страху відбувається в дусі трилера: нюхові деталі затхлих запахів, густе важке повітря, що ускладнює дихання, мало світла, що пробивається через суттєву перешкоду, порох як свідок давності й запусченості, труп тварини як загроза смерті, драбина, роз'їдена корозією, як свідчення небезпеки й хиткості позиції.

Тривожно-жахливим сенсом вклинюється в оповідну стратегію опис сім'ї Раткліффів. Однією з її особливостей є наявність недоумкуватого

брата Кертиса, який, на перший погляд, видається агресивно активним, але, як виявилось згодом, цей хворий хлопчина був духовно найздоровішим членом родини. Він був безпосереднім, зі щирим світосприйняттям, з вразливим, відкритим серцем. У романі розкриттю цього образу сприяють декілька виразних епізодів: Гарріет із усіх Раткліфів найкраще знає саме його (він її однокласник), із його вуст лунають нетипові для їхньої сім'ї слова любові: «вчепився в Юджина, ткнувся мокрим обличчям йому в груди. “Люблю”, – сказав він тихим голосом» (Тартт, 2023: 419). Кертис зображений як беззахисна, зворушлива дитина на фоні інших братів: «зляканий, важко дихаючи, Кертис сидів на стільчику, притуляючи до себе велику плюшеву іграшку» (Тартт, 2023: 502). «Люблю» стає головною фразою хлопчини, мовлення якого майже позбавлене логічних реплік: «“Люблю”, – викрикнув він і заплескав у долоні... “Люблю”, – ласкаво промовив Кертис» (Тартт, 2023: 258). Гарріет не відчуває до хлопця нічого поганого, навіть тоді, коли дізнається всю правду про цю жакливу сім'ю. Вона співчуває Кертису, адже неодноразово бачила, як він приходив до школи з синцями, без куртки, без грошей на обід та й без обіду взагалі. Аб'юз, насилля, позбавлення права на волевиявлення – всі ці непринадні вияви людського життя, що загострюють тривожність, оповідну напругу, нагнітання трагічності (риси трилера), втілені авторкою через образ Кертиса. На інтертекстуальному рівні образ Кертиса можемо співвіднести з Бенджи (герой роману «Галас і шаленство» В. Фолкнера), Чарлі (герой роману «Квіти для Елджернона» Д. Кіза). Через образ Кертиса проблема двоїстості людської суті імплементується в амбівалентному порядку, що й доводить наявність образу Фариша – повної протилежності Кертиса. Він жакливий зовні і потворний всередині. Надзвичайно жорстокий, агресивний, він пригнічує всіх інших братів, Денні наважується на його вбивство, адже сила ненависті до Фариша в нього була найбільшою. Наявність такого агресивного, загрозливого образу – характерна риса жанру трилера.

Потворною була й зовнішність Юджина – цього прихованого за статусом священника нелюда, у якого на обличчі був знаковий для характеротвірного портрету шрам – результат перебування на війні, що свідчить і про спотворену душу й психіку. Цей шрам часто лякає Гарріет і Хілі. Функція цієї портретної художньої деталі – викриття спотвореної суті псевдослужителя Богу.

Наративна стратегія роману «Маленький друг» найчастіше будується на протиставленні особис-

тостей та історій Гарріет і Денні, проте у фіналі реципієнт доходить висновку, що і відносно благополуччя Гарріет, і асоціальність Денні – однаково результат їх глибинної самотності. Наголошуємо, що в романах-трилерах часто герой стає жертвою небезпечних, жакливих подій саме через свою трагічну самотність. Перша їхня зустріч відбувається ближче до середини сюжету: «Гарріет здригнулася, підняла голову й побачила, що перед нею стояв Денні Раткліфф, в його погляді чітко читалося впізнавання... Неприємний холодок поповз між лопатками Денні Раткліффа... Він багато часу й зусиль витратив на пошуки цього дівчиська, об'їжджаючи кожен вулицю, досліджуючи кожен закуток в місті, і вже зовсім зневірився її знайти, як раптом – ось вона, сидить в машині» (Тартт, 2023: 420). Письменниця ампліфікує оповідь елементами переслідування, втечі, переховування, пошуку жертви, тим самим ретранслюючи іманентну рису трилерського текстотворення.

Описи історій сімей Гарріет і Денні паралельні: описуються будинки, побут, звички членів сімей, портрети бабусь Тет і Гам. Сім'ї Раткліфів, крім кримінального складника, властива «південна» релігійність, що характеризувала й старше покоління сім'ї Гарріет. Колоритний фон створюють бабусі Гарріет (рідні сестри бабусі Едді) – їм відведена окрема сюжетна канва, що увиразнює проблему гармонії світосприйняття мудрої за віком людини. З іншого боку, представниці старшого покоління Клівів – це своєрідний осередок виваженості й незвіданої таємничості одночасно: «Хілі... трохи боявся бабусь Гарріет, вони були довгоносі, рухались рвучко, по-пташиному і були схожими на відьом» (Тартт, 2023: 251). Певна співзвучність з типовими для казок-трилерів відьмами, страхітливими казковими персонажами відчутна в описових маркерах оповідної стратегії.

Самотність героїв стає вихідним пунктом подвоєння сюжетних ситуацій: Денні, сидючи біля бабусі Гам в лікарні, мріє опинитися в іншому місці, Гарріет ненароком запитує у Тет, чи любить вона її і чи можна залишитись у неї на ночівлю (далася взнаки жаклива зустріч віч-на-віч з ворогом), на що бабуся відповідає відмовою. Повернувшись додому, дівчинка стає жертвою материного незаслуженого ляпасу, бо та, виявляється, переплутала день і ніч (Шарлот цілими днями спала, покинувши дітей і хатні справи напризволяще) і подумала, що дитина блукала вночі, загубившись. Таким чином Д. Тартт наголошує на вічній полеміці поколінь на ґрунті світоглядних позицій, що часто стає причиною самотності. Після втрати Іди й Ліббі у Гарріет загострилася

жага до помсти Денні – саме в ньому вона бачила чинник біди в їхній сім'ї: «Його обличчя здавалось їй тепер отруйним, і вона через це брала світлина обережно, за самі кінчики. Панівний у них вдома розлад – справа його рук. Він заслуговує на смерть» (Тартт, 2023: 489). Породжена у свідомості дитини константа смерті руйнує її спокій, впевненість у собі, затьмарює думки про майбуття. Гарріет одержима помстою і втрачає контроль над своїми емоціями й вчинками, що й спричиняє необдумані в подальшому дії.

Коли Денні розуміє, що Гарріет – сестра Робіна, він згадує свого друга, спогади його зворушливі, сповідальні, підлітково-беспосередні. Він згадує день народження Робіна, його будинок, сім'ю. Перед читачем постає інший Денні, самотній, який потребує любові й уваги. Це враження підсилюють сни хлопця, ретроспективний складник оповіді підсилює трагічність долі героя: нещасливе дитинство, аб'юз з боку батька й старших братів, перебування в колонії для неповнолітніх, рання залежність від наркотиків, блукання по життю в пошуках душевного прихистку й т. ін. У снах постають жахи його ще короткого життя: «Денні було знову тринадцять, і він лежав на ліжковій в першу свою ніч в колонії для неповнолітніх, і водночас йому було п'ять, і він ходив в перший клас, йому було дев'ять, і мати лежала в лікарні, він страшенно за нею сумував і боявся (Тартт, 2023: 535). Ретроспективні фрагменти «рвуть» наратив, що ретранслює дитячий внутрішній світ, з метою відтворити нестабільність, трагічну гостроту пережитого, жакливі наслідки неувagi дорослих до дітей, їхню самотність, що руйнує психіку й породжує ненависть, жагу до помсти. Категорія часу у творі має теж ретроспективний характер: ключова подія, від якої відштовхується оповідна стратегія, відбулася давно, і свідомість головних героїв звернена до минулого.

В останньому розділі роману Гарріет думає про те, що «життя зламало всіх дорослих, яких вона знала, всіх до єдиного» (Тартт, 2023: 569), тому фінальний двобій відбувається між підлітками, Гарріет і Денні у всіх бідах своїх сімей звинувачують одне одного. Дівчинка рішуча у своїй помсті: «Ударить вона саме зараз, поки в неї є сили, поки вистачить нервів, поки її дух не зламаний, і лише безмежна самотність буде їй опорою» (Тартт, 2023: 490). Засадничою для дитячої

ненависті все-таки є тотальна самотність – такий оповідально-логічний висновок авторки.

Одним із виявів наративної стратегії роману Донни Тартт «Маленький друг» є гра з позиціями героїв. Метанаратор оперує схожими синтаксичними й стилістичними формами для вираження своїх роздумів і для заглиблення у свідомість героїв, одна точка зору переходить в іншу. Оповідь ведеться у формі третьої особи, але правом наратора наділяються і Гарріет, і Денні, і навіть Хілі, свідомість персонажів розкривається глибоко й багатовимірно. У такий спосіб імплементується внутрішня множинна фокалізація (за В. Шмідом), абсорбована гетеродієгетичним наратором. Погоджуємося з дослідницею Л. Мацевко-Бекерською в осмисленні ролі наратора в аналогічній моделі оповіді: «Призначення наратора зумовлюється його посередницькими зусиллями: затемнювати авторську інтенцію, аби створити ілюзію всемогутності читача, а також мимоволі коригувати процес як сприймання, так і інтерпретації прочитаного» (Мацевко-Бекерська, 2009: 278).

Висновки. Отже, оповідь у романі «Маленький друг» конструюється лінійно, що дозволяє письменниці відтворити не лише внутрішній світ героїні, але й репрезентувати історико-культурне тло, а також створити виразні психологічні портрети інших героїв і їх сімей (світ життєвих устоїв родин Денні, Хілі, бабусь Гарріет). Наративну стратегію, зокрема, ампліфікують інтертекстуальність та інтермедіальність, у творі безліч перегуків з мистецтвом кінематографу, живопису, фотографії, музики. Також в оповідне полотно вставлено низку фрагментів з газет, оголошень, фільмів, книг, безпосередньо пов'язаних з формуванням світогляду юних героїв.

Таким чином, роман на рівні оповіді й жанру близький до техніки текстотворення *young adult* літератури, оскільки продукує проблему дорослішання через подолання життєвих перешкод (самотність, втрата близьких, боротьба зі злом, усвідомлення ілюзорності уявлення про нього) та успадковує традицію жанру трилера, якому властива наративна стратегія сугестивності жаху, загострення трагічності буття, в якому ключова подія, як правило, пов'язана зі смертю когось із рідних, тригерує подальші дії героя в боротьбі зі злом і утвердженні себе як цілісної особистості поборника справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугрій А. Літературна реконструкція як діалог минулого і сучасного у романі «Щиголь» Д. Тартт. *Studia Philologica* : збірник наукових праць. 2019. Вип. 13. С. 106-112.

2. Кулакевич Л. Повість «Господарство доктора Гальванеску» Ю. Смолич як перший український трилер. *Тайни художнього тексту* (до проблеми поетики тексту) : зб. наук. пр. 2017. Вип. 21. С. 5-15.
3. Мацевко-Бекерська Л. Наратологічна проєкція концепту «герой». *Питання літературознавства* : наук. зб. Чернівці : ЧНУ, 2009. Вип. 78. С. 278-292.
4. Тартт Д. Маленький друг. Харків : КСД, 2023. 582 с.

REFERENCES

1. Buhrii A. Literaturna rekonstruktsiia yak dialoh mynuloho i suchasnoho u romani «Shchyhol» D. Tartt [Literary reconstruction as a dialogue between the past and the present in the novel «The Goldfinch» by D. Tartt]. *Studia Philologica : zbirnyk naukovykh prats*. 2019. Vyp. 13. 106-112 [in Ukrainian].
2. Kulakevych L. Povist «Hospodarstvo doktora Halvanesku» Yu. Smolych yak pershyi ukraïnskyi tryler [The story «Doctor Galvanescu's Household» by Y. Smolych as the first Ukrainian thriller]. *Tainy khudozhnoho tekstu (do problemy poetyky tekstu)* : zb. nauk. pr. 2017. Vyp. 21. 5-15 [in Ukrainian].
3. Matsevko-Bekerska L. Naratolohichna proektsiia kontseptu «heroi» [Narratological projection of the concept «hero»]. *Pytannia literaturoznavstva : nauk. zb. Chernivtsi : ChNU, 2009. Vyp. 78. 278-292* [in Ukrainian].
4. Tartt D. Malenkyi druh [The Little Friend]. Kharkiv : KSD, 2023. 582 p. [in Ukrainian].

Олег БАРГЕЛЬ,

orcid.org/0000-0002-2242-2701

асистент, аспірант кафедри англійської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) *olehbarhel@gmail.com*

СИНТАКСИЧНА КОГЕЗІЯ І ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ ЄС

Стаття присвячена аналізу вербалізації синтаксичної когезії в англомовних текстах установчих документів Європейського Союзу. У статті окреслено поняття правового тексту та когезії. Увагу зосереджено на вживанні когезивних засобів (референції, кон'юкції, лексичної когезії, еліпсису та субституції) в англомовних юридичних текстах та їхньому прагматичному впливу на розуміння і трактування таких текстів. В результаті аналізу трьох основних установчих документів ЄС зроблено висновок про те, що найбільш ефективними засобами синтаксичної когезії в контексті юридичних документів є анафорична референція, повторення, колокація та кон'юкція. Анафорична референція, яка вербалізується за допомогою вказівних займенників «this», «these», «that», «those», означеного артикля «the», присвійних прикметників «their» та «its» та особового займенника «it», допомагає ефективно орієнтуватися в тексті, будуючи зв'язки з раніше поданою інформацією. Також було виділено вживання катафоричної референції, яка містить посилання на наступний елемент тексту, та порівняльної референції. Повторення як засіб лексичної когезії запобігає двозначній інтерпретації тексту, а колокація, акцентуючи увагу на словах, які несуть основне інформаційне навантаження тексту – полегшує його розуміння. Також виявлено те, що кон'юкція, яка найчастіше вербалізується через сполучникові прислівники «similarly», «furthermore», «thereof», «hereafter» тощо, сурядні сполучники «and», «or» тощо та підрядні сполучники «if», «when», «so» тощо, забезпечує зв'язність тексту, робить його лаконічним, не впливаючи на його інформативність. Дослідження також показало періодичне вживання еліпсису, а саме – упуцнення «which is/that is» чи «who are/that are» в складнопідрядних означальних реченнях, що сприяє стислості тексту, не впливаючи на його розуміння.

Ключові слова: правовий текст, когезія, синтаксична когезія, когезивні засоби, прагматичний вплив.

Oleh BARHEL,

orcid.org/0000-0002-2242-2701

Assistant, Postgraduate Student at the Department of English Philology
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) *olehbarhel@gmail.com*

SYNTACTIC COHESION AND ITS VERBALIZATION IN THE ENGLISH TEXTS OF THE EU CONSTITUENT DOCUMENTS

The article is devoted to the analysis of the verbalization of syntactic cohesion in the English texts of the constituent documents of the European Union. The article outlines the definitions of legal text and cohesion. Attention is focused on the use of cohesive devices (reference, conjunction, lexical cohesion, ellipsis and substitution) in English legal texts and their pragmatic impact on the understanding and interpretation of such texts. As a result of the analysis of three main EU constituent documents, it is concluded that the most effective syntactic cohesion devices in the context of legal documents are anaphoric reference, reiteration, collocation and conjunction. Anaphoric reference, which is verbalized with the help of demonstrative pronouns «this», «these», «that», «those», the definite article «the», possessive adjectives «their» and «its» and the personal pronoun «it», helps to effectively navigate the text by building links with previously presented information. The use of cataphoric reference, which contains a reference to the next element of the text, and comparative reference were also highlighted. Reiteration as a lexical cohesion device prevents ambiguous interpretation of the text, and collocation, focusing on the words that carry the main information load of the text, facilitates its understanding. It was also found that conjunction, which is most often verbalized through the connective adverbs «similarly», «furthermore», «thereof», «hereafter», etc., the coordinating conjunctions «and», «or», etc., and the subordinating conjunctions «if», «when», «so», etc., ensures the coherence of the text and makes it concise without affecting its informational content. The study also showed the occasional use of ellipsis, namely the omission of «which is/that is» or «who are/that are» in subordinate adjective clauses, which contributes to the brevity of the text without affecting its comprehension.

Key words: legal text, cohesion, syntactic cohesion, cohesive devices, pragmatic impact.

Постановка проблеми. Європейський Союз, який об'єднує 27 держав-членів, відіграє основну економічну та політичну роль на Європейському континенті, здійснюючи свій вплив через систему наднаціональних інституцій. Установчими документами Європейського союзу є Лісабонський Договір про функціонування Європейського Союзу, Договір про Європейський Союз та Хартія Європейського Союзу про основоположні права, яка входить до системи первинних джерел, які формують правову основу ЄС. (Смирнова, 2017: 91). Фундаментальні документи ЄС базуються на передових здобутках та традиціях європейських держав, що сприяє ефективності та дієвості функціонування права ЄС.

Основне завдання вищезазначених документів полягає у забезпеченні ефективної правової комунікації та ведення правовідносин між суб'єктами права ЄС. Тексти вищезазначених документів виконують правотворчу функцію в контексті юридичного дискурсу ЄС, а їхній зміст передбачає обов'язковість виконання. Вартою уваги є синтаксична когезія як один з ключових елементів прагматичного впливу текстів цих юридичних документів, яка зумовлює їх дієвість та ефективність. Неоднотайна позиція стосовно прагматичних чинників у правових текстах міжнародного значення зумовлює актуальність даного дослідження. Чітке розуміння мовних особливостей юридичних текстів, а особливо засобів вербалізації синтаксичної когезії, допоможе краще зрозуміти прагматичний вплив даних текстів на регулювання відносин в правовій системі ЄС.

Аналіз досліджень. Чимало лінгвістичних досліджень присвячено аналізу мовних особливостей правових текстів, серед яких особливу роль відводять когезії, а зокрема когезивним засобам, які сприяють цілісності та прагматичному впливові тексту. Вивченням даної тематики займалося багато вчених, серед яких Е. Болдвін, Ф. Бацевич, М. Холлідей, Р. Хасан, Е. Шарндама, Ж. Лі, Д. Янкова, М. Госіч та інші. Знаний український мовознавець Ф. Бацевич досліджує когезію в контексті лінгвістичної прагматики. (Бацевич, 2011). Е. Болдвін аналізує правові тексти американського юридичного дискурсу, приділяючи значну увагу ефективному використанню когезивних засобів як одному із ключових навиків, яким повинні володіти студенти-юристи при написанні юридичних текстів. (Baldwin, 2014). М. Холлідей та Р. Хасан у своїй праці «*Cohesion in English*» дали розлогу характеристику когезії та її значенню, а також розробили детальний аналіз когезивних засобів в англійській мові. (Halliday,

Hasan, 1979). Е. Шарндама вивчає когезивні засоби в юридичному, політичному та публіцистичному дискурсах, приділяючи особливу увагу кон'юкції. (Sharndama, 2014). Д. Янкова вважає, що когезія (або семантичні текстові зв'язки) слугують інструментом для дослідження структури текстів, зокрема юридичних. (Yankova, 2006). На думку М. Госіч, вдале оперування когезивними засобами сприяє економії тексту, водночас зберігаючи його точність. (Gosić, 2012). Частота досліджень, присвячених когезивності тексту в контексті юридичного дискурсу, вказує на актуальність даної тематики.

Мета статті – ідентифікувати ключові засоби актуалізації синтаксичної когезії на основі англійських текстів трьох установчих документів ЄС, проаналізувати їхній прагматичний вплив на розуміння та трактування даних текстів їх реципієнтами та виділити найефективніші з них. Для досягнення мети даного дослідження використовуємо метод комплексного аналізу, який полягає в описі та класифікації відібраних матеріалів (текстів установчих документів ЄС).

Виклад основного матеріалу. Тексти установчих документів ЄС, які є підвидом універсального тексту, належать до юридичного дискурсу. У письмовій комунікації юридичний дискурс актуалізується через правові тексти, які вербалізують функції правничої мови, регулюють та безпосередньо впливають на відносини між суб'єктами права. Серед основних мовних ознак англійських правових текстів можна виділити нейтральний стиль, традиційність, неупередженість, когерентність, безособовість, точність, які реалізуються завдяки вживанню пасивних та паралельних конструкцій, номінальних структур, частим вживанням модального дієслова «shall» та архаїзмів «hereby», «therein» тощо. (Баргель, Саноцька, 2020). Авторами таких текстів є представники уповноважених органів, а самі тексти наділені прагматичною установкою, тобто є текстами в дії, які не просто передають інформацію, а вводять в дію прийняття і виконання пунктів, які в них прописані. (Baldwin, 2014). Варто зазначити, що правові тексти можуть бути зрозумілими тільки для певної групи реципієнтів, адже коректна інтерпретація тексту вимагає фонових знань. З цього випливає, що для людей, які не мають фахових знань у сфері права, даний тип текстів є важким для сприйняття, враховуючи специфічну лексику та граматичні особливості юридичного дискурсу. (Li et al., 2022).

Одним з визначальних факторів ефективності правового тексту, який сприяє досягненню прагматичних цілей даного тексту, є його зв'язність

(когезивність), яка досягається когезивними засобами. М. Холлідей та Р. Хасан визначають когезію як семантичне поняття, яке стосується смислових зв'язків в тексті і виникає тоді, коли трактування одного елемента дискурсу залежить від трактування іншого. (Halliday, Hasan, 1979). На думку М. Госіч, когезія – властивість, яка передбачає об'єднання тексту в одну смислову єдність за допомогою лексичних та граматичних зв'язків. (Gocić, 2012: 91). Жао Лі та інші підсумовують, що когезія – семантична категорія, яка означає смислову єдність у тексті, поєднану лексичними та граматичними зв'язками, та сприяє когерентності тексту. (Li et al., 2022).

М. Холлідей та Р. Хасан поділяють когезію на лексичну та граматичну. До граматичної когезії вони відносять референцію, субституцію, еліпсис та кон'юкцію. Референція – мовне поняття, яке полягає у тому, що для трактування елемента певного повідомлення потрібно посилатися на інформацію, яка була зазначена раніше в тексті або буде зазначена в наступних реченнях. (Halliday, Hasan, 1979). Ф. Бацевич визначає референцію як віднесеність актуалізованих імен та іменних груп або їх еквівалентів до об'єктів дійсності. (Бацевич, 2011: 112). Референція може бути ендфоричною (текстуальною), при якій посилання на інформацію про певний об'єкт відбувається в межах тексту, та екзофоричною (ситуативною), яка є поза текстом, і при якій для коректної інтерпретації інформації потрібно розуміти контекст, адже елемент повідомлення не є конкретно ідентифікований. (Halliday, Hasan, 1979: 33). Текстуальна референція у свою чергу може бути анафоричною, при якій відношення між мовними виразами побудоване таким чином, де смисл одного містить посилання до іншого, а саме – посилання на попередній елемент тексту, та катафоричною, тобто посилання на наступний елемент тексту. (Бацевич, 2011: 129; Halliday, Hasan, 1979). В англійській мові засобами референції слугують особові займенники «I», «you», «he», «she», «it», «we», «they», вказівні займенники «this», «that», «these», «those», прислівники «here», «there», «similarly», «identically», «otherwise» тощо), прикметники «same», «similar», «other» тощо, означений артикль «the» тощо. (Halliday, Hasan, 1979: 33).

Кон'юкція знаходиться на межі граматичної та лексичної когезії, поєднуючи два і більше речення в дискурсі, і досягається за допомогою сурядних сполучників «but», «and», «or», «nor», «so», «yet», «for» тощо, які з'єднують два незалежні речення, та підрядних «if», «unless», «till», «when», «before», «after» тощо, які з'єднують головне та підрядні

речення. (Baldwin, 2014; Gocić, 2012; Li et al., 2022). Болдвін пише про те, що кон'юкція забезпечує синтаксичний та семантичний взаємозв'язок між словосполученнями та реченнями, де може не бути референтних зв'язків, і на відміну від займенників та інших засобів референції, сполучники не вказують на інші об'єкти в тексті, а натомість допомагають інтерпретувати елемент з точки зору його оточення. (Baldwin, 2014: 416). Існує чотири сполучникові відношення: адитивне («and», «likewise», «furthermore» тощо); протиставне («however», «actually», «instead» тощо); причинне («otherwise», «because» тощо); та часове («then», «in conclusion», «up to now» тощо). Ці відношення можуть виражатись сурядними сполучниками, підрядними сполучниками, фразовими сполучниками, сполучними прислівниками (Baldwin, 2014: 417). На думку Госіч, найбільш когезивними сполучниками слугують «so» та «therefore», а найменш когезивними – «and» та «or», які часто звучать двозначно. (Gocić, 2012: 93).

Субституція – відношення між лексичними одиницями на лексико-граматичному рівні, яке полягає у заміні одного слова іншим, загальнішим, що, на думку Госіч, є рідким явищем в правових текстах. (Gocić, 2012: 93; Halliday, Hasan, 1979). Холлідей та Хасан виділяють номінальну субституцію («one», «ones», «the same»), вербальну субституцію («do», «did», «have» тощо) та субституцію речення («so», «not»). (Halliday, Hasan, 1979).

Еліпсис – упушення синтаксичних структур в тексті, значення яких зрозуміле контекстуально. Холлідей та Хасан, як і з субституцією, виділяють номінальний еліпсис, вербальний еліпсис та еліпсис речення. У юридичних документах використання еліпсису практично не спостерігається, за винятком упушення «that is» та «which is» у складнопідрядних означальних реченнях. (Gocić, 2012: 93; Halliday, Hasan, 1979).

Лексична когезія досягається підбором відповідної лексики через семантичні зв'язки, які утворюють текст. У тексті лексична когезія актуалізується через повторення, синонімію та колокації. (Gocić, 2012; Halliday, Hasan, 1979). Холлідей та Хасан також підкреслюють, що повторення полягає не тільки у вживанні ідентичного слова у тексті, а також синонімів, слів близьких за значенням та гіперонімів.

Для аналізу вживання синтаксичної когезії ми проаналізували три основоположні документи, а саме: Лісабонський Договір про функціонування Європейського Союзу (229 ст.), Договір про Європейський Союз (32 ст.) та Хартія Європейського Союзу про основоположні права (16 ст.). Для демон-

страції прикладів ми використовуємо вибірку уривків статей вищезазначених документів.

«*The Union shall accede to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Such accession shall not affect the Union's competences as defined in the Treaties*» (European Union, 2007: 13). Детермінатив «such» модифікує іменник «accession», який виконує функцію підмета, вказуючи на інформацію, зазначену в попередньому реченні, а саме – приєднання ЄС до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, і таким чином вербалізує анафоричну референцію.

«*For the purposes of paragraph 1, the Union may conclude specific agreements with the countries concerned. These agreements may contain reciprocal rights and obligations as well as the possibility of undertaking activities jointly. Their implementation shall be the subject of periodic consultation*» (European Union, 2007: 14). Вказівний займенник «these» модифікує іменник «agreements», повідомляючи про те, що мова йде про договори, зазначені в попередньому реченні. Присвійний займенник «their» модифікує номінальну структуру «implementation», сигналізуючи реципієнту про конкретні договори, які містять взаємні права та обов'язки. В обох реченнях також спостерігаємо анафоричну референцію.

«*In all its activities, the Union shall observe the principle of the equality of its citizens, who shall receive equal attention from its institutions, bodies, offices and agencies. Every national of a Member State shall be a citizen of the Union. Citizenship of the Union shall be additional to and not replace national citizenship*» (European Union, 2012b: 20). У даній статті можемо виділити вживання таких когезивних засобів, як референція, яка вербалізується завдяки присвійному займеннику «its» та прикметнику «additional», який є прикладом порівняльної референції, вказуючи на те, що громадянство ЄС додається до національного. Окрім того, варто виділити те, що вищеподана стаття поступово подає інформацію про громадянство ЄС. В першому реченні мовиться про рівність всіх громадян ЄС, що контекстуально вже відомо, а вже у наступних двох реченнях реципієнт дізнається нову інформацію про те, хто вважається громадянином, і що громадянство ЄС не позбавляє національного громадянства. Така стратегія, на думку Е. Болдвін, сприяє ефективному написанню юридичних документів. Її прагматичний вплив полягає у наступному: речення починається із вже відомої інформації, а закінчується поданням нової, адже читачам зазвичай легше

сприймати нову і складну інформацію наприкінці речення. (Baldwin, 2014). Все це підкріплюється вживанням когезивних засобів.

«*Similarly, the implementation of the policies listed in those Articles shall not affect the application of the procedures and the extent of the powers of the institutions laid down by the Treaties for the exercise of the Union competences under this Chapter*» (European Union, 2007: 33). Даний уривок Лісабонського договору також багатий на когезивні засоби, серед яких виділимо наступні: компаративна референція за допомогою сполучного прислівника «similarly», який контекстуально порівнює зміст цієї статті з попередньою; анафорична референція, вербалізована означеним артиклем «the», використання якого вказує на конкретну інформацію, зазначену раніше, з якою реципієнт тексту контекстуально ознайомлений; наприклад, читаючи «...by the Treaties for the exercise of the Union competences under this Chapter», реципієнт вже знає про які договори, союз та главу йде мова. Таку ж функцію виконують вказівні займенники «those» та «this». Варто зазначити вживання еліпсису – упушення «that are/which are» в «policies (which are/that are) listed», завдяки чому спостерігаємо, як вдале використання синтаксичної когезії сприяє лаконічності тексту, не впливаючи на його інформативність та не порушуючи його розуміння та подальшу інтерпретацію.

Говорячи про еліпсис, то у нижчеподаній статті даний когезивний засіб також вербалізується завдяки упущенню «who are/that are» в «members (who are/that are) present in person or represented» і сприяє стислості та інформативності тексту: «*Abstentions by members present in person or represented shall not prevent the adoption of decisions requiring unanimity*» (European Union, 2007: 175).

Болдвін пише, що вказівні займенники уточнюють або підсумовують попередню інформацію, дозволяючи читачеві ефективніше інтерпретувати текст. Коли вказівні займенники вживаються без іменників, вони ризикують подати неточне або занадто широке посилення, яке можна по-різному трактувати. Для ефективності вказівних займенників їх потрібно вживати із іменниками, іменниковими словосполученнями та реченнями. (Baldwin, 2014).

«*In its relations with the wider world, the Union shall uphold and promote its values and interests and contribute to the protection of its citizens. It shall contribute to peace, security, the sustainable development of the Earth, solidarity and mutual respect among peoples*» (European Union, 2007: 11).

Тут спостерігаємо приклад катафоричної референції, де присвійний займенник «its», який модифікує іменник «relations», відноситься до слова «Union», подаючи інформацію завчасно, а також анафоричної референції, де присвійний займенник «its» у сполученні з іменником «values» та особовий займенник «it» у наступному реченні сигналізують реципієнту тексту про вже раніше подану інформацію, даючи йому змогу орієнтуватися в тексті.

«*The European Council shall elect its President, by a qualified majority, for a term of two and a half years, renewable once. In the event of an impediment or serious misconduct, the European Council can end the President's term of office in accordance with the same procedure*» (European Union, 2007: 17). У даній статті, в якій мовиться про обрання або припинення повноважень Президента Європейської Ради, спостерігаємо ще один приклад анафоричної референції, де присвійний займенник «its» відноситься до «The European Council», а іменник «procedure», який виконує функцію непрямого додатка, модифікується прикметником «same» та означеним артиклем «the», які чітко підсумовують попередню зазначену інформацію. Варто також звернути увагу на слово «procedure», яке є прикладом того, що в англійській граматиці називають «shell noun», тобто абстрактним іменником, який лаконічно передає складну ідею, якою в цьому прикладі є умови обрання та припинення повноважень Президента Європейської Ради. Хоча, на думку Госіч, в юридичному дискурсі стараються уникати вживання анафори для уникнення двозначності, адже контекстуально не завжди зрозуміло, до якого слова відноситься займенник, тому юристи, які працюють над документами, радше вдаються до повторення. (Gocić, 2012).

«*Everyone has the right to freedom of expression. This right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers*» (European Union, 2012a: 398). Повторення слів «right» та «freedom» у вищеподаній статті допомагає уникнути її двозначного трактування: перше речення статті пояснює, що кожен має право на свободу слова, а наступне розкриває більше деталей стосовно свободи слова, яке включає це право.

«*No one may be removed, expelled or extradited to a State where there is a serious risk that he or she would be subjected to the death penalty, torture or other inhuman or degrading treatment or punishment*» (European Union, 2012a: 399). Синоніми «removed», «expelled», «extradited» – при-

клад лексичної когезії. В даному контексті вони мають спільне денотативне значення, тобто примусове вилучення людини за межі країни, проте водночас їх відрізняє конотативне значення, тобто спосіб, яким конкретну людину вилучають. Завдяки синонімії стаття надає чіткішу і більш деталізовану інформацію стосовно заборони повернення чи відправлення людей в країни, де їхньому життю загрожує небезпека.

У наступному прикладі контекстуальні синоніми «education» та «training» підкреслюють право кожного на освіту: «*Everyone has the right to education and to have access to vocational and continuing training*» (European Union, 2012a: 398). «Slavery» та «servitude» акцентують на недопустимості поневолення: «*No one shall be held in slavery or servitude*» (European Union, 2012a: 396). «Forced» та «compulsory» наголошують на тому, що нікого не можна змушувати до праці. «*No one shall be required to perform forced or compulsory labour*» (European Union, 2012a: 396). «Freedom» та «right» – у кожного є права і свободи: «*...shall be respected, in accordance with the national laws governing the exercise of such freedom and right*» (European Union, 2012a: 398).

Варто зазначати, що Д. Янкова вважає негативним явищем вживання синонімів в юридичних текстах, адже, на її думку, юридичні терміни характеризуються точністю та уніфікованістю, чого не можна досягти вдаванням до синонімів. Таку ж думку вона висловлює стосовно вживання еліпсису та субституції. (Yankova, 2006: 193).

Доволі часто поширеним видом лексичної когезії є колокації, тобто семантично та синтаксично стійкі словосполучення. У нижчеподаних прикладах спостерігаємо такі колокації: «to process data», «to collect data», «to rectify data», «beyond the powers», «to establish power», «to modify powers»: «*Such data must be processed fairly for specified purposes and on the basis of the consent of the person concerned or some other legitimate basis laid down by law. Everyone has the right of access to data which has been collected concerning him or her, and the right to have it rectified*» (European Union, 2012a: 397); «*The Charter does not extend the field of application of Union law beyond the powers of the Union or establish any new power or task for the Union, or modify powers and tasks as defined in the Treaties*» (European Union, 2012a: 407). Прагматичний вплив колокацій у вищеподаних прикладах полягає в тому, що вони акцентують нашу увагу на слові, яке несе основне інформаційне навантаження в тексті – «data» (дані) в першому прикладі та «power (s)» (повноваження) в другому.

У даній статті відзначимо часте використання сурядного адитивного сполучника «and», основна функція якого полягає у смисловій єдності і наданні додаткової інформації в межах тексту: «*The Union shall establish an internal market. It shall work for the sustainable development of Europe based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive social market economy, aiming at full employment and social progress, and a high level of protection and improvement of the quality of the environment. It shall promote scientific and technological advance*» (European Union, 2012b: 17).

У нижчеподаних прикладах адитивність актуалізується завдяки сполучним прислівникам «furthermore» та «also», а також сполучнику «as well as», які доповнюють інформацію, висловлену раніше: «*Furthermore, under the ordinary legislative procedure, where reasoned opinions on the non-compliance of a proposal for a legislative act*» (European Union, 2007: 152); «*...the General Secretariat of the Council and of the Commission as well as staff seconded from national diplomatic services of the Member States*» (European Union, 2007: 27); «*It shall also monitor the implementation of agreed policies, without prejudice to the powers of the High Representative*» (European Union, 2007: 36).

На відміну від адитивних сполучників, «but» протиставляє нову інформацію з поданою раніше: «*All members of the Council may participate in its deliberations, but only members of the Council representing the Member States participating in enhanced cooperation shall take part in the vote*» (European Union, 2007).

Підрядні сполучники часу визначають певні часові рамки, в межах яких повинні виконуватись вимоги, прописані в статті. У даному прикладі «until then», яке позначає час, до якого всі заходи згідно Шенгенського права були обов'язковими для Данії: «*Six months after the date on which the notification referred to in paragraph 1 takes effect all Schengen acquis and measures adopted to build upon this acquis, which until then have been binding on Denmark as obligations under international law, shall be binding upon Denmark as Union law*» (European Union, 2007).

Часто вживаними є підрядні сполучники мети на кшталт «in order to»: «*the European Commission shall carry out broad consultations with parties concerned in order to ensure that the Union's actions are coherent and transparent*» (European Union, 2007); чи підрядні сполучники умови, наприклад: «*If he does not obtain the required majority, the European Council, acting by a qualified majority, shall within one month propose a new candidate who shall be elected by the*

European Parliament following the same procedure» (European Union, 2012b: 26). Вживання вищеподаних сполучників зумовлене особливістю правових угод, у яких чітко прописані умови, за яких виконуються чи вступають в дію ті чи інші положення статей, а також мета їх запровадження.

Сполучні прислівники відіграють одну з ключових ролей в сприянні зв'язності юридичного тексту. Особливу роль відіграють складені сполучні прислівники на кшталт «hereafter» (here + after) чи «thereof» (there + of), які не тільки підкреслюють офіційно-діловий стиль тексту, але й сприяють його лаконічності: «*The Union therefore recognises the rights, freedoms and principles set out hereafter*» (European Union, 2012a: 395); «*The European Council shall provide the Union with the necessary impetus for its development and shall define the general political directions and priorities thereof*» (European Union, 2012b: 17); «*However, in cases where the Council, acting on a proposal from the Commission, determines that the non-participation of Denmark in the amended version*» (European Union, 2007: 190). Прагматичний вплив сполучних прислівників полягає в економії тексту, тобто одним сполучним прислівником можна передати значну кількість інформації.

Висновки. Отже, після аналізу англійських текстів установчих документів ЄС ми дійшли до висновку, що найбільш ефективними та найчастіше вживаними засобами вербалізації синтаксичної когезії є анафорична референція, повторення та колокація як засоби лексичної когезії та кон'юнкція.

Анафорична референція найчастіше актуалізується завдяки використанню вказівних займенників «this», «these», «that», «those», означеного артикля «the», присвійних прикметників «their» та «its» та особовий займенник «it». Окрім анафоричної референції, ми спостерігали вживання катафоричної та порівняльної референцій. Загалом прагматичний вплив референції полягає в тому, що вона допомагає ефективно орієнтуватися в тексті.

Повторення ключових слів в юридичному тексті допомагає уникати його двозначного трактування. Колокації виконують подібну функцію, акцентуючи нашу увагу на словах, які несуть основне інформаційне навантаження. Таким чином повторення та колокація спрощують розуміння тексту.

Кон'юнкція найчастіше вербалізується через сполучникові прислівники «similarly», «furthermore», «however», «thereof», «hereafter», «therein» тощо, сурядні сполучники «and», «or» тощо та підрядні сполучники «if», «when», «in order to», «so» тощо, з яких ми спостерігаємо часте

вживання підрядних сполучників умови та часу та сурядних адитивних сполучників, які доповнюють раніше подану інформацію або подають нову. Доволі частим та ефективним є вживання не тільки сполучників, а й сполучних прислівників, прагматичний вплив яких проявляється в тому, що вони забезпечують зв'язність і плавний перехід між реченнями, сприяють лаконічності тексту, водночас зберігаючи його інформативність.

Можемо зазначити також застосування еліпсису, що проявляється в упущенні «which is/that is» чи «who are/that are» в складнопідрядних означальних реченнях, що сприяє стислості тексту і не впливає на його розуміння. Тим не менш вживання еліпсису чи субституції є доволі рідким явищем у юридичних текстах у зв'язку з тим, що юридичні документи вимагають точності та повноти інформації задля уникнення їх неправильного трактування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баргель О. Р., Саноцька Л. Г. Лінгвальні особливості англомовних текстів міжнародних правових документів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 8 (36), вип. 1 С. 63-70.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Підручник. К.: ВЦ “Академія”, 2011. 304 с.
3. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90-97.
4. Baldwin E. Beyond Contrastive Rhetoric: Helping International Lawyers Use Cohesive Devices in U.S. Legal Writing. *Florida Journal of International Law*, Vol. 26, No 3, 2014, pp. 399-446.
5. European Union. Treatment of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. Official Journal of the European Union. English edition. 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT> (дата звернення: 09.12.2023).
6. European Union. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union. English edition. 2012 a. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2012/326/02> (дата звернення: 09.12.2023).
7. European Union. Consolidated Version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union. English edition. 2012b. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT> (дата звернення: 09.12.2023).
8. Gocić M. S. Cohesive Devices in Legal Discourse. *Facta Universitatis. Series: Linguistic and Literature*. Vol. 10, Issue 2, 2012, pp. 89-98.
9. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. Longman Group Ltd. London. 1979. 374 p.
10. Li Z., Zhao Z., Li Y. Modification and Cohesive Devices in Legal Discourse. *Clausius Scientific Press. Lecture Notes on Language and Literature*. Vol. 5, No 5, 2022, pp. 49-62.
11. Sharndama C. E. Analysis of the Uses of Coordination and Subordination in Professional Legal Discourse. *International Journal on Studies in English Language and Literature*. Vol. 2, Issue 9, 2014, pp. 12-16.
12. Yankova D. Semantic Relations in Statutory Texts: A Study of English and Bulgarian. *Sky Journal of Linguistics*. 2006, pp. 189-222.

REFERENCES

1. Baldwin, E. (2014). Beyond Contrastive Rhetoric: Helping International Lawyers Use Cohesive Devices in U.S. Legal Writing. *Florida Journal of International Law*, 26 (3), 399-446.
2. Barhel, O. R., Sanotska L. H. (2020). Linhvalni osoblyvosti anhlomovnykh tekstiv mizhnarodnykh pravovykh dokumentiv [Lingual Features of English Texts of International Legal Documents]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 8 (36), 63-70. [in Ukrainian].
3. Batsevych, F. S. (2011). Vstup do linhvistychnoi prahmatyky. [Introduction to Linguistic Pragmatics]: pidruchnyk. Kyiv: Vyd. tsentr “Akademiiia” [in Ukrainian].
4. European Union. (2007). Treatment of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. Official Journal of the European Union. English edition.
5. European Union. (2012). Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union. English edition.
6. European Union. (2012). Consolidated Version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union. English edition.
7. Gocić, M.S. (2012). Cohesive Devices in Legal Discourse. *Facta Universitatis. Series: Linguistic and Literature*, 10 (2), 89-98.
8. Halliday, M. A. K., Hasan, R. (1979). Cohesion in English. Longman Group Ltd. London.
9. Li, Z., Zhao, Z., Li, Y. (2022). Modification and Cohesive Devices in Legal Discourse. *Clausius Scientific Press. Lecture Notes on Language and Literature*, 5 (5), 49-62.
10. Sharndama, C. E. (2014). Analysis of the Uses of Coordination and Subordination in Professional Legal Discourse. *International Journal on Studies in English Language and Literature*, 2 (9), 12-16.
11. Smyrnova, K. V. (2017). Dzherela prava Yevropeiskoho Soiuzu: novitni tendentsii rozvytku. [Sources of European Union law: Recent development trends]. *Pravo Ukrainy*, 6, 90-97 [in Ukrainian].
12. Yankova, D. (2006). Semantic Relations in Statutory Texts: A Study of English and Bulgarian. *Sky Journal of Linguistics*, 189-222.

УДК 811.112

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-24>**Тетяна БИКОВА,***orcid.org/0000-0002-8028-3535**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури**Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) t.v.bykova@udu.edu.ua*

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ТА БІЗНЕС-ДИСКУРСІ: СТИЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті охарактеризовано поняття наративних стратегій в політичному та бізнес-дискурсі. Актуальність теми зумовлена тим, що наратив є основною складовою дискурсу, особливо політичного і бізнес-дискурсу, адже завдяки наративним стратегіям створюється можливість ознайомитись із сформованою в логічній послідовності інформацією, створеною картиною світу та впливає на необхідне для наратора формування цілісного образу ситуації у читача. Окрім того, в умовах сьогодення суспільство потерпає від дезінформації, поширення фейкових новин з метою залякування аудиторії, особливо актуально і часто це відображається у телеграм-чатах, що інформують про майбутні обстріли України. Тому задля виокремлення значущої інформації серед безлічі публік, важливим є ефективне використання наративних стратегій. Також, значущим є стилістичний аналіз наративу, що надає можливість виокремити особливості мовного оформлення наративних стратегій, які впливають на сприйняття інформації читачами. Мета статті полягає у проведенні комплексного аналізу та систематизації стилістичних особливостей наративних стратегій у політичному та бізнес-дискурсі.

Дослідження, які розглядають загальні особливості наративних стратегій у політичному та бізнес-дискурсі демонструють, що наративні стратегії в обох сферах використовують такі стилістичні засоби, як метафори, гіперболи та емоційні слова. Дослідження, які аналізують вплив наративних стратегій на суспільну думку та поведінку. Ці дослідження показують, що наративні стратегії можуть мати значний вплив на те, як люди сприймають світ і приймають рішення.

У статті проаналізовано наративні стратегії на прикладі англійської версії промов президента України В. Зеленського. Продемонстровано, як ці стратегії можуть використовуватися для досягнення різних цілей, таких як перемога на виборах, підвищення продажів або створення позитивного іміджу компанії.

Окрім того, висвітлено стилістичні особливості, які використовують автори наративів, де спостерігається, що влучно використані стилістичні вирази можуть посилити вплив наративу на аудиторію та досягти бажаного результату.

Ключові слова: наративні стратегії, стилістика, політичний дискурс, бізнес-дискурс, інформування, вплив, юридична риторика.

Tetyana BYKOVA,*orcid.org/0000-0002-8028-3535**Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Literature
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) t.v.bykova@udu.edu.ua*

NARRATIVE STRATEGIES IN POLITICAL AND BUSINESS DISCOURSE: A STYLISTIC APPROACH

The article characterizes the concept of narrative strategies in political and business discourse. The relevance of the topic is due to the fact that narrative is a key component of discourse, especially political and business discourse, because narrative strategies make it possible to get acquainted with the information formed in a logical sequence, create a picture of the world and influence the formation of a holistic image of the situation in the reader, which is necessary for the narrator. In addition, today's society suffers from disinformation, the spread of fake news to intimidate the audience, which is especially relevant and often reflected in telegram chats informing about the upcoming shelling of Ukraine. Therefore, in order to distinguish meaningful information from a multitude of publics, it is important to use narrative strategies effectively. The stylistic analysis of the narrative is also important, as it makes it possible to identify the peculiarities of the language design of narrative strategies that affect the perception of information by readers. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis and systematize the stylistic features of narrative strategies in political and business discourse. Studies that look at the general features of narrative strategies in political and business discourse show that

narrative strategies in both areas use stylistic devices such as metaphors, hyperbole, and emotional words. Studies that analyze the impact of narrative strategies on public opinion and behavior. These studies show that narrative strategies can have a significant impact on how people perceive the world and make decisions.

The article analyzes narrative strategies on the example of the English version of the speeches of the President of Ukraine V. Zelensky. It is demonstrated how these strategies can be used to achieve various goals, such as winning elections, increasing sales, or creating a positive company image.

In addition, the stylistic features used by narrative authors are highlighted, where it is observed that well-chosen stylistic expressions can enhance the impact of the narrative on the audience and achieve the desired result.

Key words: *narrative strategies, stylistics, political discourse, business discourse, informing, influence, legal rhetoric.*

Постановка проблеми. Засоби масової інформації та суспільство постійно взаємодіють, тому важливим є правильне формулювання промови задля досягнення позитивного результату. Відповідну функцію відіграють наративні стратегії, які обираються ораторами.

У політичному дискурсі наративні стратегії застосовуються з метою побудови картини подій, уявлення про світ і формування думки щодо важливості політичного діяча. Завдяки наративним стратегіям політиків можливо сформуванню спільноти потрібні влади цінності та переконання, нав'язати конкретні думки, які сприятимуть реалізації та досягненню цілей політичних діячів. Обіцянки про «безтурботну майбутнє» та «гарантію безпеки» використовують задля мотивації підтримати партію чи конкретну особу.

У бізнес-дискурсі наративні стратегії виконують маніпулятивну функцію, адже використовуються задля нав'язування думки щодо вагомості, потреби, цінності товарів, брендів, послуг чи креативних ідей. Завдяки правильно побудованому наративу компанія може викликати довіру і бажання співпрацювати, укладати угоди із зацікавленою аудиторією. Стилiстичний підхід можливо застосувати, під час аналізу бізнес-дискурсу задля виявлення мовно-стилiстичних засобів, які використовуються для побудови наративу та його впливу на людей.

Аналіз вищезазначеного дозволяє краще зрозуміти як застосовуються наративні стратегії компаніями та політичними діячами задля формування та корекції думок, ставлення чи поведінки громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій продемонстрував, що дослідження особливостей наративних стратегій у політичному і бізнес-дискурсі все частіше привертає увагу науковців. Автори Я. Гнездiлова (Гнездiлова, 2003), Ю. Крапива (Крапива, Крикун, 2019), Д. Крикун (Крапива, Крикун, 2019), Л. Нагорна (Нагорна, 2015), Л. Приступи (Semeniuk, Prystupa, 2022), А. Семенюк (Semeniuk, Prystupa, 2022), Т. Чернишова (Чернишова, 2021) та інші досліджували питання наративних стратегій з позиції особливостей політичного та бізнес-дискурсу. С. Шурма, досліджу-

ючи поняття наративних стратегій розуміє це як тип дискурсу або ж висловлювання, в ході якого оповідач розгортає перед слухачем послідовність подій (Шурма, 2016).

Метою статті є аналіз стилістичних особливостей наративних стратегій, які використовуються у політичному і бізнес-дискурсах, що надає можливість зрозуміти, як наративні стратегії впливають та формують нову позицію, поведінку суспільства.

Задля реалізації цієї мети, варто зосередитись на вирішенні завдань:

- здійснити огляд праць з проблематики наративних стратегій;
- проаналізувати стилістичні особливості наративних стратегій, які використовуються у політичному та бізнес-дискурсі;
- прослідкувати за впливом наративних стратегій на суспільну думку та поведінку.

Для реалізації завдань, нами було використано такі методи дослідження: огляд літератури; стилістичний аналіз; метод аналізу стилістичних особливостей; аналітичний метод.

Наративні стратегії є вагомим інструментом у політиці та бізнесі, який виконує маніпулятивну функцію, може містити негативний вплив на суспільство. Тому, проведений стилістичний аналіз дозволяє проаналізувати, як наративні стратегії можливо прослідкувати та яким чином розробити контрнарлативи проти неправдивої інформації.

Виклад основного матеріалу.

Питанню вивчення особливостей політичного дискурсу присвятили чимало праць автори: Я. Гнездiлова (Гнездiлова, 2003), Ю. Крапива (Крапива, Крикун, 2019), Д. Крикун (Крапива, Крикун, 2019), Л. Нагорна (Нагорна, 2015), Л. Приступи (Semeniuk, Prystupa, 2022), А. Семенюк (Semeniuk, Prystupa, 2022), Т. Чернишова (Чернишова, 2021) та інші.

Поняття політичного дискурсу у монографії Л. Нагорної пропонується розглянути з позиції зв'язку політики і мови крізь призму застосування політичних метафор, мовної регуляції комунікативної взаємодії в процесі аналізу політичного дискурсу як лінгвістичного, етнополітологічного,

лінгокультурологічного та соціолінгвістичного вчень (Нагорна, 2015).

Я. Гнезділова зауважує, що промова політичного діяча перед камерою є заздалегідь продуманою, адже чітко підібрані синтаксичні конструкції та лексичні одиниці задля посилення сприйняття промови, щоб здобути прихильність аудиторії та змусити адресата з метою завоювати прихильність адресата, змусити аудиторію прийняти інформацію, повірити (Гнезділова, 2003).

Ю. Крапива, Д. Крікун під час політичного дискурсу з'ясували, що специфіку цього явища можливо дослідити через певні характеристики, серед яких важливо зосередитись на способах реалізації; монологічному та діалогічному типах мовленнєвого порівняння; функціональному навантаженню; на обсязі інформації та меті висловлювання (Крапива, Крікун, 2019).

Політичний дискурс, з позиції Т. Чернишової, має на меті використання мовленнєвих стратегій, раніше запланованих і продуманих, спрямованих на досягнення мети. У процесі реалізації стратегії оратори користуються різними тактиками задля розгортання мовленнєвої стратегії, які реалізуються за допомогою прийомів. Серед основних прийомів автор підкреслює спосіб побудови інформаційного повідомлення, проте із застосуванням відповідних лексичних і синтаксичних конструкцій (Чернишова, 2021).

Із позиції А. Семенюк, Л. Приступи, політичний дискурс як спосіб комунікації, опосередкований певною соціокультурною традицією, співвідноситься з широкою сферою суспільної свідомості і відображає взаємозв'язок між політичним мисленням і політичною поведінкою, політикою і мовою, яка виступає рушійним інструментом політичних промов Також, науковці зауважують, що політичний дискурс відображає буття країни, національні та культурні цінності. За допомогою звернень та промов лідери держав репрезентують свої позиції та ідеї, подальші плани та перспективи їх реалізації (Semeniuk, Prystupa, 2022).

Т. Чернишова зазначає, що особливої уваги заслуговує детальне вивчення постаті політичного лідера як одного з найбільш впливових ораторів. Політичний лідер, на думку автора, як «Homo loquens» – це конкретна індивідуальність, яка занурена в дискурс і формує мету, план та поведінку в промові (Чернишова, 2021: 148). Відтак, найбільш впливовим політичним лідером є саме президент, чю риторичку варто дослідити детальніше, адже саме завдяки цьому він може керувати громадянами та реалізовувати стратегічні плани щодо розвитку країни (Чернишова, 2021).

Таким чином, актуальним є спостереження за наративними стратегіями Володимира Зеленського. За Чернишовою, Президент України використовує стратегію підвищення та театральності, які були обрані під час передвиборчої кампанії. Основною метою під час реалізації політичного дискурсу, на погляд автора, є встановлення гармонії з громадянами України, збільшення комунікативних та перформативних актів (Чернишова, 2021).

Наступними стратегіями, на яких наголошує Чернишова є тактика кооперації, яку Президент використовує під час публічних виступів, маючи намір ототожнити себе з народом, продемонструвати спільне вирішення проблем, встановити теплий, родинний зв'язок із кожним громадянином України (Чернишова, 2021).

Політична промова В. Зеленського, за А. Семенюк, Л. Приступою, привертає увагу структурою подачі інформації, особливістю якої є вступна, інформативна та заключна частини, з метою апеляції до аудиторії та отримання бажаного результату (Semeniuk, Prystupa, 2022).

Пропонуємо розглянути детальніше використання наративних стратегій у політичних промовах Володимира Зеленського в оприлюднених відео та текстових зверненнях під час повномасштабного вторгнення на територію України. Підтримуючи дослідження науковців, варто зауважити, що Президент чітко, послідовно і логічно подає інформаційний контент, додаючи аргументи та *життєві приклади*. Наприклад, у промові до представників Литовської Республіки, наводить яскравий приклад злочинів країни-агресора, змушуючи кожного з присутніх пронести інформацію через себе, тим самим залучаючи атрактивну функцію. «*Kazakhstan and Uzbekistan already hear Russia disparaging their independence. Moscow has no respect for the nations of the Caucasus and there is a clear Russian desire to manipulate all*» У цьому фрагменті В. Зеленський наголошує на тому, що Казахстан і Узбекистан вже відчули, як росіяни зневажають їхню незалежність. Москва не поважає народи Кавказу, і спостерігається очевидне прагнення росії маніпулювати всіма. (<https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminyuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213>).

Наступною наративною стратегією є *тактика кооперації*, яка прослідковується у звертанні до всіх і до кожного водночас, даючи змогу створити родинний зв'язок, відчути, що ми – одна велика сім'я. (*Together we are changing history for the better*), де він зазначає, що разом ми змінимо історію на краще. (*A unity that makes our continent a global defender of freedom. A unity, complete with*

Ukraine. With Ukraine in the European Union, with Ukraine in NATO, with Ukraine in peace – єдність, яка робить наш європейський простір світовим захисником свободи. Єдність, пов'язана з Україною. З Україною в Європейському Союзі, з Україною в НАТО, з Україною в мирі). (<https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213>).

Іншою вагомою частиною промови Президента є **слова вдячності** кожному за підтримку, допомогу, тим самим, даючи можливість відчутти вагомий внесок людей у досягнення спільної мети. (*We are all grateful for that courage of yours, which helped change history for the better* – ми всі вдячні за вашу мужність, яка допомагає змінювати історію на краще). (*Our common unity is also a security guarantee for you* – наша спільна єдність – це також гарантія безпеки для вас). Такі контексти есплікують значущість внеску громадян країни та партнерів Заходу щодо спільного крокування до перемоги. (<https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213>).

Наступна стратегія – **тактика позитивного мислення**, яка вселяє віру і надію громадянам, демонструє країнам із Заходу нашу готовність до змін, до руху вперед. (*This will happen. And to this end, we must do everything possible in maximum unity for as long as it takes to achieve our goal. There will be no more empire.* – Слушність нашого спільного історичного вибору – бути незалежними. Бути в Європі. Бути серед рівних, а отже, у мирі. Це станеться. І для цього ми маємо робити все можливе в максимальній єдності стільки, скільки буде потрібно для досягнення нашої мети. Імперії більше не буде). (<https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213>). (*The entire team – our team, the team of our diplomats – is working 24/7.* – Вся команда - наша команда, команда наших дипломатів - працює 24/7). (<https://www.president.gov.ua/en/news/za-cej-tizhden-znisheno-vzhe-104-shahedi-zi-112-zastosovanih-87801>).

До інших наративних стратегій варто віднести мету **подяку та переконання аудиторії**, відповідно до якої оратор враховує когнітивні, соціальні, професійні характеристики слухачів, освіту, гендерні, вікові, регіональні, світові відмінності. Вступний та подеколи фінальний блок промови Зеленського наповнений офіційними та неофіційними зверненнями (*Dear friends!* – Дорогі друзі!), (*I thank you, the people of Lithuania, for everything, for supporting Ukraine* – Я дякую вам, народ Литви, за все, за підтримку України), (*Thanks a lot and big*

applause to you! Thank you, Gitanas, my friend! I am thankful to your family, your loved ones, all people who have been standing with Ukraine for all these days and months of our war for freedom, our fight for independence! I thank you all for being here, for having Ukraine in your heart all these months and years of war. Thank you for standing with Ukraine! – Велике спасибі і великі оплески вам! Дякую тобі, Гітанас, мій друже! Я дякую твоїй родині, твоїм близьким, всім людям, які були з Україною всі ці дні і місяці нашої війни за свободу, нашої боротьби за незалежність! Я дякую всім вам за те, що ви є тут, за те, що всі ці місяці і роки війни Україна залишається у вашому серці. Дякую за те, що ви стоїте з Україною!), апелюючи до масового адресата, переконуючи адресата повірити, прибрати дистанцію, встановити дружні відносини. (<https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213>). (*We maintain perfectly positive, meaningful relations with the Nordic countries – the visit to Norway and the Nordic – Ukrainian Summit have proved this once again. I am grateful for the unwavering desire to bring the victory of Ukraine, our people and our values closer. Norway, Sweden, Denmark, Finland, Iceland – each country helps us, each treats us with absolute sincerity. Thank you!* – Ми підтримуємо абсолютно позитивні, конструктивні відносини з країнами Північної Європи – візит до Норвегії та Саміт Україна-Норвегія вкотре це довели. Я вдячний за непохитне бажання наблизити перемогу України, нашого народу і наших цінностей. Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Ісландія – кожна країна допомагає нам, кожна ставиться до нас з абсолютною щирістю. Дякую вам!) (<https://www.president.gov.ua/en/news/golovne-sho-istorichno-mi-viznachilis-ukrayina-zavzhdi-bude-87813>). (*I express gratitude to all the warriors in our mobile fire groups, pilots, engineers of the Air Force, and all our anti-aircraft gunners. Well done! This week also witnessed missile interceptions, including ballistic ones. Systems like Patriot, NASAMS, Gepard, and other provided by our partners are working excellently. I thank everyone worldwide who helps!* – Висловлюю подяку всім воїнам наших мобільних вогневих груп, льотчикам, авіаційним спеціалістам, інженерам Повітряних Сил, а також усім зенітникам. Ви молодці! Цього тижня також відбулися перехоплення ракет, в тому числі балістичних. Системи Patriot, NASAMS, Gepard та інші, надані нашими партнерами, працюють відмінно. Я дякую всім, хто нам допомагає!) (<https://www.president.gov.ua/en/news/za-cej-tizhden-znisheno-vzhe-104-shahedi-zi-112-zastosovanih-87801>).

Іншою особливістю є **невимушений стиль, використання буденної мови**, прибираючи всі комунікативні та соціальні бар'єри між Президентом та народом. (*I wish you health, fellow Ukrainians!* – Бажаю вам здоров'я, шановні українки-українці!) (<https://www.president.gov.ua/en/news/mi-vdyachni-vsime-bijcyam-yaki-vinosyat-cyu-vijnu-na-sobi-zve-88013>). (*Dear Ukrainians, I wish you good health!* – Дорогі українці, я бажаю вам здоров'я) (<https://www.president.gov.ua/en/news/vazhlivo-shob-kozhen-tizhden-mozhna-bulokazhati-ya-dodav-sh-87429>).

Також оратор використовує **короткі, влучні речення**, щоб фокусувати увагу аудиторії, робити акцент підвищенням інтонації, мімікою, жестами. (*Avdiiivka. Our positions. Our guys. Ukraine is defending its own here. Defending our entire nation. Just as on the entire front line. Donetsk region. Kharkiv region. Zaporizhzhia. Kherson region – the left bank. It is hard. It is pain and losses. And these are the people who keep Ukraine alive. Life is being fought for here.* – Авдіївка. Наші позиції. Наші хлопці. Тут Україна захищає своїх. Захищає весь наш народ. Як і на всій лінії фронту. Донецька область. Харківська область. Запорізька область. Херсонська область - лівий берег. Це важко. Це біль і втрати. І це люди, на яких тримається Україна. Тут борються за життя) (<https://www.president.gov.ua/en/news/mi-vdyachni-vsime-bijcyam-yaki-vinosyat-cyu-vijnu-na-sobi-zve-88013>). (*And one more thing.* – І ще одне.) (<https://www.president.gov.ua/en/news/za-cej-tizhden-znisheno-vzhe-104-shahedi-zi-112-zastosovanih-87801>).

Окрім вищезазначених нарративних стратегій, Президент використовує стилістичні засоби:

- метафори, дозволяють створювати образи, що викликають емоційну реакцію в аудиторії. Наприклад, метафора (*Ukraine will always be a part*

of the common European home – Україна завжди буде частиною спільного європейського дому), може використовуватися для створення враження, що Україна є сильною та незалежною країною і повинна бути у складі Європи); (<https://www.president.gov.ua/en/news/golovne-sho-istorichnomi-viznachilis-ukrayina-zavzhdi-bude-87813>);

- гіперболи, дозволяють підкреслити важливість певної ідеї або тези. (*We believe in our strength! And every day we add strength to Ukraine* – Ми віримо у свої сили! І кожного дня ми додаємо сили Україні), може використовуватися для підтримки, підсилення того факту, що Україна має значні можливості для розвитку і перемоги; (<https://www.president.gov.ua/en/news/u-peredrizdvyanih-chas-maksimalna-uvaga-zahistumaksimalna-e-87921>);

- лексичні повтори, які дозволяють підкреслити важливість ідеї або тези. (*Our resilience, strength and results at this very moment determine the outcome of this winter of full-scale war and our expectations for the next year.* – Від нашої стійкості, сили та результатів саме зараз залежить результат цієї зими повномасштабної війни та наші очікування на наступний рік). (<https://www.president.gov.ua/en/news/stijkist-sila-ta-rezultati-zaraz-viznachayut-yak-mine-cya-zi-88009>).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що у дослідженні відображено важливість правильно підібраних нарративних стратегій, адже це впливає на сприйняття інформації читачем, його внутрішній комфорт, розуміння рівності, дружньої атмосфери, жаги до перемоги і до конкретних дій.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому вивченні впливу стилістичних засобів на ефективність нарративних стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнезділова Я. В. Реалізація емотивної функції в публічних промовах політичних діячів США та Великобританії. Мова і культура. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. Вип. 6. Т. II. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. С. 358–363.
2. Крапива Ю. В., Крікун Д. А. Політична промова як різновид політичної комунікації. 2019. 2/11. С. 42–45. *Закарпатські філологічні студії*.
3. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ: Світогляд. 2015. 380 с.
4. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/golovne-sho-istorichno-mi-viznachilis-ukrayina-zavzhdi-bude-87813>
5. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/mi-vdyachni-vsime-bijcyam-yaki-vinosyat-cyu-vijnu-na-sobi-zve-88013>
6. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213>
7. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/speeches>
8. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/stijkist-sila-ta-rezultati-zaraz-viznachayut-yak-mine-cya-zi-88009>

9. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/u-peredrizdvyanij-chas-maksimalna-uvaga-zahistu-maksimalna-e-87921>
10. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/vazhливо-shob-kozhen-tizhden-mozhna-bulo-skazati-ya-dodav-sh-87429>
11. Промови та звернення. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/za-cej-tizhden-znisheno-vzhe-104-shahedi-zi-112-zastosovanih-87801>
12. Чернишова Т. Політичний дискурс Президента України Володимира Зеленського: стратегії & тактики мовленнєвого впливу (на матеріалі виступів першого року президентства). Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія Філологія*. 2021. № 46. С. 147–156.
13. Шурма С. Г. Поняття наративної стратегії у публіцистичному дискурсі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. *Сер.: Філологія*. 2016. № 22. С. 205–208.
14. Semeniuk Antonina, Prystupa Liubov. Lexico-stylistic and structural features of volodymyr zelensky's political address to congress. 2022. Issue 2 (20). P. 84–91. *Philological Review*.

REFERENCES

1. Hnezdilova, Ya. (2003). Realizatsiia emotyvnoi funktsii v publichnykh promovakh politychnykh diiachiv SShA ta Velykobrytanii. [Realization of the emotive function in public speeches of US and British politicians]. *Mova i kultura Psykholohiia movy i kultury. Mova i zasoby masovoi komunikatsii. – Language and culture, Psychologie of language and culture. Language and mass media*, 6, Vol. II, 358–63 [in Ukrainian].
2. Крапува, Ю., & Крикун, Д. (2019). Politychna promova yak riznovyd politychnoi komunikatsii. [Political speech as a type of political communication]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian philological studies*, 2/11, 42–45 [in Ukrainian].
3. Nahorna, L. (2015). Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvosti politychnoi linhvistyky. [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. Kyiv: Svitohliad, 380 [in Ukrainian].
4. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/golovne-sho-istorichno-mi-viznachilis-ukrayina-zavzhdi-bude-87813> [in Ukrainian].
5. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/mi-vdyachni-vsim-bijcyam-yaki-vinosyat-cyu-vijnu-na-sobi-zve-88013> [in Ukrainian].
6. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/razom-mi-zminuyemo-istoriyu-na-krashe-vistup-prezidenta-vol-88213> [in Ukrainian].
7. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/speeches>
8. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/stijkist-sila-ta-rezultati-zaraz-viznachayut-yak-mine-cya-zi-88009> [in Ukrainian].
9. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/u-peredrizdvyanij-chas-maksimalna-uvaga-zahistu-maksimalna-e-87921> [in Ukrainian].
10. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/vazhливо-shob-kozhen-tizhden-mozhna-bulo-skazati-ya-dodav-sh-87429> [in Ukrainian].
11. Promovy ta zvernennia. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi Ofitsiine internet-predstavnytstvo. [President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official online representation] URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/za-cej-tizhden-znisheno-vzhe-104-shahedi-zi-112-zastosovanih-87801>
12. Chernyshova, T. (2021). Politychnyi dyskurs Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho: stratehii & taktyky movlennievoho vplyvu (na materialy vystupiv pershoho roku prezydentstva) [Political discourse of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky: speech influence strategies & tactics (on the speeches of the first year of the presidency)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 46, 147–156 [in Ukrainian].
13. Shurma, S. (2016). Poniattia naratyvnoi stratehii u publitsystychnomu dyskursi. [The Concept of Narrative Strategy in Publicistic Discourse]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia. – Ser.: Philology. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 22, 205–208 [in Ukrainian].
14. Semeniuk, A., & Prystupa L. (2022). Lexico-stylistic and structural features of volodymyr zelensky's political address to congress. *Philological Review*, 2 (20), 84–91

УДК 81'246.2:392.73(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-25>**Олена БУЗДУГАН,***orcid.org/0000-0002-6350-2986*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»(Одеса, Україна) *lena.b1905@gmail.com***БІЛІНГВІЗМ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

У статті актуалізується проблема білінгвізму в аспекті лінгвокультурної взаємодії; теоретично досліджено наукові підходи вчених до тлумачення ключових понять «білінгвізм», «двомовність», «білінгвокультурна особистість». У контексті проблеми дослідження визначено, що білінгвізм є складним феноменом, який відноситься до ситуації, коли людина володіє і послуговується двома мовами, в залежності від комунікативної ситуації. Важливо зазначити, що одним із визначальних чинників проявів особливостей явища білінгвізму в розрізі взаємопроникнення мов, а також розвитку особистості самого мовця, безумовно, виступає лінгвокультурний аспект. Визначено, що лінгвокультурна специфіка білінгвізму визначається взаємодією мовних і культурних аспектів у цьому контексті. Акультурація, або прилучення до іншої культури, є необхідним елементом для повного освоєння та користування більш ніж однією мовою. Це сприяє розумінню не лише мови, але й контексту, в якому вона використовується, та взаєморозумінню між культурами. Лінгвокультурна специфіка білінгвізму – це аспекти, які впливають на мовну та культурну ідентичність особистості, яка володіє двома мовами. Вона виникає в результаті взаємодії мови та культури, і включає в себе лексичну, граматичну, фонетичну та культурну специфіку. З'ясовано, що лінгвокультурна взаємодія проявляється в мовній адаптації, культурному розумінні, мовних контактах та впливах. Білінгви адаптуються до специфіки кожної мови, використовуючи відповідні лексичні, граматичні та фонетичні характеристики. Вони володіють навичками вираження своїх думок, почуттів та ідей в обох мовах, розуміють культурні відношення та концепти, що існують у кожній мовній спільноті. У зв'язку з цим виокремлюється поняття білінгвокультурної особистості, яке доцільно розглядати як результат участі білінгва у двох культурах через взаємопроникнення особливостей цих культур і перенесення мовних і мовленнєвих елементів з однієї культури в іншу.

Ключові слова: білінгвізм, двомовність, мовна ситуація, культурне середовище, лінгвокультурний аспект, білінгвокультурна особистість.

Olena BUZDUGAN,*orcid.org/0000-0002-6350-2986*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Western and Oriental Languages
and the Methods of their TeachingSouth Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) *lena.b1905@gmail.com***BILINGUALISM IN THE ASPECT OF LANGUAGE
AND CULTURAL INTERACTION**

The article updates the problem of bilingualism in the aspect of linguistic and cultural interaction; the scientific approaches to the interpretation of the key concepts “bilingualism”, “bilingual cultural personality” were theoretically investigated. In the context of the research problem, it is determined that bilingualism is a complex phenomenon that refers to the situation where a person knows and uses two languages, depending on the communicative situation. It is important to note that one of the determining factors in the manifestations of the peculiarities of the phenomenon of bilingualism in terms of the interpenetration of languages, as well as the development of the personality of the speaker him-/herself, is undoubtedly the linguistic and cultural aspect. It has been determined that the linguistic and cultural specificity of bilingualism is determined by the interaction of linguistic and cultural aspects in this context. Acculturation, or assimilation to another culture, is a necessary element for fully mastering and using more than one language. This contributes to understanding not only the language, but also the context in which it is used and mutual understanding between cultures. Linguistic and cultural specificity of bilingualism are aspects that affect the linguistic and cultural identity of a person who speaks two languages. It arises as a result of the interaction of language and culture, and includes lexical, grammatical, phonetic and cultural specificity. It has been found out that linguistic and cultural interaction is

manifested in language adaptation, cultural understanding, language contacts and influences. Bilinguals adapt to the specifics of each language, using appropriate lexical, grammatical and phonetic characteristics. They have the skills to express their thoughts, feelings and ideas in both languages, understand the cultural relations and concepts that exist in each language community. In this regard, the concept of a bilingual cultural personality is distinguished, which should be considered as the result of bilingual participation in two cultures due to the interpenetration of the features of these cultures and the transfer of language and speech elements from one culture to another.

Key words: *bilingualism, language situation, cultural environment, linguistic and cultural aspect, bilingual and cultural personality.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми білінгвізму обумовлена багатьма чинниками, спричиненими процесами глобалізації та міжнародної комунікації, зростанням багатомовних суспільств, подіями в політико-економічних та соціально-культурних сферах. Сучасний світ стає все більш глобальним, і люди все частіше взаємодіють з представниками інших культур і мов. У багатьох країнах світу проживає велика кількість людей, які говорять двома або більше мовами. Це пов'язано з міграцією, культурним різноманіттям та іншими чинниками. Вміння спілкуватися двома або більше мовами є цінним навиком, який може допомогти досягти успіху в соціальній взаємодії та в різних сферах життєдіяльності особистості.

Події останніх років, що відбуваються у політико-економічних і соціально-культурних сферах нерозривно пов'язані з прагненням України до відкритого суспільства та інтеграції в єдиний європейський культурно-освітній простір (Рибіна, 2015). Міжнародні відносини, що стрімко розвиваються, ведуть до тісної взаємодії різних культур і цивілізацій. Розвиток відкритого інформаційно-комунікативного простору створює передумови та умови для розповсюдження двомовності або білінгвізму як провідної тенденції мовного розвитку сучасного суспільства. Як наслідок цієї ситуації є інтерференція-володіння кількома мовами (Палінська, 2004). Сучасні дослідження мовної практики передбачають вивчення явища білінгвізму. Вияв таких категорій як правильність мови, спеціальні термінологія, риторичні та дискурсивні практики залежить саме від контактування однієї мови з іншою. У ситуації білінгвізму дві мови існують у межах одного колективу, і їх рівноправно використовують у певних комунікативних ситуаціях залежно від соціальних потреб та інших параметрів комунікативного акту (Рибіна, 2015). Це свідчить про те, що білінгвізм може мати важливі практичні наслідки, такі як поліпшення когнітивних здібностей, міжкультурної чутливості та професійних можливостей.

Аналіз досліджень. Білінгвізм, як явище, вивчали дослідники з різних позицій, зокрема з лінгвістичної, психологічної, психолінгвістичної,

соціологічної та інших. Вагомий внесок у дослідження проблеми білінгвізму зробили українські та іноземні вчені К. Бейкер, Р. Белл, Ф. Грожан, Ю. Жлуктенко, У. Ламберт, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман, Л. Щерба тощо.

Мета статті – проаналізувати категорію білінгвізму та охарактеризувати особливості відтворення лінгвокультурних контекстів в аспекті білінгвізму.

Виклад основного матеріалу. Білінгвізм (у трактуванні різних словників) – знання двох мов. Термін «білінгвізм» походить від латинського *bi* – «подвійний» і *lingua* – «мова». Поняття «білінгвізм» часто замінюють словом «двомовність», тому в сучасній літературі ці два терміни, як правило, еквівалентні у своєму вживанні. При цьому варіантів тлумачень даного терміну, як і визначень самого явища, у літературі досить багато (Брицин, 2001: 122). Більшість термінів, пов'язаних з білінгвізмом та двомовністю, мають схожі дефініції. Загалом, білінгвізм – це здатність людини спілкуватися двома мовами, а двомовність – це стан людини, яка володіє двома мовами. Тому терміни «двомовність» та «білінгвізм» часто використовуються як синонімічні.

На сьогодні існують різні визначення білінгвізму. Широке розуміння білінгвізму підтримується у дослідженнях Д. Едвардс, визначаючи білінгвом кожного вже тому, що немає в світі людей, які не знають якихось іноземних слів (Edwards, 1994: 55). Ф. Грожан схиляється визнавати білінгвами людей, що використовують дві або більше мови в повсякденному житті (Grosjean, 1994). На сьогодні, багато мовознавців в основу визначення білінгвізму кладуть не рівень володіння мовами, а почергове їх використання. Так, у науковій літературі термін «білінгвізм» відноситься до співіснування двох мов і розглядається з двох позицій: як соціальне явище і як індивідуальна характеристика особистості. Зокрема, представимо визначення білінгвізму за В. Брициним, що подано в енциклопедії «Українська мова», а саме як практику індивідуального або колективного використання кількох мов в межах однієї держави або соціальної спільноти у певних комунікативних ситуаціях (Брицин, 2001: 36).

Тож, з позиції соціального явища, білінгвізм відноситься до спільноти або суспільства, де декілька мов мають статус рівноправних і використовуються в різних аспектах життя. Прикладом можуть бути держави з офіційною білінгвальністю, мовні меншини або міжнародні спільноти. Саме колективний вид білінгвізму ще називають соціальним білінгвізмом, що може проявлятися в лінгвокультурному аспекті.

З позиції індивідуальної характеристики особистості, білінгвізм відноситься до здатності особистості ефективно володіти двома мовами. Білінгвальні особистості можуть володіти різними рівнями вивчених мов, використовувати їх у різних сферах життя і мати різну мовну компетентність. Індивідуальний білінгвізм є реалізацією соціального. Звідси випливає, що білінгвізм колективу обов'язково передбачає білінгвізм його учасників.

Дослідження білінгвізму допомагають зрозуміти вплив мовного співіснування на когнітивні, соціальні та культурні аспекти особистості, а також на суспільство в цілому. Вивчення цього феномену може допомогти розробити стратегії багатомовної освіти та сприяти мовній рівноправності. Так, К. Юмото підкреслює, що концепт білінгвізму містить широке розуміння, оскільки цей термін об'єднує багатовимірні аспекти і рівні володіння двома мовами. З метою розмежування цих двох понять дослідник уводить поняття «індивідуальний білінгвізм», який пропонує називати білінгвальністю, і «колективний білінгвізм» – власне білінгвізм. По-друге, визначення білінгвізму варіюються залежно від досконалого володіння двома мовами до мінімального володіння іншою мовою (Yumoto, 2004: 137).

Природно, що дослідження білінгвізму як складової мовної ситуації полілінгвальних соціумів спирається на дві основні групи чинників: зовнішні та внутрішні.

Соціальні, зовнішні чинники, включають в себе такі умови: політичні – такі як державна політика щодо мов, статус мов у суспільстві, тощо; економічні – такі як економічний розвиток, рівень освіти, тощо; соціальні – такі як міграція, контакти між різними мовними групами, тощо. Ці чинники впливають на поширення білінгвізму в суспільстві, на його форми й особливості. Якщо в суспільстві існує державна політика, яка сприяє розвитку білінгвізму, то це може призвести до зростання числа білінгвальних людей, а також до підвищення рівня їхньої двомовності.

Внутрішні, іманентні чинники, базуються на таких особливостях людини: фізіологічні – такі як здатність до навчання мов, тощо; психологічні – такі

як мотивація до вивчення мов, тощо, мовні особливості мов, які вивчаються, такі як їхня схожість або відмінність, тощо. Ці чинники впливають на те, як людина опановує дві або більше мов, на її мовні навички і стратегії. Наприклад, якщо людина має хорошу пам'ять і увагу, то це може полегшити їй опанування другої мови.

Детермінованість білінгвізму цими чинниками цілком очевидна. Зовнішні чинники сприяють зміні мови, надаючи стимули для вивчення другої мови. Внутрішні чинники забезпечують засоби для реалізації цих змін, забезпечуючи особистості необхідні мовні навички і стратегії. Взаємодія цих чинників визначає форми і особливості білінгвізму в конкретному суспільстві.

Урахування тісної взаємодії зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (структурних) чинників у процесі розвитку і функціонування лінгвістичних об'єктів є однією з методологічних вимог мовознавчих досліджень. Як стверджує Ю. Дешерієв «мовна структура – це продукт історичного формування і розвитку мови в нерозривному зв'язку з розвитком суспільства, трудової діяльності, мовленнєвої практики і суспільної свідомості людей». Білінгвістична взаємодія (двох мовних систем у межах єдиного колективу носіїв білінгвізму) має комплексний характер: по-перше, це взаємодія функціонування двох мов у процесі реалізації суспільно-комунікативних потреб (функціональна взаємодія), по-друге, – взаємодія структур мов, що контактують у межах колективу носіїв двох систем комунікації (структурна взаємодія) (Засєкін, 2006: 24).

Таким чином, білінгвізм є складним феноменом, який відноситься до ситуації, коли людина володіє і послуговується двома мовами, в залежності від комунікативної ситуації. Одним із визначальних чинників проявів особливостей явища білінгвізму в розрізі взаємопроникнення мов, а також розвитку особистості самого мовця, безумовно, виступає лінгвокультурний аспект. Лінгвокультурна специфіка білінгвізму визначається взаємодією мовних і культурних аспектів у цьому контексті. У білінгвальному середовищі, де існують дві мови, багато людей послуговуються обома мовами і взаємодіють з ними в повсякденному житті. Білінгвізм завжди супроводжується прилученням до вторинної культури. Це пов'язано з тим, що дві мови не можуть існувати в ізоляції, вони завжди взаємодіють між собою, інтерферуючи одна в одну. Акультурація, або прилучення до іншої культури, є необхідним елементом для повного освоєння та користування більш ніж однією мовою. Це сприяє розумінню не лише мови, але й контексту, в якому вона використовується, та взаєморозумінню між культурами.

Лінгвокультурна специфіка білінгвізму – це аспекти, які впливають на мовну та культурну ідентичність особистості, яка володіє двома мовами. Вона виникає в результаті взаємодії мови та культури, і включає в себе лексичну, граматичну, фонетичну та культурну специфіку. Кожна мова має свої особливості та відтінки значень слів. У двомовному середовищі можуть використовуватися слова з різних мов для передачі точних смислів або виразів. Граматичні правила та структури можуть відрізнятися в різних мовах. Білінгви можуть використовувати різні граматичні моделі залежно від мови, з якої вони перекладаються. Звукова система мов відрізняється, що впливає на її фонетичне відтворення. Володіння двома мовами веде до взаємодії з різними культурами. Білінгви можуть бути знайомі зі специфічними культурними нормами, звичаями, традиціями та цінностями кожної мови. Ці аспекти лінгвокультурної специфіки білінгвізму роблять кожну мову унікальною і дають більше можливостей для комунікації та вираження ідентичності.

Лінгвокультурна взаємодія проявляється в мовній адаптації, культурному розумінні, мовних контактах та впливах. Білінгви адаптуються до специфіки кожної мови, використовуючи відповідні лексичні, граматичні та фонетичні характеристики. Вони володіють навичками вираження своїх думок, почуттів та ідей в обох мовах, розуміють культурні відношення та концепти, що існують у кожній мовній спільноті. Це включає в себе знання про традиції, цінності, обряди та норми кожного культурного середовища. Білінгви взаємодіють з іншими людьми, які мають різні мовні та культурні фони. Це може призводити до запозичення слів, виразів та ідей між мовами, збагачуючи культурний обмін і стимулюючи культурний розвиток.

Розширення меж світового інформаційного простору в сучасному суспільстві робить обмін інформацією на білінгвальному основі найважливішим чинником функціонування єдиного лінгвокультурного простору. Будучи своєрідним перетином як мінімум двох мов, білінгвізм сприяє формуванню у людини нової інформаційної культури. Володіння іноземними мовами полегшує сприйняття іншої культури, надає можливість активно функціонувати в соціально-інформаційному просторі сучасного співтовариства (Мoyer, 2013; Шовгун, 2000; Шумарова, 2000). Таким чином, білінгвізм стає ознакою

культури, і необхідність усвідомлення цього явища в контексті освоєння культурних цінностей є найважливішим завданням сучасного етапу розвитку цивілізації.

Відомий американський дослідник Е. Т. Холл вказує на нерозривний зв'язок понять культури і комунікації. Культура виступає фоном реалізації соціальної комунікації і сприяє формуванню умов, засобів і прийомів комунікації, що призводить до вдосконалення вже існуючих культурних контекстів або до створення нових. У загальному сенсі культура спілкування описується як складне утворення особистості, система моральних, комунікативних умінь і її вольових властивостей (Hall, 1983).

Розглядаючи контакти між культурними групами, що говорять на двох різних мовах, вчені разом із поняттям двомовності застосовують термін бікультурність, в основі якого лежить участь білінгва у різних культурах, взаємопроникнення особливостей культур і перенесення мовних і мовленнєвих елементів із однієї культури в іншу (Зозуля, 2012).

У зв'язку з цим виокремлюється поняття білінгвокультурної особистості, яке доцільно розглядати як результат участі білінгва у двох культурах через взаємопроникнення особливостей цих культур і перенесення мовних і мовленнєвих елементів з однієї культури в іншу. Це означає, що така особистість вміє ефективно і відкрито спілкуватися з представниками різних культур, враховуючи особливості їхньої мови та комунікаційного стилю. Володіє здатністю адаптації мови та способу спілкування до умов комунікативної ситуації, виявляючи повагу до культурних та мовних особливостей співрозмовника. Білінгвокультурна особистість має навички та знання, необхідні для сприйняття, розуміння і спілкування в цих культурах та є відкритою до різних способів мислення, цінностей, норм і традицій, що дає їй широкий світогляд і спроможність сприймати світ з різних перспектив.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури з питань білінгвізму та культури спілкування стає очевидним, що проблема лінгвокультурної взаємодії передбачає опанування інтерпретації смислів іншої мовної культури, що продукує двомовність, а також формує білінгвокультурного індивіда через знайомство з елементами тієї лінгвокультурної спільноти, мову якої він засвоює.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брицин В. М. Двомовність. Українська мова : енцикл. Київ : Вид-во ім. М. Бажана, 2001. 122 с.
2. Засєкін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу. Луцьк: ВІЕМ, 2006. С. 24-27.
3. Зозуля І. Є. Полікультурне виховання іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Вінницький держ. пед. ун-т імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2012. 20 с.

4. Палінська О. М. Білінгвізм в аспекті соціально-мовної взаємодії. Вісник Львівського університету, 2004. Серія філол. Вип. 34. Ч. I. С. 340-345.
5. Рибіна Н. В. Білінгвізм та інтерференція як тенденції мовного розвитку сучасного суспільства: проблеми та способи їх вирішення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна, 2015. Вип. 59. С. 176-178.
6. Русанівський В. Українська мова : енциклопедія. Київ, 2004. 824 с.
7. Шовгун Н. О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. 176 с.
8. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ, 2000. 284 с.
9. Edwards J. Multilingualism. New York: Routledge, 1994. 256 p.
10. Grosjean F. Individual bilingualism : The Encyclopedia of Language and Linguistics. Oxford: Pergamon Press, 1994. URL: http://www.loveandculture.net/file_download/11 (дата звернення 23.01.2024).
11. Hall, Edward T. The dance of life. New York: Doubleday, 1983. 250 p.
12. Moyer A. Foreign Accent: The Phenomenon of Non-native Speech. Cambridge, 2013. 218 p.
13. Yumoto K. Study of Cognitive Level of Bilingual Proficiency: What Makes Balanced Bilinguals? The Journal of Asia TEFL, 2004. Vol. 1. No 2. P. 135-160.

REFERENCES

1. Brytsyn V. (2001) Dvovovnist. Ukrainska mova : entsyklopediia. [Bilingualism. Ukrainian language: encyclopedia]. 122. [in Ukrainian].
2. Zasiakin S. (2006) Psyholinhvistychni aspekty perekladu. [Psycholinguistic aspects of translation]. Pp. 24-27. [in Ukrainian].
3. Zozulia I. (2012) Polikulturene vykhovannia inozemnykh studentiv vyshchychk tekhnichnykh navchalnykh zakladiv. [Multicultural education of foreign students of higher technical educational institutions]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.07. Vinnytskyi derzh. ped. un-t imeni M. Kotsiubynskoho. – Thesis abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.07. Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynskiyi. 20p. [in Ukrainian].
4. Palinska O. (2004) Bilinhvizm v aspekti sotsialno-movnoi vzaemodii. [Bilingualism in the aspect of social and linguistic interaction]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. – Bulletin of Lviv University. Philol. series. Vol. 34. Part. I. Pp. 340-345. [in Ukrainian].
5. Rybina N. (2015) Bilinhvizm ta interferentsiia yak tendentsii movnoho rozvytku suchasnoho suspilstva: problemy ta sposoby yikh vyrishennia. [Bilingualism and interference as trends in language development of modern society: problems and ways to solve them]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia : Filolohichna. - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological. Issue 59. Pp. 176-178. [in Ukrainian].
6. Rusanivskiyi V. (2004) Ukrainska mova : entsyklopediia. [Ukrainian language: encyclopedia]. 824p. [in Ukrainian].
7. Shovhun N. (2000) Formuvannia ukrainskoho slenhu v movlennievii diialnosti malykh sotsialnykh hrup. [Formation of Ukrainian slang in the speech activity of small social groups]. 176p. [in Ukrainian].
8. Shumarova N. (2000) Movna kompetentsiia osobystosti v sytuatsii bilinhvizmu. [Linguistic competence of the individual in the situation of bilingualism]. 284p. [in Ukrainian].
9. Edwards J. (1994) Multilingualism. New York: Routledge. 256p.
10. Grosjean F. (1994) Individual bilingualism : The Encyclopedia of Language and Linguistics. Oxford: Pergamon Press. Retrieved from: http://www.loveandculture.net/file_download/11.
11. Hall, Edward T. (1983) The dance of life. New York: Doubleday. 250p.
12. Moyer A. (2013) Foreign Accent: The Phenomenon of Non-native Speech. Cambridge. 218p.
13. Yumoto K. (2004) Study of Cognitive Level of Bilingual Proficiency: What Makes Balanced Bilinguals? The Journal of Asia TEFL. Vol. 1. No 2. Pp. 135-160.

УДК 378.016:811.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-26>

Тетяна БУХІНСЬКА,
orcid.org/0000-0001-6190-5901
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) t.buhinska@chnu.edu.ua

Леся ГЛАДКОСКОК,
orcid.org/0000-0002-6447-4729
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) l.hladkoskok@chnu.edu.ua

Жанна ЧЕРСЬКА,
orcid.org/0000-0003-3210-4042
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) j.cherska@chnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ НАМІРІВ НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

Стаття присвячена вивченню реалізації комунікативних намірів студентів на матеріалі інтернет-ресурсів із застосуванням корпусних технологій у лінгвістичних розвідках та при вивченні іноземних мов, здійсненню порівняльного аналізу згідно з опитуваннями українських та румунських студентів в умовах дистанційної освіти. В опитуванні взяли участь 51 студент філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та 53 студенти-філологи Сучавського університету Штефан чел Маре, які вивчають англійську та німецьку мови як іноземні.

Узявши до уваги актуальність та доступність корпусних технологій для використання у наукових лінгвістичних розвідках та з метою формування іноземномовних комунікативних навичок при дистанційному навчанні, розглянуто особливості дослідження різночастинномовних лексичних одиниць на матеріалі англійського корпусу *english-corpora.org* та німецькомовного корпусного ресурсу *dwds.de*. У центрі дослідження – аналіз студентами синтагматичних зв'язків лексичних одиниць англійської та німецької мов із акцентом на колокаційні особливості у рамках сполучуваності на рівні слова при використанні корпусних технологій.

Дослідження сполучуваності лексичних одиниць на рівні слова неможливе лише на основі так званого комп'ютерного «машинного відбору», а вимагає детального вивчення на підґрунті семантичних особливостей слововживання та із урахуванням полісемічних ознак зафіксованих слововживань. Цей етап дослідницької діяльності був оцінений 67% українських студентів як найскладніший із вагомою інвестицією часу щодо аналізу англійських та німецьких словосполучень, у той час коли тільки 52% румунських студентів зазначили, що витратили на цей вид діяльності найбільше часу. Такий результат пов'язаний, на наш погляд, із різним рівнем доузівської підготовки студентів іноземними мовами.

У опитуванні щодо ефективності використання корпусних технологій задля виконання самостійної роботи у форматі дистанційного навчання 74% українських студентів визнали, що їхній рівень володіння лексикою істотно підвищився. Збільшення словникового запасу визначене і у 80% румунських респондентів, які використовували у своїй самостійній роботі зазначені корпуси. Однак зафіксовано відмінності у покращенні володіння лексичним матеріалом в усному мовленні, що пов'язано, на нашу думку, із різними традиційними підходами щодо вивчення іноземних мов в обох країнах у історичному аспекті.

У перспективі доцільно детальніше проаналізувати реалізацію комунікативних намірів у досліджуваних групах на письмі задля отримання оптимальних результатів щодо можливостей розкриття комунікативного потенціалу студентів із використанням корпусних технологій.

Ключові слова: комунікативні наміри, корпусні технології, колокаційні особливості, усне мовлення, дистанційне навчання.

Tetiana BUKHINSKA,
orcid.org/0000-0001-6190-5901
Candidates of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) t.buhinska@chnu.edu.ua

Lesia HLADKOSKOK,
orcid.org/0000-0002-6447-4729
Candidates of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) l.hladkoskok@chnu.edu.ua

Zhanna CHERSKA,
orcid.org/0000-0003-3210-4042
Candidates of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) j.cherska@chnu.edu.ua

PECULIARITIES OF REALIZATION OF COMMUNICATIVE INTENTIONS ON THE BASIS OF INTERNET RESOURCES

The article is devoted to the study of the realization of students' communicative intentions on the basis of Internet resources with the use of corpus-based technologies in linguistic research and foreign language learning and the comparative analysis based on surveys of Ukrainian and Romanian students in the context of distance education. The survey involved 51 students of the Faculty of Philology at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University and 53 students of philology at Stefan cel Mare University of Suceava, who study English and German as foreign languages.

Taking into account the relevance and accessibility of corpus technologies for use in scientific linguistic research and for the development of foreign language communication skills in distance learning, the features of the study of multicopy lexical items on the material of the English corpus english-corpora.org and the German corpus dwds.de are considered. The study focuses on students' analysis of syntagmatic relations of lexical items in English and German with an emphasis on collocational features within the framework of word-level compatibility when using corpus technologies.

The study of lexical items' compatibility at the word level is not possible only on the basis of the so-called computer «machine selection» but requires a detailed study based on the semantic features of word usage and taking into account the polysemic features of the recorded word usage. This stage of the research activity was rated by 67% of Ukrainian students as the most difficult with a significant investment of time in analyzing English and German word combinations, while only 52% of Romanian students said that they spent the most time on this type of activity. In our opinion, this result can be explained by different levels of students' foreign language training.

In a survey on the effectiveness of using corpus technologies for independent work in the distance learning format, 74% of Ukrainian students admitted that their range of vocabulary had increased significantly. An increase in vocabulary was also observed in 80% of Romanian respondents who used these corpora in their independent work. However, there are differences in the improvement of vocabulary proficiency in oral speech, which, in our opinion, is due to different traditional approaches to foreign language learning in both countries in the historical aspect.

In the future, it is advisable to analyze in more detail the realization of communicative intentions in the studied groups in writing in order to obtain optimal results on the possibilities of unlocking the potential of communicative students using corpus-based technologies.

Key words: communicative intentions, corpus technologies, collocational features, oral communication, distance learning.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку лінгвістики та вивчення особливостей використання іноземномовного лексичного матеріалу постають нові можливості як аналізу лексичних одиниць, так і реалізації комунікативних намірів мовців. З огляду на доступність та швидкість отримання вибірки для проведення мовознавчих досліджень ефективним є застосування онлайн-платформ та корпусів.

Аналіз досліджень. Як засвідчують сучасні розвідки щодо корпусних технологій при вивченні іноземних мов продуктивним виявилось застосування корпусів із різних мов. На думку Жуковської В. В., корпусна лінгвістика є, одним із найбільш перспективних напрямків мовознавства, оскільки використання корпусів з одного боку надає можливість за короткий проміжок часу

сформувати необхідну для проведення аналізу вибірку на основі автентичних текстів, а з іншого ракурсу корпус став багатограним джерелом навчання мови (Жуковська, 2018).

На систематизованому ілюстративному матеріалі корпусів ефективним стало вивчення як лексичних одиниць, так і граматичних конструкцій, колокаційних особливостей при аналізі лексики. Так, зокрема, Колкунова В. В. (Колкунова, 2016), надає вагомого значення вивченню колокації лексичних одиниць, акцентуючи увагу на формуванні колокаційних компетентностей у студентів-філологів як дослідників актуальних мовних явищ на матеріалі корпусів, так і на можливостях використання корпусного матеріалу для самоосвіти.

Особливого значення набуває доступність такої самоосвіти в умовах дистанційного навчання. Корпус стає джерелом для реалізації дослідницьких, перекладацьких та методичних цілей у вивченні іноземної мови. Доступність корпусів різних мов у інтернет-просторі сприяє розширенню та оптимізації можливостей як для досвідчених дослідників, так і для студентів-філологів при вивченні іноземних мов у різних країнах.

Використання інтернет-ресурсів для лінгвістичних досліджень та вивчення іноземних мов неодноразово поставали об'єктами наукових розвідок. Однак порівняльний аналіз використання інтернет-ресурсів, зокрема, корпусного матеріалу у лінгвістичних дослідженнях та вивченні англійської та німецької мов як іноземних румунськими та українськими студентами-філологами ще не привертала увагу науковців.

Тому, **метою** нашої статті стало дослідження реалізації комунікативних намірів студентів-філологів на основі застосування корпусних технологій у лінгвістичних розвідках та при вивченні іноземних мов, здійснення порівняльного аналізу згідно з опитуваннями українських та румунських студентів в умовах дистанційної освіти. В опитуванні взяли участь студенти філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та студенти-філологи Сучавського університету Штефан чел Маре, які вивчають англійську та німецьку мови як іноземні.

Виклад основного матеріалу. Узавши до уваги актуальність та доступність корпусних технологій для використання у наукових лінгвістичних розвідках та з метою формування іноземномовних комунікативних навичок при дистанційному навчанні, розглянемо особливості дослідження різночастинномовних лексичних одиниць на матеріалі англійського корпусу english-corpora.org та

німецькомовного корпусного ресурсу dwds.de. У центрі дослідження – аналіз студентами синтагматичних зв'язків лексичних одиниць англійської та німецької мов із акцентом колокаційні особливості у рамках сполучуваності на рівні слова при використанні корпусних технологій.

Унаслідок опитування студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна) та університету Штефан чел Маре (м. Сучава, Румунія) щодо проведення дослідницької роботи із використанням інтернет-ресурсів, а саме корпусів на засадах онлайн-освіти в період всесвітньої пандемії, а також в умовах воєнного стану для українських студентів, виявлено позитивні аспекти. В опитуванні взяли участь 51 студент Чернівецького національного університету та 53 студенти Сучавського університету. Вік респондентів – 18–25 років, більшість із опитаних члени наукових гуртків в цих університетах. Варто зазначити, що реципієнти – студенти-філологи, коло наукових інтересів яких охоплює аналіз сполучуваності різночастинномовних лексичних одиниць із попереднім формуванням вибірки як матеріалу дослідження. Усі респонденти визначили, що формування необхідної для аналізу вибірки та селекція лексичних одиниць відбувалися набагато швидше, ніж при використанні друкованих джерел. Технічні перешкоди, такі як наявність неякісного інтернет-зв'язку, були практично відсутніми у румунських студентів та створювали незначні проблеми при обробці матеріалу в опитаних українських студентів під час воєнного стану.

Щодо аналізу колокаційних особливостей лексичних одиниць, то обидві групи студентів (українська 81% та румунська 84%) майже одноставно визнали, що дослідження сполучуваності лексичних одиниць на рівні слова неможливе лише на основі так званого комп'ютерного «машинного відбору», а вимагає детального вивчення на підґрунті семантичних особливостей слововживання та із урахуванням полісемічних ознак зафіксованих слововживань. Цей етап дослідницької діяльності був оцінений 67% українських студентів як найскладніший із вагомою інвестицією часу щодо аналізу англійських та німецьких словосполучень, у той час коли тільки 52% румунських студентів зазначили, що витратили на цей вид діяльності найбільше часу. Такий результат пов'язаний, на наш погляд, із різним рівнем довузівської підготовки студентів іноземними мовами.

Наведемо приклад лексичної сполучуваності прислівника *rational* у рамках спільного слововживання із Partizip II у ролі означення, де прислівних

служить для підкреслення способу життя, певної життєвої позиції на засадах прорахунку та раціонального планування: *Das Ideal eines rational geordneten Lebens, so legt er dar, ist hoffnungslos einseitig.* [Die Zeit, 29.04.1999, Nr. 18] (DWDS).

З-поміж, усіх визначених машинним способом слововживань *rational* дослідникові (у нашому випадку студентів чи студентці, які займаються дослідницькою діяльністю) необхідно враховувати лише домінантне значення виокремленої підгрупи, до прикладу «розумно (доцільно)». Якщо мова йтиме про значення «корисливо», яке впливає із контексту, то цей приклад не буде узятий до уваги або текстовий матеріал не має обмежуватися кількома реченнями, а доречно прочитати і проаналізувати усю статтю задля оптимального визначення колокаційних особливостей лексичних одиниць та прояву значення. Така пошукова аналітична діяльність формує у здобувачів вищої освіти не тільки навички дослідницької діяльності, а й сприяє поглибленню знань з іноземної мови, удосконаленню мовленнєвих навичок, формуванню вмін та реалізації комунікативних намірів в усному та писемному мовленні.

Тому при опитуванні румунських та українських студентів-філологів з огляду на використання корпусних технологій, особлива увага приділялася питанням вивчення іноземної мови (англійської та німецької) і реалізації комунікативних намірів у дистанційному форматі. Як відомо, онлайн навчання в університетах України і Румунії розпочалося приблизно одночасно – з березня 2020 року, завершилося для румунських студентів – у червні 2021, для українських студентів Чернівецького національного університету – в червні 2022 року. Для дистанційного навчання в обох університетах використовувалися Google Meet, Zoom та корпусні технології. Процедура опитування проходила шляхом анкетування. Аналіз отриманих даних виявив певні відмінності у ставленні до онлайн навчання румунських та українських студентів.

Більшість працівників освіти та студентів сьогодні погодяться, що всесвітня пандемія останніх років стала справжнім випробуванням для освіти у всьому світі, що змусило повністю або частково змінювати не тільки форму проведення занять, а й переосмислити методи та прийоми викладання та опрацювання навчального матеріалу студентами (Теодореску, 2021: 29). З одного боку перехід на дистанційну форму навчання допоміг зберегти контингент викладачів та охопити навчальним процесом студентів, створюючи їм безпечніші умови для викладання та навчання

та надаючи можливість студентам виконувати завдання у зручній для них час. Не зважаючи на численні переваги, ця система має цілу низку вагомих недоліків, з-поміж яких – відсутність механізмів для повноцінного контролю за виконанням завдань студентами у режимі реального часу, що знижує якість засвоєння навчального матеріалу та рівень володіння іноземною мовою на відповідному рівні (у нашому випадку). Хоча, наприклад, контроль усного мовлення чи синхронного перекладу у дистанційному форматі не поступається аудиторним можливостям, а, до того ж, допомагає студентам орієнтуватися та адаптуватися у іноземномовному віртуальному просторі. Цей вид діяльності готує студентів-філологів до участі в онлайн-конференціях та воркшопах, надає змогу презентувати як результати дослідницької діяльності, так і вдосконалювати уміння брати участь у дискусіях іноземними мовами в онлайн-форматі, враховуючи, до прикладу, не тільки ліміт часу зустрічі в Zoom, а також і психологічні засади побудови діалогів у віртуальному просторі. Дистанційний формат навчання створює доволі позитивне підґрунтя як для пошукової дослідницької роботи студентів, так і для самоосвіти, зокрема із використанням корпусних технологій під час самостійної роботи.

У рамках самостійної роботи, обов'язковою як в румунських, так і українських вузах при вивченні практично усіх навчальних дисциплін, у тому числі, й іноземних мов, незалежно від форми проведення практичних занять, наведемо приклад використання корпусних технологій на матеріалі англійської корпусу english-corpora.org (English-Corpora.org). При аналізі колокаційних особливостей лексичних одиниць з'являються додаткові можливості контекстуального оточення через великий за обсягом матеріал для лінгвістичних розвідок і для закріплення лексики. Аналізуючи різні контексти із акцентом на британський чи американський варіант англійської мови певного періоду, можна у діахронічному аспекті прослідкувати за зміною значення. Особливо на сучасному етапі розвитку англійської мови існує можливість здобути актуальну інформацію із провідних англійських видань, яка стосується не лишень самостійного опрацювання текстового матеріалу, аналізу лексичних значень слова, і, разом із тим кращого опанування лексичного матеріалу, а й самостійного повторення граматичного матеріалу, зокрема, використання часових форм, фразових дієслів, тощо. З огляду на ці особливості самостійної роботи, нами було проведено опитування у тих самих групах укра-

їнських та румунських студентів-філологів щодо ефективності використання корпусних технологій задля виконань самостійної роботи у форматі дистанційного навчання. 74% українських студентів визнали, що у рамках самостійної пошукової роботи за допомогою корпусних технологій їхній рівень володіння лексикою істотно підвищився. 80% румунських респондентів, які використовували у своїй самостійній роботі зазначені корпуси, відзначили покращення словникового запасу.

Однак лишень самостійна пошукова робота без реалізації комунікативних намірів в усному та писемному мовленні залишила б ці позитивні зміни у пасивному доробку. Тому наступним аспектом в опитуванні став акцент на частці використання нового лексичного матеріалу при обговореннях та написаннях есе внаслідок пошукової діяльності в межах самостійної роботи. Як показують результати опитування, 52% українських студентів покращили свій рівень володіння лексикою на письмовому рівні (враховуючи як використання лексики у відповідному контексті, граматичну коректність, правопис), у той час коли опитані румунські студенти (39%) мали дещо нижчі показники.

Проте варто наголосити, що при визначенні тих самих параметрів покращення володіння лексичним матеріалом в усному мовленні (як діалогічному, так і монологічному) показники є обернено пропорційними. 60% румунських респондентів оцінили пошукову діяльність за допомогою корпусних технологій ефективною для реалізації їхніх комунікативних намірів в дискусіях і виступах на конференціях та визнали, що в усному мовленні використовують набагато більше лексичних одиниць, ніж до виконання самостійної роботи. Натомість лише 31% українських студентів відзначили наявність прогресу в усному мовленні при побудові діалогів та презентації монологів внаслідок застосування корпусних технологій у їхній самостійній роботі. Такі результати, пов'язані, на нашу думку, із різними традиційними аспектами у вивченні іноземних мов в обох країнах. Не є таємницею той факт, що довгий період часу у вітчизняній методиці минулих десятиліть, особливо у середній та старшій школі, одним із найчастіше використовуваних став граматико-перекладний метод, який, безумовно, має свої позитивні аспекти у вивченні граматики та співставленні явищ іноземної та рідної мов, однак не сприяє реалізації комунікативних намірів в усному мовленні. Безсумнівно вітчизняна методика активно розвивається і з новими можливостями мобільності здобувачів вищої освіти на сучасному етапі

існує набагато більше шансів прямої комунікації із носіями мови порівняно із радянськими часами, однак залишки так званої «радянської школи», на жаль ще присутні в українських реаліях головним чином через наявність певного відсотку підручників, у яких не був оптимально врахований комунікативний підхід до вивчення іноземної мови та невелика кількість аудіо та відеоматеріалів.

Щодо опитування про адаптацію до онлайн-навчання в цілому, то взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу, в умовах дистанційного навчання, коли викладачі та студенти не можуть бути поруч, була особливо важливою і в українських, і в румунських студентів. Атмосфера, яка панувала в межах штучно створеного комунікативного простору, спонукала до діалогу з метою висловлення думок і пропозицій у 95% українських та 92% румунських реципієнтів.

Різні умови організації дистанційного навчання в обох країнах зумовили неоднакові результати у вивченні іноземних мов. В Україні в умовах війни та постійних повітряних тривог непросто слідувати розкладу та тематиці занять. Як студентам, так і викладачам потрібно швидко адаптуватись до будь-яких ситуацій, аналізувати ситуацію в країні та бути гнучкими. Доступ до інтернету у частини українських студентів та викладачів був нестабільним, що ускладнювало організацію освітнього процесу із застосуванням дистанційних технологій (36%). У румунських студентів основні проблеми (17%), що стосувалися онлайн-навчання та онлайн-передачі інформації між викладачами та студентами, не були технічними, такими як відсутність пристроїв або відсутність підключення до інтернету, а натомість основні причини труднощів, з якими зустрічалися румунські студенти мали людську природу, а саме – нездатність студентів зорієнтуватися у віртуальному просторі.

Більшість опитаних українських студентів (98%) зазначили, що їм стало важче зосередитись на навчанні під час війни, аніж під час карантину (77%). Водночас всі респонденти (100% як українських, так і румунських реципієнтів) заперечили твердження, що під час дистанційного навчання втратили інтерес та мотивацію до навчання, навіть не зважаючи на те, що впродовж дії карантинних обмежень не одразу і не скрізь вдалося запровадити якісне дистанційне навчання.

Висновки. Аналіз комунікативних намірів студентів-філологів у досліджуваних групах реципієнтів показав, що під час дистанційного навчання здобувачі вищої освіти не втратили інтерес та мотивацію до навчання. Корпусні технології

виявилися ефективними в обох опитаних групах українських та студентів як для пошукової дослідницької діяльності, так і для вивчення англійської та німецької мов. У рамках самостійної пошукової роботи за допомогою корпусних технологій рівень володіння лексикою істотно підвищився в українських та румунських респондентів. Однак зафіксовано відмінності у покращенні володіння лексичним матеріалом в усному мовленні, що

пов'язано, на наш погляд, із різними традиційними підходами у вивченні іноземних мов у історичному аспекті.

У перспективі доцільно проаналізувати детальніше реалізацію комунікативних намірів у досліджуваних групах на письмі задля отримання оптимальних результатів щодо можливостей розкриття комунікативного потенціалу студентів із використанням корпусних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жуковська В. В. Застосування корпусних технологій у навчанні та вивченні іноземної мови. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури*. 2018 URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27026/1/%D0%96%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf> (дата звернення 30.01.2024)
2. Колкунова В. В. Формування іншомовних лексичних навичок студентів-філологів у контексті корпусної лінгвістики. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2016. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzfn_2016_2_29 (дата звернення 30.01.2024)
3. DWDS. URL: <https://www.dwds.de> (дата звернення 30.01.2024)
4. English-Corpora.org. URL: <https://www.english-corpora.org> (дата звернення 30.01.2024)
5. Teodorescu A.-M. Online education during the pandemic period from the perspective of romanian students. *Asian Journal of Current Research*. 2021. 6(3). P. 28–36.

REFERENCES

1. Zhukovska V. V. (2018) Zastosuvannia korpusnykh tekhnolohii u navchanni ta vyvchenni inozemnoi movy. [Application of corpus technologies in teaching and learning a foreign language]. Aktualni problemy suchasnoi lnhvistyky ta metodyky vykladannia movy i literatury. – Actual problems of modern linguistics and methods of teaching language and literature. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27026/1/%D0%96%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf> (accessed January 30, 2024). [in Ukrainian].
2. Kolkunova V. V. (2016) Formuvannia inshomovnykh leksychnykh navychok studentiv-filolohiv u konteksti korpusnoi lnhvistyky. [Formation of foreign language lexical skills of philology students in the context of corpus linguistics.] Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Filolohichni nauky. – Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Philological sciences. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzfn_2016_2_29 (accessed January 30, 2024). [in Ukrainian]
3. DWDS. URL: <https://www.dwds.de> (accessed January 30, 2024)
4. English-Corpora.org. URL: <https://www.english-corpora.org> (accessed January 30, 2024)
5. Teodorescu A.-M. (2021) Online education during the pandemic period from the perspective of romanian students. *Asian Journal of Current Research*. 6(3). P. 28–36.

УДК 811.111'276 : 004 : 621.45

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-27>

Маргарита ГЕЛЕТКА,

orcid.org/0000-0003-1249-9139

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) *mattta2015@gmail.com*

Вікторія РИЖКОВА,

orcid.org/0000-0001-7083-3911

кандидат філологічних наук, доцент,

професор кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) *v.ryzhkova@khai.edu*

Євген ЛЕВІН,

orcid.org/0000-0001-9009-0246

старший викладач кафедри іноземних мов

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) *jevhen.levin@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ У ГАЛУЗІ АВІАБУДУВАННЯ І КОСМОНАВТИКИ)

Стаття присвячена особливостям перекладу англійських пасивних конструкцій у наукових текстах з галузі авіабудування і космонавтики. Автори розглядають особливості структури пасивних конструкцій в англійській мові та способи їх відтворення з урахуванням норм української мови. Авіабудування і космонавтика є одними з найперспективніших галузей сучасної людської діяльності, якій присвячено багато наукових статей, науково-технічної документації, анонсів і новин на спеціалізованих сайтах. Пасивні конструкції в англомовних наукових текстах є досить поширеними попри тенденцію віддавати перевагу активним формам. У деяких випадках речення з присудками у пасивному стані краще представляють ідею, особливо коли виконавець дії виражений абстрактно і узагальнено, не перебуває у фокусі уваги або є невідомим. Це зумовлено бажанням авторів текстів зосередитися на об'єкті дослідження та підкреслити власне виконувані дії, а не діячів. Крім того, пасивні конструкції дозволяють авторам текстів зберегти об'єктивність та нейтральність висловлень, оскільки не вказують на конкретного виконавця дії. Однак, переклад пасивних конструкцій може становити труднощі для перекладачів, оскільки в сучасній українській мові статус пасивних конструкцій є суперечливим. У вітчизняному мовознавстві досі точаться дискусії щодо доречності вживання пасивних конструкцій, у яких активний діяч функціонує в реченні не як підмет, а як додаток. Зазначені конструкції з погляду сучасних стилістичних норми вважаються відхиленням. Саме активні конструкції становлять типологічну ознаку синтаксису сучасної української літературної мови. Під час перекладу англійських речень із присудками, вираженими дієсловами у пасивному стані необхідно враховувати особливості їх структури та контексту, а також уникати інтерференції моделей російської мови, які помітно відрізняються від українських унормованих патернів і довгий час панували в українському науковому дискурсі. Подана стаття має на меті проаналізувати та систематизувати теоретичні надбання з приводу цього мовного явища і буде корисною для перекладачів-початківців, які працюють з науковими текстами з авіабудування та космонавтики.

Ключові слова: науковий стиль, пасивна конструкція, активна конструкція, пасивний стан, агент, пасивний дієприкметник, неозначено-особові речення, безособові дієслівні форми на -но, -то, дієслова на -ся, актуальне членування речення, номінативні конструкції, фразові дієслова.

Marharyta HELETKA,

orcid.org/0000-0003-1249-9139

PhD of Philology,

Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
(Kharkiv, Ukraine) mattta2015@gmail.com**Victoriia RYZHKOVA,**

orcid.org/0000-0001-7083-3911

PhD of Philology, Associate Professor,

Professor at the Department of Applied Linguistics
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
(Kharkiv, Ukraine) v.ryzhkova@khai.edu**Yevhen LEVIN,**

orcid.org/0000-0001-9009-0246

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National Technical university "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) levin@gmail.com

TRANSLATION OF ENGLISH PASSIVE VOICE CONSTRUCTIONS INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE (CASE STUDY: TEXTS IN THE FIELD OF AIRCRAFT DESIGN AND SPACE TECHNOLOGY)

The article deals with the ways of the translation of English passive constructions in scientific texts in the field of aircraft design and space technology. The authors consider the structure of passive constructions in the English language and algorithms of their translation taking into account the rules and standards of the Ukrainian language. Aircraft design and space technologies are one of the most promising fields of modern human activity that produces numerous scientific articles, scientific and technical documentation, announcements and news on specialized sites. Passive constructions in English scientific texts are quite common, despite the overall tendency to replace them with active voice. There are cases when the passive voice does a better job of presenting an idea, especially when the performer of the action of a sentence's verb is very general or abstract, is unknown, or should get less emphasis than the recipient of that action. This is due to the desire of the authors of the texts to focus on the problems of the research and to emphasize the actually performed actions, not the themselves as performers. In addition, passive constructions allow the authors of the texts to preserve the objectivity and neutrality of the statements, since they do not indicate a specific performer of the action. However, the translation of passive constructions can pose difficulties for translators, since the status of passive constructions in the modern Ukrainian language is controversial. In domestic linguistics, there are still discussions about the appropriateness of using passive constructions, in which the active agent functions in the sentence not as a subject, but as an adjunct. From the point of view of modern stylistic standards, the specified constructions would better be avoided. It is active constructions that constitute a typological feature of the syntax of the modern Ukrainian literary language. When translating sentences with predicates, expressed by verbs in the passive state, it is necessary to take into account the peculiarities of their structure and context, as well as to avoid the interference of models of the Russian language, which are noticeably different from Ukrainian normalized patterns and have long dominated the Ukrainian scientific discourse. The purpose of this article is to analyze and systematize theoretical knowledge about this linguistic phenomenon. It will be useful for novice translators who work with scientific texts in the field of aircraft construction and aerospace.

Key words: scientific style, passive construction, active construction, passive voice, agent, passive participle, indefinite-personal sentences, impersonal verb forms ending in -но, -мо (in Ukrainian), verbs ending in -ся (in Ukrainian), thematic-rhematic articulation, nominative constructions, phrasal verbs.

Розвиток авіабудування та космонавтики є одним з найважливіших напрямків технічного прогресу. З початку 20 століття авіація та космонавтика пройшли довгий шлях від перших літаків до сучасних космічних кораблів та супутників. Розвиток значених галузей має велике значення для людства, оскільки це дає можливість досліджувати космос та розвивати нові технології, які можуть бути корисними в інших сферах життя у 21 сторіччі.

Текстам у галузі авіабудування та космонавтики властиве велике жанрове розмаїття: наукові статті, монографії, науково-популярні статті, статті спеціалізованих періодичних видань (наприклад, Journal of Aerospace Engineering, Journal of Spacecraft and Rockets, Aerospace Science and Technology, Aviation Week & Space Technology), наукові дослідження, конференційні матеріали, наукові рецензії, технічні описи, лис-

тування на форумах експертів, анонси новітніх розробок на спеціалізованих сайтах (наприклад, <https://www.nasa.gov/>) тощо. Вони охоплюють такі теми, як проектування та виробництво літаків, розроблення космічних апаратів, процеси польоту та управління літаками та космічними кораблями, дослідження космосу тощо. Тексти у цій галузі належать до наукового стилю мови і зазвичай мають високий рівень технічної складності та спеціалізованої лексики. Основним завданням таких текстів є доступно і просто донести певну інформацію до читачів. Їхніми характерними рисами є інформативність, логічність, точність і об'єктивність, а також ясність та зрозумілість. Крім того виділяють такі ознаки, як предметність, узагальнення, однозначність, лаконічність, доказовість, переконливість. Однією з характерних рис на рівні синтаксису і граматики є поширеність висловлень із пасивними конструкціями, які часто викликають труднощі під час перекладу.

Постановка проблеми. Проблема перекладу пасивних конструкцій з англійської мови на українську полягає в тому, що українська мова має свої особливості використання пасивних конструкцій, що не збігаються з моделями англійської мови. Зокрема, серед сучасних українських мовознавців постало питання про надмірну інтерференцію російської мови, що відповідно призводить до некоректного перекладу і надмірного вживання пасивів в українських наукових і науково-технічних текстах. Перекладач має чітко знати норми і правила українського синтаксису під час роботи із фаховими текстами.

Актуальність проблеми перекладу пасивних конструкцій з англійської мови на українську полягає в тому, що українська мова має свої особливості використання пасивних конструкцій, які відрізняються від англійської мови. До того ж тривалий час українська наукова мова перебувала під впливом російських мовних моделей, що призвело до засилля некоректних форм перекладу.

Новизна дослідження полягає у спробі систематизувати поняття пасивних конструкцій, проаналізувати способи їх перекладу із дотриманням новітніх норм і вимог української наукової мови на прикладі наукових і науково-технічних текстів у галузі авіабудування і космонавтики, що характеризується швидкими темпами розвитку, створенням численних наукових робіт і документів, які перекладачі мають коректно перекладати.

Отже, **метою дослідження** є визначити особливості перекладу пасивних конструкцій з англійської мови на українську, виявити проблеми та надати рекомендації щодо алгоритмів їх правильного перекладу.

Щоб досягти зазначеної мети слід вирішити ряд конкретних **завдань**:

- проаналізувати й систематизувати теоретичний матеріал у таких галузях мовознавства як граMATика, синтаксис і науково-технічний переклад;
- визначити особливості вживання пасивних конструкцій в англійській мові;
- визначити статус пасивних конструкцій в українській мові;
- проаналізувати і систематизувати способи і прийоми перекладу пасивних конструкцій з англійської мови на українську.

Матеріалом дослідження слугували сучасні англомовні наукові статті, технічні описи й онлайн-анонси новітніх технологічних розробок, написані із дотриманням вимог наукового стилю англійської мови.

Аналіз останніх досліджень. Поняттю «пасивні конструкції» в українській мові, зокрема їх статусу, структурі та доцільності вживання у різних стилях присвячено багато вітчизняних наукових досліджень, а саме: В. Пугач, В. Русанівського, В. Сімовича, Г. Півторака, Є. Тимченка, І. Вихованця, К.Городенської, Л. Олексієнко, М. Гінзбурга, М. Гладкого, М. Сулими, Н. Завгородньої, Н. Непійводи, О. Курило, О. Матвієнка, О. Межова, О. Мельничука, О. Синявського, Ю. Мелашенко тощо.

Виклад основного матеріалу. Наукові і науково-технічні тексти мають специфічну синтаксичну структуру. Це зумовлено тим, що такі тексти спрямовані на повідомлення пізнавального характеру, тому в них часто оповідь не йде від певної особи. Науковим і зокрема науково-технічним текстам притаманні неозначено-особові та безособові речення, активні і пасивні конструкції з підметом, вираженим іменником, чи формальним підметом *it* або *there* (Корунець, 2008 : 285). Різниця між англомовними та вітчизняними науковими і науково-технічними текстами полягає у стилістичних особливостях на рівні синтаксису та лексики, які слід адаптувати під час перекладу. Науковий стиль сучасної української мови перенасичений пасивними конструкціями, що суперечить традиції функціонування українського дієслова і є результатом інтерференції російських моделей (Куньч, 2004 : 24–26).

Українські мовознавці висловлюють різні думки щодо доцільності вживання пасивних конструкцій в українській мові, пропонуючи повністю не вилучати їх з наукових текстів, але рекомендуючи уживати тоді, коли вони комунікативно доцільні. Англомовні мовознавці пояснюють вживання

пасивних конструкцій бажанням авторів висловлювати думки об'єктивно, тримати певну дистанцію між власне повідомлюваною інформацією і особистістю автора (дослідника), наприклад в інструкціях, у фінальних частинах наукових робіт, де мова йде про результати проведених досліджень тощо (URL: <https://scitechedit.com>). Проте вони також наголошують на тому, що наукові роботи часто перенасичені пасивними конструкціями і радять віддавати перевагу активним формам. Питання співвідношення активних і пасивних конструкцій в англомовних ресурсах досі є суперечливою темою, проте факт їх присутності у наукових текстах є очевидним – вони посідають своє місце у системі мовних засобів книжних стилів сучасної української мови, а отже необхідно визначити адекватні способи їх перекладу.

Для аналізу функціонування пасивних конструкцій слід розглянути поняття агенсу. Агенс (лат. *agens* (*agentis*) – той, що діє) – семантична категорія. У реченні агенс – суб'єкт дії, мисленнєвий аналог активного діяча-істоти (Fillmore, 1982 : 111). У структурі висловлення мов номінативної будови агенс зазвичай відповідає підметові, вираженому називним відмінком (активний стан), або додатку (пасивний стан).

В англійській мові пасивні конструкції вживають, коли агенс неважливий, невідомий або очевидний з контексту; дія є важливішою за діяча; коли мова йде про загальні істини або умисно потрібно уникнути згадування діяча (Hewings, 2013 : 48). За допомогою пасивних конструкцій в англійській мові можна будувати речення з великою групою підмета, які звучать природно (пор. «*I was surprised by Dev's decision to give up his job and move to Sydney*» – «*Dev's decision to give up his job and move to Sydney surprised me*», де другий варіант звучить не природно). Згідно з актуальним членуванням речень в англійській мові тема (попередня інформація) передує ремі (новій інформації). Наприклад, «*The three machines tested for the report contained different types of safety valves. The Boron Group in Germany manufactured all the valves* – у фокус уваги в другому реченні потрапляє підмет «Борон Груп» – виробник запобіжних клапанів. Якщо написати це речення у пасивній формі («*All the valves were manufactured by the Boron Group in Germany*»), тоді у фокусі уваги перебуватиме об'єкт дії – власне запобіжні клапани. Отже, за допомогою пасивних конструкцій можна виділяти необхідну інформацію у реченні (Hewings, 2013 : 48). Пасивні конструкції складаються із дієслівного присудка у пасивному стані, який містить допоміжне дієслово *to be* у відповідній формі та

past participle (*is manufactured, was sold*), також виділяють «статичні» пасивні конструкції, які містять іменний присудок із дієсловом *to be* у відповідній формі та *past participle* у прикметниковому значенні (*is tired, are interested*) (Гінзбург, 2014 : 3–14). Пасивні конструкції в англійській мові можуть містити модальний дієслівний присудок, до якого входить модальне дієслово та інфінітив у пасивному стані (*can be riveted*) або *past participle* у прикметниковому значенні (*can be bored*).

Пасивні конструкції з динамічними дієсловами у складі присудку показують, що дія спрямована на особу або предмет, які виконують роль підмета у реченні: «*During the investigatoin of this incident, numerous (737-family) aisle stand configurarions were identified due to the multitude of supplemental type certificate installations and significant variability in the Boeing-delivered configurations...*» (AW&ST, October 24 – November 6, 2022 : 18). Статичні пасивні конструкції радше передають ознаку або стан суб'єкта дії: «*The two-way asymmetrical model is predominantly popular in consumer marketing and advertising, disciplines that are specifically interested in sending persuasive messages and increasing an organization's bottom line*» (URL: <https://archive.pagecentertraining.psu.edu>).

У цій статті проаналізовано способи перекладу пасивних форм дієслова, з дотриманням суто українських синтаксичних традицій.

(1) Пасивні конструкції можна перекладати присудками, до складу яких входять пасивні дієприкметниками. Пасивні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку виконавець (агенс) виконує над предметом: *виготовлений (компанією) літак, відшліфована (верстатом) деталь*. Їх утворюють за допомогою суфіксів *-н-, -ен-, -т-*. Виділяють пасивні дієприкметники доконаного виду, які називають ознаку предмета, зумовлену дією на нього з боку іншого предмета, що відбулася попередньо щодо основної дії (*застосований, відрегульований*) і пасивні дієприкметники недоконаного виду, які називають ознаку предмета, зумовлену дією на нього з боку іншого предмета, що передує основній, або відбувається одночасно з основною (*застосовуваний, регульований*) (Гінзбург, 2004 : 29–33). Вони виконують у реченні здебільшого функцію означення (*redesigned seat – перероблене сидіння*), але нерідко становлять частину складеного присудка: «*The aircraft was equipped with rotating wheels and a folding landing gear*» (URL: <https://simpleflying.com>) – *Літак був оснащений колесами, що обертаються, і складаним шасі*.

(2) Наступним способом перекладу є безособові дієслівні форми на *-но, -то*: «*A second aircraft*

is planned to be delivered to Edwards in early 2024» (URL: <https://www.jobyaviation.com/>) – Заплановано надати авіабазі «Едвардс» ще один літак на початку 2024 року. Семантична структура речень з предикативними формами на -но, -то містить обов'язково предикат дії або стану і зумовлений ним непередикатний аргумент із семантичними функціями діяча або носія стану (наприклад, знаряддя, засіб, які зумовлені значенням предиката дії). Незмінні предикативні форми на -но, -то повідомляють про дію здебільшого в її результаті (*пофарбовано, відремонтовано*), а не в процесі, зрідка вказують на повторювану дію (*говорено, писано*). Із морфологічного погляду предикативні форми на -но, -то позначають минулий перфектний час, давньоминулий час із допоміжним дієсловом *було*, і майбутній з допоміжним дієсловом *буде*. Наприклад, «*The Convention on International Civil Aviation, drafted in 1944 by 54 nations, was established to promote cooperation and “create and preserve friendship and understanding among the nations and peoples of the world»* (ICAO (web-site)). URL: <https://www4.icao.int/icao75/History/>) – Конвенцію про міжнародну цивільну авіацію, над якою в 1944 році працювали 54 країни, *було створено* для сприяння співпраці та «встановлення і підтримки дружніх стосунків та взаєморозуміння між націями та народами світу. Зазначені форми утворюються від перехідних (зрідка неперехідних) дієслів, крім тих, основи яких закінчуються фонемою /i/, та дієслова *бігти* і його похідних. Творюються предикативні форми на -но, -то від основи інфінітива та 1-ї ос. однини теперішнього і теперішньо-майбутнього часів через додавання суфіксів -н- (-ен-), -т- та афікса -о, що власне забезпечує їх незмінність (Гнатюк, 1979 : 225).

Використовувати форму на -но, -то слід замість пасивних дієприкметників, коли є потреба наголосити на дії, а не на ознаці, не вказаний агент (виконавець дії), або виділити потрібно саме факт здійснення дії. Правильно перекласти: «*POLIX was developed by the Raman Research Institute (RRI) and ISRO's UR Rao Satellite Centre (URSC)*» (URL: https://www.nasaspaceflight.com) – Пристрій POLIX був розроблений Дослідницьким інститутом Рамана і супутниковим центром «Ю Ар Рао Сетелайт Сентер» Індійської організації з космічних досліджень (у реченні зазначений агент – виконавець дії); «*The POLIX instrument is designed to study medium-energy x-rays, with energies between eight and 30 kilo-electronvolts*» (URL: https://www.nasaspaceflight.com) – Прилад POLIX призначений для дослідження рентгенівського випромінювання середньої енергії у діапазоні від 8 до 30 кілоелек-

тронвольт (акцент зроблено на ознаку, тобто призначення пристрою). Але: «*India's next launch is currently scheduled for Jan. 20, 2024*» (URL: https://www.nasaspaceflight.com) – Наступний запуск в Індії *наразі заплановано на 20 січня 2024 року* (важливим є факт здійснення дії). Дієслівні форми на -но, -то незмінні, вони не мають закінчення, яке б указувало на агента (особу-виконавця). Тому речення з ними граматично безпідметові, бо в них узагалі не може бути прямо зазначеного діяча.

Вживаючи безособові конструкції, перекладачі часто роблять помилку, уводячи в речення виконавця дії у формі іменника чи займенника в орудному відмінку (Курило, 1960; Городенська, 2001: 11–14; Пономарів, 1999). Тому неправильно буде перекладати: *the landing gear was extended by the pilot between 2500 and 1500 feet – пілотом було випущено шасі на висоті від 2500 до 1500 футів (від 762 до 457,2 м)* – бо в цьому реченні є виконавець дії – *пілот* і це слово стоїть у орудному відмінку. У такому разі правильно перекласти так: *пілот випустив шасі на висоті від 2500 до 1500 футів (від 762 до 457,2 м)*. Отже, безособову форму дієслова на -но, -то можна вживати лише в реченнях, де прямо не зазначено виконавця дії (ДСТУ 3966–2000, п. Д.12).

(3) Досить поширеним способом перекладу є використання неозначено-особових речень із дієсловами активного стану 3-ї особи однини або множини у відповідному часі. Неозначено-особове речення – односкладне речення, головний член якого виражений дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього або майбутнього часу або формою множини минулого часу (Ганич, 1985 : 151). Агент (виконавець дії), виражений головним членом неозначено-особового речення, мислиться неозначено, він невідомий, або автор висловлення не вважає за потрібне його називати, зосереджуючи основну увагу власне на дії, а не на її виконавцеві: «*A second aircraft is planned to be delivered to Edwards in early 2024*» (URL: https://www.jobyaviation.com) – Авіабазі «Едвардс» *планують надати ще один літак на початку 2024 року*.

(4) Пасивні конструкції із підметом *it* та складеним дієслівним присудком також перекладають неозначено-особовими реченнями. Допоміжне дієслово *to be* у складі такої конструкції передає граматичні значення способу, часу, особи, числа, а повнозначне дієслово у перфектній (пасивній) формі виражає конкретну дію: «*It was thought that an aircraft that could fly at 70,000 feet (21,300 m) would be beyond the reach of Soviet fighters, missiles, and radar*» (URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lockheed_U-2) – *Вважали, що літак, який міг би*

літати на висоті 70 000 футів (21 300 м), був би недосяжним для радянських винищувачів, ракет і радарів.

При цьому в українській мові не можна використовувати дієслова на -ся для перекладу пасивних конструкцій з англійської мови. Пасивне значення дієслів на -ся притаманне деяким слов'янським мовам як спосіб подавати спрямований на об'єкт перехідний процес позамовної дійсності, за якого цей об'єкт завжди виконує синтаксичну функцію підмета, а присудок виражений дієсловом на -ся недовиконаного виду. Ознакою пасивності є пов'язане з дією уявлення про конкретний суб'єкт (істоту/групу істот), хоча він може бути не зазначеним або поданим у вигляді непрямого додатку в орудному відмінку (непрямий суб'єкт) (Гінзбург, 2016 : 3–17). Конструкції з діячем-особою в орудному відмінку на кшталт «літак розробляється інженерами» українській мові не властиві, хоча їх часто можна зустріти у науково-технічних текстах як наслідок впливу російської мови. Речення, у яких дієслова на -ся передають пасивне значення – завжди підметові. На думку Смеречинського С. такі конструкції з дієсловами на -ся не властиві українській мові, їх помилково вживають як кальку у перекладах з російської мови (Смеречинський, 1932 : 26), де дієслова на -ся недовиконаного виду є основою для формування пасивних конструкцій. Наприклад, «в исследовании рассматриваются ...», «инженерами проводятся испытания» тощо.

(5) Речення, де присудок виражений модальним дієсловом у поєднанні з інфінітивом пасивного стану рекомендовано перекладати відповідними складеними присудками, які містять присудкові прислівники «можна», «слід», «варто», «необхідно» тощо. Складений дієслівний присудок містить допоміжне дієслово, яке своїми граматичними ознаками узгоджується з підметом, вказує на час та спосіб дії, на початок, тривалість, кінець, бажаність чи можливість дії, і неозначену форму дієслова, що виражає саму суть дії: «Aviation lubricants should not be stored in the open air» (URL: <https://www.avm-mag.com/>) – *Авіаційні мастила не можна зберігати під відкритим небом.*

(6) Під час перекладу англійських речень з дієсловом у формі пасивного стану часто використовують зворотний порядок слів: «In the late 1980s, the Bell-Boeing V-22 Osprey tiltrotor was developed with an advanced composite fuselage, wing, and rotors» (URL: <https://www.sciencedirect.com>) – *Наприкінці 1980-х років був розроблений конвертоплан «Бел-Бойнг Вi-22 Оспрі» з вдосконаленим композитним фюзеляжем, крилом і гвинтами. Це пов'язано із*

актуальним членуванням речень, яке має більш виражений ступінь свободи в крайній мові. Найбільші проблеми під час перекладу виникають тоді, коли рема-підмет займає кінцеву позицію в українському варіанті. Наприклад, «A slight temperature rise was observed» (URL: <https://www.sciencedirect.com>) – *Спостерігали незначне підвищення температури.* Синтаксична структура українського речення свідчить про те, що присудок, який займає початкову позицію, є темою, а група підмета в кінцевій позиції – рема. Синтаксична структура англійського речення є протилежною, тим не менш комунікативні структури, запропоновані в обох мовах, збігаються.

(7) В англійській мові агент (особа або предмет, який є активним учасником ситуації, що здійснює дію або здійснює контроль над ситуацією) може бути виражений непрямим додатком з прийменником by. Українською мовою такі додатки перекладають іменником в орудному відмінку або в родовому відмінку із використанням слів «за допомогою», «шляхом» при чому присудок зберігає форму пасивного стану. Наприклад, «Imperfections in the skin structure were revealed with an electron microscope» (URL: <https://www.sciencedirect.com>) – *Дефекти структури обшивки було виявлено за допомогою електронного мікроскопа.*

Також такі конструкції можна перекласти іменником (займенником) в називному відмінку, але з присудком активного стану. Наприклад, «The additional range would be achieved by adding an integral ramjet to the PRSM's rocket (AW&ST, October 24 – November 6, 2022 : 29)» – *Додавання інтегрованого ПВРД до високоточної оперативної технічної ракети «ПРСМ» збільшить її польоту»; «The first flight was famously performed on December 17, 1903, by the Wright brothers at Kitty Hawk, North Carolina» (URL: <https://www.nasa.gov/history/>) – *Брати Райт здійснили перший політ 17 грудня 1903 поблизу містечка Кітті Гоук у штаті Північна Кароліна.**

(8) Особливу увагу потрібно звертати на переклад фразових (прийменникових) пасивних дієслів. Прийменники, який стоїть після дієслова у пасивній конструкції і не пов'язаний із наступним вжитим словом, під час перекладу українською мовою слід поставити перед тим словом, яке в англійській мові виконує роль підмета. Наприклад, «...considering that the use of the frequency band 12.75–13.25 GHz (Earth-to-space) for links of earth stations on aircraft and vessels operating to GSO FSS satellite networks could contribute as an additional use of the spectrum and enhance broadband communications for passengers, and is not to be used or relied upon for safety-of-life

applications... (URL: <https://www.itu.int/dms>) – «... враховуючи, що використання смуги частот 12,75–13,25 ГГц (Земля-космос) для зв'язку наземних станцій на літаках і суднах, що працюють із супутниковими мережами ГСО ФСС, може додатково задіяти спектр і покращити широкосмуговий зв'язок для пасажирів, проте не можна використовувати або покладатися на цю смугу частот, якщо мова йде про аварійно-рятувальні служби».

В англійській мові до складу пасивних конструкцій можуть входити перехідні дієслова, які під час перекладу мають бути замінені відповідними дієсловами із прийменниками (наприклад, *follow* – йти за, *approach* – наближатися до, *affect* – впливати на). У такому разі прийменник має стояти перед словом, яке виконує роль підмета в англійській конструкції. Наприклад, «*However, almost all markets are affected by seasonal factors*» (<https://pdfs.semanticscholar.org>) – Однак, майже на всі ринки впливають сезонні фактори.

Зауважимо, що інколи можливим є не лише один спосіб перекладу. Це речення можна було б перекласти, застосувавши трансформацію номіналізації і конверсію: «Однак, майже усі ринки зазнають впливу сезонних факторів». Або ж використати конструкцію активного стану: «Однак, сезонні фактори впливають майже на всі ринки». Інколи цьому сприяє семантика дієслова англійської мови, яка не збігається із семантикою відповідного еквівалента в українській мові: «*This two-engine, wide-body jet is comprised of 50% composite materials*» (URL: <https://www.sciencedirect.com>) – Цей двомоторний широкофюзеляжний літак на 50% складається з композитних матеріалів.

(9) В англійській мові у пасивному стані можна вживати номінативні конструкції – фразеологічні сполуки певних дієслів з іменниками. Такі сполуки становлять змістовну єдність і у ході перекладу українською мовою зазвичай їх замінюють або відповідним дієсловом, або еквівалентним поєднанням дієслова з іменником. Наприклад, *make an attempt* – намагатися, *робити спробу*; *exercise influence (on)* – впливати, чинити вплив (на), *call attention (to)* – привертати увагу (до), *звертати увагу (на)*, *give priority (to)* – надавати

пріоритет (кому, чому), *lay emphasis (on)* – підкреслювати (щось), наголошувати (на) тощо.

У пасивному стані ці сполуки утворюють конструкції двох видів:

– підмет виражений іменником, що входить до такої сполуки: «*Care should be taken to be sure that compressor air intakes are well clear of any sources of engine exhaust*» (URL: <https://www.iloencyclopedia.org>) – З обережністю переконайтеся/Потрібно обережно переконатися у тому, що до повітрозабірників компресора не потрапляють вихлопні гази з двигуна;

– підмет виражений іменником, який не входить до такої сполуки. Уся сполука належить групі присудка, дієслово зберігає пасивний стан, конструкція обмежена прийменником, закріпленням за сполукою, але не пов'язаним безпосередньо з наступними членами речення. Наприклад, «*These effects were taken care of by a corresponding choice of weights*» (URL: <https://www.iloencyclopedia.org>) – Такі наслідки були враховані завдяки вибору відповідних вагів. Правильний переклад в обох випадках можливий лише після того, як буде визначено фразеологічну сполуку і підібрано до неї відповідний український еквівалент.

Отже, пасивні конструкції є поширеною синтаксичною структурою в англійській мові наукових і науково-технічних текстах, хоча деякі англійські мовознавці наголошують на тому, що наукові роботи часто перенасичені пасивними конструкціями і радять віддавати перевагу активним формам. Пасивні конструкції вживають, коли агент (виконавець дії) неважливий, невідомий або очевидний з контексту, а дія є важливішою за діяча.

Українські мовознавці рекомендують уживати пасивні конструкції тоді, коли вони комунікативно доцільні, віддаючи пріоритет активним формам і уникаючи впливу російських пасивних патернів.

Таким чином, переклад пасивних конструкцій у наукових текстах може викликати певні труднощі, тому перекладач має вміти правильно аналізувати контекст, знати синтаксис і граматику англійської і української мов на високому рівні, уникати калькування з російської мови, яка довгий час впливала на вітчизняний науковий дискурс і вживати патерни, які властиві лише українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім "KM Academia", 1994. 254 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. с.151
3. Гінзбург М. Правила вживання ся-дієслів у фахових українських текстах. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2016. № 842. С. 3–17.
4. Гінзбург М. Про активні та пасивні конструкції в українських фахових текстах. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 3–14.

5. Гінзбург М. Щодо системності подання зворотних віддієслівних прикметників із префіксоїдом само- / М. Гінзбург, С. Левіна, І. Требульова. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2004. № 503. С. 29–33.
6. Гнатюк К. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
7. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність* : Збірник наукових праць. Вип. IV / Відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ : КНЕУ, 2001. С. 11–14.
8. ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. На заміну ДСТУ 3966–2000. Чинний від 01.04.2010.– Київ : Держспоживстандарт, 2009. 35 с.
9. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 512 с.
10. Куньч З. Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні / З. Куньч, Н. Голубінка. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2004. № 503. С. 24–26.
11. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови. 5-те вид. Торонто : “Нові дні”, 1960. 199 с.
12. Пономарів О.Д. Культура слова : Мовностилістичні поради: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 240 с.
13. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків, 1932. / Сергій Смеречинський; Фотопередрук з післясловом О. Горбача. Мюнхен : Український вільний університет, 1990. 263 с.
14. Fillmore Ch.J. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL-1981*. Seoul: Han-ship, 1982. P. 111.
15. Hewings M. *Advanced Grammar in Use* (3rd ed.). Cambridge University Press. 306 p.
16. Proper use of active and passive voice in science writing. URL: <https://scitechedit.com/knowning-how-when-and-where-to-use-active-and-passive-voice-in-science-writing/> (Last accessed: 07.01.2024)
17. Aviation Maintenance Magazine. URL: <https://www.avm-mag.com/lubrication-considerations-for-grounded-aircraft/> (Last accessed: 02.01.2024)
18. Aviation Week & Space Technology, October 24–November 6, 2022 : веб-сайт. URL: <https://aviationweek.com/AWST> (Last accessed: 07.01.2024)
19. Dash M., Sabharwal M., & Dutta A. Seasonality and market crash in Indian Stock Markets. 2011. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/c274/de-cd819be7affb13f2c575c9694ee3745d9b.pdf> (Last accessed: 03.01.2024)
20. Drew Ch. U-2 Spy Plane Evades the Day of Retirement. *The New York Times*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lockheed_U-2#cite_ref-1 (Last accessed: 24.11.2023)
21. Encyclopedia of Occupational Health and Safety. URL: <https://www.iloencyclopaedia.org/part-vi-16255/barometric-pressureincreased/-item/232-working-under-increased-barometric-pressure> (Last accessed: 24.11.2023)
22. Ethics & the Public Relations Models: Two-Way Asymmetrical Model. URL: <https://archive.pagecentertraining.psu.edu/public-relations-ethics/core-ethical-principles/lesson-2-sample-title/public-relations-models-two-way-asymmetrical-model/> (Last accessed: 04.01.2024)
23. Freeze-fracture electron microscopy of in vitro reconstructed human epidermis / Boddé H.E. et al. *Journal of Investigative Dermatology*, 97(4), 702-706. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022202X9090163Z> (Last accessed : 21.12.2023)
24. Giurgiutiu V. *Stress, Vibration, and Wave Analysis in Aerospace Composites*. Wiley. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/-boeing-787-dreamliner> (Last accessed: 28.12.2024)
25. Graham W. India Kicks Off 2024 with X-ray Astronomy Satellite Launch. URL: <https://www.nasaspaceflight.com/2023/12/india-xposat/> (Last accessed: 07.01.2024)
26. Herstam J. How Do Pilots Stop An Airplane's Wheels From Spinning After Takeoff? URL: <https://simpleflying.com/how-pilots-stop-airplane-wheels-spinning-after-takeoff/> (Last accessed: 15.11.2023)
27. ICAO (International Civil Aviation Organization). URL: <https://www4.icao.int/icao75/History/ICAOAndChicagoConvention> (Last accessed: 30.11.2023)
28. Jackson K.E., Fasanella, E.L. Design and Analysis of Composite Structures. *Comprehensive Composite Materials II*, 2018. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/materials-science/rotorcraft> (Last accessed: 04.01.2024)
29. Joby Delivers First eVTOL Aircraft to Edwards Air Force Base Ahead of Schedule. URL: <https://simpleflying.com/how-pilots-stop-airplane-wheels-spinning-after-takeoff/> (Last accessed: 05.01.2024)
30. The World Radiocommunication Conference. Resolution 172 (WRC-19): Operation of earth stations on aircraft and vessels communicating with geostationary space stations in the fixed-satellite service in the frequency band 12.75-13.25 GHz (Earth-to-space). Sharm el-Sheikh. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-r/oth/0C/0A/R0C0A00000F0059PDFE.pdf (Last accessed: 29.12.2023)
31. Uri J. 115 Years Ago: Wright Brothers Make History at Kitty Hawk. URL: <https://www.nasa.gov/history/115-years-ago-wright-brothers-make-history-at-kitty-hawk> (Last accessed: 24.11.2023)

REFERENCES

1. Antonenko-Davydovych B. D. *Yak my hovorymo [The way we speak]*. Kyiv : Vyd. dim “KM Academia”, 1994. 254 s.
2. Hanych D. I., Oliinyk I. S. *Slovník línhvistyčnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]*. Kyiv : Vyscha shkola, 1985. s.151
3. Hinzburh M. *Pravyla vzhvyvannia sia-diiesliv u fakhovykh ukrainskykh tekstakh [The use of verbs ending in -ся in professional Ukrainian texts]*. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika»*. Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii». 2016. № 842. S. 3–17.

4. Hinzburh M. Pro aktyvni ta pasyvni konstruksii v ukrainskykh fakhovykh tekstakh [Active and Passive Voice Constructions in professional Ukrainian texts]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha»*. Seria «Problemy ukrainskoi terminolohii». 2014. № 791. S. 3–14.
5. Hinzburh M. Shchodo systemnosti podannia zvorotnykh viddiieslivnykh prykmetnykiv iz prefiksoidom samo- [Regarding the systematic presentation of reflexive verbal adjectives with the prefix self-] / M. Hinzburh, S. Levina, I. Trebulova. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha»*. Seria «Problemy ukrainskoi terminolohii». 2004. № 503. S. 29–33.
6. Hnatiuk K. Slovtvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word-building in modern Ukrainian language]. Kyiv: Nauk. dumka, 1979. 406 s.
7. Horodenska K. Syntaksychna spetsyfika ukrainskoi naukovoï movy [Syntactic structure of Ukrainian scientific language]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* : Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. IV / Vidp. red. L. O. Symonenko. Kyiv : KNEU, 2001. S. 11–14
8. DSTU 3966:2009. Terminology work. Principles and rules for developing standards for terms and definitions [Text]. – To replace DSTU 3966–2000. – Effective of 01.04.2010. Kyiv : Derzhspozhyvstandart, 2009. 35 p.
9. Korunets I.V. Vstup do perekladoznavstva : pidruchnyk [Introduction to Translation Studies]. Vinnytsia : Nova Knyha, 2008. 512 s.
10. Kunch Z. Pasyvni diieslivni konstruksii v ukrainskomu naukovomu movlenni [Passive voice Structures in Ukrainian scientific language] / Z. Kunch, N. Holubinka. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”*. Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”, 2004. № 503. S. 24–26.
11. Kurylo O. B. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Remarks of modern Ukrainian language]. 5-te vyd. Toronto : “Novi dni”, 1960. 199 s.
12. Ponomariv O.D. Kultura slova : Movnostylistychni porady [The culture of word : Tips on language styles]: Navch. posibnyk. Kyiv: Lybid, 1999. 240 s.
13. Smerechynskiy S. Narysy z ukrainskoi syntaksy u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoïu [Sketches of Ukrainian Syntaxis with regard to phraseology and lexis]. Kharkiv, 1932. / Serhii Smerechynskiy; Fotoperedruk z pisliaslovom O. Horbacha. Miunkhen : Ukrainskyi vilnyi universytet, 1990. 263 s.
14. Fillmore Ch.J. Frame semantics // Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL-1981. Seoul: Hanship, 1982. P. 111.
15. Hewings, M. *Advanced Grammar in Use* (3rd ed.). Cambridge University Press. 306 r.
16. Proper use of active and passive voice in science writing URL: <https://scitechedit.com/knowning-how-when-and-where-to-use-active-and-passive-voice-in-science-writing/> (Last accessed: 07.01.2024)
17. Aviation Maintenance Magazine. URL: <https://www.avm-mag.com/lubrication-considerations-for-grounded-aircraft/> (Last accessed: 02.01.2024)
18. Aviation Week & Space Technology, October 24-November 6, 2022 : веб-сайт. URL: <https://aviationweek.com/AWST> (Last accessed: 07.01.2024)
19. Dash M., Sabharwal M., & Dutta A. Seasonality and market crash in Indian Stock Markets. 2011. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/c274/de-cd819be7affb13f2c575c9694ee3745d9b.pdf> (Last accessed: 03.01.2024)
20. Drew Ch. U-2 Spy Plane Evades the Day of Retirement. The New York Times. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lockheed_U-2#cite_ref-1 (Last accessed: 24.11.2023)
21. Encyclopedia of Occupational Health and Safety. URL: <https://www.iloencyclopaedia.org/part-vi-16255/barometric-pressureincreased/-item/232-working-under-increased-barometric-pressure> (Last accessed: 24.11.2023)
22. Ethics & the Public Relations Models: Two-Way Asymmetrical Model. URL: <https://archive.pagecentertraining.psu.edu/public-relations-ethics/core-ethical-principles/lesson-2-sample-title/public-relations-models-two-way-asymmetrical-model/> (Last accessed: 04.01.2024)
23. Freeze-fracture electron microscopy of in vitro reconstructed human epidermis / Boddé H.E. et al. *Journal of Investigative Dermatology*, 97(4), 702-706. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022202X9090163Z> (Last accessed : 21.12.2023)
24. Giurgiutiu V. Stress, Vibration, and Wave Analysis in Aerospace Composites. Wiley. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/-boeing-787-dreamliner> (Last accessed: 28.12.2024)
25. Graham W. India Kicks Off 2024 with X-ray Astronomy Satellite Launch. URL: <https://www.nasaspaceflight.com/2023/12/india-xosat/> (Last accessed: 07.01.2024)
26. Herstam J. How Do Pilots Stop An Airplane's Wheels From Spinning After Takeoff? URL: <https://simpleflying.com/how-pilots-stop-airplane-wheels-spinning-after-takeoff/> (Last accessed: 15.11.2023)
27. ICAO (International Civil Aviation Organization). URL: <https://www4.icao.int/icao75/History/ICAOAndChicagoConvention> (Last accessed: 30.11.2023)
28. Jackson K.E., Fasanella, E.L. Design and Analysis of Composite Structures. *Comprehensive Composite Materials II*, 2018. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/materials-science/rotorcraft> (Last accessed: 04.01.2024)
29. Joby Delivers First eVTOL Aircraft to Edwards Air Force Base Ahead of Schedule. URL: <https://simpleflying.com/how-pilots-stop-airplane-wheels-spinning-after-takeoff/> (Last accessed: 05.01.2024)
30. The World Radiocommunication Conference. Resolution 172 (WRC-19): Operation of earth stations on aircraft and vessels communicating with geostationary space stations in the fixed-satellite service in the frequency band 12.75-13.25 GHz (Earth-to-space). Sharm el-Sheikh. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-r/oth/0C/0A/ROCA00000F0059PDFE.pdf (Last accessed: 29.12.2023)
31. Uri J. 115 Years Ago: Wright Brothers Make History at Kitty Hawk. URL: <https://www.nasa.gov/history/115-years-ago-wright-brothers-make-history-at-kitty-hawk> (Last accessed: 24.11.2023)

UDC 81'225.4/81'23

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-28>**Yuliia HLAVATSKA,***orcid.org/0000-0002-1162-0251**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of Public Administration, Law and Humanities**Kherson State Agrarian and Economic University**(Kherson, Ukraine) yuliia_glavatskaya17@ukr.net*

TRANSLATION TRANSFORMATIONS (THE CASE STUDY OF THE LITERARY BIOGRAPHY “STEVE JOBS: A BIOGRAPHY” CHAPTERS (SUBCHAPTERS) TRANSLATION). PART 1

The use of various translation transformations is quite common for a translator who skillfully uses the resources of the languages of the texts on which he/she is working. The question of the application of translation transformations generates interest in academic circles, both domestic and foreign scientists, as the achievement of an adequate translation appears to be the main goal of any translator. The accurate reproduction of the source language into the target one directly depends on the use of translation transformations by the language intermediary.

The purpose of our research work is to analyze the translation transformations used while translating the titles of chapters and subchapters of the literary biography “Steve Jobs: A Biography” from English into Ukrainian with an emphasis on certain features of Steve Jobs’ personal self-identification that distinguish this famous personality among the people surrounding him. This is our first attempt to deal with the translation aspect. Translational transformations based on the classifications of L.S. Barkhudarov and V. Karaban have been analyzed.

The article draws attention to the fact that most of the translation transformations emphasize Steve Jobs’ contradictory character, his manner of controlling everything and believing that it is enough to want something very much and it will happen, his charisma, individuality, the strong man’s view of self-knowledge and the surrounding world.

It has been noted that translators resort to lexical and grammatical transformations, among which we distinguish specification, generalization, modulation, replacement of the syntactic structure of the original as well as a part of speech. For reasons of space of this paper we cannot outline all types of lexical and grammatical transformations being used in the target language of the titles of all forty-two chapters of the literary biography. We see it as promising to continue the work in this direction and to dwell separately on the peculiarities of the translation of certain passages of the text itself to describe the speech characteristics of S. Jobs as a metasymbolic linguistic personality.

Key words: *literary biography, chapter (subchapter), Steve Jobs, translation transformations, speech portrait of a character, self-identification.*

Юлія ГЛАВАЦЬКА,*orcid.org/0000-0002-1162-0251**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук**Херсонського державного аграрно-економічного університету**(Херсон, Україна) yuliia_glavatskaya17@ukr.net*

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ НАЗВ РОЗДІЛІВ (ПІДРОЗДІЛІВ) ЛІТЕРАТУРНОЇ БІОГРАФІЇ “STEVE JOBS: A BIOGRAPHY”). ЧАСТИНА 1

Вживання різних перекладацьких трансформацій – це звичайна справа для перекладача, який вправно застосовує ресурси мов текстів, з якими він/вона працює. Питання застосування перекладацьких трансформацій породжує зацікавленість в наукових колах як вітчизняних, так і у зарубіжних учених, адже досягнення адекватного перекладу постає головною метою будь-якого перекладача. Точне відтворення тексту оригіналу іншою мовою прямо залежить від використання мовним посередником перекладацьких трансформацій.

Мета нашого наукового доробку полягає в тому, щоб проаналізувати перекладацькі трансформації, які застосовуються при перекладі назв розділів і підрозділів літературної біографії “Steve Jobs: A Biography” з англійської мови на українську з акцентом на певні штрихи особистісної самоідентифікації Стіва Джобса, які відрізняють цю відому особистість серед людей, які його оточували. Це перша наша спроба звернутися до перекладацького аспекту. Перекладацькі трансформації проаналізовано з опорою на класифікації Л.С. Бархударова та В. Карабана.

У статті звернено увагу на той факт, що більшість перекладацьких трансформацій підкреслює суперечливий характер Стіва Джобса, його манеру все контролювати та вірити у те, що достатньо лише чогось дуже сильно хотіти, і це відбудеться, його харизму, індивідуальність, погляд сильної людини на пізнання себе та оточуючого світу.

Було зазначено, що перекладачі вдаються до лексичних і граматичних трансформацій, серед яких виокремлюємо конкретизацію, генералізацію, модуляцію, заміну синтаксичної структури оригіналу та заміну частини мови. Обсяг даної статті не дає можливості окреслити всі види лексико-граматичних трансформацій, які використовуються при перекладі назв усіх сорока двох розділів літературної біографії, тому перспективним вбачаємо продовжити роботу у цьому руслі та окремо зупинитися на особливостях перекладу поодиноких пасажів самого тексту з метою опису мовленнєвої характеристики С. Джобса як метасимволічної мовної особистості.

Ключові слова: літературна біографія, розділ (підрозділ), Стів Джобс, перекладацькі трансформації, мовленнєвий портрет персонажа, самоідентифікація.

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. The modern process of globalization has affected translation as a specific type of bilingual communication, which not only reflects a multifaceted creative process, but also contains a number of difficulties. One of the major topics to be investigated in this field is the ability to apply translation transformations and analyze the results of interlanguage transformations, comparing the source and the target languages.

There are growing appeals for resorting to certain changes when translating from the source language into the target one. This is due, first of all, to the peculiarities of each language – linguistic and extralinguistic carrying information about speakers’ culture, everyday life, customs and traditions as well. The translator’s main task in achieving the equivalence of the original is to use various translation transformations skillfully so that the target language conveys the key message contained in the source language most accurately. Translation transformations are translation methods that can be used while translating different sources in case the dictionary correspondence of the structure is missing or cannot be used according to the conditions of the context.

Research analysis. The process of transferring information from one language to another and its accuracy and adequacy for full communicative intention have always interested both domestic and foreign scientists, as evidenced by a number of modern studies, most of which are devoted to English-Ukrainian translations. In the focus of our attention is the literary biography “Steve Jobs: A Biography” by W. Isaacson and its translation into Ukrainian. Therefore, we have concentrated our attention mainly on the scientific works focused on the identification and clarification of translation transformations in literary texts in which both speech portraits of characters and the idiolect of a certain author are in the foreground.

For example, M. Berezhna’s research is devoted to the speech portrait of characters in both printed and audio media works of art and the peculiarities of

the reproduction of some components of this portrait in translations (Berezhna, 2017). In another of her scientific works M. Berezhna aims to determine the type of S. Jobs’ linguistic personality by psychotype and level of communicative competence in the source and translated texts (Berezhna, 2019). The author proves that in the Ukrainian translation of 2012 (Aizekson, 2012) the speech characteristic of S. Jobs as a metasymbolic linguistic personality is often preserved thanks to an almost literal translation. However, in some cases, the content of the message is distorted or reproduced inadequately. As a rule, this happens when the translator is not familiar with computer terminology, does not understand metaphors or allusions, or replaces them with others, neglecting certain nuances. It changes the image of the main character in the target language to some extent, creating a reader’s somewhat false impression of S. Jobs’ personality. In the source language the figure of S. Jobs appears as a remarkable strong linguistic personality, which significantly influenced the standards of public speaking and presentations. In Ukrainian version, due to the reader’s lack of the necessary background knowledge, S. Jobs’s image takes a simplified shape to a certain degree (Berezhna, 2019: 23).

In numerous papers the speech of the main characters of literary works in parallel texts (Lysychenko, 2017), (Rebenko, 2009) or reproduction of the author’s idiolect (Muratova, 2014) are the objects of the research.

N. Romanenko and T. Holovatyuk, for example, have focused attention on translation grammatical transformations of the syntactic and morphological levels in the Ukrainian interpretation of S. King’s novel “Under the Dome”, having identified the most productive transformations and clarified the reasons for their appearance in the target text (Romanenko, Holovatiuk, 2018).

The main objective is to analyze the translation transformations used when reproducing the titles of chapters and subchapters of the literary biography “Steve Jobs: A Biography” from English into Ukrainian with an emphasis on certain features of

Steve Jobs' personal self-identification distinguishing him from others.

Presenting main material. The first edition of the literary biography in Ukrainian was published in 2011 by the Kyiv publishing house "Bright Star Publishing", the translators being Nadiika Herbish, Liubomyr Krupnytskyi, Olesia Kravchuk and Olena Tretiachenko-Renner; editor and proofreader is I. Kryvosheina (Aizekson, 2011). The second edition was published the following year (Aizekson, 2012). We analyze the first edition of 2011 (Aizekson, 2011). Let us note that in 2015 Walter Isaacson's new book "Steve Jobs: The Exclusive Biography" was published (Isaacson, 2015). It is a kind of reprint of the book "Steve Jobs: A Biography". Its idea seems to be connected with a lot of comments from both ordinary readers and famous personalities (Book review of Walter Isaacson, 2023). Piero Scaruffi, an Italian-American freelance software consultant and university lecturer who maintains a music website on which his reviews are published, is the author of "A History of Silicon Valley". He states that "Jobs had mostly copied other people's ideas, but turned them into existential issues" (Book review of Walter Isaacson, 2023).

The analysis database consists of the titles of chapters and subchapters in the source language and the corresponding titles in the target language. The analyzed translational transformations are based on the classifications of L.S. Barkhudarov and V. Karaban (Karaban, 2004).

It should be stated that most of the titles of chapters and subchapters are reproduced with the help of a literal translation. For example, chapter 1 "Childhood" – «Дитинство»; chapter 2 "Odd Couple" – «Дивна парочка», etc. But when reproducing some other titles translators resort to various types of transformations. This is where we focus our attention.

The third chapter of the literary biography is titled "The Dropout" (Isaacson, 2011: 47), the Ukrainian version – «Біла ворона» (Aizekson, 2011: 54). One of the subchapters of this chapter is also called "Dropout" and has a complete equivalent – *відрахування*. Translators turn to generalization, emphasizing Steve Jobs' certain characteristics, distinguishing him from others by his behaviour, and that is why he is called a white crow: MADNESS, PASSION and OBSTINACY, ACCEPTANCE OF A CONSIDERED AND REASONABLE DECISION, PERFECT, BASIC, and POWERFUL LOOK AT SELF-KNOWLEDGE motivated by his FANATICISM, CREATIVE SEARCH FOR HIMSELF, etc.

The ninth chapter is titled "Going Public" (Isaacson, 2011: 105), the version of the Ukrainian

translation, accordingly, is «Відкрите Акціонерне Товариство» (Aizekson, 2011: 130). *To go public* is an idiom meaning *to make something known that was secret before* (Cambridge Dictionary, 2023). In another dictionary we find such a definition – *to become a publicly owned company by issuing shares for sale to the public* (Collins Dictionary, 2023). The fact is that «Українське відкрите акціонерне товариство» has the English equivalent *Public Limited Company*. Within lexical transformations, we note that lexeme *public* reproduces the essence of *public limited company*. In the source language we find the confirmation of this thought through the use of the construction *take public*. It undoubtedly appears synonymous with the idiom *to go public* by the definition of the Free Dictionary by Farlex (*to sell shares in a company to the general public* (The Free Dictionary by Farlex, 2023): "Less than four years later they decided it was time to take it public" (Isaacson, 2011: 105) – «Менше ніж за чотири роки по тому вони вирішили, що настав час перетворити компанію на відкрите акціонерне товариство» (Aizekson, 2011: 130). Thus, we observe that the gerundial construction in the English version is changed to a purely nominative one (*Відкрите Акціонерне Товариство*). It indicates the use of grammatical transformation (replacement of the syntactic structure of the original).

The tenth chapter of the literary biography has a double title: "THE MAC IS BORN. You Say You Want a Revolution" (Isaacson, 2011: 110). It is about the conflict between Steve Jobs and Jef Raskin over the Macintosh project, as a result of which Jobs took over the leadership of the project, which led to success: "Jef was pretty firm and stubborn, and Steve was right to take it over. The world got a better result" (Isaacson, 2011: 113). The essence of the contradictions is twofold: it is not only a purely technical and philosophical basis, but also a conflict of characters of two people. Such inconsistency, in our opinion, is reflected in the semantics of the word *revolution* – *a very important change in the way that people do things* (Cambridge Dictionary, 2023). The meanings of the lexemes *vindication, disagreements, competition, conflict, clashes of personality* enrich the semantics of *revolution* to a certain degree. The revolution began and had world recognition through Jobs' CHARISMA and CORPORATE CLOUD: "When Steve turned the Mac into a compact version of the Lisa, it made it into a computing platform instead of a consumer electronic device" (Isaacson, 2011: 114).

In the target language we have the following reproduction of the title of the chapter –

«Народження Макінтош. Революцію замовляли?» (Aizekson, 2011: 137). We observe the grammatical transformation of the replacement of a part of speech – the verbal construction *is born* is replaced by a noun *народження*; the affirmative sentence *You Say You Want a Revolution*, correspondingly, is changed by the interrogative one – *Революцію замовляли?* (replacing the syntactic structure). We believe such a question is allegedly rhetorical, on the one hand; on the other hand, it again emphasizes Steve Jobs’ contradictory character, his manner of controlling everything and believing that it is enough to just want something very much, and it will happen – to create an incredibly cool computer: “*Once again it was a clash between Raskin’s desire to keep the Mac’s price under \$1,000 and Jobs’s determination to build an insanely great machine*” (Isaacson, 2011: 112).

We return again to the source and target languages of this part of Steve Jobs’ biography. In our opinion, we are dealing with modulation (sense development) – the replacement of a word or phrase of the source language by a unit of the target language, the meaning of which is a logical consequence of the meaning of the source language. In the original version this is a verbal phrase *Want a Revolution*, the translation being – *Революцію замовляли?* In this case, the sense development becomes necessary while translating. Logical and semantic processes help to establish which semantic structure intersects with the structure of the original text – the conception of new ideas (CREATING A NEW PRODUCT), Steve’s INDEPENDENCE and INDIVIDUALITY, THE DESIRE TO BE KNOWN ALL OVER THE WORLD – TO BE A REVOLUTIONARY. Our thoughts are supported by the great historical project, which has the same title as the chapter of the biography – *You Say You Want a Revolution* (You Say You Want a Revolution, 2023). This title is also similar to the title of the Beatles’ song (Beatles, 2023) and the historical treatise (Chirof, 2023). This issue is also raised in the field of education (You say you want a revolution?, 2023).

The eleventh chapter is titled “The Reality Distortion Field” (Isaacson, 2011: 117), the Ukrainian equivalent is «Ефект Викривлення Реальності» (Aizekson, 2011: 147). We confirm that the term “The Reality Distortion Field” was “firstly used by Bud Tribble at Apple Computer in 1981, to describe company co-founder Steve Jobs’s charisma and its effects on the developers working on the Macintosh project” (Reality distortion field, 2023). Bud Tribble is Apple’s vice president of Software Technology now.

We have found only the Russian equivalent of the English one while searching the Internet – *поле*

искажения реальности. The Ukrainian equivalent in the form of *поле викривлення реальності* can be found in the article «Вибач, Джобс! Українське поле викривлення реальності» by Yu. Diuh (Diuh, 2012). This term means “the special atmosphere that Jobs created, and his team believed and did impossible things” (Diuh, 2012). “Reality Distortion Field is not a mythical thing that only a few selected people can create, it’s a state that can be trained, mainly through a highly unusual mix of skills. They, together with self-confidence and the right attitude, can create an aura around the person where the burdens of impossible and possible are going to blur. People experienced such a state during Steve Jobs’ speeches, famously known as “Stevenotes” (In The Steve Jobs’ Genius World: Reality Distortion Field, 2023).

We think translators use lexical transformation of specification. They replace a word *field*, (“an area of activity or interest” (Cambridge Dictionary, 2023)), with the broader subject-logical meaning of the source language by the word *ефект* («дія, наслідок, результат певних дій» (Efekt, 2023)) with the narrower meaning of the target language. To our mind, this is a successful replacement. In the text of the literary biography “Steve Jobs: A Biography” we find the verbal confirmation of the effectiveness of Steve Job’s reality distortion field as he was extremely affectionate of his visions and was able to affect and change other people: “*The reality distortion field was a confounding mélange of a charismatic rhetorical style, indomitable will, and eagerness to bend any fact to fit the purpose at hand,*” he said”; “*Amazingly, the reality distortion field seemed to be effective even if you were acutely aware of it. We would often discuss potential techniques for grounding it, but after a while most of us gave up, accepting it as a force of nature*” (Isaacson, 2011: 118). One more evidence one can find while “Stevenotes” being explained: “*His passion, charisma, and way of describing new functionalities had a highly convincing effect*” (In The Steve Jobs’ Genius World: Reality Distortion Field, 2023).

Conclusions. In summary, this paper argues that the translators, reproducing the titles of chapters and subchapters of the literary biography “Steve Jobs: A Biography”, find a use for lexical and grammatical transformations, among which we distinguish specification, generalization, modulation (sense development), replacement of the syntactic structure as well as a part of speech. For reasons of space of this paper we cannot outline all types of lexical and grammatical transformations being used in the target language of the titles of all forty-two chapters of the literary biography.

It will be important that future research investigates other lexical and grammatical transformations not only the titles of the chapters (subchapters) of the literary biography “Steve Jobs: A Biography”, but also separate passages of the text itself to describe the speech characteristics of S. Jobs as a metasymbolic linguistic personality.

BIBLIOGRAPHY

1. Айзексон В. Стів Джобс / пер. з англійської Н. Гербіш, Л. Крупницький, О. Кравчук, О. Третяченко-Реннер. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2012. 624 с.
2. Айзексон В. Стів Джобс / пер. з англійської Н. Гербіш, О. Кравчук, Л. Крупницький, О. Третяченко-Реннер. К. : Кириченко, 2011. 608 с.
3. Бережна М. В. Відтворення мовленнєвої характеристики персонажів (на матеріалі англійських художніх текстів та їх перекладів українською мовою). *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. V. 34 (124). С. 11–15.
4. Бережна М. В. Стів Джобс як метасимволічна сильна мовна особистість. *Філологічні трактати*. 2019. Том 11. Вип. 1. С. 15–24.
5. Дюг Ю. Вибач, Джобс! Українське поле викривлення реальності. *Блоги читачів*. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/2377/3234864-vybach-dzhobs-ukrainske-pole-vykrivlennia-realnosti> (дата звернення: 20.12.2023).
6. Ефект. *Словник української мови в 11 томах*. URL: <https://slovnuk.me/dict/sum/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82> (дата звернення: 23.12.2023).
7. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
8. Лисиченко Т. Ю. Мовленнєвий паспорт особистості як основа творення художнього образу: граматики та поетика помилок. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2017. Вип. 46. С. 107–118. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1048773>.
9. Муратова В. Ф. Феномен ідіолекту та проблема його перекладу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*. 2014. Вип. 3. С. 119–122.
10. Ребенко М. Ю. Адаптація як прийом творчої модифікації при перекладі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. Вип. 4. С. 177–180.
11. Романенко Н., Головатюк Т. Лінгвокомунікативний потенціал граматичних перекладацьких трансформацій (на прикладі української інтерпретації роману С. Кінга «Під куполом»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4 (72). С. 37–40.
12. Beatles. You Say You Want a Revolution. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BGLGzRXY5Bw> (дата звернення: 24.12.2023).
13. Book review of Walter Isaacson. URL: <https://www.scaruffi.com/politics/isaacson.html> (дата звернення: 05.01.2024).
14. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/go-public-with> (дата звернення: 29.12.2023).
15. Chiro D. You Say You Want a Revolution?: Radical Idealism and Its Tragic Consequences. URL: <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691193670/you-say-you-want-a-revolution> (дата звернення: 18.12.2023).
16. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/go-public#:~:text=1.,full%20dictionary%20entry%20for%20public> (дата звернення: 24.12.2023).
17. In The Steve Jobs' Genius World: Reality Distortion Field – Create Your Own Reality. *Play For Thoughts*. URL: <https://www.playforthoughts.com/blog/steve-jobs-reality-distortion-field> (дата звернення: 06.01.2024).
18. Isaacson W. *Steve Jobs: The Exclusive Biography*. UK : Abacus, 2015. 568 p.
19. Isaacson W. *Steve Jobs: A Biography*. URL: <https://www.studynovels.com/Book/BookDetails?bid=578> (дата звернення: 11.03.2022).
20. Reality distortion field. *Wikiwand*. URL: https://www.wikiwand.com/en/Reality_distortion_field (дата звернення: 22.12.2023).
21. The Free Dictionary by Farlex. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/take+public> (дата звернення: 22.12.2023).
22. You Say You Want a Revolution. URL: https://gougesocialstudies.weebly.com/uploads/8/8/7/9/8879749/week_1_group_c.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
23. You say you want a revolution? Transforming education and capacity building in response to global change. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1462901112002146> (дата звернення: 03.01.2024).

REFERENCES

1. Aizekson V. (2012) Stiv Dzhobs. [Steve Jobs] Per. z anhliiskoi N. Herbish, L. Krupnitskyi, O. Kravchuk, O. Tretiachenko-Renner. – Trans. from English N. Gerbish, L. Krupnitskyi, O. Kravchuk and O. Tretiachenko-Renner. Bright Star Publishing, 624. [in Ukrainian].
2. Aizekson V. (2011) Stiv Dzhobs. [Steve Jobs] Per. z anhliiskoi N. Herbish, O. Kravchuk, L. Krupnitskyi, O. Tretiachenko-Renner. – Trans. from English N. Herbish, O. Kravchuk, L. Krupnitskyi, O. Tretiachenko-Renner. Kyrychenko, 608. [in Ukrainian].
3. Berezhna M. V. (2017) Vidtvorennia movlennievoi kharakterystyky personazhiv (na materialy anhlomovnykh khudozhnikh tekstiv ta yikh perekladiv ukrainskoiu movoiu). [Ways to render character's voice (in fiction translation from English into Ukrainian)] *Science and Education a New Dimension. Philology*, 34 (124). 11–15. [in Ukrainian].

4. Berezhna M. V. (2019) Stiv Dzhobs yak metasymvolichna sylna movna osobystist. [Steve Jobs as metasymbolic strong linguistic personality] *Filolohichni traktaty – Philological Treatises*, 11(1). 15–24. [in Ukrainian].
5. Diuh Yu. (2012) Vybach, Dzhobs! Ukrainske pole vykryvleniia realnosti. [Sorry, Jobs! Ukrainian field of distortion of reality] *Blohy chytachiv – Blogs of readers*. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/2377/3234864-vybach-dzhobs-ukrainske-pole-vykryvleniia-realnosti>. [in Ukrainian].
6. Efekt (2023) [Effect] *Slovnnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. URL: <https://slovnnyk.me/dict/sum/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82>. [in Ukrainian].
7. Karaban V. I. (2004) *Pereklad anhliiskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury : Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy*. [Translation of English scientific and technical literature: Grammatical difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic problems], 576. [in Ukrainian].
8. Lysyuchenko T. Yu. (2017) *Movlennievyyi pasport osobystosti yak osnova tvorennia khudozhnogo obrazu: hramatyka ta poetyka pomylok*. [Speech Passport of the Person as a Basis for Creating an Artistic Character: Errors' Grammar and Poetics] *Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. pr. KhNPU im. H.S. Skovorody – Linguistic studies: coll. of science papers of KhNPU named after H.S. Skovoroda*, 46. 107–118. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1048773> [in Ukrainian].
9. Muratova V. F. (2014) *Fenomen idiolektu ta problema yoho perekladu*. [The phenomenon of idiolect and the problem of its translation] *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. Serii: Filolohichni nauky – Scientific notes of Nizhyn Mykola Gogol State University. Philological sciences*, 3. 119–122. [in Ukrainian].
10. Rebenko M. Yu. (2009) *Adaptatsiia yak pryiom tvorchoï modyfikatsii pry perekladi*. [Adaptation as a method of creative modification while translating] *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva – Actual problems of philology and translation studies*, 4. 177–180 [in Ukrainian].
11. Romanenko N., Holovatiuk T. (2018) *Linhvokomunikatyvnyi potentsial hramatychnykh perekladatskykh transformatsii (na prykladi ukrainskoi interpretatsii romanu S. Kingha «Pid kupolom»)*. [Linguistic and communicative potential of the grammatical translation transformations (as exemplified in the Ukrainian interpretation of S. King's novel “Under the dome”)] *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»: serii «Filolohiia» – Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, 4 (72). 37–40 [in Ukrainian].
12. Beatles. (2023) *You Say You Want a Revolution*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BGLGzRXY5Bw>
13. Book review of Walter Isaacson. (2023) URL: <https://www.scaruffi.com/politics/isaacson.html>
14. Cambridge Dictionary. (2023) URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/go-public-with> [in English].
15. Chirot D. *You Say You Want a Revolution?: Radical Idealism and Its Tragic Consequences*. (2023) URL: <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691193670/you-say-you-want-a-revolution>
16. Collins Dictionary. (2023) URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/go-public#:~:text=1.,full%20dictionary%20entry%20for%20public>
17. *In The Steve Jobs' Genius World: Reality Distortion Field – Create Your Own Reality. Play For Thoughts*. (2023) URL: <https://www.playforthoughts.com/blog/steve-jobs-reality-distortion-field>
18. Isaacson W. *Steve Jobs: The Exclusive Biography*. (2015), 568
19. Isaacson W. *Steve Jobs: A Biography*. (2011) URL: <https://www.studynovels.com/Book/BookDetails?bid=578>
20. *Reality distortion field*. (2023) URL: https://www.wikiwand.com/en/Reality_distortion_field
21. *The Free Dictionary by Farlex*. (2023) URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/take+public>
22. *You Say You Want a Revolution*. (2023) URL: https://gougesocialstudies.weebly.com/uploads/8/8/7/9/8879749/week_1_group_c.pdf
23. *You say you want a revolution? Transforming education and capacity building in response to global change*. (2023) URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1462901112002146>

УДК 37.016:811.161.2:371.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-29>

Андрій ГОМОН,

orcid.org/0000-0002-7280-9402

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) *alpasador7@gmail.com*

Любов ТЕРЕЩЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7368-9393

доцент кафедри української мови

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) *tereshchenkolubov@ukr.net*

Світлана ЧЕБОТАРЬОВА,

orcid.org/0009-0008-9511-4380

викладач вищої категорії,

викладач української мови та літератури

Київського енергетичного фахового коледжу

(Київ, Україна) *svetlana.colliege@gmail.com*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню новаторських підходів до викладання української мови в закладах освіти України. Актуальність дослідження зумовлена змінами в суспільстві, технологічним розвитком та глобалізацією, які ставлять перед освітою завдання адаптації та вдосконалення методик навчання.

Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем, пов'язаних із впровадженням новаторських підходів до методики викладання української мови в закладах освіти України. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено сутність поняття «інновації» в контексті освіти; проаналізовано традиційні та інноваційні підходи до методики навчання української мови; окреслено проблеми впровадження інноваційних підходів в закладах освіти нашої держави та запропоновано шляхи їх вирішення. В ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що традиційні методи навчання довели свою ефективність, однак сучасний освітній ландшафт вимагає інтеграції інноваційних підходів до методики навчання української мови, які включають інтерактивний метод навчання, метод рольових ігор, ігрових технологій, проєктного, синхронного та асинхронного навчання, застосування сучасних технічних засобів, інтернет-ресурсів та онлайн-платформ. Заклади освіти України поступово впроваджують новітні методики викладання української мови, проте цей процес стикається з низкою перешкод. Серед них – недостатня підготовка викладачів, небажання впроваджувати інноваційні методики викладання, обмеженість технологічних ресурсів, брак чітких методичних рекомендацій для викладачів щодо впровадження ефективних інноваційних підходів, а також обмеженість фінансових ресурсів. Вирішення цих проблем потребує цілеспрямованих ініціатив, що включають підготовку викладачів, створення сприятливої атмосфери для сприйняття змін, розширення технологічних можливостей, надання чітких рекомендацій щодо інноваційних практик та виділення фінансової підтримки для сприяння впровадженню новітніх методик викладання.

Практичне значення дослідження полягає в наданні вчителям та іншим педагогічним працівникам, що займаються викладанням української мови, інформації щодо ефективних інноваційних методик викладання, які сприятимуть поліпшенню якості навчання.

Ключові слова: інновація, методики навчання, українська мова, інтерактивні методи викладання, проєктне навчання.

Andrii HOMON,

orcid.org/0000-0002-7280-9402

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

(Kharkiv, Ukraine) alpasador7@gmail.com

Liubov TERESHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-7368-9393

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

(Kharkiv, Ukraine) tereshchenkolubov@ukr.net

Svitlana CHEBOTAROVA,

orcid.org/0009-0008-9511-4380

Lecturer of Ukrainian Language and Literature of the Highest Category

Kyiv Energy Professional College

(Kyiv, Ukraine) svetlana.colliege@gmail.com

INNOVATIVE APPROACHES TO THE METHODOLOGY OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the study of innovative approaches to teaching the Ukrainian language in Ukrainian educational institutions. The relevance of the study is due to changes in society, technological development and globalization, which pose the task of adapting and improving teaching methods to education.

The purpose of the article is to develop ways to solve the problems associated with the introduction of innovative approaches to the methodology of teaching the Ukrainian language in Ukrainian educational institutions. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the essence of the concept of «innovation» in the context of education was defined; traditional and innovative approaches to the methods of teaching the Ukrainian language were analyzed; the problems of introducing innovative approaches in educational institutions of our country were outlined and ways to solve them were proposed. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study found that traditional teaching methods have proven to be effective, but the modern educational landscape requires the integration of innovative approaches to teaching the Ukrainian language, including interactive teaching methods, role-playing, game technologies, project-based, synchronous and asynchronous learning, the use of modern technical means, Internet resources and online platforms. Ukrainian educational institutions are gradually introducing the latest methods of teaching the Ukrainian language, but this process faces a number of obstacles. These include insufficient training of teachers, unwillingness to introduce innovative teaching methods, limited technological resources, lack of clear methodological guidelines for teachers on how to implement effective innovative approaches, and limited financial resources. Solving these problems requires targeted initiatives, including training teachers, creating a favorable atmosphere for accepting change, expanding technological capabilities, providing clear guidelines for innovative practices, and allocating financial support to promote the introduction of new teaching methods.

The practical significance of the study is to provide teachers and other pedagogical staff involved in teaching the Ukrainian language with information on effective innovative teaching methods that will improve the quality of learning.

Key words: *innovation, teaching methods, Ukrainian language, interactive teaching methods, project-based learning.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства позначений зусиллями, спрямованими на підвищення стандартів освіти в Україні, приведення їх у відповідність до стандартів розвинених країн світу. Конституційне визнання української мови державною, як це сформульовано в Конституції України, відіграє ключову роль у посиленні її значення в різних сферах життя українського суспільства. Окрім того, що українська мова є засобом вираження для органів державної влади, вона пронизує державні справи, резонує через радіо та телебачення,

знаходить вираження в літературі, сприяє науковому дискурсу та слугує основним засобом викладання в закладах освіти. Крім того, вона є важливим інструментом спілкування між людьми як у виробничій, так і в культурній сферах.

У цьому динамічному та мінливому мовному ландшафті стає дедалі очевиднішим, що традиційні методики викладання української мови можуть не повністю відповідати сучасним потребам здобувачів освіти. Враховуючи зростаючу важливість української мови в різних сферах суспільного життя, існує нагальна потреба в інноваційних підходах до

методики її викладання, що відповідають сучасній освіті та технологічним досягненням. Інноваційні підходи повинні використовувати технології, включати інтерактивні та практичні методи, а також адаптуватися до різних стилів навчання.

Оскільки значення української мови продовжує зростати в різних сферах життя суспільства, впровадження інноваційних підходів до методики викладання стає нагальною потребою. Такий перехід не лише забезпечує збереження культурної та історичної цінності мови, а й надає здобувачам освіти навички, необхідні для того, щоб орієнтуватися в складнощах сучасного світу. Сприяючи динамічній та ефективній мовній освіті, Україна може ще більше зміцнити свою культурну ідентичність, сприяти мовному розмаїттю та зробити внесок у загальний розвиток як національного, так і міжнародного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Велика кількість праць науковців, таких як Артикуца Н., Бусел В. Т. та Грубіч Д. Ю., присвячена розгляду сутності інноваційних методик навчання української мови та їх ролі в освіті. Дослідженням традиційних та інноваційних підходів до методики навчання української мови займалися Дівакова І. І., Зайцева В. В., Яремчук Н. С., Карпенко В. М., Кучерук О. А., Лазаренко С., Пікулицька Л. В. та Байдак Л. І. Незважаючи на велику кількість проведених досліджень, питання щодо впливу інновацій на ефективність викладання української мови залишається недостатньо розкритим. Це викликає необхідність подальших наукових розвідок та уточнень щодо повноцінного розуміння цього питання в контексті сучасної освіти.

Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем, пов'язаних із впровадженням новаторських підходів до методики викладання української мови в закладах вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж заглибитися у розкриття теми дослідження, необхідно з'ясувати сутність поняття «інновації». Відповідно до положень Закону України «Про інноваційну діяльність», інновації – це новостворені або вдосконалені передові технології, продукція або послуги. Законодавча база також розширює визначення інновацій, включаючи до них організаційно-технічні рішення різного роду, зокрема у сфері виробництва, управління, торгівлі або в будь-якій іншій сфері, за умови, що вони істотно поліпшують структуру та якість виробництва та/або соціальної сфери. (Про інноваційну діяльність, 2002).

У Великому тлумачному словнику «інновація» тлумачиться як нововведення та як комплекс захо-

дів, направлених на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів тощо (Бусел, 2005: 506).

Грубіч Д. Ю. сформулював сутність поняття «інновації» в контексті освіти. Науковець розуміє під інноваціями актуальні, значущі та системні нововведення, які виникають на основі різноманітних ініціатив. Зазначені нововведення є перспективними для еволюції освіти та позитивно впливають на неї. На його думку, інноваційна освітня діяльність характеризується процесами створення, поширення та використання нових інструментів у галузі педагогіки та наукових досліджень. Вона розглядається як процес, що передбачає створення, розповсюдження та використання нових інструментів (інновацій) для вирішення педагогічних проблем, які в минулому вирішувалися іншими способами (Грубіч, 2011: 34–39). В свою чергу, Артикуца Н. розглядає «інновації» в освіті як нові перспективні тенденції, процеси та підходи у її розвитку. На її думку, цей розвиток базується на поєднанні наукової та освітньої діяльності, теорії та практики, інтеграції та диференціації сучасних знань. Основна увага приділяється модернізації та підвищенню якості й ефективності сучасного освітнього процесу (Артикуца 2017: 3–26).

Похідний від «інновація» є термін «інноваційний», який в науково-педагогічній та методичній літературі широко використовується у термінологічних словосполученнях, таких як «інноваційний метод», «інноваційні технології», «інноваційний підхід», «інноваційна методика».

В цьому контексті, категорія інноваційні підходи до навчання української мови є багатогранною і охоплює всі нові й ефективні методи викладання, спрямовані на інтенсифікацію та модернізацію навчального процесу, розвиток творчості та особистісного потенціалу учасників освітнього процесу.

В українських закладах вищої освіти традиційні методи відіграють ключову роль у викладанні української мови, забезпечуючи міцний фундамент для її засвоєння (табл. 1).

Хоча зазначені традиційні методи довели свою ефективність, сучасний освітній ландшафт вимагає інтеграції інноваційних підходів до методики навчання української мови.

Інноваційні підходи до методики навчання української мови можуть включати:

- *інтерактивні методи викладання*, котрі акцентують увагу на взаємодії між викладачами та здобувачами освіти, сприяючи активному залученню до навчання. Вони можуть включати такі форми, як

Традиційні методи викладання української мови (Кучерук, 2010: 246–253)

Методи	Практичне застосування
Усний виклад матеріалу	Викладач використовує усні засоби подання інформації, які можуть включати лекції, розповіді, пояснення правил граматики тощо. Усний виклад є одним з традиційних методів і займає ключову роль у передачі основних знань.
Бесіда	Включає в себе взаємодію між викладачами та здобувачами освіти. Бесіда може стосуватися тем, вивчених на занятті, або спрямовуватися на розвиток мовленнєвих навичок. Вона розвиває здатність виражати власні думки та слухати інших.
Спостереження за мовою	Заохочує спостерігати та аналізувати мову в реальних життєвих контекстах. Цей метод може включати аналіз текстів, промов чи медіа українською мовою, щоб розвинути глибше розуміння мовних нюансів, культурних елементів та ефективних комунікативних стратегій.
Робота з підручником	Підручники є важливим ресурсом для вивчення української мови. Вони містять структуровані заняття, вправи та пояснення граматичних правил. Здобувачі освіти виконують вправи та завдання з підручника з метою поглиблення розуміння письмової та усної форм мови.
Метод вправ	Спрямований на закріплення та вдосконалення знань за допомогою різноманітних вправ. Це можуть бути вправи на граматику, лексику, читання, аудіювання, письмо та усне висловлювання. Метод вправ акцентує увагу на практичному застосуванні знань.
Метод програмованого навчання	Передбачає використання систематизованого плану навчання, де матеріал розкладено на логічні блоки. Здобувачі освіти можуть самостійно працювати з навчальним матеріалом, виконуючи завдання на кожному етапі. Цей метод сприяє індивідуалізації навчання, дозволяючи власним темпом оволодівати мовними навичками та отримувати зворотний зв'язок щодо свого прогресу.

Примітка: систематизовано авторами

«Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Обмін думками», «Вилучи зайве», «Роз'єднай слова», «Інтерв'ю», «Гронування», «Заверши фразу», «Прогноз погоди», «Асоціації», «Комплімент», «Зміна співрозмовника», «Алфавіт», «Хвилина розмови» та інші (Дівакова, 2009: 23–27);

- *метод рольових ігор*, який є інноваційним підходом у викладанні, що допомагає розвивати пізнавальний інтерес та активізувати розумову діяльність. Участь у різноманітних іграх, таких як «Розмова у вагоні» чи «У таксі», допомагає не лише засвоювати новий матеріал, а й розвиває соціальні та комунікативні навички. Цей підхід створює іммерсивне навчальне середовище, де здобувачі освіти можуть застосовувати свої знання в практичних сценаріях, що сприяє більш ефективному вивченню мови (Пікулицька, Байдак, 2016);

- *застосування сучасних технічних засобів*, таких як комп'ютери, мультимедійні презентації та мобільні додатки, для покращення процесу вивчення. Наприклад, використання відео та аудіофрагментів у презентаціях для наочності та легкості засвоєння матеріалу (Зайцева, Яремчук, 2021: 87–92);

- *метод ігрових технологій*, котрий передбачає використання елементів гри для залучення здобувачів освіти та створення захоплюючих занять. Наприклад, гра-кросворд для закріплення нових

слів чи використання мовних ігор для вивчення граматичних правил (Лазаренко, 2022: 571–572);

- *інтернет-ресурси та онлайн-платформи*, які можна використовувати для самостійного вивчення української мови. Прикладами таких інтернет-ресурсів та платформ є Національна платформа з вивчення української мови Міністерства культури та інформаційної політики України, Мовна майстерня «Слово на нОво», Курс «Українська за 27 уроків», Мінікурс з української мови на SWEET.TV, Безкоштовні курси української мови – YouTube, Тренажер з правопису української мови, Платформа для вивчення мов Duolingo тощо (Онлайн ресурси, 2023);

- *метод проєктного навчання*, який передбачає залучення здобувачів освіти до створення власних проєктів, що розвиває їхні творчі та дослідницькі навички. Наприклад, створення проєкту «Моя Українська Міні-Енциклопедія» для дослідження та презентації аспектів мови та культури (Карпенко, 2023);

- *методи синхронного та асинхронного навчання*, які адаптовані до індивідуальних потреб та розкладів здобувачів освіти. Синхронні заняття, як правило, відбуваються у формі вебінарів, де учасники взаємодіють із викладачем та одне з одним, створюючи активне навчальне середовище. Асинхронне навчання, натомість,

дозволяє вивчати матеріал у власному темпі, використовуючи відеолекції та інші ресурси в зручний для них час (Карпенко, 2023).

Таким чином, традиційні методи є фундаментальними у викладанні української мови, пропонуючи структуроване навчання та розвиток навичок. Однак для задоволення різноманітних потреб здобувачів освіти та підвищення ефективності викладання української мови необхідне гармонійне поєднання традиційних та інноваційних підходів до методики навчання. Завдяки застосуванню інновацій студенти не лише набувають лінгвістичних знань, а й розвивають практичні навички спілкування в сучасному світі. Синергія між традиціями та інноваціями створює комплексне та адаптивне середовище для вивчення мови. Однак на сьогоднішній день впровадження інноваційних підходів до методики вивчення української мови в закладах вищої освіти України ускладнюється низкою проблем, таких як:

- *недостатня підготовка педагогів*, які можуть не мати необхідних знань та навичок для ефективного впровадження інноваційних методів навчання через прогалини в їхньому професійному розвитку;
- *опір переходу до інноваційних методів* педагогів, здобувачів освіти, який вони можуть чинити, віддаючи перевагу звичним традиційним підходам та розглядаючи інновації як непотрібні або складні;
- *обмежена технологічна інфраструктура*, котра може перешкоджати впровадженню інноваційних та технологічно залежних методів навчання;
- *відсутність чітких інструкцій для педагогів* щодо впровадження ефективних інноваційних підходів, що призводить до невпевненості та нерішучості;
- *відсутність фінансових ресурсів*, яка може обмежувати доступність сучасних засобів

навчання та технологій, що перешкоджає впровадженню інноваційних методів.

Вирішення зазначених проблем вимагає цілеспрямованих зусиль у підготовці викладачів, створенні сприятливого середовища для прийняття змін, удосконаленні технологічної інфраструктури, наданні чітких рекомендацій щодо інновацій та виділенні фінансових ресурсів для сприяння інтеграції інноваційних методів викладання в українські заклади освіти.

Висновки. Хоча традиційні методи викладання продемонстрували свою ефективність, освітній ландшафт, що змінюється, вимагає впровадження інноваційних підходів до методики навчання української мови. Такі підходи включають в себе використання інтерактивних методів навчання, впровадження рольових ігор, використання ігрових технологій, впровадження проєктного навчання, а також синхронного та асинхронного навчання. Крім того, використання сучасних технічних засобів, інтернет-ресурсів та онлайн-платформ має вирішальне значення для того, щоб йти в ногу з сучасними освітніми вимогами. Хоча українські заклади освіти поступово впроваджують ці передові методики навчання, вони стикаються з такими проблемами, як недостатня підготовка викладачів, опір інноваційним методам, обмеженість технологічних ресурсів, відсутність чітких методичних рекомендацій та фінансові обмеження. Подолання цих перешкод вимагає цілеспрямованих ініціатив, включаючи підготовку педагогів, створення сприятливого середовища для змін, зміцнення технологічної інфраструктури, надання рекомендацій щодо інноваційних практик і виділення фінансової підтримки для сприяння інтеграції нових методів викладання. Практичне значення цього дослідження полягає в наданні викладачам української мови інформації про ефективні інноваційні методи викладання, що сприятиме підвищенню загальної якості освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. Інноваційні технології у вищій юридичній освіті: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії 25-28 трав. 2005 р. Київ: СтилоС, 2005. С. 3-26.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Грубіч Д. Ю. Педагогічні інновації в освіті: поняття та сутність. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 40 (1). С. 34-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_40%281%29_8
4. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання. Тернопіль: Мандрівець, 2009. С. 23-27.
5. Зайцева В. В., Яремчук Н. С. Технічні засоби навчання української мови. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2012. Вип. 81. С. 87-92. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.19>
6. Карпенко В. М. Використання методу проєктів на уроках української мови та літератури. Справи Сімейні. 2023. URL: <https://familytimes.com.ua/osvita/vykorystannya-metodu-proektiv-na-urokakh>
7. Кучерук О. А. Методи навчання мови в українському педагогічному дискурсі. Вісник Львівського університету. 2010. Вип. 50. С. 246-253.
8. Лазаренко С. Ігрові методи та технології у процесі викладання української мови як іноземної. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 51. С. 570-574. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-86>

9. Онлайн-ресурси з вивчення української мови. Gov.ua. 2023. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/onlain-resursy-tablytsia>
10. Пікулицька, Л. В., Байдак, Л. І. Рольова гра як один із методів оптимізації викладання української мови як іноземної. Сумський національний аграрний університет, 2016
11. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV. ВВР. 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
12. Які методи й техніки використовуються на курсах української мови за кордоном. Optima School. 2023. URL: <https://optima.school/blog/what-methods-and-techniques-are-used-in-Ukrainian-language-courses-abroad#content2>

REFERENCES

1. Artykutsa N. V. (2005). Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u vyshchii yurydychnii osviti [Innovative methods of teaching disciplines in higher legal education]. Innovatsiini tekhnolohii u vyshchii yurydychnii osviti: materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf., prysviachenoї 390-richchiu z dnia zasnuvannia Kyivskoi bratskoi shkoly - predtechii Kyievo-Mohylianskoї akademii 25-28 trav. Kyiv: Stylos, 3-26. [in Ukrainian].
2. Busel V. T. (2005). Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoї ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: Perun, 1728 [in Ukrainian].
3. Divakova I. I. (2009). Interaktyvni tekhnolohii navchannia [Interactive learning technologies]. Ternopil: Mandrivets, 23-27 [in Ukrainian].
4. Hrubich D. Yu. (2011). Pedagogichni innovatsii v osviti: poniattia ta sutnist [Pedagogical innovations in education: concept and essence]. Pedagogika ta psykhologhiia, 40 (1), 34-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_ped_2011_40%281%29_8 [in Ukrainian].
5. Iaki metody y tekhniky vykorystovuiutsia na kursakh ukrainskoi movy za kordonom. (2023). [What methods and techniques are used in Ukrainian language courses abroad]. URL: <https://optima.school/blog/what-methods-and-techniques-are-used-in-Ukrainian-language-courses-abroad#content2> [in Ukrainian].
6. Karpenko V. M. (2023). Vykorystannia metodu proektiv na urokakh ukrainskoi movy ta literatury [Using the project method in lessons of Ukrainian language and literature]. URL: <https://familytimes.com.ua/osvita/vykorystannya-metodu-proektiv-na-urokakh> [in Ukrainian].
7. Kucheruk O. A. (2010). Metody navchannia movy v ukrainskomu pedagogichnomu dyskursi [Language teaching methods in the Ukrainian pedagogical discourse]. Visnyk Lvivskoho universytetu, 50, 246-253 [in Ukrainian].
8. Lazarenko S. (2022). Ihrovi metody ta tekhnolohii u protsesi vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Game methods and technologies in the process of teaching the Ukrainian language as a foreign language]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 51, 570-574. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-86> [in Ukrainian].
9. Onlain-resursy z vyvchennia ukrainskoi movy. (2023). [Online resources for learning the Ukrainian language]. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/onlain-resursy-tablytsia> [in Ukrainian].
10. Pikulytska, L. V., Baidak, L. I. (2016). Rolova hra yak odyin iz metodiv optymizatsii vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Role-playing as one of the methods of optimizing the teaching of the Ukrainian language as a foreign language]. Sumskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet [in Ukrainian].
11. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2002 roku № 40-IV. (2022). [On innovative activity: Law of Ukraine dated July 4, 2002 No. 40-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].
12. Zaitseva V. V., Yaremchuk N. S. (2012). Tekhnichni zasoby navchannia ukrainskoi movy [Technical means of teaching the Ukrainian language]. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy, 81, 87-92. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.19> [in Ukrainian].

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-30>**Андрій ГУРДУЗ,***orcid.org/0000-0001-8474-3773*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) *gurdai@ukr.net*

РОМАН СВІТЛАНИ ТАРАТОРИНОЇ «ЛАЗАРУС» НА ФЕНТЕЗІЙНОМУ ТЛІ 2000–2020 РР.

Якісне зростання сучасного українського фентезі зумовлює його вплив на зональному рівні й визнання – на світовому. Продуктивність вітчизняних фентезійників, які дебютували в 2010-і рр., найвища, їх відрізняє нове мистецьке мислення, тісно пов'язане з суспільно-політичним контекстом, нівельований вплив класичного західного метажанрового канону, а отже, просування національно значимих імперативів. У статті вперше визначено специфіку міфопоетики роману «Лазарус» С. Тараторіної на фентезійному тлі XXI ст. Цей сучасний український текст є показовим стосовно оновленої парадигми метажанру і заслуговує на комплексне вивчення в руслі актуальної проблематики. Ключовими завданнями є висвітлення ступеня реалізації в романі рис чинної фентезійної парадигми; виявлення в «Лазарусі» особливостей утілення мешап-концепції та оригінальності філософсько-психологічного комплексу Лазаря.

У спробі альтернативно історичної «реконструкції» Києва початку XX ст. як осередку співіснування людей і нелюдей письменниця поєднує постаті слов'янського та власне давньоукраїнського язичництва, західних міфологій і біблійного світу. На тлі загостреної нині проблематики ідентифікації актуальним є меседж С. Тараторіної про вторинність біологічного фактору стосовно того, як особистість позиціонує себе. Не менш важливим імперативом є необхідність прийняти тіньовий бік своєї особистості. Образ слідчого Тюрина в романі органічний концепції героя фентезі XXI ст., який так чи інакше має відношення до (сюжетного) зла у протистоянні йому. Текстуально «Лазарус» відповідає метажанровій трансформації перших десятиліть XXI ст.: утвердженню парадигми «добро – (умовно) нейтральна змінна – зло», а також реалізує художні похідні цієї метаморфози – пріоритет концептів рівноваги, межі, взаємну деміфологізацію втілень сил добра і зла. Сюжет класичного мешапу тут – навала «коців» у Києві синонімічний ідеям перших мешап-романів, але в українському творі ці перипетії зміщені на другий план та ускладнені.

Роман «Лазарус» С. Тараторіної є художнім прецедентом у вітчизняній літературі, який відображає трансформацію фентезійного роману перших десятиліть XXI ст. і репрезентує осучаснений та відповідно аранжований власне український фольклорно-міфологічний компонент. Власне художньо новим у творі є, в першу чергу, синтетичний характер міфопоетичної комбінаторики, хоча алегоризм письменниці часом балансує на межі етично можливого.

Ключові слова: фентезі, парадигма, тенденція, міфотворчість, мешап-проза, трансформація.

Andrii GURDUZ,*orcid.org/0000-0001-8474-3773*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

(Mykolaiv, Ukraine) *gurdai@ukr.net*

SVITLANA TARATORINA'S NOVEL "LAZARUS" ON A FANTASY BACKGROUND OF 2000–2020S

The qualitative growth of modern Ukrainian fantasy determines its influence at the zonal level and its recognition at the world level. The productivity of national fantasy artists who debuted in the 2010s is the highest, they are distinguished by a new artistic thinking closely related to the socio-political context, the leveled influence of the classical Western metagenre canon, and therefore, they tend to the promotion of nationally significant imperatives. In our article the specifics of the mythopoetics of the novel "Lazarus" by S. Taratorina against the fantasy background of the XXI century are defined for the first time. This modern Ukrainian text is indicative of the updated paradigm of the metagenre and deserves a comprehensive study in line with current problems. So, our key tasks are to qualify the degree of realization in this novel of the features of the current fantasy paradigm; to identify in "Lazarus" the peculiarities of the realization of the mash-up concept and the originality of the philosophical and psychological complex of Lazarus.

In an attempt at an alternative historical “reconstruction” of Kyiv at the beginning of the XX century as a center of coexistence of humans and non-humans, the writer combines the figures of Slavic and actually ancient Ukrainian paganism, Western mythologies and the biblical world. Against the background of the currently aggravated identification problem, S. Taratorina’s message about the secondary nature of the biological factor in relation to how a person positions himself is relevant. An equally important imperative is the need to accept the shadow side of one’s personality. The image of the investigator Tiurny in the novel is organic to the concept of a XXI-century fantasy hero, which in one way or another is related to (plot) evil in confronting it. Textually, “Lazarus” corresponds to the metagenre transformation of the first decades of the XXI century: the establishment of the paradigm “good - (conditionally) neutral variable – evil”, and also realizes the artistic derivatives of this metamorphosis – the priority of the concepts of balance, boundary, and of mutual demythologizing of the embodiments of the forces of good and evil. The plot of the classic mash-up here – the rush of “Koshcheis” in Kyiv is synonymous with the ideas of the first mash-up novels, but in the Ukrainian artistic work these events are relegated to the background and are complicated.

The novel “Lazarus” by S. Taratorina is an artistic precedent in national literature that reflects the transformation of the fantasy novel of the first decades of the XXI century and represents a modernized and accordingly arranged Ukrainian folklore-mythological component. Actually, what is artistically new in this novel is, first of all, the synthetic nature of mythopoetic combinatorics, although the writer’s allegorism sometimes balances on the border of ethically possible.

Key words: *fantasy, paradigm, tendency, myth-making, mashup-prose, transformation.*

Постановка проблеми. Радикальні зміни у фентезійному метажанрі ХХІ ст. висхідна інтенсивність оновлення його, значною мірою, експериментального корпусу з безпосередньою рецепцією соціокультурних порухів зумовлюють відносну свободу митця і небувалий розквіт субжанрового спектру. Водночас трансформований на рівні базового конфлікту фентезійний канон проявляється послідовно, позначається в національних сегментах і, діалогізуючи з їхніми внутрішніми художніми ініціативами, переосмислює такі національні варіанти вже як явища зворотної рецепції (у глобальному плані) та вторинної рецепції (у сенсі впливу всередині зональних чи регіональних літературних систем). Якісне зростання сучасного українського фентезі зумовлює його вплив на зональному рівні й визнання – на світовому (М. і С. Дяченків, Г. Л. Олді, Я. Катерж, Д. Корній, М. Ряполової й ін.). Формальна і мистецька продуктивність вітчизняних фентезійників, які дебютували в 2010-і рр., найвища, їх відрізняє нове мистецьке мислення, тісно пов’язане з суспільно-політичним контекстом, значно нівельований вплив класичного західного метажанрового канону, а отже, активне просування націєзначущих і націєтворчих імперативів, зокрема з оперттям на образи і мотиви національної міфології чи/і фольклору. Водночас ступінь дослідженості текстів молодших фентезійників занижений, розвідки носять частіше спорадичний характер (В. Гранецької, Н. Довгопол, А. Рогашко, М. Ряполової, С. Тараторіної й ін.) або відсутні (Я. Катерж, А. Закордонця, А. Багряної та ін.). Системний компаративний аналіз вагомій частини українського фентезі 2010–2020 рр. із погляду національного міфотворчого коду здійснено нами (Гурдуз, 2023).

Серед помітних творів 2010-х рр. виділяється роман Світлани Тараторіної «Лазарус»

(2018), художня тканина якого сформована за джойсівським типом міфотворчості і відповідає принципу побудови мультифентезійних світів. Отримавши відзнаку «ЛітАкценту» як краща прозова книга 2018 р. (Тараторіна, 2018/2019: 112) і визначення авторки як «темне міське фентезі з елементами детективу», «некропанк» (Тараторіна, 2018/2019: 114), роман, однак, не був уведений до системних праць із проблем розвитку сучасного фентезі і, зокрема, не згадується в масштабному дослідженні А. Аністратенко з сучасної української і зарубіжної альтернативної історії, маючи всі прикмети цього субжанру (у трактуванні дослідниці – метажанру (Аністратенко, 2020: 22)). Хоча як помітний український текст переломної для розвитку фентезійного мистецтва доби «Лазарус» є показовим стосовно оновленої парадигми метажанру перших десятиліть ХХІ ст., а отже, заслуговує на комплексне вивчення в руслі актуальної проблематики.

Аналіз досліджень. Роман «Лазарус» С. Тараторіної отримав декілька помітних, але переважно емоційно-оцінних відгуків (у першу чергу, В. Аренева (Тараторіна, 2018: 3–4) та Ії Новицької (Новицька, 2018/2019)), а також аспектну і дещо поверхову спробу огляду його міфологічної основи, сконцентровану на основних джерелах переосмислених С. Тараторіною образів (Ніколаєнко, Миронюк, 2021). Положення В. Аренева про чи не першість цього роману в українському фентезі, коли поєднано історичний колорит «місця дії, фантастичного припущення й теми» (Тараторіна, 2018: 3) (нижче в передмові критик асоціює твір уже з фантастикою (Тараторіна, 2018: 4)), не вповні справедливе, адже перед «Лазарусом» і також на основі мешап-технології Я. Бакалець і Я. Яріш видають «Із сьомого дна» (2010), позитивно оцінений вітчизняним фахівцем (О. Почап-

ська-Красуцькою, Т. Хом'як, О. Іващенко), а в один рік із дебютом С. Тараторіної виходять концептуально близькі «Не люди, люди, нелюди» (2018) Н. Ліщинської. Широкий спектр використаних С. Тараторіною міфопоетичних прийомів і засобів зумовив поспішний висновок В. Ніколаєнко і Л. Миронюк про авторський міф у романі (Ніколаєнко, Миронюк, 2021: 101, 103), для чого немає підстав, тим більше з огляду на не помічену поки мешапівську природу твору.

Мета статті – вперше визначити специфіку міфопоетики роману «Лазарус» на українському і зарубіжному фентезійному тлі перших десятиліть ХХІ ст. Ключовими завданнями при цьому бачимо висвітлення: а) ступеня реалізації в романі С. Тараторіної рис чинної фентезійної парадигми; б) особливостей утілення мешап-концепції та в) оригінальності філософсько-психологічного комплексу Лазаря в романі.

Виклад основного матеріалу. Мультифентезійний часопростір «Лазаруса» сформований не в традиції підкреслення особливостей обігранних традиційних образів та їх атрибутивних міфічних і легендарних світів (як у поттеріані Дж. К. Ролінг, «Месниках» («The Avengers», США, 2012–2019) реж. Дж. Відона та Е. і Дж. Руссо тощо), а з інтенційним наближенням зображених персонажів до спільної художньої атмосфери (на зразок «Хронік Нарнії» К. С. Льюїса). У спробі альтернативно історичної «реконструкції» Києва початку ХХ ст. як осередку легального співіснування людей і «людиноподібних» поєднано постаті слов'янського та власне давньоукраїнського язичництва (русалки, водяники, перелесники, злидні, перевертні; чугайстри тощо), західних міфологій, зокрема неоміфологій (зомбі – в описовій репрезентації; Франкенштейн та ін.) і біблійного світу (комплекс Лазаря, образи херувимів (Тараторіна, 2018: 47, 75, 101, 309), Ноевого ковчегу (Тараторіна, 2018: 359) та ін.). Відомо ж, що оригінальність творів, виконаних за принципом мультифентезійного комбінування, оцінюється не тільки з погляду незвичайності переосмислення залучених легендарно-міфологічних образів і мотивів, але й щодо загальної художньої (міфотворчої) стратегії тексту, у процесі реалізації якої можуть формуватися характерні для фантастико-фентезійного корпусу нові сюжетно-образні конструкції. Парадоксальний синкретизм біблійного і язичницького компонентів у сучасному фентезі вельми популярний (зокрема, у християнському субжанрі), але незвичайність концепції С. Тараторіної полягає в тому, що заявлений як провідний біблійний складник отримує в результаті сюжет-

ного розвитку слабку позицію і залишається емблематичним. Більш звичними поки є тексти, де залучений біблійний компонент відіграє вирішальну роль хоча б у наближенні до фіналу, наприклад, як у «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» («Jonathan Strange & Mr. Norrell», 2004) С. Кларк.

Винесена в назву роману української письменниці відіменна форма, до слова, свідчить про перебування твору в руслі популярної тенденції останніх десятиліть, адже фіксуємо хвилю однойменних текстів, у першу чергу фантастико-фентезійних: «Дитина Лазаря» («The Lazarus Child», 1999) Р. Моусона, «Пробудження Лазаря» («Waking Lazarus», 2007) Т. Л. Хайнса, «Люди Лазаря» («The Lazarus Men», 2016) К. В. Фрида, «Лазар» («Lazarus», 2021) Л. Кеплера, а також фільмів: «Проект «Лазар» («The Lazarus Project» (США, 2008) реж. Д. Гленна, «Нотатки Лазаря» («The Lazarus Papers» (США, 2010) реж. Дж. Хандлі і Д. Зіриллі; «Ефект Лазаря» («The Lazarus Effect» (США, 2015) реж. Д. Гелба та ін.; назвемо і поширене з 2010 рр. віртуальне кроссередовище для розроблення комп'ютерних додатків «Lazarus». Письменницьке рішення асоціативно поєднати концепти Лазаря і зомбі – ожилого мерця підключає до означеного біблійного компонента шар популярної масової культури, де зомбі-бум 2010 рр., зокрема в субжанрі мешапу, конкурує за поширеність з вампіріадою. Підкреслимо, що реалізований у С. Тараторіної (з залученням проміжної ланки – постаті професора Гальванеску) логічний інтерпретаційний кластер «Лазар – Франкенштейн – зомбі» наближається до раніше обґрунтованої А. Нямцу послідовності «Лазар – Дракула – Франкенштейн» (див.: Гурдуз, 2023: 64). Фінальною іпостассю заголовного Лазаруса, котра поєднає риси біблійного Лазаря, творіння Франкенштейна (Тараторіна, 2018: 106) і зомбі, стає вбитий і «відживлений» (Тараторіна, 2018: 190) сищик змалюваної імперії – підполковник Олександр Тюрін, який розслідує вбивство підлітка Ющинського в багаторасовому альтернативному Києві 1913 р. Слов'янський аналог образу зомбі – кощів наближено до франкенштейнівського за посередництвом фентезійно альтернативного опису досліду вченого: «Не виключено, що кощі – наслідок самодурства чаклуна-невдахи, який вирішив експериментувати з закляттями відживлення» (Тараторіна, 2018: 106).

Зосередженість на пов'язаних з історією Лазаря проблемах формує в романі семантично розгалужений філософсько-психологічний комплекс Лазаря,

функційно співвідносний, наприклад, із комплексом Мінотавра в «Гені» («Gene», 2005) С. Павлоу. За типом суміщення детективної інтриги й фентезійного аранжування «Лазарус» близький ранішій «Обителі героїв» (2005) Г. Л. Олді, хоча за рівнем ігрової історичної стилізації стоїть вище, а іронічний складник у ньому використаний значно економніше й нагадує тональність А. Сапковського. Залученість до роботи з проявами ірраціонального спеціальних детективів чи поліцейських органів у міському чи й гумористичному фентезі кінця ХХ – ХХІ ст. стала загальним місцем, як і ідея «державного» ліцензування видів нежиті для права їх проживання в тих чи інших місцях, частіше – поряд з людьми.

Контекстний аналіз дозволяє кваліфікувати як відносно нові не численні сюжетні рішення в «Лазарусі» (переважно відомі з попереднього досвіду метажанру, з яким С. Тараторіна чудово обізнана (Тараторіна, 2018/2019: 112), а швидше їх комбінації. Сказане стосується, наприклад, одного з провідних у творі мотиву повернення, пов'язаного, перш за все, з пам'яттю персонажів-нелюдей про їхню надію – легендарного Змія, переможеного людьми, але такого, що з поверненням «звільнить нечисть від людей» (Тараторіна, 2018: 63) і відновить у правах. Пригадуються подібні варіації мотиву повернення в «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» С. Кларк, «Хеллбої» («Hellboy», США, 2019) реж. Н. Маршалла, причому король Крук і Хеллбой у названих західних творах, як і Тюрин – в українському романі, є своєрідними містками між людьми і нелюдьми, що ідея мирного співіснування цих рас становить наступний топос сучасного фентезі. Якісно інше наповнення мотиву повернення, до слова, спостерігаємо у Середзем'ї «Володаря пернів» Дж. Р. Р. Толкіна (страх повернення втілення зла – Саурана) і «Хроніках Нарнії» К. С. Льюїса (радісне очікування втілення добра – лева Аслана).

Непевність Тюрина в отриманій формальній ідентичності «відновленого» (Тараторіна, 2018: 80) мерця і не готовність змиритися зі зміною біологічного статусу («Я досі іноді плутаюся, хто я: людиноподібний чи людина. Дивлюся у дзеркало – і не маю сумнівів, відвертаюся – і тішу себе ілюзіями» (Тараторіна, 2018: 329)) з паралельним створенням у результаті проміжної ідентичності-вбранта (пригадаймо героя «Піранезі» («Piranesi», 2020) С. Кларк) відображає одну з провідних у романі проблем самовизначення особистості. Суголосна драмі Тюрина первісна полеміка навколо біологічної приналежності вбитого Ющинського – напівлюдини-напівриби, який жив у спільноті водяників («Цікаво, ким себе вважав

сам хлопчик?» (Тараторіна, 2018: 42)). Проблема ідентифікації (національної, соціальної, гендерної тощо) нині загострена, у фентезі артикульована С. Грін, С. Кларк, Т. Дж. Ключом, Р. Рігзом; Л. Багат, В. Гранецькою, А. Закордонцем та ін., і в цьому контексті меседж С. Тараторіної про вторинність біологічного (формального) фактору стосовно того, як особистість позиціонує себе, є вельми актуальним. Не менш важливим імперативом роману є необхідність прийняти себе, тінювий бік своєї особистості, без чого людина приречена і що тенденція визнати звіра в собі виразна у творах фентезійників ХХІ ст. – С. Грін, Р. Рігза, Д. Корній та ін.

Ставши нечистою не з власної волі, Тюрин продовжує розслідування вбивства Ющинського, тобто відстоює праву справу, що органічно концепції героя фентезі ХХІ ст., який так чи інакше має відношення до зла у протистоянні йому. Текстуально «Лазарус», як і інші репрезентативні зразки сучасного українського фентезі (зокрема, Д. Корній, В. Гранецької, Л. Багат, М. і С. Дяченків, Я. Каторож, Н. Ліщинської, Г. Л. Олді), підтверджує його відповідність загальній метажанровій трансформації перших десятиліть ХХІ ст.: утвердженню парадигми «добро – (умовно) нейтральна змінна – зло» (Гурдуз, 2023: 216), замість традиційного протистояння первісних начал світла і темряви. Роман С. Тараторіної втілює цю метаморфозу повною мірою з її художніми похідними, і генетичний зв'язок добротворця Олександра Тюрина, а також його батька (той утворює сім'ю «з жінкою з нечисті» (Тараторіна, 2018: 38)) з нечистою підтверджує це. Прикметно, що мати героя не може пробачити не стільки факт зради, але те, що чоловік зрадив її з представницею нелюдей (Тараторіна, 2018: 38), і такий етичний аспект (у підкоренні особистих переживань загальним ідеалам) також упізнаємо в досвіді світового фентезі 2000–2020 рр., передовсім у засадах мешап-романістики С. Грема-Сміта, Б. Вінтерса, А. Е. Мурета, С. Хоккенсміта й ін.

Надто незвичний для естетичних уявлень аудиторії, мешап не зміг закріпитися в слов'янських літературах так, як на певний час у західних, хоча впевнено зайняв художню нішу як прийом, що й продемонстровано «Лазарусом» С. Тараторіної. Сюжет класичного мешапу тут – навала «кощів» («тупих немертвих» (Тараторіна, 2018: 243)) у Києві в 1892 р. з періодичним пізнішим турбуванням міста ними – синонімічний ідеям перших мешап-трансформацій романів Дж. Остін С. Грем-Смітом і Б. Вінтерсом відповідно в «Гордості та упередженні і зомбі» («Pride and Prejudice

and Zombies», 2009) та «Почуттях і розумі та гадах морських» («Sense and Sensibility and Sea Monsters», 2009), але в українському творі ці перипетії зміщені на другий план та ускладнені: проти загрози кощів піднімаються і люди, і нелюди змальованого Києва, у зв'язку з чим актуалізовані не тільки патріотичні почуття табору персонажів, який обороняється. Провідний у класичному мешап-романі патріотичний пафос, у такий спосіб, послаблюється наявністю інших важливих імперативів у хаотичній і дещо фарсовій, на перший погляд, картині альтернативної столиці.

Сфокусованість на концепті межі є маркером оновленої фентезійної парадигми перших десятиліть XXI ст., і події «Лазаруса» відбуваються на території так званої Межі, де співіснують люди і «людиноподібні». Акцентування в текстах метажанру цього періоду цінності рівноваги, (умовного) нейтралітету протилежних сил артикульоване по-різному (М. і С. Дяченками, Д. Корній, С. Кларк, С. Грін, С. Маєр та ін.), а С. Тараторіною втілене в такій афористичній формі: «...абсурдне почуття прекрасного у долі: угорі картини – темні птахи – передвісники лих, а внизу – безтурботні перехожі. Обидві сторони відчувають присутність зла, але тримають нейтралітет» (Тараторіна, 2018: 406).

Атрибутивна угода в «Лазарусі» про співіснування людей і нелюдей як добра і зла (з погляду перших) – «Договір про чесність співжиття нечисті з людьми» (Тараторіна, 2018: 78, 118) – типологічно подібна до угод та відповідних варіацій (наприклад, установ, орденів, умовлених місць нейтралітету) із творів сучасних фентезійників: угоди щодо взаємоконтролю рівноваги між світлими і темними в «Безсмертних» Д. Корній (Корній, 2013: 275–276), «Чорно-Білого Майорату» в «Обителі героїв» Г. Л. Олді (Олді, 2005: 30), «Ради Істини і Примирення» в «Напівжитті» С. Грін (Green, 2016: 319), бару Міднайта в «Костянтині» («Constantine», США, 2005) реж. Ф. Лоуренса тощо. Наявність подібної угоди чи її аналогу стає одним із маркерів фентезі XXI ст. і підкреслює константу необхідної рівноваги в оновленій парадигмі.

Наповнення твору згадками, коментарями й аналізом фіктивних літературних джерел («Легенди про Змія» (Тараторіна, 2018: 39), «Зведення видів людиноподібних по Київській губернії» (Тараторіна, 2018: 61) тощо) додає «Лазарусу» художньої вірогідності, сприяє ефекту присутності – так само, як і фіктивна бібліотека у «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» С. Кларк або інсталювана колекція справжніх фотографій із домисленою метафабулою в «Домі дивних дітей»

(«Miss Peregrine's Home for Peculiar Children», 2011–2021) Р. Рітза. Хоча серед обговорюваних у «Лазарусі» обіграна праця Ч. Дарвіна «Про походження видів» (1859): «І той (батько Олександра Тюрина. – А. Г.)... зняв з полиці книгу Лазаруса і прочитав легенду про походження видів...» (Тараторіна, 2018: 37). У цьому ракурсі варто говорити про успішне експериментування авторки стосовно сполучення в хронологічно зрілому мешапі аспектів субжанрового опрацювання класичного твору та біографії історичної постаті на тлі синтезу ряду відмінних художніх середовищ.

Важливо, що, крім формальної Межі, котра й сама поступово розмивається («Тротуарами прогулювалися люди і нечисть, ніхто не тримався свого боку. «І тут хаос», – подумав столичний поліціант» (Тараторіна, 2018: 17)), внутрішня грань між мешканцями названого ареалу має тенденцію нівелювання – до випадків, коли біологічна приналежність персонажів стає чи не єдиним засобом ідентифікації. Порівняймо підкреслюваний контраст навіть між людьми з магічними здібностями і без (маглами) у поттеріані Дж. К. Ролінг.

Суголосна роль у цьому контексті популярного у фантастико-фентезійному корпусі кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. мотиву зближення в особистих стосунках представників різних біологічних видів: це нова сім'я батька Тюрина з «нечистою», вибір Ющинського жити у спільноті водяників, а також будинок любощів відьми Мендель як саркастична версія такого мотиву. Водночас риси національно-історичних стереотипів С. Тараторіна витримує, що видно на прикладі тієї ж пані Мендель.

Власне історія в «Лазарусі» проступає більш чи менш завуальованою (не завжди етично вдала метафорика історичного складника в романі заслуговує на окремий розгляд); на історичну мотивованість інтриги натякає авторка в коментуванні національного складу киян на початку ХХ ст. та їх відносної культурної відокремленості (Тараторіна, 2018/2019: 114), і на гру С. Тараторіної з читачем у розкодуванні текстових натяків справедливо вказують Ія Новицька (Новицька, 2018/2019: 139) та В. Арєнев, зокрема останній – на звуження прав корінного населення в історичному Києві початку ХХ ст. (за сюжетом – «людиноподібних») порівняно з прийшлими людьми (Тараторіна, 2018: 4). Така рецепція суспільно-політичного тла вкотре свідчить про органічність роману фентезійній хвилі перших десятиліть ХХІ ст., ставлячи його авторку, з огляду на характер рецепції національної історії, поряд із Р. Рітзом, І. дель Торо, К. Функе, С. Маєр

та ін. При цьому найближчими до «Лазаруса» є «Сутінки» («Twilight», 2005–2020) С. Маєр з їх підтекстним протистоянням колишньої колонії імперському центру (сюжетно – вампірських кланів Калленів і Волтурі). Тюрин, слідчий з особливо важливих справ, належачи до стану людей, упродовж перипетій потрапляє до протилежного табору нечисті та умовно (відживлений експериментом Гальванеску) повертається до звичного йому суспільства. Підтекстно цей шлях героя до іншого (фактично потойбічного) світу з умовним поверненням осмислюється в координатах українських реалій як історія віднайдення особистістю в пошуках професійної істини правди глобальної, не очікуваної для героя (недвозначний тут заклик до слідчого «...скинути ярмо і приєднатися до своїх братів» (Тараторіна, 2018: 255)).

Розгляд «Лазаруса» на жанровому тлі показує, що реабілітація й вивищення представників (метафоричної) нечисті в ньому (не дарма герой має прізвисько «нечистелюб» (Тараторіна, 2018: 38)) та майже симетричне зниження семантики традиційних утілень добрих ірраціональних сил закономірні в загальній взаємній деміфологізації у фентезі кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. художньої демонології та ангелології (Гурдуз, 2023: 70). У наведеному «Договорі про чесність співжиття нечисті з людьми» представники сюжетної темряви згадані першими; своєрідним гумором на межі є зображення одного з демонів з орденем Святого Володимира (Тараторіна, 2018: 87); більш того, йдеться про дозвіл демонічних істот жити на території одного з монастирів Лаври (Тараторіна, 2018: 188), що «[с]вяті отці дозволили людиноподібним навертатися, яко тим, хто має душі й хоче їх врятувати» (Тараторіна, 2018: 190). Зауважимо, що художні інтерпретації в напрямку духовності й одухотвореності образів нечистих сил із кінця ХХ ст. можна вважати системними, причому найпомітнішими тут є постать вампіра в молитві у «Ціні крові» («Blood Price», 1991) Т. Хафф (Huff, 1991: 174), вампірські ангели – в «Північній алеї» («Midnight Alley», 2010) Р. Кейн, а також гіпотетичний (і чи не найбільш проблемний з погляду християнської етики) образ вампірського месії, який страждає на хресті, – в «Останньому американському вампірі» («The Last American Vampire», 2015) С. Грема-Сміта (Grahame-Smith, 2015: 38). Текст С. Грема-Сміта наводимо й тому, що його мешапівська природа максимально близька роману С. Тараторіної, і в ньому, подібно до українського твору, ступінь обігрування демонічних образів у зв'язку з біблійною тематикою є неприпусти-

мим, навіть з урахуванням сатиричної й алегоричної оптики зображення. Щодо опису табору світлих сил у романі варто назвати демонізовані зображення херувимів (Тараторіна, 2018: 245) та положення одного з ченців, що є «спільний Бог людей і нечисті» (Тараторіна, 2018: 191). Маркером сучасного етапу розвитку фентезійного мистецтва можна вважати і мотив переродження представника нечисті до людської іпостасі (Тараторіна, 2018: 329, 344) – зворотний традиційному сповзанню людини у гріх до ступеня демонізації. Невипадковий у «Лазарусі» також пріоритет нелюдей у порівнянні з людською расою, зокрема: «Вовкулаки – чесні й віддані, а от серед людей чимало мерзоти» (Тараторіна, 2018: 344).

Надання в «Лазарусі» субжанрових масок ряду національних культурних і суспільно-політичних постатей (Т. Шевченку, І. Франку (Тараторіна, 2018: 205), М. Драгоманову (Тараторіна, 2018: 155); Б. Хмельницькому (Тараторіна, 2018: 97), Д. Донцову (Тараторіна, 2018: 254) та ін.) також є ознакою фентезійної традиції («А Шевченко теж з людиноподібних?» (Тараторіна, 2018: 87)), хоча часом авторка уникає прямого називання імен, удаючись до їх трансформації чи евфемізації (Тараторіна, 2018: 85). Своєрідним лейтмотивом відлунює в романі інсталювана мешап-версія народної пісні «Цвіте терен...» (Тараторіна, 2018: 27, 206, 327).

Звернемо увагу на аргументування В. Ніколаєнко і Л. Миронюк щодо авторського міфу в «Лазарусі» – твердження про «...переінакшення відомих із нашої реальності явищ, речей, подій» (Ніколаєнко, Миронюк, 2021: 101), однак зазначене дослідницями переосмислення, навіть як виражена реміфологізація образів чи сюжетних рішень, не веде до формування власне авторського міфу в актуальному розумінні. Тезу В. Арєнєва з відсиланням до канонічного для українського фентезі гоголівського «Вія», що роман С. Тараторіної – «...не перша спроба наших авторів вийти за межі окресленого крейдою кола...» (Тараторіна, 2018: 4), можна сприймати подвійно. Але доведені нами положення засвідчують, що «Лазарус» – приклад не спроби відірватися від національного фольклорно-міфологічного матеріалу, але намагання наблизитися до нього з актуальних світоглядних позицій, причому з незаперечною належністю авторки до оновленого світового канону метажанру.

Висновки. Роман «Лазарус» С. Тараторіної у зв'язку зі своєю мультифентезійною природою, перебуванням у силовому полі масової культури і закоріненням авторки у жанрову традицію є кон-

центрованим художнім прецедентом у вітчизняній літературі, який відображає трансформацію фентезійного роману перших десятиліть ХХІ ст. і водночас репрезентує осучаснений та відповідно аранжований власне український фольклорно-міфологічний компонент. Останнє зближує «Лазаруса» з «Гонимарником» Д. Корній, «Вітровою горою» А. Багряної, «Бурецвітом» М. Ряполової й ін. Залучений до формування фентезійного часопростору мешап-принцип значно посилює параболічний ефект роману та сприяє закріпленню

тексту в новій для вітчизняного автора субжанровій традиції. Власне художньо новим у творі є, в першу чергу, синтетичний характер міфопоетичної комбінаторики, хоча алегоризм письменниці часом балансує на межі етично можливого.

Положення статті можуть бути включені до дослідження проблем розвитку сучасного вітчизняного фентезійного роману, зокрема субжанру мешап, у світовому контексті та здатні сприяти поглибленню розуміння традиції й новаторства в міфопоетиці української прози перших десятиліть ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аністратенко А. В. Альтернативна історія як метажанр української та зарубіжної прози: компаративна генетика і поетика: монографія. Чернівці: БДМУ, 2020. 547 с.
2. Гурдуз А. І. Український фентезійний роман 2000–2020 рр. у слов'янському, англійському й американському контекстах: особливості національного міфотворчого коду: монографія. Миколаїв: Іліон, 2023. 528 с.
3. Корній Д. Зворотний бік світла: роман. Харків: Кн. клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. 320 с.
4. Ніколаєнко В. М., МIRONIUK Л. В. Міфологічний вимір роману С. Тараторіної «Лазарус». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ: Вид. дім «Гельветика», 2021. Т. 32 (71). № 3. Ч. 2. С. 98–104.
5. Новицька Ія. «Лазарус» Світлани Тараторіної: [відгук]. *Das ist fantastisch!* : електронний альманах україномовної фантастики. 2018/2019. № 5: Cimmeria. С. 138–139. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Das_ist_fantastisch/N05_Cimmeria.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
6. Олді Г. Л. Обитель героїв: роман. Київ: Гамазин, 2005. 511 с.
7. Тараторіна С. Лазарус: роман. Київ: КМ-Букс, 2018. 415 с.
8. Тараторіна С. Міфічний вимір Києва: інтерв'ю з С. Тараторіною. *Das ist fantastisch!* : електронний альманах україномовної фантастики. 2018/2019. № 5: Cimmeria. С. 112–117. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Das_ist_fantastisch/N05_Cimmeria.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
9. Grahame-Smith S. *The Last American Vampire*. New York; Boston: Grand Central Publishing, 2015. 399 p.
10. Green S. *Half Lost*. Falkirk: Penguin Books, 2016. 338 p.
11. Huff T. *Blood Price*. New York: Daw Books, Inc., Elizabeth R. Wollhelm, Sheila E. Gilbert Publishers, 1991. 272 p.

REFERENCES

1. Anistratenko A. V. (2020) *Alternatyvna istoriia yak metazhanr ukrainskoi ta zarubizhnoi prozy: komparatyvna henolohiia i poetyka*. [Alternative history as a Metagenre of Ukrainian and Foreign Prose: Comparative Geneology and Poetics]. Chernivtsi: BDMU. [in Ukrainian].
2. Gurduz A. I. (2023) *Ukrainskyi fenteziinyi roman 2000–2020 rr. u slovianskomu, anhliiskomu y amerykanskomu kontekstakh: osoblyvosti natsionalnoho mifotvorchoho kodu*. [Ukrainian fantasy novel of the 2000–2020 in Slavic, English, and American contexts: peculiarities of the national myth-making code]. Mykolaiv: Ilion. [in Ukrainian].
3. Kornii D. (2013) *Zvorotnyi bik svitla*. [The Reverse Side of the Light]. Kharkiv: Kn. klub “Klub simeinoho dozvillia”. [in Ukrainian].
4. Nikolaienko V. M., Myroniuk L. V. (2021) *Mifolohichni vymir romanu S. Taratorinoi «Lazarus»*. [The mythological dimension of S. Taratorina's novel “Lazarus”]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Filolohiia. Zhurnalistyka. – Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Philology. Journalism*, 32 (71): 3 (2). 98–104. [in Ukrainian].
5. Novytska Iia. “Lazarus” Svitlany Taratorinoi [“Lazarus” by Svitlana Taratorina]: [review]. *Das ist fantastisch!* : an electronic almanac of Ukrainian-language fiction. 5. С. 138–139. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Das_ist_fantastisch/N05_Cimmeria.pdf [in Ukrainian].
6. Oldi H. L. (2005) *Obytel heroiv*. [Abode of Heroes]. Kyiv: Hamazyn. [in Ukrainian].
7. Taratorina S. (2018) *Lazarus*. Kyiv: KM-Buks. [in Ukrainian].
8. Taratorina S. (2018/2019) *Mifichni vymir Kyieva*. [The mythical dimension of Kyiv]: an interview with S. Taratorina. *Das ist fantastisch!* : an electronic almanac of Ukrainian-language fiction. 5. 112–117. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Das_ist_fantastisch/N05_Cimmeria.pdf [in Ukrainian].
9. Grahame-Smith S. (2015) *The Last American Vampire*. New York; Boston: Grand Central Publishing.
10. Green S. (2016) *Half Lost*. Falkirk: Penguin Books.
11. Huff T. (1991) *Blood Price*. New York: Daw Books, Inc., Elizabeth R. Wollhelm, Sheila E. Gilbert Publishers.

УДК 811.111'37'38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-31>

Оксана ДАНИЛОВИЧ,

orcid.org/0000-0003-4270-2740

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Чернівецького національного університету

(Чернівці, Україна) *o.danylovych@chnu.edu.ua*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТОТИ ВЖИВАННЯ НА СЕМАНТИЧНОМУ РІВНІ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ, НАУКОВОМУ ТА ХУДОЖНЬОМУ СТИЛЯХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню порівняльної характеристики частоти вживання на семантичному рівні у публіцистичному, науковому та художньому стилях. Мета статті – дослідити та зіставити частоту вживання ЛСГ прикметників з ЛСГ іменників у трьох стилях. Досліджувалась частота 22 груп прикметників. Кожен стиль характеризується своїми особливостями, притаманними рисами та виявляє свою своєрідність через частоту вживання. Частота вживання виявила специфічні характеристики кожного стилю. Так у публіцистичному виокремлюються такі ознаки: "Оцінка вартості, значення, якості та функції", "Національна приналежність", "Адміністративні, регіональні, класові розмежування. Для художнього стилю визначаються "Вік, час", "Колір, "Емоційний стан, почуття", "Природний та фізичний стан", "Риси характеру, звички", "Поведінка та дії по відношенню до об'єкта", "Зовнішність людини", "Оцінка розумових здібностей людини, "Температура". Для наукового стилю характерні "Інтенсивність та міра", "Оцінка об'єкта щодо протяжності, відстані, тривалості", "За складом, матеріалом. Було виявлено ознаки "За сферою діяльності", "За географічним положенням", які характерні для публіцистичного та наукового. Спільні ознаки для наукового та художнього стилів "Оцінка об'єкта за формою, об'ємом, величиною", "Оцінка об'єкта порівняно з ознаками інших предметів". Слід відмітити, що ознаки об'єкта порівнюються в усіх стилях, але частіше в науковому. Причиною цього є необхідність не тільки фіксувати результати наукового розвитку, досліджень, але й порівнювати отримані результати з іншими. Тому порівняння результатів важливе для об'єктивності отриманих даних та висновків. Виділяються ознаки з низькою частотою вживання для 3 стилів: "Релігія, раса", "Швидкість", "Оцінка функціональної діяльності органів та частин тіла". Отже, дослідження частотності слів у різних вже утворених у мовленні сполученнях відбиває зберігання у мові того, що було, стає, таким чином, і показником його потенційних можливостей у майбутньому.

Ключові слова: частота вживання, прикметник, іменник, лексико-семантична група.

Oksana DANYLOVYCH,

orcid.org/0000-0003-4270-2740

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities

Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) *o.danylovych@chnu.edu.ua*

A COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF USAGE FREQUENCY ON THE SEMANTIC LEVEL IN THE PUBLICISTIC, SCIENTIFIC AND BELLE-LETTRES STYLES OF THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

The article is dedicated to the investigation of a comparative characteristic of usage frequency on the semantic level in the publicistic, scientific and belle-lettres styles. **The goal** is to study and compare usage frequency of lexical-semantic groups (LSG) of adjectives with LSG of nouns in 3 styles. Usage frequency of 22 groups of adjectives were studied. Every style is characterized by its own peculiarities and shows its unique features in usage frequency. Usage frequency showed specific characteristic features for every style. The following signs were determined for the publicistic style as "Estimation of value, meaning, quality and function", "Nationality", "Administrative, regional, class distinctions". For the belle-lettres style such LSG of adjectives were distinguished as "Age, time", "Colour", "Emotional state, feelings", "Natural and physical state", "Traits of character, habits", "Behaviour and actions to the object", "Appearance", "Estimation of mental abilities of a man", "Temperature". The scientific style is characterised by "Intensity and measure", "Estimation of the object by space, distance, duration", "Composition and material". Such signs as "Field of activity", "Geographical position" were characterised for the publicistic and scientific styles. Common signs for the scientific and belle-lettres styles were found as "Estimation of the object by form, volume, size", "Estimation of the object in comparison with signs of others". Signs of the object are compared in all styles but more often it is in the scientific style as there is a necessity

not only to state results of the scientific development, investigations but to compare the received results with others. That's why the comparison of the results is important for the objectivity of the received data and conclusions. Signs with a low usage frequency as "Religion, race", "Speed", "Estimation of functional activity of organs and parts of the body" were determined for three styles. So the investigation of usage frequency of different already existed collocations in speech reflects preservation in language of what it was and hence becomes the index of its potential possibilities in future.

Key words: usage frequency, adjective, noun, lexical-semantic group.

Постановка проблеми. Актуальним залишається вивчення лексико-семантичної організації лексики щодо визначення законів, дослідження функціонування відношень між знаками, визначення їх специфічних рис, закономірностей та змін.

Й. Трір підкреслює взаємопов'язаність усіх членів мовної структури: "У мові ніщо не існує самостійно, незалежно. Оскільки утворення структури мови складає основний її зміст, її сутність, усі лінгвістичні компоненти є результатом процесу утворення (членування) цієї структури. Кінцеве значення кожного компонента визначається остаточно і тільки за його відношенням та функціями у межах всієї лінгвістичної структури" (Трір, 1934: 25).

Системне вивчення лексики передбачає членування лексико-семантичної системи на семантичні поля, лексико-семантичні групи (ЛСГ), синонімічні ряди, тематичні ряди і т.д. ЛСГ є сукупностями слів, які об'єднані за принципом наявності в них загальної семантичної ознаки, первісного значення, що виступає як інваріант, а сполучуваність лексем через свої зв'язки виявляються як варіанти. У ЛСГ елементи зв'язані та об'єднані внутрішньомовними відношеннями. «Лексичний склад мови отримує системний опис, суть якого становить виявлення, а також репрезентація відношень та зв'язків між словами у межах лексико-семантичних груп» (Широков, 2011: 32).

Слово у взаємодії з іншими лексичними одиницями вступає у різні відносини: на синтагматичному рівні – лінійні відношення, на парадигматичному рівні – нелінійні відношення. Синтагматичні відношення – це здатність мовних елементів поєднуватися. Вони завжди реалізуються між одиницями, які розташовуються одна за одною.

Аналіз досліджень. Синтагматичні відношення стали об'єктом аналізу у працях багатьох науковців: М.П. Кочергана, В.В. Левицького, Ю.М. Караулова, А.А. Уфимцевої, Л.В. Бистрової, В.І. Кодухова, В.Г. Гака, Н.П. Дарчук, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Т. Венкель, Р. Мельник, О. Лех, О. Кудрявцевої, Г. Гікової, тощо. Багато уваги приділяється висвітленню синтагматики в роботах К. Бірмана М. Зальгрена, Р. Раппа, В. Чиу, Ф. Сана, К. Юн, А. Круз, Н. Еванс, К. Джонсона,

Л. Бремса, М. Коллінза, Р. Кнесера, Г. Нея, Р. Грін, П. Фабер, Р. Майрал.

Матеріалом **публіцистичного стилю** слугує суцільна вибірка сполучуваності прикметників з іменниками з газетно-публіцистичних текстів англійських та американських газет (the Times, the Independent, the Guardian, the Washington Post, the New York Times, the Los Angeles Times). Усього отримано 10137 синтагм. У **науковому стилі** суцільна вибірка представлена на матеріалі наукових статей із різних галузей природничих і гуманітарних дисциплін: фізики, астрономії, хімії, біології, математики, юриспруденції, соціології, лінгвістики, літературознавства з англійських та американських наукових журналів: The SPIE Magazine of Photonics Technologies and Application, The Scientific American, The Atmospheric Chemistry and Physics, The American Spectator, The Journal of the American Mathematical Society, The Independent Review, The Federal Communications Law Journal, The Law Journal UK, The Journal of English Linguistics, The Phonetica, The Sign Systems Studies із загальним обсягом 10100 словосполучень прикметників з іменниками. У **художньому стилі** суцільна вибірка здійснена на матеріалі з творів сучасних англійських та американських письменників J. Archer, A. Fine, W. Holden, T. Parsons, J.K. Rowling, M. Blake, J. Grisham, J. Michener, J. Ball, J.A. Rice (1980–2005 pp.) загальним обсягом 10100 синтагм.

Була досліджена частота вживання у публіцистичному (Данилович, 2004), науковому (Данилович, 2008) та художньому (Данилович, 2010) стилях, проте, невивченою залишається порівняльна характеристика частоти вживання, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – дослідити та зіставити частоту вживання ЛСГ прикметників з ЛСГ іменників у публіцистичному, науковому та художньому стилях. **Об'єктом** є порівняння частоти вживання на семантичному рівні.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці розрізняють три види сполучуваності: семантичну (на рівні підкласу слів); синтаксичну (на рівні класу слів) та лексичну (на рівні окремого слова) (Данилович, 2008: 110).

Частота вживання – число, яке вказує, скільки разів зустрілася певна одиниця у вибірці (Перебийніс, 2001: 33).

Порівняльна характеристика частоти вживання у 3-х стилях

	Публіцистичний стиль	Науковий стиль	Художній стиль
1. За сферою діяльності об'єкта	2879	2466	318
2. Вартість, значення, якості та функції	2469	1157	554
3. Вік, час	1055	590	1178
4. Національна приналежність	886	127	240
5. Форма, обсяг, величина	719	1214	1167
6. Адміністративні, регіональні, класові розмежування	371	108	79
7. Порівняння об'єкта з ознаками інших предметів	298	2693	1851
8. За географічним положенням	285	270	81
9. Інтенсивність, міра	269	462	170
10. Просторова оцінка щодо протяжності, відстані, тривалості	237	285	182
11. Колір та яскравість	126	4	724
12. Емоційний стан та почуття	102	51	809
13. Поведінка та дії по відношенню до об'єкта	99	48	540
14. За складом, матеріалом об'єкта	74	342	193
15. Природний та фізичний стан	73	193	961
16. Рис характеру, звички та інші властивості людини	61	9	291
17. Релігія, раса	55	0	48
18. Швидкість	38	18	41
19. Зовнішність людини	18	0	483
20. Оцінка розумових здібностей людини	11	25	100
21. Температура	9	21	122
22. Оцінка функціональної діяльності органів та частин тіла	3	3	12

Як видно з таблиці, частоти вживання ЛСГ прикметників різняться відповідно до стилю, що, в свою чергу, показує особливість кожного стилю, зумовлену вживанням певних ЛСГ прикметників, які допомагають функціям кожного стилю реалізуватися та виявити свою своєрідність. Порівня-

ємо вживання кожної ЛСГ прикметників в художньому, публіцистичному і науковому стилях.

1. ЛСГ прикметників *"За сферою діяльності"*. Найбільша частота вживання спостерігається у публіцистичному стилі – 2879, дещо нижчий показник зафіксований для наукового стилю – 2466 і з невисокою частотою вживання характеризується художній стиль – 318. Через дані частоти проявляються потреби кожного стилю. Широта охоплює галузі, які публіцистичний стиль освітлює. Він обов'язково вказує та спрямовує увагу читача у достатньо об'ємній інформації подій. Для наукового стилю ознака *"За сферою діяльності"* також є обов'язковою, якщо не першочерговою. Дещо нижчий показник частоти пояснюється тим, що галузь науки, область проведення дослідження вказується одразу у статті чи науковій роботі і необхідність їх повторення, таким чином, знімається. У художньому стилі така ознака не є визначальною, оскільки предметом опису є людина з її внутрішнім світом та стосунками із зовнішнім оточенням.

2. У ЛСГ прикметників *"Оцінка вартості, значення, якості та функції"* спостерігається при порівнянні стилів пропорційне збільшення частоти вживання приблизно у 2 рази. Так, у художньому стилі зафіксована частота вживання – 554, у науковому – 1157, у публіцистичному – 2469. Це свідчить про те, що в публіцистичному стилі необхідно обов'язково вказувати на ознаку вартості і значення, якості, ніби цілеспрямовано вести читача, нав'язувати йому бачення, відношення до події через засоби масової інформації, в нашому випадку газети. Це зумовлюється однією з функцій ЗМІ: впливом на масову свідомість та її маніпулюванням. У науковому стилі ця ознака є однією з першочергових, проте не такою пріоритетною, як у публіцистичному стилі, через відсутність політизованості та заангажованості. У науковому стилі підкреслюється пряма функція того чи іншого винаходу, тобто його значення та вартість. У два рази менший показник частоти вживання зумовлюється, в першу чергу, тим, що вартість та значення винаходу, дослідження можна визначити описово, тобто, через його користь для людини. А в публіцистичному стилі необхідно надавати точне значення, не залишаючи місця для вибору читача. Найменша частота зафіксована для художнього стилю, що зумовлюється тим, що сама ситуація, опис подій, поведінки, досвід читача, його відчуття добра та зла створює оцінку образу героя, його думок, вчинків. Автор не хоче нав'язувати свою думку, оцінку, віддаючи це на розсуд читача.

3. ЛСГ прикметників *"Вік, час"*. Порівняння частот трьох стилів виявило, що найбільшу частоту має художній стиль (1178), незначно уступає йому показник частоти в публіцистичному стилі (1055) і в два рази меншою є частота в науковому стилі (590). Хоча всі три показники досить високі порівняно з іншими ЛСГ прикметників, такий розподіл частот зумовлюється диференціацією стилів та їх пріоритетами. Для пояснення частоти вживання нам необхідно розглянути широту сполучуваності даних ЛСГ прикметників у трьох стилях. Порівняння показало, що дана ЛСГ прикметників у художньому стилі сполучується з 19 ЛСГ іменників, у публіцистичному стилі з 15 ЛСГ іменників, а в науковому – з 13 ЛСГ іменників. По-друге, більша наповненість спостерігається у художньому стилі. По-третє, високу частоту сполучуваності у художньому стилі виявляють всі ЛСГ іменників, які позначають людей, на відміну від публіцистичного та наукового стилів. Отже, можна зауважити, що частота вживання залежить від стилю.

4. ЛСГ прикметників *"Національна приналежність"*. Показники частоти вживання у публіцистичному стилі – 886, художньому – 240, науковому – 127. Потреба в ознаці національної приналежності найбільше притаманна публіцистичному стилю, оскільки освітлюються події в різних країнах. Без надання цієї ознаки інформація була б неповною, а інколи незрозумілою, тому вказівка на національну приналежність є однією з пріоритетних у публіцистичному стилі. У художньому та науковому стилях показники частоти вживання значно менші. Тут не проявляється така суттєва потреба, як у публіцистичному стилі.

5. ЛСГ прикметників *"Оцінка об'єкта за формою, об'ємом, величиною"*. За даною ознакою найвищий показник частоти має науковий стиль (1214), і це не дивно, оскільки однією з перших ознак, за якою характеризується об'єкт, є його форма, величина. Обов'язковою рисою, притаманною даному стилю, є порівняння об'єкта за формою, величиною з іншими і на основі цього прийняття рішень, висування припущень, гіпотез, формування висновків. У художньому стилі частота вживання також є високою (1167), хоча показник дещо менший. Це свідчить про те, що дана ознака є важливою для художнього стилю, однак для наукового стилю вона є основною, невід'ємною. Високий, але значно нижчий показник частоти вживання був зафіксований для публіцистичного стилю (719).

6. ЛСГ прикметників *"Адміністративні, регіональні, класові розмежування"*. Пріоритетною є

ця ознака для публіцистичного стилю, де частота вживання дорівнює 371. Першочерговість даної характеристики для публіцистичного стилю очевидна, оскільки внутрішня та зовнішня політика займає перші шпальти газет та стала невід'ємною частиною в житті кожного громадянина та суспільства в цілому. Опис суспільства за його структурною організацією, поділом влади є характерною рисою для публіцистичного стилю. Невисокі показники частоти відмічаємо для наукового (108) та художнього стилів (79), оскільки дана ознака є тут другорядною.

7. ЛСГ прикметників *"Оцінка об'єкта порівняно з ознаками інших предметів"*. Найвищий показник частоти має науковий стиль (2693), дещо нижчий – художній стиль (1851), найменша частота зафіксована у публіцистичному стилі (298). Слід відмітити, що ознаки об'єкта порівнюються в усіх стилях, але частіше в науковому. Причиною цього є необхідність не тільки фіксувати результати наукового розвитку, досліджень, але й порівнювати отримані результати з іншими, отриманими попередниками чи іншим вченими. Тому порівняння результатів важливе для об'єктивності отриманих даних та висновків. Художній стиль не виділяється такою ж самою потребою, як науковий стиль, але високий показник частоти вживання вказує на те, що дана ознака є також визначальною. Це пояснюється тим, що в художньому стилі автор порівнює людей, їх риси, вчинки, тим самим змальовуючи образ яскраво, роблячи його чітким та живим. Так само автор надає перевагу порівнянню предметів, подій тощо, щоб зробити їх реальними, легкими для уяви. Найменший показник зафіксовано в публіцистичному стилі, оскільки тут переважає приписування конкретної оцінки.

8. ЛСГ прикметників *"За географічним положенням"*. Майже однакові частоти вживання мають публіцистичний стиль (285) та науковий (270), хоча такі показники частоти не є високими, оскільки ознака за географічним положенням не є основною характеристикою. Проте вона необхідна при протиставленні частин світу та для конкретизації положення, розміщення об'єкта. В деяких випадках, без вживання прикметників цієї ЛСГ, зміст стає незрозумілим. Наявність об'єктів, що характеризуються за такою ознакою, а також відповідне протиставлення за цією ознакою, зумовлює необхідність надавати таку характеристику. У 4 рази меншою є частота вживання цієї ЛСГ у художньому стилі (81), вона не є основною для нього.

9. ЛСГ прикметників *"Інтенсивність, міра"* характеризується різною частотою вживання: для

публіцистичного стилю вона становить 269, найвищий показник вживання має науковий стиль – 462, найнижчий зафіксовано у художньому – 170. Це свідчить про те, що для наукового стилю інтенсивність та міра є суттєвою ознакою, одним із показників, за яким характеризується об'єкт. Ця ознака може виявитися єдиною диференційною рисою, на основі якої робиться висновок у науковому стилі. Для публіцистичного та художнього стилів інтенсивність та міра є другорядними.

10. ЛСГ прикметників "*Оцінка об'єкта щодо протяжності, відстані, тривалості*". Всі три стилі характеризуються невисокими показниками. Найвищий з них зафіксований для наукового стилю (285), дещо нижчі для публіцистичного (237) та художнього (182). Для наукового стилю ця ознака більш характерна, оскільки вимагається точна та обов'язкова вказівка на тривалість чи протяжність певного параметру тощо, тобто береться до уваги інформація, яка може розкрити характеристики об'єкту, показати його з іншого ракурсу. Для публіцистичного та художнього стилів така ознака є другорядною.

11. ЛСГ прикметників "*Колір та яскравість*". Показники частоти вживання для трьох стилів відчутно різняться: художній (724), публіцистичний (126), науковий (4). Це свідчить про те, що дана ознака не притаманна для наукового та мало притаманна для публіцистичного стилів. Дана ознака притаманна художньому стилю, являється однією з основних його рис, оскільки без цієї характеристики створення образу, персонажу, опис предметів, одягу, зовнішності людей був би набагато збіднілішим, простішим та нецікавим, і, найголовніше, не відповідав би дійсності.

12. ЛСГ прикметників "*Емоційний стан, почуття*". Відповідну картину щодо функціонального навантаження відображає наступний розподіл частот: художній (809), науковий (51), публіцистичний (102). Не дивно, що художній стиль має найбільший показник частоти, оскільки основна увага приділяється внутрішньому стану, переживанням персонажів. Змальовування внутрішнього світу та емоційних стосунків з людьми є однією з яскравих сторін, яку художній стиль виявляє в повному обсязі. Опис емоційного стану, почуттів не тільки доповнюють образ героїв, але є суттєвим у розкритті їх характерів, що неодмінно збагачує інформацією читача. Спостерігається певне обмеження щодо опису емоцій у публіцистичному стилі порівняно з художнім. Функції та вимоги публіцистичного стилю накладають свій відбиток на звучення і максимальне уникнення проявів емоцій. По-перше, необережне змальо-

вування емоційного стану може призвести як до конфлікту з людиною, яка описується, так і конфлікту з певною країною, інтереси якої представляє ця особа. По-друге, завданням журналіста є передача об'єктивної інформації, без додавання своїх власних емоцій та свого відношення. Дуже незначну частоту вживання прикметників цієї ЛСГ демонструє науковий стиль (51), оскільки опис емоційного стану і почуттів не входить до завдань наукового стилю (за винятком наукових текстів з психології).

13. Співвідношення стилів за частотою вживання ЛСГ прикметників "*За складом, матеріалом*" є наступним: художній (193), науковий (342) публіцистичний (74). Науковий стиль потребує першочергової інформації про матеріал, з якого зроблений об'єкт, оскільки надається суттєва характеристика об'єкту, на основі якої впливають певні його риси та якості. У науковому стилі дається опис об'єкту одразу, для того, щоб уявити всі його характеристики і правильно усвідомити. У художньому стилі ця ознака може повторюватися з метою виділення об'єкта від інших чи у випадках, коли вона суттєво впливає на ситуацію. У публіцистичному стилі дана ознака є другорядною, вона вводить додаткову характеристику.

14. ЛСГ прикметників "*Природний та фізичний стан*" виділяється переважаючою частотою у художньому стилі (961) порівняно з науковим (193) та публіцистичним (73). Дана ознака є вирішальною у художньому стилі, оскільки увага приділяється опису стану як результат попередніх дій чи є причиною наступних подій. Для наукового стилю ця ознака не є пріоритетною, але важливою. Можна зазначити, що характеристика природного та фізичного стану використовується тільки для констатації факту в публіцистичному стилі, в основному, в сполученнях з прикметниками, як *dead / alive*.

15. ЛСГ прикметників "*Риси характеру, звички*". Для цієї ознаки спостерігається вражаюча різниця між частотою вживання: художній стиль – 291, науковий – 9, публіцистичний – 61. Можна констатувати, що така характеристика є важливою для художнього стилю, другорядною для публіцистичного і непритаманною для наукового, що продиктовано виключно вимогами кожного зі стилів.

16. ЛСГ прикметників "*Поведінка та дії по відношенню до об'єкта*" демонструє наступну частоту вживання: художній стиль – 540, публіцистичний – 99, науковий – 48. Такий розподіл частот виявляє потреби кожного зі стилів. Художній стиль не може обійтись без цієї характерис-

тики, оскільки поведінка людини, її відношення до інших людей та реакції на події є вкрай необхідними. Вони розкривають не тільки внутрішній стан людини, але й образ персонажу в цілому. Дещо менш актуальною вона виявляється для публіцистичного стилю, де констатація фактів, подій передбачає певне ставлення з боку читачів. Однак, спостерігається зосередження уваги на характеристиці поведінки та відношення, коли вони є несподіваними або ключовими в передачі інформації і призводять до нових висновків чи сприяють розвитку подій. Зовсім нехарактерне вживання прикметників цієї ЛСГ для наукового стилю, який обмежує наявність будь-яких емоцій чи суб'єктивної оцінки і вимагає тільки об'єктивного переконання фактами.

17. ЛСГ прикметників *"Релігія, раса"*. Відмічаються низькі частоти вживання для публіцистичного стилю (55), художнього (48) та її відсутність для наукового (0). Вірогідно, така ознака не притаманна жодному з досліджуваних нами стилів, оскільки релігія, расова диференціація не були предметом дослідження в нашій вибірці. Ця категорія належить до вузької спеціалізації, а саме, філософії, історії, соціології. У публіцистичному стилі зафіксовані прикметники даної ознаки саме у статтях про релігійні конфлікти, в художньому стилі – як відмінність людей за релігією чи расою.

18. ЛСГ прикметників *"Швидкість"*. Ця ознака характеризується низькою частотою у всіх стилях: художньому (41), публіцистичному (38), науковому (18). Частота зображуваних подій відображує ознаку швидкості як другорядну.

19. ЛСГ прикметників *"Зовнішність людини"*. У художньому стилі зафіксовано найвищий показник вживання – (483), у публіцистичному – (18), в науковому стилі прикметники цієї ЛСГ не вживаються. Можемо зазначити, що такі результати зумовлені також стильовим фактором. Так, у науковому стилі взагалі не прийнято описувати зовнішність людини, хіба тільки у випадках медичного дослідження. У публіцистичному стилі прикметники цієї ЛСГ вживаються з метою концентрації уваги на тому чи іншому політичному діячеві чи як наслідки певних дій: опис життя людей в осередку війни, бомбардування, переслідування тощо. Для художнього стилю така характеристика є пріоритетною, оскільки центр уваги зосереджується на людині, описом зовнішності вводиться персонаж, зовнішність надає інформацію не тільки про вигляд людини (гарний/ негарний, приємний/неприємний), але також про вік, спосіб життя людини, окремі риси характеру та поведінки.

20. ЛСГ прикметників *"Температура"*. Досить незвичайним виявився розподіл частот з такою ознакою: художній стиль (122), науковий (21), публіцистичний (9).

21. ЛСГ прикметників *"Оцінка розумових здібностей людини"*. Значну перевагу має тут художній стиль (100), низькі показники зафіксовано для наукового стилю (25) та публіцистичного (11). Цілком закономірне переважання прикметників цієї ЛСГ у художньому стилі. Стосовно публіцистичного та наукового стилів низька частота вживання зумовлюється заборонаю надання оцінки. Журналісти і науковці задовольняються тільки натяками та непрямую характеристикою осіб.

22. ЛСГ прикметників *"Оцінка функціональної діяльності органів та частин тіла"*. Всі три стилі мають найнижчі показники частоти вживання. Це говорить про те, що дана ознака не є характерною для них.

Висновки: кожен стиль характеризується своїми особливостями, притаманними рисами та виявляє свою своєрідність через частоту вживання. Частота вживання виявила специфічні характеристики кожного стилю при порівнянні публіцистичного, наукового та художнього стилів. Так у **публіцистичному** виокремлюються такі ознаки: *"Оцінка вартості, значення, якості та функції"*, як необхідність ведення читача, надання йому оціночної інформації, її значеннєвості, *"Національна приналежність"*, як одна з першочергових ознак для орієнтування де відбуваються події чи з ким пов'язана подія, *"Адміністративні, регіональні, класові розмежування"* для опису суспільства за його структурною організацією, поділом влади.

Для **художнього стилю** *"Вік, час"*, *"Колір та яскравість"* являється однією з основних його рис, оскільки без цієї характеристики створення образу, персонажу, опис предметів, одягу, зовнішності людей був би набагато збіднілішим, простішим та нецікавим, і, найголовніше, не відповідав би дійсності, *"Емоційний стан, почуття"* змальовує внутрішній світ та емоційні стосунки з людьми є однією з яскравих сторін, яку художній стиль виявляє в повному обсязі. *"Природний та фізичний стан"* - дана ознака є вирішальною у художньому стилі, оскільки увага приділяється опису стану як результат попередніх дій чи є причиною наступних подій. Художній стиль домінує в частоті вживання за ознаками, які характеризують людину як *"Риси характеру, звички"*, *"Поведінка та дії по відношенню до об'єкта"*, *"Зовнішність людини"* та *"Оцінка розумових здібностей людини"*. Вони є важливими і притаманними характеристиками для художнього стилю. Худож-

ній стиль має значну перевагу в частоті вживання за ознакою "Температура".

Для наукового стилю "Інтенсивність та міра" є суттєвою ознакою, одним із показників, за яким характеризується об'єкт. Хоча всі три стилі характеризуються невисокими показниками для ЛСГ "Оцінка об'єкта щодо протяжності, відстані, тривалості", для наукового стилю ця ознака більш характерна, оскільки вимагається точна та обов'язкова вказівка на тривалість чи протяжність певного параметру тощо, тобто береться до уваги інформація, яка може розкрити характеристики об'єкту, показати його з іншого ракурсу. "За складом, матеріалом" науковий стиль потребує першочергової інформації про матеріал, з якого зроблений об'єкт, оскільки надається суттєва характеристика об'єкту, на основі якої впливають певні його риси та якості.

Були виявлені ознаки, які характерні для двох стилів публіцистичний та науковий: "За сферою діяльності", де найбільша частота вживання спостерігається у публіцистичному стилі, тому що він обов'язково вказує та спрямовує увагу читача у достатньо об'ємній інформації подій. Для наукового стилю ознака "За сферою діяльності" також є обов'язковою, якщо не першочерговою. Спільні ознаки для наукового та художнього стилів "Оцінка об'єкта за формою, об'ємом, величиною" з найвищим показником частоти для науко-

вого стилю, оскільки однією з перших ознак, за якою характеризується об'єкт, є його форма, величина. Дана ознака є важливою для художнього стилю, однак для наукового стилю вона є основною, невід'ємною. "Оцінка об'єкта порівняно з ознаками інших предметів". Слід відмітити, що ознаки об'єкта порівнюються в усіх стилях, але частіше в науковому. Причиною цього є необхідність не тільки фіксувати результати наукового розвитку, досліджень, але й порівнювати отримані результати з іншими, отриманими попередниками чи іншим вченими. Тому порівняння результатів важливе для об'єктивності отриманих даних та висновків. Художній стиль не відрізняється такою ж самою потребою, як науковий стиль, але високий показник частоти вживання вказує на те, що дана ознака є також визначальною. Науковий та публіцистичний стилі мають спільну ознаку "За географічним положенням". Хоча для обидвох стилів показники частоти не є високими. Виділяються ознаки з низькою частотою вживання для 3 стилів: "Релігія, раса", "Швидкість", "Оцінка функціональної діяльності органів та частин тіла".

Отже, дослідження частотності слів у різних вже утворених у мовленні сполученнях відбиває зберігання у мові того, що було, стає, таким чином, і показником його потенційних можливостей у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилович О.Д. Кількісні параметри сполучуваності прикметників з іменниками в англійській пресі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича*. Германська філологія. 2004. Вип. 206–207. С. 98–112.
2. Данилович О. Семантична сполучуваність ЛСГ прикметників з ЛСГ іменників у науковому стилі. *Науковий вісник Чернівецького університету ім. Юрія Федьковича*. Германська філологія. 2008. Вип. 370–371. С. 109–121.
3. Данилович О. Особливості сполучуваності ЛСГ прикметників із ЛСГ іменників у художньому стилі сучасної англійської. *Науковий вісник Чернівецького університету ім. Юрія Федьковича*. Германська філологія. 2010. Вип. 531 С. 98–112.
4. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів. Вінниця: Нова книга, 2001. 168 с.
5. Trier J. Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung. *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*. 1934. S. 25–78.
6. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. К.: Наук. думка, 2011. 347 с.

REFERENCES

1. Danylovych O. (2004) Kilkisni parametry spoluchuvanosti prykmetnykiv z imen-nykamy v anhliiskii presi. [Quantitative parameters of combinability of adjectives with nouns in English press]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu im. Yurii Fedkovycha*. Hermanska filolohiia. 2004. Vyp. 206–207. S. 98–112. [in Ukrainian].
2. Danylovych O. (2008) Semantychna spoluchuvanist LSH prykmetnykiv z LSH imennykiv u naukovomu styli. [Semantic combinability of LSG of adjectives with LSG of nouns in the scientific style]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu im. Yurii Fedkovycha*. Hermanska filolohiia. 2008. Vyp. 370–371. S. 109–121. [in Ukrainian].
3. Danylovych O. (2010) Osoblyvosti spoluchuvanosti LSH prykmetnykiv iz LSH imennykiv u khudozhnomu styli suchasnoi anhliiskoi. [Peculiarities of combinability of LSG of adjectives with LSG of nouns in the belle-lettres style of the modern English language]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu im. Yurii Fedkovycha*. Hermanska filolohiia. 2010. Vyp. 531 S. 98–112.
4. Perebyinis V.I. (2001) Statystychni metody dlia lnhvystiv. [Statistical methods for linguists] Vinnytsia: Nova knyha, 168 s. [in Ukrainian].
5. Trier J. (1934) Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung. [The linguistic field. A dispute] *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*. 1934. S. 25–78. [in German].
6. Shyrovov V. (2011) Kompiuterna leksykohrafiia. [Computer lexicography] K.: Nauk. dumka, 2011. 347 s. [in Ukrainian].

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-32>

Олена ІГІНА,

orcid.org/0000-0001-7533-2534

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *elenaigina@ukr.net*

Олена КАЛІНЮК,

orcid.org/0000-0002-4955-8019

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *helena_kalinyuk@ukr.net*

Неля СТЕПАНЮК,

orcid.org/0000-0002-7418-1735

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *stepanyuknelly@gmail.com*

ГЛОСАРІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕГАТЕКСТОВОЇ СТРУКТУРИ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТВОРУ С. ХОКІНГА «КОРОТКА ІСТОРІЯ ЧАСУ»

У даній статті розглянуто особливості функціонування такого компоненту мегатекстової структури науково-популярного твору С. Хокінга “Коротка історія часу”, як глосарій. Проаналізовано його лексико-семантичне поле темпоральності.

У своєму творі С. Хокінг не дає жодних визначень ключовому поняттю твору – час, але розкриває його через низку інших термінів. Було з’ясовано, що це 18 іменників та іменних груп, половина з яких перетинається з лексико-семантичним полем простору, оскільки фізика та космологія, на яких базується науковий апарат твору, описують Всесвіт єдиним поняттям простір-час. Глоси спільного лексико-семантичного поля простору-часу характеризують власне час як фізичну величину; називають об’єкти, що є складовими частинами простору-часу; і відображають математичні засоби для опису властивостей часу або простору-часу.

У результаті дослідження встановлено функції глосарію у мегатекстовій структурі твору: стислий виклад ключових рис терміну, узагальнення; розширення інформативної бази основного тексту; посередництво у текстових роз’ясненнях термінів. В статті було доведено, що глосарій як допоміжний компонент мегатексту слугує тлумачним словником до основного тексту. Глоси лексико-семантичного поля темпоральності як в глосарії, так і в усьому мегатексті відіграють ключову роль в розкритті ідеї автора про існування в часі початку і кінця. Глосарій оптимізує сприйняття даної інформації, особливо у тих випадках, коли автор не наводить жодних пояснень термінів у тексті. За допомогою глосарію читач поглиблює свої знання. Глосарій є одним із засобів реалізації головної мети науково-популярної літератури – ознайомлення широкої аудиторії з передовими досягненнями наукової думки.

Ключові слова: мегатекст, допоміжний текст, глосарій, науково-популярний текст, лексико-семантичне поле, темпоральність.

Olena IGINA,

orcid.org/0000-0001-7533-2534

Candidate of Philological Sciences,

Associate professor at the Department of English Lexicology and Stylistics

Odesa National I.I. Mechnikov University

(Odesa, Ukraine) elenaigina@ukr.net

Olena KALINYUK,

orcid.org/0000-0002-4955-8019

Candidate of Philological Sciences,

Associate professor at the Department of English Lexicology and Stylistics

Odesa National I.I. Mechnikov University

(Odesa, Ukraine) helena_kalinyuk@ukr.net

Nelia STEPANYUK,

orcid.org/0000-0002-7418-1735

Candidate of Philological Sciences,

Associate professor at the Department of English Lexicology and Stylistics

Odesa National I.I. Mechnikov University

(Odesa, Ukraine) stepanyuknelly@gmail.com

GLOSSARY AS AN ELEMENT OF THE MEGATEXT STRUCTURE OF S. HAWKING'S POPULAR SCIENCE WORK "A BRIEF HISTORY OF TIME"

This article deals with the functioning of glossary as a component of the megatext structure of S. Hawking's popular science work «A Brief History of Time».

The article analyzes glossary in terms of its lexical-semantic field of temporality.

In his book, S. Hawking does not give any definitions to the key concept of the work – time, but reveals it through a number of other terms. It was determined that these are 18 nouns and noun groups, half of which intersect with the lexical-semantic field of space, since physics and cosmology, on which the scientific apparatus of the book is based, describe the universe with a single concept of space-time. Glosses of the common lexical-semantic field of space-time characterize time itself as a physical quantity; name objects that are constituent parts of space-time; reflect mathematical means for describing the properties of time or space-time.

As a result of the study, a few functions of the glossary in the megatext structure of the book were identified: a concise statement of the key features of the term, generalization; expansion of the informative base of the main text; mediation in textual explanations of terms. The article proved that the glossary being a supplementary component of the megatext serves as an explanatory dictionary to the main text. Glosses of the lexical-semantic field of temporality both in the glossary and in the entire megatext play a key role in revealing the author's idea of existence in the time of beginning and end. The glossary optimizes the perception of this information, especially in cases where the author does not provide any explanations of the terms in the text. The glossary is one of the means of realizing the main goal of popular science literature – familiarizing a wide audience with advanced achievements of scientific thought.

Key words: *megatext, supplementary text, glossary, popular science text, lexical-semantic field, temporality.*

Постановка проблеми. Науково-популярний текст не перестає привертати увагу лінгвістів. Ключовою характеристикою науково-популярного стилю є його орієнтованість на пересічного читача – людину без спеціальних знань в тій чи іншій галузі науки (McRae, 1993: 58). Твори популярної науки – це “міст між науковою літературою, професійним засобом вираження науковця, та масовим культурним дискурсом” (Dawkins: 2009, 40). Мета стилю – доступною мовою представити метод і точність науки. Однак для досягнення цієї мети автори науково-популярної прози підкреслюють унікальність та універсальність тверджень, в результаті чого твір втрачає властиву науці об'єктивність і гіпотетичність, переймаючи тон беззаперечного авторитету (Dawkins: 2009, 107).

Вибір науково-популярного твору С. Хокінга “Коротка історія часу” для аналізу зумовлений тим, що він становить особливий інтерес з погляду своєї мегатекстової структури.

Аналіз досліджень. Поняття мегатексту не є в лінгвістиці новим. Його запропонувала І. М. Колегаєва. Текстом І. М. Колегаєва називає “об'єднання кількох складників, носіїв тих чи інших комунікативних функцій, характеристик та цілей” (Колегаєва, 1996: 25). Отже, текст можна вважати комунікативно гетерогенним феноменом, тобто явищем неоднорідним.

Згідно з І. М. Колегаєвою мегатекст – це єдність основного тексту та допоміжного тексту. Основний текст є абсолютно облігаторним, він домінує над допоміжним і прагматично спрямо-

ваний на передачу власне повідомлення. (Колегаєва, 2014: 249). Допоміжний текст – це множина текстових повідомлень, які факультативно супроводжують основний текст. Вони є ціннісно другорядними і прагматично допоміжними, тобто спрямованими на оптимізацію функціонування основного тексту (Колегаєва, 2012: 175).

Мета даної статті – розглянути особливості функціонування такого компонента мегатекстової структури твору С. Хокінга, як глосарій. Глосарієм називають дотриманий в алфавітному порядку список вузькоспеціалізованих термінів із тлумаченням їхнього лексичного значення. **Основними завданнями** роботи є проаналізувати глосарій у творі С. Хокінга, а саме його лексико-семантичне поле темпоральності та встановити функції глосарію у мегатекстовій структурі твору.

Виклад основного матеріалу. “Яка природа часу?” Попри дві з половиною тисячі років досліджень природничих і гуманітарних наук, вичерпної відповіді на це основоположне питання немає (Dowden). Нескінченна тривалість існування явищ, предметів та подій, які розгортаються в незворотній послідовності з минулого, крізь теперішнє і в майбутнє (ODE, 2005: 1703) – таким є побутове розуміння часу. У назві книги “Коротка історія часу” ховається іронія: як щось вічне може мати історію, та ще й коротку. Твір С. Хокінга – це спроба з’ясувати, чи був у часу початок і, якщо так, яку долю він готує нашому Всесвіту.

З огляду на науковий характер твору, час розглядається в ньому як суто фізична величина, а саме як четвертий (темпоральний) вимір, поруч з трьома просторовими вимірами: довжиною, шириною та висотою. В цьому сенсі час описує послідовність подій, порівнює їхню тривалість або тривалість інтервалів між ними, а також оцінює темпи зміни величин у матеріальній реальності або у свідомості (MWD).

Стівен Хокінг, однак, не дає визначення часу: ні в тексті твору, ні в глосарії жодних дефініцій не виявлено. Читач може отримати повну картину ключового поняття твору тільки ознайомившись з “Короткою історією часу” в повному обсязі, оскільки автор наводить пояснення через низку інших термінів, так чи інакше пов’язаних з часом. Саме тому під кутом нашого дослідження знаходиться лексико-семантичне поле темпоральності (часу) в творі. Глосарій як елемент цілого мегатексту, який розкриває сутність часу, є частиною і лексико-семантичного поля темпоральності. Всі одиниці даного поля об’єднані архісемою *time (час)*.

Загалом в глосарії було нараховано 18 термінів або глос, що мають ознаки темпоральності.

Вони складають 20% від всіх елементів глосарію. В Таблиці 1. подано повний перелік термінів лексико-семантичного поля темпоральності з оригінальними тлумаченнями в глосарії.

З таблиці видно, що текст більшості дефініцій, а саме 14, містить інтегральну архісему *time*. Це визначення наступних термінів: *Black hole, Einstein-Rosen Bridge, Event, Coordinates, Cosmological constant, General relativity, Imaginary time, Light cone, Naked singularity, Phase, Radar, Singularity, Stationary state, Wormhole*.

Однак деякі з них мають особливий “статус”, оскільки їхня архісема – не просто *time*, а *space-time (простір-час)*. В релятивістській фізиці час – четвертий вимір – органічно пов’язаний з трьома просторовими вимірами та об’єднує простір і час в один абстрактний Всесвіт. Всі чотири виміри є рівноправними і здатні переходити один в одного, коли спостерігач змінює систему відліку. Згадаймо хоча б класичний приклад з уповільненням часу: рух у просторі зі швидкістю, наближеною до швидкості світла, деформує тканину часу (Scherr, 2002). Отже, простір і час є залежними одне від одного поняттями і розглядаються як єдиний простір-час. У такий спосіб у глосарії лексико-семантичне поле темпоральності перетинається з полем простору, причому цифри вказують на повну рівноправність: точки перетину складають 50/50, що відображає єдність реального простору-часу. Архісеми *space-time* містять дефініції наступних термінів: *Black hole; Einstein-Rosen Bridge; Event; Cosmological constant; General relativity; Light cone; Naked singularity; Singularity; Wormhole*.

Такий зв’язок між полями забезпечує безперервність семантичного простору, об’єднує всі поля в одну лексико-семантичну систему мови, яка є відображенням системності об’єктивного зовнішнього світу. Крім цього, спільне лексико-семантичне поле простору-часу перетинається з полем руху, оскільки властивості простору-часу змінюються з рухом (Mould, 1996). Одним із засобів міжпольових зв’язків є **багатозначні слова**, які окремими своїми значеннями належать до різних полів. Однак в науковій літературі полісемія є небажаною, оскільки створює неоднозначність трактувань. І цього сучасна наука намагається уникати.

Інша група дефініцій – такі, що не містять в своєму тексті жодної з вищезгаданих архісем, але пояснюються за допомогою терміну, зміст якого включає в себе архісеми *time* або *space-time*. Це наступні глоси: *Event horizon; Frequency; Light second/year; Space-time*.

Таблиця 1

№	Gloss	Explanation
1	Black hole	<i>A region of space-time from which nothing, not even light, can escape, because gravity is so strong</i> (Hawking, 2016: 236).
2	Coordinates	<i>Numbers that specify the position of a point in space and time</i> (Hawking, 2016: 236).
3	Cosmological constant	<i>A mathematical device used by Einstein to give space-time an inbuilt tendency to expand</i> (Hawking, 2016: 236)
4	Einstein-Rosen bridge	<i>A thin tube of space-time linking two black holes. Also see Wormhole</i> (Hawking, 2016: 237).
5	Event	<i>A point in space-time, specified by its time and place</i> (Hawking, 2016: 238).
6	Event horizon	<i>The boundary of a black hole</i> (Hawking, 2016: 238).
7	Frequency	<i>For a wave, the number of complete cycles per second</i> (Hawking, 2016: 238).
8	General relativity	<i>Einstein's theory based on the idea that the laws of science should be the same for all observers, no matter how they are moving. It explains the force of gravity in terms of the curvature of a four-dimensional space-time</i> (Hawking, 2016: 238-239).
9	Imaginary time	<i>Time measured using imaginary numbers</i> (Hawking, 2016: 239).
10	Light cone	<i>A surface in space-time that marks out the possible directions for light rays passing through a given event</i> (Hawking, 2016: 240).
11	Light second/year	<i>The distance traveled by light in one second / year</i> (Hawking, 2016: 240).
12	Naked singularity	<i>A space-time singularity not surrounded by a black hole</i> (Hawking, 2016: 240).
13	Phase	<i>For a wave, the position in its cycle at a specified time: a measure of whether it is at a crest, a trough, or somewhere in between</i> (Hawking, 2016: 241).
14	Radar	<i>A system using pulsed radio waves to detect the position of objects by measuring the time it takes a single pulse to reach the object and be reflected back</i> (Hawking, 2016: 242).
15	Singularity	<i>A point in space-time at which the space-time curvature becomes infinite</i> (Hawking, 2016: 242).
16	Space-time	<i>The four-dimensional space whose points are events</i> (Hawking, 2016: 243).
17	Stationary state	<i>One that is not changing with time: a sphere spinning at a constant rate is stationary because it looks identical at any given instant</i> (Hawking, 2016: 243)
18	Wormhole	<i>A thin tube of space-time connecting distant regions of the universe. Wormholes might also link to parallel or baby universes and could provide the possibility of time travel</i> (Hawking, 2016: 244).

Термін *event horizon* пояснюється так: “*The boundary of a **black hole***” (Hawking, 2016: 238). Це пояснення відсилає нас до терміну *black hole*, який зі свого боку означає “*a region of **space-time** from which nothing, not even light, can escape, because gravity is so strong*” (Hawking, 2016: 236). Тобто *event horizon* – це частина поняття *black hole*.

Наступна глоса, *space-time*, пояснюється як “*the four-dimensional space whose points are **events***” (Hawking, 2016: 243). Щоби зрозуміти, що таке *space-time*, необхідно звернутися до визначення терміну *event*: “*A point in **space-time**, specified by its **time** and place*” (Hawking, 2016: 238). В даному випадку глоси перехрещуються, оскільки і в дійсності позначувані глосами явища ніби “вибудовують” одне одне: наявність подій (*events*) обумовлює Всесвіт з простором-часом, в якому власне події і відбуваються, а простір-час (*space time*) робить можливим появу самих подій.

Дефініція терміну *frequency* містить вказівку на час у слові *second*: “*For a wave, the number of complete cycles per **second***” (Hawking, 2016: 238). Однак *second* не виносить в глосарій. Аналогічно пояснюється термін *light second/year*: “*The distance traveled by light in one **second / year***” (Hawking, 2016: 240). Автор передбачає, що читач науково-популярного жанру володіє базовими знаннями, а саме розумінням, що секунда (*second*) – це “*a short unit of **time** that is equal to a 60th of a minute*” (ODE, 2005: 1844), а рік (*year*) – “*a period of **time** lasting twelve months*” (ODE, 2005: 1975).

Проаналізувавши одиниці глосарію з погляду представленості архісем в дефініціях, можемо зробити висновок, що, по-перше, в більшості визначень наявні архісеми *time* або *space-time*, які однозначно вказують на належність глоси до лексико-семантичного поля темпоральності. По-друге, ми виявили таку групу глос, які створюють в глосарії багаторівневість: вони функціо-

нують як внутрішні посилання, перехрещуються, пояснюючи одна одну, або потребують звернення до зовнішніх джерел.

Наступним кроком проаналізуємо глосарій з погляду ієрархічної будови його лексико-семантичного поля темпоральності.

Лексико-семантичне поле складається з лексико-семантичних груп, а лексико-семантичні групи з менших за обсягом мікросистем – синонімічних рядів, антонімічних пар, гіперо-гіпонімів, конверсивів тощо. В лексико-семантичному полі “час” виділяють, наприклад, лексико-семантичні групи назв точних і неточних часових відрізків. Однак специфіка науково-популярного жанру твору “Коротка історія часу” обумовила об’єднання понять фізичної та космологічної науки у специфічні групи.

У темпоральному лексико-семантичному полі глосарія загалом було виявлено 7 груп. Найчисленнішою є група **фізичних явищ**, тобто реальних космічних утворень, тіл або площин, які існують в тканині простору-часу. Їх було об’єднано за гіперо-гіпонімічним принципом. До групи фізичних явищ належать 8 одиниць глосарію, а саме: Black hole; Einstein-Rosen bridge; Event; Event horizon; Naked singularity; Singularity; Space-time; Wormhole.

Усередині цієї групи можемо виділити різні відношення. По-перше, це відношення **партиципальності**. Так, наприклад, до складу *space-time* входять всі вище названі глоси, а *event horizon* є складовою частиною *black hole*. По-друге, відношення **супідрядності**: *Einstein-Rosen bridge* перебуває в підрядному відношенні щодо гіпероніма *wormhole*, оскільки *Einstein-Rosen bridge* – це різновид *wormhole*. Аналогічно *naked singularity* перебуває в підрядному відношенні щодо гіпероніма *singularity*.

Наступну групу складають **числові показники**, які описують положення об’єкта у часі. Ця група нараховує 3 глоси, а саме: Coordinates; Cosmological constant; Frequency.

Терміни третьої групи – **фізичних моделей** – це способи зображення руху часу нашим Всесвітом. Ця група включає 2 глоси: Imaginary time; Light cone.

Четверта група нараховує 2 одиниці. Це **характеристики об’єктів** у часі. До них входять: Phase; Stationary state.

Ще одна група – **теорії** про природу простору-часу. Вона включає 1 термін, *general relativity*. Згідно загальної теорії відносності (*general relativity*), ключовою властивістю простору-часу є гравітація, а саме викривлення чотиривимірною простору-часу (Hawking, 2016: 32).

В глосарії виявлено 1 **одиницю виміру**, а саме *light-second/year*. Зауважимо, що це не одиниця виміру часу, а одиниця виміру простору-часу: вона описує довжину через **час**, за який цю довжину проходить промінь світла (Hawking, 2016: 240).

Останню групу складає 1 **вимірювальний пристрій** – *radar*. Ця глоса позначає пристрій для виявлення дальності об’єкта через вимірювання **часу**, за який радіохвиля досягає об’єкта та віддзеркалюється від нього (Hawking, 2016: 242).

Отже, найпоширенішими відношеннями в ієрархічній будові лексико-семантичного поля темпоральності глосарія є гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення. Вони притаманні всім пластам лексики і є найважливішими чинниками, які об’єднують і структурують лексико-семантичну систему.

Що стосується лексичного складу поля темпоральності в глосарії, було виявлено, що більше половини лексичних одиниць, а саме 56%, становлять **іменні групи** (noun phrases) – словосполучення, в яких головним словом виступає іменник (Crystal, 2008: 306). Такими є наступні глоси: Black hole; Cosmological constant; Einstein-Rosen bridge; Event horizon; General relativity; Imaginary time; Light cone; Light second/year; Naked singularity; Stationary state.

Решта лексем – іменники, серед яких *space-time*, *wormhole* – складні іменники (compound nouns), *radar* – акронім (acronym). Іменники нараховують 8 глос, а саме: Event; Coordinates; Frequency; Phase; Radar; Singularity; Space-time; Wormhole.

Іменники та іменні словосполучення є складниками не тільки лексико-семантичного поля темпоральності в глосарії, а й всього глосарію. З інших частин мови було виявлено лише один термін – прикметник *proportional* (Hawking, 2016: 241).

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що одиниці лексико-семантичного поля “час” в глосарії – це іменники та іменні групи, які, по-перше, характеризують власне час як фізичну величину; по-друге, характеризують об’єкти відносно їх положення в часі або в просторі-часі; і по-третє, відображають математичні засоби для опису властивостей часу або простору-часу.

Надзвичайно цікавою є роль глосарію в мегатекстовій структурі твору. В науково-популярному творі Стівена Хокінга “Коротка історія часу” авторськи адресантний глосарій виконує функцію тлумачного словника до тексту. Цей компонент мегатексту роз’яснює читачеві ключові терміни фізичної та космологічної науки, що зустріча-

ються в межах основного тексту, і в такий спосіб оптимізує його сприйняття. Щоби довести або спростувати це твердження, порівняймо наведені в глосарії дефініції термінів та їхні тлумачення в основному тексті.

В лексико-семантичному полі темпоральності “Короткої історії часу” найбільш численною виявилася глоса **black hole** – вона зустрічається в основному тексті 233 рази. Вже на етапі знайомства зі змістом твору бачимо, що феномену чорної діри присвячено дві окремі глави: *Black Holes* (Hawking, 2016: 91-111) та *Black Holes Ain't So Black* (Hawking, 2016: 113-129) – близько 18% об'єму всього твору. Глава 6, *Black Holes*, знайомить читача з природою чорних дір: як вони народжуються, яка їх структура та яких форм вони бувають. У главі 7, *Black Holes Ain't So Black*, С. Хокінг розвиває думку, що горизонт подій (**event horizon**) чорної діри ніколи не зменшується, а завжди розширюється, особливо у випадку злиття двох чорних дір: “<...> the area of the **event horizon** might stay the same or increase with time, but it could never decrease <...> In fact, the area would increase whenever matter or radiation fell into the **black hole** (Fig. 7.2). Or if two **black holes** collided and merged together to form a single **black hole**, the area of the **event horizon** of the final **black hole** would be greater than or equal to the sum of the areas of the **event horizons** of the original **black holes** (Fig. 7.3)” (Hawking, 2016: 114). Звернімо увагу, що текст відсилає нас до схем (Fig. 7.2, Fig. 7.3), які ілюструють слова автора. С. Хокінг також доводить, що чорні діри випромінюють радіацію: “If a **black hole** has entropy, then it ought to also have a temperature. But a body with a particular temperature must emit radiation at a certain rate. <...> This radiation is required in order to prevent violation of the second law [of thermodynamics]. So **black holes** ought to emit radiation” (Hawking, 2016: 118). Дане твердження не знаходить відображення в дефініції глосарія: “A region of space-time from which nothing, not even light, can escape, because gravity is so strong” (Hawking, 2016: 236). Це лаконічне визначення чорної діри називає лише найважливіші її властивості, без яких читач-неспеціаліст не зрозуміє суть висловлювання в главах 1–5, як, наприклад, в даному випадку: “<...> the singularity theorems discussed earlier indicate that the gravitational field should get very strong in at least two situations, **black holes** and the big bang” (Hawking, 2016: 70). Із цього випливає, що як тільки читач отримає в основному тексті пояснення терміну, необхідність звертатися до глосарію відпадає: “According

to the theory of relativity, nothing can travel faster than light. Thus if light cannot escape, neither can anything else; everything is dragged back by the gravitational field. So one has a set of events, a region of space-time, from which it is not possible to escape to reach a distant observer. This region is what we now call a **black hole**. Its boundary is called the **event horizon** and it coincides with the paths of light rays that just fail to escape from the black hole” (Hawking, 2016: 97). Отже, в даному випадку текст максимально розширює зміст терміну **black hole**, а глосарій зосереджує найсуттєвіші ознаки цього поняття в одному-двох реченнях для первинного ознайомлення. За таким самим принципом побудовані тлумачення термінів **cosmological constant**, **general relativity**, **imaginary time**, **light cone**, **phase**, **singularity**.

Ми з'ясували, що глоса **event horizon** – це частина глоси **black hole**. В основному тексті ці поняття також пояснюють одне одне: “The **event horizon**, the boundary of the region of space-time from which it is not possible to escape, acts rather like a one-way membrane around the **black hole**: objects, such as unwary astronauts, can fall through the **event horizon** into the **black hole**, but nothing can ever get out of the **black hole** through the **event horizon**. (Remember that the **event horizon** is the path in space-time of light that is trying to escape from the **black hole**, and nothing can travel faster than light) (Hawking, 2016: 101). Порівняймо з тлумаченням в глосарії: “The boundary of a **black hole**” (Hawking, 2016: 238). В цьому випадку текст також розширює зміст терміну **event horizon**, але це було б неможливо без застосування терміну **black hole**, оскільки вони є спорідненими як ціле і частина цілого.

Аналогічно глосарій дає стисле тлумачення глоси **coordinates**: “Numbers that specify the position of a point in space and time” (Hawking, 2016: 236). А в тексті автор не тільки детально роз'яснює суть терміну, а й наводить приклади: “It is a matter of common experience that one can describe the position of a point in space by three numbers, or **coordinates**. For instance, one can say that a point in a room is seven feet from one wall, three feet from another, and five feet above the floor. Or one could specify that a point was at a certain latitude and longitude and a certain height above sea level. One is free to use any three suitable **coordinates**, although they have only a limited range of validity” (Hawking, 2016: 27).

Як і у випадку з **event horizon** та **black hole**, зміст глоси **event** розширюється завдяки терміну **coordinates**: “An **event** is something that happens at a particular point in space and at a particular time.

*So one can specify it by four numbers or **coordinates***” (Hawking, 2016: 27). Порівняймо з дефініцією в глосарії: “*A point in **space-time**, specified by its time and place*” (Hawking, 2016: 238). Ознайомившись з цим тлумаченням, читач більш глибоко розумітиме суть наступного висловлювання, яке зустрічається в тексті раніше, ніж автор встигає дати терміну пояснення: “*The lack of an absolute standard of rest meant that one could not determine whether two **events** that took place at different **times** occurred in the same position in **space***” (Hawking, 2016: 20). Варто зауважити, що глоса **event** є однією з найпоширеніших в лексико-семантичному полі темпоральності: загалом зафіксовано 112 згадувань в основному тексті.

Наступний термін, який пояснюється через низку інших глос, – **space-time**. Роз’ясненню цього космологічного феномена присвячено главу 2, *Space and Time* (Hawking, 2016: 17-39), а в тексті він використовується 98 разів. По-перше концепція простору-часу (**space-time**) розглядається в контексті загальної теорії відносності (**general relativity**): “*The **theory of relativity** does, however, force us to change fundamentally our ideas of **space** and **time**. We must accept that **time** is not completely separate from and independent of **space**, but is combined with it to form an object called **space-time***” (Hawking, 2016: 26). По-друге, споріднені терміни **event** & **coordinates** доповнюють його зміст: “*It is often helpful to think of the four **coordinates** of an **event** as specifying its position in a four-dimensional space called **space-time***” (Hawking, 2016: 28). С. Хокінг, дотримуючись канонів науково-популярного жанру, часто ілюструє свої слова яскравими прикладами, які допомагають читачеві глибше зрозуміти сутність явищ: “*The mass of the sun curves **space-time** in such a way that although the earth follows a straight path in four-dimensional **space-time**, it appears to us to move along a circular orbit in three-dimensional **space***” (Hawking, 2016: 35). Визначення ж у глосарії лише поверхнево знайомить з терміном: “*The four-dimensional space whose points are **events***” (Hawking, 2016: 243).

Явище кротовин (**wormholes**) також виносить в цілу главу – *Wormholes and Time Travel* (Hawking, 2016: 174-186) – яка докладно описує принцип їх дії: “*<...> one could warp **space-time** so that there was a shortcut between A and B. One way of doing this would be to create a **wormhole** between A and B. As its name suggests, a wormhole is a thin tube of **space-time** which can connect two nearly flat regions far apart*” (Hawking, 2016: 178). Дефініція в глосарії представляє собою короткий огляд всієї глави: “*A thin tube of **space-time** connecting distant*

*regions of the universe. **Wormholes** might also link to parallel or baby universes and could provide the possibility of time travel*” (Hawking, 2016: 244).

Різновидом кротовини, яка гіпотетично дозволяє подорож у часі, є **Einstein-Rosen bridge**. В розкритті змісту даного терміну глосарій відіграє ключову роль, адже в тексті глоса не роз’яснюється, згадуючись лише один раз. “*A thin tube of **space-time** linking two black holes. Also see **Wormhole***” (Hawking, 2016: 237) – дефініція в глосарії відсилає нас до гіпероніма **wormhole** за більш детальними поясненнями.

Іншим прикладом глоси, пояснення якої автор виносить лише в глосарій, є **radar**. Тільки після ознайомлення з тлумаченням в допоміжному повідомленні (“*A system using pulsed radio waves to detect the position of objects by measuring the **time** it takes a single pulse to reach the object and be reflected back*” (Hawking, 2016: 242), читач-неспеціаліст може правильно зрозуміти суть основного тексту: “*In recent years the even smaller deviations of the orbits of the other planets from the Newtonian predictions have been measured by **radar** and found to agree with the predictions of general relativity*” (Hawking, 2016: 35).

Naked singularity – ще один термін з наявним поясненням лише в глосарії. Порівняймо текст і визначення в глосарії: “*Any real star – which would never be perfectly spherical – could therefore only collapse to form a **naked singularity***” (Hawking, 2016: 103): “*A **space-time** singularity not surrounded by a **black hole***” (Hawking, 2016: 240). Глоса **stationary state** також тлумачиться тільки в глосарії. Із цього можна зробити висновок, що глосарій розширює інформативну базу основного тексту.

Було виявлено також дефініції, що повністю дублюються в глосарії. Наприклад, пояснення терміну **frequency**: “*For a wave, the number of complete cycles per **second***” (Hawking, 2016: 238): “*<...> there is a relation between the energy of light and its **frequency** (that is, the number of waves of light per **second**)*” (Hawking, 2016: 37). Аналогічно співпадає дефініція і пояснення в тексті для терміну **light second / year**.

Підсумовуючи, виділимо 3 шляхи тлумачення термінів в основному тексті:

автор наводить вичерпне пояснення в тексті, ілюструючи його прикладами, схемами, аналогіями; автор не дає жодних пояснень терміну; автор дає визначення глоси через інші терміни. Із цього витікають функції глосарію в мегатексті: стислий виклад ключових рис терміну, узагальнення; розширення інформативної бази основного тексту; посередництво у текстових роз’ясненнях термінів.

Висновки. Отже, ми довели, що глосарій як допоміжний компонент мегатексту служить тлумачним словником до основного тексту. Глоси лексико-семантичного поля темпоральності як в глосарії, так і в усьому мегатексті відіграють ключову роль в розкритті ідеї автора про існування в часі початку і кінця. З цього погляду “Коротка історія часу” – це в прямому сенсі історія часу від його народження з науковим передбаченням смерті Всесвіту, тобто

кінця “всіх часів”. Глосарій оптимізує сприйняття даної інформації, особливо у тих випадках, коли автор не наводить жодних пояснень термінів у тексті. Комунікативно компетентний читач скористається глосарієм і в такий спосіб поглибить свої знання. Грамотно укладений глосарій є одним із засобів реалізації головної мети науково-популярної літератури – ознайомлення широкою аудиторії з передовими досягненнями наукової думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колегаєва І. М. Мегатекстова структурованість прози Оксани Забужко. *Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків*: колект. моногр. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 248-259.
2. Колегаєва І. М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту. *Мовознавство*. 1996. №1. С. 25-30.
3. Колегаєва І. М. Текст і мегатекст як члени єдиної комунікативної родини. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2012. С. 170-178.
4. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Singapore: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 555 p.
5. Dawkins R. The Oxford Book of Modern Science Writing. Oxford: Oxford University Press, 2009. 448 p.
6. Dowden B. Time. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: [https:// www.iep.utm.edu/time/](https://www.iep.utm.edu/time/).
7. Hawking S. A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes. London: Bantam Books, 2016. 256 p.
8. McRae M. The Literature of Science: Perspectives on Popular Scientific Writing. Athens: The University of Georgia Press, 1993. 321 p.
9. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>.
10. Mould R. Basic Relativity. New York: Springer, 1996. 452 p.
11. Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 2005. 2008 p.
12. Scherr R. Student understanding of time in special relativity: Simultaneity and reference frames. *American Journal of Physics*. 2001. № 69. P. 24-35.

REFERENCES

1. Kolehaieva I. M. (2014) Mehatekstova strukturovanist prozy Oksany Zabuzhko. [Megatext structure of Oksana Zabuzhko's prose] Odeska linhvistychna shkola: koordynaty suchasnykh poshukiv. – Odesa linguistic school: coordinates of modern searches. Odesa: Bukaev Vadim Viktorovych. 248-259. [in Ukrainian].
2. Kolehaieva I. M. (1996) Mehatekst yak vyiv komunikativnoi heterohennosti tsiloho zavershenoho tekstu. [Megatext as a manifestation of communicative heterogeneity of the whole completed text] *Movoznavstvo*. – Linguistics. No. 1. 25-30. [in Ukrainian].
3. Kolehaieva I. M. (2012) Tekst i mehatekst yak chleny yedynoi komunikativnoi rodyny. [Text and megatext as members of a single communicative family] *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy*. – Linguistics of the 21st century: new research and perspectives. 170-178. [in Ukrainian].
4. Crystal D. A (2008) Dictionary of Linguistics and Phonetics. Singapore: Blackwell Publishing Ltd. 555 p.
5. Dawkins R. (2009) The Oxford Book of Modern Science Writing. Oxford: Oxford University Press. 448 p.
6. Dowden B. Time. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: [https:// www.iep.utm.edu/time/](https://www.iep.utm.edu/time/).
7. Hawking S. (2016) A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes. London: Bantam Books. 256 p.
8. McRae M. (1993) The Literature of Science: Perspectives on Popular Scientific Writing. Athens: The University of Georgia Press. 321 p.
9. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>.
10. Mould R. (1996) Basic Relativity. New York: Springer. 452 p.
11. Oxford Dictionary of English (2008). Oxford University Press. 2008 p.
12. Scherr R. (2001) Student understanding of time in special relativity: Simultaneity and reference frames. *American Journal of Physics*. № 69. 24-35.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.22-043.61(71):001.891

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-33

Олена БАРТОШ,

orcid.org/0000-0001-6733-5516

кандидат педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціології та соціальної роботи

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olena.bartosh@uzhnu.edu.ua**Зоряна МИГАЛИНА,**

orcid.org/0000-0001-8003-9260

доктор філософії (освіта/педагогіка),

доцент кафедри англійської філології

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) zoryana.myhalyna@uzhnu.edu.ua

ОСНОВНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ НАВИЧКИ У ПІДГОТОВЦІ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В КАНАДІ

Значне збільшення кількості докторантів та вимоги ринку праці до розширення кола їхніх знань, компетентностей, умінь та навичок вимагають принципової зміни підходів до організації та змісту підготовки докторантів. Науково-дослідницькі навички сприяють досягненню професіоналізму в майбутній професії. Підготовка докторантів у закладах вищої освіти Канади забезпечує ширший спектр компетентностей, оскільки суто академічних дисциплін, які базуються на вузьких знаннях, недостатньо для задоволення суспільних потреб. Дослідницькі та викладацькі компетентності мають вирішальне значення в таких нових сферах, як підприємництво, соціальна взаємодія, і користуються не меншим попитом, ніж загальні компетентності. Мета дослідження: розглянути зміст ключових компетентностей та навичок, якими мають володіти та послуговуватися у своїй науково-дослідницькій діяльності здобувачі ступеня доктора філософії у Канаді. Методи дослідження: аналіз і синтез психолого-педагогічної літератури – застосовувався для з'ясування специфіки ключових компетентностей та навичок, якими мають володіти та послуговуватися у своїй науково-дослідницькій діяльності здобувачі ступеня доктора філософії у Канаді; узагальнення – для формулювання авторських висновків. Ключова роль освіти у підготовці докторів філософії у Канаді полягає у поглибленні знань шляхом проведення оригінальних досліджень. З огляду на зростаючі соціальні вимоги суспільства до знань, заклади вищої освіти: зосереджені на підготовці докторів філософії як в академічних, так і в неакадемічних сферах; створюють умови для формування ключових навичок, необхідних випускникам на ринку праці, а також розвитку кар'єри; досягають критичної маси дослідників шляхом міждисциплінарного, міжінституційного, міжгалузєвого, регіонального та міжнародного співробітництва.

Ключові слова: докторанти, дослідження, заклади вищої освіти, компетентності, Канада, навички, науково-дослідницька діяльність.

Olena BARTOSH,

orcid.org/0000-0001-6733-5516

Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Sociology and Social Work Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) olena.bartosh@uzhnu.edu.ua

Zoryana MYHALYNA,

orcid.org/0000-0001-8003-9260

PhD (Education/Pedagogy),

Associate Professor at the English Philology Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) zoryana.myhalyna@uzhnu.edu.ua

KEY SCIENTIFIC AND RESEARCH SKILLS IN THE TRAINING OF PHD STUDENTS IN CANADA

A significant increase in the number of doctoral students and the requirements of the labor market to expand the scope of their knowledge, competences, abilities and skills require a fundamental change in approaches to the organization and content of training of PhD students. It is scientific and research skills that contribute to the achievement of professionalism in

the future profession. Training of PhD graduates in Canada provides a broader range of competencies, as purely academic courses based on narrow knowledge are not sufficient to meet the societal needs. Research-based and teaching competences are crucial in new areas such as entrepreneurship and social interaction, and are in demand no less than general competences. The purpose of the study: to consider the content of the key competencies and skills that PhD graduates in Canada are to demonstrate and apply in their research activities. Research methods applied: analysis and synthesis of psychological and pedagogical literature used to find out the specifics of the key competencies and skills that PhD graduates in Canada are to demonstrate and apply in their research activities; generalization to formulate authors' conclusions. The key role of institutions of higher education in the training of PhD graduates in Canada is to deepen knowledge through the conduct of original research. In view of the growing social demands to knowledge in the society, institutions of higher education: focus on the training of PhD students in both academic and non-academic fields; set conditions for the formation of key skills needed by graduates in the labor market, as well as career development; reach a critical mass of researchers through regional and international, interdisciplinary, interinstitutional, intersectoral, cooperation.

Key words: PhD students, research, institutions of higher education, competences, Canada, skills, scientific and research activity.

Постановка проблеми. Навчання дослідницьким навичкам є центром інтересу у системі вищої освіти не лише для здобувачів освіти, які прагнуть продукувати нові знання і розуміння, але й для тих, хто має доступ і використовує такі нові знання та розуміння в ході своєї майбутньої професійної діяльності (Gyuris, 2018).

У закладах вищої освіти невід'ємною складовою освітнього процесу є науково-дослідницька діяльність. Її мета – інтегрувати наукову, навчальну та виробничу діяльність у системі вищої освіти. Науково-дослідницька діяльність вважається одним із найважливіших засобів, що реалізовується з метою підвищення якості підготовки майбутніх фахівців, здатних застосовувати досягнення науково-технічного прогресу на практиці (Байлов, Литвинов, Чумак, 2016). Науково-дослідницька робота студентів у закладах вищої освіти – явище багатогранне як за конкретними цілями, так і за організаційними формами, змістом, типами зв'язку між основними компонентами педагогічного процесу. Саме науково-дослідницькі навички сприяють досягненню професіоналізму в майбутній професії.

Аналіз досліджень. Питання професійної підготовки студентів до реалізації науково-дослідницької діяльності залишається особливо актуальним і сьогодні. Так, у своїх наукових дослідженнях вчені звертаються до різних аспектів дослідницької підготовки майбутніх фахівців, зокрема, досліджують зміст та структуру готовності фахівців різних професійних галузей до дослідницької роботи, технології професійної підготовки до науково-дослідницької діяльності, особливості формування дослідницьких умінь студентів та ін. Дослідницькі навички визначаються як дії або завдання, яким можна навчити, які можна практикувати та виконувати для встановлення фактів, постулювання нових ідей, перевірки ідей для збору та аналізу даних (Laidlaw, Aiton, Struthers, Guild, 2012). Отже, вони охоплюють більше, ніж просто практичні технічні навички.

К. Вієно, К. Роджерс та Н. Кемпбел (Vieno, Rogers, Campbell, 2022) пропонують перелік дослідницьких навичок, які мають розвивати освітні програми закладів вищої освіти:

– Прийняття рішень – вибір і виконання конкретного курсу дій.

– Критична оцінка – оцінка методів, даних і висновків опублікованих досліджень для визначення їх достовірності та надійності.

– Синтез інформації – об'єднання інформації з різних джерел у логічний спосіб для формулювання висновків.

– Вирішення проблем – визначення джерел труднощів і пошук розумних і ефективних рішень для них.

– Збір даних – збір інформації за допомогою структурованих методів для підтримки цілей дослідження.

– Аналіз даних – моделювання даних для виявлення тенденцій і кореляцій для формулювання висновків, що пов'язані з набором цілей дослідження.

– Комунікація – обмін інформацією з іншими за допомогою письмових або усних засобів.

У своїх дослідженнях науковці К. Двієр, М. Хоган та І. Стюарт (Dwyer, Hogan, Stewart, 2014), А. Ганізаде (Ghanizadeh, 2017), Т. Мур та Дж. Мортон (Moore, Morton, 2017) вказують на те, що навички комунікації та критичного мислення лежать в основі майже кожного етапу або компонента науково-дослідницької діяльності, а досвідчені дослідники повинні досягти успіху в обох. Таким чином, дослідницькі навички є важливими для розвитку кар'єрних планів. Крім того, наукові розвідки (Crebert, Bates, Bell, Patrick, Cragolini, 2004; Hart, 2019) показують, що навички, які роботодавці вважають за необхідні для демонстрації, виходять за межі технічних навичок, необхідних для виконання роботи, і охоплюють ряд навичок, які можна передавати, наприклад спілкування та вирішення проблем.

Мета статті – розглянути зміст ключових компетентностей та навичок, якими мають володіти

та послуговуватися у своїй науково-дослідницькій діяльності здобувачі ступеня доктора філософії у Канаді.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що економіка знань забезпечує критичну масу докторантів, їх кількість стрімко зросла. За даними ЮНЕСКО, з 2000 по 2015 рік кількість докторів філософії зросла у 24 рази в Малайзії, у 5.5 разів у Мексиці, в 3.5 рази в Таїланді, в 2.8 разів в Новій Зеландії, в 2.3 рази в Австралії, в 2.2 рази в Норвегії, в 2.1 рази в Канаді, в 1.7 рази в США, в 1.5 рази у Франції та Португалії, в 1.4 рази в Японії, в 1.3 рази в Німеччині, в 1.1 рази в Швеції. У 2015 році найбільше докторських ступенів було присуджено університетами США (67 500), за ними йдуть китайські університети, які підготували 54,9 тис. докторів. Відповідно зросла і частка проведених ними досліджень (UNESCO Institute for Statistics, 2017). Про найбільше зростання кількості докторів наук повідомили заклади вищої освіти Східної Азії, Австралії, Норвегії, Канади та США. Ці країни продемонстрували подвійне зростання кількості докторів наук за рахунок збільшення іноземних абітурієнтів. Зростання кількості абітурієнтів, які бажають отримати докторський ступінь, пояснюється тим, що це відкриває більше можливостей для працевлаштування, в тому числі за межами академічного середовища.

Канадська асоціація післядипломних досліджень (Canadian Association for Graduate Students) та Товариство викладання та навчання у вищій освіті (Society for Teaching and Learning in Higher Education) у співпраці з головними федеральними агентствами країни, які є відповідальними за фінансування досліджень за різними напрямками (Natural Sciences and Engineering Research Council, Social Sciences and Humanities Research Council, Canadian Institutes of Health Research), та Дослідницькою Радою Великої Британії (UK Research Council) розробили документ (Principles on Key Professional Skills for Researchers) з переліком ключових науково-дослідницьких навичок, якими повинні оволодіти докторанти (Bilodeau, 2008). В переліку документа виокремлені наступні:

1. Комунікативні навички та навички міжособистісного спілкування.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– визнавати важливість інших аспектів спілкування, включаючи мову тіла та інші форми невербального спілкування;

– ефективно та лаконічно спілкуватися в письмовій та усній формах засобами вербального та невербального спілкування в різноманітному ото-

ченні, використовуючи широкий спектр засобів масової комунікації;

– розвивати та підтримувати мережі співпраці та робочі відносини з керівниками, колегами, працівниками установ та в більш ширшому дослідницькому співтоваристві, демонструвати само розуміння (Я-концепція) та готовність розвивати особисті навички;

– використовувати ефективне спілкування у взаємодії, включаючи слухання, відстоювання позиції, вплив, переконання, співпереживання, прояви чуйності та дипломатії;

– слухати співрозмовника, отримувати відгуки від колег та наукових керівників, давати конструктивний зворотний зв'язок;

– застосовувати навички міжособистісного спілкування для формування команди, досягнення консенсусу, переговорів та управління конфліктами.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: міжособистісного спілкування, комп'ютерної / технічної грамотності, роботи в команді.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Публічні виступи: презентація досліджень на семінарах, конференціях, стендових сесіях, засіданнях комітету дисертаційної ради; під час проведення опитувань з дослідницькою метою; загальні презентації для установ, закладів, підприємств, громадськості чи уряду; участь у дебатах та виступах; волонтерство під час громадських заходів.

– Написання: подання публікацій до наукових журналів, рецензування статей до наукових журналів, написання статей для широкого загалу, розробка наукових плакатів, написання заявок на гранти та стипендії, надання звітів про хід науково-дослідницької роботи, підготовка пропозицій, написання дисертації.

– Прийняття різноманітних ролей (наставника, вчителя, колеги, члена комітету), а також реагування на різноманітні ситуації, що вимагають різних комунікаційних стратегій.

– Мультимедіа: участь у блогах, соціальних мережах та відео конференціях, обмін даними в електронному вигляді, використання технологій у презентаціях / навчанні.

2. Критичне та креативне мислення.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– збирати інформацію з різних джерел, включаючи усні та / або письмові висловлювання, роздуми, спостереження, досвід і міркування;

- генерувати нові ідеї, товари, послуги та практики з наміром покращити знання або застосувати їх для конкретної мети в інноваційний спосіб;

- аналізувати та вирішувати проблеми різного характеру (дисциплінарні, професійні, особисті, соціальні), мислити «нестандартно», розвивати творче мислення;

- розвивати високий рівень інноваційної діяльності, нестандартного мислення, прийняття рішень у ситуаціях невизначеності;

- встановлювати зв'язки між галузями та брати участь у метанавчанні, оцінювати актуальність і важливість ідей у різних контекстах, а також критикувати поточні ідеї, практики та парадигми.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: аналітичними дослідницькими, вирішення проблем, творчими.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

- Написання: подання курсових та дипломних робіт; подання пропозицій, тез та статей до наукових журналів; подання заявок на стипендію та патенти.

- Викладацька діяльність.

- Дослідницька діяльність: спільне дослідження; застосування методології однієї дисципліни до іншої; участь в семінарах та журнальному клубі; впровадження нової методології в дослідницьку групу; окреслення практичного значення дослідницьких завдань, визначених в дисертаційній роботі.

3. Особиста ефективність.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

- брати участь у змістовних роздумах про історичний розвиток і поточне місце досліджуваної галузі;

- переоцінити свої позиції, цінності та плани на майбутнє у світлі свого життєвого досвіду та критичного самоаналізу;

- самоусвідомлювати свою особистість та інтелектуальні сили;

- досягти належного балансу між особистим життям і роботою, ефективно справлятися зі складними життєвими ситуаціями та особистостями;

- дотримуватися гнучкого курсу дій, який призведе до самодостатності та задоволення особистих і професійних досягнень;

- розуміти важливість управління часом і стресом для виконання завдань із суперечливими термінами виконання одночасно;

- регулярно отримувати доступ до актуальної інформації щодо кар'єрних можливостей та професійного розвитку, керувати нею.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: планування, організаційні, орієнтації на деталі.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

- Проінформованість про дослідження: підготовка огляду наукової літератури; виступи з результатами дослідженнями та стендовими презентаціями.

- Демонстрація зобов'язань: проведення наукового дослідження; викладання; участь в комітеті дисертаційної ради; волонтерство; участь в спортивних заняттях; поглиблення особистих інтересів.

- Прогрес: розробка та поновлення плану наукового дослідження; участь у щорічні зустрічі з комітетом дисертаційної ради для оцінки прогресу роботи над дисертаційним дослідженням; оновлення наукового профілю та резюме щонайменше щорічно.

4. Цілісність і етична поведінка.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

- бути обізнаними та дотримуватися професійного кодексу поведінки та стандартів у своїй галузі та за її межами;

- дотримуватися етичних зобов'язань у ситуаціях, пов'язаних із конфліктом інтересів, авторства та інтелектуальної власності;

- виявляти неупередженість і точність під час проведення досліджень, а також під час аналізу та звітування про результати проведених досліджень;

- дотримуватися етичних зобов'язань в мультидисциплінарних і мультикультурних ситуаціях, беручи до уваги соціальні та екологічні міркування;

- демонструвати відповідальну поведінку під час проведення дослідження та дотримуватися стандартів академічного цитування;

- етично вирішувати конкуруючі зобов'язання чи відповідальність, вести переговори та вирішувати етичні дилеми;

- брати участь у критичному аналізі правил і стандартів, щоб переконатися, що вони справедливі.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: мультикультурна чутливість та обізнаність.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

- Вимоги до етики та доброчесності: проходження навчального курсу з питань етики; отримання сертифікату інституційної програми.

– Визнання: належне використання цитат, посилань, авторських прав та інтелектуальної власності.

– Зразок для наслідування: дотримання договірних зобов'язань щодо дослідження та викладання; дотримання Кодексу поведінки студента та професійних кодексів поведінки; обізнаність з правами людини.

– Командна діяльність.

5. Викладацька компетентність.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– розуміти важливість визначення результатів навчання (чого навчати/навчитися), а також найбільш ефективних засобів навчання (як навчати/сприяти навчанню);

– пояснювати складні поняття, пов'язані зі змістом дослідження в різних контекстах;

– мотивувати, наставляти та розвивати інших;

– адаптувати свою навчальну та наставницьку діяльність відповідно до різних стилів навчання.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: міжособистісного спілкування, мультикультурної чутливості та обізнаності, лідерства.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Викладання: асистентська практика; сесійне викладання; презентації для учнів початкової та середньої школи; наставництво та репетиторство для студентів бакалаврату та магістратури; участь у навчальних заняттях та семінарах; коучинг та навчання в громадських організаціях.

– Адміністративні функції: керівництво дискусійними групами; головування під час нарад; організація конференцій.

6. Соціальна та громадянська відповідальність.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– робити внесок у суспільство як члена різних місцевих, національних і глобальних спільнот, цінувати громадянську відповідальність, демонструвати здатність спілкуватися з членами інших культур у спосіб, який відповідає професійному контексту;

– демонструвати широке розуміння контексту на національному та міжнародному рівнях, у якому проводяться дослідження;

– враховувати інтереси суспільства, беручи відповідальність за вплив своєї дослідницької діяльності на інших дослідників, зацікавлених сторін, клієнтів, громадян, громади та навколишнє середовище, а також приймати на себе відповідальність за донесення характеру та результатів своїх досліджень до більш широкої спільноти.

Докторанти повинні володіти лідерськими та управлінськими навичками.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Сприяння дослідженням: зв'язок з громадськістю для повідомлення спільноті про актуальність дослідження; участь у семінарах та презентаціях для громади; публікація результатів дослідження в не / академічних джерелах.

– Залучення громади: робота в якості експерта або ресурсу для установ, закладів, підприємств, громадськості чи уряду.

7. Лідерство.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– застосувати навички спілкування, критичного мислення;

– ефективно використовувати свої знання та авторитет для мотивування та скерування інших;

– формулювати бачення, визначати проблеми та рішення, надавати можливості іншим і сприяти командній роботі;

– адаптуватися до складних і мінливих умов, допомагати в цьому іншим;

– визнавати внесок в діяльність інших учасників.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: лідерство, навички планування, організаційні навички, орієнтація на деталі.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Наглядові функції: наставництво, контроль та делегування дослідницької відповідальності студентам у проектах та стажуваннях; головування або виконавча посада в організації з відповідальністю за управління іншими.

– Досвід реалізації дослідження: розробка плану дослідження, вирішення проблеми, ефективне управління часом, пріоритетне управління.

– Адміністративна роль: фасилітація групи; участь у командному проекті/комісії; документування результатів вирішення конфлікту.

8. Управління дослідженнями.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– демонструвати організаційні навички, знання фінансового менеджменту, управління людськими ресурсами, управління проектом (також кількома проектами з різними цілями, часовими рамками реалізації та зацікавленими сторонами);

– застосовувати ефективне управління проектами через встановлення цілей дослідження та проміжних етапів, а також через визначення пріоритетів діяльності;

– розуміти концепцію управління дослідницькою діяльністю на основі результатів, використовувати діючі практики для звітування відповідним посадовим особам в закладі, установі, підприємстві, уряді та/або галузі;

– організувати середовище, в якому проводяться дослідження, з метою пошуку нових знань і адаптації цих знань для практичного використання;

– планувати, готувати та управляти бюджетом; інтерпретувати та вести бухгалтерські записи; розробляти, проводити оцінку та укладати контракти.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: управлінські навички, гнучкість/адаптивність, навички багатозадачності, володіння комп'ютерною / технічною грамотністю.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Дослідницький досвід: управління інформацією; перегляд бюджету заявки на грант; подання заявки на грант; подання звіту про хід роботи.

– Життєвий баланс: участь у комітетах, дослідженнях, заняттях з особистісного розвитку.

– Розбудова громади: розвиток професійної мережі та налагодження стосунків з представниками громади.

9. Мобілізація та трансляція знань.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– ідентифікувати, створювати, представляти та поширювати знання для використання іншими шляхом мобілізації / трансляції знань;

– підвищувати обізнаність, навчатися через публікації, захист інтелектуальної власності (авторські права, патенти, промислові зразки, комерційні таємниці);

– розуміти мобілізацію / трансляцію знань як процес у дослідницькому циклі;

– розуміти ланцюжок створення цінностей, зв'язок дослідження та прийняття рішень;

– визнавати необхідність довгострокового партнерства та спілкування між дослідниками та користувачами знань;

– для полегшення засвоєння та використання знань, а також для отримання найкращої соціальної та економічної вигоди для суспільства, перевести результати досліджень у знання, що будуть зрозумілі нефахівцям.

Докторанти повинні володіти наступними навичками: спілкування, аналітичні дослідницькі навички, навички вирішувати проблеми.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Сприяння дослідженням: участь у заходах для широкої громадськості, закладу, установи, підприємства чи уряду; публікація статей на ненаукових форумах; визначення впливу досліджень на суспільство.

– Підготовка дослідження.

10. Управління кар'єрою.

Докторанти повинні володіти наступними компетентностями:

– брати на себе відповідальність за кар'єрний розвиток, встановлювати реалістичні та досяжні кар'єрні цілі;

– розуміти потребу в постійному професійному розвитку та демонструвати прихильність до нього;

– демонструвати розуміння характеру дослідницьких навичок, які можна перенести в інше робоче середовище, та діапазон можливостей кар'єрного зростання в академічних колах та поза ними;

– демонструвати свої навички, особисті якості та досвід через ефективні резюме, заявки та співбесіди.

Докторанти можуть продемонструвати ці навички через:

– Планування кар'єри: заявки на роботу, гранти, резюме, співбесіди, спілкування, саммаркетинг, відвідування семінарів професійного розвитку.

Заклади вищої освіти поступово зміщують акцент у докторантській освіті з підготовки «PhD як продукту» (розвиток знань через проведення оригінальних досліджень), до підготовки «PhD як процесу» (навчання, яке надасть їм компетенції, необхідні для передачі та застосування знання для потреб глобального ринку праці) (Durette, Fournier, Lafon, 2016).

Значне збільшення кількості докторантів та вимоги ринку праці до розширення кола їхніх знань, компетентностей, умінь та навичок вимагають принципової зміни підходів до організації та змісту підготовки докторантів у закладах вищої освіти. Підготовка докторантів у Канаді забезпечує ширший спектр компетенцій, оскільки суто академічних дисциплін, які базуються на вузьких знаннях, недостатньо для задоволення суспільних потреб. Дослідницькі та викладацькі компетенції мають вирішальне значення в таких нових сферах, як підприємництво, соціальна взаємодія, і користуються не меншим попитом ніж загальні компетенції.

Висновки. В епоху глобального технологічного прогресу перед випускниками докторантури відкриваються професійні можливості у

кар'єрному розвитку, які дозволяють їм використовувати знання та навички, набуті під час навчання в докторантурі. Таким чином, ключова роль освіти у закладах вищої освіти, особливо у підготовці докторів філософії у Канаді полягає у поглибленні знань шляхом проведення оригінальних досліджень. З огляду на зростаючі соціальні вимоги суспільства до знань, заклади вищої освіти: зосереджені на підготовці докторів філософії як в академічних, так і в неакадемічних сфе-

рах; створюють умови для формування ключових навичок, необхідних випускникам на ринку праці, а також розвитку кар'єри; досягають критичної маси дослідників шляхом міждисциплінарного, міжінституційного, міжгалузевого, регіонального та міжнародного співробітництва.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є дослідження засад підготовки докторів філософії у Канаді до підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байлов А.В., Литвинов О.М., Чумак В.В. Науково-дослідницька діяльність студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів: довідник молодого вченого. Харків: ХНУВС, 2016. 364 с.
2. Bilodeau P. Statement of principles on key professional skills requirements for new researchers. Ontario, Canada: NSERC, 2008. P. 1–6.
3. Crebert G., Bates M., Bell B., Patrick C., Cragnolini V. Developing generic skills at university, during work placement, in employment: Graduates perceptions. *Higher Education Research & Development*. 2004. No. 23 (2). P. 147–165.
4. Durette B., Fournier M., Lafon M. The core competencies of PhDs. *Studies in Higher Education*. 2016. No. 41 (8). P. 1–33.
5. Dwyer C.P., Hogan M.J., Stewart I. An integrated critical thinking framework for the 21st century. *Thinking Skills and Creativity*. 2014. No. 12. P. 43–52.
6. Ghanizadeh A. The interplay between reflective thinking, critical thinking, self-monitoring, and academic achievement in higher education. *Higher Education*. 2017. No. 74 (1). P. 101–114.
7. Gyuris E. Evaluating the effectiveness of postgraduate research skills training and its alignment with the Research Skill Development framework. *Journal of University Teaching & Learning Practice*. 2018. No. 15 (4). URL: <https://ro.uow.edu.au/jutlp/vol15/iss4/5>
8. Hart J. Interdisciplinary project-based learning as a means of developing employability skills in undergraduate science degree programs. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*. 2019. No.10 (2). P. 50–66.
9. Laidlaw A., Aiton J., Struthers J., Guild S. Developing research skills in medical students: Guide No.69. *Medical Teacher*. 2012. No. 34 (9). P. 754–771.
10. Moore T., Morton J. The myth of job rediness? Written communication, employability and the 'skills gap' in higher education. *Studies in Higher Education*. 2017. No. 42 (3). P. 591–609.
11. UNESCO Institute for Statistics. Distribution of enrollment by level of tertiary education. 2017. URL: <http://data.uis.unesco.org>
12. Vieno K., Rogers K.A., Campbell N. Broadening the Definition of 'Research Skills' to Enhance Students' Competence across Undergraduate and Master's Programs. *Education Sciences*. 2022. No. 12 (10). e642.

REFERENCES

1. Baylov, A.V., Lytvynov, O.M., & Chumak, V.V. (2016). *Naukovo-doslidnytska diyalnist studentiv, kursantiv, slukhachiv, aspirantiv, adyunktiv ta doktorantiv: dovidnyk molodoho vchenoho* [Scientific and research activities of students, cadets, trainees, post-graduate students, adjuncts and doctoral students: a guide for a young scientist]. Kharkiv National University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
2. Bilodeau, P. (2008). *Statement of principles on key professional skills requirements for new researchers*. NSERC.
3. Crebert, G., Bates, M., Bell, B., Patrick, C., & Cragnolini, V. (2004). Developing generic skills at university, during work placement and in employment: Graduates perceptions. *Higher Education Research & Development*, 23 (2), 147–165.
4. Durette, B., Fournier, M., & Lafon, M. (2016). The core competencies of PhDs. *Studies in Higher Education*, 41 (8), 1–33.
5. Dwyer, C.P., Hogan, M.J., & Stewart, I. (2014). An integrated critical thinking framework for the 21st century. *Thinking Skills and Creativity*, 12, 43–52.
6. Ghanizadeh, A. (2017). The interplay between reflective thinking, critical thinking, self-monitoring, and academic achievement in higher education. *Higher Education*, 74 (1), 101–114.
7. Gyuris, E. (2018). Evaluating the effectiveness of postgraduate research skills training and its alignment with the Research Skill Development framework. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 15 (4). ro.uow.edu.au/jutlp/vol15/iss4/5
8. Hart, J. (2019). Interdisciplinary project-based learning as a means of developing employability skills in undergraduate science degree programs. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*, 10 (2), 50–66.
9. Laidlaw, A., Aiton, J., Struthers, J., & Guild, S. (2012). Developing research skills in medical students: AMEE Guide No.69. *Medical Teacher*, 34 (9), 754–771.
10. Moore, T., & Morton, J. (2017). The myth of job rediness? Written communication, employability and the 'skills gap' in higher education. *Studies in Higher Education*, 42 (3), 591–609.
11. UNESCO Institute for Statistics (2017). Distribution of enrollment by level of tertiary education. URL: <http://data.uis.unesco.org>
12. Vieno, K., Rogers, K.A., & Campbell, N. (2022). Broadening the Definition of 'Research Skills' to Enhance Students' Competence across Undergraduate and Master's Programs. *Education Sciences*, 12 (10), e642.

УДК 372.881.111.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-34>

Ірина БЕРЕЗНЕВА,

orcid.org/0000-0002-3351-9963

старший викладач кафедри іноземних мов
Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) *irinasunnyday27@gmail.com*

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ВНЗ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано наукові погляди на проблему впровадження технологій інтерактивного навчання іноземної мови курсантів ВВНЗ, розкрито сутність інтерактивних технологій; показано необхідність використання інтерактивних технологій навчання іноземних мов та переваги їх застосування у процесі навчання іноземної мови. Основна увага зосереджується на теоретико-методичних засадах реалізації принципу інтерактивності в методиці навчання англійської мови в ВВНЗ. Висвітлюються цілі та рівні сформованості досліджуваного явища. На основі аналізу педагогічної літератури обґрунтовується методика використання інтерактивного навчання, оговорюється, що практичні особливості використання інтерактивного навчання стали невід'ємною частиною сучасного навчання, включаючи викладання іноземних мов.

У статті зроблено акцент на те, що багатомовність та полікультурність вважаються необхідними для громадян Європи і відповідно – України. Підкреслено, що знання іноземних мов у кар'єрі сучасного офіцера давно вже стало вимогою часу. До випускників вищих навчальних закладів висувуються додаткові вимоги щодо володіння іноземними мовами, особливо це стосується майбутніх офіцерів. Звернута увага на можливості, які виникають перед військовослужбовцями Національної гвардії України у зв'язку з розвитком міжнародної співпраці та перспективою України стати країною-членом НАТО, де офіцери мають широкий спектр для розвитку. Зазначена зростаюча роль мовної підготовки в загальній системі підготовки Збройних Сил та підвищені вимоги до неї визначаються активною участю в міжнародних зусиллях з подолання загроз миру і безпеки у всьому світі і реформою Збройних сил України.

Зазначено, що високі вимоги до підготовки військового спеціаліста, передбачають підвищення якості мовної освіти слухачів вищих військових навчальних закладів, яке можливо здійснити за рахунок реформування неефективних методик навчання іноземній мові. Причому, під час оновлення та удосконалення існуючих методик, а також під час розроблення нових технологій навчання іноземним мовам, необхідно враховувати специфіку навчального закладу, закритість і відособленість військової організації.

Ключові слова: *технології та методи навчання, інтерактивне навчання, активна взаємодія, відео-конференції, презентації.*

Irina BEREZNEVA,

orcid.org/0000-0002-3351-9963

Senior Teacher at the Department of Foreign Languages
National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) *irinasunnyday27@gmail.com*

IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE FOREIGN LANGUAGE LEARNING TECHNOLOGIES FOR MILITARY UNIVERSITY CADETS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION

The article analyzes scientific views on the problem of implementing technologies of interactive foreign language learning for cadets of VVNI, reveals the essence of interactive technologies; the necessity of using interactive foreign language learning technologies and the advantages of their use in the process of foreign language learning are shown. The main focus is on the theoretical and methodological principles of the implementation of the principle of interactivity in the methodology of teaching English at VVNIZ. The goals and levels of formation of the studied phenomenon are highlighted. Based on the analysis of pedagogical literature, the method of using interactive learning is substantiated, it is stated that the practical features of using interactive learning have become an integral part of modern education, including teaching foreign languages.

The article emphasizes that multilingualism and multiculturalism are considered necessary for citizens of Europe and, accordingly, of Ukraine. It is emphasized that the knowledge of foreign languages in the career of a modern officer has long become a requirement of the time. Graduates of higher education institutions are subject to additional requirements

regarding the knowledge of foreign languages, especially for future officers. Attention is drawn to the opportunities that arise for servicemen of the National Guard of Ukraine in connection with the development of international cooperation and the prospect of Ukraine becoming a NATO member country, where officers have a wide spectrum for development. The growing role of language training in the general training system of the Armed Forces and the increased requirements for it are determined by active participation in international efforts to overcome threats to peace and security around the world and the reform of the Armed Forces of Ukraine.

It is noted that the high requirements for the training of a military specialist provide for the improvement of the quality of language education of students of higher military educational institutions, which can be achieved by reforming inefficient methods of teaching a foreign language. Moreover, when updating and improving existing methods, as well as when developing new technologies for teaching foreign languages, it is necessary to take into account the specifics of the educational institution, the closedness and isolation of the military organization.

Key words: learning technologies and methods, interactive learning, active interaction, video conferences, presentations.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні та запровадження воєнного стану завдало потужного руйнівного впливу не тільки на інфраструктуру, економіку, а й на освіту країни. Під час війни постали нові чинники впливу на освітній процес, який відбувався не завжди у закладі, зокрема повітряні тривоги, необхідність переховуватися в укриттях; втрата деякими закладами освіти своєї матеріально-технічної бази; особливий психологічний стан курсантів під час війни. Військові та цивільні викладачі, особливо в активний період війни, намагалися мінімізувати вплив цих чинників на освітній процес, використовуючи різні форми та методи роботи з військовослужбовцями. Деякі вищі навчальні заклади зорієнтувалися, адаптувалися, пропонували колегам спілкуватися, обмінюватися ідеями, набути досвідом та ефективними практиками забезпечення якості професійно зорієнтованої освіти за допомогою засобів інтерактивного навчання.

Головним завданням професійно зорієнтованої підготовки з іноземної мови є наближення змісту і методів викладання іноземної мови до практичних потреб військовослужбовців – вільне спілкування з представниками країн НАТО під час сумісної взаємодії. Підхід до відбору технологій активного навчання повинен бути зорієнтований на останні досягнення в тій чи тій галузі людської діяльності, висвітлювати наукові досягнення, які відображають професійні інтереси військовослужбовців, щоб надати їм можливість професійного зростання.

Аналіз досліджень. Вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах України є пріоритетним завданням формування конкурентоспроможного фахівця на сучасному ринку праці, особливо коли йде мова про фахівців військової справи. Особливої уваги заслуговує посібник Пометун О., Пироженко Л., які досліджували теорію і практику інтерактивного навчання та педагогічні умови реалізації інтерактивного навчання (Пометун О.,

Пироженко Л., 2019: 6). В працях Олійник О. визначено особливості впровадження інноваційних технологій дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних вищих навчальних закладів в умовах автономізації процесу навчання (Олійник О., 2014: 5). Науковцями Киянкою В. та Шаповал Т. досліджено теоретичні та організаційні аспекти застосування мережі Інтернет і комп'ютерних засобів навчання (Киянка В., Шаповал Т., 2013: 3). Питання мовної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах на основі комунікативної спрямованості розглядаються у працях Л. Семененко, М. Федоровича, О. Кондратенко, А. Чирви та визначається, що одним із напрямів удосконалення викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах є надання йому функціональної профільної спрямованості засобами інтерактивного навчання. Проблеми викладання іноземної мови за професійним спрямуванням вивчали такі автори, як Н. Волкова, Н. Андрущенко, М. Burns, Herrington A., Herrington J., Kervin L., Ferry B. О. Супрун з'ясувала поняття інтерактивних методів навчання іноземної мови, вивчала переваги застосування інтерактивних методик, та схарактеризувала особливості їх упровадження в процес викладання дисципліни «Іноземна мова» студентам немовних спеціальностей (Супрун О., 2019: 10).

Мета статті – розкрити особливості впровадження технологій інтерактивного навчання в процесі вивчення іноземних мов у військових закладах вищої освіти в умовах дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Технології інтерактивного навчання стали невід'ємною частиною сучасного навчання, включаючи викладання іноземних мов. Вони можуть допомогти покращити якість навчання, зробити його більш захоплюючим та ефективним. На думку С. Сисоевої, «технологія навчання включає сукупність форм, методів, прийомів, методики, засобів, що дозволяють гаранто-

вано досягти запланованого результату. Отже, в цьому контексті форми й методи, засоби та прийоми навчання є тими структурними елементами, з яких конструюється технологія навчання відповідно до цілей і запланованих (бажаних) результатів навчального процесу» (Сисоєва, 2011: 9). Інтерактивні методи навчання англійської мови – це методи спрямовані на взаємодію вчителя та учня з метою повного занурення в іншомовний простір, а за допомогою комунікативного підходу – розвинути навички комунікації. Поняття «інтерактив» у перекладі з англійської «inter» – «взаємний» та «act» – «діяти» у сумі означає як взаємодіяти. Згідно наукових досліджень, використання інтерактивних методів на заняттях підвищує результативність навчання, стимулює вивчення мови, підвищує розумову та творчу активність, зацікавленість до вивчення іноземної мови. Погоджуємося з Н. Андрущенко, що «інтерактивний метод навчання – це спосіб колективної взаємодії учасників педагогічного процесу на основі бесіди, діалогу, під час яких відбувається їхня взаємодія з метою взаєморозуміння, спільного розв'язання навчальних завдань, розвитку особистісних якостей тих, хто навчається» (Андрущенко, 2018: 1).

Один з основних принципів інтерактивного навчання – це залучення курсантів до активної діяльності. Термін «технології навчання» вказує на використання технологій для поліпшення процесу навчання та сприяння розвитку освітніх можливостей. Це охоплює використання різноманітних технічних засобів та інноваційних підходів для покращення якості, доступності та ефективності освіти. Технології інтерактивного навчання іноземних мов – «це така організація іншомовного мовленнєвого спілкування суб'єктів навчання, яка передбачає відповідно до цілей навчання, індивідуальних особливостей тих, хто навчається, найраціональніше комплексне застосування методів, прийомів, засобів і форм навчання з метою досягнення заздалегідь запланованого відповідного рівня іншомовної комунікативної компетенції» (Пометун, Пироженко, 2002: 6). О. Пометун вважає, що інтерактивними можна вважати технології, які здійснюються «шляхом активної взаємодії студентів у процесі навчання. Вони дозволяють на підставі внеску кожного з учасників у ході заняття спільною справою отримати нові знання і організувати корпоративну діяльність, починаючи від окремої взаємодії двох-трьох осіб поміж собою й до широкої співпраці багатьох» (Пометун, Пироженко, 2002: 6).

На нашу думку, сутність інтерактивного навчання полягає у взаємно навчанні, груповій

формі організації освітнього процесу із реалізацією активних групових методів навчання для вирішення дидактичних завдань. Викладач при цьому виконує функції помічника в роботі, консультанта, організатора, стає одним із джерел інформації. Однак, і курсант і викладач виступають як рівноправні суб'єкти навчального процесу. Під час такого діалогового навчання курсанти навчаються критично мислити, розв'язувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, зважуючи альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусії, спілкуватись з іншими людьми.

Організації процесу багатосторонньої комунікації сприяє використання відповідних інтерактивних методів навчання, які спрямовані на розвиток творчих здібностей курсантів, орієнтують на діяльність, що стимулює активність та «винахідливість». До них можна віднести наступні: мозковий штурм, метод проектів, рольові та ділові ігри, дискусії, дебати, круглі столи, методи типу «мереживна пилка», «вибери позицію», «шкала думок» та ін.

Слід зазначити, що використання інтерактивних форм навчання під час вивчення іноземних мов в військовому вузі буде ефективним, якщо зміст навчального процесу буде відповідати майбутній професійній діяльності курсантів. Викладач повинен зважати на рівень володіння мовою курсантами, на рівень сформованості комунікативних навичок. Потрібно слідкувати, щоб теоретичні знання в процесі активного навчання ставали усвідомленими, щоб курсант розвивав і удосконалював не лише знання з мови, а й міг активно пов'язувати їх з майбутньою професійною діяльністю.

Цей підхід акцентує увагу на активній участі курсантів у власному процесі навчання, сприяючи зрозумінню та запам'ятовуванню матеріалу. Ось кілька методів, які можна використовувати при впровадженні технологій інтерактивного навчання:

1. Проблемне навчання (Problem-Based Learning, PBL):

- Курсантам пропонуються реальні або стилізовані проблеми для вирішення.
- Вони вивчають матеріал, шукають інформацію та розробляють рішення проблеми.

2. Проекто-орієнтоване навчання (Project-Based Learning, PjBL):

- Курсанти працюють над проектами, які вимагають застосування знань у реальних ситуаціях.
- Розвиває творчість, комунікаційні навички та здатність до співпраці.

3. Кейс-метод:

- Використання реальних кейсів або сценаріїв для вивчення конкретних ситуацій.
- Стимулює критичне мислення та прийняття рішень.

4. Обернений клас (Flipped Classroom):

- Матеріал вивчається самостійно, а на заняттях відводиться час для вирішення завдань, обговорення та практичних вправ.

- Збільшує активність курсантів на заняттях.

5. Використання технологій:

- Відеоуроки, веб-конференції, інтерактивні презентації та інші технології можуть допомогти створити захоплюючі та ефективні заняття.

6. Метод кросс-дисциплінарного навчання:

- Застосування знань і навичок з різних дисциплін для вирішення комплексних завдань.
- Сприяє розвитку глибокого розуміння та зв'язку між різними предметами.

При вивченні військової і військово-технічної тематики у військовому виші викладачі звертаються до таких технологій інтерактивного навчання, як дискусії, проводять конференції, які, безумовно, вимагають більш тривалої і ретельної попередньої роботи і більшою мірою відповідають рівню мовної підготовки курсантів.

Необхідно відзначити, що проведення конференцій викликає найбільший інтерес у самих курсантів, бо ця технологія навчання має певні навчальні цілі. Так, до освітніх цілей відносяться:

- узагальнення раніше вивченого матеріалу за темами «Наша академія», «Військова освіта в США», «Армійські пайки», «Озброєння та спеціальна техніка» та підбиття підсумків за кількома вивченими темами (конференція може проводитися як на етапі завершення вивчення однієї теми, так і в якості підсумкового семестрового контролю);

- активізація вміння проводити конференції іноземною мовою;

- формування навичок аудіювання, з подальшим коротким висловом на зразок міркувань;

- формування навичок діалогічного мовлення (уміння ставити додаткові питання до слухачів і доповідачів).

Розвивальні цілі:

- формувати вміння говорити на обрану тему і висловлювати свою думку з поставленої проблеми;

- розвивати в курсантів вміння аналізувати проблему;

- розвивати навички дослідницької діяльності;

- показати предметний взаємозв'язок між англійською мовою і знаннями, отриманими в процесі вивчення професійно-орієнтованих пред-

метів. Виховні цілі також враховуються при проведенні такого типу роботи. Це активізація інтересу курсантів до набуття нових знань, умінь і навичок, а також ознайомлення з супровідною інформацією.

Незважаючи на різну кількість аудиторних годин з англійської мови, для проведення конференцій стало можливим об'єднувати курсантів з різним рівнем володіння навичками і вміннями у використанні знань англійської мови. Зацікавленість курсантів у проведенні групових презентацій, а потім і участі в конференції, за їхніми словами, пов'язана з мотивацією до вивчення й удосконалення знань з англійської мови, з мотивацією до спілкування іноземною мовою, а також самооцінкою своїх умінь володіння англійською мовою на рівні професійного спілкування. Проведення конференції є заключною ланкою в ланцюжку видів робіт військовослужбовців на заняттях з англійської мови, а саме:

- вироблення умінь використовувати спеціальну термінологію;

- реферування в усній і письмовій формі статей з додаткової літератури та Internet джерел;

- обговорення в групах, що веде до більш широкої поінформованості в соціальному, технологічному, економічному, політичному аспектах діяльності, а, отже, до збагачення мовної компетенції курсантів.

Мета презентацій, що використовуються на конференції, теж різна:

- індивідуальні презентації курсантів: для залучення уваги аудиторії доповідач готує роздатковий матеріал і ряд питань до аудиторії (формується вміння виступу перед аудиторією; розуміння питання і конкретної відповіді на нього; вступати в міні-спілкування: висловлювати свою думку, висловлювати аргументи «за» і «проти»; знаходження, в складній ситуації компромісу);

- групові презентації мають на меті взаємобмін (джерело інформації – автентичні статті; використання технічних засобів навчання; прямий контакт з аудиторією за допомогою питань і зворотний зв'язок у вигляді відповідей).

В процесі впровадження технологій інтерактивного навчання від час вивчення іноземних мов можуть виникати складні ситуації. Так, викладачеві слід враховувати особистісні характеристики кожного курсанта (інтроверт або екстраверт; достатній чи низький рівень знання англійської мови; «ризикуює» робити помилки або вагається, його переваги в спілкуванні з «сильним» або «слабким» курсантом; лідер або ведений; звертає більше уваги на форму чи смисловий зміст вислов-

лювання; швидкість реакції при зворотному зв'язку і яка її причина); консультувати курсантів при виборі ними автентичних статей (курсанти англійською мовою висловлюють свою думку відносно інформативності, новизни, корисності обраного матеріалу, його відповідності темі); орієнтувати курсантів на зміст висловлювання, у той час як форма висловлювання відходить на другий план (мається на увазі апроксимація граматичних помилок, які не ведуть до спотворення смислової інформації); створити доброзичливе середовище («розслабити» курсанта, який виступає, не піддаючи його стресу через можливість неточної вимови або граматичної помилки; через острах виступати перед аудиторією, усвідомлення, що його англійська мова залишає бажати кращого); надати підтримку в підготовці роздаткового матеріалу; заздалегідь пояснити важливість використання презентацій при виступі; оголосити подяку від кафедри за активну участь і прагнення досягти певних результатів.

Висновки. Отже, як бачимо, існує достатня кількість інтерактивних технологій та методики для ефективного навчання іноземних мов у військових закладах вищої освіти в умовах дистанційної освіти, проте при реалізації того чи іншого метода, технології потрібно дослідити підхід, визначити чіткі цілі, що після заняття повинен знати курсант, чим володіти, підготувати ефективну матеріальну базу та зважити усі позитивні та негативні сторони метода, технології.

Як бачимо застосування інтерактивних та комунікативних методик та технологій є доволі

поширеними у системі освіти. Безліч наукових досліджень та науковців підтверджують той факт, що інтерактивні та комунікативні методики, технології сприяють кращому засвоєнню знань курсантом, розвитку його вмінь та навичок, навчальний процес орієнтований на курсанта, зростає його мотивація до пізнання іноземного середовища. Вивчення іноземної мови повинно бути цілісним процесом, за допомогою інтерактивних та комунікативних методик і технологій розвивати усі навички курсанта, сприяти його мотивації до навчання, комфортному стилю навчання, що забезпечує легкість запам'ятовування та відтворення навчальної інформації. Отже, досвід показує, що метод організації навчального процесу, з опорою на технології інтерактивного навчання, сприяє підвищенню мотивації до навчання, вчить об'єктивно оцінювати себе та інших, допомагає курсантам з більшою ефективністю усвідомити як граматичний матеріал, так і лексичний, й усунути прогалини в знаннях. Навчання у взаємодії, маючи безліч способів реалізації, здатне урізноманітнити заняття, створити невимушену, доброзичливу атмосферу, що допомагає зняти комунікативні бар'єри і розкрити потенціал курсантів. Колективна навчальна діяльність курсантів на подібних практичних заняттях з іноземної мови сприяє мотивуванню до мовних висловлювань курсантів та є ефективним засобом для вирішення комунікативних і проблемних завдань, що дозволяє успішно підготувати випускників вищого військового закладу освіти до їх професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Н. О. Використання інтерактивних методів навчання у закладах вищої освіти. *Інтерактивний освітній простір ЗВО* : матеріали міжвузівського науково-практичного вебінару. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 7–10.
2. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
3. Киянка В., Шаповал Т. Ресурси мережі інтернет як складова дистанційного навчання. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів : Вид-во ЛНАМ, 2013. Вип. 24. С. 103–110.
4. Олійник О. В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 38. С. 238–246.
5. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання. Теорія, досвід : метод. посіб. Київ, 2002. 136 с.
6. Постоленко І. С. Ефективне навчання англійської мови дистанційно. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 1. С. 104–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2015_1_18.
7. Свириденко І. М. Інтерактивні технології і методи навчання іноземних мов на немовних факультетах. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (144)*. 2016. С. 455 – 458.
8. Сисоева С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.
9. Супрун О.М. Використання інтерактивних методів навчання при викладанні іноземної мови студентам немовних спеціальностей. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2019. № 1(22). С. 162 – 169.
10. Burns M. Creating online communities of practice. *Journal of Staff Development*. 2010. Vol. 3, № 1. P. 18–23.
11. Fulton K., Burns M., Goldenberg L. Teachers learning in networked communities. *The TLINC strategy. Phi Delta Kappan*. 2005. Vol. 87, №4. P. 298–305.

12. Herrington, A., Herrington, J., Kervin, L., Ferry, B. The design of an online community of practice for beginning teachers. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*. 2015. Vol. 6, № 1. P. 120–132.

13. Kanova L. Interactive methods in the process of teaching English in military field. *The 9th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life»*. Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2022. P. 108–111.

REFERENCES

1. Andrushchenko, N. O. (2018) Vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia u zakladakh vyshchcoi osvity. [Use of interactive teaching methods in institutions of higher education] *Interaktyvnyi osvittnyi prostir ZVO*. Vinnytsia : VTEI KNTEU, 2018. P. 7–10. [in Ukrainian].

2. Volkova N. (2018) Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Interactive learning technologies in higher education] Dnipro : Universytet imeni Alfreda Nobelia. 360 p. [in Ukrainian].

3. Kyianka V. & Shapoval T. (2013) Resursy merezhi internet yak skladova dystantsiinoho navchannia. [Internet resources as a component of distance learning]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Lviv : Vyd-vo LNAM, 24. P. 103-110. [in Ukrainian].

4. Oliinyk O. (2014) Innovatsiini tekhnolohii dystantsiinoho navchannia inozemnoi movy dlia studentiv nemovnykh VNZ [Innovative technologies of distance learning of a foreign language for students of non-speaking universities]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Vyp. 38. P. 238–246. [in Ukrainian].

5. Pometun O., Pyrozhenko L. (2002) Interaktyvni tekhnolohii navchannia: Teoriia, dosvid: metod, posib. Kyiv. 136 p. [in Ukrainian].

6. Postolenko I. (2015) Efektyvne navchannia anhliiskoi movy dystantsiino [Effective distance teaching of English]. *Porivnialno-pedahohichni studii*. No. 1. P. 104–108. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2015.1.18. [in Ukrainian].

7. Svyrydenko I. (2016) Interaktyvni tekhnolohii i metody navchannia inozemnykh mov na nemovnykh fakultetakh [Interactive technologies and methods of teaching foreign languages at non-language faculties]. *Naukovi zapysky*. Serii: Filolohichni nauky (144). P. 455–458. [in Ukrainian].

8. Sysoieva S. O. (2011) Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh: navchalno-metodychnyi posibnyk [Interactive technologies for teaching adults: educational and methodological guide]. Kyiv : VD «ЕКМО». 320 p. [in Ukrainian].

9. Suprun O.M. (2019) Vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia pry vykladanni inozemnoi movy studentam nemovnykh spetsialnosti [The use of interactive teaching methods in teaching a foreign language to students of non-linguistic specialties]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Serii: Pedahohika. № 1(22). P. 162–169. [in Ukrainian]

10. Burns, M. 9 (2010) Creating online communities of practice. *Journal of Staff Development*. Vol. 3, № 1. P. 18–23.

11. Fulton, K., Burns, M., Goldenberg, L. (2005) Teachers learning in networked communities: The TLINC strategy. *Phi Delta Kappan*. Vol. 87, № 4. P. 298–305.

12. Herrington A., Herrington J., Kervin L., Ferry B. (2015) The design of an online community of practice for beginning teachers. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*. Vol. 6, №1. P. 120–132.

13. Kanova L. (2022) Interactive methods in the process of teaching English in military field. *The 9th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life»*. Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom, P. 108–111.

Олена БЕЛОВА,

orcid.org/0000-0001-6162-4106

доктор педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Україна) *alena.bielova77@gmail.com*

МОНОЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЛОГОПАТОЛОГІЄЮ. ДЕРИВАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У науковій публікації представлено теоретичний та експериментальний аналіз із сутності монологічного мовлення, вміння його використовувати на практиці дітьми із нормотиповим та порушеннями мовлення. Мета дослідження: вивчення актуального розвитку монологічного мовлення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Завдання дослідження: здійснити теоретичний аналіз наукових джерел щодо вирішення проблемного питання; зазначити методи та параметри дослідження, що розкривають рівень актуального розвитку монологічного мовлення у дітей з логопатологією та нормотиповим розвитком; визначити шляхи формування вмінь монологічного мовлення у старших дошкільників. Методами дослідження стають навчальні, ігрові, дослідницькі завдання, під час яких у дітей з логопатологією вивчають уміння складати, переказувати різні типи розповідей (із власного досвіду, за сюжетною картинкою, твором тощо), оповідання. Параметрами дослідження є: зв'язне мовлення, граматично оформлено, лексично наповнено. Результати констатувального експерименту свідчать про те, що незначний відсоток дітей з логопатологією має високі показники, найбільше – середні та низькі. Респонденти, в котрих спостережено середні показники з розвитку монологічного мовлення, мали підвищену енергійність, яка завважала їм здійснювати контроль над власним мовленням, призводила до специфічних помилок під час говоріння. У дітей, в котрих виявлено низький рівень, монологічне мовлення було аграматичне, не достатньо змістовне, лексично збіднене, не зв'язне. Під час розповіді досліджувані використовували невербальні допоміжні засоби комунікації (міміку, жести), потребували постійної стимулювальної допомоги з боку педагога. Формування вмінь монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією доцільно проводити на пропедевтично-грунтовному, варіативно-послідовному та мовленнєво-активному етапах, з використанням спеціально зорієнтованих занять з розвитку мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: монологічне мовлення, говоріння, діти старшого дошкільного віку, діти з порушеннями мовлення, логопатологія.

Olena BIELOVA,

orcid.org/0000-0001-6162-4106

D.Sc. in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Speech Therapy and Special Techniques

Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University

(Kamyanets-Podilsky, Ukraine) *alena.bielova77@gmail.com*

MONOLOGICAL SPEECH IN CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE WITH LOGOPATHOLOGY. DERIVATION AND PERSPECTIVES

The scientific publication presents a theoretical and experimental analysis of the essence of monologue speech, the ability to use it in practice by children with normotypical and speech disorders. The purpose of the study: to study the current development of monologue speech in senior preschool children with speech pathology. The task of the research: to carry out a theoretical analysis of scientific sources regarding the solution of the problematic issue; to indicate research methods and parameters that reveal the level of actual development of monologic speech in children with speech disorders; to carry out a comparative analysis of the results of the study of senior preschool children with logopathology and normotypical development; to determine the ways of formation of monologic speech skills in senior preschoolers. The research methods are educational, game, and research tasks, during which children with logopathology learn the ability to compose and retell different types of stories (from their own experience, based on a plot picture, a work, etc.), stories. The research parameters are: coherent speech, grammatically correct, lexically rich. The results of the ascertaining experiment indicate that a small percentage of children with logopathology have high indicators, the majority have medium and low scores. The respondents with average monologue speech development scores had increased energy, which prevented them from exercising control over their own speech and led to specific errors in their

speech. The children with a low level of monologue speech were agrammatic, insufficiently meaningful, lexically poor, and incoherent. When telling a story, the subjects used non-verbal auxiliary means of communication (facial expressions, gestures, postures, eye contact), and needed constant stimulating help from the teacher. It is advisable to form monologue speech skills in senior preschool children with logopathology at the propaedeutic-foundational, variable-sequential and speech-active stages, using specially oriented classes on the development of speech activity.

Key words: *monologic speech, speech, children of older preschool age, children with speech disorders, speech pathology.*

Постановка проблеми. Про сформованість монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку свідчать вміння публічно демонструвати різні типи монологічних висловлювань, а саме: опис, розповідь, роздум (міркування). Виклад вербального матеріалу має бути послідовним, зв'язним, граматично оформленим, лексично змістовним, емоційно виразним. У дітей з логопатологією порушена зв'язність висловлювань, послідовність, логічність у викладі думки, спостережено зацикленість на менш важливих деталях та упущення головної ідеї. Зазвичай дошкільники перераховують окремі предмети та їх частини. Враховуючи те, що в дітей з логопатологією порушені всі компоненти мовленнєвої та когнітивної систем, то монологічні форми мовлення в них недорозвинені. Означена проблема потребує комплексного вивчення, що дозволить визначити шляхи навчально-розвиткового впливу.

Аналіз досліджень. Сутність монологічного мовлення була представлена в науково-лінгвістичних дослідженнях, як посередництво освіти (G. Wells, 2006); розглянуто її складність під час сприйняття на слух (J. FoxTree, 1999; S. Papageorgiou, R. Stevens, & S. Goodwin, 2012); виділено форми монологів (N. Enyedy, & C. Hoadley, 2006) та характерологічний зміст (G. Buck, 2001; M. Coulthard, & M. Montgomery, 1981). Монологічне мовлення у нормотипових дітей висвітлено у дослідженнях, які розкривають: загальний мовленнєвий розвиток (Богуш, Гавриш, 2014 та ін.); сформовану мовленнєву компетенцію (L. Kalmykova, N. Kharchenko, N. Kyuchukov, & I. Mysan, 2022 та ін.); мовленнєву діяльність (Л. Калмикова, 2016 та ін.). Проаналізовано наслідки мовленнєвого недорозвинення на готовність дітей до навчання в закладах загальної середньої освіти (O. Bielova, 2021 та ін.); розглянуто вплив порушеного мовлення на когнітивний та соціальний розвиток дитини (H. Sharp, & K. Hillenbrand, 2008; U. Willinger, E. Brunner, G. Diendorfer-Radner, J. Sams, U. Sirsch, & B. Eisenwort, 2003 та ін.); вивчено стан комунікативної діяльності дітей із порушеннями мовлення (I. Martynenko, 2016 та ін.); висвітлено розвиток мовленнєвих компетенцій у дітей з порушеннями мовлення (O. Bielova, 2023).

Вищезазначені наукові свідчення розкрили уявлення про монологічне мовлення в дітей з нормотиповим розвитком та окреслили його специфічний прояв в осіб з порушеннями мовлення, проте це питання на сьогодні залишається відкритим і зумовлює подальшого вивчення.

Метою нашого дослідження постає вивчення актуального розвитку монологічного мовлення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- 1) здійснити теоретичний аналіз наукових джерел щодо вирішення проблемного питання;
- 2) зазначити методи та параметри дослідження, що розкривають рівень актуального розвитку монологічного мовлення у дітей з логопатологією;
- 3) здійснити порівняльний аналіз результатів дослідження дітей старшого дошкільного віку з логопатологією та нормотиповим розвитком;
- 4) визначити шляхи формування вмінь монологічного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Монологічне мовлення в системі говоріння спрямоване на передачу інформації і реалізується в різних видах монологу (опис, розповідь, повідомлення, оцінка, роздум, доказ), які відрізняються організаційним змістом. Семіотичне оформлення (правильна звуковимова, збагачений словниковий запас, граматично побудоване мовлення) промови дозволяє слухачеві декодувати позицію розповідача.

Монологи є складними, оскільки вимагають усвідомлення не тільки предметів і явищ, а й їхніх зв'язків одночасно (Wells, 2006). Вони містять кілька особливостей, характерних для інтерактивного дискурсу, мають відсутні зворотні канали та зворотній зв'язок слухача (Buck, 2001). Учасник монологу, окрім викладу основного матеріалу, має спостерігати за реакцією аудиторії, авізувати розуміння ними поданої інформації (FoxTree, 1999; Coulthard, & Montgomery, 1981). Критичним фактором, який відрізняє монолог від діалогу, є не кількість учасників, а ступінь участі різних сторін у створенні тексту (Enyedy, & Hoadley, 2006). Монолог передбачає ретельної підготовки, вимагає від мовця вмінь пов'язувати окремі частини розповіді між собою, концентрувати думки на

головному (FoxTree, 1999; Papageorgiou, Stevens, & Goodwin, 2012).

Монологічне мовлення має бути розгорнутим, повним, логічно послідовним, виразним ніж діалог. Його реалізація передбачає залучення різних психічних процесів, зокрема: *пам'яті* – пригадування змісту вербальної інформації; *уваги* – зосередження на сутності промови; *мислення* – підтримання логічних зв'язків монологічного викладу; *сприймання* – усвідомлення вербального матеріалу; *уява* – абстрагування від зовнішніх подразників; *воля* – подолання дискомфорту під час підготовки та виступу; *мотивація* – бажання публічно виступити; *емоції* – виразна подача інформації.

У дошкільному віці відбувається розвиток різних функцій мовлення: соціальної, регулюючої, плануючої, інформативної та ін. Серед мовленнєвих форм з'являються монолог, контекстне, внутрішнє мовлення, мовлення-повідомлення, мовлення-міркування, мовлення-інструкція. У нормотипових дітей мовлення повністю сформоване, їх словниковий запас (5–6 років від 3500–4000 слів; 6–7 років від 5000 до 6000 слів) збагачений на слова різних частин мови. Вони активно вживають у мовленні поширені речення, використовують складні синтаксичні конструкції, що виражають часові, просторові, причинно-наслідкові зв'язки тощо (Богущ, Гариш, 2014).

Діти вільно володіють різними формами розповідями, такими як: *фактичні* – розповідають історії з власного досвіду; *творчі* – використовують уявні нереалістичні образи та події з оперттям на фактичні події; *описові* – порівнюють або пояснюють характеристики ознак предметів чи явищ; *сюжетні* – розкривають певні події. А також здійснюють переказ художніх творів – відтворюючи літературний зразок у виразному мовленні. Монологічне мовлення в цьому віці підкріплюється стійкою мотивацією та інтересом до мовленнєвої діяльності із залученням внутрішнього програмування та граматичного усвідомлення (Калмикова, 2016; Kalmykova, Kharchenko, Kyuchukov, & Mysan, 2022).

У дітей із порушеннями мовлення відмічають збіднений словниковий запас, що призводить до знижених можливостей спілкування (Bielova, 2021, 2023; Martynenko, 2016; Sharp, & Hillenbrand, 2008; Willinger, Brunner, Diendorfer-Radner, Sams, Sirsch, & Eisenwort, 2003). Окрім несформованості мовленнєвих функцій страждає й когнітивний розвиток: *слухомовленнєва пам'ять* у цих дітей несформована відповідно до віку, тому виникають проблеми щодо послідовного відтворення слів,

обсягу запам'ятовування, міцності втримування стимулів, швидкості й точності відтворення мовленнєвої інформації; *вербально-просторове уявлення* в деяких груп дошкільників із порушеннями мовлення (особливо в дітей із дизартрією) на стадії розвитку. У них виникають труднощі під час розуміння просторових стосунків у зверненому мовленні; визначення розміщення одного предмета відповідно до іншого; сплутування просторових прийменників у власному мовленні; *вербально-логічне мислення* сформоване у всіх дітей неоднаково; зокрема, більшість дошкільників із дислалією (менше із заїканням та ринолалією) уміє класифікувати предмети за ознаками, їх узагальнювати, розуміє переносне значення слів та зміст текстів. Інші діти, особливо з дизартрією, відчувають певні труднощі й допускають багато помилок; *вербальна увага* постійно потребує мотиваційно-емоційного підкріплення; її властивості переважно в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією недостатньо спрямовані й тривалі, що заважає уважно сприймати мовленнєву інформацію (концентрація), довгий час на ній концентруватися (стійкість), додатково виконувати інші вербальні завдання (розподіл), під час заняття опрацьовувати більшу кількість мовленнєвих вправ (обсяг), без утруднення переходити на інші дії (переключення), зосереджуватися на визначеному вербальному завданні, не звертаючи уваги на сторонні подразники (вибірковість); *вольова саморегуляція* є слабким місцем у загальному розвитку дітей із логопатологією; її визначають такі особливості, як: уникнення дітьми труднощів; не бажання робити зусилля для виконання ускладнених завдань; ігнорування пошуку та аналізу власних помилок; потреба в стимулювальній допомозі, постійній підтримці, заохочені та схвалені з боку педагога (Bielova, 2021).

Методи дослідження. Для дослідження монологічного мовлення використовуємо модернізовану методику «Оцінка мовленнєвої діяльності» (Белова, 2022). Монологічне мовлення (в складі говоріння) передбачає вміння старшого дошкільника складати, переказувати різні типи розповідей (із власного досвіду, за сюжетною картинкою, твором тощо), оповідання. У дітей оцінюються вміння зв'язного мовлення, граматичного оформлення, лексичного наповнення. *Оцінка результатів виконання завдання:* 3 бали – дитина самостійно розкладає картинки та створює розповідь, яка є зв'язною, граматично оформленою з використанням різних конструкцій, відповідає сюжетній ситуації, має смислові ланки, вибудовані послідовно, лексично наповнена; 2 бали – під час розкладання

картинок дитина орієнтується на стимульовальну допомогу педагога; розповідь вибудовує самостійно, граматично оформлює її, виникають поодинокі помилки щодо порядку слів; неправильно відтворює причинно-наслідкові зв'язки, довго підбирає слова для створення речень; 1 бал – дитина розкладає картинки та створює оповідання за допомогою навідних питань педагога; у розповіді трапляються поодинокі аграматизми, незбереження смислових ланок, суттєве спотворення смислу, або не завершення розповіді; бідність словникового запасу, спотворення звукової структури слів, заміна семантично близькими словами; 0 балів – дитина не виконує завдання навіть за допомогою педагога; спостерігаються персеверації, стійкий аграматизм, відсутній опис ситуації; парафазії, неадекватне використання слів, що вживаються. Найвища кількість балів за це завдання становить 3 бали.

Результати дослідження. З метою вивчення *монологічного мовлення* виявлено, що високий рівень належить старшим дошкільникам із нормотиповим психофізичним розвитком (62,4%) та логопатологією (31,9%), зокрема, 23,6% респондентам – з дислалією, 25,0% – із заїканням, 14,2% – з ринолалією. У цих дітей монологічна розповідь чітка, зв'язна, граматично оформлена, лексично наповнена.

Середній рівень спостережено в 52,4% осіб із логопатологією (зокрема, 59,4% – з дислалією, 55,0% – із заїканням, 50,0% – з ринолалією, 32,5% – з дизартрією) та 32,0% – нормотиповим психофізичним розвитком. Підвищена енергійність дітей заважає здійснювати контроль над власним мовленням. Відповідно порушується змістовність розповідей, граматичне узгодження, лексичне наповнення, зв'язність викладу. Варто наголосити, що під час стимульованих запитань, указівок педагога, дошкільники самостійно виправляють свої помилки.

Низький рівень монологічного мовлення виявлено в 29,7% дошкільників із логопатологією (зокрема, 17,0% – з дислалією, 20,0% – із заїканням, 35,7% – з ринолалією, 7,5% – з дизар-

трією) і 5,6% із нормотиповим розвитком. У цієї групи дітей монологічне мовлення аграматичне, не достатньо змістовне, лексично збіднене, не зв'язне. Під час розповіді використовують невербальні допоміжні засоби (жестикуляцію, міміку).

Відповідно до статистичного аналізу (*t*-критерію Стьюдента) старші дошкільники з логопатологією ($M \pm SD = 1,8 \pm 0,6$, де $M (\bar{x})$ – середнє значення бальної оцінки; $SD (m_1; m_2)$ – стандартне відхилення), як порівняти з нормотиповим розвитком ($M \pm SD = 2,5 \pm 0,6$), мають надзвичайно високі статистичні показники. Емпіричні загальні результати (t_{em}) становлять 10,62 (табл. 1).

Стандартна помилка різниці (*SED*) складає 0,07; ступінь свободи (γ) дорівнює 605. Емпіричні значення більші за теоретичні ($t_{em} 10,62 > t_{tab} 1,961$), відповідно гіпотеза H_1 на рівні значущості 5% ($p = 0,05$) є прийнятною і підтверджує відмінності між експериментальними групами. Оскільки $t_{em} (10,62) > t_{tab} (1,967)$, то гіпотеза H_1 на рівні значущості 5% ($p = 0,05$) є достовірною і підтверджує відмінності між експериментальними групами учасників дослідження. У дітей із логопатологією монологічне мовлення збіднене недостатньо та продуктивне, як порівняти з дошкільниками з нормотиповим розвитком.

Формування вмінь монологічного висловлювання в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією відбувається поетапно (*пропедевтично-грунтовному* – опис знайомих предметів, іграшок, картинок тощо; аналіз сюжетних історій та вибудовування причинно-наслідкового зв'язку між картинками; *варіативно-послідовному* – вивчення віршів, скоромовок, чистомовок; складання розповідей про минулі та майбутні події, за сюжетними картинками тощо; *мовленнєво-активному* – переказ оповідань; складання розповідей з різних тем) на спеціально зорієнтованих заняттях з розвитку мовленнєвої діяльності.

Основні методи навчально-розвиткової роботи: Ігровий метод: ігри на розвиток мотивації (прагнення до бажань спілкування з близьким оточенням та пізнавальної діяльності під час навчання),

Таблиця 1

Статистичні показники монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку

Вид мовлення	Емпіричне значення	Діти з логопатологією (ЛП)				Загальний показник дітей з ЛП	Діти з нормотиповим розвитком
		Дислалія	Заїкання	Ринолалія	Дизартрія		
Монологічне мовлення (говоріння)	t_{em}	6,16	0,16**	4,54	15,47	10,62	$M \pm SD$
	$M \pm SD$	$2,0 \pm 0,6$	$2,1 \pm 0,6$	$1,7 \pm 0,7$	$1,3 \pm 0,4$	$1,8 \pm 0,6$	$2,5 \pm 0,6$
	<i>SED</i>	0,08	0,14	0,17	0,08	0,07	
Табл. значення ($p=0,05$)	γ	460	288	276	325	655	
	t_{tab}	1,965	1,9689	1,969	1,968	1,961	

емоцій (розвиток позитивних стосунків з однолітками та дорослими); рухові ігри (робота над колективною взаємодією; зняття м'язового напруження). Словесний метод: розповіді на різні теми, читання казок (притч, оповідань) та їх переказування; стимулювальні запитання, бесіди (формування вмінь слухати вербальну інформацію, її аналізувати, відтворювати, дискутувати на задану тему). Метод вправ: вправи семіотичного компонента (розвиток фонематичного, лексичного, граматичного та просодичного рівнів мовлення).

Прийоми. Пояснення, похвала, допомога, поради, спонукання дітей до співпраці, створення позитивного комунікативного середовища, читання (аудіослухання) текстового матеріалу (казок, притч, оповідань тощо), проведення бесід, демонстрація наочних матеріалів, перегляд відео-презентацій, малювання, слухання музики, перегляд мультфільмів, стимулювальні запитання.

Висновки. Теоретичний та експериментальний аналіз дослідження дає змогу висновкувати: 1) монологічне мовлення в системі говоріння спрямоване на передачу інформації і реалізується в різних видах монологу (опис, розповідь, повідомлення, оцінка, роздум, доказ), які відрізняються організаційним змістом. Семіотичне оформлення (правильна звуковимова, збагачений словниковий запас, граматично побудоване мовлення) промови дозволяє слухачеві декодувати позицію розповідача; 2) для дослідження монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією використовуємо модернізовану методику

«Оцінка мовленнєвої діяльності», яка спрямована на вивчення вмінь зв'язного мовлення, граматичного оформлення, лексичного наповнення; 3) діти з логопатологією мають різний розвиток монологічного мовлення, респонденти із середнім рівнем відрізняються підвищеною активністю, зайвою рухливістю, що заважає їм здійснювати контроль над власним мовленням, а саме: порушується змістовність розповідей, їх граматичне узгодження, лексичне наповнення, зв'язність викладу. Але, під час стимулювальних запитань, указівок педагога, дошкільники самостійно виправляють свої помилки. У дітей, в котрих виявлено низький рівень монологічного мовлення є аграматичне, не достатньо змістовне, лексично збіднене, не зв'язне. Під час розповіді використовують невербальні допоміжні засоби. В процесі виконання завдань потребують постійної стимулювальної допомоги з боку педагога, якою не завжди користувалися; 4) формування вмінь монологічного мовлення у дітей з логопатологією має відбуватися на трьох послідовних етапах (пропедевтично-грунтовному, варіативно-послідовному, мовленнєво-активному) та спеціально зорієнтованих заняттях з розвитку мовленнєвої діяльності.

Перспективою подальших досліджень стає вивчення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією діалогічного мовлення, систематизовані результати дозволять спрогнозувати корекційну навчально-розвиткову роботу щодо формування складових (говоріння та аудіювання) мовленнєвої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова О. Б. Концептуальні підходи до оцінки мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Науковий часопис. Корекційна педагогіка. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова. 2022. Вип. 86. С. 29–34. <http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/86/6.pdf>
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку. Мовний розвиток дітей старшого дошкільного віку. Київ: «Генеза», 2014. 129 с.
3. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 384 с.
4. Bielova O. The state of development of components of speech readiness of older preschool children with speech disorders. SPECIAL EDUCATION. 2021.1(42). P. 137–189. <https://www.journals.vu.lt/special-education/article/view/25427>
5. Bielova O. Speech of Six-year-old Children with Logopathology: Features and State of Development. PSYCHOLINGUISTICS. 2023c. 34(1). P. 50-84. <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/1329>
6. Buck G. Assessing listening. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2001.
7. Coulthard M., & Montgomery M. Developing a description of spoken discourse. In M. M. Coulthard (Ed.), Studies in discourse analysis. Boston, MA: Routledge & Kegan Paul. 1981. P. 1–50.
8. Enyedy N., & Hoadley C. M. From dialogue to monologue and back: Middle spaces in computer-mediated learning. Computer-Supported Collaborative Learning. 2006. P. 413–439.
9. Fox Tree, J. E. Listening in on monologues and dialogues. Discourse Processes. 1999. 27. P. 35–53.
10. Kalmykova L., Kharchenko N., Kyuchukov H., & Mysan I. The Influence of Speech and Language Competency of Preschoolers on the Success of Further L1 Acquisition and Speech Development at School: Results of a Comparative Psycholinguistic Analysis. Preschool Education: Global Trends. 2022. 2. P. 7–37. <https://doi.org/10.31470/2786-703X-2022-2-7-37>
11. Martynenko I. V. State of communication activity of elder preschool children with developmental language disorders. International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies. 2016. 3 (1). P. 68–79. http://www.ijpint.com/abstracted.php?level=4&id_issue=883536&dz=s6

12. Papageorgiou S., Stevens R. & Goodwin S. The Relative Difficulty of Dialogic and Monologic Input in a Second-Language Listening Comprehension Test, *Language Assessment Quarterly*. 2012. 9(4). P. 375–397.
13. Sharp H. M., & Hillenbrand K. Speech and language development and disorders in children. *Pediatric Clinics of North America*. 2008. 55(5). P. 1159–1173.
14. Wells G. Monologic and Dialogic Discourses as mediators of Education. *Research in the Teaching of English*. 2006. 41(2). P. 168–175. <http://www.jstor.org/stable/40039099>
15. Willinger U., Brunner E., Diendorfer-Radner G., Sams J., Sirsch U., & Eisenwort B. Behaviour in children with language development disorders. *The Canadian Journal of Psychiatry*. 2003 48(9). P. 607–614.

REFERENCES

1. Bielova, O. B. (2022). Kontseptualni pidkhody do otsinky movlennievoi diialnosti ditei starshoho doshkilnogo viku z lohopatolohiieiu [Conceptual approaches to the assessment of speech activity of older preschool children with speech pathology]. *Naukovyi chasopys. Korektsiina pedahohika*. Kyiv : NPU imeni M.P. Drahomanova, 86. P. 29–34. <http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/86/6.pdf> [in Ukrainian].
2. Bogush, A. M., Gavrish, N. V. (2014). Rozvytok movlennia ditei starshoho doshkilnogo viku. Movnyi rozvytok ditei starshoho doshkilnogo viku. [Speech development of older preschool children. Language development of older preschool children]. Kyiv: «Henez» [in Ukrainian].
3. Kalmykova, L. O. (2016). Formuvannia u ditei starshoho doshkilnogo viku movlennievoi diialnosti: diahnostyko-rozvyvalnyi kompleks. [Formation of speech activity in children of older preschool age: diagnostic and developmental complex]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo». [in Ukrainian].
4. Bielova, O. (2021). The state of development of components of speech readiness of older preschool children with speech disorders. *SPECIAL EDUCATION*, 1(42). P. 137–189. <https://www.journals.vu.lt/special-education/article/view/25427>
5. Bielova, O. (2023). Speech of Six-year-old Children with Logopathology: Features and State of Development. *PSYCHOLINGUISTICS*, 34(1). P. 50–84. <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/1329>
6. Buck, G. (2001). *Assessing listening*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
7. Coulthard, M., & Montgomery, M. (1981). Developing a description of spoken discourse. In M. M. Coulthard (Ed.), *Studies in discourse analysis*. Boston, MA: Routledge & Kegan Paul, P. 1–50.
8. Enyedy, N., & Hoadley, C. M. (2006). From dialogue to monologue and back: Middle spaces in computer-mediated learning. *Computer-Supported Collaborative Learning*, P. 413–439.
9. Fox, Tree, J. E. (1999). Listening in on monologues and dialogues. *Discourse Processes*, 27. P. 35–53.
10. Kalmykova, L., Kharchenko, N., Kyuchukov, H., & Mysan, I. (2022). The Influence of Speech and Language Competency of Preschoolers on the Success of Further L1 Acquisition and Speech Development at School: Results of a Comparative Psycholinguistic Analysis. *Preschool Education: Global Trends*, 2. P. 7–37. <https://doi.org/10.31470/2786-703X-2022-2-7-37>
11. Martynenko, I. V. (2016). State of communication activity of elder preschool children with developmental language disorders. *International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies*, 3 (1). P. 68–79. http://www.ijpint.com/abstracted.php?level=4&id_issue=883536&dz=s6
12. Papageorgiou, S., Stevens, R. & Goodwin, S. (2012). The Relative Difficulty of Dialogic and Monologic Input in a Second-Language Listening Comprehension Test. *Language Assessment Quarterly*, 9(4). P. 375–397.
13. Sharp, H. M., & Hillenbrand, K. (2008). Speech and language development and disorders in children. *Pediatric Clinics of North America*, 55(5). P. 1159–1173.
14. Wells, G. (2006). Monologic and Dialogic Discourses as mediators of Education. *Research in the Teaching of English*, 41(2). P. 168–175. <http://www.jstor.org/stable/40039099>
15. Willinger, U., Brunner, E., Diendorfer-Radner, G., Sams, J., Sirsch, U., & Eisenwort, B. (2003). Behaviour in children with language development disorders. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9). P. 607–614.

UDC 811.161.2'351'243:373.3.091.214

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-36>

Galyna BOYKO,

orcid.org/0000-0002-03866-5478

Junior Research Fellow

International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) GalBojko@gmail.com

STUDY ALPHABET OF UKRAINIAN LANGUAGE IN FOREIGN AUDIENCE FOR EDUCATIONAL COURSE “MY FRIENDS”

The article is devoted to the study of the alphabet of the Ukrainian language according to the educational course «My Friends» for children abroad (4–6 years old), which is intended for learning the Ukrainian language at the elementary level (according to the «Standardized requirements for the levels of proficiency in the Ukrainian language as a foreign language A1–C2»): A1 – Beginner + Elementary, which certifies a partial acquaintance with the structure and system of the Ukrainian language and the possibility of simple, short and thematically limited communication in predicted everyday situations. The article states that the «My Friends» manual is an educational complex that includes: 1. «My Friends». Educational book. Workbook, part 1; 2. «My friends». Educational book. Workbook, part 2 and 3. «My friends». Help for the teacher, online. The focus is on the fact that the educational manual «My Friends» was created in accordance with the New Ukrainian School – a key reform of the Ministry of Education and Science from September 2017 and from February 2018 in accordance with the new Law «On Education». The manual is intended to help children (aged 4–6 years) familiarize themselves with the Ukrainian alphabet, understand and consolidate the acquired skills of oral and written communication, learn new grammatical models, as well as facilitate the child's pronunciation of each letter and bring it closer to Ukrainian proper, in general, contribute to the pupil's development as competent, versatile person. In order for classes to be quite easy and fun, as well as beneficial, the author of the article emphasizes the need to develop a certain strategy and follow it in everything. The educational complex «My Friends» consists of 17 topics and 34 lessons. A separate lesson is developed for each letter in alphabetical order. Each lesson begins with brief information for the teacher: 1. Lesson topic. 2. Determination of the level. 3. The proposed letter. 4. Important words. 5. Situational dictionary. 6. Tasks of the lesson (lexical and grammatical component). 7. Exercises for writing, listening, repeating, speaking and learning letters. We offer to get to know the study guide together with interesting characters (boy Андрій (Andriy), girl Юлія (Yulia) and their pets – Левко (Levko) the lion and Мудрик (Mudryk) the robot).

Key words: *alphabet, Ukrainian as a foreign language, level A1, foreign language audience, communicative competence.*

Галина БОЙКО,

orcid.org/0000-0002-03866-5478

молодший науковий співробітник

Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) GalBojko@gmail.com

ВИВЧЕННЯ АБЕТКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ІНШОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ ЗА НАВЧАЛЬНИМ ПОСІБНИКОМ «МОЇ ДРУЗІ»

Статтю присвячено вивченню абетки української мови за навчальним посібником «Мої друзі» для дітей за кордоном (4-6 років), який призначений для вивчення української мови на початковому рівні (згідно зі «Стандартизованими вимогами до рівнів володіння українською мовою як іноземною A1-C2»): A1 – початковий рівень, що засвідчує часткове ознайомлення зі структурою і системою української мови та можливість простого, короткого і тематично обмеженого спілкування в прогнозованих повсякденних ситуаціях. У статті зазначено, що посібник «Мої друзі» – це навчальний комплекс, до якого входять: 1. «Мої друзі». Навчальна книга. Робочий зошит, частина 1 (А-М); 2. «Мої друзі». Навчальна книга. Робочий зошит, частина 2 (Н-Я) та 3. «Мої друзі». Допомога вчителю, онлайн. Скеровано погляд на те, що навчальний посібник «Мої друзі» створено відповідно до Нової української школи (НУШ) – ключової реформи Міністерства освіти і науки від вересня 2017 року та від лютого 2018 року згідно з новим Законом «Про освіту». Посібник призначено допомогти дітям (віком 4–6 років) ознайомитися з українською абеткою, зрозуміти і закріпити набуті навички усного та писемного мовлення, вивчити нові граматичні моделі, а також полегшити вимову дитиною кожної літери та наблизити її до власне української, загалом посприяти розвитку учня як грамотної, різнобічно обізнаної особистості. Для того, щоб заняття проходили досить легко і весело, а також приносили користь, авторка статті наголошує на необхід-

ності виробити певну стратегію і дотримуватися її у всьому. Навчальний посібник «Мої друзі» складається з 17 тем та 34 уроків. На кожен літеру розроблений окремий урок у порядку абетки. Кожен урок розпочинається короткою інформацією для вчителя: 1. Тема уроку. 2. Визначення рівня. 3. Пропонована літера. 4. Важливі слова. 5. Ситуативний словник. 6. Завдання уроку (лексико-граматичний компонент). 7. Вправи для письма, слухання, повторення, говоріння і вивчення літер. Пізнавати навчальний посібник пропонуємо разом із цікавими героями (хлопчик Андрій, дівчинка Юлія та їхні улюбленці – лев Левко та робот Мудрик).

Ключові слова: абетка, українська мова як іноземна, рівень А1, іномовна аудиторія, комунікативна компетенція.

Formulation of the problem. The Ukrainian language in Ukraine is intended to perform various governmental functions: to ensure the consolidation, unity and free cultural development of the Ukrainian people, to stand guard over the preservation of its identity and healthy spiritual and mental development. In view of this, the Ukrainian nation and the state must ensure the revival and protection of the Ukrainian language, the qualitative development of the Ukrainian language space. National linguistic consciousness and linguistic dignity are of crucial and fundamental importance for the future of the Ukrainian language and the Ukrainian state. In their formation, the leading role should be played by the Ukrainian intellectual elite, the top leadership of the state, as well as all conscious Ukrainians who left the territory of Ukraine and did not lose their connection and closeness to their homeland. Every Ukrainian, raising the next generation, should not forget his roots and language, but on the contrary, pass on his skills to children and develop them.

Learning the Ukrainian language actually begins with the alphabet and a sincere conversation between mom or dad and the child in their native language. Learning the alphabet is not a boring drudgery, but a fun and exciting introduction to the Ukrainian language. A successfully learned alphabet allows you to quickly navigate dictionaries and indexes that are built according to the alphabetic principle, understand abbreviations and confidently spell your name.

That is why such a question as the formation of skills of Ukrainian language study abroad at the initial stage became important, which determines the relevance of future research and study of the alphabet of the Ukrainian language according to the educational manual «My Friends».

Research analysis. Special research has proven that early school learning of any foreign language as a means of intercultural communication is an effective tool for stimulating cognition, revealing the creative potential of the student's personality and strengthening the humanization of primary education. Methodological science has a significant potential for researching the problem of learning a foreign language in general (I, Kochan, O. Antoniv, D, Mazurik, O. Palinska, O. Turkevich, I. Zozulya).

However, the question often arises: at what age is it best for students to start learning a foreign language? After researching this question, it turned out that it is worth starting to learn speaking from an early age. «The critical period for language learning can vary. After all, language is a whole series of skills. Grammar, for example, we can learn even in adulthood. It is believed that the first best time to learn a language is the period from birth to 3 years. The next one is between 4-7 years old», – Patricia Kathryn Kuhl, professor of speech and hearing and co-director of the Institute for Learning and Brain Sciences at the University of Washington) (Kuhl, 2019: 6). If there is an intention to teach a child a foreign language at the native level, then the most acceptable method is simple, casual communication in a playful way. «Children learn best when they are motivated, encouraged and challenged», – says Catherine Stewart, director of early childhood development at the British Council in Madrid, for the English in Early Childhood online course. Course experts emphasize that the main activity of young children is play. Therefore, learning a foreign language should be done in this way. This applies to learning any language, if we are talking about young children. You should pay attention to the game presentation when you choose courses, an English-speaking kindergarten or a teacher.

Specialists and teachers from abroad advise to start learning the alphabet in different ways and at different age periods. Galina Barlyak / Halina Barlyak (Barlyak, 2018: 1) (teacher of primary classes of Saturday school in Italy) asks: «Learning letters and reading is better either before the beginning of education in the 1st grade or after a year. Don't rush. Children are interested in being pupils, but it is important that the desire does not disappear immediately. It's no secret that most children learn Ukrainian against their own will. But you can try to learn to write in different ways. This question is individual. It is possible to simultaneously learn the letters – classically, as in a Ukrainian school in Ukraine, it is possible after learning the entire alphabet, because the most important thing for our children is the development of speech. When children know how to make words from letters, and this is where the split alphabet will

come in handy, they will learn and write with great pleasure. There is a third option. The best results are shown by 8-9 years old children. They have their own experience from the Italian school, that is, the mechanism of composing and reading words, writing them with letters. They are old enough to understand the motivation. Children's ambitions, thirst for leadership work wonders. But the issue of oral communication always remains relevant» (Barlyak, 2018: 1).

The purpose of the article. The urgency of the problem – teaching preschool children the alphabet in a foreign-language classroom made us aim to help teachers and children learn Ukrainian letters quickly and easily by creating the «My Friends» study guide, which presents the methodology of learning the Ukrainian alphabet for children of the diaspora aged 4-6 years, which is based on the use of educational cards, songs, poems, writings, coloring pages, etc. It is important that getting to know the Ukrainian alphabet is effective and creates interest in further learning the language. This is especially true for children. From my own experience, it has been noted that the presentation of the Ukrainian alphabet to children who are starting to learn the language «from scratch» should be, on the one hand, bright, and on the other, productive.

Presenting main material. The educational course (alphabet) of the Ukrainian language for children abroad «My friends» is intended for learning the Ukrainian language at the elementary level (according to the All-European recommendations for language education - level A1): A1 – Beginner + Elementary, which certifies a partial familiarization with the structure and system the Ukrainian language and the possibility of simple, short and topically limited communication in predicted everyday situations.

The course «My friends» is an educational complex, which includes: 1. «My friends». Educational book. Workbook, part 1; 2. «My friends». Educational book. Workbook, part 2 and 3. «My friends». Help for the teacher, online. The purpose of the manual is to help children (aged 4-6 years) familiarize themselves with the Ukrainian alphabet, to understand and consolidate acquired oral and written communication skills, to learn new grammatical models, as well as to facilitate the child's pronunciation of each letter and bring it closer to Ukrainian proper, in general to contribute to the development of the student as a competent, versatile person. In order for classes to be quite easy and fun, as well as beneficial, it is necessary to develop a certain strategy and follow it in everything: 1. Regularity and systematicity in

learning the alphabet (2-3 hours per week). 2. Pay attention to the readiness of the child (psychological and physiological state) and timeliness of education (not earlier than 4-5 years). 3. Tactility in the child's development in relation to learning the alphabet (from fine motor skills to large motor skills) and diversity. 4. Interactivity (cards, mobile applications, etc.). 5. Activity and fun in learning.

The methodological basis for the development of the Ukrainian language textbook was: 1. Textbooks on Polish, English, German, and French as a second language, which are studied by Ukrainians in kindergartens and elementary grades of high school. 2. Educational sites, online courses and videos on learning Ukrainian as a native language. 3. Video lessons and courses for learning Italian, English, Polish, French, etc. as. 4. Attending English language classes for children aged 4-6 in kindergartens, schools and specialized courses.

The structure of the educational course (alphabet) «My Friends»:

1. The course «My friends» consists of 17 topics: 1. Acquaintance (Lesson_1-2); 2. In the classroom (Lesson_3-6); 3. Toys (Lesson_7-8); 4. My things (Lesson_9-10); 5. Colors (Lesson_11-12); 6. Zoo (Lesson_13-15); 7. Farm (Lesson_16-18); 8. Clothes (Lesson_19-21); 9. My body (Lesson_22-23); 10. Birthday (Lesson_24); 11. Ukraine (Lesson_25); 12. Football (Lesson_26); 13. My family (Lesson_27); 14. Food (Lesson_28-29); 15. In the closet (Lesson_30); 16. Happiness (Lesson_31-32); 17. Rest (Lesson_33-34).

2. The manual contains 34 lessons. A separate lesson is developed for each letter in alphabetical order. Each lesson begins with brief information for the teacher: 1. Lesson topic. 2. Determination of the level. 3. The proposed letter. 4. Important words. 5. Situational dictionary. 6. Tasks of the lesson (lexical and grammatical component). 7. Exercises for the elements of writing, listening, repeating, speaking and studying letters.

The structure of the lessons of the educational complex is quite simple and systematized. Remember, the proposed materials do not limit you in the presentation of only them, but aim at finding new ones and using the acquired ones, so we offer, and you supplement and improve.

1. It is necessary to start the lessons by looking at the illustrated dictionary for each letter (page_1), which will help you to orient yourself more quickly when learning a new letter and hear it several times as the teacher pronounces it in unknown words. It should impress children with its ease and brightness. They should not feel that they have started learning,

this is a kind of interesting knowledge and a friendly conversation that will help the teacher organize the children, reduce their fear of something new and, of course, interest them. Children may ask about new words or pictures in a foreign (native) language, so help them by translating their questions and answers. After several translations, try to use the words from the picture dictionary in Ukrainian so that you remember them better. Say new words clearly, slowly, very easily and with a smile. Set them up to the fact that learning the Ukrainian language is a sincere conversation with a relative or friend, the language is very clear and at the same time very melodious.

2. The next page (page_2) is the brief information for the teacher that we mentioned above. It should be colorful and illustrative, with which students would like to work and learn. Here you need to write clear tasks for both the teacher and the child, namely: 1) lesson topic, 2) lesson number, 3) letter, 4) level (A1), 5) dictionary (suggested important words), 6) task of the lesson (lexical-grammatical component), 7) written words with accents and illustrations to them, 8) situational drawing for the proposed letter. On this page, children visually familiarize themselves with a certain (printed) letter, both upper and lower case. For them, we offer to complete only two tasks. In the first task, they paint a letter and spell it according to the indicated marks, and also paint one of the objects for this letter. In task number two, they look at the pictures, study them, identify the word with the picture, remember the spelling of the word and pronounce it correctly, according to the rules of emphasis. They learn to orally describe a situational picture in Ukrainian, using new words, ask questions and give answers.

3. On page number three (page_3) we also offer two tasks. Task 3 is repetition of the letter (writing) and sound (sounding). Spend a few minutes on this exercise. Do it together and separately, listen to each one and help to pronounce it as best as possible. Say each word from the picture dictionary and use the flashcards, say the words with them, do not interrupt or insist on speaking if the student is not ready. Use a card game. Task 4 is a short video clip or song using this letter and already known words. Children can only look and listen, but they can also repeat words and learn new ones for the letter they are learning. After viewing, again, use the cards and repeat the heard words and new ones. If there are no viewing devices in your room, then just read the poem to them and emphasize the words of this letter.

4. In the «My Friends» educational course, in addition to letters, we also suggest studying numbers and pronouncing them correctly in Ukrainian.

Therefore, the next page (page_4) is a situational picture task for memorizing numbers or letters. Here you need to count and connect, find the specified object and circle it, make a letter from small particles, etc. Such tasks will help the child better and faster to reveal his abilities to communicate and concentrate, and the teacher will clearly trace who likes to communicate, and who will calmly and carefully paint and write.

5. Page number 6 also contains two tasks and gives children the opportunity to learn and repeat the alphabet (task_6), sing or pronounce in verse form. You can use materials from your own possessions and see and circle it in the proposed written alphabet (task_7). Children name each learned letter and speak and circle a new letter, both uppercase and lowercase. In the table with letters, we provide both printed and written letters, for faster memorization and familiarization.

6. On page number 7, we suggest taking a break from the letters and listening to a song with movements about an object or character of the proposed letter. You can perform this task while sitting at the desks and clap your hands, repeating a single word or letter combination, you can stand in a circle and perform certain movements. The choice is yours, but use only the Ukrainian language. If the class is very active and quick to learn, learn a new rhyme or little skit with them. If not, then consolidate the new words well.

These few pages of introduction to the new letter in the «Teacher's Book» and in the textbook «Teacher's Aid» will open up a convenient and interesting way for you in further work to study the necessary material. Therefore, we offer the next stage of work with the «Workbook». The materials contained in this manual are compiled and collected from many sources for a better and easier study of the Ukrainian alphabet. These are mainly exercise for writing and coloring, composed for children of different age groups and different levels of training. Only the teacher will be able to correctly select or choose from the offered materials those that will help the student to reveal his potential, learn something new, and not provoke a lack of love for the language and a negative attitude. Therefore, we offer a wide variety of exercises: 1. The first task is the opportunity to write or circle a printed letter in upper and lower case, shade and color the image for this letter. The second task is to find the letters in the pictures and color them. 2. On the next page, there is a task for repeating numbers, where you need to count, color, name and circle the objects on the board. 3. The task of the next page will be similar, where students will search for objects or characters by a given letter and

also color, name and circle everything. 4. Next, we offer, once again, the prescriptions of printed letters for better writing and consolidation of what has been learned. And also an interesting maze, where pupils look for a letter and paint a hidden object and name it. 5. For older and more active children, we now offer uppercase and lowercase letters. They must be written slowly and, in accordance with the rules of spelling, try to write accurately and clearly. And for young students, we have prepared the following exercise, made up of pictures, in which they look for letters and connect them according to the task. 6. The next page is coloring by numbers. The children rest a little and repeat the colors and numbers, naming each of them. Like the next task, aimed at repeating the previous letters and new ones and finding them in the table. Students must name them, find them and circle them. 7. Since children have to learn a lot of new and interesting things in Ukrainian language classes, we also offer a little drawing on the given topic of the lesson or the proposed letter. 8. Also, for writing practice, we provide a separate page of spellings for the written letter for both older and younger children. Of course, the teacher decides whether children are ready for written letters and whether they will be able to learn both printed and written at the same time, and whether they need it at all. Learning requirements are managed by the class, and the teacher helps to realize and fulfill all the needs of students in learning, developing in them only positive and good intentions towards learning and the Ukrainian language. 9. Creative tasks complete our educational course. It can be vytinanki, or creative works with colored paper, or folding origami, and even just eating

delicious fruits or sweets while watching a cartoon, a theatrical performance or a fairy tale. Choose beautiful and instructive Ukrainian fairy tales for them, repeat the heroes or characters with them. 10. We are sure that the proposed materials are not all that you can read and find in our manuals, but they will help you in the learning process to make your lessons more interesting and informative. 11. We also offer many sites and additional links where you will find new and important materials for studying the Ukrainian language, we hope you will be interested in them and use them to deepen your lessons.

It is suggested to get to know the study guide together with the interesting characters, the boy Andriy, the girl Yulia and their pets – the lion Levko and the robot Mudryk). «My friends» is an interesting adventure into the land of the Ukrainian alphabet, songs, fairy tales and cartoons, where every child will be able to discover the fascinating world of letters, sounds and new words. She will learn to play new games, solve interesting mazes and riddles. He will be able to feel and compare the language of his mother and father, will be enriched and will become more confident.

Conclusions. We hope that the alphabet will enable children not only to improve their knowledge of the Ukrainian language, but also to discover something new and unknown about Ukraine, to help them get to know our country better and to love it.

For a better familiarization with the manual, we recommend that you take an interest in other educational projects of the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations of Lviv Polytechnic University: <https://miok.lviv.ua>

BIBLIOGRAPHY

1. Барляк Г. Українська – за кордоном. URL: <https://m.facebook.com/OsvitaVazhlyve/photos/a.674667035951056/1817390761678672/?type=3> (дата звернення: 04.01.2024).
2. Винницька О. Лицем до дитини. Особистісно-орієнтоване навчання в початковій школі. Посібник для професійного розвитку вчителя. Львів : Літопис, 2005. 272 с.
3. Кисельова Т. Г., Солонська О. П., Безкровна Л. І. Українська мова : перші кроки : навчальний посібник для іноземців. Національна фармацевтична академія України. Харків : Видавництво НФАУ, 2002. 88 с.
4. Корженко В. Я., Корженко З. П., Горчинська Л. В. Українська мова для студентів-іноземців підготовчого відділення. Розмовно-фонетичний курс: навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2005. 237 с.
5. Круківська І. Робота з країнознавчим матеріалом як фактор розвиваючого навчання. *Іноземні мови*. 1999. № 1. С. 7–9.
6. Кул П. К.. Іноземна для дітей. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/03/5/235865/> (дата звернення: 04.01.2024).
7. Мазурик Д. В. Українська мова для іноземців. Крок за кроком. Львів : Фоліо, 2017. 288 с.
8. Палінська О., Туркевич О. Крок-1 (рівень А1–А2). Українська мова як іноземна: книга для студента. Львів : Артос, 2011, 2014. 100 с.

REFERENCES

1. Barliak H. (2018) *Ukrainska – za kordonom* [Ukrainian – abroad]. URL: <https://m.facebook.com/OsvitaVazhlyve/photos/a.674667035951056/1817390761678672/?type=3> (data zvernennia: 04.01.2024). [in Ukrainian].

2. Vynnytska O. (2005) *Lytsem do dytyny. Osobystisno-oriientovane navchannia v pochatkovii shkoli*. [Facing the child. Personal oriented education in primary school] *Posibnyk dlia profesiinoho rozvytku vchytelia*. – Manual for professional development of the teacher. 272. [in Ukrainian].
3. Kyselova T. H., Solonska O. P., Bezkrivna L. I. (2002) *Ukrainska mova : pershi kroky : navchalnyi posibnyk dlia inozemtsiv* [Ukrainian language: first steps: study guide for foreigners]. *Natsionalna farmatsevychna akademiia Ukrainy*. – National Pharmaceutical Academy of Ukraine. 88. [in Ukrainian].
4. Korzhenko V. Ya., Korzhenko Z. P., Horchynska L. V. (2005) *Ukrainska mova dlia studentiv-inozemtsiv pidhotovchoho viddilennia*. [Ukrainian language for foreign students of the preparatory department]. *Rozmovno-fonetychnyi kurs: navchalnyi posibnyk*. – Speech and phonetic course: tutorial. 237. [in Ukrainian].
5. Krukivska I. (1999) *Robota z krainoznavchym materialom yak faktor rozvyvaiuchoho navchannia*. [Work with country studies material as a factor of developmental learning] *Inozemni movy*. – Foreign languages, № 1. 7–9. [in Ukrainian].
6. Kul P. K. (2019) *Inozemna dlia ditei*. [Foreign for children]. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/03/5/235865/> (data zvernennia: 04.01.2024).
7. Mazuryk D. V. (2017) *Ukrainska mova dlia inozemtsiv. Krok za krokom*. [Ukrainian language for foreigners. Step by step]. 288. [in Ukrainian].
8. Palinska O., Turkevych O. (2011, 2014) *Krok-1 (riven A1–A2). Ukrainska mova yak inozemna: knyha dlia studenta*. [Step-1 (level A1–A2). Ukrainian as a foreign language: a book for students]. 100. [in Ukrainian].

Юлія БОНДАР,
orcid.org/0000-0003-4184-5424
доктор філософії (PhD),
старший викладач кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) *yuliya.bondar.94@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З ОБДАРОВАНИМИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

У статті розкрито особливості роботи вчителя з обдарованими молодшими школярами. Зокрема, звернуто увагу на особистість педагога, від якого залежить розвиток кожної дитини. Визначено вимоги до вчителя: творчість, відповідальність, прагнення до змін, постійний саморозвиток, самовдосконалення та впровадження інновацій в освітній процес. Метою наукової роботи є висвітлення особливостей роботи вчителя початкової школи з обдарованими учнями. Окреслено основні умови успішної роботи з обдарованими молодшими школярами: своєчасна діагностика здібностей; взаємодія всіх учасників освітнього процесу; гуманне співробітництво; підтримка ініціативи; створення ситуації успіху; право на помилку. Зосереджено увагу на необхідності розвитку здібностей дітей, а не на засвоєнні сукупності знань, формуванні комплексу вмінь та навичок. Визначено основні принципи, на яких має ґрунтуватися робота вчителя початкової школи з обдарованими учнями: диференціація та індивідуалізація навчання; наставництво, допомога, свобода вибору; надання важливості позаурочній діяльності тощо. Запропоновано стратегії навчання задля якісної організації роботи з обдарованими учнями молодшого шкільного віку: індивідуалізація, диференціація, прискорення, інтенсифікація. Розкрито сутність понять: «прискорення», «інтенсифікація». Висвітлено форми, методи та прийоми навчання, які будуть ефективними в роботі з обдарованими молодшими школярами. Наголошено на необхідності організації педагогом самостійної роботи учнів. Акцентовано увагу на особистості педагога та визначено якості, якими він має володіти задля успішної роботи з обдарованими дітьми: чуйність, доброзичливість, емпатія, емоційна стабільність, ерудованість, абнотивність, організаторські здібності, здатність до самоаналізу. Сформульовано поради педагогом для продуктивної роботи з обдарованими школярами. Результати досліджень свідчать, що вчитель початкової школи має організовувати освітній процес інноваційно, впроваджуючи передовий педагогічний досвід, сучасні технології, методи та прийоми навчання.

Ключові слова: учитель, початкова школа, обдаровані молодші школяри, освітній процес.

Yuliya BONDAR,
orcid.org/0000-0003-4184-5424
Doctor of philosophy (PhD),
Senior Lecturer at the Department of Elementary Education
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) *yuliya.bondar.94@gmail.com*

FEATURES OF THE TEACHER'S WORK WITH GIFTED YOUNGER SCHOOL STUDENTS

The article reveals the peculiarities of the teacher's work with gifted younger schoolchildren. In particular, attention was paid to the teacher's personality, on which the development of each child depends. The requirements for the teacher are determined: creativity, responsibility, desire for change, constant self-development, self-improvement and introduction of innovations in the educational process. The purpose of the research work is to highlight the features of the primary school teacher's work with gifted students. The main conditions for successful work with gifted younger schoolchildren are outlined: timely diagnosis of abilities; interaction of all participants in the educational process; humane cooperation; support of the initiative; creating a situation of success; the right to make a mistake. Attention is focused on the need to develop children's abilities, and not on the assimilation of a set of knowledge, the formation of a complex of abilities and skills. The main principles on which the primary school teacher's work with gifted students should be based are defined: differentiation and individualization of education; mentoring, help, freedom of choice; giving importance to extracurricular activities, etc. Teaching strategies for high-quality organization of work with gifted students of primary school age are proposed: individualization, differentiation, acceleration, intensification. The essence of the concepts: «acceleration», «intensification» is revealed. Forms, methods and methods of teaching that will be effective in working with gifted younger schoolchildren are highlighted. The need for the teacher to organize students' independent work

is emphasized. Emphasis is placed on the personality of the teacher and the qualities that he must possess in order to successfully work with gifted children are determined: sensitivity, benevolence, empathy, emotional stability, erudition, abnitivity, organizational skills, and the ability to introspect. Advice to teachers for productive work with gifted students has been formulated. Research results indicate that a primary school teacher should organize the educational process innovatively, introducing advanced pedagogical experience, modern technologies, methods and teaching methods.

Key words: teacher, primary school, gifted younger students, educational process.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство потребує інноваційних, творчих, відповідальних, всебічно розвинених особистостей, які нестандартно мислять, займають активну життєву позицію, здатні доводити свою думку. Відповідно, заклад загальної середньої освіти має створити всі необхідні умови для своєчасного виявлення та розвитку здібностей обдарованих дітей. У Концепції «Нова українська школа» зазначається, що формула Нової школи складається з дев'яти компонентів, серед яких, на нашу думку, пріоритетними є: новий зміст освіти, спрямований на формування ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві; умотивований учитель; дитиноцентризм та орієнтація на потреби учня; педагогіка партнерства між усіма учасниками освітнього процесу; наскрізний процес виховання, орієнтований на формування цінностей; сучасне освітнє середовище для розвитку обдарувань (Концепція «Нова українська школа», 2016: 7). Вважаємо, що саме від особистості вчителя та його компетентності залежить становлення та поступальний розвиток кожної дитини. З огляду на це, до педагога, який працює з обдарованими молодшими школярами, висувається ряд вимог, зокрема: творчість, відповідальність, прагнення до змін, постійний саморозвиток, самовдосконалення та впровадження інновацій в освітній процес. Враховуючи зазначене вище, постає необхідність в особливому конструюванні та організації навчальної діяльності, яка стимулюватиме розвиток обдарованості та її трансформацію в талант і геніальність.

Аналіз досліджень. Аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної літератури дозволяє констатувати, що вивченням проблеми роботи вчителя з обдарованими учнями молодшого шкільного віку займалися Н. Брижак, О. Віоліна, Н. Вознюк, П. Здоренко, А. Істоміна, О. Каданер, О. Коваленко, М. Комогорова, М. Лавренова, Н. Лалак, О. Сапрунова, В. Ушмарова, Л. Фенчак, А. Шестак, О. Шнейдер та інші. Зокрема, Н. Брижак, А. Шестак свої наукові розвідки спрямовують на дослідження особливостей роботи з обдарованими учнями початкових класів. О. Віоліна, О. Шнейдер висвітлюють теоретико-методичні аспекти навчально-виховної роботи з художньо

обдарованими молодшими школярами. Система роботи з обдарованими учнями початкової ланки відображена в наукових напрацюваннях Н. Вознюк. Проблему організації навчальної роботи з обдарованими учнями в початковій школі в умовах реалізації концепції Нової української школи порушують П. Здоренко, М. Комогорова. Специфіка роботи з обдарованими учнями в початкових класах розкрита в дослідженнях А. Істоміної. Теоретичні основи навчання обдарованих молодших школярів розглядаються в роботах О. Коваленко. Проблема навчально-виховної роботи з обдарованими учнями молодшого шкільного віку знайшла відображення в працях М. Лавренової, Н. Лалак, Л. Фенчак. Особливості взаємодії вчителів з інтелектуально обдарованими школярами молодших класів стали предметом досліджень О. Сапрунової.

Метою статті є висвітлення особливостей роботи вчителя з обдарованими молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта має ґрунтуватися на особистісно-орієнтованому підході до навчання, який на переконання О. Антонової, передбачає не лише розвиток загальних та спеціальних здібностей, а й соціального інтелекту, комунікативних, особистісних, лідерських якостей (Антонова, 2012: 316). З огляду на це, Т. Седова вважає найпродуктивнішою та найбільш результативною таку систему роботи з обдарованими учнями молодшого шкільного віку, в якій кожен з них може виявити свій потенціал, розкрити свої здібності (Седова, 2009: 26).

Зазначимо, що робота з обдарованими молодшими школярами буде ефективною, при дотриманні наступних умов:

- своєчасній діагностиці інтелектуальних та творчих здібностей;
- взаємодії всіх учасників освітнього процесу (педагогів, батьків, учнів, психологів);
- гуманного співробітництва;
- підтримці ініціативи в будь-якому виді діяльності;
- створенні ситуації успіху для кожної дитини;
- забезпеченні кожному учневі права на помилку та наданні можливості її виправити;
- формуванні вмінь самостійної роботи, дослідницької діяльності, самоконтролю;

– унікальні демонстрації виняткових досягнень (Володарська, Настенко, Пілаєва, Полуніна, Сисоєва, 2010: 38–39).

Поділяємо позицію В. Сироти стосовно того, що обдаровані молодші школярі мають обов'язково відчувати задоволення від творчої навчальної діяльності, радість пізнання та відкриття нового, насолоду від подолання труднощів та перешкод під час вирішення завдань проблемного, творчого характеру, що дасть змогу посилити впевненість у своїх силах, сприятиме формуванню адекватної самооцінки. Науковець наголошує, що вчитель повинен стимулювати інтерес до творчих навчальних занять задля підтримки розвитку здібностей та реалізації потреби у самовираженні (Сирота, 2015: 29).

Вважаємо, що організація освітнього процесу в початковій школі має спрямовуватися не на засвоєння сукупності знань, формування комплексу вмінь та навичок, а – на розвиток здібностей. Необхідно формувати в молодших школярів уміння самостійно ставити проблему та шукати різноманітні шляхи для її вирішення. При цьому, як зауважує О. Антонова, педагогу потрібно оптимально співвідносити різні види діяльності обдарованих молодших школярів (Антонова, 2012: 317).

Серед провідних принципів, на яких має ґрунтуватися робота вчителя початкової школи з обдарованими учнями, варто виокремити такі:

- диференціація та індивідуалізація навчання;
- наставництво, допомога, свобода вибору освітніх послуг;
- надання важливості позаурочній діяльності;
- створення умов для співпраці та взаємодії учнів одне з одним, за найменшого втручання вчителя (Там само: 331).

Зауважимо, що задля розвитку креативності, творчості, уяви учнів з ознаками обдарованості О. Бартків, У. Дубик рекомендують учителям використовувати творчі завдання та вправи, які передбачають придумування власних розповідей, аналіз творчих та проблемних ситуацій, розв'язування ребусів, участь у рольових іграх, уявне малювання, фантазування. При цьому науковці наголошують на необхідності врахування особливостей кожної дитини, її характеру, темпераменту, індивідуальних психічних процесів. Оскільки в молодшому шкільному віці провідною діяльністю є навчальна, то, на думку дослідників, вона має супроводжуватися ігровими моментами. Тому, доцільними є методичні пропозиції О. Бартків, У. Дубик, які радять заняття будувати в ігровій формі, адже саме завдяки грі можна скласти

сюжетні та логічні казки, розв'язувати задачі, головоломки, кросворди, ребуси, що дозволить розвивати не лише дивергентне мислення, а й дослідницько-пошукову діяльність молодших школярів (Бартків, Дубик, 2016: 70–71).

Важливими для нашого дослідження є стратегії навчання, які пропонують використовувати М. Володарська, А. Настенко, О. Пілаєва, С. Полуніна, В. Сисоєва, з метою якісної організації роботи з обдарованими учнями молодшого шкільного віку:

1) стратегії навчання, які базуються на якісних змінах – індивідуалізація та диференціація навчання;

2) стратегії навчання, які базуються на кількісних змінах – прискорення та інтенсифікація. Прискорення передбачає збільшення швидкості засвоєння навчального матеріалу, а інтенсифікація має на меті збільшення обсягу навчальної інформації (Володарська, Настенко, Пілаєва, Полуніна, Сисоєва, 2010: 39, 39–40).

На думку науковців, ефективними в роботі з обдарованими дітьми є інтерактивні та активні методи, зокрема, «Синектика», «Мозковий штурм», «Гірлянда запитань», «Евристична здогадка», «Ліквідація безвихідних ситуацій». Серед форм роботи варто виокремити такі: ігри (рольові, словесні), дискусії, наукові гуртки, уроки (робота в парах та мікрогрупах), консультації, предметні олімпіади, індивідуальні завдання творчого характеру, вікторини, конкурси, інтелектуальні марафони, проєкти тощо (Там само: 41). На переконання Н. Куліш, удосконаленню освітнього процесу з обдарованими молодшими школярами сприяють наступні заходи: захист науково-дослідних робіт, проведення інтелектуальних аукціонів, телерадіовікторин, інтелектуальних марафонів, творчих тренінгів, міжшкільних факультативів. Також науковиця радить проводити конкурси на кращого учня паралелі, кращого учня певного напрямку (спортивного, художнього, музичного), кращого учня класу (Куліш, 2004: 44).

Цікавими є форми та методи роботи, запропоновані І. Мостовенко. Дослідниця рекомендує озброювати обдарованих молодших школярів знаннями задля збагачення та розширення їх кругозору, зокрема, проводити екскурсії на кондитерську фабрику, завод ялинкових іграшок, у музей аптеки; спілкуватися з природою під час екскурсій в парк, ботанічний сад, планетарій; знайомити із літературними джерелами, відвідуючи бібліотеки, театри, музеї, проводячи зустрічі з працівниками редакцій дитячих журналів; залучати до театральної-ігрової діяльності, використовуючи театралізовані ігри (імпровізації, інсце-

нізації, драматизації) під час уроків, концертів, годин спілкування, літературних свят, що допоможе дитині творчо проявити свій акторський потенціал. Серед інноваційних форм, методів та прийомів, які доцільно застосовувати в роботі з обдарованими учнями молодшого шкільного віку, І. Мостовенко надає перевагу опорним сигналам, імітаційним та неімітаційним іграм, виконанню практичних робіт, диференційованому навчанню, методу співтворчості та співпраці, проблемно-пошуковому методу, самостійному розв'язанню логічних задач, проблемних ситуацій, застосуванню алгоритмів (Мостовенко, 2014: 49–50).

Нам імпонують погляди Н. Матвєєвої стосовно необхідності спрямування творчих методів, які використовуються в освітньому процесі, на організацію спілкування обдарованих дітей з іншими учнями; індивідуалізацію навчальної програми, відповідно до особливостей молодших школярів; співпрацю з батьками обдарованих учнів; створення умов для втілення ідей; повагу до бажання працювати самостійно; схвалення результатів діяльності; надання допомоги та свободи вибору; уникнення тиску на учня (Матвєєва, 2012: 133).

Серед засобів навчання обдарованих молодших школярів варто виокремити дидактичний матеріал. Зауважимо, що вчитель може під час навчальної, самостійної діяльності дітей чи контролю знань використовувати відеоматеріали, підручники, посібники, словники, енциклопедії, довідкову літературу (Ящук, Іванова, 2018).

Не менш важливою є організація педагогом самостійної роботи обдарованих молодших школярів, ефективність якої залежить від дотримання наступних умов:

- посиленість завдань для виконання;
- надання доступного та зрозумілого інструктажу щодо виконання завдання;
- визначення часового регламенту, який відводиться на самостійну роботу;
- диференційований підбір завдань;
- самостійний пошук учнями завдань;
- диференційоване надання допомоги під час виникнення труднощів у розв'язанні проблеми;
- підготовка вчителем списку додаткових джерел інформації задля пошуку відповідей на складні індивідуальні завдання;
- підбір завдань, які потребують аналізу та осмислення інформації;
- самоконтроль результатів самостійної роботи, перевірка вчителем;
- поєднання індивідуальної, групової, фронтальної форм організації навчально-пізнавальної діяльності (Куліш, 2017: 46).

Поділяємо думку О. Іванової, О. Ящук стосовно того, що завдання вчителя полягає не лише у виявленні обдарованої дитини, а й у розвитку її здібностей до рівня талановитості та геніальності. Педагог має бути спостережливим за проявами індивідуальності кожного молодшого школяра та своєчасно реагувати і впливати на поступальний розвиток. Варто також констатувати й той факт, що за умови несприяння розвитку здібностей, шляхом залучення дітей до діяльності, обдарованість здатна втрачатись. Навчально-пізнавальна діяльність обдарованих молодших школярів має бути змістовною, цікавою, інформативною із заохоченням учнів до розвивальної, аналітичної, пошукової, творчої роботи (Ящук, Іванова, 2018).

Погоджуємося із О. Шевчишеною стосовно того, що зміст моделі освіти має базуватися на гуманістичних цінностях. Учителю потрібно завжди підтримувати позицію дитини, допомагати їй у особистісному зростанні, долучати до моральних цінностей, культивуючи індивідуальну унікальність. Завдання вчителя – здійснювати педагогічний супровід обдарованих молодших школярів, тобто створювати комфортні умови для гармонійного, всебічного розвитку дитини, сприяти розкриттю її здібностей, потенціалу та коригувати негативні фактори, що перешкоджають реалізації відповідних здібностей (Шевчишена, 2016: 89–90).

Варто наголосити, що задля розвитку обдарованості важливе значення мають не лише форми, технології, методи та прийоми роботи, а й сама особистість педагога, який повинен бути чуйним, доброзичливим, емпатійним, емоційно стабільним, ерудованим, володіти комплексною характеристикою – абнотивністю. Також важливими особистісними якостями вчителя, який працює з обдарованими дітьми, на переконання А. Лукашевої, О. П'янкової, О. Рєвкова, є хороші організаторські здібності, вміння створювати ситуацію успіху, переконувати, здатність до самоаналізу, наявність творчого світогляду, володіння почуттям гумору (Рєвков, Лукашева, П'янкова, 2017: 12–13). Н. Куліш наголошує на зміні ролі педагога, який має не просто виступати транслятором знань, а бути помічником та консультантом (Куліш, 2004: 41).

Важливими є поради вчителям для роботи з обдарованими дітьми, запропоновані М. Володарською, І. Мостовенко: своєчасно виявляти здібності учня; мотивувати до навчання, використовуючи мотиваційну настанову – «хочу все знати»; не вихвалити та не вирізняти кращого учня з-поміж інших дітей; заохочувати до співробітни-

цтва з іншими учнями; не проводити систематично чітко регламентовані заняття; уникати недоречного акцентування на винятковості дитини та не принижувати її здібності; вносити зміни до тематичного та поурочного планування задля цілісної та цілеспрямованої роботи з кожним обдарованим школярем; не проводити постійно уроки з елементами змагання з метою уникнення неприязні інших дітей; використовувати на заняттях самостійні завдання творчого та дослідницько-пошукового характеру; поєднувати засвоєння знань з науковим пізнанням (аналізом, експериментуванням) (Володарська, Настенко, Пілаєва, Полуніна, Сисоєва, 2010: 41; Мостовенко, 2014: 50).

Висновки. Отже, вчитель початкової школи в своїй роботі з обдарованими учнями має використовувати новітні тенденції організації освітнього процесу, зокрема, впроваджувати передовий педагогічний досвід; застосовувати інноваційні технології, методи та прийоми навчання; використовувати різні форми організації навчальних занять; вибудовувати паритетні стосунки на засадах гуманізму та партнерства; сприяти злагодженій взаємодії та співпраці всіх учасників освітнього процесу.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в дослідженні проблеми підготовки майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція Нової української школи : ухвал. рішенням колегії МОН від 27 жовт. 2016 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 26.12.2023).
2. Антонова О. Є. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини як реалізація особистісно орієнтованого підходу. *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід* : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 316–345.
3. Седова Т. Д. Ціннісні орієнтації педагогічного супроводу обдарованих учнів в освітньому середовищі гімназії. Організація роботи з обдарованими учнями: досвід харківських шкіл (за результатами відкритого конкурсу-захисту проєктів) : методичний посібник для заступників директорів ЗНЗ та вчителів, які працюють з обдарованими дітьми. Харків, 2009. 40 с.
4. Володарська М. О. Настенко А. І., Пілаєва О. М., Полуніна С. М., Сисоєва В. М., Робота з обдарованими дітьми. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 190 с.
5. Сирота В. М. Розвиток творчих здібностей і обдарованість. *Художньо-творчий розвиток обдарованих дітей у мистецькій освіті*. 2015. С. 27–30.
6. Бартків О., Дубик У. Вивчення творчої обдарованості молодших школярів. *Молодь і ринок*. 2016. № 4 (135). С. 68–72.
7. Куліш Н. М. Соціально-психологічні аспекти роботи з обдарованими дітьми : навч.-метод. посіб. Полтава, 2004. 69 с.
8. Ящук О., Іванова О. Проблема навчання обдарованих дітей. 2018. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/10068/1/Problema%20pidgotovky%60%20obdarovany%60x%20ditej.pdf> (дата звернення: 25.12.2023).
9. Мостовенко І. Виховання обдарованої дитини в початкових класах. *Початкова школа*. 2014. № 3. С. 49–50.
10. Матвеева Н. О. Розвиток обдарованості дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. VI. Вип. 7. С. 123–135.
11. Шевчишена О. В. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини у загальноосвітньому навчальному закладі : науково-метод. посіб. Хмельницький : ОППО, 2016. 237 с.
12. Ревков О. В., Лукашева А. О., П'янкова О. Н. Особливості робот из обдарованими дітьми в позашкільному навчальному закладі. *Грані науково-технічної творчості Запорізької області* : збірник, 2017. 45 с.

REFERENCES

1. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The concept of the New Ukrainian School] : ukhval. rishenniam kolehii MON vid 27 zhovt. 2016 r. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
2. Antonova O. Ye. Psykholoho-pedahohichniy suprovod obdarovanoi dytyny yak realizatsiia osobystisno oriientovanoho pidkhodu [Psychological and pedagogical support of a gifted child as the implementation of a personally oriented approach]. *Profesiina pedahohichna osvita: osobystisno oriientovanyi pidkhid* : monohrafiia. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2012. pp. 316–345 [in Ukrainian].
3. Siedova T. D. Tsinnisni oriientatsii pedahohichnoho suprovodu obdarovanykh uchniv v osvithomu seredovyschchi himnazii [Value orientations of pedagogical support of gifted students in the educational environment of the gymnasium]. *Orhanizatsiia roboty z obdarovanymy uchniamy: dosvid kharkivskykh shkil (za rezultatamy vidkrytoho konkursu-zakhystu proektiv) : metodychnyi posibnyk dlia zastupnykiv dyrektoriv ZNZ ta vchyteliv, yaki pratsiuut z obdarovanymy ditmy*. Kharkiv, 2009. 40 p. [in Ukrainian].
4. Volodarska M. O. Nastenko A. I., Pilaieva O. M., Polunina S. M., Sysoieva V. M., Robota z obdarovanymy ditmy [Work with gifted children]. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova», 2010. 190 p. [in Ukrainian].
5. Syrota V. M. Rozvytok tvorchykh zdbnoste i obdarovanist [Development of creative abilities and giftedness]. *Khudozhno-tvorchy rozvytok obdarovanykh ditei u mystetskii osviti*. 2015. pp. 27–30 [in Ukrainian].

6. Bartkiv O., Dubyk U. Vyvchennia tvorchoi obdarovanosti molodshykh shkolariv [Study of creative giftedness of younger schoolchildren]. *Molod i rynok*. 2016. № 4 (135). pp. 68–72 [in Ukrainian].
7. Kulish N. M. Sotsialno-psykholohichni aspekty roboty z obdarovanyimi ditmy [Social and psychological aspects of working with gifted children] : navch.-metod. posib. Poltava, 2004. 69 p. [in Ukrainian].
8. Yashchuk O., Ivanova O. Problema navchannia obdarovanykh ditei [The problem of teaching gifted children]. 2018. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/10068/1/Problema%20pidgotovky%60%20obdarovany%60x%20ditej.pdf> [in Ukrainian].
9. Mostovenko I. Vychovannia obdarovanoi dytyny v pochatkovykh klasakh [Raising a gifted child in primary grades]. *Pochatkova shkola*. 2014. № 3. pp. 49–50 [in Ukrainian].
10. Matveieva N. O. Rozvytok obdarovanosti ditei molodshoho shkilnoho viku [Development of giftedness in children of primary school age]. *Aktualni problemy psykholohii*. 2012. T. VI. Vyp. 7. pp. 123–135 [in Ukrainian].
11. Shevchyshena O. V. Psykholoho-pedahohichniy suprovid obdarovanoi dytyny u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Psychological and pedagogical support of a gifted child in a general educational institution] : naukovo-metod. posib. Khmelnytskyi : OIPPO, 2016. 237 p. [in Ukrainian].
12. Revkov O. V., Lukasheva A. O., P'iankova O. N. Osoblyvosti robot yz obdarovanyimi ditmy v pozashkilnomu navchalnomu zakladi [Peculiarities of robots with gifted children in an after-school educational institution]. *Hrani naukovotekhnichnoi tvorchosti Zaporizkoi oblasti : zbirnyk*, 2017. 45 p. [in Ukrainian].

UDC 005.642.8:378.018.43](045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-38>

Inna BORKOVSKA,

orcid.org/0000-0001-5035-7866

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English for Humanities
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) Borkovskaya@meta.ua*

Inna ANTONENKO,

orcid.org/0000-0001-6238-9937

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of English for Humanities
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) discussion17@ukr.net*

Oleksiy TSEPKALO,

orcid.org/0000-0002-8634-1265

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the English Language Department of the Technical Direction No 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) atsepkalo@gmail.com*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' TIME MANAGEMENT SKILLS DURING DISTANCE EDUCATION

The article examines the essence of the time management concept and its importance in the development of a student as an individual. Time management skills are defined as abilities that enable students to use their opportunities as efficiently as possible during their studies.

A generalization of the adaptation problems among first-year students in a new educational environment, taking into account distance learning, was carried out. The article lists the basic components of time management, which should work comprehensively: 1) setting realistic goals – long-term and short-term; 2) organizing time and tasks; 3) delegation; 4) relaxation and recharging; 5) struggling with guilt.

The main component of time management, goal setting, has been thoroughly examined, as it holds a crucial role in personal success. The necessity of analyzing one's time using tables, where students establish both long-term and short-term goals, is substantiated. This division enables students to orient themselves among their numerous goals and tasks, helping them determine priorities and the strategy for achieving their set goals.

The article substantiates the necessity of developing organizational skills and emphasizes the significance of delegating responsibilities. During delegation, students can transfer the resolution of less significant problems and responsibilities to their groupmates. The main tasks of relaxation have been defined, and the concept of 'struggle with guilt' as one of the most challenging components of time management has been clarified. The article also highlights the main obstacles to successful time management – procrastination and perfectionism.

Special attention has been paid to time management methods that help students plan their time effectively. The possibilities of developing time management skills were demonstrated with the help of a two-stage master class for first-year students. The theoretical part takes place on the service for organizing online classes, during which students are introduced to the essence of time management. During the practical part, it has been presented possible ways to overcome time problems using Pomodoro time management technologies and filling in the Eisenhower Matrix.

Key words: *first-year student, online education, soft skills, time management, time management technique.*

Інна БОРКОВСЬКА,
 orcid.org/0000-0001-5035-7866
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
 (Київ, Україна) Borkovskaya@meta.ua

Інна АНТОНЕНКО,
 orcid.org/0000-0001-6238-9937
 кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
 Національного технічного університету України
 «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
 (Київ, Україна) discussion17@ukr.net

Олексій ЦЕПКАЛО,
 orcid.org/0000-0002-8634-1265
 кандидат педагогічних наук,
 старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
 Національного технічного університету України
 «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
 (Київ, Україна) atsepkalo@gmail.com

РОЗВИТОК НАВИЧОК ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ У СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто сутність поняття тайм-менеджменту та його значення в розвитку студента як особистості. Навички тайм-менеджменту визначаються як здібності, які дозволяють максимально ефективно використовувати свої можливості під час навчання.

Здійснено узагальнення проблем адаптації студентів-першокурсників у новому освітньому середовищі з урахуванням дистанційного навчання. У статті наведено базові складові *time management*, які повинні працювати комплексно: 1) фіксація реалістичних цілей – довгострокових і короткострокових; 2) організація часу та речей; 3) делегування; 4) релаксація; 5) боротьба з почуттям провини.

Досліджено основний компонент тайм-менеджменту – постановка цілей, яка має вирішальне значення для особистого успіху. Обґрунтовано необхідність аналізу свого часу за допомогою таблиць, де студентами складаються довгострокові та короткострокові цілі. Даний поділ дозволяє студентам зорієнтуватися в множині своїх цілей та завдань, визначити пріоритети та стратегію поставлених цілей.

У статті обґрунтовано необхідність формування навичок організації речей, та з'ясовано значення делегування відповідальності, під час якої студент може передати вирішення менш значущих проблем і відповідальність своїм одногрупникам. Визначено основні завдання релаксації, уточнено поняття «боротьба з почуттям провини» як одного із найскладніших складових *time management*. В статті також акцентовано увагу на основних перешкодах успішного тайм-менеджменту – прокрастинації та перфекціонізму.

Особливу увагу приділено методам тайм менеджменту, які допомагають студентам ефективно планувати свій час. Продемонстровано можливості розвитку навичок *time management* за допомогою двоетапного майстер-класу для студентів першого курсу. Теоретична частина проходить на сервісі для організації онлайн-занять, під час якої відбувається ознайомлення студентів із сутністю *time management*. Під час практичної частини представлено можливі шляхи подолання часових проблем за допомогою технологій тайм-менеджменту «Помодоро» та Матриці Ейзенхауера.

Ключові слова: організація часу, онлайн навчання, студент першокурсник, *soft skills*, техніка *time management*.

Statement of the Problem. Distance education has become the most common form of education among students in the modern educational process in Ukraine. Among the advantages of this education, it should be noted flexibility, access to various resources, economic benefits, saving time and others. However, successful distance learning requires the student to be responsible and able to manage their

time and resources. Effective time management is extremely important for students, as it must ensure a balance between study and leisure. Moreover, nowadays there is a need for specialists who possess not only professional competences, but also know how to effectively organize their activities. Therefore, the professional training of future specialists should be aimed at teaching students to plan their activities

clearly at the university, and subsequently their professional activities.

Research analysis. Numerous Ukrainian and foreign scientists, including M. Boyko, A. Zhukovska, O. Ratushniak, N. Yashkina, V. Jackson, and others, have explored time management issues. Nevertheless, the relevance of effectively applying time management methods by first-year students during distance learning at the university persists.

The purpose and main tasks of the research consist of determining the features of time management as a means to enhance the efficiency of future specialists' professional training and developing recommendations for the efficient use of time during distance learning at the university. The tasks of the work include: 1) justifying the importance of forming time management skills; 2) identifying the problems of the adaptation period for first-year students; 3) clarifying the essence of the concepts 'self-management' and 'time management'; 4) analyzing the two-stage process of forming time management skills among first-year students.

Presentation of the main research material. In our time, new requirements have emerged for specialists who will encounter tasks demanding a creative approach to collaboration with others. Abilities such as independent decision-making, multitasking, and creative thinking have become increasingly important. Therefore, it is worth reconsidering the current approach to training and placing special emphasis on the development of soft skills, the manifestations of which are challenging to track, verify, and demonstrate. Individuals who possess these skills can effectively manage their tasks and achieve success in their endeavors. Even in cases where training or work occurs remotely, establishing effective communication with classmates, teachers, or colleagues is a key skill. Furthermore, the abilities of self-organization and the effective distribution of personal time are crucial determinants for a successful career.

When entering the university, first-year students try to master a new social role – the role of a student, which requires from him a systematic tension related to self-discipline and self-organization. Recent schoolchildren do not have the skills to fulfill this role yet, and the process of obtaining higher education is significantly different from the process of learning at school.

This period of study at university is quite important for the development and formation of a personality. The problem of adapting a freshman to all the changes in his life is extremely urgent. The main reasons for the problem of first-year students' adaptation include: lack of experience in the rational use of their resources; uncertainty of educational

priorities; vagueness in defining one's own goals; lack of communication skills (Boyko, 2020: 17). But the most important thing is that most first-year students do not know how to plan and allocate their working time to study and do various types of social activities. Therefore, the majority of first-year students try to set their priorities for themselves from the moment of study (Yatsenko, 2018).

In addition, distance learning complicates the process of students' adaptation. Therefore, it is necessary to consider the problem of time management: 1) as the ability to build a temporary way of life for a fairly long time; 2) as the ability to organize one's activities in accordance with new learning conditions, which requires maintaining high mental capacity (Zyuz & Balukhtina, 2020: 95).

The importance of the adaptation period in the first years at universities requires the development of courses, lectures, master classes, conversations that would be able to provide solutions to the first-year students' personal problems in the most effective way. We offer to conduct a master class on the topic «Development of effective time management», which takes place in two stages – theoretical and practical stages. The theoretical part can take place on any service for organizing online classes, during which students are introduced to the essence of time management and further two-stage educational training.

During the theoretical part, it is appropriate to tell students about the essential characteristics of the concepts of "soft skills", "self-management" and "time management". Self-management is self-organization, the ability to manage oneself and the time process (Boyko, 2020: 17). It deserves attention and the statement that self-management is a science of methods of managing one's capabilities, abilities, and knowledge in order to achieve set goals and higher productivity at work (Ratushnyak, & Lyalyuk, 2021: 170).

An important element of the self-management process is time management, which is considered as effective use of time and detection of irrational part of time. It is believed that the time management system consists of the following elements: development of a sense of time, goal setting, planning, decision-making, implementation and control (Yashkina, 2010: 35-36). Time management is responsible for planning and control. This is a set of work planning technologies that a person applies independently to increase the efficiency of using his working time (Zhukovska, 2021: 79).

It should be added that it is not so easy to master time management as soft skills in education and future professional activity, the content of these concepts,

their technological aspect in the organization of education. A student should start with self-education, and it is not enough to acquire knowledge, practical implementation, readiness for self-improvement and self-development are also needed.

Time management is essential for individuals who approach their responsibilities with seriousness and commitment. We will explore how to manage time effectively, where to begin in terms of controlling and planning actions, typical challenges that may arise on this journey, and strategies for overcoming them.

Time management, the art of managing one's own time, comprises essential components that should operate comprehensively: 1) setting realistic goals – both long-term and short-term; 2) organizing time and tasks; 3) delegation; 4) relaxation and recharging; 5) dealing with guilt (Jackson, 2009: 434).

Goal setting is critical to personal success. Every task that a student undertakes should contribute to the achievement of the goal. Some goals will be career-related, while others will contribute to the student's personal development. The task should be carefully weighed and balanced. If you think about which tasks will help you achieve certain goals, you can make better and more informed decisions about your time.

First-year students were asked to fill in three tables. In the first table, they attempted to predict their goals for several years ahead – these would be considered long-term goals. The survey revealed that the most important goals for first-year students include obtaining a higher education, becoming a professional in their field, opening their own business, achieving fluency in English, becoming a member of specific organizations, and visiting many countries.

The next step is to prepare a list of 10 things and jot down important actions that need to be completed within a few weeks. This involves planning short-term goals, among which include: doing homework, enrolling in English courses, finishing a chapter of a book, learning a specific number of English words, and participating in a conference with thesis writing. Subsequently, the next step involves analyzing these tables to determine which short-term goals are related to the long-term goals and recording them in the third table.

Obviously, a student cannot ignore many weekly tasks, but thanks to the last table, he can prioritize and work on achieving exactly those tasks that correlate with the main goals of life. Many students managed to correlate short-term and long-term goals, for example, learning English will help to find a high-paying job more easily and facilitate communication while traveling; participation in a conference will allow to defend diploma theses successfully. In a professional career, this will enable students to

conduct high-quality business negotiations, clearly convey their ideas, and confidently report on the results of their activities.

Organization of time and things. Productivity starts with comfort in the workplace. A conveniently organized space allows a student to focus better on his tasks and achieve the goals more easily. It is advisable to review all documents and various papers and throw away unnecessary ones. The remaining papers should be organized so that they can be easily found in the future. That is, a student should conduct a kind of inventory and free the table from things that he will not use during his studies.

One of the key components of time management is managing your own calendar. It is advisable to write how you spend your time. A physical or telephone calendar is essential for anyone who wants to keep track of upcoming tasks and events and help remind a student of all important matters. It is essential to take the time to review your past assignments, assess your current performance, and plan for future responsibilities. In addition, it is also important to review your to-do list regularly, as task priorities may change over time. The main secret of time management is to think not about time, but about priorities. Another important tip is to be realistic about what you can accomplish in the next day, week or month.

It is necessary and important to develop certain intellectual abilities, to stimulate mental work. To begin with, a student should determine his most effective mental time, i.e., the time with the most brain activity during the day and schedule this time to work on important tasks. In addition, it is vital not to forget to break the task into manageable segments with a break, paying attention to whether your task is urgent and, if so, it should be at the top of the list of priorities. A full calendar of deadlines can be overwhelming, but if a student has planned ahead, managed his hours, and allocated their energy wisely, even the most hectic schedule can be met with confidence.

Delegation of responsibility. This element of time management becomes particularly crucial in the workplace. The core idea of this element is not to undertake every task independently. Roles and responsibilities should be delegated based on colleagues' specializations. For instance, a secretary cannot perform the work of a lawyer. Competent delegation allows for the efficient distribution of tasks among employees, organizing work to achieve goals swiftly and effectively. In student life, there are numerous instances when a student, responsible for specific tasks within a group or faculty, cannot address all the issues alone due to their diversity and specificity, and limited knowledge, experience,

and time. Therefore, by retaining overarching strategies and general management, they can delegate the resolution of less significant problems and responsibilities to teammates interested in participating in the management process.

Relaxation. In today's environment of over-achievement, over-planning and over-stimulation, we tend to underestimate the need for mental rest and relaxation. Obviously, it is necessary to balance study and rest, because only in this case will the student find new strength to solve all the tasks, and this will contribute to greater satisfaction from the work done, the normalization of the psychological climate in the group or team, the increase in productivity in the performance of tasks.

Struggle with guilt. One of the most important (but most difficult to implement) components of time management is getting rid of guilt. Guilt may refer to those tasks that the student did not have time to complete. Over time, guilt leads to stress and anxiety, and as a result, tasks not only take longer to complete, but also become less enjoyable to complete. Being in a state of anxiety or depression makes it even more difficult to manage your time, complete urgent tasks, and achieve further goals. If the student cannot do anything about it, a specialist should be contacted for professional help. But the main thing is to learn how to effectively cope with your everyday tasks. Good time management will allow the student to relax and prioritize the commitments and relationships that matter most.

Here it is also important to add about the main obstacles to successful time management. A frequent problem among students is procrastination – putting things off until later. That is, the student promised himself to do something, but postpones it to tomorrow, then to the day after tomorrow, and so it goes on endlessly (Manayenko, & Matiyash, 2021). Such procrastination is a person's tendency to postpone unpleasant tasks for later, leads to an increase in the level of anxiety. Perfectionism means being perfect in completing all tasks. It also leads to feelings of guilt or stress because it minimizes the likelihood of completing the planned task.

Effective time management helps to rationally allocate your time. Each student can apply his own method of time management based on general rules and principles, taking into account his style and rhythm of life, priorities, personal qualities, strengths and weaknesses. Having analyzed the existing methods of time management, we suggest using the "Pomodoro" time management technique and filling in the Eisenhower Matrix during the second – practical part.

With the 'Pomodoro' technique, the student can enhance productivity when completing homework, avoiding stretching the work throughout the entire day or evening. The essence of this technique is to divide the work process into 'tomatoes,' which are periods of 25 minutes each. A timer is used to track the time. The 'Pomodoro' technique involves the following main steps: 1) choose a task to be performed; 2) set the timer for 25 minutes; 3) start and actively work on the selected task until the timer rings; 4) put a checkmark next to the successfully completed task; 5) take a short break (3-5 minutes); 6) start working on the next task (Zhukovska, 2021: 81-82).

The experiment was conducted among first-year students who were assigned homework on the subject of 'Foreign Language.' The homework comprised four parts: reading and understanding the text, preparing for a discussion in pairs; writing out unknown words from the text and learning them; completing grammar exercises, and describing a picture using key words. It is noteworthy that this technique had several advantages, as many students observed that it allowed them to: focus on specific tasks; accomplish more in less time; and develop skills for competent daily task planning.

A student's task list is always in an overloaded state. Homework, essays, coursework accumulate and sometimes it is very difficult to understand what to do with all this. Prioritization is important for planning students' tasks. In the second part of the practical part, the students had to set the goals for the week in such a way that the really important and urgent tasks are completed first. The Eisenhower Matrix was able to help in this. In this task, students learn to prioritize urgency and importance, and select less urgent and important tasks that should either be delegated or not done at all.

The analysis of task performance revealed that first-year students still find it challenging to determine priorities. However, among the most urgent and important tasks, students identified completing homework, preparing for tests, attending online courses related to their future profession, creating presentations, and even achieving excellent grades in subjects. Tasks perceived as least important and non-urgent included organizing the workspace and cleaning the room. Notably, half of the respondents couldn't list any tasks in the table at all, as they believe that all tasks need immediate attention. Therefore, through the use of the Eisenhower Matrix, first-year students learn the process of task prioritization, emphasizing the importance of tackling high-priority tasks first before moving on to less important ones.

Conclusions. An essential skill for a university student to acquire is the ability to approach mental work

rationally and effectively plan time for its execution. The development of time management skills is facilitated through the utilization of various pedagogical technologies. Analysis of student surveys and research samples, employing techniques such as the 'Pomodoro' technique and the Eisenhower Matrix, revealed that only a small fraction of students possess a sufficient level of self-organization. This underscores the necessity for corrective measures to teach time management skills to students. The integration of time management

technologies not only addresses this need but also presents an opportunity to enhance the competitiveness of future specialists. Such students are characterized by their goal-oriented approach, the ability to mobilize their efforts for study, and effective future work.

Future scientific research will involve the exploration and implementation of the latest technologies aimed at developing time management skills, incorporating modern innovative methods into the distance learning process.

BIBLIOGRAPHY

1. Бойко М. М. Самоменеджмент у підготовці майбутнього педагога: зміст і технології. *The scientific heritage*. Будапешт, 2020. № 48, Ч. 4. С. 16-20.
2. Жуковська А. Ю. Сучасні методи та технології тайм-менеджменту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2021. № 101, С.79-93.
3. Зюзь В., Балухтіна В. Тайм-менеджмент як фактор адаптації студентів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 28, том 2, С. 93-98.
4. Манаєнко І. М., Матіяш Д.О. Тайм-менеджмент студентства в умовах пандемії Covid-19. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32 <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-27>
5. Ратушняк О. Г., Лялюк О. Г. Самоменеджмент : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2021. 170 с.
6. Яшкіна Н. В. Основні характеристики сучасного менеджменту. *Економіка та держава*. 2010. №7. С. 35-36.
7. Яценко В. В. Тайм-менеджмент в організації навчальної діяльності студентів закладів вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2018, 42. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/10688>
8. Valerie P. Jackson MD. *Journal of the American College of Radiology*, 2009-06-01, Volume 6, Issue 6, Pages 434-436.

REFERENCES

1. Boyko, M. M. (2020). Samomenedzhment u pidgotovtsi maibut'oho pedahoha: zmist i tekhnolohii [Self-management in training a future teacher: content and technologies]. *The Scientific Heritage [The Scientific Heritage]*, 48(4), 16-20. [in Ukrainian].
2. Zhukovska, A. Yu. (2021). Suchasni metody ta tekhnolohii taim-menedzhmentu [Modern methods and technologies of time management]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Ekonomiczna," [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "Economic"]*.101, 79-93. [in Ukrainian].
3. Zyuz, V., & Balukhtina, V. (2020). Taim-menedzhment yak faktor adaptatsii studentiv [Time management as a factor of student adaptation]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current issues of humanitarian sciences]*, 28 (2), 93-98. [in Ukrainian].
4. Manayenko, I. M., & Matiyash, D. O. (2021). Taim-menedzhment students'tva v umovakh pandemiyi Covid-19 [Student time management in the conditions of the Covid-19 pandemic]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and Society]*, 32. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-27> [in Ukrainian].
5. Ratushnyak, O. H., & Lyalyuk, O. H. (2021). Samomenedzhment [Self-management]: Vinnytsia: VNTU. [in Ukrainian].
6. Yashkina, N. V. (2010). Osnovni kharakterystyky suchasnoho menedzhmentu [Basic characteristics of modern management]. *Ekonomika ta derzhava [Economy and the state]*, 7, 35-36. [in Ukrainian].
7. Yatsenko, V. V. (2018). Taim-menedzhment v orhanizatsii navchalnoyi diial'nosti studentiv zakladiv vyshchoyi osvity [Time management in the organization of educational activities of students of higher education institutions]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky [Scientific Notes of the Department of Pedagogy]*, 42. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/10688> [in Ukrainian].
8. Valerie P. Jackson MD. *Journal of the American College of Radiology*, 2009-06-01, Volume 6, Issue 6, Pages 434-436.

УДК 378.016:811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-39>

Тетяна БРИК,

orcid.org/0000-0002-7138-2590

кандидат педагогічних наук,

професор кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

(Харків, Україна) bellabryk18@gmail.com

Ірина ГРИГОРОВА,

orcid.org/0000-0002-4636-2790

доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

(Харків, Україна) irinagrygorova10263@gmail.com

Інна РЕБРІЙ,

orcid.org/0000-0002-1008-0142

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

(Харків, Україна) inna.rebrij@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У КУРСАНТІВ

Сучасні умови державності, у яких знаходиться Україна на даному етапі, вимагають зміни актуальних підходів до формування патріотичної свідомості майбутнього офіцера. Поштовхом до цих змін є процес становлення України як суверенної демократичної держави в умовах соціальних змін у суспільстві, що обумовлені не лише початком російсько-української війни 24 лютого 2022 року, а й подіями, які передували їй. До цих подій відносяться і «Революція гідності», і окупація частини Донбасу та Криму та інші події, які були пов'язані з ними, що у свою чергу мали психологічний вплив на суспільство та підштовхують його до змін у патріотичній свідомості.

В свою чергу слід зазначити, що патріотичне виховання молоді сьогодні набуває загальнодержавного масштабу. В той же час формування патріотичної свідомості має проходити з урахуванням цілого ряду педагогічно-психологічних та соціально-психологічних факторів, які було враховано при розробці різноманітних програм, що пов'язані з освітою та вихованням. Навчання у військових закладах вищої освіти передбачає підвищену увагу до становлення особистості майбутнього захисника нашої Батьківщини, тому формування патріотичної свідомості у майбутніх офіцерів вимагає впровадження низки специфічних педагогічно-психологічних аспектів у процес професійної освіти.

Крім того, важливо підкреслити, що на формування патріотичної свідомості курсантів значний вплив мають педагогічні та психологічні аспекти визначені і вивчені ще класиками української педагогіки, серед яких важливо виділити І. Огієнко, Г. Сковороду та В. Сухомлинського. Саме ці вчені-педагоги велику увагу приділяли розумінню патріотизму як основи виховання громадянина, що особливо важливо при становленні майбутнього захисника, який вибрав своєю професією захист рідної країни.

В той же час, необхідно враховувати і міжнародний досвід патріотичного виховання молоді, який стає особливо актуальним у контексті можливості для України стати у подальшому країною НАТО. Це важливо тому, що у процесі життєдіяльності військовика на різних етапах професійного становлення формується світоглядно-цілісна картина сприймання і розуміння світу, яка поступово формується у національний інтерес, на базі якого визріває національна ідея, патріотичний настрій і укорінюється національна свідомість як національне буття.

Ключові слова: педагогічно-психологічні аспекти, курсанти, патріотична свідомість, соціально-психологічні детермінанти.

Tatyana BRYK,

orcid.org/0000-0002-7138-2590

PHD in Pedagogy,

Professor at the Department of English Language

Kharkiv National Air Force University named after Ivan Kozhedub

(Kharkiv, Ukraine) bellabryk18@gmail.com

Iryna GRYGOROVA,

orcid.org/0000-0002-4636-2790

Associate Professor at the Department of English Language

Kharkiv National Air Force University named after Ivan Kozhedub

(Kharkiv, Ukraine) irinagrygorova10263@gmail.com

Inna REBRIJ,

orcid.org/0000-0002-1008-0142

PHD in Philology,

Associate Professor at the Department of English Language

Kharkiv National Air Force University named after Ivan Kozhedub

(Kharkiv, Ukraine) inna.rebrij@gmail.com

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING PATRIOTISM IN CADETS

Modern conditions of nationhood which Ukraine has at the current moment require actualization of new methods of developing patriotic consciousness among future officers. The main impetus to those changes is connected with developing Ukraine as a sovereign democratic state in the conditions of social changes in the society influenced by the russian-Ukrainian war which began on the 24th of February 2022. Those changes are also in close connection with the events which took place before the war started such as "Revolution of Dignity" and occupation of the part of Donbas region and the Crimea. The changes also take into consideration a number of other events which lead to variety of methods used for developing patriotic consciousness of future officers.

At the same time, it is significant to remember that educating the youth in current situation is provided at the level of nationhood. We also remember that developing of patriotic consciousness takes place in the close connection with pedagogical, psychological and social factors which were taken into consideration in the process of developing syllabus and included into the process of upbringing and education. Studying at the higher military establishments requires additional attention to developing personality of the future Motherland defender, so developing patriotic consciousness needs special attention with the number of specific pedagogical and psychological aspects in the process of professional education.

Moreover, it is important to highlight that developing of cadets' patriotic consciousness is influenced by pedagogical and psychological aspects defined and studied by classics of Ukrainian pedagogical science such as I. Ohienko, H. Skovoroda and V. Sukhomlynsky. Those teachers and scientists drew attention to defining and understanding patriotism as the pillar of upbringing a citizen. As being a citizen is significant for bringing up a future country defender and protector who has chosen being a military as his career.

At the same time, we need to take into consideration experienced gained by international allies in patriotic educating of their youth as Ukraine is in the process of becoming a NATO member. That is important as in the process of studying a future officer develops his or her views connected with understanding and defining the world around. He or she also understands that interest in national ideas, culture and tradition upbringing patriotic feelings and patriotic consciousness which help in rooting in the consciousness nationhood.

Key words: pedagogical and psychological aspects, patriotic consciousness, cadets, social and psychological determiners.

Постановка проблеми. Сучасні умови державності, у яких знаходиться Україна на даному етапі, вимагають зміни актуальних підходів до формування патріотичної свідомості майбутнього офіцера. Поштовхом до цих змін є процес становлення України як суверенної демократичної держави в умовах соціальних змін у суспільстві, що обумовлені не лише початком російсько-української війни 24 лютого 2022 року, а й подіями, які передували їй. До цих подій відносяться і «Рево-

люція гідності», і окупація частини Донбасу та Криму та інші події, які були пов'язані з ними, що у свою чергу мали психологічні аспекти, які підштовхують суспільство до змін у патріотичній свідомості.

В свою чергу слід зазначити, що патріотичне виховання молоді сьогодні набуває загальнодержавного масштабу. В той же час формування патріотичної свідомості має проходити з урахуванням цілого ряду педагогічно-психологічних

та соціально-психологічних факторів, які було враховано при розробці державних документів таких як Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). При розробці цих документів враховувалися мікро- та макросистемні соціально-психологічні фактори, які пов'язані і з віковими особливостями, і з вихованням любові до Батьківщини та усвідомлення себе громадянином та носієм громадського обов'язку на основі національних та загальнолюдських духовних цінностей, а також вихованням необхідних якостей особистості у майбутнього громадянина-патріота, починаючи з навчання у школі і з продовження становлення громадянина, патріота та захисника у контексті отримання вищої військової освіти (Киричок, 2010: 134).

Аналіз досліджень. Педагогічно-психологічні аспекти формування патріотичної свідомості закладалися і досліджувалися у роботах відомих вітчизняних та зарубіжних філософів, педагогів та психологів впродовж багатьох століть. Серед них можна виділити Я. Коменського, І. Огієнко, Й. Песталоцці, Г. Сковороду, М. Драгоманова, В. Сухомлинського, А. Макаренка, І. Беха, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Кочергу та багато інших, які у своїх працях розробляли соціальні, психологічні та педагогічні фактори, що вкладаються в ідеї народності, гуманізму, людяності, а також пропагували ідеї виховання свідомого громадянина-патріота своєї Батьківщини. В той же час, слід звернути увагу на недостатню кількість досліджень по цій темі в контексті повномасштабного вторгнення на територію нашої держави та певних змінах у підході до розуміння патріотизму та аспектів його формування, які були внесені сучасними реаліями.

Мета статті – обговорити деякі проблеми формування психолого-педагогічних аспектів патріотизму у студентів (курсантів), які навчаються у закладах вищої освіти та отримують військово-професійну освіту. Крім того, ми збираємося привернути увагу до проблемних питань соціальних, психологічних та педагогічних аспектів формування патріотизму в контексті повномасштабного вторгнення росії на територію України. Беручи до уваги поставлену мету, ми вважаємо необхідним додатково зупинитися на важливості включення аспектів патріотичного виховання у професійно-орієнтовану навчальну програму у військовому закладі вищої освіти, що допомагає в подальшому зрозуміти явище патріотизму у міжнародному масштабі та у тісному зв'язку із вступом України у НАТО.

Виклад основного матеріалу. В контексті сучасного розвитку глобалізації суспільства та при комплексному розгляді різноманітних досліджень у сфері психолого-педагогічних аспектів формування патріотичної свідомості у майбутніх офіцерів, ми розуміємо, що всі ці дослідження в комплексному розгляді звертають особливу увагу на певні соціальні фактори сьогодення. Це саме ті фактори психологічного та педагогічного характеру, які мають значний вплив на формування патріотичної свідомості та тісно пов'язані з громадянським та патріотичним вихованням. До них ми відносимо:

1) продовження демократизація українського суспільства, будівництво і удосконалення його соціальних інститутів не є можливим без громадського та патріотичного виховання;

2) перед нами постає необхідність консолідації українського суспільства з метою економічної, соціальної та політичної стабільності, що надаватиме поштовх для подальшого розвитку нації та держави. При чому ідея консолідації впливає із ідеї патріотизму та громадянської відповідальності кожної людини;

3) незалежність України стала початком формування нового покоління патріотично налаштованих громадян;

4) в Україні відбувається девальвація старих пострадянських традицій, переосмислення культурних цінностей нації та європейської культури, що заснована на нових принципах суспільної громадянськості, моральності і патріотизму, які були спричинені останніми історичними подіями у суспільстві.

При історичному аналізі виявлення і розуміння соціально-психологічних та педагогічно-психологічних факторів формування патріотичної свідомості перші спроби введення до наукового обігу понять пов'язаних з цією проблемою належать чеському вченому та педагогу Я. Коменському. Він вважав необхідним використовувати техніку навчання для юнаків, щоб дати їм можливість зрозуміти їхнє призначення у житті. Саме в юнацькому віці необхідно формувати альтруїзм, який стимулює почуття взаємодопомоги, оскільки, на думку вченого, «якби всі прониклися бажанням діяти в інтересах загального благополуччя, знали б і вміли, як скрізь один іншому допомагати» (Коменський, 1940: 108). Крім того, Я. Коменський підкреслює, що важливим фактором патріотичного виховання є навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності та самопожертви заради свободи та незалежності рідної Батьківщини.

Дієвим фактором у формуванні патріотичної свідомості є моральні засади виховного процесу і у концепції англійського філософа Дж. Локка, який вважав, що «добродійність схвалюють не тому, що вона є вродженою, а тому, що вона є корисною» (Локк, 1996: 118). Так, Дж. Локк вважав, що патріотизм формується при такому вихованні, коли розум панує над почуттями та виникає дисципліна духу, що й породжує патріотичну свідомість.

Багато уваги поняттю становлення патріотичної свідомості, її педагогічно-психологічних аспектам та соціально-психологічним детермінантам, які на це впливають, приділяли увагу і українські вчені, серед яких важливе місце належить Г. Сковороді, І. Огієнко та В. Сухомлинському. Починаючи з 17 століття, патріотизм та патріотична свідомість розглядалися відомим українським філософом та педагогом Г. Сковородою у його численних листах та «Байках Харківських». Вчений пов'язує патріотизм з такими морально-психологічними якостями як благородство, скромність, поміркованість, працьовитість, доброзичливість. Серед важливих соціальних факторів патріотизму він виділяє любов до свого народу, Батьківщини, людську гідність та гордість. Саме в його працях виникає поняття «благодатного серця». Він вважає «благодарність же есть твердь і здоровіє серця» та є ознакою любові до рідної землі, якій ти здатен чесно і вірно служити (Сковорода, 1961: 498). Таким чином, вчений підкреслює, що важливими соціальними факторами стають поєднання навчання з фізичним розвитком, де необхідними елементами виступають самонавчання та самовиховання.

Ще одним важливим вченим-гуманістом, який мав великий вплив на історичний розвиток поняття патріотичної свідомості та розробляв систему факторів, які на неї впливають, був І. Огієнко. Так, у своїй праці «Наука про рідномовні обов'язки» І. Огієнко пише про важливість національного патріотичного виховання, в якому дієвими соціально-психологічними факторами вважає сформованість почуття гідності й гордості за свій народ, що є проявом ментальності. Саме в ній вчений бачить «ступінь зрілості народу і ступінь глибини його духовної культури» (Огієнко, 1994: 7) з дотриманням християнської доброчесності, родинних традицій та використанням культурно-історичної складової, яка генералізує поняття «рідномовного виховання», яке, в свою чергу, виступає важливим психолого-педагогічним фактором мовленнєвої комунікації.

При аналізі основних соціально-психологічних факторів формування патріотичної свідомості необхідно привернути увагу й до відтворення суспільства у філософському контексті у єдності гносеологічного, аксіологічного, праксеологічного та онтологічного аспектів. З гносеологічної

точки зору важливою детермінантою патріотизму стає соціально-історичне буття повсякденної свідомості людини (Акимович, 2012: 14). Саме на цьому факторі ми бачимо, що психологія патріотизму передує його ідеології, бо патріотичні почуття налічують цілі століття існування, в той час як ідеологія патріотизму починає формуватися лише в буржуазну епоху у якості основного соціально-психологічного елементу буття.

Таким чином, ми бачимо, що розуміння природи соціально-психологічних факторів та формування патріотичної свідомості неможливе без аналізу усіх аспектів розуміння патріотизму у філософському плані. В цих аспектах людина розглядається як суб'єкт соціального життя з її соціальними якостями і системою соціальних відносин, які тісно пов'язані як з історичними ситуаціями, так і з тенденціями суспільного розвитку, які наповнюють патріотичну свідомість змістом та пов'язують її з повсякденним життям людини та її психологічними якостями. Тобто ці процеси складають дієвий бік патріотизму та стимулюють вчинки людини спрямовані на захист Батьківщини та є результатом сумісної роботи факторів емоційного та раціонального рівнів буття свідомості індивіда.

Важливим елементом дослідження формування патріотичної свідомості є аналіз соціокультурного підходу до вивчення суспільства, який оперує певною моделлю суспільства, яку можна розуміти як соціокультурну систему, що враховує соціально-психологічні фактори сумісності особистісних характеристик членів суспільства з типом самого суспільства (Сухомлинська, 2010). Так, слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку наукової думки патріотизм розглядається як явище духовного життя суспільства. Відповідно до цієї тенденції звертається увага на такі важливі соціально-психологічні та психолого-педагогічні фактори патріотизму як специфічні риси менталітету та особливості різних спільнот та окремих людей (Волошина, 2010). Отже, кризові явища, які відбуваються у суспільстві (російсько-українська війна, яка розпочалася 24 лютого 2022, як приклад) активізують ставлення людей до певних феноменів та є поштовхом до відродження і становлення нової патріотичної свідомості наступних поколінь, що має використовуватися для забезпечення високого рівня сформованості патріотичних якостей у майбутніх офіцерів під час навчання у військових закладах вищої освіти.

Не слід забувати, що патріотизм є суспільним явищем, яке відноситься до сфери вивчення соціальної психології та має велике моральне значення для становлення особистості, тобто відображається у моральній свідомості людства та у змісті різноманітних моральних вимог, що стоять в основі патріотичної свідомості. Таким чином, одним з основних факторів поняття патріотизму

стає принцип моральності, який полягає у взаємозалежності та підрядності між особистими та суспільними інтересами, а також єднає людину і батьківщину в єдине ціле. Людство завжди приймає активну участь у справах своєї Батьківщини в процесі великих історичних потрясінь, до яких відноситься суспільно-політична ситуація на теренах сучасної України. Саме зараз створені такі психологічні умови для формування патріотичної свідомості, які дають свої плоди у розумінні себе частиною своєї нації, свого народу, підштовхують до розуміння необхідності захисту нашої держави від агресора, який прийшов на нашу землю. Ці моральні принципи є важливими детермінантами соціально-психологічного та психолого-педагогічного процесів становлення майбутнього офіцера, захисника своєї Батьківщини, та є позитивним емоційним фоном для пізнавального та виховного змісту їх майбутньої професії. Але в той же час не слід забувати, що моральні принципи формуються на основі почуттів під впливом таких соціально-психологічних факторів, як трудова і навчальна діяльність, а ці фактори є результатом спеціального впливу на емоційну сферу людини, що веде до формування особистості.

На думку О. Запорожця та Я. Ібрагімової знання про рідний край, Батьківщину, людей, про минуле та сучасність і є вагомими соціальними детермінантами, що впливають на формування свідомості та психологічної готовності, яка вже є психологічною детермінантою, та сприяє розвитку і закріпленню почуття любові до Вітчизни. Основи почуття патріотизму закладаються у майбутнього офіцера ще під час навчання у школі в тісному зв'язку між пізнавальною діяльністю та оволодінням певними знаннями та уявленнями, які підводять підлітка до почуттів, яких у нього чи неї спочатку немає (Ящук, 2001).

Отже, важливо, щоб ще в школі на заняттях із Захисту Вітчизни створювалися такі психологічні ситуації, які сприяють утворенню емоційно-позитивного ставлення до суспільних явищ, подій рідного краю, праці, національних звичаїв, що призводять до формування патріотичних почуттів та свідомого вибору професії захисника Батьківщини майбутніми офіцерами. Це пов'язано ще з таким важливим елементом психологічних та педагогічних досліджень згідно якого доведено, що факторами формування понять про патріотичну поведінку і вчинки є накопичення особистого досвіду, знань, переживань та вражень від пережитих почуттів, що є основою звички патріотичної поведінки. А тут важливими факторами формування цієї поведінки, із суспільної та психологічної точки зору, є комплексно реалізоване патріотично виховання майбутніх офіцерів ще під час навчання у школі, коли забезпечується єдність думки, почуттів та дій за рахунок поєд-

нання, формування знань про суспільні події і явища, патріотичні вчинки та поведінку, а також емоційно-позитивне ставлення до практичної реалізації своєї громадської позиції у доступних молоді громадських діях та вчинках та свідомого вибору майбутньої професії військового.

На цьому етапі, патріотизм тісно пов'язується з соціальним аспектом психологічно-педагогічного фактору «громадської культури». А під нею ми розуміємо ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхнє розуміння наслідування принципів законності та критичну вимогливість. Культура громадянськості належить до сфери взаємодії населення та влади, а не до сфери протистояння окремих верств одна з одною. Вона характеризується сприйманням влади не як предмета боротьби завоювання, а як об'єкта впливу щодо захисту інтересів та прав громадян. Виражається у ставленні населення до існуючого порядку, у знанні і визнанні їм суспільних норм, готовності їх дотримуватися. До громадянської культури належать знання людей про їхні права і обов'язки, про устрій держави, про політичні системи, процедури політичного, зокрема виборчого процесу. Завдяки розумінню і вихованню «громадської культури» у майбутніх офіцерів формуються стійкі моральні якості, які дають їм розуміння свого ставлення до суспільства, а також сприяють формуванню у них патріотизм у контексті таких соціальних факторів як ставлення до праці, суспільної власності і поведінки у суспільстві.

При аналізі педагогічно-психологічних аспектів та соціально-психологічних детермінант становлення патріотизму не слід забувати і про необхідність наявності етнічної чи етнокультурної свідомості у майбутніх офіцерів, яка має бути сформованою ще під час більш раннього навчання у школі, але й під час професійного становлення продовжує відігравати неабияку роль у комплексі із громадською культурою та розумінням себе, як частини цієї культури. З іншого боку варто підкреслити, що саме під час професійного становлення майбутнього офіцера знання і переконання, які він отримав раніше, переходять у поняття патріотичної свідомості, яка не є набором готових знань, а є складною системою цінностей, які стають невід'ємною частиною свідомості та життєдіяльності особистості.

Крім того, при розгляді соціально-психологічних факторів слід звертати увагу і на когнітивний компонент патріотичної свідомості, де важливим елементом є світоглядно-інтегральний характер формування ідеалу. Саме ідеал та його якості наповнюють мотиваційно-сміслову сферу діяльності людини та спонукають її до соціальної активності. Ідеал є важливою соціально-психологічною та виховною детермінантою та виконує світоглядні, спонукальні, проєктивні, імперативні, нормативні

та оцінювальні функції. Ідеал особистості ставить акценти у ціннісних орієнтаціях, життєвих принципах і планах, встановлює рівень домагань, проєктує замисли і вчинки в цілісну життєву лінію становлення особистості. Також, когнітивний компонент віддає важливе місце військово-патріотичним знанням та фактору героїзму, який спонукає молодь до усвідомлених дій по захисту рідної землі з урахуванням героїчної свідомості як риси майбутнього офіцера, який бере на себе відповідальність за вирішення певних завдань підвищеного рівня важкості, що постають перед ним під час виконання бойових завдань. Це стає особливо актуальним соціально-психологічним фактором формування патріотичної свідомості у сьогоденні, коли багато саме молодих офіцерів стикаються з подібними завданнями у реальному житті. Такі ситуації послідовно підводять до усвідомлених героїчних поступків, які були виконані через розуміння і усвідомлення себе справжнім захисником Вітчизни у складних умовах ведення бою чи виконання інших бойових завдань, та потребують наслідування у наступних поколіннях.

Так, у процесі життєдіяльності військовика на різних етапах професійного становлення формується світоглядно-цілісна картина сприймання і розуміння світу, яка поступово формується у національний інтерес, на базі якого визріває національна ідея, патріотичний настрій і укорінюється національна свідомість як національне буття. Тобто, ми розуміємо, що національна свідомість стає важливим соціальним фактором національної психології та державотворчої ідеології, де чуттєвий, або психологічний рівень, опікується почуттями, переконаннями, емоціями, стилем мислення та установками, а теоретичний, або ідеологічний, базується на знаннях, поглядах, гіпотезах, ціннісних орієнтаціях, ідеалах.

Таким чином, ми поступово переходимо до важливого поняття для формування патріотичної свідомості, яке було запропоноване канадським етносоціологом Дж. Рейтцем. Цей вчений ввів у соціальну психологію поняття етноідентифікації, під яким ми розуміємо почуття належності людини до певної етнічної групи чи до групи, з якою вона має успадкований (генетичний) зв'язок. (Мала енциклопедія державознавства, 1996: 35). Так, важливими проявами соціально-психологічних детермінант тут стають вміння підтримувати культуру рідної землі, виявлення почуття гордості, гідності, працьовитості та освідомлення індивідом себе як органічної частини власної держави та соціального середовища, в якому ця людина живе. Отже, й завдяки усьому, що згадувалося вище, актуалізується патріотизм через поняття громадянської свідомості та відчуття свого злиття з нею. Саме тому, важливими чинниками соціально-психологічної сформованості патріотич-

ної свідомості слід вважати повагу до державних символів, таких як флаг, гімн, герб, що є особливо важливою складовою життя майбутнього військовослужбовця. Крім того, для становлення національної ідентичності необхідно спиратися і на героїзацію подвигів минулого та прийдешнього, а також на національні традиції.

Беручи до уваги специфіку професійної діяльності, ми маємо враховувати при формуванні патріотичної свідомості і самотність факторів етнопедагогіки українського воїна, в основу якої закладена унікальна козацька практична педагогічна система виховання. Так, саме у генезисі етносу закладено важливі соціальні фактори формування ментальності, яка відображається у соціетальній психіці українського народу. Ментальність є важливою детермінантою соціально-психологічного аспекту патріотичної свідомості, тому що є необхідною складовою національної та загальнолюдської системи цінностей. Структурованість поняття ментальності полягає і у взаємозв'язку між поняттями гідності, гордості, справедливості, працелюбності, правдивості та відповідальності, які є основою поняття патріотизму в цілому, та є важливим елементом етноідентифікації індивіда в якості громадянина і захисника своєї держави з психологічної та соціальної точки зору.

Поступово ми переходимо до наступного важливого фактору патріотичної свідомості, яким є емоційно-мотиваційний компонент, який є важливим при виборі майбутньої професії військовослужбовця та сприяє формуванню позитивного відношення до своєї праці, а також розумінню необхідності навчатися і досягати поставленої мети. Визначальним тут стає те, що потреба у навчанні і діяльності стає ціннісною орієнтацією та сприяє глибшому розумінню мети цієї діяльності (у нашому випадку – це захист своєї Батьківщини).

В той же час, емоційно-мотиваційні фактори патріотичної свідомості існують у прямо пропорційній залежності із практичним компонентом. В нашому випадку практичним компонентом буде свідомий вибір своєї майбутньої кар'єри, яка безпосередньо пов'язана із захистом рідної Батьківщини.

Висновок. На підставі проведеного аналізу можемо стверджувати, що важливими психолого-педагогічними аспектами та соціально-психологічними детермінантами формування патріотичної свідомості є цілий ряд перехресних понять, які використовуються у соціології, психології, філософії та педагогіці. Всі ці поняття формувалися на рівнях мікро та макросистем соціуму. В основу факторів, що забезпечують формування патріотичної свідомості, покладено елементи історичного та соціокультурного розвитку нації, її традицій, ментальності та гуманізму. Лише в комплексному використанні цих понять протя-

гом процесу становлення і розвитку особистості можливо сформувавши людину громадянином своєї країни, який готовий взяти на себе відповідальність за розвиток, захист і розквіт своєї держави. Сформованість громадської позиції перевіряється позитивним ставленням і розумінням патріотизму як основи поняття громадянин у соціетальній психіці особистості. Становлення національної

ідентичності є фактором усвідомлення поваги і шани до державних символів, традицій, історії своєї країни та її мови, яка є основою виховного процесу. А усвідомлення основних аспектів патріотичної свідомості майбутніми офіцерами є важливим елементом не лише подальшої професійної діяльності, а й умовою євроінтеграції та вступу України в НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимович Є.О. Філософія тотальності : монографія. Одеса : Прес-кур'єр, 2012. 178 с.
2. Волошина Н.М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ., 2010. 22 с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). Київ: Райдуга, 1994. 62 с.
4. Киричок В. А. Сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших учнів у позаурочній діяльності / В. А. Киричок. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 14. Книга 1. С. 134-144.
5. Коменський Я. А. Велика дидактика. *Вибрані педагогічні твори*. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1. 248 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. URL: pnu.edu.ua/ua/files/vr/knpvdm16062015.doc
7. Мала енциклопедія державознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Київ: Обереги, 1994. 72 с.
9. Сковорода Г. Благодарный Еродий : в 2 т. Київ: Вид. АН УРСР, 1961. Т. 1. 639 с.
10. Сухомлинська О. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 10–14.
11. Яшук І. П. Формування життєвої компетенції особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 21 с.
12. Locke, J. Some Thoughts Concerning Education. Hackett Publishing Company, 1996. 227p.

REFERENCES

1. Akymovych Ye. (2012) *Filosofia totalnosti : monohrafiia*. [Philosophy of Totality : Monograph] Odesa : Pres-kurier. 178 [in Ukrainian].
2. Voloshyna N. (2010) *Sotsialno-filosofskyi vymir patriotyizmu suchasnoho ukrainskoho suspilstva* [Social and Philosophical Demension of Patriotism of Modern Ukrainian Society]: avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk. Phd dissertation abstract: 09.00.03. Kyiv. 22. [in Ukrainian].
3. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» (Ukraina XXI stolittia). (1994) [State National Program “Education” (Ukraine of XXI century)] Kyiv: Raiduha. 62. [in Ukrainian].
4. Kyrychok V. (2010) *Suchasni formy i metody patriotychnoho vykhovannia molodshykh uchniv u pozaurochnii diialnosti* [Modern Forms and Methods of Patriotic Education of Junior Students in Extracurricular Activities]/ V. Kyrychok. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* : zb. nauk. pr. Theoretical and Methodological problems of Upbringing Children and Youth : coll. of science papers. Kyiv. Vyp. 14. Knyha 1. 134–144. [in Ukrainian].
5. Komenskyi Ya. (1940) *Velyka dydaktyka. Vybrani pedahohichni tvory*. [The Great Didactic. Selected Pedagogical Papers] Kyiv: Radianska shkola, T. 1. 248 [in Ukrainian].
6. *Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi: Dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641*. [The Concept of National Patriotic Education of Children and Youth: Annex to the Order of Ministry of Education and Science] URL: pnu.edu.ua/ua/files/vr/knpvdm16062015.doc [in Ukrainian].
7. *Mala entsyklopediia derzhavoznavstva* (1996) [Small Encyclopedia of State Studies] NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. National Academy of Science of Ukraine. Institute of State and Law named after V. Koretskoho. Kyiv: Dovira: Heneza. 942. [in Ukrainian].
8. Ohiienko I. (1994) *Nauka pro ridnomovni oboviazky*. [The Science of Mother Tongue Responsibilities] Kyiv: Oberehy. 72. [in Ukrainian].
9. Skovoroda H. (1961) *Blahodarnii Erodyi* : v 2 t. [The Noble Erodyi] Kyiv: Vyd. AN URSSR. T. 1. 639. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynska O. (2010) *Patriotyzm yak tsinnost: pohliad na istoriiu i sohodennia*. [Patriotism as a Value: a Look at the History and the Present] *Shliakh osvity*. № 2. 10–14. [in Ukrainian].
11. Yashchuk I. (2010) *Formuvannia zhyttievoi kompetentsii osobystosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil Ukrainy* [Developing Life Competence of Peronality of Senior pupils of Secondary Schools in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Phd in pedagogy dissertation abstract: 13.00.04. Kyiv. 21. [in Ukrainian].
12. Locke, J. (1996) *Some Thoughts Concerning Education*. Hackett Publishing Company, 227 p.

УДК 37.211.34

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-40>**Юлія БУГАЄВСЬКА,***orcid.org/0000-0001-9982-8526*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри українознавства

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

(Харків, Україна) *bugaevskaylia@ukr.net*

КОРПОРАТИВНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧАСТИНА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

У статті визначено ключові характеристики навчально-виховного процесу з урахуванням різних технологій, методів і засобів професійно-творчого розвитку та саморозвитку особистості, а також значення корпоративної культури як аспекту культурологічної основи розвитку освіти, усвідомлення та прийняття колективом цінностей і норм закладів вищої освіти. Задача викладача полягає в тому, щоб розвивати здатність здобувачів освіти об'єктивно оцінювати власну діяльність та професійну готовність.

На основі сучасних педагогічних досліджень відображено точки зору науковців про необхідність формування професійних і особистісних якостей викладачів, важливість впливу запровадження культурологічного підходу на здатність здійснювати професійну діяльність, умови успішного формування корпоративної культури у навчальних закладах.

Узагальнено підходи до механізму формування корпоративної культури в установах, що здійснюється у певному порядку і включає два аспекти: формування уявлень про такі зовнішні фактори, як одяг, символіка, організаційні моменти та розташовані на більш глибокому рівні цінності й норми, у відповідності до яких здобувачі й викладачі будують свою поведінку.

Метою статті є підкреслення важливості діяльності педагога з формування корпоративної культури майбутніх фахівців, що має охоплювати планування пізнавальної діяльності здобувачів освіти, стимулювання їхньої активності в процесі цієї діяльності, яким можна та треба цілеспрямовано управляти, а також здійснення поточного аналізу та контролю при формуванні корпоративної культури, її регулювання й своєчасне коригування.

Висновок містить ознаки готовності до професійної діяльності у процесі формування корпоративної культури, до яких відносяться усвідомлення здобувачем освіти особливостей цього процесу, його структури та етапів, себе як майбутнього фахівця та суб'єкта даного процесу, а також прагнення здобувача до самопізнання, коригування власних цінностей та норм поведінки, їх порівняння із вимогами певної корпоративної культури та здатність до самостереження з метою здійснення самоконтролю і подальшої регуляції власної пізнавальної діяльності.

Ключові слова: гуманістичний світогляд, культурологічний підхід, навчально-виховний процес, готовність до професійної діяльності.

Yuliia BUHAIEVSKA,*orcid.org/0000-0001-9982-8526*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies

Kharkiv National Automobile and Highway University

(Kharkiv, Ukraine) *bugaevskaylia@ukr.net*

CORPORATE VALUES AS PART OF THE CULTURAL COMPONENT OF THE HUMANIZATION OF EDUCATION

The article identifies the key characteristics of the educational process, taking into account various technologies, methods and means of professional and creative development and self-development of the individual, as well as the importance of corporate culture as an aspect of the cultural basis for the development of education, awareness and acceptance of the values and norms of higher education institutions by the team. The task of the teacher is to develop the ability of students to objectively evaluate their own activities and professional readiness.

On the basis of modern pedagogical research, the article reflects the views of scientists on the need to form professional and personal qualities of teachers, the importance of the impact of the introduction of a cultural approach on the ability to carry out professional activities, the conditions for the successful formation of corporate culture in educational institutions.

The article summarizes approaches to the mechanism of corporate culture formation in institutions, which is carried out in a certain order and includes two aspects: the formation of ideas about such external factors as clothing, symbols, organizational aspects and deeper-level values and norms in accordance with which students and teachers build their behavior.

The purpose of the article is to emphasize the importance of the teacher's activity in shaping the corporate culture of future specialists, which should include planning the cognitive activity of students, stimulating their activity in the process of this activity, which can and should be purposefully managed, as well as conducting ongoing analysis and control in the formation of corporate culture, its regulation and timely adjustment.

The conclusion contains signs of readiness for professional activity in the process of forming a corporate culture, which include the student's awareness of the peculiarities of this process, its structure and stages, of himself as a future specialist and subject of this process, as well as the student's desire for self-knowledge, adjustment of his own values and norms of behavior, their comparison with the requirements of a particular corporate culture and the ability to self-observe in order to exercise self-control and further regulation of his own cognitive activity.

Key words: humanistic worldview, cultural approach, educational process, readiness for professional activity.

Постановка проблеми. Корпоративна культура є одним із аспектів загальної гуманітарної культури особистості, що заохочує її до взаємодії з іншими людьми та світом загалом. Під час засвоєння цієї культури до фахівців висуваються вимоги особистісного, морально-етичного, громадянського, естетичного, інтелектуального характеру, тому вона слугує основою для розвитку інших видів культури особистості. Задача викладача полягає в тому, щоб розвивати здатність здобувачів освіти об'єктивно оцінювати власну діяльність та професійну готовність.

Аналіз досліджень. У наукових працях Р.М. Горбатюка та У.Т. Дутки визначено критерії сформованості готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Дослідниця Г.М. Лактіонова підкреслює значення корпоративної культури, вважаючи її аспектом культурологічної основи розвитку освіти. Науковець Н.О. Ткачова називає необхідні умови успішного формування корпоративної культури у навчальних закладах. Важливість впливу запровадження культурологічного підходу на здатність здійснювати професійну діяльність досліджується у працях О.А. Шикирінської, Т.В. Коваль. Гуманізм у статтях С.В. Федоренко розглядається як світогляд, а гуманістична культура як першооснова загальної культури особистості. О.О. Субіна наголошує на необхідності формування професійних і особистісних якостей викладачів. Різноманіття технологій, методів і засобів професійно-творчого розвитку та саморозвитку особистості відбивається у статтях С.О. Сисоевої.

Мета статті. Підкреслити важливість діяльності педагога з формування корпоративної культури майбутніх фахівців, що має охоплювати планування пізнавальної діяльності здобувачів освіти, стимулювання їхньої активності в процесі цієї діяльності, яким можна та треба цілеспрямовано управляти, а також здійснення поточного аналізу та контролю при формуванні корпоративної культури, її регулювання й своєчасне коригування.

Виклад основного матеріалу. Нині особлива увага акцентується на підсиленні культуроміст-

кості професійної підготовки майбутніх фахівців й упровадженні культурологічного підходу. З огляду на потреби сучасного українського суспільства метою освітньої ланки, що відповідає за підготовку кадрів, є створення такої системи освіти, яка на основі національних надбань світового значення та усталених європейських традицій забезпечує формування майбутніх працівників, здатних здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах, реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, що спрямовується на розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб (Коваль, Шикирінська, 2018).

Проникаючи в площину освіти, культурологічний підхід сприяє формуванню гуманістичного світогляду фахівця, методологічному осмисленню ним освітніх реалій і нерозривно пов'язаного з цим його професійного становлення й розвитку. Тільки освіта, орієнтована на людину і культуру, сприятиме творенню людини як найвищої цінності суспільства.

Сучасне суспільство розглядає фахівця не лише як особистість, яка володіє знаннями, вміннями і навичками у професійній сфері, але й як особистість, здатну ефективно діяти у складних, нестандартних ситуаціях, самостійно приймати рішення, вміти спілкуватися з людьми, толерантно ставитися до оточуючих, володіти різноманітними методами і засобами професійно-творчого розвитку та саморозвитку, вмінням навчатися впродовж життя (Сисоева, 2003).

Ключовою характеристикою навчально-виховного процесу стає не тільки передавання знань і технологій, але й розвиток морально-етичних якостей, творчого інноваційного потенціалу, готовності до навчання протягом життя, гармонійної суспільної взаємодії на засадах гуманізму, милосердя, справедливості й свободи. Реалізація окреслених вимог неможлива без дієвих підходів до формування професійних і особистісних якостей викладачів. Статус освіти визначається її світоглядною орієнтованістю, функцією об'єднання

знань із різних галузей науки в цілісну картину світу та формування життєвих позицій і цінностей у найбільш важливих сферах життя.

Об'єктом освіти є індивід, точніше, його духовний, внутрішній світ, і пов'язані з ним світ людських взаємин і світ духовної культури суспільства. Визначальна особливість освіти полягає у феномені людської свідомості, на який орієнтовані мова, цінності, комунікації, символи, культура, – все розмаїття людської життєдіяльності, пов'язане зі свідомим буттям (Субіна, 2015).

Параметри гуманітарної культури вказують на те, що вона як певного роду симбіоз гуманістичної та духовної культур є інтегративною характеристикою особистості, до складу якої входять комунікативні навички, духовно-моральні й інтелектуальні якості та представлена системою позитивних соціокультурних аспектів, гуманістично орієнтованих дій та їхніх результатів, пов'язаних із розумінням себе як самоцінності й спрямованих на самовдосконалення. Це дає підставити розглядати формування гуманітарної культури здобувачів освіти як цілеспрямовану гуманістично орієнтовану взаємодію суб'єктів освітнього процесу, що передбачає активну співпрацю й діалогічні взаємовідносини, розвиток необхідних для ефективної життєдіяльності інтелектуальної й духовної сфер особистості та сприяє особистісній актуалізації культурних цінностей, самопізнанню, самореалізації (Федоренко, 2017).

На основі узагальнення науково-педагогічної літератури визначено критерії сформованості готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців: когнітивно-пізнавальний, діяльнісний, мотиваційно-орієнтаційний.

Когнітивно-пізнавальний критерій – знання теоретичних основ функціонування професійної сфери; оволодіння системою професійних та функціональних знань; здатність до навчання; дослідницькі вміння, базові загальні та ґрунтовні базові професійні знання, здатність породжувати нові ідеї.

Діяльнісний критерій – уміння застосовувати інструментарій професійної діяльності до розв'язування завдань професійної сфери, здатність до застосування знань на практиці, здатність до організації, планування та розв'язання фахових проблем, прийняття рішень.

Мотиваційно-орієнтаційний критерій передбачає формування системи мотивів та цінностей майбутнього фахівця для майбутньої професійної діяльності; прояв зацікавленості до обраної професії; позитивне ставлення до навчальної діяльності; прагнення до розвитку професійних здібностей;

усвідомлення себе як майбутнього професіонала; розуміння потреб в удосконаленні знань, самостимулювання отримання результатів; наявність інтересу до освоєння інновацій у професійній сфері, цілеспрямованість особистості майбутнього фахівця (Горбатюк, Дутка, 2018).

У широкому значенні обсяг поняття «культура» включає у себе сукупність духовних і матеріальних цінностей, які вміщують у собі все те, що впродовж історії створило людство, а не природа. Діяльність людини завжди культурно обумовлена. У процесі внутрішньої діяльності формуються мотиви, ціннісні орієнтації, визначаються технології майбутніх дій, що потім виявляються у зовнішній діяльності людини. Культура завжди була і залишається могутнім чинником соціального розвитку.

Корпоративна культура визначає загальний клімат в організації, характерні методи роботи з персоналом, а також задекларовані цінності, втілення яких у реальну поведінку співробітників заохочується керівництвом, професійною спільнотою. Ця культура, унормовуючи трудові стосунки на рівні конкретного закладу, професійної спільноти описує правила поведінки не тільки з колегами, підлеглими, але й з партнерами, громадськістю (Лактіонова, 2012).

Слід також відзначити, що важливу роль у формуванні корпоративної культури членів навчального закладу відіграє навколишнє середовище. Адже фізичне оточення є найкращим засобом формування уявлення про політику та прийняті методи й цінності корпоративної культури закладу. Неабиякий вплив на формування корпоративної культури здобувачів освіти здійснює також композиція та структура освітнього закладу. Керівники різних ЗВО неоднаково уявляють найбільш ефективну організацію навчальної діяльності. Одні вважають запорукою успіху жорстку ієрархію й централізовану систему контролю, інші – більш вільну структуру, в якій відстань між здобувачами та педагогами є найменшою.

Тому в обраній структурі організації вже закладаються певні корпоративні цінності. Суттєвим моментом є також необхідність участі всіх членів колективу закладу вищої освіти й, зокрема, неформальних лідерів у формуванні корпоративної культури. Адже в протилежному випадку всі спроби керівництва щодо її формування будуть неефективними й, у кращому випадку, знайдуть відображення в певному документі, який реально не буде впливати на діяльність організації.

Формування корпоративної культури включає два аспекти: формування уявлень про такі

зовнішні фактори, як одяг, символіка, організаційні моменти; розташовані на більш глибокому рівні цінності та норми, у відповідності до яких здобувачі й викладачі будують свою поведінку.

Тому механізм формування корпоративної культури в установі здійснюється у певному порядку:

1) виявлення образу норм та цінностей корпоративної культури, що максимально відповідають особливостям умов зовнішнього середовища установи, професійному рівню працівників та особливостям національного менталітету;

2) передача та формування цих корпоративних цінностей та норм у всіх представників колективу;

3) закріплення засвоєних норм і цінностей, формування стійкої корпоративної культури в кожного окремого члена колективу.

Крім того, необхідною умовою успішного формування корпоративної культури є усвідомлення та прийняття колективом цінностей та норм навчального закладу.

Структура корпоративної культури майбутніх фахівців включає такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний та особистісний. Засвоєння здобувачами освіти першого компонента передбачає наявність у них необхідних для успішного здійснення професійної діяльності мотивів, ціннісних установок, ідеалів. Опанування ними другим компонентом цієї культури пов'язане з оволодінням ними відповідними знаннями та вміннями. Про засвоєння третього виділеного компонента корпоративної культури свідчить сформованість відповідних особистісних якостей.

Процес формування корпоративної культури організації здійснюється за такими етапами:

1) початковий етап, коли в ній ще відсутні чітко сформульовані цілі діяльності, правила й норми ділової взаємодії;

2) етап становлення корпоративної культури, розробка первинних пріоритетних цінностей, цілей, налагодження зовнішніх та внутрішніх зв'язків;

3) етап формування індивідуального стилю організації;

4) етап затвердження стилю управління, іміджу та репутації, генерування ідей, проведення досліджень, впровадження інновацій, формування стійких традицій і звичаїв;

5) етап занепаду сформованої корпоративної культури, зростання розриву між декларованими цінностями організації й реальними цінностями працівників;

б) етап модифікації старої або формування нового типу корпоративної культури внаслідок неприйняття існуючої корпоративної культури працівниками та її невідповідності вимогам організації (Ткачова, 2007).

Важливо також зауважити, що саме керівником визначаються основні ідеали, переконання та світогляд організації, які згодом транслюються колективу. Тому важливим аспектом є забезпечення такого типу управління, який сприяє формуванню в установі корпоративної культури. Фахівці вважають, що авторитарний стиль управління є виправданим на початку формування компанії та її колективу, коли йдеться про засвоєння вимог, правил, норм і традицій установи. Проте переважне використання такого стилю правління може призвести до відсутності довіри в колективі й підвищення конфліктності, що не сприяє подальшому формуванню зазначеної культури.

Демократичний стиль керівництва є доречним у вже сформованому колективі. У такому випадку прояв з боку керівництва ЗВО довіри до здобувачів освіти, викладачів та інших працівників, надання їм самостійності у розв'язанні групових проблем формує в колективі делікатне, товариське, творче ставлення до діяльності та освітнього закладу в цілому, а також запобігає виникненню конфліктів. Наслідком цього є підвищення ефективності процесу формування корпоративної культури. Саме такий стиль управління характеризує рівень сприйняття й реалізації управлінських рішень.

Висновки. Таким чином, ознаками готовності до професійної діяльності у процесі формування корпоративної культури можна вважати усвідомлення здобувачем освіти особливостей цього процесу, його структури та етапів, а також себе як майбутнього фахівця та суб'єкта даного процесу; прагнення здобувача до самопізнання, коригування власних цінностей та норм поведінки, їх порівняння із вимогами певної корпоративної культури; здатність до самостереження з метою здійснення самоконтролю та подальшої регуляції власної пізнавальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваль Т.В., Шкирінська О.А. Мистецько-педагогічна підготовка майбутнього вчителя початкових класів у контексті культурологічного підходу. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Випуск 51. Київ – Вінниця. 2018. С. 52–56.

2. Сисоєва С.О. Освіта і особистість у швидкозмінному світі. Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: збірник наукових праць. Редактори І.А. Зязюн, Н.Г. Нічкало, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. Київ: академія педагогічних наук України. 2003. 680 с.
3. Субіна О.О. Формування соціальної компетентності майбутніх викладачів гуманітарних спеціальностей в умовах магістратури: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ: національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2015. 248 с.
4. Федоренко С.В. Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07. Київ: національна академія педагогічних наук України. 2017. 551 с.
5. Горбатюк Р.М., Дутка У.Т. Структура, критерії та показники рівнів сформованості готовності майбутніх економістів у коледжах до професійної діяльності. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Випуск 51. Київ – Вінниця. 2018. С. 179–183.
6. Лактіонова Г.М. Культурологічні основи розвитку педагогічної освіти в сучасних умовах. Культурологічна складова професійного розвитку педагога: збірник наукових праць. Редактори Л.О. Хомич, Л.Ю. Султанова, Т.О. Шахрай. Київ-Ніжин. 2012. С. 22–33.
7. Ткачова Н.О. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Луганськ. 2007. 513 с.

REFERENCES

1. Koval T.V., Shykyrinska O.A. (2018) Mystetsko-pedahohichna pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u konteksti kulturolohichnoho pidkhodu. [Artistic and pedagogical training of future primary school teachers in the context of the cultural approach] Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zbirnyk naukovykh prats. – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems: a collection of scientific papers, 51. 52-56. [in Ukrainian].
2. Sysoieva S.O. (2003) Osvita i osobystist u shvydkozminnomu sviti. [Education and personality in a rapidly changing world] Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity: rezultaty doslidzhen i perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats. – Pedagogy and psychology of vocational education: research results and prospects: a collection of scientific papers. I.A. Zyazyun, N.G. Nychkalo, L.L. Tovazhnyansky (Ed.). The Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 680 p. [in Ukrainian].
3. Subina O.O. (2015) Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnykh vykladachiv humanitarnykh spetsialnostei v umovakh mahistratury: dys. ... kand. ped. nauk. [Formation of social competence of future teachers of humanitarian specialties in the conditions of master's degree]. – *Candidate's thesis*. National Pedagogical Dragomanov University. 248 p. [in Ukrainian].
4. Fedorenko S.V. (2017) Teoriia i metodyky formuvannia humanitarnoi kultury studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv SShA: dys. ... dokt. ped. nauk. [Theory and Methods of Formation of Humanitarian Culture of Students of Higher Educational SShA: dys. ... doct. ped. nauk. [Theory and Methods of Formation of Humanitarian Culture of Students of Higher Educational Institutions of the USA]. – *Doctor's thesis*. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 551 p. [in Ukrainian].
5. Horbatiuk R.M., Dutka U.T. (2018) Struktura, kryterii ta pokaznyky rivniv sformovanosti hotovnosti maibutnykh ekonomistiv u koledzhakh do profesiinoi diialnosti. [Structure, criteria and indicators of the levels of readiness of future economists in colleges for professional activity] Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zbirnyk naukovykh prats. – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems: a collection of scientific papers, 51. 179-183. [in Ukrainian].
6. Laktionova H.M. (2012) Kulturolohichni osnovy rozvytku pedahohichnoi osvity v suchasnykh umovakh. [Cultural bases of development of pedagogical education in modern conditions] Kulturolohichna skladova profesiinoho rozvytku pedahoha: zbirnyk naukovykh prats. – Cultural component of professional development of a teacher: a collection of scientific papers. L.O. Khomych, L.Y. Sultanova, T.O. Shakhrai (Ed.). 22-33. [in Ukrainian].
7. Tkachova N.O. (2007) Aksiolohichni zasady pedahohichnoho protsesu v suchasnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh: dys. ... dokt. ped. nauk. [Axiological bases of the pedagogical process in modern general educational institutions]. – *Doctor's thesis*. 513 p. [in Ukrainian].

УДК 378.6.018.8:[373.011.2/3-051:51]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-41>

Ліана БУРЧАК,
orcid.org/0009-0001-6141-4384
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри біології, здоров'я людини та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(Глухів, Україна) liana1335502@gmail.com

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Статтю присвячено обґрунтуванню принципів формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології в процесі фахової підготовки. Зазначено, що в умовах модернізації системи професійної освіти виникають нові завдання для забезпечення якості підготовки майбутніх педагогів. Із цих позицій гостро відчувається потреба у взаємовідповідності якості послуг, що надає професійний заклад вищої освіти і підготовки конкурентоздатних фахівців, які відповідають вимогам роботодавців та аспектам управління якістю в освітньому просторі, а фахова підготовка майбутніх учителів біології в сучасних умовах вбачається нам як складна система, що знаходиться у постійному розвитку і включає освітню, виховну, розвивальну та інші функції. Вказано, що принципи є орієнтиром щодо практичного конструювання освітнього процесу, а також під принципами формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології розуміємо загальні вихідні положення, що окреслюють стратегічні шляхи, тактику здійснення процесу фахової підготовки здобувачів вищої освіти у межах формування досліджуваної здатності.

Виділено загальнодидактичні (науковості змісту і методів навчання, доступності, систематичності та послідовності навчання, наочності, зв'язку навчання з практикою тощо) та специфічні (інноваційності, контекстності діяльності, особистісної орієнтованості, цифровізації, взаємозумовленості освіти і творчого розвитку особистості, інтеграції та ін.) принципи у процесі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Зазначено, що комплекс загальнодидактичних і специфічних принципів формування інноваційної компетентності використовується у процесі фахової підготовки майбутніх учителів біології як взаємозв'язані, взаємодоповнюючі елементи відповідної педагогічної системи. Подальші розвідки наукового пошуку орієнтуємо на обґрунтування педагогічних умов, що дозволять розробити науково-методичний інструментарій формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки з оперттям на педагогічні принципи.

Ключові слова: принципи, інноваційна компетентність, майбутні учителі біології, педагогічний університет, фахова підготовка.

Liana BURCHAK,
orcid.org/0009-0001-6141-4384
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Biology and Agriculture Groundings
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
(Hlukhiv, Ukraine) liana1335502@gmail.com

PRINCIPLES OF FORMING INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article is devoted to the substantiation of the principles of the formation of innovative competence of future biology teachers in the process of professional training. It is noted that in the conditions of modernization of the system of professional education, new tasks arise to ensure the quality of training of future teachers. From these positions, there is a strong need for the reciprocity of the quality of services provided by a professional institution of higher education and the training of competitive specialists who meet the requirements of employers and aspects of quality management in the educational space, and the professional training of future biology teachers in modern conditions is seen by us as a complex system that is in constant development and includes educational, educational, developmental and other functions. It is highlighted that the principles are a reference point that determine the practical design of the educational process, and also by the principles of the formation of innovative competence of future biology teachers we understand the general starting points that outline strategic paths, the tactics of the process of professional training of higher education seekers within the limits of the formation of the researched ability.

General didactic (scientific content and methods of teaching, accessibility, systematicity and sequence of teaching, visibility, connection of teaching with practice, etc.) and specific (innovativeness, contextuality, digitalization, interdependence of education and creative personality development, integration, etc.) principles in the process are highlighted formation of innovative competence of future biology teachers.

It is noted that a complex of general didactic and specific principles of innovative competence formation is used in the process of professional training of future biology teachers as interconnected, mutually complementary elements of the corresponding pedagogical system. Further explorations of the scientific search are focused on the substantiation of pedagogical conditions that will allow us to develop a scientific and methodological toolkit for the formation of innovative competence of future biology teachers in the process of professional training based on pedagogical principles.

Key words: principles, innovative competence, future biology teachers, pedagogical university, professional training.

Постановка проблеми. Сучасна система професійної освіти значний акцент робить на проблему якості. В умовах модернізації системи професійної освіти виникають нові завдання для забезпечення якості підготовки майбутніх педагогів. Із цих позицій гостро відчувається потреба у взаємовідповідності якості послуг, що надає професійний заклад вищої освіти і підготовки конкурентоздатних фахівців, які відповідають вимогам роботодавців та аспектам управління якістю в освітньому просторі.

Фахова підготовка майбутніх учителів біології в сучасних умовах вбачається нам як складна система, що знаходиться у постійному розвитку і включає освітню, виховну, розвивальну та інші функції. Ураховуючи вищесказане, теоретичні та методичні основи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології формулюються у відповідності до гуманістичної парадигми, методологічних підходів, передбачають врахування загальних положень дидактики щодо обґрунтування педагогічних принципів. З метою формування в майбутніх учителів інноваційної компетентності, необхідно схарактеризувати педагогічні принципи.

Аналіз досліджень. Сконцентруємо на потрактуванні вченими поняття «принцип». Значимо, що у наукових джерелах вказане поняття розглядають як «основу», «вихідне положення», «основну ідею» та ін.

Так, С. Гончаренко у власному доробку принципи вважає «теоретичною основою для вироблення методики навчання» (Гончаренко, 2012: 99).

В енциклопедії освіти фіксуємо визначення принципів освіти – «вихідні положення, що визначають побудову, функціонування та розвиток системи освіти в Україні» (Кремень, 2021: 714).

Науковиця С. Вітвицька витлумачує принцип як систему вимог і положень педагогіки, дотримання яких забезпечує продуктивність навчально-виховного процесу (Вітвицька, 2006: 16).

З позицій філософії принцип позиціонується як вихідне теоретико-методологічне положення,

яке лежить в основі певного знання і визначає спосіб його побудови (Петрушенко, 2009: 129).

М. Фіцула зазначає, що освітній процес у вищій школі має враховувати і загальнодидактичні принципи навчання, і специфічні (часткові) принципи. У єдності вони забезпечують єдність наукової і навчальної діяльності кафедр і викладачів, участі здобувачів у науково-дослідній роботі, єдності теоретичного і практичного аспектів підготовки майбутніх фахівців з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей (Фіцула, 2006: 88). Ми у цьому повністю солідарні із вченим.

Н. Грицай, досліджуючи методичну підготовку майбутніх учителів біології в умовах сучасного вищого навчального закладу, обґрунтовує дев'ять підходів, а саме: науковості; професійної спрямованості; інтегративності; узгодженості; зв'язку теорії з практикою; свідомості й активності; систематичності та послідовності; посилення творчої спрямованості; варіативності (Грицай, 2014: 109–110). Можемо помітити, що дослідниця відбирає і загальнодидактичні, і специфічні принципи, що в єдності забезпечують більш повне досягнення поставленої мети.

Отож, можемо зазначити, що принципи є тим орієнтиром, що визначають практичне конструювання освітнього процесу. Під *принципами формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології* ми розуміємо загальні вихідні положення, що окреслюють стратегічні шляхи, тактику здійснення процесу фахової підготовки здобувачів вищої освіти у межах формування досліджуваної здатності.

Мета статті – обґрунтувати принципи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології в процесі фахової підготовки

Виклад основного матеріалу. У процесі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології нами виділено загальнодидактичні та специфічні принципи (рис. 1).

Обґрунтуємо загальнодидактичні принципи, що вважаються фундаментальними у межах нашого дослідження. Так, *принцип науковості змісту і методів навчання* окреслює застосування

науково обґрунтованого підходу до визначення змісту та організації інноваційної діяльності в освітньому процесі. Це забезпечує взаємозв'язок цього принципу з актуальними науковими положеннями та напрямами педагогічної теорії і практики, сучасними досягненнями науки і цілеспрямовано сприяє формуванню інноваційної компетентності майбутніх фахівців.

Принцип доступності включає комплекс механізмів відбору змісту і методів навчання з оперттям на індивідуальні особливості здобувачів. З огляду на це, викладач в організації інноваційної діяльності майбутніх фахівців, оптимально враховує обсяг, складність, труднощі, здібності, інтереси, нахили, рівні успішності тощо. Йдеться про вдалий механізм реалізації цього принципу, у ході якого здійснюється поєднання науковості та посиленої складності змісту, методів і засобів навчання, форм організації інноваційної діяльності студентів.

Механізмами реалізації вказаного принципу можуть бути: відбір матеріалу з урахуванням потреб і цінностей здобувачів; форми, методи і засоби інноваційного навчання; диференціація

для досягнення високих показників в інноваційній діяльності; оптимальні методи контролю тощо.

Принцип систематичності та послідовності навчання забезпечує формування знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти щодо інноватики таким чином, аби нові знання враховували вже наявні та створили фундамент для засвоєння наступних. Серед механізмів реалізації вказаного принципу на увагу заслуговують такі: формування знань, умінь і навичок здобувачів з урахуванням логіки (елементи матеріалу пов'язані, послідовно йде розвиток мислення, пізнавальних інтересів, можливостей студентів); органічне поєднання форм і методів навчання; розвиток умінь здобувачів планувати власну діяльність; виявляти та реалізовувати міжпредметні та внутрішньопредметні зв'язки в освітньому процесі; здійснювати моніторинг власних досягнень тощо.

Принцип наочності передбачає перехід: споглядання – абстрактне мислення – практика. Механізми реалізації принципу наочності вбачаються нам у відборі серії засобів наочності (технічні засоби навчання, таблиці, інтернет-застосунки, схеми тощо) для забезпечення симбіозу

Рис. 1. Принципи формування інноваційної компетентності

слова викладача й наочності, що і сприяє досягненню основної мети – формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології (у нашому випадку).

Принцип зв'язку навчання з практикою реалізується через розкриття практичного аспекту основ науки. Цей принцип, на думку С. Пугача, передбачає єдність методологічної, загальноосвітньої, теоретичної і практично-професійної підготовки майбутніх фахівців (Пугач, 2020: 111). Механізми реалізації вказаного принципу: розкриття здобувачам законів і закономірностей розвитку суспільства; його викликів; пріоритетних напрямів модернізації освіти; формування критичного мислення, творчої активності майбутніх учителів; вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо застосовування інноваційних технологій; використання їх в освітньому процесі; підвищення мотивації до інновацій тощо.

Принцип міцності знань передбачає ґрунтовне засвоєння фактів, понять, ідей розуміння зв'язків між ними; повторення навчального матеріалу, запам'ятовування нових знань. Механізми реалізації принципу: акцентування здобувачів на значущості та широкому використанні набутих знань, умінь і навичок щодо інноватики для подальшого саморозвитку; систематизація й узагальнення знань, умінь та навичок; виокремлення головного, суттєвого у змісті навчального матеріалу; озброєння студентів інноваційними методами і засобами навчання; уможливлення самореалізації, самоосвіти, самовдосконалення тощо.

Принцип індивідуалізації вбачається нам важливим, адже кожен здобувач характеризується індивідуальними здібностями, темпом навчання, потребами і т.п. Механізми реалізації: можливості для оволодіння блоками навчального матеріалу з метою забезпечення успішного навчання і розвитку індивідуальних можливостей майбутніх фахівців; використання диференційованих завдань, змісту, методів, засобів форм; стимулювання індивідуальної роботи здобувача; урахування інтересів, потреб, здібностей студентів, виявлення їхнього творчого потенціалу у процесі навчання; здійснення поточного контролю з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів тощо.

Принцип неперервності та наступності. Сьогодні чітко спостерігається орієнтація на підготовку освіченої, всебічно розвиненої гармонійної особистості, що здійснюється на основі впровадження інноваційних підходів в освітню галузь, зокрема становлення неперервної освіти. Наступність позиціонується в науковій літературі як вищий ступінь розвитку особистості. Р. Гуревич

вважає, що наступність в освітній діяльності – встановлення співвідношення між її компонентами, що уможливають проектування кожного етапу з опертям на попередній досвід студентів, що сприяє їхній адаптації до умов навчання на подальших етапах (Гуревич, 2004: 13).

Принцип єдності освітньої, виховної та розвивальної функцій навчання є важливим орієнтиром у реалізації та самореалізації інтелектуального потенціалу здобувачів, їхнього всебічного виховання та розвитку в інноваційній діяльності. Механізми реалізації принципу єдності освітньої, виховної та розвивальної функцій навчання: аналіз освітнього контенту для виявлення освітнього, виховного, розвивального потенціалів інноваційної діяльності; урахування можливостей навчального предмета, теми заняття, особливостей здобувачів для досягнення триєдиної мети; відбір дидактичного матеріалу, ефективних методів, засобів, форм навчання; розвиток критичного мислення, творчих здібностей майбутніх фахівців; забезпечення власного позитивного виховного впливу викладача на здобувачів тощо.

Специфічні принципи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології визначені з урахуванням змісту, структури та функцій зазначеної здатності, методологічних підходів до її формування, що дозволяють реалізувати експериментальну педагогічну систему.

Так, *принцип інноваційності* є одним із пріоритетних для нашого дослідження. Він реалізується неодмінно через практичну діяльність і передбачає: інноваційну ініціативу, творчість, самостійність майбутніх фахівців; інноваційну зміну системи освіти ЗВО у відповідності до вимог суспільства, де відбувається інноваційна реалізація здобувачів; керований перебіг інноваційними процесами в освітньому процесі ЗВО; забезпеченість реалізації інноваційних процесів (поінформованість, матеріально-технічна база, кадрова політика тощо); поповнення інноваційного компонента у ЗВО (нові спецкурси, модулі, теми; інноваційні технології і т.п.); прогнозування змін в системі освіти ЗВО, їх аналіз; забезпечення стійкості інноваційних процесів як необхідних у галузі вищої освіти.

Принцип особистісної зорієнтованості, згідно якого інноваційна діяльність набуває особистісної орієнтованості через систему цінностей здобувачів вищої освіти; відбувається взаємозв'язок між змістом й інноваційними технологіями, що активно впливають на усі сфери особистості майбутнього фахівця (знанняву, діяльнісну, емоційну); забезпечується диференційований впливу

освітнього інноваційного середовища на здобувача з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей).

Принцип інтеграції позиціонує інноваційну компетентність як важливу здатність професійної підготовки вчителя біології, у якій спостерігається взаємодоповненість та взаємозбагачення фахової, психолого-педагогічної та практичної підготовки. Важливим з позицій цього підходу є інтеграція змісту, методів навчання (інтегрованість освітнього контенту щодо інноваційної діяльності – освітньо-професійних програм; програм навчальних дисциплін тощо), інтеграція теоретичних і методичних знань у сфері інноватики тощо.

Принцип цифровізації (комп'ютеризації) навчання набирає в умовах сучасного освітнього простору все більших обертів та важливості. На думку В. Бикова, директора Інституту інформаційних технологій і засобів навчання АПН України, інформатизація освіти є справжньою революцією в освіті, адже співпадає із її завданням щодо підготовки творчої особистості, котра демонструє вміння застосовувати набуті знання на практиці, працювати з інформаційними ресурсами для ефективної професійної діяльності, стає активним учасником інноваційного розвитку суспільства (Биков, 2010).

Принцип взаємозумовленості освіти і творчого розвитку особистості є досить важливим у аспекті формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, адже дозволяє осмислити навчання як джерело нового в розвитку особистості. Сутність підходу полягає у взаємодії викладача і здобувача, що відбиває спрямованість творчої педагогічної діяльності першого на інноваційно-творчу навчальну діяльність студентів. Важливим тут є рівень педагогічної творчості викладача, співвіднесення його із творчими мож-

ливостями студентського колективу. Вказаний принцип безперечно сприяє розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти шляхом виконання дослідницьких завдань, розв'язання задач інноваційного, творчого характеру тощо.

Принцип самоорганізації. Самоорганізація потрактовується ученими як процес і як результат. Поняття «самоорганізація» розглядаємо як здатність особистості організувати себе та свою діяльність.

Принцип контекстності діяльності. Провідною ідеєю контекстного навчання є те, що інформація засвоюється здобувачем у ході здійснення власної практичної діяльності як системи вчинків, наближених до контекстів професійної праці. З огляду на це, виокремлений принцип вбачається нам у сприйнятті, розумінні й перетворенні суб'єктом освітнього процесу конкретної ситуації, у результаті чого з'являється її індивідуальний смисл і професійне значення. Йдеться про ефективність переходу майбутнього педагога від стану учіння до стану інноваційної професійної діяльності, у ході якої знання з предмета навчальної діяльності переходять у засіб регуляції власної діяльності, де важливу роль відіграє мотивація, що набуває ознак професійності.

Висновки. Комплекс загальнодидактичних і специфічних принципів формування інноваційної компетентності використовується у процесі фахової підготовки майбутніх учителів біології як взаємозв'язані, взаємодоповнюючі елементи відповідної педагогічної системи. Подальші розвідки наукового пошуку орієнтовано на обґрунтування педагогічних умов, що дозволять розробити науково-методичний інструментарій формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки з опертям на педагогічні принципи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. № 1(15). URL: <http://journal.iitta.gov.ua>.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання [для студентів магістратури]. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне : Волинські обереги, 2012. 192 с.
4. Грицай Н. Б. Основні принципи методичної підготовки майбутніх учителів біології. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. № 3 (37). С. 105–112.
5. Гуревич Р. С. Наступність природничо-математичної та професійної підготовки в середніх загальноосвітніх школах і закладах профтехосвіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. № 3. С. 9–19.
6. Енциклопедія освіти / Національна академія педагогічних наук України; [гол. ред. В.Г. Кремень; Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
7. Петрушенко В. Л. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: Львівська політехніка, 2009. 264 с.
8. Пугач С. С. Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2020. 536 с.
9. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 352 с.

REFERENCES

1. Bykov V. Yu. (2010) Suchasni zavdannia informatyzatsii osvity [*Modern tasks of informatization of education*]. Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia. N 1(15). URL: <http://journal.iitta.gov.ua>. [in Ukrainian].
2. Vitvytska S. S. (2006) Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly [*Basics of higher school pedagogy*]: pidruchnyk za modulno-reitynhovoioiu systemoioiu navchannia [dlia studentiv mahistratury]. Kyiv : Tsentri navchalnoi literatury. 384 p. [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. U. (2012) Pedahohichni zakony, zakonimirnosti, pryntsypy. Suchasne tлумachennia [*Pedagogical laws, regularities, principles. Modern interpretation*]. Rivne : Volynski oberehy, 2012. 192 p. [in Ukrainian].
4. Hrytsai N. B. (2014) Osnovni pryntsypy metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv biolohii [*Basic principles of methodical training of future biology teachers*]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii : naukovyi zhurnal. Sumy : SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2014. № 3 (37). Pp. 105–112. [in Ukrainian].
5. Hurevych R. S. (2004) Nastupnist pryrodnycho-matematychnoi ta profesiinoi pidhotovky v serednikh zahalnoosvitnikh shkolakh i zakladakh proftekhsivty [*Continuity of science, mathematics and professional training in secondary comprehensive schools and vocational education institutions*]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. № 3. Pp. 9–19. [in Ukrainian].
6. Entsyklopediia osvity [*Encyclopedia of education*] / Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy; [hol. red. V.H. Kremen; Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. 1144 p. [in Ukrainian].
7. Petrushenko V. L. (2009) Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv [*Explanatory dictionary of basic philosophical terms*]. Lviv: Lvivska politekhnika. 264 p. [in Ukrainian].
8. Puhach S. S. (2020) Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia pravovoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z obliku i opodatkuvannia u systemi nepererвної osvity [*Theoretical and methodical principles of formation of legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuous education*]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. Vinnytsia., 536 p. [in Ukrainian].
9. Fitsula M. M. (2006) Pedahohika vyshchoi shkoly [*Pedagogy of high school*]: navch. posib. Kyiv : Akademydav. 352 p. [in Ukrainian].

Наталія ВАРЄШКІНА,

orcid.org/0000-0002-2184-1007

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національного університету «Одеська юридична академія»

(Одеса, Україна) *vareshkinanv@gmail.com*

Степан КОВБАСЮК,

orcid.org/0000-0002-6511-9286

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальної теорії права та держави

Національного університету «Одеська юридична академія»

(Одеса, Україна) *stepan.kovbasiuk@gmail.com*

ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ В ОПАНУВАННІ ЮРИДИЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Проблема перекладу термінів, фахової лексики завжди займала особливе місце в теорії та практиці перекладу.

Найбільш вживаною робочою мовою різноманітних міжнародних організацій, корпорацій, судів, арбітражів, трибуналів, є англійська мова. Відповідно, документація цих інститутів містять чисельні юридичні терміни, які потребують перекладу, зокрема українською мовою.

*Метою статті є дослідження специфіки лексичних одиниць, що вживаються в юридичній англійській мові. Загальновідомо, що передача інформації у фаховій юридичній сфері відрізняється від характеру мовленнєвого спілкування в повсякденних ситуаціях. Наприклад, в залежності від контексту одне й те саме слово може бути терміном або загальноживаним словом: *burden* – ноша, тягар; *burden of proof* – тягар доказу, доведення.*

Свого часу французький лінгвіст Ж. К. Жемар писав, що головна проблема юридичного перекладу, зокрема термінологічна, є відмінність правових систем.

Юридична професія багатогранна й охоплює такі важливі сфери як законодавство, державне управління, юстиція, нотаріат, правові науки, правова освіта та ін., а мова права – це складна, багатофункціональна, багатотрівнева підсистема мови, зі своїми різновидами, з багатим арсеналом специфічних мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматичних, та стилістичних).

*Інокли складність перекладу термінів полягає в їх багатозначності: *justice* – юстиція, справедливість, судочинство. Для найбільш адекватного перекладу перекладач повинен добре розумітися на сутності матеріалу. Один й той самий термін може застосовуватися в різних галузях знань, наприклад, *tax regulation, offshore zone* використовуються в юридичній та економічній галузях. Термінам, як і іншим лексичним одиницям, притаманні полісемія та синонімія. Вибір певного синоніму залежить від загальноприйнятого стандарту вживання *fair trial* – справедливий суд, *just punishment* – справедливе покарання.*

Тому, під час перекладу англійських юридичних термінів українською мовою потрібно брати до уваги смислові відносини між лексичними одиницями, а саме:

*а) значення термінів в англійській та українській мовах можуть бути тотожні, співпадати: *European Court of Human Rights* – Європейський Суд із прав людини, *European Court of Justice* – Європейський Суд справедливості;*

*б) значення термінів може не мати прямої відповідності, їх переклад потребує контексту вживання: *Home Office* – Міністерство внутрішніх справ Великої Британії, *Privy Council* – Таємна рада (радники монарха), *Grand of Bail* – розмір застави, клопотання про заставу.*

Фахова мова, фаховий дискурс – це сукупність усіх мовних засобів, що застосовуються у професійно обмеженій комунікативній сфері, щоб забезпечити взаєморозуміння між людьми, що працюють в одній галузі. Переклад фахових текстів є складним, бо крім ґрунтового знання іноземної мови, обов'язковим є знання і розуміння предмету тексту. Під час перекладу труднощі складають не лише різні структури значень у мові оригіналу та мові перекладу. Перекладачі та юристи міжнародних компаній також стикаються з синтаксичними проблемами, які разом із багатозначністю слів створюють труднощі, що потрібно долати щодня. Дослідження фахових мов в часи глобалізації є необхідним, з огляду на відсутність остаточно сформованих сучасних терміносистем.

Ключові слова: *труднощі перекладу, юридична лексика, фаховий текст.*

Natalia VARIESHKINA,

orcid.org/0000-0002-2184-1007

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

National University "Odesa Academy of Law"

(Odesa, Ukraine) vareshkinanv@gmail.com

Stepan KOVBASIUK,

orcid.org/0000-0002-6511-9286

Candidate of Law Sciences,

Associate Professor at the Department of General theory of Law and State

National University "Odesa Academy of Law"

(Odesa, Ukraine) stepan.kovbasiuk@gmail.com

OVERCOMING DIFFICULTIES IN MASTERING LEGAL ENGLISH

The problem of translating terms and professional vocabulary has always occupied a special place in the theory and practice of translation.

The most commonly used working language of various international organizations, corporations, courts, arbitrations, tribunals, is English. Accordingly, the documents of these institutions contain numerous legal terms that need to be translated, in particular into Ukrainian.

The aim of the article is to study the specifics of lexical units used in Legal English. It is well known that the transmission of information in the professional legal field differs from the nature of communication in everyday situations. For example, depending on the context, the same word can be a term or a commonly used word: burden, burden of proof.

French linguist J. C. Gémar wrote that the main problem of legal translation, in particular terminological translation, is the difference between legal systems.

The legal profession is multifaceted and covers such important areas as legislation, public administration, justice, notary, legal sciences, legal education, etc., and the language of law is a complex, multifunctional, multi-level subsystem of language, with its own varieties, with a rich arsenal of specific language means (lexical, phraseological, grammatical, and stylistic).

Sometimes the difficulty of translating terms lies in their ambiguity: justice – in Ukrainian it can be translated by three different words. For the most adequate translation, the translator must have a good understanding of the essence of the material. The same term can be used in different fields of knowledge, for example, tax regulation, offshore zone are used both in legal and economic fields. Terms, like other lexical units, are characterized by polysemy and synonymy. The choice of a certain synonym depends on the generally accepted standard of use, for example fair trial, but just punishment.

Therefore, when translating English legal terms into Ukrainian, it is necessary to take into account the semantic relations between lexical units, namely:

a) the meanings of the terms in English and Ukrainian may be identical and coincide as European Court of Human Rights, European Court of Justice;

b) the meaning of the terms may not have a direct correspondence, their translation requires the context of use: Home Office – Ministry of Home Affairs of Great Britain, Privy Council (close advisors of the monarch in Great Britain), Grant of Bail – petition for a bail.

Professional language, professional discourse is a set of all linguistic means used in a professionally limited communicative sphere to ensure mutual understanding between people working in the same field. Translation of professional texts is difficult, because in addition to a fundamental knowledge of a foreign language, knowledge and understanding of the subject of the text is mandatory. The difficulties while translating consist of the different structures of meanings in the source language and the target language. But translators and lawyers of international companies also face syntactic problems, which, together with the ambiguity of words, create difficulties that must be overcome on a daily basis. The study of professional languages in the time of globalization is badly necessary, because of the lack of completely formed modern terminological systems.

Key words: *translation difficulties, legal lexis, professional text.*

Постановка проблеми. В часи глобалізації не існує жодної галузі, що не потребує кваліфікованого перекладу договорів, наукових статей, судових рішень, патентів, інструкцій, тощо. Найбільш вживаною робочою мовою різноманітних міжнародних організацій, судів, трибуналів, арбітражів є англійська мова. Відповідно, документи цих інститутів містять чисельні юридичні терміни, які

потребують перекладу на інші мови, в тому числі на українську. В цілому, передача інформації у фаховій сфері відрізняється від характеру мовленнєвого спілкування в повсякденних ситуаціях. Тому проблема перекладу термінів, фахової лексики завжди займала особливе місце в теорії та практиці перекладу. В залежності від контексту одне й те саме слово може бути терміном або загальноживаним

словом: *burden* – ноша, тягар; *burden of proof* – тягар доказу, доведення. На нашу думку, найбільш точним визначенням терміну є таке, що характеризує його як спеціальну лексичну одиницю (слово чи словосполучення, фразу), що застосовується для найменування конкретного фахового поняття.

Аналіз досліджень. Свого часу французький лінгвіст, який переймався проблемами перекладу юридичних текстів, Ж. К. Жемар писав, що головна проблема юридичного перекладу, зокрема термінологічна, є відмінність правових систем (*Gemar*, 1979: 44). Юридичний переклад – це переклад текстів, що належать до правової сфери і використовуються для документообігу між людьми різних мовних груп. (Савчук, 2018: 88). Якість перекладу цілком залежить від підготовленості перекладача або юриста міжнародної компанії, що володіє двома мовами. На відміну від фахівця юриста, перекладачеві компанії не обов'язково мати глибокі знання англо-американської й англосаксонської систем, але навіть йому/їй нагально рекомендується прочитати короткий загальний вступ до обох правових систем, перш ніж почати працювати над перекладом, пише мовознавиця з Аргентини Ліліана Бартолуччі (*Bartolucci*, 2013). Н. В. Артикуца стверджує, що «юридична професія багатогранна й охоплює такі важливі сфери як законодавство, державне управління, юстиція, нотаріат, правові науки, правова освіта та ін., і що мова права – це складна, багатофункціональна, багаторівнева підсистема літературної мови, зі своїми різновидами, з багатим арсеналом специфічних мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматичних, стилістичних)» (Артикуца, 2004: 8).

Інколи складність перекладу термінів полягає в їх багатозначності: *justice* – юстиція, справедливість, судочинство. Для найбільш адекватного перекладу перекладач повинен добре розумітися на сутності матеріалу. Один й той самий термін може застосовуватися в різних галузях знань, наприклад, *tax regulation*, *offshore zone* використовуються в юридичній та економічній галузях. Термінам, як і іншим лексичним одиницям, притаманні полісемія та синонімія. Вибір певного синоніму залежить від загальноприйнятого стандарту вживання *fair trial* – справедливий суд, *just punishment* – справедливе покарання.

Тому, як стверджує О. В. Наконечна, досвідчений викладач та перекладач, під час перекладу англійських юридичних термінів українською мовою потрібно брати до уваги смислові відносини між лексичними одиницями, а саме:

а) значення термінів в англійській та українській мовах можуть бути тотожні, співпадати:

European Court of Human Rights – Європейський Суд із прав людини, *European Court of Justice* – Європейський Суд справедливості;

б) значення термінів не мають прямої відповідності, їх переклад потребує контексту вживання: *Home Office* – Міністерство внутрішніх справ Великої Британії, *Privy Council* – Таємна рада (радники монарха), *Grand of Bail* – розмір застави, клопотання про заставу (Наконечна, 2016: 60).

Як писав свого часу відомий лінгвіст Пітер Ньюмарк, «переклад – це, перш за все, наука; по-друге, це вміння; по-третє, мистецтво. Нарешті, справа смаку» (Newmark, 2003).

Доволі відомі лінгвісти та перекладачі Ж. К. Жемар, П. Ньюмарк, Н. В. Артикуца, О. В. Наконечна, Л. Бартолуччі, Г. В. Савчук, В. П. Сімонок, О. Ю. Кузнецова, Т. Р. Кияк та інші переймалися труднощами перекладу, розуміючи як це непросто перекласти текст, особливо фаховий, на іншу мову.

Метою статті є дослідження специфіки лексичних одиниць, що вживаються в юридичній англійській мові, зокрема у мові договорів і контрактів. Взагалі, англійська мова контракту є важливою галуззю юридичної англійської мови, яка є мовою договору у Великій Британії, Сполучених Штатах Америки та деяких інших країнах, офіційною мовою яких є англійська. Якщо бути більш точним, то під англійською мовою контрактів зазвичай мають на увазі англійську мову, яка використовується в цивільному, комерційному контракті в країнах, де офіційною мовою є англійська. Лексичні особливості англійської мови договорів та контрактів мають певні унікальні риси.

Виклад основного матеріалу. Кожна галузь знань має свої мовні особливості. Юридична англійська означає мову права Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та інших країн, офіційною мовою яких є англійська. Ці країни з системою загального або звичаєвого права (*Common Law*) мають історію права що налічує кілька сотень років.

Коли мова йдеться про договірне та корпоративне право (*Contract and Company Law*), здобувачі вищої освіти та юристи завжди повинні враховувати два аспекти: мова та характерний зміст. Оскільки досвідчений юрист міжнародної компанії більше стурбований тим, як впоратися з юридичним змістом, юрист з невеликим досвідом може мати більше сумнівів щодо того, як підійти до оволодіння мовою, юридичними термінами.

Юристи, які спеціалізуються на договірному або корпоративному праві, повинні усвідомлювати наступні цілі для подолання труднощів:

1) досягнення просунутого рівня володіння англійською мовою;

2) знання базової лексики, що стосується різних галузей права;

3) ознайомлення з офіційним стилем юридичної англійської мови, приділяючи увагу граматичним структурам та вокабуляру, що використовуються;

4) оволодіння мовним інструментарієм, необхідним для розуміння не тільки договорів, але й інших юридичних текстів;

5) отримання повного уявлення про договірне та корпоративне право в англосаксонській системі, оскільки не всі поняття та терміни можна просто перекласти на іншу мову.

На відміну від фахівця юриста, перекладачеві компанії не обов'язково мати глибокі знання англо-американської й англосаксонської систем, але навіть йому/їй нагально рекомендується прочитати короткий загальний вступ до обох правових систем, перш ніж почати працювати над перекладом в цих областях (договірне право та корпоративне право).

Існує розрив між базовою англійською мовою та юридичною мовою, так званою Legal English. На думку Ліліани Бартолуччі, фахівці з обмеженим знанням юридичної мови зіткнуться з наступними труднощами в розумінні Legalese (legal language):

– формальні слова, притаманні офіційному стилю;

– архаїзми, застарілі вирази що мають сучасні еквіваленти;

– фахові юридичні терміни;

– поширені загальноживані слова що мають інше значення в юриспруденції;

– редуплікація (подвоєння, повторення основи) синонімів, близьких за сенсом синонімів або відповідних слів;

– навмисне використання розпливчастих, туманних слів, нечітких формулювань;

– частини мови (займенники, артиклі та прийменники), що можуть змінити сенс речення;

– використання модальних дієслів shall та may;

– хибні друзі перекладача – міжмовні омоніми;

– заплутані вирази, слова, що спантеличують;

– юридична латина, терміни латиною, що мають відповідне значення англійською;

– відмінності в американській та британській юридичній термінології.

Щоб вищевикладене було зрозумілим, наведемо приклади з перекладом. *Формальні, офіційні слова.* Розглянемо певні приклади з контексту: “The Agreement shall commence on this day

and automatically terminate upon the bankruptcy or insolvency of either of the parties hereto.” – «Договір починається в цей день і автоматично припиняється з моменту банкрутства або неплатоспроможності будь-якої зі сторін цього Договору».

“The term “Effective date” means the date on which this Agreement is duly executed (signed) by the parties hereto.” – «Термін «Дата набрання чинності» означає дату, коли цей Договір належним чином оформлений (підписаний) сторонами цього Договору».

Архаїзми, застарілі вирази. 1. У контрактах типовими вживаними архаїзмами є складені прислівники, утворені зазвичай прислівником (here, there, where) + прийменником (at, by, from, in, of, to, under, upon, with). Here використовується для позначення самого документа. There використовується для позначення чогось раніше згаданого. Where означає: який або що.

“Licensee shall pay royalties quarterly and furnish statements thereof in accordance with the terms hereunder.” – «Ліцензіат зобов'язаний щоквартально сплачувати роялті та надавати звітність про це відповідно до умов цього договору».

“In accordance wherewith, the parties hereto sign (2) two copies of the same tenor and to a single effect...” – «Відповідно до чого, сторони цим документом підписують (2) два примірники одного строку дії та в одному разі...».

2. Крім того, юридична англійська зберегла кілька морфологічних форм, таких як «witnesseth» – “This is a legal contract; the following are its terms.”, що означає: «Це юридичний контракт; нижче наведені його умови». Example: “Now this Policy witnesseth and it is hereby agreed and declared as follows:” – «Тепер ця політика засвідчує, і цим вона погоджується та проголошується наступним чином».

3. Ще одним поширеним і давнім легалізмом є використання «said» що замінює артикль або вказівний займенник, або прикметник.

“Lessee promises to pay a deposit. Said deposit shall accrue interest at a rate of five per cent per annum.” – «Орендар обіцяє внести заставу. На зазначений депозит нараховуються відсотки за ставкою п'ять відсотків річних». (Said можна замінити на «the» або «this»).

“The said Act does not define the term ‘arbitration’.” – «Зазначений закон не дає визначення терміну «арбітраж».

“... and the said party must do so before taking any other parts in the proceedings.” – «... і зазначена сторона повинна зробити це, перш ніж брати будь-яку іншу участь у провадженні» (в останніх

двох реченнях слово «said» використовується як прикметник).

Фахові юридичні терміни: У звичайній мові вони взагалі не вживаються.

“If the Buyers are the plaintiff the arbitration shall take place in Beijing.” – «Якщо покупці є позивачем, арбітраж має відбуватися в Пекіні».

Plaintiff означає позивача, тобто особу, яка звертається із заявою про забезпечення позову проти іншої особи в позові, клопотанні чи будь-якій іншій формі судового розгляду.

Arbitration означає вирішення спору однією або декількома незалежними третіми сторонами (арбітрами), а не судом.

Поширені загальноживані слова що мають інше значення в юриспруденції: У контрактах є деякі загальноживані слова, які використовуються в спеціальних фахових текстах, наприклад контрактах, таким чином стають юридичними термінами.

“When one party to the Company assigns all or part of its investment, the other party shall have the preemptive right to purchase the same.” – «Коли одна сторона Компанії переуступає всі або частину своїх інвестицій, інша сторона має переважне право придбати те саме».

У загальноживаній мові «party» означає вечірка, святкування, а «the same» означає те саме, тобто має на увазі порівняння з аналогічним об'єктом або особою. Але в договорах під «party» мають на увазі сторону в процесі, тобто особу або групу осіб, які беруть участь в юридичній угоді або спорі, а «те саме» стосується згаданої речі, в даному випадку інвестицій.

Найчастіше це такі слова: action, article, award, consideration, prejudice (дія, стаття, нагорода, розгляд, упередження).

Редуплікація (подвоєння, повторення основи) синонімів, близьких за сенсом синонімів або відповідних слів: ці слова або фрази об'єднуються сполучниками «і» та «або». Така редуплікація робить договірну англійську мову більш формальною, архаїчною і консервативною.

“Any purported assignment in the absence of such written consent shall be null and void.” – «Будь-яке передбачуване переуступлення права за відсутності (такої) письмової згоди є недійсним».

“Members of the public may notify the Council of injury, loss or damage where it is intended to pursue a claim against the Council.” – «Представники громадськості можуть повідомити раду про травми, втрати або пошкодження, якщо цим мають намір подати позов проти ради».

Навмисне використання розпливчастих, «розмитих» слів, нечітких формулювань: розпливчасті

слова необхідні для контрактів, щоб досягти точності та завершеності, а також зробити контракти більш дієвими, чинними.

“Party A agrees to help Joint Venture to invite and recruit Chinese experts, technicians, workers and other personnel, and Party B agrees to help Joint Venture to invite and recruit foreign experts.” – «Сторона А погоджується допомогти спільному підприємству запросити та найняти китайських експертів, техніків, робітників та інший персонал, а сторона Б погоджується допомогти спільному підприємству запросити та найняти іноземних експертів».

Вираз «other personnel» (інший персонал) включає весь персонал, найнятий стороною А. Без цього виразу це речення не звучить так точно і повно.

Частини мови (займенники, артиклі та прикметники), що можуть змінити сенс:

а) У англійських контрактах уникають особових займенників (він, вона, воно, ми, вони), оскільки вони можуть мати неоднозначне послання. Замість цього вони замінюються такими формулюваннями, як the said, the aforesaid, the same – сказане (згадане), вищесказане, те саме або повторюється ім'я або повний іменник.

“If invited, player will practice for and play in any all-star football game sponsored by the League. Player will not participate in any football game not sponsored by the League unless the game is first approved by the League.” – «Якщо гравець буде запрошений, він буде тренуватися і грати в будь-якому футбольному матчі всіх зірок, спонсором якого є ліга. Гравець не буде брати участь у будь-якій футбольній грі, яка не спонсорується лігою, якщо гра не буде попередньо схвалена лігою».

б) За деяких обставин артиклі (the, a, an) слід опустити:

– Якщо речення пов'язує дві паралельні прикметникові фрази, артикль слід опустити другій фразі.

“Berns Ltd is a validity registered and an existing company.” – «Berns Ltd є дійсною, зареєстрованою та існуючою компанією».

– При вживанні певних абстрактних іменників у загальному значенні не обов'язково використовувати артикль перед іменником.

“In the event of conflict between the definitions given in Appendix I and the definitions given in the contract, the contract shall prevail.” – «У разі суперечності між визначеннями, наведеними в Додатку I, та визначеннями, наведеними в контракті, контракт має переважну силу».

в) За певних обставин можна використовувати більше одного прийменника, але між ними можуть бути важливі відмінності у значенні.

“The goods must be delivered within 7 days” is subtly different from “The goods must be delivered in 7 days.” – «Товар повинен бути доставлений протягом 7 днів» дещо відрізняється від «Товар повинен бути доставлений через 7 днів».

«Within» дає зрозуміти, що товар може бути доставлений у будь-який час до сьомого дня, тоді як «in» може означати, що товар повинен бути доставлений на сьомий день.

Використання модальних дієслів shall та may:

У юридичних документах дієслово may зазвичай виражає дозвіл у значенні «може», а дієслово shall використовується для позначення зобов'язання, вираження обіцянки або заяви, до якої залучені сторони зобов'язані юридично:

“No bylaw which has been altered, amended or adopted by such a vote of the shareholders may be altered, amended or repealed by vote of the directors until two years shall have expired since such action by vote of such shareholders.” «Жоден підзаконний акт, який був змінений, доповнений або прийнятий таким голосуванням акціонерів, не може бути змінений, доповнений або скасований голосуванням директорів до двох років повинен закінчитися з моменту такої дії голосуванням таких акціонерів». “Shall” refers to a future action or state. «Shall» в даному випадку означає майбутню дію або стан.

“Every notice of the meeting of the shareholders shall state the place, date and hour.” «У кожному повідомленні про збори акціонерів обов'язково вказується місце, дата і година». “Shall” here indicates obligation. «Shall» в цьому випадку означає зобов'язання.

“The Board of Directors shall have the power to enact bylaws.” «Рада директорів має повноваження приймати статuti». “Shall” expresses a promise. «Shall» в даному прикладі виражає обіцянку.

Хибні друзі перекладача – міжмовні омоніми. Нижче наведено список деяких таких слів, що використовуються в юридичній англійській мові:

“Contractor shall give Client a copy of the report with the relevant acknowledgement of receipt.” – «Виконавець зобов'язаний надати Замовнику копію звіту з відповідним підтвердженням про отримання»

Report означає не «інформувати» українською мовою, а «звіт»; relevant в перекладі українською означає не «релевантний», а «відповідний» або «слухний».

Заплутані вирази, слова, що спантелічують. Іноді ми не знаємо, яке слово чи фраза є найбільш доречними в юридичному контексті.

“Members of a company are not entitled to take part in its management, unless...” – «Члени това-

риства не мають права брати участь в управлінні ним, за винятком випадків, коли...».

“By virtue of this Act, the Secretary of State is empowered to make regulations.” – «На підставі цього закону державний секретар уповноважений видавати нормативні акти».

Entitled завжди включає в себе право (мати право на), в той час як empower включає в себе владу, або повноваження робити щось, тому що людина займає відповідну посаду, статус.

Юридична латина, терміни латиною, що мають відповідне значення в англійській мові:

“Members of the committee are elected on Ad hoc basis.” (Ad hoc means existing only for a particular purpose.) – «Члени комітету обираються на тимчасовій основі (саме для цього випадку)».

“The claim for breach of contract fails inter alia to state facts sufficient to constitute a cause of action, is uncertain.” (Inter alia means among other things) – «Позов про порушення контракту що не містить між іншим фактів, достатніх для того, щоб стати підставою для позову, є невизначеним.» (Inter alia означає серед іншого, поміж іншим).

Відмінності в американській та британській юридичній термінології. Відомо, що деякі американські та британські юридичні терміни відрізняються. Ось кілька прикладів:

British	American	British	American
Company	Corporation	Memorandum of	Articles /
Accounts	Financial	association	Certificate of
	statements	Articles of	Bylaws
		sociation	
Компанія	Корпорація	Установчий договір	Статті /
Рахунки	Фінансова	Статут	Свідчення про
	звітність		Підзаконні акти

Висновки. Незважаючи на те, що в англомовних країнах проходить багато обговорень щодо використання простої загальнозживаної англійської мови в судочинстві та контрактах, більшість контрактів, що ми читаємо та перекладаємо сьогодні, містять всі лексичні особливості, згадані вище. Всі, хто вивчає англійську мову контрактів та договорів, повинні вдосконалювати знання традиційних термінів та висловів офіційної юридичної англійської мови, оскільки вона є складною та потребує багато часу для опанування.

Перекладачі, так само як і юристи, які працюють в міжнародних компаніях, зобов'язані мати певний рівень знань про культуру професійного спілкування. Перекладацька діяльність завжди дає знання про культуру іншого народу. Фахова мова, фаховий дискурс – це сукупність усіх мовних засобів, що застосовуються у професійно

обмеженій комунікативній сфері, щоб забезпечити взаєморозуміння між людьми, що працюють в одній галузі (Varieshkina N. V., 2021: 265). Лінгвісти єдині в тому, що переклад фахових текстів є складним, бо для фахового перекладу потрібно крім ґрунтового знання іноземної мови, також знання і розуміння предмету тексту. Для фахових перекладів важливішою складовою виступає точна передача інформації. Під час перекладу труднощі складають не лише різні структури зна-

чень у мові оригіналу та мові перекладу. Перекладачі та юристи міжнародних компаній також стикаються з синтаксичними проблемами, які разом із багатозначністю слів складають труднощі, що потрібно долати щодня. Потрібно завжди мати на увазі особливу прагматичну роль лінгвістики фахових текстів, юридичних зокрема. Дослідження фахових мов в наш час особливо необхідно, з огляду на відсутність остаточно сформованих сучасних терміносистем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навчальний посібник. 2-ге вид., змін. і доп. Київ: Стилос, 2004. 277 с.
2. Кияк Т. Р. Вмотивованість лексичних одиниць. Львів: Вища школа, 1988. 180 с.
3. Наконечна О. В. Відтворення англійської фахової лексики засобами української мови. *Іноземні мови в системі вищої освіти: досвід, інновації, перспективи*: матеріали Міжуніверситетського круглого столу (31 жовтня 2016 р., Національний університет «Одеська юридична академія»). Одеса: Фенікс, 2016. 140 с.
4. Савчук Г. В. Жанрова специфіка юридичного перекладу. *Лінгвістична теорія і практика: історична спадщина, актуальні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції. 14 грудня 2018 р., МГУ. Одеса: МГУ, 2018. 286 с.
5. Сімонок В. П., Кузнецова О. Ю. Legal English. Навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти, спеціальності «Право». Видавництво «Право» Національної академії імені Ярослава Мудрого, 2021. 332с.
6. Bartolucci, Liliana E. Difficulties encountered when translating Legal English. *Translation and Interpreting Problems*. Argentina: Universidad del Comahue, Facultad de Lenguas. 2013.
7. Brown, Gillian D.; Rice, Sally. Professional English in Use. Law. Cambridge University Press, 2009. 128 p.
8. Capel, Will; Flockhart, Jamie; Robins, Sue. Business vocabulary in practice. Harper Collins Publishers, 2012. 256 p.
9. Chartrand, Millar and Wiltshire. English for Contract and Company Law. Third Edition. London: Sweet & Maxwell Limited. 2009. 243 p.
10. Dictionary of Law. Edited by Julian Webb. Oxford University Press. 2012. 624 p.
11. Gémard J. C. La traduction juridique et son enseignement: aspects théoriques et pratique. *Meta: Journal de Traducteurs*. 1979. Vol. 24. № 1. P. 35–53.
12. Krois-Lindner, Amy and Translegal. International Legal English. Cambridge University Press, 2007. 320 p.
13. Krois-Lindner, Amy; Firth, Matt and Translegal. Introduction to International Legal English. Cambridge University Press, 2009. 160 p.
14. Newmark, Peter. A Textbook of Translation. Second Edition. Harlow: Longman. 2003. 292 p.
15. Rupert, Haigh. Legal English. First Edition. Cavendish Publishing Limited. Great Britain. 2004. www.cavendishpublishing.com
16. Varieshkina N. V. Teaching professional discourse in a foreign language through lexical communicator formation / Communicative-pragmatic, normative and functional parameters of the professional discourse: collective monograph / ed. M. Mamych. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2021. 336 p. (P.259-281).
17. Waytt, Rawdon. Check your English Vocabulary for Law. 3d edition. Bloomsbury, 2022. 80 p.

REFERENCES

1. Artykutsa N. V. (2004) Mova prava i yurydychna terminolohiia: navchalnyi posibnyk. [Language of law and legal terminology: manual]. 2-he vyd., zmin. i dop. – 2nd ed., ad. Stylos, 277. [in Ukrainian]
2. Kyiak T. R. (1988) Vmotyvovanist leksychnykh odynyts. [Motivation of lexical units]. Vyscha shkola – Higher School, 180. [in Ukrainian].
3. Nakonechna O. V. (2016) Vidtvorennia anhlomovnoi fakhovoi leksyky zasobamy ukrainskoi movy. [Reconstitution of Legal English lexis by means of Ukrainian language]. Inozemni movy v systemi vyshchoi osvity: dosvid, innovatsii, perspektyvy: materialy mizhuniversitytetskoho kruhloho stolu – Foreign languages in higher education system: experience, innovations, perspectives: papers of the interuniversity round table (31 October 2016, National University «Odesa Law Academy»). Feniks, 140. [in Ukrainian].
4. Savchuk H. V. (2018) Zhanrova spetsyfika yurydychnoho perekladu. [Genre specifics of Legal English translations]. Lnhvistychna teoriia i praktyka: istorychna spadshchyna, aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy XII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Linguistics theory and practice: historical heritage, actual problems and perspectives of development: papers of XII International scientific-practical conference. (14 December 2018, MHU. Odesa) MHU, 286. [in Ukrainian].
5. Simonok V. P., Kuznetsova O. Yu. (2021) Legal English. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoi osvity, spetsialnosti «Pravo». [Legal English; manual for students of higher educational establishments, specialty “Law”]. Vydavnytstvo «Pravo», Yaroslav Mudryi National Academy – Publishig House “Law”, 332. [in Ukrainian].

-
6. Bartolucci, Liliana E. (2013) Difficulties encountered when translating Legal English. *Translation and Interpreting Problems*. Argentina: Universidad del Comahue, Facultad de Lenguas.
 7. Brown, Gillian D.; Rice, Sally. (2009) *Professional English in Use. Law*. Cambridge University Press, 128.
 8. Capel, Will; Flockhart, Jamie; Robins, Sue. (2012) *Business vocabulary in practice*. Harper Collins Publishers, 256.
 9. Chartrand, Millar and Wiltshire. (2009) *English for Contract and Company Law*. Third Edition. London: Sweet & Maxwell Limited, 243.
 10. *Dictionary of Law*. (2012) Edited by Julian Webb. Oxford University Press, 624.
 11. Gémard J. C. (1979) La traduction juridique et son enseignement: aspects théoriques et pratique. *Meta: Journal de Traducteurs*. Vol. 24. № 1, 35–53. [in French].
 12. Krois-Lindner, Amy and Translegal. (2007) *International Legal English*. Cambridge University Press, 320.
 13. Krois-Lindner, Amy; Firth, Matt and Translegal. (2009) *Introduction to International Legal English*. Cambridge University Press, 160.
 14. Newmark, Peter. (2003) *A Textbook of Translation*. Second Edition. Harlow: Longman, 292.
 15. Rupert, Haigh. (2004) *Legal English*. First Edition. Cavendish Publishing Limited. Great Britain.. www.cavendishpublishing.com
 16. Varieshkina N. V. (2021) Teaching professional discourse in a foreign language through lexical communicator formation / Communicative-pragmatic, normative and functional parameters of the professional discourse: collective monograph / ed. M. Mamych. Lviv-Torun: Liha-Pres, 336. (259-281).
 17. Waytt, Rawdon. (2022) *Check your English Vocabulary for Law*. 3d edition. Bloomsbury, 80.

УДК 378.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-43>

Юлія ВОЛИНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-3849-0821

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри дошкільної освіти

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *y.volynets@kubg.edu.ua*

Надія СТАДНІК,

orcid.org/0000-0002-2619-4419,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти

Комунального закладу Київської обласної ради

«Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

(Біла Церква, Київська область, Україна) *n.stadnik72@ukr.net*

Тетяна ПАНЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5010-652X,

кандидат психологічних наук,

завідувач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти

Комунального закладу Київської обласної ради

«Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

(Біла Церква, Київська область, Україна) *panchtanya@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З КОНСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкриваються особливості педагогічного супроводу дітей раннього віку з конструктивної діяльності. Розглядаються питання щодо психологічного розвитку дитини раннього віку; визначено теоретичну сутність понять «конструювання», «конструктивна діяльність». Визначено та охарактеризовано основні підходи психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку у конструктивній діяльності.

Сьогодні особливого значення набуває питання про особливості психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку з конструктивної діяльності та розвитку їх здібностей до цього виду діяльності, оскільки ця здібність є основою якості особистості, її ядром і центральною характеристикою. Оскільки Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті передбачає впровадження особистісно орієнтованої моделі, це означає, що ми повинні покластися на природно здібність дитини до конструктивної діяльності. Ця діяльність є цікавою та захоплюючою для дітей, що позитивно впливає на їхню мотивацію до освітньої діяльності та розвиток. Окрім того, в контексті сучасної освіти, розвиток творчості та інноваційного мислення стає все більш актуальним завданням. Конструктивна діяльність з будівельним матеріалом допомагає створити у дітей сприятливе середовище для розвитку цих навичок.

Нами визначено, що педагогічний супровід дітей раннього віку передбачає проведення консультацій вихователів-методистів, вихователів закладів дошкільної освіти щодо організації психологічного комфорту дітей під час конструктивної діяльності, індивідуальний підхід до кожної дитини, інноваційні підходи; участь у семінарах; тренінгах, вебінарах, веб-квестах тощо, які дозволяють робити ефективні кроки у професійній майстерності та саморозвитку педагогів дошкільної освіти; виступи на педрадах з орієнтованих тем: «Психологічні особливості дитини раннього віку», «Предметно-маніпулятивна діяльність дитини раннього віку», «Батьки і дитина – будемо щасливий дім», «Експериментуємо, граємо, розвиваємо», «Конструюємо і граємо разом з дитиною», «Розвиток логічного мислення в процесі конструювання». Робота з вихователями закладів дошкільної освіти також передбачає організацію освітнього середовища в групах дітей раннього віку, упровадження інноваційних технологій, що сприяють формуванню особистісних компетентностей дитини. Методичне забезпечення психолого-педагогічного супроводу забезпечується під час методичних нарадах, консультаціях, зокрема: «Психолого-педагогічний супровід дітей раннього віку в конструктивній діяльності», «Інноваційні підходи в сучасному ЗДО», «Психолого-педагогічні аспекти взаємодії вихователя закладу дошкільної освіти з батьками» тощо. Організація роботи з дітьми раннього віку передбачає не лише психолого-педагогічного супроводу з батьками, педагогами закладів дошкільної освіти, а й роботу з дітьми і створення для неї сприятливих умов в процесі конструктивної діяльності. Саме тому, проблема особливостей педагогічного супроводу дітей раннього віку в конструктивній діяльності є актуальною сьогодні.

Ключові слова: педагогічний супровід, діти раннього віку, конструктивна діяльність, конструювання, педагоги дошкільної освіти.

Yuliya VOLYNETS,*orcid.org/0000-0002-3849-0821**Candidate of Pedagogical Sciences,**Senior Lecturer at the Department of Preschool Education**Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University**(Kyiv, Ukraine) y.volynets@kubg.edu.ua***Nadiia STADNIK,***orcid.org/0000-0002-2619-4419**Candidate of Pedagogical Sciences,**Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education**Communal Institution of the Kyiv Regional Council**“Bila Tserkva Humanitarian and Pedagogical Professional College”**(Bila Tserkva, Ukraine) n.stadnik72@ukr.net***Tetyana PANCHENKO,***orcid.org/0000-0002-5010-652X**Candidate of Psychological Sciences,**Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Primary Education**Communal Institution of the Kyiv Regional Council**“Bila Tserkva Humanitarian and Pedagogical Professional College”**(Bila Tserkva, Ukraine) panchtanya@ukr.net*

FEATURES OF PEDAGOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN OF EARLY AGE IN CONSTRUCTIVE ACTIVITIES

The article reveals the peculiarities of pedagogical support of young children in constructive activities. Questions regarding the psychological development of a young child are considered; the theoretical essence of the concepts «design», «constructive activity» is determined. The main approaches of psychological and pedagogical support of young children in constructive activities are defined and characterized.

Today, the question of the peculiarities of the psychological and pedagogical support of young children for constructive activities and the development of their abilities for this type of activity is gaining special importance, since this ability is the main quality of the personality, its core and central characteristic. Since the National Doctrine of Education Development in the 21st Century provides for the introduction of a person-oriented model, this means that we must rely on the child's natural ability for constructive activity. This activity is interesting and exciting for children, which positively affects their motivation for educational activities and development. In addition, in the context of modern education, the development of creativity and innovative thinking is becoming an increasingly urgent task. Constructive activity with building materials helps to create a favorable environment for children to develop these skills.

We determined that the pedagogical support of young children involves consultations of Methodist educators, educators of preschool education institutions regarding the organization of children's psychological comfort during constructive activities, an individual approach to each child, innovative approaches; participation in seminars; trainings, webinars, web quests, etc., which allow you to take effective steps in the professional skill and self-development of preschool teachers; speeches at pedagogical councils on approximate topics: «Psychological features of a young child», «Subject-manipulative activity of a young child», «Parents and a child – building a happy home», «We experiment, play, develop», «We construct and play together with a child», «Development of logical thinking in the process of construction». Work with educators of preschool education institutions also involves the organization of an educational environment in groups of young children and the introduction of innovative technologies that contribute to the formation of the child's personal competencies. Methodical provision of psychological and pedagogical support is provided during methodical meetings, and consultations, in particular: «Psychological and pedagogical support of young children in constructive activities», «Innovative approaches in modern educational development», «Psychological and pedagogical aspects of the interaction of a preschool teacher with parents» etc. Organization of work with young children involves not only psychological and pedagogical support with parents, and teachers of preschool education institutions, but also work with children and the creation of favorable conditions for them in the process of constructive activity. That is why the problem of the peculiarities of pedagogical support of young children in constructive activities is relevant today.

Key words: *pedagogical support, young age children, constructive activity, designing, teachers of preschool education.*

Постановка проблеми. Сучасні умови реформування освіти України радикально змінюються, і саме тому, сьогодні вимагає вихователів

дошкільної освіти індивідуального підходу до дитини, оскільки індивідуальність закладається у ранньому віці. Розкриття психолого-педагогічного

супроводу дітей раннього віку з конструктивною діяльністю дає можливість розуміння того, що це комплексна система заходів з організації освітньої конструктивної діяльності дитини раннього віку; збір інформації про особливості розвитку дитини, її інтересів; створення належних умов для інтеграції дітей в освітньому середовищі групи закладу дошкільної освіти; проведення консультацій з батьками вихованців щодо особливостей розвитку освітньої діяльності з конструктивною діяльністю; проведення інформаційно-просвітницької роботи у закладах дошкільної освіти з окресленої проблеми. Кожен з нас, коли з'являється на світ, є унікальним та володіє особливими якостями. Діти раннього віку – це той період життя, коли дитина досліджує, вивчає та розширює свою територію; вона в постійній взаємодії з об'єктами які її оточують, малюк встановлює межі своїх можливостей. Крок за кроком дитина демонструє батькам і вихователям свої можливості рухаючи свої кордони у русі, в напрямку своїх дій.

Здібність до конструктивної діяльності стає все більш значущою сьогодні, оскільки вона є основою якістю особистості і центральною характеристикою в особистісно орієнтованій моделі розвитку освіти в XXI столітті, яка базується на природних здібностях дитини до конструювання. Однак, дорослі часто задають готові шаблони та орієнтири для відтворення, що пригнічує здібність дітей до конструктивної діяльності. Часто вміння конструювання залишається незастосованим та неактуальним, що гальмує їх розвиток.

Отже, для розвитку сучасної дитини як особистості, їй потрібно мати можливість реалізувати свою активність, самостійність, ініціативу та обирати шляхи та засоби досягнення своїх цілей та інтересів. Проте, освітня взаємодія з дітьми, зазвичай, спрямована на виховання особи, яка відтворює соціально задані зразки, а не на формування механізму саморозвитку. Заклад дошкільної освіти має місію передати суспільству істоту, здатну функціонувати у заданих дорослими умовах, що не сприяє розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з даного дослідження виявив, що основними аспектами та особливостями цієї діяльності займалися такі сучасні науковці, як: Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Вертугіна, Ю. Волинець, О. Коваленко, С. Ладивір, О. Літченко, О. Половіна, Т. Поніманська, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Стаднік, О. Стаєнна тощо. Вчені відмічають, що у період раннього дитинства відбуваються швидкі

зміни у фізичному розвитку та у психіці дитини. У зв'язку з цим збільшується активність дитини, посилюється її цілеспрямованість й рухи стають різними і сконцентрованими. Науковці та практики, які зосереджують увагу на пошуку нових методів роботи та вказують на необхідність формування конструктивних навичок дітей раннього віку з будівельним матеріалом у предметно-маніпулятивній діяльності – Т. Грицишина, І. Кіндрат, К. Крутій, О. Коваленко, О. Літченко, Т. Пірожено, Н. Рабчун, О. Стаєнна, І. Стеценко та ін.

Мети статті – висвітлення проблеми психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку з конструктивної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У новітніх дослідженнях психолого-педагогічних галузях про ранній онтогенез людини, її унікальність перших років життя, розвиток та індивідуальний підхід до дитини раннього віку, партнерство; залежність дитини від соціальних умов та оточуючого виводять педагогіку раннього дитинства на новий рівень виховання в дошкільній освіті. Реалії XXI ст. – період воєнного стану в Україні дає попит батьків дітей раннього віку до нових видів освітніх послуг, а також, зростає необхідність нових форм партнерської взаємодії між сім'єю та закладу дошкільної освіти. Тому актуальною проблемою є психолого-педагогічний супровід дітей раннього віку, організація освітнього процесу з урахуванням нових напрямів у педагогічній теорії та практиці, а саме – з конструктивної діяльності.

Ми зупинимось на змінах у психіці дітей раннього віку. Дитина вчиться методом «спроб і помилок» (відомий вислів в академічній психології), а головний її стимул – це матір, її присутність, яка викликає реакцію у малюка. Незначні дії у дитини викликають позитивні реакції, які її стимулюють до дій, а далі – до ціленаправленого прагнення оволодівати новими навиками, які є (у будь-якому разі) успішними. Спостереження за дитиною нам говорить про те, що неуспішні дії вона відштовхує, а партнер (мати) приймає і підтримує усі дії своєї дитини і тим самим, своїми несвідомими установками, впливає на розвиток дитини, її емоційний стан.

Протягом другого та третього року життя відбуваються значні зміни в емоційній сфері дитини. У перші роки дитина отримувала достатньо ласки та уваги з боку дорослих, які робили все необхідне для забезпечення провідних компетентностей її розвитку, а вже з другого року ми спостерігаємо стан емоційного благополуччя (вона почувається комфортно, не відчуває тривалих негативних емоцій; життєрадісна, діяльна, активна, допитлива,

товариська, емоційно врівноважена тощо). У неї починається новий етап: дитина активно починає пересуватися, освоює довкілля, соціалізація і поява нових форм соціальних відносин, формування потреб у спілкуванні з дорослим з приводу дій з предметами, розвиток пізнавального інтересу. Треба також зазначити, що в цей період в оволодінні з предметами дитині допомагають іграшки, вони моделюють ними, уявляючи предмети дорослого життя. Дитина накопичує досвід виконуючи дії з предметами, збагачується її мовленнєвий словник, спостерігаємо за успіхами в різних видах діяльності та виконання особистісних дій – так, її розвиток веде до самостійності. Зауважимо, що наприкінці другого року життя важливою умовою для розвитку емоційної сфери залишається спілкування з близькими (партнерство). Завдяки здібності наслідування, дитина раннього віку, вчиться емоційно й адекватно реагувати на явища та події свого життя.

Визначимо поняття «конструювання» та значення дитячого конструювання в житті дитини. Термін «конструювання» походить від латинського слова «construere», що означає створення моделі, побудова, приведення в певний порядок і взаємовідношення різних окремих предметів, частин, елементів. Конструювання належить до продуктивних видів діяльності, оскільки спрямовано на отримання певного продукту. Предметний світ для дитини раннього віку стає не тільки для пізнання оточуючого світу, але й реалізація своїх можливостей і самоствердження. Дитина третього року життя від дорослого чекає схвалення, визнання і відчуває гордість за зведення тої чи іншої споруди з будівельного матеріалу.

Учена Н. Гавриш зазначає, що «дитяче конструювання – створення різних конструкцій і моделей з будівельного матеріалу й деталей конструкторів, виготовлення виробів з паперу, картону, різних матеріалів природного походження. Відмічає, що у технічному конструюванні діти відображають об'єкти, що реально існують, а також придумують вироби за асоціаціями з образами з казок, фільмів» (Гавриш, 2020: 270).

Ю. Демидова зазначає, що «конструктивна діяльність вимагає організації простору, встановлення взаємного розташування елементів і частин цілого за конкретною логікою відповідності конструкції реальному предмету і функціональному призначенню. Дорослий формує уміння дитини наділяти конструкції певним змістом та спонукає до ігрової діяльності з моделлю, конструкцією» (Демидова, 2007: 84). На думку О. Половіної, «конструювання – це творча діяльність, яка від-

повідає інтересам та потребам дітей дошкільного віку. Діти використовують створені ними споруди та вироби в різних цілях, таких як гра, театралізована діяльність, подарунки та прикрашання приміщень ...» (Половіна, 2018: 26).

Погоджуємося із точкою зору науковиці А. Рагозіною, яка зазначала, що сама конструктивна діяльність носить моделюючий характер і безпосередньо включає дітей і педагогів у співпрацю активної самостійної побудови наочних моделей предметного довкілля. Конструюючи, діти вчать розуміти ознаки предметів реальної дійсності. У ході аналізу матеріалів з теми встановлено, що конструювання як вид діяльності дітей спрямований на формування дій наочного просторового моделювання (Рагозіна, 2020: 5).

Учена О. Стаєнна зазначає, що «під час створення конструкцій необхідно враховувати взаємне розташування деталей, спосіб їх з'єднання, можливість заміни на інші деталі. Дитина пізнає властивості кожної з деталей, розкриває для себе закономірності з'єднання різних матеріалів (притискування, зв'язування, склеювання тощо)» (Стаєнна, 2018: 40).

Зазначимо, що ефективно організована професійна діяльність вихователів дошкільної освіти суттєво залежить від науково-орієнтованого проектування освітнього процесу, методичного супроводу педагогів дошкільної освіти і враховуючи основні закономірності та форми роботи з дітьми раннього віку (Волинець, Стаднік, 2021: 151).

Зауважимо, що вихователі закладів дошкільної освіти мають створити всі необхідні умови для інтенсивного розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей, що визначають рівень сприймання дітей раннього віку. Дитина раннього віку починає сприймати краще предмети, встановлювати взаємозв'язок величин, форм, а потім співставляє колір з конкретним предметом. Це свідчить про перехід до предметного сприймання, що є результатом оволодіння найпростішими діями – маніпулювання з предметами та пересування їх у просторі. Щоб формування уявлень про властивості предметів збагатити необхідно, щоб вона знайомила з різними характеристиками та ознаками речей в конкретних практичних ситуаціях. Дієве знайомство з предметами, їх властивостями призводить до виникнення образів сприймання. А різноманітний сенсорно-пізнавальний простір, де дитина раннього віку активно діє, є найважливішою передумовою становлення внутрішній дій та розумового розвитку. Також, багаторазові маніпуляції з предметами дозволяють дитині дедалі більше враховувати властивості предметів, спри-

яють вдосконаленню сприймання. Ось чому так важливо знати про психічні новоутворення цього віку батькам і вихователям. Дорослий має ознайомити дітей раннього віку, з назвами будівельного матеріалу, призначенням конструктора; з тим, що під час конструювання дитина розв'язує безперечно конструктивно-технічні завдання, встановлює елементи і частини будівельного матеріалу відповідно логічним завданням (напр. «доріжка з цеглинок для великої машинки побудована таким чином, щоб велика машинка могла по ній проїхати» тощо).

Діти раннього віку вчаться взаємодіяти з предметами, маніпулювати з ними, далі конструювати під час взаємодії з дорослими у різних видах діяльності (мистецтво, рукоділля, ігрова діяльність, граючись з будівельно-конструктивним матеріалом, під час прогулянок – конструювання з піску, снігу, природнім матеріалом), експериментування, дослідництва. Цікаві дитячі поробки з ігровим будівельним, природнім, текстильним матеріалами (пісок, глина, каміння) відіграє важливу роль у розвитку конструктивних навичках дітей від одного до трьох років. Взаємозв'язок із грою сприяє зацікавленості дитини у цьому виді діяльності та дає змогу вихователю дошкільної освіти спрямовувати їх розвиток у цьому напрямку. На ранніх етапах освітньої взаємодії, діти зазвичай працюють з обмеженою кількістю деталей та копіюють конструкції, які їм показують. Проте з часом, освітня активність ускладнюється, діти вчаться створювати власні об'єкти та розробляти їх, обираючи форму, кольори та розмір.

Батькам і вихователям потрібно знати про те, що діти раннього віку маніпулюють з предметами, це вони їх так обстежують, досліджують, вчаться з ними діяти; далі – елементарні конструкції з декількох деталей, вказівки вихователя (показ дорослого та повторення дітьми конструкцій). Поступово, освітня діяльність дитини з будівельним матеріалом ускладнюється, збільшуючи кількість деталей та надаючи завдання на вибір форми, кольору та розміру конструкції. Важливою частиною процесу – є стимулювання самостійності та творчості дітей, а також експериментування з різними матеріалами. На цьому етапі діти конструюють об'єкти, які їх оточують (це можуть бути будинки для ляльок, гаражі для машинок, меблі, башточки, загороди тощо). Для цього періоду життя дитини важливо формувати її базові навички з конструктивної діяльності, надавати їм можливість експериментувати та досліджувати матеріали, їх властивості.

Важливим аспектом організації діяльності з будівельним матеріалом дітей раннього віку є спрямова-

ність на розвиток їх пізнавальних дій, просторових уявлень та образів, що допомагають уявити модель конструювання для точного виконання задуму та розвитку мовлення. Конструктивна діяльність дитини раннього віку є важливим для розвитку її просторових уявлень (уточнюють та поповнюють свої знання, розташовуючи конструкцію в просторі та визначаючи положення її частин).

Якщо систематично вихователь дошкільної освіти здійснює освітню діяльність щодо формування конструктивних навичок дітей раннього віку, тоді згодом, у процесі конструювання дітей старшого дошкільного віку, стають розвинутішими уміння планування своєї роботи, уважність, самоорганізація; керування розробленим алгоритмом дій та досягання поставлених цілей; збагачення мовленнєвого словника; допомагає у фізичному розвитку дитини, поліпшує узгоджену роботу окремих груп м'язів та формує стійку концентрацію уваги тощо. Зазначимо, що конструктивна діяльність з будівельним матеріалом дітей раннього віку відіграє важливу роль у розумовому, моральному та естетичному вихованні та допомагає сформувати важливі якості особистості, як: самостійність, працьовитість, ініціативність, самодисциплінованість.

Визначимо переваги у взаємодії дітей раннього віку з будівельним матеріалом: дозволяє дітям бути в контакт з природою, культурою та соціальним оточенням і дізнаватися про оточуючий світ; сприяє розвитку естетичного сприйняття через перетворення об'єктів природи, мистецтва та формування естетичної оцінки; створює позитивну емоційну атмосферу і заохочує інтерес до роботи з матеріалами; є засобом розвитку всебічності особистості дитини через творчу діяльність; об'єднує різні види діяльності в систему, що дозволяє розвивати дитячу творчість; застосування різних способів обробки матеріалів допомагає швидше пізнавати оточуючий світ і розвивати творчі здібності; колективні форми організації дитячої праці дозволяють створювати різноманітні композиції, які можуть бути використані в закладі дошкільної освіти.

Отже, нами з'ясовано, що конструктивна діяльність дітей раннього віку є важливим аспектом розвитку дітей раннього віку. Ця діяльність дозволяє дітям вчитися розуміти світ навколо себе, розвивати просторову уяву та фантазію, покращувати моторику рук та розвивати творчість.

Висновки. Отже, особливістю педагогічного супроводу конструктивної діяльності дітей раннього віку є ефективно організована професійна діяльність вихователів закладів дошкільної

освіти; вмотивованість до організації конструктивної діяльності з дітьми раннього віку; наявність методичного інструментарію, який допомагає розвивати у дітей раннього віку важливі навички та здібності, які потім будуть корисними в їх подальшому житті; створені всі необхідні умови для інтенсивного розвитку сенсорно-піз-

навальних здібностей, що визначають рівень сприймання дітей раннього віку; індивідуальним підходом до дітей та партнерство з їх родинами. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення особливостей психолого-педагогічного супроводу конструктивної діяльності дітей раннього віку в умовах сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавриш Н.В., Рагозіна В.В., Васильєва С.А. Про результати вивчення освітнього середовища у групах раннього віку закладів дошкільної освіти. *The 2nd International scientific and practical conference «Innovative development of science and education»* (April 26–28, 2020) ISGT Publishing House, Athens, Greece. 2020. Pp. 263–271.
2. Демидова Ю.О. Формування першооснов пізнавальної самостійності старших дошкільників у конструктивній діяльності : дис. ... канд. пед. наук. 13.00.08; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2007. 186 с.
3. Половіна О.А. Ранній розвиток дитини: Потреба соціуму чи батьківські амбіції? *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2018. № 10. С. 23–30.
4. Рагозіна В.В. Перші кроки до мистецтва, або Як організувати художню діяльність дітей раннього віку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2020. № 12. С. 4–6.
5. Стаєнна О. Ігрова діяльність дошкільників: сучасний формат. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2018. № 10. С. 38–42.
6. Volynets, Y.O. Stadnik, N.V., Volynets, K.I., Matushevska, O.V., Melnyk, N.I. Future Preschool Teachers' Search and Research Skills Formation During Professional Training / *Journal of Higher Education Theory and Practicethis link is disabled*, 2021, 21(14), Pp. 136–152. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40615> (Дата звернення: 18.01.2024).

REFERENCES

1. Havrysh, N.V. & Ragoza, V.V., Vasyliieva, S.A. (2020) Pro rezultaty vyvchennia osvithnoho seredovishcha u hrupakh rannoho viku zakladiv doshkilnoi osvity [About the results of the educational environment in early-age children groups of preschool education institutions]. *The 2nd International scientific and practical conference «Innovative development of science and education»* (April 26–28, 2020) ISGT Publishing House, Athens, Greece. 263–271 [in Ukrainian].
2. Demydova, Yu.O. (2007) Formuvannia pershoosnov piznavalnoi samostiinosti starshykh doshkilnykiv u konstruktyvni diialnosti [Formation of the fundamentals of cognitive independence of older preschoolers in constructive activities]: dys. ... kand. ped. nauk. 13.00.08; Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. Kyiv, 186. [in Ukrainian].
3. Polovina, O.A. (2018) Rannii rozvytok dytyny: Potreba sotsiumu chy batkivski ambitsii? [Early child development: Need of society or parents ambitions?] *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*. 10. 23–30. [in Ukrainian].
4. Ragoza, V.V. (2020) Pershi kroky do mystetstva, abo yak orhanizuvaty khudozhniu diialnist ditei rannoho viku. [First steps to art, or How to organize the artistic activity of young children] *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*. 12. 4–6. [in Ukrainian].
5. Staienna, O. (2018) Ihrova diialnist doshkilnykiv: suchasnyi format. [Play activities of preschoolers: modern format] *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*. 10. 38–42. [in Ukrainian].
6. Volynets, Y.O. & Stadnik, N.V., Volynets, K.I., Matushevska, O.V., Melnyk, N.I. Future Preschool Teachers' Search and Research Skills Formation During Professional Training / *Journal of Higher Education Theory and Practicethis link is disabled*, 2021, 21(14), 136–152. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40615>

УДК 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-44>

Олена ВОЛКОВА,

orcid.org/0000-0002-3241-7690

*старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) elenavolkova@ukr.net*

Інна АХМАД,

orcid.org/0000-0001-7673-4308

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) innakhmad737@gmail.com*

Вікторія ЧМЕЛЬ,

orcid.org/0000-0002-4468-1800

*викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) vickychemel@gmail.com*

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ТЕХНІЧНОМУ ЗВО

Стаття присвячена дослідженню особистісно орієнтованого онлайн-навчання іноземної мови професійного спрямування у технічному закладі вищої освіти. Мета статті полягає у пошуку та розробці дієвих прийомів і методів навчання іноземної мови студентів технічних закладів вищої освіти з урахуванням особистісно орієнтованого підходу. Автори статті зазначають, що особистісно орієнтоване навчання іноземної мови у технічному закладі вищої освіти передбачає індивідуальний підхід до кожного студента, з урахуванням його потреб та мотивації. Такий підхід сприяє розвитку самоосвіти, саморегуляції та самовдосконаленню студентів, та може допомогти створити більш ефективний і цікавий процес навчання. Актуальність особистісно орієнтованого онлайн навчання іноземної мови професійного спрямування у технічному закладі вищої освіти зумовлена кількома важливими чинниками, з-поміж яких автори статті виокремлюють: розвиток міжнародної співпраці та процеси глобалізації; відкритий доступ до актуальної фахової інформації; індивідуальний підхід до навчання; зручність та доступність застосування новітніх освітніх технологій; швидку адаптивність до змін. Автори підкреслюють, що особистісно орієнтоване навчання ґрунтується на особистості студента, його індивідуальних потребах та мотивації. В контексті вивчення іноземної мови це означає, що програму навчання потрібно розробляти з урахуванням конкретних цілей, рівня мовної підготовки та інтересів кожного студента. У статті запропоновано для розвитку професійної ініомовної мовленнєвої компетентності студентів в умовах застосування особистісно орієнтованої технології онлайн-навчання використовувати для розробки завдань до індивідуальної роботи студентів англійськомовні навчальні фахові відеоматеріали, статті з наукових журналів, що знаходяться у відкритому доступі, онлайн-словники та перекладачі, створені на основі постійно оновлюваних лінгвістичних корпусів. У статті зазначено, що важливо розвивати всі види мовленнєвої діяльності: читання, письмо, говоріння та аудіювання, а також збагачувати словниковий запас студентів професійною технічною термінологією.

Ключові слова: *індивідуальний підхід, іноземна мова, онлайн-навчання, особистісно орієнтоване навчання, технічна спеціальність.*

Olena VOLKOVA,*orcid.org/0000-0002-3241-7690**Senior Lecturer at the Department of English for Engineering № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) elenavolkova@ukr.net***Inna AKHMAD,***orcid.org/0000-0001-7673-4308**PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of English for Engineering № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) innakhmad737@gmail.com***Viktoriia CHMEL,***orcid.org/0000-0002-3241-7690**Lecturer at the Department of English for Engineering № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) vickychmel@gmail.com*

PERSONALITY-ORIENTED ONLINE LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES AT A TECHNICAL UNIVERSITY

The article is devoted to the study of personality-oriented online foreign language teaching for specific professional purposes at a technical higher education institution. The purpose of the article is to find and develop effective methods and techniques of teaching foreign languages to students of technical higher education institutions with a personality-centered approach. The authors of the article point out that personality-oriented foreign language teaching in a technical higher education institution is based on an individual approach to each student, considering their needs and motivation. This approach facilitates the development of students' self-education, self-regulation, and self-improvement, which can help create a more effective and engaging learning process. The relevance of personality-oriented online foreign language teaching for specific purposes in a technical higher education institution is determined by several key factors, among which the authors of the article highlight: the development of international cooperation and globalization processes; open access to up-to-date professional information; an individual approach to learning; convenience and accessibility of modern educational technologies; quick adaptability to changes. The authors underline that personality-centered learning is based on the personality of the student, their individual needs and motivation. In the context of learning a foreign language, this means that the curriculum should be developed considering the specific goals, level of language proficiency and interests of each student. For the development of tasks for individual work of students, the authors suggest using online educational video materials, open access articles from scientific journals, free online dictionaries and translators, developed on the basis of constantly updated language corpora. The article states that it is important to integrate and develop all language skills, as well as to enrich students' vocabulary with professional technical terminology.

Key words: *individual approach, foreign language, online learning, personality-oriented learning, technical specialty.*

Постановка проблеми. Сучасні зміни в українській системі освіти чинять значний вплив на підвищення статусу іноземної мови як важливого засобу спілкування та співпраці, а також як навчальної дисципліни, що передбачає реформування методики викладання у закладах вищої освіти. Прогрес у суспільстві, науці та техніці зумовлює зміну чинної традиційної освітньої парадигми навчання іноземної мови на особисто орієнтований підхід із переходом на новий формат онлайн-навчання, де особистісно орієнтоване навчання є своєрідним методичним орієнтиром, який передбачає модернізацію освітніх пріоритетів, спрямованих на розвиток творчих здібностей, внутрішнього професійного потенціалу, а також врахування освітньо-професійних потреб кож-

ного студента. З огляду на окреслені виклики особистісно орієнтований підхід до онлайн-навчання іноземної мови неможливий без використання інтернет-ресурсів та цифрових технологій, що є особливо важливим для розробки дієвих прийомів і методів навчання іноземної мови студентів закладів вищої освіти, зокрема технічних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними дослідженнями у цьому напрямі є розвідки К. Січкаренко (2018), І. Войтович, Ю. Трофименко (2019), Л. Цвях, Н. Яковенко, О. Дьомкіна та Л. Карасьової (2020), які розглядали особистісно орієнтоване навчання в аспекті цифровізації освіти. Водночас Т. Шаргун, Г. Бушко та Ю. Мосіна (2020) досліджували сучасні аспекти викладання англійської мови в технічних

зкладах вищої освіти. Зі свого боку, В. Биков, О. Спірін та О. Пінчук (2020) окреслили сучасні завдання цифрової трансформації освіти, зокрема в контексті особистісно орієнтованого навчання. Звісно, особистісно орієнтоване навчання є важливою темою в педагогіці та методиці викладання іноземних мов, і багато вчених досліджують її в українському контексті. Так, В. Король та О. Качмар (2018) вивчали особистісно орієнтоване навчання як основну складову розвитку креативних здібностей студентів. Також варто відзначити працю С. Гончаренка (2017), який зосередився на аналізі особливостей особистісно орієнтованого навчання в контексті розвитку професійної компетентності студентів.

Огляд праць вчених зумовлює потребу у здійсненні глибшого аналізу особистісно орієнтованого навчання в українському освітньому контексті й надихає на подальше дослідження цієї теми.

Мета статті полягає у пошуку та розробці дієвих прийомів та методів онлайн-навчання іноземної мови студентів технічних закладів вищої освіти з урахуванням особистісно орієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу. Модернізація системи вищої освіти та розбудова інноваційної інфраструктури закладів вищої освіти нового покоління є невіддільними передумовами для впровадження сучасних методів навчання, включно з онлайн-навчанням. У сучасному світі навчання іноземних мов стає все більш актуальним завдяки глобалізації та міжнародній співпраці у різних сферах. Особливо важливим є володіння іноземною мовою в технічних закладах вищої освіти, де студенти готуються до міжнародних кар'єрних викликів. В такому контексті особистісно орієнтоване онлайн-навчання іноземної мови стає важливим інструментом для ефективної підготовки студентів технічних закладів вищої освіти до майбутньої професійної діяльності.

Актуальність особистісно орієнтованого онлайн-навчання іноземної мови професійного спрямування у технічному закладі вищої освіти зумовлена кількома важливими чинниками:

1. Міжнародна співпраця та глобалізація. Сучасний науково-технічний сектор є міжнародним, і спілкування з партнерами, клієнтами й колегами з інших країн є нормою. Вміння спілкуватися англійською мовою з іноземними партнерами стає дедалі важливішим для успіху майбутніх інженерів.

2. Посилення професійної конкурентоспроможності. Знання іноземної мови робить випускників технічних закладів вищої освіти більш

привабливими для роботодавців, що може сприяти їх професійному росту та збільшити їх кар'єрні можливості.

3. Доступ до актуальної інформації. Важливим аспектом для технічних спеціалістів є доступ до актуальних джерел інформації, наукових досліджень, технічної документації та інших матеріалів. Значна частина цієї інформації доступна іноземними мовами.

4. Індивідуальний підхід. Особистісно орієнтоване навчання дозволяє студентам навчатися у своєму власному темпі та концентруватися на питаннях, які їх цікавлять найбільше. Це може сприяти якіснішому засвоєнню мови та технічних знань.

5. Зручність та доступність. Онлайн-навчання дає здобувачам вищої освіти можливість навчатися з будь-якого місця і в будь-який час, що особливо привабливо і корисно для студентів технічних закладів вищої освіти, які можуть мати напружений графік навчання й роботи.

6. Оновлення освітніх програм. Освітні програми повинні відповідати потребам сучасного ринку праці, і навчання іноземної мови може бути важливою частиною цього процесу, оскільки воно допомагає випускникам бути більш адаптованими до змін (Chappelle, 2014).

Усі ці чинники демонструють важливість і актуальність особистісно орієнтованого онлайн-навчання іноземної мови для студентів технічних закладів вищої освіти, які прагнуть бути успішними в сучасному світі.

Особистісно орієнтоване навчання передбачає підлаштування освітнього процесу під індивідуальні потреби та особистість студента. В контексті вивчення іноземної мови це означає, що програма навчання розробляється з урахуванням конкретних цілей, рівня мовної підготовки та інтересів кожного студента. Розробка дистанційних курсів для вивчення іноземних мов та їх розміщення на онлайн-платформах можуть надавати можливість створення індивідуальних навчальних планів, які враховують потреби студентів у вивченні мови професійного спрямування.

Особливо важливою є можливість використовувати англомовні навчальні матеріали, що доступні у форматі онлайн для технічних фахівців різних галузей. Інженерія, інформаційні технології, електроенергетика, автоматика тощо – усі ці сфери вимагають специфічного словникового запасу та відповідних комунікативних навичок і вмінь. Особистісно орієнтоване навчання дозволяє студентам обирати матеріали, які відповідають їх професійним потребам. Це робить процес

вивчення іноземної мови більш ефективним та релевантним.

Онлайн-навчання іноземної мови може бути інтерактивним завдяки використанню сервісів Google, відеоконференцій, чатів та форумів: студенти отримують та обмінюються інформацією, спілкуються між собою та з викладачами, використовуючи мову в реальних комунікативних ситуаціях. Це сприяє розвитку навичок мовлення та розуміння мови в реальному часі, що є важливим для подальшого успішного використання іноземної мови в професійній діяльності.

Онлайн-платформи також надають можливість відстежувати прогрес студентів. Викладачі можуть оцінювати рівень володіння мовою та забезпечувати зворотний зв'язок, завдяки чому студенти можуть покращувати свої навички та вміння. Це важливо для стимулювання мотивації та досягнення успіху у вивченні іноземної мови.

Що стосується вивчення англійської мови професійного спрямування майбутніми інженерами, то застосування сучасних методів особистісно орієнтованого онлайн-навчання сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу та розвитку комунікативних навичок таких фахівців.

Реалії сьогодення засвідчують, що цифрові технології відіграють важливу роль в організації особистісно орієнтованого онлайн-навчання, розширюючи міжпредметні зв'язки у навчанні та професійній практиці здобувачів вищої освіти. Завдяки цифровим технологіям викладачі та студенти можуть самостійно створювати інтегровані блоки знань для вирішення вибраної задачі, зокрема у контексті вивчення англійської мови технічного спрямування в умовах онлайн-навчання.

Для кращого засвоєння спеціалізованої термінології майбутніми інженерами у контексті вивчення англійської мови професійного спрямування в умовах особистісно орієнтованого онлайн-навчання доцільно користуватися такими онлайн-словниками з технічної англійської мови: *Cambridge English-Ukrainian dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-ukrainian>), *Collins Dictionary* (<https://www.collinsdictionary.com>), *Longman Dictionary of Contemporary English* (<https://www.ldoceonline.com>), та *Reverso Context* (контекстуальний словник, який надає переклад у контексті, <https://context.reverso.net/переклад/>). Ці словники можуть використовуватися для пошуку тлумачення термінів та словосполучень, аналізу та перекладу речень, в яких вони вживаються, а також для вивчення їх правильної вимови, як окремо, так і в контексті речень.

Крім того, в умовах особистісно орієнтованого онлайн-навчання можуть бути цікаві майбутнім інженерам, які вивчають англійську мову професійного спрямування, такі журнали як *Wired* (<https://www.wired.com/>), *CNET* (<https://www.cnet.com/>), *Digital Trends* (<https://www.digitaltrends.com/>), *Technowize* (<https://www.technowize.com/>). В них публікуються матеріали технічною англійською мовою, можна знайти популярні відгуки про техніку та новинки, корисні подкасти та відео. Для індивідуального читання та розвитку професійної компетентності студенти можуть використовувати сучасні наукові статті, опубліковані в таких популярних журналах як *Engineering*, *Advanced Science*, *Nano Materials Science*, *ACS Sustainable Chemistry and Engineering*, *ACS Central Science*, *Nature Reviews Chemistry*. Для пошуку журналів зручно користуватися сервісом *Scimago Journal Rankings* (<https://www.scimagojr.com/journalrank.php?category=1501>). Відкритий доступ до більшості з цих ресурсів дозволяє майбутнім інженерам самостійно обирати матеріал для читання, перегляду або прослуховування, та покращувати навички опанування професійної англійської мови. Також цікаву інформацію, що дасть можливість покращити знання майбутніх фахівців з англійської мови професійного спрямування, можна отримати на таких вебсайтах: *The Engineer* (<https://www.theengineer.co.uk/>), *GrabCAD* (<https://grabcad.com/>), *UrbanWorkbench* (<https://urbanworkbench.org/>), *Interesting Engineering* (<https://interestingengineering.com/>).

Зауважимо, що всі проаналізовані сучасні методи вивчення англійської мови професійного спрямування майбутніми інженерами є особистісно зорієнтованими та сприяють залученню таких фахівців до проєктно-дослідницької діяльності, забезпечують розвиток творчого мислення, а також формування знань, умінь і навичок у професійній діяльності та спілкуванні, здатність до самовдосконалення та розширення кругозору.

Тому навчання та використання цифрових технологій є ефективним способом підготовки майбутніх інженерів. В умовах особистісно орієнтованого онлайн-навчання у контексті вивчення англійської мови професійного спрямування забезпечується висока пізнавальна самостійність здобувачів вищої освіти.

Окрему проблему в навчанні іноземної мови становить аудіювання. Слід зазначити, що просте прослуховування аудіо іноземною мовою викликає набагато менший інтерес у студентів технічних спеціальностей, ніж прослуховування з використанням відеорядів. Перегляд такого відео

викликає безсумнівний інтерес здобувачів освіти, що безпосередньо впливає на якість навчання. Використання сучасних мобільних пристроїв дозволяє займатися прослуховуванням аудіо текстів іноземною мовою якомога частіше. Крім того, популярний сервіс перекладів Google надає користувачам можливість перекладати не тільки текст, але і субтитри до відео, що відображаються на відеохостингу YouTube, який містить велику кількість аудіо та відео уроків з різних галузей знань, включаючи навчання технічному перекладу з англійської.

Завдяки доступності всіх цих матеріалів студенти можуть самостійно шукати й читати наукові та науково-популярні статті за фахом іноземною мовою, прослуховувати та переглядати аудіо або відеоматеріали на професійно-орієнтовані теми, які їх цікавлять, з метою 1) реалізації спільних технічних завдань та проєктів; 2) написання рефератів, тез або статей іноземною мовою; 3) виступу з презентаціями та їх подальшим обговоренням; 4) участі в творчих конкурсах; 5) проведення дискусій іноземною мовою, що вивчається.

У процесі проведення навчання у такому форматі, засоби аудіо чи відеовізуалізації, що використовуються для аудіювання студентами технічних спеціальностей, допоможуть найбільш глибоко усвідомити надану для розуміння інформацію, оскільки студенти з належним рівнем технічних знань та різним рівнем володіння іноземною мовою професійного спрямування можуть за потреби користуватися сервісами перекладу. Використання цих засобів та методів навчання

дозволить значно розширити методичний апарат навчання іноземної мови студентів технічних спеціальностей в контексті особистісного підходу.

Особистісно орієнтоване онлайн-навчання іноземної мови спрямоване на те, щоб завдання і вправи можна було підбирати залежно від рівня знань студентів та конкретних потреб групи. При цьому важливо практикувати всі види мовленнєвої діяльності: читання, письмо, говоріння та аудіювання, а також збагачувати словниковий запас студентів професійною науково-технічною термінологією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особистісно орієнтоване онлайн-навчання іноземної мови професійного спрямування у технічних закладах вищої освіти є важливим інструментом для підготовки молодих фахівців до міжнародної співпраці та реалізації їх кар'єрних можливостей. Воно надає гнучкість та індивідуальний підхід, що сприяє більш ефективному та релевантному вивченню мови в контексті технічних спеціальностей. Онлайн-навчання іноземних мов професійного спрямування стає ключовим елементом підготовки сучасних випускників технічних закладів вищої освіти до глобальних викликів та можливостей.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у розробці методичних рекомендацій з навчання іноземній мові, створенні дистанційних курсів, а також у підготовці особистісно орієнтованих онлайн-посібників і підручників для вивчення англійської мови студентами технічних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В., Спирін О., Пінчук О. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття». 2020. № 1. С. 27-36.
2. Войтович І. С., Трофименко Ю. С. Особливості використання Google Classroom для організації дистанційного навчання студентів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2019. № 20(27). С. 39-43.
3. Гончаренко С. О. Особистісно орієнтоване навчання як один із чинників формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2017. № 5. С. 5-11.
4. Король В. В., Качмар О. Г. Особистісно орієнтоване навчання як основна складова розвитку креативних здібностей студентів. Молодь і ринок. 2018. № 3. С. 70-74.
5. Січкаренко К. О. Розвиток цифрових освітніх платформ та поширення цифрових компетенцій в освіті. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/117.pdf.
6. Цвях Л. В., Яковенко Н. В., Дьомкін О. Л., Карасьова Л. А. Використання електронної платформи Moodle у процесі навчання іноземної мови здобувачів вищої освіти. Молодий вчений. Серія: Педагогічні науки. 2020. № 6(82). С. 135-139.
7. Шаргун Т. О., Бушко Г. О., Мосіна Ю. С. Сучасні аспекти викладання англійської мови в технічних закладах вищої освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 70(1). С. 1-15.
8. Chapelle C. A. Introduction to The Encyclopedia of Applied Linguistics. The Encyclopedia of Applied Linguistics. Oxford: Blackwell/Wiley, 2013. Pp. lxvii-lxxv. doi: 10.1002/9781405198431

REFERENCES

1. Bykov V., Spirin O., Pinchuk O. (2020). Suchasni zavdannia tsyfrovoyi transformatsii osvity [Modern tasks of digital transformation of education]. Visnyk kafedry YuNESKO «Nepervna profesiina osvita KhKhI stolittia» – Bulletin of the UNESCO Department «Continuous Professional Education of the 21st Century», 1, 27-36 [in Ukrainian].

2. Voitovych I. S., Trofymenko Yu. S. (2019). Osoblyvosti vykorystannia Google Classroom dlia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia studentiv [Peculiarities of using Google Classroom for the organization of distance learning of students]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 2: Kompiuterno-oriientovani systemy navchannia – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, 20(27), 39-43 [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. O. (2017). Osobystisno oriientovane navchannia yak odyin iz chynnykiv formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv [Personally oriented training as one of the factors of formation of professional competence of future specialists]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 5, 5-11 [in Ukrainian].
4. Korol V. V., Kachmar O. H. (2018). Osobystisno oriientovane navchannia yak osnovna skladova rozvytku kreatyvnykh zdibnosteii studentiv [Personally oriented learning as the main component of the development of students' creative abilities]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 3, 70-74 [in Ukrainian].
5. Sichkarenko K. O. (2018). Rozvytok tsyfrovnykh osvitynykh platform ta poshyrennia tsyfrovnykh kompetentsii v osviti [Development of digital educational platforms and the spread of digital competences in education]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 12. URL: economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/117.pdf. [in Ukrainian].
6. Tsviakh L. V., Yakovenko N. V., Domkin O. L., Karasova L. A. (2020). Vykorystannia elektronnoi platformy Moodle u protsesi navchannia inozemnoi movy zdobuvachiv vyshchoi osvity [Use of the Moodle electronic platform in the process of foreign language learning for students of higher education]. *Molodyi vchenyi. Seriiia: Pedahohichni nauky – A young scientist. Series: Pedagogical sciences*, 6(82), 135-139 [in Ukrainian].
7. Sharhun T. O., Bushko H. O., Mosina Yu. S. (2020). Suchasni aspekty vykladannia anhliiskoi movy v tekhnichnykh zakladakh vyshchoi osvity [Modern aspects of teaching English in technical institutions of higher education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 70(1), 1-15 [in Ukrainian].
8. Chapelle C. A. (2013). *Introduction to The Encyclopedia of Applied Linguistics*. The Encyclopedia of Applied Linguistics. Oxford: Blackwell/Wiley, lxxvii lxxv. doi: 10.1002/9781405198431

Андрій ВОРНАЧЕВ,
orcid.org/0000-0003-0342-0601
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології і перекладу
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна) a.vovranchev@knute.edu.ua

ЦИФРОВІЗАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття стосується явища цифровізації як основної характеристики сучасного етапу світового економічного та соціального розвитку суспільства. Вища освіта, як одна із найважливіших видів людської активності, неспроможна перебувати осторонь цього процесу, втілюючи основні тенденції цифровізації. Остання має за основу цифрове презентування інформації, яке в масштабах економічного та соціального життя світу призводить до підвищення ефективності економіки та покращення якості існування людства. Мета статті – аналіз позитивних та негативних сторін використання цифрових ресурсів, сервісів та програмного забезпечення, імплементація яких у процесі вивчення англійської мови є доцільною та вкрай необхідною в сучасних умовах цифровізації навчального процесу у закладах вищої освіти. Цифровізація освіти – впровадження новітніх інформаційних технологій у навчальний процес з метою формування у молоді навичок XXI століття та їх максимального використання в освітніх цілях. Впровадження цифрових технологій у практику опанування англійської мови передбачає процес цілеспрямованого навчання студентів; виникнення нових компетентностей; покращення кооперації; збагачення змісту заняття; підвищення відповідальності студентів, їх здатність приймати самостійні рішення; розвиток комунікативних здібностей та творчого потенціалу; економічна ефективність; відсутність тимчасових та географічних кордонів; можливість індивідуалізації навчання студентів; оптимізація роботи викладача. Наслідки масштабної цифровізації освіти можуть призвести й до виникнення негативних наслідків, зокрема, погіршення здібностей до запам'ятовування та переосмислення; погіршення здібностей сприймати великі обсяги інформації; розвиток екранної залежності; можливе скорочення розумових здібностей; витіснення живого спілкування як комунікації. Цифровізація вищої освіти – об'єктивний та невід'ємний процес, який демонструє загальний розвиток початку цифрового суспільства. Вона займає важливе місце у вивченні іноземних мов, зокрема англійської. Сьогодні усі українські заклади вищої освіти прагнуть до впровадження цифрових технологій у навчальний процес, незважаючи на труднощі фінансового та технологічного характеру. Ключові слова: єдність, мовна єдність, макросім'я, праностратична єдність, праностратична макросім'я, ностратична прабатьківщина, версія.

Ключові слова: цифровізація, діджиталізація, англійська мова, студент, заклад вищої освіти.

Andrii VORNACHEV,
orcid.org/0000-0003-0342-0601
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) a.vovranchev@knute.edu.ua

DIGITALIZATION IN THE PROCESS OF STUDYING THE ENGLISH LANGUAGE

The article concerns the phenomenon of digitalization as the main characteristic of the modern stage in the world economic and social development of society. Higher education, as one of the most important types of human activity, cannot stand aside from this process, standing for the main trends of digitalization. It is based on the digital presentation of information, which, on the scale of the economic and social life of the world, leads to an increase in the efficiency of the economy and an improvement in the quality of humanity's existence. The purpose of the article is to analyze the positive and negative aspects of digital resources, services and software, the implementation of which in the process of learning English is appropriate and extremely necessary in the modern conditions of the educational digitization process in higher education institutions. Digitization of education – the introduction of the latest information technologies into the educational process with the aim of forming the 21st century skills in young people and their maximum use for educational purposes. The implementation of digital technologies in the practice of learning English involves the process of purposeful training of students; emergence of new competencies; improvement of cooperation; enrichment of lesson content; increasing students' responsibility, their ability to make independent decisions; development of communication skills and creative potential; economic efficiency; absence of temporal and geographical boundaries; the possibility of individualizing students' education; optimization of the teacher's work. The consequences of large-scale digitization in

education can also lead to negative consequences, in particular, the deterioration of the ability to remember and rethink; deterioration of the ability to perceive large amounts of information; development of screen addiction; possible reduction of mental abilities; displacement of live communication. Digitization of higher education is an objective and integral process that demonstrates the general development of a digital society. It occupies an important place in the study of foreign languages, in particular English. Today, all Ukrainian institutions of higher education strive to introduce digital technologies into the educational process, despite financial and technological difficulties.

Key words: digitization, the English language, student, higher education institution.

Постановка проблеми. Цифровізація – це основна характеристика сучасного етапу світового економічного та соціального розвитку суспільства. Вища освіта, як одна із найважливіших видів людської активності, неспроможна перебувати осторонь цього процесу, втілюючи основні тенденції цифровізації. Остання має за основу цифрове презентування інформації, яке в масштабах економічного та соціального життя світу призводить до підвищення ефективності економіки та покращення якості життєдіяльності.

Аналіз досліджень. Проблемами цифрової трансформації в сфері вищої освіти в умовах глобалізації займалися як сучасні вітчизняні дослідники (В. Бабаєв, Г. Стадник, Т. Момот, О. Барна, О. Кузьмінська, О. Буйницька, Л. Варченко-Троценко, Б. Грицеляк, Н. Єгорченкова, Ю. Тесля, Ю. Хлевна, О. Кичань) так і зарубіжні (С. Burstall, М. Byram, J. Corbett, D. Crystal, M. Dooly, M. Fleming, S. Guth, F. Helm, M. Jewell, C. Kirsch, Y. Lam, R. Stannard, M. Swain, M. Pegrum, M. Warschauer, M. Wild та інші.). Праці науковців присвячені поясненню сутності цифрової трансформації, готовності закладу вищої освіти до цифрової трансформації, конкретизації напрямів цифровізації закладу вищої освіти, узагальнення методологічних аспектів створення цифрового університету, кристалізації проблем цифрової трансформації освіти.

Мета статті – є аналіз позитивних та негативних сторін використання цифрових ресурсів, сервісів та програмного забезпечення, імплементація яких у процесі вивчення англійської мови є доцільною та вкрай необхідною в сучасних умовах цифровізації навчального процесу у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання цифровізації є досить новим у науці. Передусім це поняття пов'язане зі створенням в Україні наприкінці 2019 року Міністерства цифрової трансформації як центрального органу виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, відкритих даних, національних електронних інформаційних ресурсів, інтероперабельності – взаємодії мережевих систем бази уніфікованих інтерфейсів або протоколів, впрова-

дження електронних послуг та розвиток цифрової грамотності громадян (Digitalization, 2023).

Інформаційні технології є невід'ємною частиною сучасного світу, вони значною мірою визначають подальший економічний та суспільний розвиток людства. У цих умовах революційних змін вимагає й система навчання. Звідси можна сказати, що актуальність даного питання має місце у сучасному освітньому середовищі, адже нині якісне викладання дисциплін не може здійснюватися без використання комп'ютерних технологій (Бербенюк, 2019).

Цифровізація – це загальний термін для позначення цифрової трансформації суспільства та економіки. Він описує перехід від індустріальної епохи й аналогових технологій до епохи знань і творчості, що характеризується цифровими технологіями та інноваціями в цифровому бізнесі (Digitalization, 2023); «цифровізація» розглядається вченими як трансформування інформації у цифрову форму, а також комплексне вирішення управлінського, інфраструктурного, культурного та поведінкового характеру (Гаврілова, Топольник, 2017).

Цифрові технології в сучасному світі – це не лише технічний засіб навчання, а й середовище існування, яке відкриває нові можливості для навчання в будь-який зручний час, в будь-якому місці, можливість проектування індивідуальних освітніх траєкторій, з можливістю переходу від простого споживання електронних ресурсів до їх створення. Цифрове середовище вимагає іншої ментальності, іншого сприйняття картини світу, зовсім інших підходів і форм роботи зі здобувачами освіти. Педагогічний працівник стає не лише носієм знань, якими він ділиться, а й провідником у цифровому світі, саме тому йому важливо володіти цифровою компетентністю на достатньо високому рівні (Барвинська, 2022).

О. Жерновникова оцінює стан цифровізації в освіті, тобто використання цифрових технологій, в Україні та світі для підвищення його ефективності та узагальнює успішний світовий досвід, висвітлює проблеми цифровізації в освіті. Дослідниця визначає ступінь інституційного забезпечення стимулювання розвитку цифровізації в освіті (Жерновникова, 2018: 90).

І. Мартинова зазначає, що постійно триває робота над удосконаленням цифрових технологій. Зокрема МОН України домовилося з ТОВ «Майкрософт Україна» щодо безкоштовного використання центрів командної роботи Microsoft Teams for Education для налагодження онлайн-занять, що дозволяє використовувати широкі можливості, наприклад, організувати онлайн-уроки з можливістю їхнього перегляду в будь-який час, створювати віртуальні класи; створювати закриті чати для спілкування; організувати відеоконференції з підключенням до 300 учасників (Мартинова, 2020).

Цифровізація насамперед передбачає трансформацію значущої інформації в цифрову форму для забезпечення її ефективного використання в різних галузях людської діяльності та формування нових комунікативних та пізнавальних можливостей. Глобальна цифровізація формує новий тип культури сучасного суспільства – цифрова культура, що потребує модернізації та розвитку системи професійної освіти у напрямку готовності адекватного використання можливостей технологічних новацій та формування актуальних професійно значущих якостей. Цифровізацію, на наш погляд, доцільно трактувати як тренд ефективного світового розвитку лише тому випадку, якщо вона супроводжується лише ефективним використанням її результатів. Найважливіше завдання сучасної науки – визначити позитивні сторони цього явища, які не такі очевидні, як видається на перший погляд (Демянчук, Боднарчук, 2022).

Цифровізація освіти – впровадження новітніх інформаційних технологій у навчальний процес з метою формування у молоді навичок XXI століття, їх максимального використання в освітніх цілях (Іваненко та ін., 2023).

Великою перевагою цифрової трансформації в освіті є: сприяння розвивати вміння самостійно навчатися, знаходити найцінніші матеріали для розвитку особистості; здатність оперативно адаптуватися до швидкозмінливих і непередбачуваних умов; підвищення мотивації до самоосвіти та саморозвитку; охоплення широкої аудиторії, можливість навчатися в найзручніших умовах – у комфортному темпі (Кан, 2021).

Використання «цифрових» технологій в освіті на сьогодні є одним із найважливіших і стійких трендів у розвитку світового освітнього процесу. Про необхідність цифровізації освітньої галузі зазначено в низці нормативно-правових документів. Зокрема, Закон України «Про освіту» визначає інформаційно-комунікаційну складову як одну з основних компетентностей (Про освіту, 2023).

На нашу думку, перед закладами вищої освіти України повинні бути такі завдання щодо цифровізації:

1. Активне впровадження та використання інформаційних технологій в освітньому процесі.
2. Забезпечення підвищення мотивації викладачів і студентів до активного професійного використання інформаційних технологій.
3. Забезпечення опанування та підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти щодо використання цифрових технологій в освітній діяльності.
4. Надання професійних інформаційних і консультаційних послуг щодо використання цифрових технологій.
5. Надання постійної та безперервної можливості викладачам разом зі студентами користуватися інформаційними ресурсами і мати вільний доступ до них.
6. Створення інноваційних умов навчання та викладання завдяки впровадженню цифрових технологій в освітній процес.

А. Куліченко та Ю. Полежаєв наголошують, що у час цифровізації, коли все необхідне інформація є в смартфоні та комп'ютері, студентів уже не цікавить традиційний виклад навчального матеріалу у формі регулярних лекційних та практичних занять. Тому можливість перетворювати смартфони та ПК на помічників як частину студентоорієнтованих моделей організації навчального процесу продовжує ставати все більш актуальним (Kulichenko, Polyezhaev, 2020).

У лінгводидактиці термін Computer Assisted Language Instruction (CALI) та пізніше Computer-Assisted Language Learning (CALL) («комп'ютерне навчання іноземним мовам», «комп'ютерна лінгводидактика») з'явився у зв'язку з початком активного впровадження комп'ютера у навчання іноземних мов. Однак це поняття не включає повністю арсенал сучасних технологій. З появою інтерактивних веб-сайтів та мобільних додатків у сфері освіти стали використовуватися такі терміни, як Electronic Learning (e-learning), Mobile Learning (m-learning). Тому в даний час термін Technology-Assisted Foreign Language Learning (TAFL) вважається найбільш прийнятним, найбільш точно відображає використання широкого спектру інформаційних комп'ютерних технологій у практиці іншомовної освіти (Фридрих, 2023).

На думку Р. Потапової, впровадження цифрових технологій у практику викладання іноземних мов може розв'язати низку важливих проблем навчального процесу, зокрема скоротити часовий розрив між знайомством з новими явищами

і контролем результатів, подолати проблему недостатньої диференційованості навчання, врахування індивідуальних особливостей студентів та учнів, налагодити процес цілеспрямованого навчання студентів та учнів прийомів самостійної роботи (Барвинська, 2022).

Формування іншомовної комунікативної компетентності за допомогою цифрових технологій відповідає найважливішим методичним принципам навчання іноземних мов. Для успішного впровадження необхідно одразу кілька матеріальних чинників: гаджети (комп'ютери, планшети, ноутбуки або смартфони), безперервний доступ до інтернету (причому як на заняттях, так і вдома). За відсутності хоча б одного із зазначених чинників навчання англійської мови цифровим технологіям втрачає сенс, адже їхнє застосування стає неможливе (Барвинська, 2022).

Одним із напрямків використання інформаційних комп'ютерних технологій у практиці викладання іноземної мови є навчальні комп'ютерні програми, що являють собою програмний засіб з певним предметним змістом (Попов, 2009: 120).

Характерними рисами мобільних додатків є їх мультимедійність та гіпертекстуальність, які дозволяють прискорити та покращити процес вивчення іноземної мови, виробити стійкі мовленнєві шаблони, навички спілкування, правила граматики в англійській мові. Мобільні словники, крім транскрипції та граматичних статей, виконують функцію озвучення та розпізнавання голосового введення лексичних одиниць. Таким чином, мобільні технології (або мобільні додатки) дозволяють як найкраще організувати як автономне або самостійне навчання, так і навчання в групах зрозумілими навчальними курсами у мобільних форматах; сприяють підвищенню мотивації за рахунок використання знайомих їм технічних засобів (Рябуха, та ін., 2020).

Вважаємо, що серед мобільних інтерактивних сервісів, варто згадати: універсальні (Duolingo, Lingualeo, Busuu, Lingvist та ін.); для формування та розвитку лексичних навичок (Easy ten, Uprmind, Memrise, Quizlet та ін.); для вдосконалення граматичних навичок (English Phrasal Verbs, Filp and Learn, Color Verbs та ін.); для формування іншомовних комунікативних умінь (Urban Dictionary, Genius, Smigin Travel та ін.); новинні сервіси (BBC News, CNN News та ін.); мобільні словники (ABBYY Lingvo Dictionaries, SlovoEd, Multitran та ін.); автоматичні перекладачі (Word Lens, Google Translate, iTranslate та ін.).

З метою зреалізувати спробу об'єктивного аналізу цифровізації сфери освіти, визначено низку

проблем та перспектив розвитку цифровізації у вітчизняній системі вищої освіти. Серед аргументів «за» цифрову революцію виділимо кардинальну зміну ринку праці, виникнення нових компетентностей, покращення кооперації, підвищення відповідальності студентів, їх здатність приймати самостійні рішення; перетворення освітніх процесів, підвищення ролі студентів у пошуку інформації та вирішенні проблем, розвиток комунікативних здібностей та творчого потенціалу; економічна ефективність, відсутність тимчасових та географічних кордонів, можливість індивідуалізації, оптимізація роботи викладача. Однак виокремлені аргументи, водночас, слід трактувати не так однозначно. Ризики цифровізації для суспільства полягають у дегуманізації освітніх, а далі і всіх інших соціальних відносин, можливому поглибленні кризи інтелектуальної культури людей, їхньої здатності до творчості, зростання прагматизму та індивідуалізму на основі цінностей особистого комфорту та егоїстичного споживання. До найближчих перспектив розвитку цифровізації у вітчизняній системі освіти слід віднести три визначальні напрями: по-перше, це оснащення освітніх установ якісним програмним забезпеченням, що передбачає доступ до освітніх ресурсів; по-друге, це впровадження інформаційних (дистанційних) технологій, що передбачають опосередковану взаємодію студентів та педагогічних працівників; і, по-третє, онлайн-навчання (e-learning), що дозволяє організувати освітню діяльність та онлайн-взаємодію здобувачів освіти та викладачів. Безумовно, розвиток цифровізації змінюватиме вимоги до студентів, стимулюватиме становлення нових організаційних освітніх структур (Демянчук, Боднарук, 2022).

Цифровізація робить освітній процес більш персоналізованим, доступним і гнучким. Це дослідження підтверджує актуальність цифровізації в освітньому просторі. Зокрема, воно досліджує шляхи ефективнішого впровадження цифровізації як набору інструментів для оптимізації та персоналізації навчання, а також автоматизації рутинних освітніх процесів (Іваненко, Денека, 2023).

Наш практичний досвід використання цифрових технологій на уроках англійської мови дає впевненість констатувати ряд переваг: 1. Підвищений рівень мотивації студентів. 2. Постійний зворотний зв'язок для ефективного проведення навчальних занять як офлайн, так і онлайн. 3. Формування критичного мислення. 4. Покращення якості викладання. 5. Індивідуалізація навчання. Кожен викладач має можливість врахувати особливості навчання студентів, їх переваг, інтересів, слабких і сильних сторін. 6. Створення

комфортної атмосфери на заняттях. 7. Збагачення змісту заняття. Усі ці переваги віддзеркалюють практичне оволодіння англійською мовою через лексичну, граматичну та синтаксичну складову.

Розгортання цифрових освітніх форматів передбачає разом з тим і комплексні зміни в архітектурі освіти, неминучі зміни звичних форм та методів навчання. Наслідки масштабної цифровізації освіти можуть призвести й до виникнення низки ризиків: ризики, пов'язані з втратою, внаслідок використання електронних версій освітніх програм, навичок письмової фіксації основних ідей пропонованого матеріалу, і, як наслідок, погіршення здібностей його запам'ятовування та переосмислення; ризики погіршення здібностей сприймати великі обсяги інформації внаслідок «дайджест-манії»; ризик розвитку у студентів так званої екранної залежності; ризики можливого скорочення розумових здібностей – «розвиток цифрового недоумства»; ризики витіснення живого спілкування як комунікації, яка у багатьох випадках має істотно більшу релевантність для учасників освітнього процесу, ніж електронні технології навчання; ризики, пов'язані зі здоров'ям; загрози, що створюються кіберзлочинністю; ризики системних збоїв; ризики маніпулювання інформацією – котрі детерминуватимуть втрату творчого пошуку, евристики (Демянчук, Боднарук, 2022).

Однак, система освіти України ще недостатньо «розігнала» на шляху до цифрової перебудови,

про це свідчать і роботи іноземних дослідників (Gikas, Grant, 2013; Newman, 2017). У будь-якій освітній організації є певний відсоток викладачів, які досить рідко використовують електронні освітні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології або не використовують їх зовсім, хоча епоха їх активного впровадження закінчилася більш ніж десять років тому. Процес цифровізації є непростим перш за все з ресурсної та методичної точок зору. Західний підхід, згідно з яким викладач створює ресурси, а його помічник «упроваджує» їх в інформаційне середовище навчального закладу, навряд чи може бути ефективно реалізований у найближчому майбутньому. Разом із цим українські заклади вищої освіти прагнуть до впровадження цифрових технологій у навчальний процес, незважаючи на труднощі фінансового та технологічного характеру (Гао та ін., 2020).

Висновки. Освіта сьогодні втілює колосальні зміни, що передбачають інтеграцію нових технологій в освітній процес. Цифровізація вищої освіти – об'єктивний та невід'ємний процес, який демонструє загальний розвиток початку цифрового суспільства. Результати сучасних досліджень свідчать про різноплановий вплив цифрових технологій на інститут вищої освіти. Однак, беззаперечним є той факт, що цифровізація займає важливе місце у вивченні іноземних мов, зокрема англійської. Однак, варто завжди враховувати ризики нововведень і поєднувати традиційні засоби із новітніми в процесі опанування іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвинська О. О. (2022) Впровадження цифрових технологій для активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках англійської мови у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» (з досвіду роботи). URL : <https://naurok.com.ua/vprovadzhennya-cifrovih-tehnologiy-dlya-aktivizaci-piznavalno-diyalnosti-zdobuvachiv-osviti-na-urokah-angliysko-movi-u-zakladah-profesiyno-tehnichno-osviti-274126.html>.
2. Бербенюк І. Діджиталізація освіти – компетенції XXI століття. *Всеосвіта*. 2019. URL : <https://vseosvita.ua/library/didzitalizacia-osvitikompetencii-hhi-stolitta-172970.html>.
3. Гаврілова Л. Г., Топольник Я. В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. № 5. Том 61. С. 1–14.
4. Гао В., Цицюра К. В., Романова Г. М. Цифровізація освіти як сучасна тенденція професійної підготовки бакалаврів із бізнес-економіки у Китайській Народній Республіці. *Теорія педагогіки*. 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 201–204. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_3/45.pdf.
5. Демянчук М., Боднарук І. Цифровізація освіти як вектор підготовки фахівців XXI століття. 2022. URL : <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ve/4/ve409.pdf>.
6. Жерновникова О. А. Діджиталізація в освіті. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 10 квітня 2018 р.). Х., 2018. С. 88–90.
7. Іваненко Н. В., Денека М. Т., Сидоренко О. М. Цифровізація освітнього процесу в галузі філологічної науки (українські реалії). *Академічні візії*. 2023. № (18). URL : <https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/=y>.
8. Кан О. Сучасний стан та перспективи розвитку підготовки філологів у закладах вищої освіти України. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 5(5). С. 345–353.
9. Мартинова І. Діджиталізація в освіті – що саме змінюють в українських школах. *Донецчина*. ЗМІНІ. 2020. URL : <https://acmc.ua/didzhytalizacziya-v-osvitishho-same-zminyuyut-v-ukrayinskyh-shkolah/>.
10. Попов В. Методичні особливості навчальних матеріалів для дистанційного навчання. *Післядипломна освіта в Україні*. 2009. № 2. С. 85–88.

11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
12. Рябуха Т. В., Гостіщева Н. О., Куликова Л. А., Харченко Т. І. Перевернуте навчання» як інноваційна технологія викладання іноземних мов у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 72. Т. 2. С. 100–106.
13. Фридрих І. І. Методика викладання англійської мови в умовах дистанційного навчання. *Академічні візії*. 2023. № (16). URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/226/196>.
14. Digitalization. The Complete Guide. What is digitalization? Definition of Digitalization. URL : <https://innolytics-innovation.com/what-is-digitalization/>.
15. Gikas J., Grant M. Mobile computing devices in higher education: Student perspectives on learning with cellphones, smartphones & social media. *The Internet and Higher Education*. 2013. № 19. P. 18–26.
16. Kulichenko A., Polyezhaev Y. Innovative information and communication technologies for ergotherapists applied during English learning in Ukraine. *AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research*. 2020. Vol. 10, No. 02. P. 228–233. URL : <http://www.doi.org/10.33543/1002>.
17. Newman D. Top 6 digital transformation trends in education. 2017. URL : www.forbes.com/sites/danielnewman.

REFERENCES

1. Barvynska O. O. (2022) Vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti zdobuvachiv osvity na urokakh anhliiskoi movy u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity» (z dosvidu roboty). [Implementation of digital technologies to activate the cognitive activity of education seekers in English language classes in professional (vocational and technical) education institutions» (from work experience)]. URL : <https://naurok.com.ua/vprovadzhennya-cifrovih-tehnologiy-dlya-aktivizaci-piznavalno-diyalnosti-zdobuvachiv-osviti-na-urokah-angliysko-movi-u-zakladakh-profesiyno-tehnichno-osviti-274126.html>. [in Ukrainian].
2. Berbeniuk I. (2019) Berbeniuk I. Didzhytalizatsiia osvity – kompetentsii XXI stolittia [Digitalization of education – competencies of the 21st century]. *Vseosvita*. URL : <https://vseosvita.ua/library/didzitalizacia-osvitikompetencii-hhi-stolitta-172970.html>. [in Ukrainian].
3. Havrilova L. H., Topolnyk Ya. V. (2017) Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny [Digital culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 5 (61). 1–14. [in Ukrainian].
4. Hao V., Tsytsiura K.V., Romanova H.M. (2020) Tsyfrovizatsiia osvity yak suchasna tendentsiia profesiinoi pidhotovky bakalavriv iz biznes-ekonomiky u Kytayskii Narodnii Respublitsi [Digitization of education as a modern trend of professional training of bachelors in business economics in the People's Republic of China]. *Teoriia pedahohiky*, 21 (3). 201–204. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_3/45.pdf. [in Ukrainian].
5. Demianchuk M., Bodnaruk I. (2022) Tsyfrovizatsiia osvity yak vektor pidhotovky fakhivtsiv XXI stolittia [Digitization of education as a vector for training specialists of the 21st century]. URL : <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ve/4/ve409.pdf>. [in Ukrainian].
6. Zhernovnykova O. A. (2018) Didzhytalizatsiia v osviti. Psykholoho-pedahohichni problemy vyshchoi i serednioi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv [Psychological and pedagogical problems of higher and secondary education in the conditions of modern challenges]: teoriia i praktyka: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 10 kvitnia 2018 r.). 88–90. [in Ukrainian].
7. Ivanenko N. V., Deneka M. T., Sydorenko O. M. (2023) Tsyfrovizatsiia osvitnioho protsesu v haluzi filolohichnoi nauky (ukrainski realii) [Digitization of the educational process in the field of philological science (Ukrainian realities)]. *Akademichni vizii*, 18. URL : <https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/=y>. [in Ukrainian].
8. Kan O. (2021) Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku pidhotovky filolohiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Current state and prospects for the development of philologist training in higher education institutions of Ukraine]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 5(5). 345–353. [in Ukrainian].
9. Martynova I. (2020) Didzhytalizatsiia v osviti – shcho саме zminiuiut v ukrainskykh shkolakh [Digitalization in education - what exactly is being changed in Ukrainian schools]. *Donechchyna. ZmInY*. URL : <https://acmc.ua/didzhytalizaciya-v-osvitishho-same-zmynyuyut-v-ukrayinskykh-shkolah/>. [in Ukrainian].
10. Popov V. (2009) Metodychni osoblyvosti navchalnykh materialiv dlia dystantsiinoho navchannia [Methodological features of educational materials for distance learning]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*, 2. 85–88. [in Ukrainian].
11. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII]. Data onovlennia: 01.01.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
12. Riabukha T. V., Hostishcheva N. O., Kulykova L. A., Kharchenko T. I. (2020) Perevernutе navchannia» yak innovatsiina tekhnolohiia vykladannia inozemnykh mov u vyshchii shkoli [«Inverted learning» as an innovative technology for teaching foreign languages in higher education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 72 (2). 100–106. [in Ukrainian].
13. Frydryk I. I. (2023) Metodyka vykladannia anhliiskoi movy v umovakh dystantsiinoho navchannia [Methodology of teaching English in the conditions of distance learning]. *Akademichni vizii*, 16. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/226/196>. [in Ukrainian].
14. Digitalization. (2023) The Complete Guide. What is digitalization? Definition of Digitalization. URL : <https://innolytics-innovation.com/what-is-digitalization/>.
15. Gikas J., Grant M. (2013) Mobile computing devices in higher education: Student perspectives on learning with cellphones, smartphones & social media. *The Internet and Higher Education*, 19. 18–26.
16. Kulichenko A., Polyezhaev Y. (2020) Innovative information and communication technologies for ergotherapists applied during English learning in Ukraine. *AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research*, 10 (02). 228–233. URL : <http://www.doi.org/10.33543/1002>.
17. Newman D. (2017) Top 6 digital transformation trends in education. URL : www.forbes.com/sites/danielnewman.

UDC 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-46>

Yuliia HAVRYLENKO,

orcid.org/0000-0001-8368-2606

*Lecturer at the Department of Choreography and Musical Art
Sumy Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) malinovskaya.yuliya2017@gmail.com*

Oksana KAPRAN,

orcid.org/0000-0003-0505-1889

*Senior Lecturer at the Department of Fine Arts and Design
Sumy Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) kapranok@ukr.net*

METHODS OF LEARNING THE CONDUCTING GESTURE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE SPECIALIST IN MUSICAL ART

The article is dedicated to the initial stage of the choir master's training, his mastering of the elements of conducting technique, and preparation for the conducting performance of works of art. The significance of this period for the professional formation of a future specialist in musical art is emphasized.

Based on the experience of the leading conductors, the methods of working in the classroom were analyzed and the optimal combination of different methods was proposed for each stage of the student's development as a musician and a conductor. Among them, the most important ones stand out, such as the methods of assimilation by students of the elements of the conducting technique, and means of expressiveness of the conductor's gesture. Attention is paid to the peculiarities of conservative approaches to education, which are a necessary foundation for the self-determination of a teacher-musician. The article considers a set of traditional methods, which are necessary for achieving the desired results in training of the conductors.

The text of the article highlights the three stages of developing conducting abilities and skills (reproductive, developing, and creative). These stages differ in the meaningful components of classes and the methods used in the classroom. The authors determined the optimal combination of methods (visual, verbal, explanatory) for students at different stages of development. The text of the article raises the issue of using emotional and semantic context to draw stylistic parallels between different types of art and architecture, painting, literature, poetry, and theater. The effectiveness of emotional and meaningful immersion in the context of the work, which is aimed at expanding the student's educational field, and strengthening his professional status as a musician, is substantiated in the article. Conducting technique is considered at the same time as a means of communication and conveying information, and also as an opportunity to exercise control over the performers. The necessity to take into account the individual characteristics of a particular conductor is emphasized. The question of staging the conductor's apparatus is considered in the direct connection of the technical and artistic components. The article presents several author's exercises that contribute to the effective development of the will of gesture, taking into account the individual characteristics of the device, and provides recommendations for their use from the standpoint of meaningful enrichment of the manual technique of the beginner conductor and teacher-choirmaster.

Key words: *conducting technique, methods of teaching conducting, conductor's gesture, conductor's apparatus, choirmaster.*

Юлія ГАВРИЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8368-2606

*викладач кафедри хореографії та музичного мистецтва
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) malinovskaya.yuliya2017@gmail.com*

Оксана КАПРАН,

orcid.org/0000-0003-0505-1889

*старший викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Сумського педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) kapranok@ukr.net*

МЕТОДИ ОСВОЄННЯ ДИРИГЕНТСЬКОГО ЖЕСТУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Стаття присвячена початковому етапу навчання хормейстера, освоєння їм елементів диригентської техніки, підготовці до диригентського виконання художніх творів. Підкреслюється значимість цього періоду для професійного становлення майбутнього фахівця музичного мистецтва.

На основі аналізу досвіду провідних диригентів проаналізовано методика роботи в класі та запропоновано оптимальні поєднання різних методів для кожного етапу розвитку студента, як музиканта і диригента. Серед них виділяються найбільш важливі, такі як методи засвоєння студентами елементів диригентської техніки, засобів виразності диригентського жесту. Увага приділена особливостям консервативних підходів в навчанні, які є необхідним фундаментом для самовизначення педагога-музиканта. У статті розглянуто комплекс традиційних методів, застосування яких необхідне для досягнення бажаних результатів в навчанні диригуванню.

Виділені етапи формування диригентських умінь і навичок (репродуктивний, що розвиває і творчий), що відрізняються змістовними компонентами занять і методами роботи в класі. Авторами визначено оптимальне поєднання методів (наочний, словесно-пояснювальний) для різних етапів розвитку студента. порушується питання ефективності використання методу емоційно-сміслового контексту, звертання до суміжних видів мистецтва з метою проведення стильових паралелей з архітектурою, живописом, літературою, поезією, театром. Обґрунтовано ефективність емоційно-сміслового занурення в контекст твору яке направлене на розширення освітнього поля студента, зміцнення його професійного статусу як музиканта. Диригентська техніка, розглядається водночас, як засіб спілкування та донесення інформації, і, також, як можливість здійснення контролю за виконавцями. Підкреслюється необхідність враховувати індивідуальні особливості конкретного диригента. Питання постановки диригентського апарату розглядаються в безпосередньому зв'язку технічної і художньої складових. У статті наводиться ряд авторських вправ, що сприяють ефективному розвитку волі жесту з урахуванням індивідуальних особливостей апарату, та надано рекомендації щодо їх використання з позицій змістовного збагачення мануальної техніки початківця-диригента та вчителя-хормейстера.

Ключові слова: техніка диригування, методи навчання диригування, диригентський жест, диригентський апарат, хормейстер.

Formulation of the problem. The modern education system, being in a state of reformation, does not reduce the requirements for the quality of teacher training. The necessity of forming the musical and pedagogical competencies of future choirmasters is very important. The development of students' systematic thinking, and the ability to consider problems comprehensively has become a recognized need for professional education of a future specialist in the field of musical art. A highly qualified specialist, who teaches children to understand the art of music, must possess a whole complex of general and special knowledge and skills, the most significant of which include the mastery of conducting techniques and the ability to manage performers. To meet the new standards, it is important to provide innovative teaching methods for each stage of a student's development as a musician and conductor. However, it's equally important not to overlook the traditional approaches to education, which form the foundation for a teacher-musician's self-determination. This includes a combination of classical methods used in conducting classes.

Research analysis. The study of the experience of leading conductors and choirmasters, which relates to students' mastering of the elements of conducting technique, and expressive means of the conductor's gesture, allows them to analyze the methods of work in the classroom (visual, verbal-explanatory, emotional-semantic context), and to propose optimal combinations of various methods for the development of the future musician and conductor (Volodchenko, 2000; Kozyr, 2008). In conducting, as in any other art, the technical and artistic sides are closely interconnected. Furthermore, they mutually correct each other. Thus, their distinction can only be established in a theoretical sense, to define the conducting

method as a means of communicating with performers and as a set of actions for conveying information, as well as monitoring performance. These connections are well-described in the works of (Kucheruk 2023; Shumska 2023).

The study of exercises that directly prepare a student-conductor for mastering the strokes, and the quality of sound management, the main one of which is the legato stroke, deserves attention. It involves clear singing, which means that hand movements should be uniform, and balanced in the pursuit of a point and return when moving to the next destiny. Such equality of movement is possible if the hand feels like a whole, and the muscle tone flows from one part of it to another. Famous conductors and teachers analyze this topic in their works: Bagriy, 2022, Onyshchuk, 2016, Sverlyuk, 2007.

The purpose of this study is the need to show the possibility of using certain methods of conducting training at the initial stage of the formation of the professional competencies of the future teacher-musician.

Presentation of the main material: The choir-master is called upon to perform many functions, among which the work of creating and leading a choral group occupies a significant place. He is required to be able to manage performers using manual (conductor) equipment. At the same time, this process is complicated because each member of the team has his style of performance and his idea of the sound of the work. The conductor always faces a difficult task – to subordinate a multitude of executive personalities, to direct the efforts of the entire team in the same direction. In this regard, one should turn to the means at the disposal of the conductor, among which the conductor's gesture and conducting technique occupy the first place (the more perfect the conducting tech-

nique, the easier it is for the conductor to achieve the set goal – a convincing performance interpretation) (Bagrii, 2022).

Essentially, working on the technique is the study of the conductor's language of gestures and the selection of the most effective ones for solving certain performance tasks. In the process of such work, it is also necessary to take into account the individual characteristics of a specific conductor, therefore, in the training of future conductors-choirmasters, the aspects of staging the conductor's apparatus are solved in direct connection with the technical and artistic components. In this regard, we should talk about the presence of several stages in the development of a beginner conductor.

At the first (reproductive) stage, the student is not able to adequately, accurately, and convey the sound of a musical piece. In part, this happens due to the lack of experience in expressing one's understanding of music in a gesture, but most often due to a weak command of one's body, namely: hands, facial expressions, etc. That is why it is so important at the initial stage of classes on staging the conductor's apparatus to develop such types of movement in the student that are natural and free in terms of muscle work. This applies in general to the location in space of the body, legs, head, and hands. The expressive meaning of the body is that the conductor should radiate confidence, which means standing straight, and tight, shoulders freely spread. Inadmissible stiffness serves for performers as a signal of tension and stiffness of the sound. The stable position of the body is provided by the legs, slightly spaced two feet apart. The position of the head is directly related to facial expressions and the conductor's gestures (Kyrilenko, 2020). It is impossible to achieve expressive singing if the conductor's facial expression and gaze do not correspond to the emotional fullness of the gesture. It is especially important to take this into account when working with a children's group, where the teacher has to build an emotional sequence of the work together with the children. The hands are placed in the middle position to ensure free movement in any direction (vertically and horizontally) (Boyko, 2019). The above-mentioned does not detract from the priority of working on the conductor's gesture technique. After all, it is by gesture that the choirmaster shows the subtlest nuances of emotions, and transitions from one state to another. At the same time, it is impossible to accurately describe the expression of feelings in expressive movements, but the basis for them is undoubtedly muscular freedom and ease of movement (Onyshchuk, 2016).

At this, reproductive, stage, the main methods of work are visual display and verbal explanation of certain actions. The teacher demonstrates to the student

the possibilities of a conductor's gesture, pays attention to muscle freedom, coordination of movements of different parts of the hand, and a sense of its integrity. The student, as a rule, tries to copy the teacher's actions. In this case, it is better to work in front of a mirror, then the student has the opportunity to verify the correctness of the exercise and monitor himself from the side. It is important to explain to the student that freedom of movement involves the rational tension of muscle groups based on the required movement since it is impossible to demand absolute muscular freedom from the conductor. The continuity and limitation of the gesture in conducting involves the correct and precise alternation of tension and relaxation, which creates a free flow of energy in the muscles. It is this energy that is the starting point in the formation of meaningfulness and emotionality of the conductor's gesture.

Let's consider some specific exercises aimed at developing technical skills in future choirmasters. They are a necessary means for mastering technology. The goal of the exercises is to achieve the looseness of the conductor's apparatus, the development of metrorhythmic feeling, and the establishment of coordination (Petrenko, 2021). Depending on the actual situation, you can reduce or increase the number of exercises, add new ones or complicate existing ones. In essence, the proposed set should become the basis for developing of an algorithm for mastering the conducting technique for each student individually.

All exercises should be divided into two categories:

1) physical exercises with elements of conducting technique: to release muscles and joints (raising, lowering of hands and moving hands, palm movements, changing positions, display plans, etc.);

2) exercises directly related to the technique of conducting (introductory performances, classes, study of various timing schemes).

The general requirements for performing all exercises are preliminary imaginary simulation of one's actions (in the imagination, a sequence of movements is formed from the beginning to the end of the exercise); mandatory figurative filling of any technical task, building an emotional relationship from the positions of a specific image (transmission of various moods affecting the intensity, fullness of movements – light, assertive, carefree, with despair, etc.); motivational and volitional control over the consciousness of performing movements to release the apparatus to avoid their mechanical repetitions. In this case, the method of emotional and semantic context comes into effect, when the same movement will be performed differently depending on the image presented. Based on the experience of working in a conducting class, it

has been observed that performing exercises is easier when they are associated with everyday life activities, such as petting a kitten, throwing a ball, or painting a vertical surface. However, it is more challenging to convey emotions like tenderness, excitement, sadness, anger, etc. Each student requires an individual approach and step-by-step tactics from their teacher, as everything depends on their life experience and emotional openness. Let's turn to specific exercises.

The exercises of the first category are basic, without them, the development of conducting skills is impossible (Kucheruk 2023):

1. Standing freely and casually, slowly achieve a feeling of maximum relaxation in the hands (they hang like whips along the body), then smoothly raise the outstretched arms and stop them in a vertical position. When lifting, keep a straight line of the arm and try to feel the tension of individual muscle groups. After fixing the hands in a vertical position, focus on their complete relaxation, while the hands fall, expanding in the shoulders, elbows, and hands. The exercise can be performed with two hands at the same time, and with each hand separately.

2. Fix the hand in a vertical position. Relax the palm, then raise the hand vertically again. Make sure that the palm does not just go down slowly, but fall sharply, fix it in a wrist. Relax the hand to the elbow and then the shoulder joints in the same way.

3. Slowly raise the free, relaxed hand, leading with the palm and smoothly including the forearm and shoulder. Lower gradually in reverse order.

4. Rotating movement with the hand: the hand smoothly rises to a vertical position, moves back a little, and makes a free throw down, returning to the previous position. Having moved similarly to a circle, the hand does not stop but continues to move upward by inertia and is again in a vertical position. Continue to repeat the exercise without stopping, while the body should be as still as possible, and the breathing should be even, the legs should not be tense. When performing the exercise, you can alternate the directions of hand movement (Smirnova, 2008).

5. Place the palm at the same level as the forearm. It is better to start work sitting, putting the forearm on the table so that the palm can move up and down. Slowly raise the hand to the extreme possible position with free movement. Lower the palm slowly to the same level as the forearm. Then also slowly lower the palm to the lowest position and raise it to the level of the forearm. Slowly move your hand in the horizontal plane to the right and left to the extreme position, each time returning to the starting position.

The tempo of the exercises should be slow. Once mastered, it is necessary to sharpen the rhythm of

actions, only then increase the speed of execution, without unnecessary tension. The student should focus on muscle-auditory sensations rather than visual perception. The most mobile part of the hand is the palm, which can work both independently and in combination with other parts of the hand.

The use of independent palm movements is dictated mainly by artistic rather than technical tasks. Palm movements are frequently used in light and airy music. A significant role of the palm is to control the fast tempo of music with small amplitude gestures, which require the use of a free hand. As a rule, students begin to perform works that require light palm movements in the 2nd year, but it is necessary to prepare the palm for performing such artistic tasks in advance (Volodchenko, 2000). At the same time, most often, work on palm movement symbolizes the second (developing) stage of mastering the conducting technique, where, along with the verbal and explanatory method, the method of emotional and meaningful context is actively used, which involves conducting small choral works (Ts. Cui "Autumn" and "The Grass is Greening"; folk songs "Sowing quinoa on the shore" and "Green grove" etc.) (Go, 2023).

The following exercise gives a good result. In the main position of the hand, make slow circular movements with the palm firstly clockwise, then against it, avoiding pushes. The hand is always in the palm-down position, its shape can be changed (opened palm, closed palm), but cannot be included in the movement of the forearm. Work should be started with a small amplitude, achieving as smooth a circular motion as possible. The tempo and amplitude should be increased gradually.

The exercises listed above directly prepare the student conductor to master the strokes, and the quality of sound management, the main of which is the legato stroke. Students master the legato stroke in parallel with the explanation of the basic conducting schemes (two, three, and four-part). They start, as a rule, with a three-part scheme at a calm pace to ensure awareness and control over the structure of the movement: determination of the direction of the swing and aspiration, the position of the points on the imaginary plane in combination with the roundness of the lines, the uniformity of the movements and the softness of touching the point. In an ideal performance, a single, integrated movement of the hand should reflect the entire development path of the melodic phrase – from its starting point to the top and end. It is important at this stage of training to correlate the moment of touching the point with the occurrence of a real sound (voice or instrument) (Martyniuk, 2022). Then in the future, it will be possible to avoid unsupported conducting and errors in the timing scheme.

In the example of specific works, students can be helped to feel the difference in the sound of legato and non-legato, which is characterized by greater straightness of movement, acceleration to a point, and point-hit. For example, in the chorus "Mountain Wind" by T. Popatenko, in the march character, a clear non-legato is felt in the course of the chords designed in a dotted rhythm, and in the lyrical chorus "Morning" by A. Boyko, one cannot help but hear smooth transitions from one consonance to another in the aspiration to the climax of the entire phrase (Boyko, 2019).

Work on individual strokes gradually develops into conducting individual phrases and musical sentences, which require the selection of appropriate gestures (creative stage). The elements of the musical language, which are subject to their embodiment in gesture, are identified as a result of the analysis and discussion of the work with the teacher (what are the characteristics of the sound management, rhythm, dynamics, etc.) (Maltseva, 2023). To convincingly convey in conducting the character of the work, and the musical image contained in it, the student needs to immerse himself in the cultural space directly connected with the authors, genre, and era when it was created. Without understanding the context of the appearance of music, it is difficult to feel and understand the features of the composer's style and musical language.

We consider it necessary when using the method of emotional-semantic context in joint work with the student to refer to related types of art, to draw stylistic parallels with architecture, painting, literature, poetry, and theater (Matveeva, 2014). Already from the very first steps in conducting, a student can be given the

task of studying the history of a certain genre (for example, lyric protracted, round dance), analyzing the poetic text of a choral work, comparing it with the original, try to understand why the composer changed the framework of the text. It is very useful to involve other students in the class in the discussion, thereby expanding their perception and enriching their knowledge. The advantages of collective work in the conducting class should also be said for the fact that it becomes a kind of language training: it teaches you to speak competently, formulate your opinion, contribute to the accumulation of vocabulary, determine the logic of arguments, etc. All this ultimately prepares a student-conductor to work with a choir (Sverlyuk, 2007).

Conclusions. The effectiveness of using a set of methods (visual, verbal, descriptive, emotional and semantic contexts) that help students master the elements of conducting from the very beginning of setting up the instrument has been proven. The complex is aimed at developing the student's muscles, as well as at his emotional relaxation. Therefore, the main task of movement exercises is to find the most natural and convenient correct position of the body, head, arms and legs in order to develop the correct posture and posture of the conductor. The conductor's play and the teacher's verbal explanations contribute to the necessary emotional development of the student and the further assimilation of the components of the musical language (beats, dynamics, rhythm, etc.), as well as elements of gestures. The successful use of the conductor's gesture is also a key to the success of the choral teacher's work.

BIBLIOGRAPHY

1. Багрій Т. Цикл диригентсько-хорових дисциплін у системі фахової підготовки майбутнього педагога-музиканта. *Витоки педагогічної майстерності*. 2022. Вип. 29. С. 9-13.
2. Бойко В. Специфіка професійної діяльності диригента академічного хору. *Культура України*. 2019. Вип. 63. С. 8-18. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.063.01>.
3. Володченко Ж.М. Основи техніки диригування : навч.-метод. посіб. Ніжин, НДПУ, ім. М. Гоголя, 2000. 94 с.
4. Го Сінхуа. Вивчення творчості видатних диригентів України як засіб формування диригентських умінь учителів музичного мистецтва. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 16-18 берез. 2023 р.* Харків, 2023. С. 49-52.
5. Кириленко Я. Теоретичні та практичні засади диригентської підготовки : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 108 с.
6. Козир А.В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти : автореф. дис. ... доктор педагог. наук 13.00.02, 13.00.04. Київ, 2008. 380 с.
7. Кучерук В. Педагогічна та організаційна майстерність. Методика і практикум роботи з аматорським музичним колективом (диригування оркестром народних інструментів) : хрестоматія. Одеса : Олді+, 2023. 230 с.
8. Мальцева Н.В. Основні підходи до диригентсько-хорової підготовки студентів факультетів мистецтв. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2023. № 29. С. 69-76. DOI: 10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.09.
9. Мартинюк А. Педагогічні умови формування диригентсько-хорової виконавської майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Молодь і ринок*. 2022. Вип. 7-8 (205-206). С. 25-28.
10. Матвеева О. Теоретико-методичні засади педагогічної діагностики якості вищої музично-педагогічної освіти : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2014. 438 с.
11. Онищук В. Професійна підготовка майбутнього диригента оркестрового колективу як педагогічна проблема. *Нова педагогічна думка*. 2016. Вип. 4(88). С. 65-68.

12. Петренко М. Формування виконавсько-ансамблевої майстерності майбутніх диригентів хору. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Вип. 75. С. 160-164.
13. Сверлюк Я.В. Диригентсько-оркестрова освіта: теорія, методика, практика : монографія. Рівне : РДГУ, 2007. 235 с.
14. Смирнова Т. Теорія та методика диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах: психолого-педагогічний аспект : монографія. Горлівка : Ліхтар, 2008. 445 с.
15. Шумська Л. Формування та розвиток майстерності хорових диригентів в процесі бакалаврської підготовки. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2023. № 3. С. 58-63. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-3-58-63>.

REFERENCES

1. Bahriy T. (2022) Tsykl dyryhentsko-khorovykh dystsyplin u systemi fakhovoyi pidhotovky maybutn'oho pedahohamuzykanta [The cycle of conducting and choral disciplines in the professional training system of the future music teacher], *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti – Origins of pedagogical skills*, 29, 9-13. [in Ukrainian].
2. Boiko V. (2019) Spetsyfika profesiinoi diialnosti dyryhenta akademichnoho khoru [The specifics of the professional activity of the conductor of the academic choir], *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, 63, 8-18. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.063.01> [in Ukrainian].
3. Volodchenko Zh.M. (2000) *Osnovy tekhniki dyryhuvannya* [Fundamentals of conducting technique]. Nizhyn, NDPU, im. M. Hoholya. [in Ukrainian].
4. Ho Sinkhua (2023) “Studying the work of outstanding conductors of Ukraine as a means of forming the conducting skills of music teachers” *Psykhologo-pedahohichni problemy vyshchoyi i seredn'oyi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriya i praktyka* [Psychological and pedagogical problems of higher and secondary education in the conditions of modern challenges] Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiya [International scientific and practical conference], Kharkiv: KHNPU im. H.S. Skovorody [in Ukrainian].
5. Kirylenko Ya. (2020) *Teoretychni ta praktychni zasady dyryhentskoyi pidhotovky* [Theoretical and practical principles of conducting training]. Kyiv: Kyiv. University named after B. Hrinchenko [in Ukrainian].
6. Kozyr A.V. (2008) “Professional skill of music teachers: theory and practice of formation in the system of multi-level education”, Doctor of Pedagogical Sciences Thesis, Theory and teaching methods, Theory and methods of professional education, NPU, Kyiv. [in Ukrainian].
7. Kucheruk V. (2023) *Pedahohichna ta orhanizatsiyana maysternist'. Metodyka i praktykum roboty z amators'kym muzychnym kolektyvom (dyryhuvannya orkestrom narodnykh instrumentiv)* [Pedagogical and organizational skills. Methodology and practice of working with an amateur musical group (conducting an orchestra of folk instruments)], Odesa: Oldi+. [in Ukrainian].
8. Maltseva N.V. (2023) Osnovni pidkhody do dyryhent-s'ko-khorovoyi pidhotovky studentiv fakul'tetiv mystetstv [Basic approaches to conducting and choral training of students of arts faculties], *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova*, № 29, 69-76. DOI: 10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.09. [in Ukrainian].
9. Martynyuk A. (2022) Pedahohichni umovy formuvannya dyryhent-s'ko-khorovoyi vykonavs'koyi maysternosti maybutn'oho vchytelya muzychnoho mystetstva [Pedagogical conditions for the formation of conducting and choral performance skills of the future music teacher]. *Molod' i rynek – Youth and the market*, 7-8 (205-206), 25-28. [in Ukrainian].
10. Matveeva O. (2014) *Teoretyko-metodychni zasady pedahohichnoyi diahnozyky yakosti vyshchoyi muzychno-pedahohichnoyi osvity* [Theoretical and methodological principles of pedagogical diagnostics of the quality of higher music and pedagogical education], Kharkiv: Shchedra sadyba plyus. [in Ukrainian].
11. Onyshchuk V. (2016) Profesiina pidhotovka maibutnoho dyryhenta orkestrovoho kolektyvu yak pedahohichna problema [Professional training of the future conductor of the orchestra team as a pedagogical problem], *Nova pedahohichna dumka – New pedagogical idea*, 4(88), 65-68 [in Ukrainian].
12. Petrenko M. (2021) Formuvannya vykonavsko-ansamblevoyi maysternosti maybutnikh dyryhentiv khoru [Formation of performance and ensemble skills of future conductors of the choir], *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitniy shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 75, 160-164 [in Ukrainian].
13. Sverliuk Ya.V. (2007) *Dyryhentsko-orkestrova osvita: teoriia, metodyka, praktyka* [Conductor-orchestral education: theory, methodology, practice]. Rivne: RSHU. [in Ukrainian].
14. Sмирнова Т. (2008) *Теорія та методика диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах: психологопедагогічний аспект* [Theory and methods of conducting and choral education in higher educational institutions: psychological and pedagogical aspect], Horlivka: Likhtar [in Ukrainian].
15. Shumska L. (2023) Formuvannya ta rozvytok maysternosti khorovykh dyryhentiv v protsesi bakalavr'skoyi pidhotovky. Naukovi zapysky [Formation and development of mastery of choral conductors in the process of bachelor's training], *Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologo-pedahohichni nauky» – Proceedings. Series “Psychological and pedagogical sciences”*, 3, 58-63. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-3-58-63>. [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-47>

Юлія ГАЙДЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4063-525X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *haidenko.yuliia@lil.kpi.ua*

Оксана СЕРГЄЄВА,

orcid.org/0000-0002-7396-5511

викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *serheieva.oksana@lil.kpi.ua*

СТРУКТУРА ДІЛОВОЇ ГРИ ДЛЯ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Статтю присвячено структурі ділової гри для навчання іноземній мові професійного спрямування. Визначено поняття «ділова гра», переваги ділової гри у навчанні іноземній мові професійного спрямування, структуру ділової гри та її елементи. Розкрито, що ділова гра – це технологія, засіб і метод професійної підготовки, яка реалізується через комплекс ситуацій професійної комунікації та використовується для навчання і контролю групової діяльності. Встановлено, що ділова гра належить до імітаційних технологій навчання, оскільки вона полягає у відтворенні ситуацій професійного характеру. З'ясовано, що розроблення та успішне впровадження ділової гри у навчальний процес вимагає детального структурування всіх її елементів. Описано, що структурними елементами ділової гри є ігрова модель, імітаційна модель, методичне і технічне забезпечення. Імітаційна та ігрова моделі органічно напластовуються одна на одну, перетворюючи ділову гру на імітаційно-ігровий навчальний прийом. Розкрито, що імітаційна модель – це орієнтовна форма діяльності фахівця, яка відтворюється у навчальному процесі. Вона містить такі елементи, як: педагогічні цілі, предмет гри, модель взаємодії учасників, а також система оцінювання. Встановлено, що ігрова модель – це спосіб опису роботи учасників, який передає соціальний контекст професійної діяльності фахівців. До компонентів ігрової моделі належать: педагогічні цілі, ролі і функції гравців, сценарій та правила гри. Усі зазначені вище елементи ділової гри сполучаються завдяки сценарію. Визначено, що сценарій – це опис дій учасників, їхніх комунікативних відносин на основі деталізації ігрових ролей. Досліджено, що ролі у діловій грі поділяють на соціальні, міжособистісні, офіційні, а також стихійні. У процесі ділової гри учасники можуть програвати одразу декілька ролей, що залежить від сценарію. Гравці реалізують ігрові ролі з метою розв'язання проблемної ситуації, закладеної в сюжетну основу ділової гри. Задля вирішення поставлених завдань учасники можуть вступати у різні форми взаємодії: індивідуальну, парну, групову. Встановлено критерії оцінювання гравців, як-от: професійна компетентність, ефективність спільної діяльності, рівень сформованості професійних мовленнєвих навичок тощо.

Ключові слова: ділова гра, ігрова модель, імітаційна модель, іноземна мова професійного спрямування, структура.

Yuliia HAIDENKO,

orcid.org/0000-0002-4063-525X

Ph.D. (Philology),

Associate Professor at the Department of English for Humanities

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

(Kyiv, Ukraine) *haidenko.yuliia@lil.kpi.ua*

Oksana SERHEIEVA,

orcid.org/0000-0002-7396-5511

Lecturer at the Department of English for Humanities

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

(Kyiv, Ukraine) *serheieva.oksana@lil.kpi.ua*

STRUCTURE OF BUSINESS SIMULATION GAME FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

The article has been devoted to structure of a business simulation game for teaching Foreign Language for Specific Purposes. The term "business simulation game" has been defined. The advantages of the business simulation game in

teaching Foreign Language for Specific Purposes have been outlined. The structure of the business simulation game and its elements have been described. Business simulation game has been defined as a technology, tool and method of professional training that is integrated into the educational process through a set of situations of professional communication and is used for teaching and control of group activities. It has been revealed that the business simulation game belongs to simulation-based teaching technologies as it implies reproducing situations of professional communication. It has been ascertained that the development and successful implementation of the business simulation game into the educational process requires detailed structuring of its elements. It has been outlined that the structural elements of the business simulation game are the game model, simulation model, methodical and technical support. Simulation and game models intertwine turning the business simulation game into a simulation-based and game-based educational technique. Simulation model has been defined as an approximate form of a specialist's activity reproduced in the educational process. Simulation model contains elements such as pedagogical goals, subject of the game, model of participants' interaction, evaluation system. Game model has been defined as a way of description of participants' work that outlines social aspects of a specific profession. Game model contains elements such as pedagogical goals, players' roles and functions, script, rules of the game. The above mentioned elements are combined in the business simulation game by a script. Script has been defined as a description of the participants' actions, their communicative relations based on the details of the game roles. It has been substantiated that the roles in the business simulation game are divided into social, interpersonal, official and uncontrolled. In the business simulation game, participants can play several roles simultaneously which depends on the script. Players perform their roles to solve a problem that the business simulation game is based on. To solve the problem, participants engage in various forms of interaction (individual work, pair work, group work). It has been revealed that the criteria for players' evaluation are professional competence, effectiveness of joint activities, level of development of professional communication skills, etc.

Key words: *business simulation game, game model, simulation model, Foreign Language for Specific Purposes, structure.*

Постановка проблеми. Зміст навчання іноземній мові (далі – ІМ) у немовному закладі вищої освіти полягає у формуванні та розвитку лексико-граматичних вмінь, удосконаленні мовних і мовленнєвих навичок, поглибленні знань з ІМ, що вивчається. Розширення міжнародних контактів України інтенсифікувало роль ІМ у професійній сфері, підвищивши вимоги до мовної підготовки майбутніх спеціалістів. Нині особливу увагу спрямовано на розвиток професійно-орієнтованої комунікативної компетентності студентів, адже, опанувавши алгоритми усного мовлення за фахом, вони зможуть налагодити контакти із зарубіжними партнерами, брати участь у міжнародних проєктах, обмінюватись інформацією, досвідом тощо.

Суттєвим потенціалом формування вмінь та розвитку навичок іноземномовного фахового спілкування у навчально-виховному процесі сучасної вищої школи володіють інтерактивні методи навчання, зокрема ділова гра (далі – ДГ). «ДГ – це технологія, засіб і метод професійної підготовки, яка реалізується через комплекс ситуацій професійної комунікації та використовується для навчання і контролю групової діяльності (Конопленко, 2014: 152). Основу ДГ становить відтворення ситуацій професійного характеру, максимально наближене до реальності, тому ДГ відносять до імітаційних технологій навчання чи форм контекстного навчання. ДГ – це форма відтворення предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, засіб моделювання систем відносин характерних для майбутньої професійної діяльності, професійних проблем, реальних протиріч і труднощів, що

випробовуються в типових професійних проблемних ситуаціях.

Виступаючи засобом відображення міждисциплінарних зв'язків, ДГ сприяє розвитку загальної та професійної компетентностей у процесі навчання іноземномовного професійного спілкування. Використання ДГ на заняттях з ІМ допомагає урізноманітнити навчальний процес, зробити його більш цікавим. ДГ інтенсифікує процес навчання, дозволяє студентам отримати уявлення про специфіку роботи за фахом, стати активним учасником розв'язання проблемних ситуацій (Радченко, Михайлова, 2021: 219). Беручи участь у ДГ на заняттях з ІМ, студенти краще засвоюють необхідну лексику і термінологію за певною професійною тематикою, адже процес гри передбачає інтерактивність її учасників: для виконання поставлених ДГ завдань студентам необхідно висловлювати та вислуховувати різноманітні позиції стосовно їхнього вирішення, що перетворює ДГ на навчальний прийом, завдяки якому студенти не пасивно завчають лексико-термінологічні одиниці й використовують граматичні структури, а активно застосовують їх для вирішення професійних завдань в умовах, максимально наближених до реальних. Однак реалізація навчального потенціалу та ефективність ДГ можливі лише за умови її правильної організації і проведення, тому дослідження ДГ, а також методики її підготовки викликають науковий інтерес і донині.

Аналіз досліджень. Комплексним дослідженням ДГ як інтерактивного методу навчання присвячено роботи А. Й. Гордєєвої (2012), Г. О. Горпенко (2014), В. С. Ковальської (2010), Л. Г. Русалкіної

(2015), О. Б. Тарнопольського (2010), Н. І. Фединець (2013) та ін. Актуальними в педагогічних студіях є питання організації і проведення ДГ, тому різні аспекти цієї тематики розкрито у низці наукових праць. Зокрема, З. М. Митник (2010) розглядає основні параметри конструювання ДГ, І. Б. Радченко, Л. З. Михайлова (2021) – психолого-педагогічні засади організації ДГ, І. В. Белкін (2021) – фундаментальні принципи проведення ДГ. Влучною в контексті означеної проблематики є праця Л.О. Конопленко (2014), яка аналізує етапи ДГ. Науковці – І. В. Белкін та Ю. Ю. Цивак (2010), І. В. Коробова (2015), В. В. Черниш (2010), Л. В. Штефан і О. О. Романовська (2012) та ін. – не оминули увагою й питання устрою ДГ, адже її розроблення та успішне впровадження у навчальний процес вимагає детального структурування всіх елементів. Проте, незважаючи на наявність педагогічних досліджень, присвячених принципам підготовки ДГ, зокрема її структурі, низка питань цієї проблематики досі не має остаточного вирішення або має спірні трактування, що зумовлює актуальність цієї статті.

Мета цієї статті – визначити структуру ДГ як фундаментальний чинник її методичної підготовки, описати структурні елементи ДГ.

Аналіз науково-дослідної літератури показав, що загальноприйнятого тлумачення структури ДГ не існує, однак більшість її елементів є універсальними для багатьох підходів (Белкін, Цивак, 2010; Коробова, 2015; Митник, 2010; Радченко, Михайлова, 2021). Структуру ДГ проілюстровано таблицею, запропонованою Л. М. Романишиною та С. М. Калаур (Митник, 2010: 11) (див. табл. 1).

Основу ДГ утворюють імітаційна й ігрова моделі, що органічно накладаються одна на одну, тому І. О. Коробова, кваліфікує означений навчальний прийом як імітаційно-ігровий (Коробова, 2015: 173). Об'єктом імітаційної моделі ДГ виступає певний фрагмент навколишньої реальної дійсності, що лежить в основі відтворення професійної діяльності фахівця у навчальному процесі. Згідно з І. Б. Радченко, «імітаційну модель можна

розглядати як задану в специфічній матеріальній формі орієнтовну структуру діяльності, що відтворюється» (Радченко, Михайлова, 2021: 221). Імітаційна модель втілюється в таких елементах, як: педагогічні цілі, предмет гри, модель взаємодії учасників, а також система оцінювання (Белкін, Цивак, 2010: 98). Ігрова модель – це спосіб опису роботи учасників, що передає соціальний контекст професійної діяльності фахівців. Ігрова модель ДГ реалізується через: 1) наявність ролей, 2) наявність ситуацій, в яких відбувається реалізація ролей; 3) дії, якими реалізується роль; 4) різноманітні ігрові елементи. Компонентами ігрової моделі є: педагогічні цілі, ролі і функції гравців, сценарій та правила гри (Белкін, Цивак, 2010: 98).

Сполучною ланкою усіх зазначених вище елементів ДГ, виступає *сценарій*, що набуває форми сюжету або опису дій учасників, їхніх комунікативних відносин на основі деталізації ігрових ролей.

Оскільки необхідні знання засвоюються учасниками гри в реальному для них процесі формування цілісного образу тієї чи іншої професійної ситуації, універсальним *сюжетом* будь-якої ДГ слід вважати професійну діяльність людини, спрямовану на відносини людей у суспільстві, що виражаються за допомогою комунікації через виконання певних ролей.

Організація ДГ передбачає розподіл ролей між дійовими особами. *Ролі у ДГ* поділяють на соціальні, міжособистісні, офіційні, а також стихійні (Гайденко, 2016) (див. рис. 1).

Оскільки ДГ виступає засобом імітації різних аспектів людської активності та соціальної взаємодії, у її процесі студенти можуть програвати одразу декілька ролей, що обумовлюється сценарієм ДГ.

Структура опису ролей ДГ може містити такі компоненти: 1) перелік ролей та відповідних їм функцій; 2) суть ролей, які виконуються гравцями, їхні права й обов'язки; 3) інструкції щодо виконання кожної посадової ролі; 4) інструкції гравцям можуть бути дані у вигляді словесного опису

Таблиця 1

Структурна схема ДГ

Методичне забезпечення	ІГРОВА МОДЕЛЬ				Технічне забезпечення
	<i>ігрові цілі</i>	<i>ролі і функції гравців</i>	<i>сценарій гри</i>	<i>правила гри</i>	
	<i>педагогічні цілі</i>	<i>предмет гри</i>	<i>модель взаємодії гравців</i>	<i>система оцінювання</i>	
ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ					

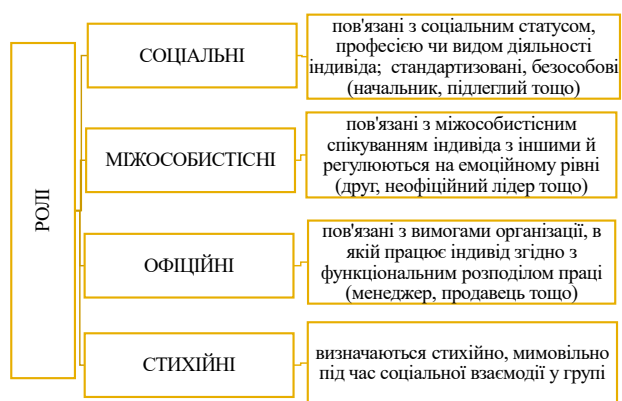

Рис. 1. Види ролей ДГ

їхніх дій, прав та обов'язків (Штефан, Романовська, 2012: 63–64).

Адекватний розподіл ролей у ДГ є важливою передумовою її успішного проведення. Доцільно під час розподілу ролей звертати увагу на рівень володіння ІМ, рівень сформованості комунікативних навичок кожного студента та його особистісні якості, тому найчастіше розподіл ролей ДГ здійснюється викладачем. Однак викладач може передати право розподілу ролей студентам, зважаючи на їхній рівень володіння ІМ, ступінь активності, бажання взаємодіяти і проявляти ініціативу тощо. Таким чином, процес розподілу ролей має варіативний характер; ролі можуть обиратись: 1) кожним студентом самостійно залежно від власних уподобань; 2) робочими групами студентів, члени яких спільно визначають ролі та розподіляють завдання; 3) викладачем з урахуванням рівня знань студентів, сформованості їхніх навичок і вмінь, рівня володіння ІМ, їхнього темпераменту тощо; 4) викладачем сумісно зі студентами.

Учасники ДГ реалізують ігрові ролі з метою вирішення певної проблемної ситуації. Проблемні ситуації, закладені в сюжетну основу ДГ, мають бути достатньо складними, але доступними для розв'язання та спонукати до виконання завдань і пошуку способів їхнього вирішення.

Під час створення ДГ викладач повинен враховувати рівень знань ІМ студентів та розробити (обрати) ДГ із оптимальним рівнем складності проблемної ситуації. Оскільки ДГ виступає формою моделювання професійної діяльності, участь у ній передбачає володіння достатнім рівнем мовленнєвої і професійної підготовки, що обумовлює доцільність використання цього навчального прийому серед студентів старших курсів. Проведення ДГ на заняттях з ІМ студентів старших курсів вважають оптимальним, бо вони мають досить висо-

кий рівень володіння ІМ, володіють необхідною професійною підготовкою, опанувавши низку спеціальних дисциплін, а також мають досить високий рівень самосвідомості та розуміють, що поглиблені ними у процесі ДГ знання і сформовані / розвинені вміння знадобляться у подальшій професійній діяльності.

Предметом ДГ виступає діяльність учасників, чий дії спрямовано на розв'язання завдань професійного характеру, максимально наближено до реальних та виконання яких вимагають правила гри. Діяльність учасників пов'язана зі змістом підготовки фахівця, його кваліфікаційною характеристикою. Предмет ДГ – це відтворення у ДГ компетентних професійних дій, необхідних для вирішення фахових завдань.

Правила ДГ мають слугувати відображенням реальних процесів і явищ того професійного середовища, що моделюється. Необхідно також звернути увагу на те, що ДГ є спрощеною імітаційною моделлю дійсності, тому в ній перетворюються просторово-часові характеристики моделюваної діяльності.

Студенти-учасники ДГ можуть виконувати поставлені перед ними завдання самостійно, у парах, групах, вступаючи у різні форми взаємодії (індивідуальну, парну та групову). Таким чином, *моделями взаємодії гравців ДГ* є: 1) студент – викладач; 2) студент – студент; 3) студент – мікрогрупа; 4) мікрогрупа – мікрогрупа тощо.

У ДГ велику роль відіграє *система оцінювання учасників*. Вона спрямована на контроль відповідності якості прийнятих рішень еталонам професійної діяльності. Головним критерієм оцінювання стає рівень компетентних професійних дій учасників, тому сама система оцінювання покликана забезпечити контроль якості прийнятих рішень з точки зору професійних норм і вимог. Згідно з В. В. Черниш, основними критеріями оцінювання ігрових дій учасників ДГ та самої ДГ є: 1) професійна компетентність учасників ДГ; 2) ефективність спільної діяльності та відповідного їй іншомовного спілкування; 3) рівень сформованості професійних й іншомовних мовленнєвих навичок та вмінь; 4) «технологічність» гри, тобто виявлені у ДГ рівні володіння учасниками різноманітними способами і прийомами розв'язання професійних та мовленнєвих завдань; 5) вичерпність і якість виконання рольового репертуару; 6) реалізація / наявність або відсутність творчого підходу до розв'язання завдання; 7) сформованість професійного мислення; 8) рівень самоосвіти; 9) культура професійної поведінки та спілкування (Черниш, 2010).

Специфіка використання ДГ на заняттях з ІМ зумовлює необхідність оцінювання студентів не лише з точки зору адекватності рішень проблемних ситуацій професійного характеру, але й зважаючи на доцільність і адекватність використання лексичних одиниць ІМ, яка вивчається, їхнього граматичного сполучення, зв'язності та логічності висловлювань. Із огляду на зазначене вище, для оцінювання роботи студентів залучаються також такі показники: 1) обсяг висловлювання (кількість реплік / діалогічних єдностей); 2) фонетичне, граматичне, лексичне й синтаксичне оформлення; 3) темп мовлення; 4) кількість зроблених помилок тощо. До того ж ураховуються правильність / неправильність вибору студентами мовних засобів згідно ситуації та ролі (Черниш, 2010).

Використання ДГ на заняттях з ІМ передбачає досягнення ігрових і педагогічних цілей. *Ігрові цілі* мають на меті розробку варіантів проєкту ДГ та демонстрацію прийомів створення ігрового контексту. Педагогічні цілі, які досягаються у процесі ДГ поділяють на дидактичні й виховні. *До дидактичних педагогічних цілей*, виконанню яких у навчальному процесі слугує ДГ, належать: 1) закріплення системи знань в області конструювання ДГ; 2) удосконалення навичок прийняття колективних рішень; 3) розвиток у студентів комунікативних умінь. *Виховні педагогічні цілі* передбачають: 1) спонукання студентів до творчого мислення; 2) вироблення установки на практичне використання ДГ; 3) подолання психологічного бар'єру у спілкуванні.

Цілі студентів та викладача, що є учасниками ДГ відрізняються. Для викладача мета ДГ – сформулювати чи удосконалити мовленнєві навички і розвинути вміння студентів іноземною професійно

орієнтованої комунікації. ДГ також виступає засобом діагностики для викладача, адже дозволяє ідентифікувати рівень засвоєння студентами матеріалу, проблемні моменти та вжити необхідних заходів для їхнього усунення. Для студента ігрова діяльність зводиться до одержання знань, професійних навичок, розвитку вмінь іноземною професійно орієнтованої комунікації, тому з метою досягнення найвищої ефективності ДГ та для забезпечення поставлених завдань і цілей викладачеві у процесі її розробки (вибору) необхідно визначити: 1) мету проведення ДГ; 2) категорію студентів, для яких проводиться ДГ; 3) чому саме слід навчати студентів; 3) які результати повинні бути досягнуті за допомогою ДГ.

Висновки. Методика підготовки ДГ та її успішне впровадження в навчальний процес вимагають детального структурування всіх її елементів. Оскільки ДГ виступає імітаційним моделюванням реальних механізмів і процесів професійного середовища, основними елементами її структури є імітаційна та ігрова моделі, що органічно нашаровуються одна на одну. Імітаційна модель – це задана в певній матеріальній формі орієнтовна структура професійної діяльності, що відтворюється. До її складових належать: педагогічні цілі, предмет гри, модель взаємодії учасників, а також система оцінювання. Ігрова модель – це спосіб опису роботи учасників, що передає соціальний контекст професійної діяльності фахівців. Вона містить такі компоненти, як: педагогічні цілі, ролі і функції гравців, сценарій та правила гри. Зазначені вище структурні елементи ДГ допомагають реалізувати її освітній потенціал і формують її ефективність як імітаційної технології навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкін І. В., Цивак Ю. Ю. (2010). Педагогічні умови використання ділових ігор у вищих навчальних закладах. *Край на науковому розвитку: Матеріали V між нар. наук.-практ. конф.* Софія. Т. IV. С. 96-101.
2. Белкін І. В. Професійна підготовка менеджера маркетингових комунікацій на основі ділових ігор. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 15. С. 31-37.
3. Гайденко Ю. О. Методичні рекомендації до організації та проведення ділових ігор на заняттях з іноземної мови у технічних університетах. К.: НТУУ «КПІ», 2016. 86 с.
4. Гордєєва А. Й. Ділова гра як спосіб мотивації комунікативної діяльності майбутніх філологів у процесі формування англійської граматичної компетенції. *Іноземні мови.* № 2. 2012. С. 53-56.
5. Горпенко Г. О. Ділові ігри, рольові ігри, психодрама у викладанні іноземних мов: компаративний аналіз. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки.* Вип. 24. 2014. С. 32-40.
6. Ковальська В. С. Особливості організації ділових ігор у процесі навчання майбутніх інженерів-педагогів економічного профілю. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* № 26-27. 2010. С. 119-124.
7. Конопленко Л. О. Методичні рекомендації щодо організації ділової гри для навчання усного англійського спілкування у технічних ВНЗ. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2014. № 2 (8). С. 152-158.
8. Коробова І. О. Ділова гра як форма організації квазіметодичної діяльності майбутніх учителів фізики. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти.* 2015. Вип. 7(3). С. 171-176.

9. Митник З. М. Ділові ігри як технологія формування управлінських умінь та їх значення у професійній підготовці студентів-медиків. *Ліки України плюс*. 2010. № 1. С. 10-12.
10. Радченко І. Б., Михайлова Л. З. Контекстна ділова гра як форма навчання іншомовного професійного спілкування. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. мол. вчен. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. Дрогобич: Вид. дім «Гельветика», 2021. Вип. 35. Том 5. С. 218-224.
11. Русалкіна Л. Г. Використання ділових і рольових ігор у процесі навчання іноземної мови студентів медичних ВНЗ. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. Вип. 26. 2015. С. 119-127.
12. Тарнопольський О. Б. Ділові ігри у навчанні іноземних мов для спеціальних цілей у вищій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 85. 2011. С. 231-234.
13. Фединець Н. І. Ділові ігри – активний метод навчання у підготовці фахівців з менеджменту. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 23(1). 2013. С. 365-370.
14. Штефан Л. В., Романовська О. О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності майбутніх інженерів-педагогів за допомогою ділових ігор. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2012. № 3. С. 60-68.
15. Черниш В. В. Використання ситуативної ділової гри у професійній підготовці майбутнього вчителя англійської мови. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Педагогіка та Психологія*. Вип. 18. 2010. С. 202-209. Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/psih/88/15869-vikoristannya-situativno%D1%97-dilovo%D1%97-gri-u-profesijnij-pidgotovci-majbutnogo-vchitya-anglijsko%D1%97-movi.html> (дата звернення: 21.07.2022).

REFERENCES

1. Bielkin I. V., Tsyvak Yu. Yu. (2010). Pedagogical requirements for the use of business games in higher education institutions. *Krai na naukovomu rozvytku: Materialy V mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Edge of scientific development: V International Scientific and Practical Conference*. Sofia. Vol. IV. pp. 96-101. [in Ukrainian].
2. Bielkin I. V. (2021) Profesiina pidhotovka menedzhera marketynhovykh komunikatsii na osnovi dilovykh ihor [Professional training of a marketing communications manager based on business games]. *Investytsii: praktyka ta dosvid. – Investments: practice and experience*. No. 15. pp. 31-37. [in Ukrainian].
3. Haidenko Yu. O. (2016) Metodychni rekomendatsii do orhanizatsii ta provedennia dilovykh ihor na zaniattiakh z inozemnoi movy u tekhnichnykh universytetakh [Methodical guidelines for arranging and hosting business simulation games in foreign language classes at technical universities]. K.: NTUU “KPI”. 86 p. [in Ukrainian].
4. Hordieieva A. Y. (2012) Dilova hra yak sposib motyvatsii komunikatyvnoi diialnosti maibutnikh filolohiv u protsesi formuvannia anhlovnoyi hramatychnoi kompetentsii [Professionally oriented simulation as the way of motivation of future philologists' communicative activity in the process of grammar competence formation]. *Inozemni movy. – Foreign languages*. No. 2. pp. 53-56. [in Ukrainian].
5. Horpenko H. O. (2014) Dilovi ihry, rolovi ihry, psykhdrama u vykladanni inozemnykh mov: komparatyvnyi analiz [Business games, role plays, psychodrama in teaching foreign languages: comparative analysis]. *Vykladanni mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zviazky. Naukovi doslidzhennia. Dosvid. Poshuky. – Language teaching in higher education institutions at the modern stage. Interdisciplinary connections. Scientific research. Experience. Search*. Vol. 24. pp. 32-40. [in Ukrainian].
6. Kovalska V. S. (2010) Osoblyvosti orhanizatsii dilovykh ihor u protsesi navchannia maibutnikh inzheneriv-pedahohiv ekonomichnoho profilu [Peculiarities of arranging business games in course of training future engineers-teachers of economic profile]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. – Problems of engineering pedagogic education*. No. 26-27. pp. 119-124. [in Ukrainian].
7. Konoplenko L. O. (2014) Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii dilovoi hry dlia navchannia usnoho anhlovnoho spilkuvannia u tekhnichnykh VNZ [Methodical guidelines for arranging a business game for teaching oral English communication skills at technical universities]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky. – Bulletin of Alfred Nobel University (Dnipro). Series: Pedagogy and Psychology. Pedagogical Sciences*. No. 2 (8). pp. 152-158. [in Ukrainian].
8. Korobova I. O. (2015) Dilova hra yak forma orhanizatsii kvazimetodychnoi diialnosti maibutnikh uchyteliv fizyky [Business simulation game as a form of arrangement of quasi-methodical activity of future physics teachers]. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriiia: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity. – Academic Notes [Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University]. Series: Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education*. Issue 7(3). pp. 171-176 [in Ukrainian].
9. Mytnyk Z. M. (2010) Dilovi ihry yak tekhnolohiia formuvannia upravlinskykh umin ta yikh znachennia u profesiinii pidhotovtsi studentiv-medykiv [Business game as a technology for the managerial skills formation and its importance in the professional training of medical students]. *Liky Ukrainy plus. – Medicines of Ukraine Plus*. No. 1. pp. 10-12. [in Ukrainian].
10. Radchenko I. B., Mykhailova L. Z. (2021) Kontekstna dilova hra yak forma navchannia inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia [Context business game as a form of foreign language professional communication training]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuz. zb. nauk. pr. mol. vchen. Drohob. derzh. ped. un-tu im. I. Franka. – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*. Drohobych: Publishing House „Helvetica”. Issue 35(5). pp. 218-224. [in Ukrainian].

11. Rusalkina L. H. (2015) Vykorystannia dilovykh i rolovykh ihor u protsesi navchannia inozemnoi movy studentiv medychnykh VNZ [Application of business and role-playing games in the process of teaching medical students a foreign language]. *Vyklyadannia mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity*. – *Teaching languages in higher education institutions*. No. 26. pp. 119-127. [in Ukrainian].

12. Tarnopolskyi O. B. (2011) Dilovi ihry u navchanni inozemnykh mov dlia spetsialnykh tsilei u vyshchii shkoli [Business games in teaching foreign languages for specific purposes in higher education institutions]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*. – *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Pedagogical Sciences*. No. 85. pp. 231-234. [in Ukrainian].

13. Fedynets N. I. (2013) Dilovi ihry – aktyvnyi metod navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv z menedzhmentu [Business games as an active teaching method in training management professionals]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. – *Scientific bulletin of UNFU*. Vol. 23.1. pp. 365-370. [in Ukrainian].

14. Shtefan L. V., Romanovska O. O. (2012) Aktyvizatsiia navchalno-piznavalnoi diialnosti maibutnykh inzheneriv-pedahohiv za dopomohoiu dilovykh ihor [Activation of educational and cognitive activity of future engineering teachers through business games]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiologiia*. – *Theory and practice of managing social systems: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*. No. 3. pp. 60-68. [in Ukrainian].

15. Chernysh V. V. (2010) Vykorystannia sytuatyvnoi dilovoi hry u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia anhliiskoi movy [The use of a situational business game in the professional training of a future English language teacher]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. Serii: Pedahohika ta Psykholohiia*. – *Visnyk of Kyiv National Linguistic University (KNU)*. *Series: Pedagogy and Psychology*. Issue 18. pp. 202-209. URL: <http://www.staionline.org.ua/psih/88/15869-vikoristannya-situativno%D1%97-dilovo%D1%97-gri-u-profesijnij-pidgotovci-majbutnogo-vchitelya-anglijsko%D1%97-movi.html> (accessed: 21 July 2022). [in Ukrainian].

УДК 373.3/.5.016:811.112.2-054.73
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-48>

Олена ГАЛИЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-0677-2071
докторка філософії (філологія), доцентка,
доцентка кафедри німецької філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) halytka@vnu.edu.ua

Анна ГУРКО,
orcid.org/0009-0005-5685-2813
студентка IV курсу факультету іноземної філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) anneta.gurko17@gmail.com

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ КЛАСАХ МІСТА БЮНДЕ

У статті проаналізовано програми навчання німецької мови в інтернаціональних класах міста Бюнде (ФРН) з фокусом на особливості та перспективи навчання для українських дітей-біженців. Використано методи спостереження та опитування. Метод спостереження, як засіб збору відомостей в освітньому контексті, передбачав систематичне та уважне фіксування й аналіз уроків, поведінки учнів в інтернаціональних класах Бюнде. Основні етапи методу спостереження: 1. Визначення об'єкта спостереження – поведінка учнів в інтернаціональних класах, процес навчання німецької мови як іноземної, взаємодія групи. 2. Розробка спостережувальної схеми: визначення конкретних критеріїв та параметрів, які стосуються об'єкта спостереження: час, місце, учасники, конкретні навчальні дії. 3. Збір відомостей: писемне документування подій (використання відео або аудіозаписів заборонено), опитування. 4. Аналіз та інтерпретація: Після завершення спостереження проведено аналіз отриманих відомостей. Результати спостереження використано для визначення закономірностей та виявлення тенденцій роботи в інтернаціональних класах. Результати. Специфіка програми навчання німецької мови для українських дітей-біженців у Німеччині включає: культурну адаптацію (навчання поєднує вивчення мови з культурними аспектами ФРН, що допомагає українським дітям краще розуміти та адаптуватися до німецького суспільства); диференційований підхід (урахування особливостей кожного учня та забезпечення індивідуального підходу зі знанням вчителя рівня знань та володіння мовою кожного учня, його індивідуального стилю та темпу навчання, навчальних цілей та потреб з метою адаптації навчальних матеріалів та завдань до потреб кожного учня); міжкультурну освіту (важливу в умовах інтернаціонального класу, де взаємодія між різними культурами є невід'ємним складником освітнього процесу, що сприяє розвитку глобального громадянства, культурної освіченості та взаєморозуміння); інтеграцію в загальну освітню систему (поступове включення дітей у звичайні класи після отримання достатнього рівня володіння німецькою мовою). Висновки. Перспектива навчання для українських дітей-біженців в інтернаціональних класах у Німеччині передбачає можливість отримання якісної німецької освіти, вивчення нової, німецької, мови та культури, а також інтеграцію в німецьке суспільство, водночас зберігаючи свою ідентичність та відчуваючи себе частиною нового оточення, що сприяє успішній адаптації дітей у новій країні.

Ключові слова: інтернаціональний клас, диференційований підхід, культурна адаптація, міжкультурна освіта, багатомовність.

Olena HALYTSKA,
orcid.org/0000-0003-0677-2071
Doctor of Philosophy (Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) halytka@vnu.edu.ua

Anna HURKO,
orcid.org/0009-0005-5685-2813
4th year Student at the Faculty of Foreign Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) anneta.gurko17@gmail.com

EXPERIENCE OF GERMAN LANGUAGE TEACHING IN INTERNATIONAL CLASSES BUENDE

The purpose of the article is to analyse the German language teaching programme in international classes in Buende (Germany) with a focus on the peculiarities and prospects of teaching Ukrainian refugee children.

Methods of observation and survey. *The observation method is used as a means of collecting data in an educational context, which involves systematic and careful recording and analysis of lessons and pupils' behaviour in international classes in Buende. The main stages of the observation method: 1. Determination of the object of observation – pupils' behaviour in international classes, the process of teaching German as a foreign language, group interaction. 2. Development of the observation scheme: determination of specific criteria and parameters related to the object of observation: time, place, participants, specific learning activities. 3. Gathering information: written documentation of events (no video or audio recordings are allowed), interviews. 4. Analysis and interpretation: After completion of the observation, the data obtained is analysed. The results of the observation are used to determine patterns and identify trends. The observation method is used in international classes to study the interaction between pupils and teachers, to assess the effectiveness of pedagogical methods, to study the features of the educational process.*

Results. *The specifics of the German language teaching programme for Ukrainian refugee children in Germany include: cultural adaptation (teaching combines language learning with cultural aspects of Germany, which helps Ukrainian children to better understand and adapt to German society); differentiated approach (taking into account the characteristics of each pupil and ensuring an individual approach with the teacher's knowledge of the level of knowledge and language proficiency of each pupil, his or her individual learning style and pace, learning goals and needs in order to adapt teaching materials and to ensure the development of global citizenship and mutual understanding. This approach contributes to the development of global citizenship, cultural awareness and mutual understanding); integration into the mainstream education system (gradual inclusion of children in regular classes after they have acquired a sufficient level of German language proficiency).*

Conclusions. *The prospect of teaching for Ukrainian refugee children in international classes in Germany provides an opportunity to receive a high-quality German education, learn a new German language and culture, as well as integrate into German society, while maintaining their identity and feeling part of a new environment, which contributes to their successful adaptation in a new country.*

Key words: *international class, differentiated approach, cultural adaptation, intercultural education, multilingualism.*

Постановка проблеми. Починаючи з 2016 року, простежуємо зростання досліджень і публікацій на тему вимушеної міграції та освіти в Німеччині. Згідно з міжнародним та європейським законодавством, зокрема Декларацією прав людини (стаття 26), Міжнародною конвенцією про права дитини та Європейською директивою про прийом біженців, ФРН зобов'язана надавати дітям біженців такий самий доступ до освіти, як і своїм громадянам. У той час як у деяких землях Німеччини діти біженців навчаються у звичайних класах, в інших федеральних землях створюються так звані «вітальні класи», інтернаціональні або міжнародні підготовчі класи, які призначено для учнів-мігрантів. **Актуальність** цього дослідження полягає у висвітленні роботи інтернаціональних класів з дітьми біженців з України від війни.

Аналіз досліджень. У сучасній літературі про освітню інтеграцію новоприбулих учнів-біженців у Німеччині висвітлено здебільшого структуру п'яти моделей для організації шкільної інтеграції (Massumi, Brandl, Korntheuer, 2023: 68). Однак, як справедливо наголошують М. Massumi, Ch. Brandl, A. Korntheuer (2023), залишається незрозумілим, які саме емпіричні знання доступні в Німеччині щодо організації шкільної інтеграції. Автори статті, аналізуючи сучасні оригінальні дослідження відповідно до цих моделей та поза ними, у підсумку виявляють прогалини в поточному емпіричному продукуванні знань і визначають методологічні наслідки (Massumi, Brandl, Korntheuer, 2023).

Новизна цієї статті полягає у тому, що ми обміркуємо досвід спільного проекту спілки «Мости дружби в Україну» з нашим університетом-партнером ВНУ імені Лесі Українки в Луцьку, гімназією Фрайхерр-вом-Штайн та початковими школами у містечку Бюнде.

Хотілося б зазначити, що понад 20 років тому розпочалася співпраця нашого університету та спілки «Мости дружби в Україну». Щороку наші здобувачі освіти подавали заявки на практику та роботу в Східній Вестфалії Ліппе, а НПП – заявки на стажування. У 2017 році попит зменшився через відкриті кордони, а коронавірус і війна в Україні призвели до повної зупинки програми обмінів.

Однак уже у 2023 році завдяки новому голові спілки Дірку Кайзеру НПП кафедри німецької філології ВНУ імені Лесі Українки отримали можливість давати супровідні уроки близько 60 українським дітям та молоді, які навчаються у гімназії Фрайхерр-вом-Штайн на другому рівні середньої освіти у Східній Вестфалії.

З початку 2023 року здобувачі вищої освіти ВНУ імені Лесі Українки (далі – ЗО) розпочали діяльність тьюторок для українських школярів у початкових школах Бюнде. Наразі близько 80 дітей отримують підтримку від українських студенток в рамках проекту. Наші ЗО допомагають та набувають інклюзивного досвіду в початкових школах Бюнде в рамках своєї освітньо-професійної програми «Середня освіта. Німецька мова».

Мета статті полягає в аналізі програми навчання німецької мови в інтернаціональних

класах міста Бюнде (ФРН) з фокусом на особливості та перспективи навчання українських дітей-біженців. **Метод спостереження та оритування** використано нами для вивчення взаємодії між учнями та тьюторками в інтернаціональних класах, оцінки ефективності педагогічних методик, вивчення особливостей освітнього процесу. Проаналізуємо детальніше програму навчання німецької мови в інтернаціональних класах.

Виклад основного матеріалу. Інтернаціональні класи – це особливі класи чи програми навчання, спрямовані на інтеграцію дітей-іммігрантів та біженців у систему освіти країни, куди вони прибули. Ці класи створено для надання освіти мовою та методами, які сприяють швидкому вивченню мови країни перебування та адаптації дітей до нових умов навчання.

У Німеччині, наприклад, інтернаціональні класи призначено для дітей біженців, які тільки починають вивчати німецьку мову. Ці програми надають спеціальні заняття з німецької мови, а також допомагають у вивченні інших предметів через мову країни перебування – німецьку. Мета інтернаціональних класів полягає в тому, щоб діти здобули достатній рівень мовлення та освоїли навчальні матеріали для успішного переходу до звичайних класів, адже учням невідомий термін перебування в Німеччині. Дозвіл на проживання для біженців з України продовжено: відповідальний орган у справах іноземців письмово інформує зацікавлених осіб. Постанова про продовження терміну дії посвідки на тимчасове проживання у ФРН автоматично продовжує дію посвідок на тимчасове проживання до 4 березня 2025 року, починаючи з 1 лютого. Це продовження відбувається відповідно до § 24 (1) Закону про перебування для іноземців, які виїхали до Німеччини через війну в Україні. Постраждалим не потрібно подавати заяву або відвідувати міграційну службу.

Отож тьюторками наші ЗО працювали у початкових школах Бюнде протягом дня, підтримуючи дітей, вчителів та батьків. Мова йде про домашні завдання, цілоденний нагляд та викладання німецької мови. Важливою була комунікація між вчителями та батьками: ЗО писали домашнє завдання українською мовою в зошиті, щоб батьки зорієнтувалися в освітньому процесі.

Оскільки для дітей їхня рідна мова – це шматочок дому, а деякі діти травмовані нинішньою ситуацією, то їм корисно було мати поруч когось, хто розмовляє українською мовою. Крім того, дітям набагато легше вивчати німецьку мову з опертям на українську мову, адже учні, знаючи певні правила та винятки німецької мови, могли пояснити їх українською.

Викладати німецьку мову в інтернаціональному класі ФРН – це унікальна можливість, проте під час навчання виникали також виклики. Потрібно враховувати різні рівні володіння німецькою мовою учнів: деякі з них вже мають певні навички, тоді як інші починають вивчати німецьку мову з нуля. Щоб забезпечити ефективне навчання для всіх учнів, ЗО використовували різні методи та підходи. Наприклад, учні часто працювали в групах і учні з вищим рівнем володіння німецькою мовою допомагали учням з нижчим. Щоб зацікавити та мотивувати учнів, ЗО використовували різноманітні матеріали. Під час навчання ураховували, з метою уникнення непорозумінь, той факт, що учні з різних країн мають різні цінності та уявлення про світ. Тому ЗО завжди намагалися бути толерантними до різних культурних відмінностей і поважали думки та почуття усіх учнів, уникаючи використання слів, фраз або жестів, які могли б бути образливими для учнів з інших культур. У класах були також діти з Польщі, Сирії, Албанії та Туреччини.

Для учнів із низьким рівнем володіння німецькою мовою ЗО використовували прості слова та речення, а також багато наочних матеріалів, часто показуючи учням картинки або відео, щоб допомогти їм зрозуміти значення нових слів. Для учнів з високим рівнем володіння мовою використовували складніші теми та завдання.

Неодноразово ЗО дивилися з учнями мультфільми з подальшим обговоренням німецькою мовою (описували побачене). Після обговорення відбувалося опитування, чи їм сподобався мультфільм. ЗО заохочували дітей дивитися німецькомовні мультфільми також вдома та вивчати нові слова. Таким чином, в учнів формувалося розуміння того, яке слово краще використовувати в певному контексті.

Оскільки діти біженців дуже любили малювати (арт-терапія), то, вивчаючи частини тіла німецькою мовою, вони малювали вигаданих персонажів (головною умовою було те, щоб персонаж мав, наприклад, чотири ноги, дві голови, щоб учні використовували не лише слова із теми частини тіла, а й також числівники).

Зі старшими учнями ЗО слухали пісні німецькою мовою, потім виконували завдання: вставте в текст пісні пропущене слово. Завдання викликало неабиякий інтерес, тому що не всі слова можна було почути чітко і це змушувало учнів концентруватися.

Для тренування граматики та лексики, учні також писали багато німецькою мовою (Опишіть свій день. Повідомте про те, що ви робили на вихідних). Такі завдання були надзвичайно важкими.

Незважаючи на виклики, викладання німецької мови в інтернаціональному класі – це дуже цікавий досвід, адже тьюторки дізнавалися про різні культури та мови.

Зростаюча гетерогенність класів у ФРН означає, що просування німецької мови як мови навчання тепер потрібне не лише на уроках німецької мови (*DaZ, DaF*), а й для всіх предметів. Тому одним із напрямків роботи є сприяння викладанню предметів з урахуванням мовних особливостей та ціннісного застосування багатомовності в класі. Інтернаціональні класи потребують відповідних методів навчання з метою створення ефективного та відкритого середовища для учнів з різним культурним досвідом.

Активна взаємодія між учнями з різних культур є основою навчання в інтернаціональних класах, що створює сприятливу атмосферу для взаємопізнання та обміну досвідом. Активна взаємодія підвищує інтерес до вивчення німецької мови. За допомогою активної взаємодії покращили засвоєння матеріалу та розвитку навичок комунікації. Прикладом до активної взаємодії була робота в парах, підготовка презентацій, рольові ігри та спільні проекти.

Міжкультурна освіта є підходом до навчання, спрямованим на розвиток розуміння та поваги до різноманітностей у культурі, мові, традиціях і переконаннях. До основних аспектів міжкультурної освіти належать: 1) розуміння культурних різноманітностей (учні вивчають та розуміють різноманітності в мові, культурі, історії, традиціях та цінностях, акцент при цьому робиться на розвитку культурної компетентності); 2) сприяння взаєморозумінню (навчання спрямоване на розвиток навичок ефективної комунікації та взаєморозуміння між презентантами різних культур); 3) виховання толерантності (учні навчаються поважати різноманітності, бути толерантними до культурних відмінностей та уникати стереотипів); 4) вивчення інших країн та культур (у програму імплементуються матеріали про інші країни, їх історію, географію та традиції, з різноманітних джерел (література, фільми, музика); 5) сприяння багатомовності (заохочення вивчення більше ніж однієї мови та використання мовного різноманіття як засобу зближення культур); 6) глобальне сприйняття проблем (навчання стимулювало учнів думати глобально та розуміти взаємозв'язки між різними регіонами світу); 7) впровадження міжкультурних взаємодій (залучення учнів до міжкультурних обмінів, спільних проектів та співпраці).

ЗО в інтернаціональних класах відігравали важливу роль у розвитку міжкультурного розу-

міння та толерантності серед своїх учнів, стимулюючи обговорення та аналіз культурних відмінностей, що зменшило конфлікти, пов'язані з нетерпимістю до інших культур, сприяло розумінню та повазі до різних звичаїв та традицій, готувало учнів до життя в глобалізованому світі.

Диференційований підхід в навчанні німецької мови означає врахування різних індивідуальних потреб та особливостей учнів, а також надання їм можливості вибору та зосередження на їхніх сильних сторонах. Основні принципи диференційованого підходу включали: індивідуалізацію (врахування різних рівнів знань та навичок учнів; забезпечення завдань та матеріалів, які відповідають індивідуальним особливостям), різноманітність завдань (застосування різноманітних завдань та вправ для різних рівнів складності, а також залучення різних типів завдань для аудіювання, читання, письма та говоріння), групову роботу (формування груп, що враховували різні рівні вивчення мови та організація взаємодопомоги між учнями різних рівнів), врахування інтересів та стилів навчання (створення завдань та сценаріїв, які відповідали індивідуальним інтересам учнів, використання різних методів навчання для задоволення різних стилів вивчення), оцінювання за індивідуальними можливостями (застосування різних форм оцінювання, що враховували індивідуальний прогрес і надання зворотного зв'язку та індивідуальних порад для подальшого вдосконалення), використання технологій (залучення сучасних технологій для індивідуалізації процесу навчання та використання різних мовних програм та онлайн-ресурсів).

Диференційований підхід в навчанні німецької мови сприяв більш ефективному засвоєнню мови кожним учнем, адаптуючи навчання до їхніх потреб та індивідуальних характеристик. Наші тьюторки розробили програми та методики, що враховували різний рівень підготовки учнів, їхні індивідуальні потреби та особливості. Важливо готувати різнорівневі завдання, тому що учні були разом в групі, проте мали різний рівень знань та тренували усі чотири аспекти мови: читання, говоріння, письмо та слухання. Щоб допомогти вивчити мову й отримати результат, потрібно було зацікавити учнів. ЗО пропонували учням різні завдання, які ті виконували за різним часом, що дозволило учням з різним темпом навчання навчатися в своєму власному ритмі. Наприклад, для учнів з різними стилями навчання використовували різні методи, такі як активне навчання, групова робота або індивідуальна робота. Диференційований підхід дозволив ЗО створити навчальне

середовище, яке відповідало потребам усіх учнів, що допомогло учням відчувати себе успішними та вмотивованими до навчання. ЗО пропонували учням з низьким мовним рівнем завдання з використанням наочних матеріалів або з перекладом на їхню рідну мову. Учневi з високим мовним рівнем – завдання, які вимагали творчого або критичного мислення. Хоча диференційований підхід вимагав від ЗО гнучкості та креативності, він виявився ефективним способом забезпечити успішність усіх учнів в інтернаціональних класах.

Підтримку соціальної адаптації здійснювали соціальні працівники, які надавали підтримку для соціальної адаптації дітей у новому німецькомовному середовищі.

Велику увагу приділено сприянню мовного розвитку, розвитку мовленнєвих навичок через інтерактивні діалоги, мовні ігри та вправи, що сприяють покращенню комунікативних здібностей. Дієвий спосіб – це робота з картками з малюнками, які підходять для різних вікових категорій: учні описували малюнок в парах або в групах, розповідали історію за картинкою або домальовували те, чого не вистачало. Учні використовували вивчене на практиці та розуміли, в яких ситуаціях доречно використовувати німецькі вирази та слова.

Застосування сучасних технологій, відео- та аудіоматеріалів для більш ефективного та змістовного навчання було результативним для дітей біженців. Онлайн-ресурси надають учням доступ до різноманітних вправ та пояснень (Галицька, Лозицька, 2022; Brash, Pfeil, 2017). Учні використовують матеріали не лише в школі, а й також вдома.

У німецьких школах дітям дають планшети із встановленим додатком ANTON, в межах якого всі необхідні теми для вивчення узгоджено з навчальним планом. Учні мають змогу повторити та закріпити вивчений матеріал. Додаток не містить реклами та є безкоштовним. Учні можуть писати, обводити літери, складати слова та отримувати винагороду, за яку можна час від часу грати ігри. Таке навчання дуже ефективно для самостійного вивчення. Також це мотивує учнів зробити завдання з метою відпочинку або гри.

Зазначимо, що додаток ANTON є одним із найпопулярніших освітніх додатків в Німеччині. Він доступний для дітей віком від 1 до 10 років і пропонує широкий спектр навчальних матеріалів з різних предметів. Додаток ANTON розроблено таким чином, щоб дітям було цікаво вивчати матеріал. В додатку є візуальні елементи, ігри та інтерактивні завдання для дітей. Додаток також пропонує індивідуальні навчальні плани, які адаптуються до рівня знань та навичок кожного учня.

Додаток ANTON використовується в багатьох школах Німеччини як додатковий інструмент для навчання. Він також є популярним серед батьків, які хочуть допомогти своїм дітям.

Додаток має такі переваги: доступність (безкоштовний для всіх дітей в Німеччині), якість (додаток розроблено експертами в галузі освіти і відповідає німецьким освітнім стандартам), інноваційність (додаток використовує сучасні технології).

За допомогою планшетів ЗО використовували з учнями різні інтерактивні сайти для вивчення та закріплення матеріалу: *Easy German* (канал містить велику кількість відео-уроків для рівнів A1–C2; є рубрика «німецька на вулиці», у якій є багато інформації про Німеччину, традиції, про мову, сленг, про жителів Німеччини, а також поради щодо вивчення іноземної мови); *Deutsch lernen mit der DW* (канал містить не лише інтерактивні вправи для тренування граматики, лексика, а й фільм про жителя Іспанії, який приїхав в Німеччину та намагається вивчити німецьку мову (A1–B1); *Easy Deutsch* (за допомогою великої кількості вправ та доступних пояснень граматики вивчається легше, учням легко зрозуміти матеріал на прикладах, продемонстрованих до кожної граматичної теми); *Deutschlandradio* (на сторінці є цікаві трансляції, подкасти та статті на різні теми); *Quizlet* (онлайн-платформа дозволяє створювати та використовувати флеш-картки, вікторини та інші навчальні матеріали для вивчення німецької мови в інтернаціональних класах, оскільки пропонує широкий спектр функцій, які можуть бути адаптовані до потреб учнів з різним мовним рівнем, культурним фоном та інтересами).

Висновки. Тьюторство в місті Бюнде – це ще одне збагачення для всіх, хто брав, бере та буде брати участь в проекті. Під час викладання німецької мови в інтернаціональному класі існує багато можливостей як для вчителя, так і для учнів: розвиток міжкультурного розуміння та толерантності, підготовка учнів до життя в глобалізованому світі, підвищення мотивації до навчання та поліпшення засвоєння матеріалу.

Викладання в інтернаціональних класах, де навчаються учні з різним культурним досвідом та різним рівнем володіння мовою, є складним завданням з низкою викликів, які тьюторкам необхідно подолати для забезпечення ефективного навчання для всіх учнів. Учні в інтернаціональних класах є з різних культурних середовищ, які мають свої особливості, звичаї та традиції. Вчителю важливо розуміти та поважати ці відмінності, щоб не образити чи не дискримінувати жодного учня. Учитель має створити в класі

атмосферу поваги, де всі учні будуть почуватися комфортно та безпечно. Це важливо для того, щоб учні могли відкрито висловлювати свої думки та ідеї, не боячись осуду.

Викладання німецької мови в інтернаціональних класах є **перспективною** сферою, яка,

очевидно, потребує подальшого дослідження. Потрібно розробити методичні рекомендації для вчителів щодо навчання німецькій мові в інтернаціональному класі, вивчити досвід роботи вчителів німецької мови у ФРН, виявити проблеми та труднощі роботи в таких класах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Х. Сучасні форми роботи на уроках німецької мови. *Методика навчання іноземних мов*. 2019. 1(16). С. 169–173. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18955/1/49_Boiko1.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
2. Галицька О., Лозицька М. Основні напрями імплементації інформаційно-комунікаційних технологій у процес навчання німецької мови студентів-філологів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Том 88. № 2. С. 56–73. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4686>.
3. Brash B., Pfeil A. Unterrichten mit digitalen Medien. *Deutsch lehren lernen. Einheit 9*. Stuttgart : Ernst Klett Sprachen, 2017. 144 S.
4. Lundquist-Mog A., Widlok B. DaF für Kinder. *Deutsch lehren lernen. Einheit 8*. München : Klett-Langenscheidt, 2015. 200 S.
5. Massumi M., Brandl Ch., Korntheuer A. The organization of school integration for refugee children and youth in Germany: identifying gaps in the current state of knowledge. *Research Handbook on Migration and Education* / Pinson H., Bunar N., Devine D. (Hrsg.). Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Ltd, 2023. Pp. 68–82. DOI: 10.4337/9781839106361.00010.

REFERENCES

1. Boiko, Ch. (2019). Suchasni formy roboty na urokakh nimetskoï movy [Modern forms of work in the German classroom]. *Metodyka navchannia inozemnykh mov – Methods of teaching foreign languages*, 1(16), 169–173. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18955/1/49_Boiko1.pdf [in Ukrainian].
2. Brash, B., & Pfeil, A. (2017). Unterrichten mit digitalen Medien [Teaching with digital media]. In *Deutsch lehren lernen. Einheit 9*. Ernst Klett Sprachen [in German].
3. Halytska, O., & Lozytska, M. (2022). Osnovni napriamy implementatsii informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u protses navchannia nimetskoï movy studentiv-filolohiv [The Main Directions of Information and Communication Technologies Implementation in the Process of Teaching German to Students of Philology]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 88(2), 56–73. doi:10.33407/itlt.v88i2.4686 [in Ukrainian].
4. Lundquist-Mog, A., & Widlok, B. (2015). DaF für Kinder [German as a foreign language for children]. In *Deutsch lehren lernen. Einheit 8*. Klett-Langenscheidt [in German].
5. Massumi, M., Brandl, Ch., & Korntheuer, A. (2023). The organization of school integration for refugee children and youth in Germany: identifying gaps in the current state of knowledge. In Pinson, H., Bunar, N., & Devine, D. (Ed.): *Research Handbook on Migration and Education*, 68–82. Edward Elgar Publishing Ltd. doi: 10.4337/9781839106361.00010

УДК 378.147:504

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-49>**Ольга ГУРЕНКОВА,***orcid.org/0000-0003-0315-207X*

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри природничо-технічного забезпечення діяльності водного транспорту Київського інституту водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного Державного університету інфраструктури і технологій (Київ, Україна) olgagurenkova100@gmail.com***Інна СКЛЯРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3970-078X*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри інфраструктури та інноваційних технологій водного транспорту Київського інституту водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного Державного університету інфраструктури і технологій (Київ, Україна) innakdavn@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕДИЧНА ДОПОМОГА»

У статті автором розглядається актуальне питання формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності та медична допомога». Автор статті обґрунтовує важливість цього завдання та пропонує шляхи його реалізації. Встановлено, що екологічна компетентність майбутніх судноводіїв передбачає володіння ними знаннями та навичками, необхідними для забезпечення безпечної експлуатації суден та захисту навколишнього середовища від негативного впливу судноплавства. Зазначено, що підготовка майбутніх судноводіїв розглядається як неперервний, цілісний процес, що детермінується багатьма чинниками, провідними серед яких є врахування сучасного стану і перспектив розвитку наукового знання, та формується з урахуванням світового досвіду та у контексті вимог Болонського процесу з метою використання їх прогресивних ідей в системі вищої технічної освіти. Формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності та медична допомога» може здійснюватися шляхом реалізації таких завдань: формування у майбутніх судноводіїв знань про екологічні проблеми, пов'язані з судноплавством; розвиток у майбутніх судноводіїв умінь оцінювати екологічні ризики, пов'язані з судноплавством; формування у майбутніх судноводіїв навичок запобігання та ліквідації екологічних аварій; формування у майбутніх судноводіїв умінь безпечно експлуатувати судна з точки зору охорони навколишнього середовища. Дослідження розглядає актуальні аспекти екологічної безпеки та її вплив на морську діяльність, враховуючи роль фахівців судноводіїв у збереженні природних ресурсів та уникненні негативного впливу на навколишнє середовище.

У дослідженні використовується комплексний підхід, що охоплює теоретичні основи екології, аналіз сучасних підходів до екологічної безпеки у морській сфері та методи формування екологічної компетентності у майбутніх фахівців.

Результати дослідження вказують на ефективність включення екологічних аспектів у освітній процес, сприяючи підвищенню рівня свідомості курсантів щодо проблем екології у морському середовищі та розвитку їхньої готовності до прийняття обґрунтованих рішень у сфері екологічної безпеки

Ключові слова: екологічна компетентність, педагогічні умови, майбутні судноводії, освітній процес.

Olha HURENKOVA,

orcid.org/0000-0003-0315-207X

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Natural and Technical Support of Water Transport Activities
Hetman Petro Konashevych-Sahaidachny Kyiv Institute of Water Transport
of State University of Infrastructure and Technology
(Kyiv, Ukraine) olgagurenkova100@gmail.com*

Inna SKLIARENKO,

orcid.org/0000-0002-3970-078X

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Infrastructure and Innovative Technologies of Water Transport
Hetman Petro Konashevych-Sahaidachny Kyiv Institute of Water Transport
of the State University of Infrastructure and Technology
(Kyiv, Ukraine) innakdavn@ukr.net*

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF FUTURE SEAFARERS IN THE PROCESS OF STUDYING THE DISCIPLINE “LIFE SAFETY AND MEDICAL CARE”

The article deals with the topical issue of forming the environmental competence of future seafarers in the process of studying the discipline «Life Safety and Medical Care». The author of the article substantiates the importance of this task and suggests ways of its realization. It is established that the environmental competence of future seafarers implies that they have the knowledge and skills necessary to ensure the safe operation of ships and protect the environment from the negative impact of shipping. It is noted that the training of future navigators is considered as a continuous, holistic process determined by many factors, the leading among which is the consideration of the current state and prospects for the development of scientific knowledge, and is formed taking into account world experience and in the context of the requirements of the Bologna Process in order to use their progressive ideas in the system of higher technical education. The formation of environmental competence of future seafarers in the process of studying the discipline «Life Safety and Medical Care» can be carried out by implementing the following tasks: formation of knowledge of future seafarers about environmental problems related to shipping; development of future seafarers' ability to assess environmental risks associated with shipping; formation of future seafarers' skills in preventing and eliminating environmental accidents; formation of future seafarers' ability to safely operate ships from the point of view of environmental safety. The study examines the current aspects of environmental safety and its impact on maritime activities, taking into account the role of ship's professionals in preserving natural resources and avoiding negative environmental impact.

The study uses an integrated approach that includes the theoretical foundations of ecology, analysis of modern approaches to environmental safety in the maritime sector, and methods of forming environmental competence in future professionals.

The results of the study indicate the effectiveness of incorporating environmental aspects into the educational process, contributing to raising the level of cadets' awareness of environmental problems in the marine environment and developing their readiness to make informed decisions in the field of environmental safety.

Key words: *ecological competence, pedagogical conditions, future navigators, educational process.*

Постановка проблеми. Для впровадження Національної транспортної стратегії України, яку було схвалено на період до 2030 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. основними пріоритетними напрямками було визначено: конкурентоспроможна та ефективна транспортна система; інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проекти; безпечний для суспільства, екологічно чистий та енергоефективний транспорт; безперешкодна мобільність та міжрегіональна інтеграція.

Інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проекти набули масштабного значення та впровадження. Існує ряд загальних проблем які потребують розв'язання, а саме:

– технологічне відставання транспорту та інфраструктури, низький рівень впровадження сучасних технологій та реалізації інноваційної політики в транспортну галузь;

– невідповідність системи освіти у сфері транспорту та професійної підготовки фахівців сучасним інноваційним викликам, зокрема:

– нездатність існуючої системи освіти та підготовки фахівців забезпечити інноваційний розвиток транспортної галузі;

– невизначеність національних стандартів професійних компетенцій фахівців транспортної галузі, недосконала система їх підготовки та перепідготовки, а також невизнання державами – членами ЄС виданих вітчизняними навчальними

зкладами документів про освіту (індивідуальних ліцензій та сертифікатів).

Як засвідчує аналіз наукових праць (Лук'янова, 2008; Гуренкова, 2012) для вирішення проблем гостро постає питання щодо виконання завдань, які необхідно виконати:

- підтримка та практичне впровадження результатів досліджень у транспортній галузі, у тому числі шляхом розвитку вітчизняних наукових шкіл та міжнародного науково-технічного співробітництва, зокрема:

- виконання програм зміцнення потенціалу органів виконавчої влади шляхом підвищення професійного потенціалу та продуктивності праці (система підготовки та розвитку персоналу);

- забезпечення діалогу та проведення регулярних консультацій між науково-дослідницькими організаціями, фінансовими установами, підприємствами та органами виконавчої влади;

- забезпечення розвитку науково-дослідного та інноваційного партнерства з ЄС, США, Китаєм та іншими країнами (програми OECD, Horizon, Erasmus тощо), в тому числі заходи щодо поліпшення суверенного рейтингу OECD для України з метою зменшення вартості міжнародного експортно-кредитного фінансування транспортної галузі та її підприємств;

- затвердження професійних стандартів спеціалістів транспортної галузі.

Отже, освіта розглядається як фундаментальний механізм у забезпеченні прогресу з метою сталого розвитку. А висококваліфікований компетентний майбутній судноводій слугує гарантом якості освіти в оцінці досягнутих результатів. Тому для досягнення очікуваних результатів постає питання в необхідності забезпечення формування професійного потенціалу та створення ефективної системи професійної підготовки та науково-технічного супроводу інноваційного розвитку транспортної галузі, зокрема шляхом впровадження превентивної моделі підготовки фахівців (новітня освітня програма підготовки персоналу).

Чинне місце у цьому процесі посідають і заклади вищої освіти, які готують майбутніх судноводіїв. Підготовка майбутніх судноводіїв розглядається нами як неперервний, цілісний процес, що детермінується багатьма чинниками, провідними серед яких є врахування сучасного стану і перспектив розвитку наукового знання, та формується з урахуванням світового досвіду та у контексті вимог Болонського процесу з метою використання їх прогресивних ідей в системі вищої технічної освіти. Формування еколо-

гічної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності та медична допомога» є важливим завданням сучасної вищої освіти. Це завдання обумовлено необхідністю забезпечення безпечної експлуатації суден та захисту навколишнього середовища від негативного впливу судноплавства (Національна транспортна стратегія України, 2018).

Екологічна компетентність майбутніх судноводіїв передбачає володіння ними знаннями та навичками, необхідними для розуміння основних принципів екології та їх застосування до судноплавства; оцінки екологічних ризиків, пов'язаних з судноплавством; запобігання та ліквідації екологічних аварій; безпечної експлуатації суден з точки зору охорони навколишнього середовища (Лопатюк, 2015).

Виклад основного матеріалу. Сучасна система освіти навчання вимагає нових підходів роботи із курсантами, яка дозволяє не тільки передавати готову інформацію, а надавати курсантам інструменти для самостійного її пошуку та оцінювання надійності адже спрямована передусім на створення сприятливих умов для кожного, хто навчається – дає можливість обрати власний темп навчання, методи і засоби навчання, урахувати фізіологічні і розумові особливості і здібності. Особливий акцент зроблено на важливість довести курсанта у процесі навчання до того моменту, коли він досягне самостійності і відповідальної позиції за своє життя. Такий підхід є насамперед актуальним для підготовки майбутніх судноводіїв, оскільки дає можливість хоча б частково вирішити одне з протиріч, яке виникає через невідповідність між обсягом сучасної інформації, вимогами до рівня підготовки та її рівнем у майбутніх фахівців. Мається на увазі рівень розвитку загальних дослідницьких вмінь, що дозволяють своєчасно знаходити вірні рішення в критичних, проблемних ситуаціях.

На виконання Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII відповідно до Національної рамки кваліфікацій та вимог ОПП як нормативної компоненти освітньо-професійної програми підготовки «бакалавр» для студентів галузі знань 27 «Транспорт», спеціалізації 271.04 «Судноводіння на внутрішніх водних шляхах» кафедрами Київського інституту водного транспорту Державного університету інфраструктури і технологій були розроблені навчальні та робочі програми дисциплін і курсів які викладаються, коригуються у відповідності до вимог конкретних типових задач діяльності (рис. 1).

**1 СЛАБУС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

1.1 Викладачі:

Лекції: Гурєнкова Ольга Володимирівна доцент кафедри природничо-технічного забезпечення діяльності водного транспорту, к.п.н.
ogur10@ukr.net

Практичні заняття:

Гурєнкова Ольга Володимирівна доцент кафедри ПТЗДВТ, к.п.н.

1.2 Статус дисципліни

Навчальна дисципліна обов'язкового професійного циклу

1.3 Обсяг дисципліни

4 кредити ЕКТС
120 годин
20 лекції / 20 практичні
80 годин самостійна підготовка

1.4 Курс/Семестр

1 / 1 – для нормативного строку

**1 SYLLABUS
OF EDUCATIONAL COURSE**

1.1 Teachers:

Lectures:
associated
professor, PhD
Olga Gurenkova,

Practical training:

associated
professor, PhD
Olga Gurenkova.

1.2 Course status

Course of the obligatory professional block

1.3 Time volume of course

4 ECTS credits;
120 hours:
20 lectures / 20 practical trainings
80 self-training.

1.4 Study year / Semester

1 / 1 – for normative term of training

**Рис. 1. Сілабус навчальної дисципліни
«Безпека життєдіяльності та медична допомога»**

Навчальний план повністю враховує специфіку роботи на суднах та підприємствах галузі водного транспорту, передбачає фундаменталізацію навчання курсантів, має практичну спрямованість згідно вимог Конвенції з підготовки, дипломування моряків і несення вахти (ПДМНВ) – 78/95 та з урахуванням рекомендацій ІМО Model Courses. План освітнього процесу також передбачає курс практичного навчання, навчально-плавальну та виробничо-плавальні практики. Основними базами практик є судноплавні компанії, де майбутні фахівці можуть ознайомитись з особливостями роботи на суднах.

Нині в процесі підготовки кваліфікованих майбутніх судноводіїв необхідно враховувати проблеми пов'язані з людським фактором, а саме: професійну надійність; ефективність опанування обраної професії; збереження здоров'я і продовження професійного довголіття.

Однією із вагомих складових професійної підготовки майбутнього фахівця вважаємо екологічну компетентність. Саме екологічна компетентність у більшому степені дає можливість відобразити практичну направленість професійної підготовки майбутніх судноводіїв, особливо враховуючи екстремальні умови їх професійної діяльності.

Формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв безумовно є неперервним, цілісним процесом, що залежить від сукупності чинників, зокрема, врахування перспектив розвитку наукового знання, світового досвіду з метою

використання його прогресивних ідей у системі вищої освіти.

Екологічна компетентність, яку ми розглядаємо як прояв відповідного способу буття людини у професійній і побутовій діяльності, створеного на засадах життєвої активності через зв'язок із навколишнім природним світом, для фахівців водного транспорту набуває додаткових ознак: *професійно-особистісні якості* (вмотивоване прагнення до самовдосконалення, вміння і здатність визначати вплив і системно бачити наслідки професійної діяльності на навколишнє природне середовище); *професійно-діяльнісна поведінка* (усвідомлене прийняття рішень в умовах професійної діяльності, що забезпечують безпечну життєдіяльність оточуючих і довкілля; здатність до професійної рефлексії; *наявність моральних цінностей і пріоритетів* (готовність до емпатії, толерантність на всіх етапах професійної діяльності, відповідальність).

В дослідженні вперше теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено організаційно-методичну модель формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв в умовах сьогодення; визначено її складові, зміст; виявлено та структуровано компонентно-критеріальні ознаки екологічної компетентності; розкрито наступність змісту екологічної підготовки, що зумовлюється різними кваліфікаційними рівнями та системою модулів; удосконалено педагогічні умови формування екологічної компетентності

курсантів ЗВО водного транспорту; уточнено сутність поняття «педагогічні умови»; подальшого розвитку набули форми і методи екологічного навчання на основі особистісно орієнтованого підходу; методи вимірювання й обробки результатів педагогічних досліджень з екологічних проблем (Гуренкова, 2008).

Опираючись на практичне значення дослідження, яке полягало у створенні модульного варіанту програм «Безпека життєдіяльності» (загальний курс), «Основи екології», «Запобігання забрудненню водного середовища», «Забезпечення охорони праці на водному транспорті» для студентів вищих навчальних закладів водного транспорту та навчально-методичного забезпечення екологічної освіти, що складається з навчально-методичного посібника «Екологічна компетентність фахівців», комплексу тестових і практичних завдань із екології, методичних рекомендацій для викладачів, розроблених критеріїв діагностування рівнів екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту ми мали змогу удосконалювати нашу роботу з позицій сьогодення.

Цілісне уявлення про сукупність педагогічних умов як складової організаційно-методичної моделі формування екологічної компетентності представлено на рис. 2.

Сформована екологічна компетентність забезпечує реалізацію особистісно-розвивальної функ-

ції навчання, створює мотивацію для ціннісної орієнтації у навчальних конструктах. За таких умов провідними педагогічними умовами формування екологічної компетентності курсантів в ЗВО було визначено наступність змісту екологічної освіти, обґрунтування принципів відбору модулів екологічно спрямованих дисциплін, організація самостійної пізнавальної екологічної діяльності.

В результаті освоєння дисципліни здобувачі освіти отримують вміння:

- планувати діяльність відповідно до вимог законодавства по охороні людського життя на морі й охороні навколишнього середовища, регламентованими міжнародними стандартами якості ISO 9000, міжнародними конвенціями, кодексами, IMO і MOT; національним законодавством про охорону праці і захисту навколишнього середовища, національними і галузевими стандартами;
- прогнозувати можливість і наслідки впливу небезпечних та шкідливих факторів на організм людини та найближче оточення;
- розробляти, виконувати і впроваджувати систему заходів, спрямованих на запобігання несприятливої дії небезпечних, шкідливих та вражаючих факторів;
- запобігати виникненню надзвичайних ситуацій, а в разі їх виникнення приймати адекватні рішення та виконувати дії, спрямовані на їх ліквідацію;

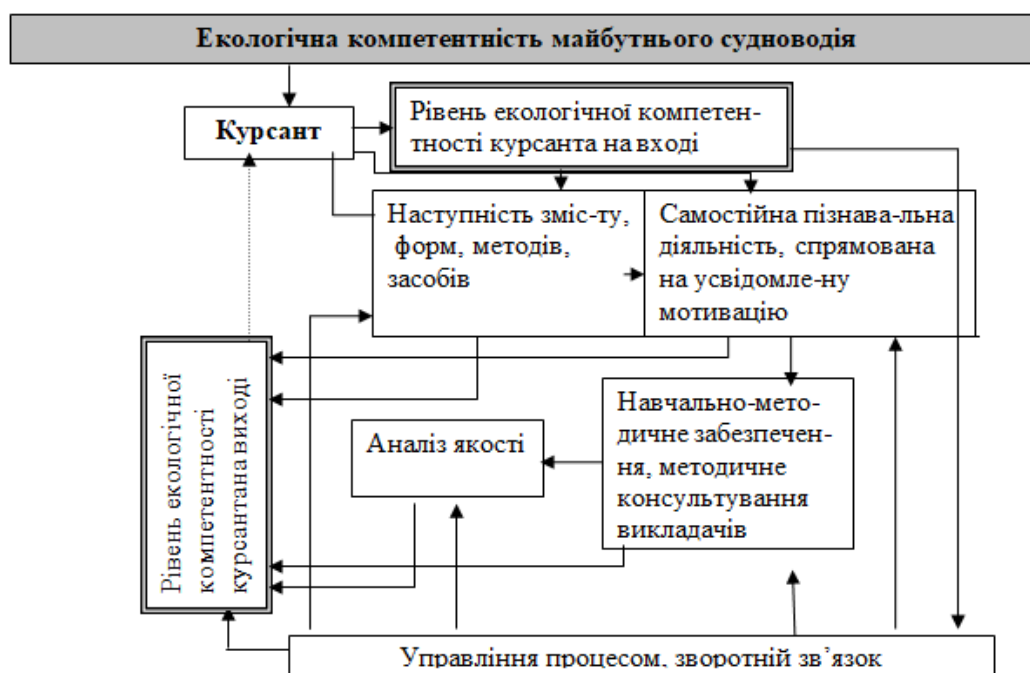

Рис. 2. Педагогічні умови формування екологічної компетентності майбутнього судноводія

- у відповідності з вимогами ПТЕ і МАРПОЛ 73/78 розробляти заходи щодо запобігання забруднення моря;

- організувати виконання вимоги Конвенції МАРПОЛ 73/78 по запобіганню забруднення моря нафтою, лляльними і стічними водами з обов'язковою реєстрацією всіх операцій у відповідних журналах;

- використовувати чинну нормативно – правову базу захисту особистості та навколишнього середовища, прав особи на працю, медичне забезпечення, захист у надзвичайних ситуаціях, тощо, з метою забезпечення належного рівня безпеки.

Компетентності, які повинні бути здобувачі в результаті вивчення дисципліни згідно ОПП можна зазначити наступні:

- Навички здійснення безпечної діяльності (прихильність безпеці).

- Усвідомлення відповідальності та здатність до виконання завдань у непередбачуваних та аварійних ситуаціях.

- Здатність забезпечити безпеку та охорону судна, екіпажу і пасажирів та умови використання й експлуатації рятувальних засобів.

- Здатність надати першу медичну допомогу та здатність застосовувати засоби першої медичної допомоги на суднах, організувати та керувати наданням медичної допомоги на судні.

- Здатність здійснювати нагляд та контроль за виконанням вимог національного та міжнародного законодавства в сфері судноплавства та заходів щодо забезпечення охорони людського життя, охорони і захисту морського середовища.

- Здатність до проведення навчальних занять та тренінгів на борту судна.

Дисципліна «Основи охорони праці та навколишнього середовища» базується на комплексі фундаментальних наук, є соціально-технічною дисципліною і включає основи нормативно – правового законодавства, питання безпеки життєдіяльності, організації охорони праці та навколишнього середовища, основи гігієни праці і

виробничої санітарії, техніку безпеки і пожежний захист у суднових умовах. Добрі знання, уміння та навички членів екіпажу у цих питаннях забезпечує безпеку і здоров'я їх життям при роботі на будь-якому морському транспорті.

Узагальнення і систематизація результатів дослідження дозволяють визначити додаткові педагогічні умови, окрім окреслених попередньо (реалізація принципів наступності, модульності у формуванні змісту екологічної освіти у ЗВО), які сприяють ефективному формуванню екологічної компетентності майбутніх судноводіїв: подоланню антропоцентричної домінанти в освітніх орієнтирах на користь екологічного мислення (усвідомлення єдності природи і людини, цінності гармонійних відносин в їхній взаємодії); поєднання екологічних знань студентів з екологічно доцільною поведінкою у професійній діяльності і побуті; активізація самостійної пізнавальної діяльності, зокрема на творчому рівні; впровадження у навчальний процес інноваційних форм і методів екологічної освіти.

Висновки. Формування екологічної компетентності майбутніх судноводіїв є важливим завданням, яке може сприяти забезпеченню безпечної експлуатації суден та захисту навколишнього середовища від негативного впливу судноплавства. В результаті дослідження встановлено, що формування екологічної компетентності у майбутніх судноводіїв у процесі вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності та медична допомога» може бути досягнуто через кілька ключових підходів, зокрема теоретичний підхід, як включення екологічних аспектів у теоретичну базу дисципліни; практичні заняття, професійна підготовка, зокрема через поглиблення знань щодо екологічних аспектів, специфічних для морської праці. Це включає розуміння міжнародних стандартів та правил щодо екології в морському середовищі, організацію взаємодії з відповідними міжнародними організаціями та структурами, які відповідають за екологічну безпеку морських перевезень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року. СХВАЛЕНО розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80> (дата звернення 01.01.2024)
2. Степко М.Ф., Болубаш Я.Я., Шинкарук В.Д. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. 2004. 384 с.
3. Гуренкова О.В. Модель формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту. *Неперервна професійна освіта*. 2008. Вип. 1. С.25-30.
4. Гуренкова О.В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту в умовах кредитно-модульної системи навчання. Автореферат дисертації. Київ: Друкарня Прінт Квік. 2009. 21 с.
5. Гуренкова О.В. Наступність змісту екологічної освіти студентів вищих навчальних закладів водного транспорту. Збірник наукових праць третьої Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи». 2012. С.6-9

6. Лук'янова Л.Б. Екологічна компетентність майбутніх фахівців: навч.-метод. посіб. 2008. 243 с.
7. Лопатюк С.П., Гуренкова О.В., Сєрова Т.О., Велигдан Н.В. Щодо професійної компетентності майбутніх фахівців галузі водного транспорту. Імплементація сучасних технологій навчання у навчальний процес: Матеріали статей міжнародної наукової конференції. Київ.2015. 471с. С.327-330
8. Закон України Про вищу освіту від 01.07.2014 № 1556-VII. Поточна редакція. Редакція від 18.03.2020. підстава – 463-IX. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Національна рамка кваліфікацій Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341(в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 509). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#n12>(дата звернення 03.01.2024) Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku. SKhVALENO rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 430-r. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80> (data zvernennia 01.01.2024)

REFERENCES

1. Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku [National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030.]. SKhVALENO rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 430-r. [in Ukrainian].
2. Stepko M.F. , Boliubash Ya.Ia. , Shynkaruk V.D. (2004) Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses: navch. Posib [Higher Education of Ukraine and the Bologna Process: a study guide]. Ternopil: Navchalna knyha . 384 p. [in Ukrainian].
3. Hurenkova O.V. (2008).Model formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv vodnoho transportu[formation of environmental competence of future water transport specialists]. *Neperervna profesiina osvita[Continuing professional education]*. Vol. 1. p.25-30. [in Ukrainian].
4. Hurenkova O.V.(2009). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv vodnoho transportu v umovakh kredytno-modulnoi systemy navchannia [Formation of ecological competence of future specialists of water transport in the conditions of credit-modular system of education]. Avtoferat dysertatsi. Kyiv: Drukarnia Print Kvik. 21 p. [in Ukrainian].
5. Hurenkova O.V. (2012). Nastupnist zmistu ekolohichnoi osvity studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv vodnoho transportu[Continuity of the content of environmental education of students of higher educational institutions of water transport.]. Zbirnyk naukovykh prats tretoi Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v suchasni osviti: dosvid, problemy, perspektyvy». p.6-9 [in Ukrainian].
6. Lukianova L.B. (2008). Ekolohichna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv: navch.-metod. Posib[Ecological competence of future specialists: educational and methodological manual]. 243p. [in Ukrainian].
7. Lopatiuk S.P., Hurenkova O.V., Sierova T.O., Velyhdan N.V. (2015). Shchodo profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv haluzi vodnoho transportu[On the professional competence of future specialists in the field of water transport]. Implementatsiia suchasnykh tekhnolohii navchannia u navchalnyi protses: Materialy statei mizhnarodnoi naukovoї konferentsii. Kyiv.471p. p.327-330 [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu [Law of Ukraine On Higher Education] vid 01.07.2014 № 1556-VII. Potochna redaktsiia. Redaktsiia vid 18.03.2020, pidstava – 463-IX. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
9. Natsionalna ramka kvalifikatsii Dodatok do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy [National Qualifications Framework Annex to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 23 lystopada 2011 r. № 1341(v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 chervnia 2019 r. № 509). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#n12>(data zvernennia 03.01.2024) [in Ukrainian].

Олександр ДЕРЕВЯНЧУК,

orcid.org/0000-0002-3749-9998

кандидат фізико-математичних наук,

доцент кафедри професійної та технологічної освіти і загальної фізики

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *o.v.derevyanchuk@chnu.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ З ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ РОЗПІЗНАВАННЯ ЗОБРАЖЕНЬ МАСКИ НА ОБЛИЧЧІ ЛЮДИНИ

Використання систем розпізнавання зображень відіграє вагомую роль у процесі навчання магістрів із професійної освіти. Це надає їм широкі можливості для розвитку та поглиблення знань. Основна перевага вивчення таких систем полягає в тому, що це допомагає студентам зрозуміти та освоїти принципи функціонування технологій розпізнавання зображень, які є ключовим елементом їхньої інженерної освіти. У процесі навчання в студентів формуються навички, які є необхідними на сучасному ринку праці.

Побудова системи розпізнавання зображень маски на обличчі людини є актуальним завданням, оскільки це дозволяє в умовах карантину виявляти присутність людей без масок у торгових центрах, транспортних засобах, освітніх закладах та в інших приміщеннях. Існуючі методи розпізнавання зображень із використанням штучних нейронних мереж потребують тривалої процедури навчання. Детектувати ділянки обличчя на зображеннях можливо швидкодіючим методом Віолі-Джонса з використанням каскадів Хаара. Збільшення точності розпізнавання зображень маски на обличчі забезпечується комплексним застосуванням методу Віолі-Джонса та засобів нечіткої логіки. Проте, побудова системи розпізнавання зображень маски на обличчі потребує детального аналізу предметної області, визначення впливу основних зовнішніх та внутрішніх факторів на функціонування системи.

Розроблено фізичну модель системи розпізнавання зображень маски на обличчі, в якій детектування обличчя на зображеннях виконується методом Віолі-Джонса з використанням каскадів Хаара. Розпізнавання маски на обличчі виконується засобами нечіткої логіки з використанням нечітких баз знань Мамдани.

На основі аналізу фізичної моделі системи створено програму на мові Python для детектування обличчя, очей та рота з використанням каскадів Хаара, використано нечітку логіку для розпізнавання обличчя із урахуванням очей та рота для розпізнавання маски, виконано апаратно-програмну реалізацію системи на мові Python із використанням бібліотеки OpenCV засобами хмарної платформи Google Colab та мікрокомп'ютера Raspberry Pi 3B+.

У роботі, з навчальною метою, описана послідовність побудови системи розпізнавання зображень маски на обличчі. Як джерело початкових зображень використано цифрові відеокамери, які можуть розміщуватися у різноманітних приміщеннях, наприклад, в аудиторіях, транспортних засобах, приміщеннях вокзалів, торгових центрах тощо. Система розпізнавання маски на обличчі може бути використана для вивчення принципів побудови комп'ютерних систем обробки зображень, зокрема, систем розпізнавання образів.

Ключові слова: *цифровізація освіти, система розпізнавання зображень, нечітка логіка, метод Віолі-Джонса, каскади Хаара, інженерно-педагогічні спеціальності, магістри з професійної освіти.*

Oleksandr DEREVYANCHUK,

orcid.org/0000-0002-3749-9998

Candidate of Physical and Mathematical Sciences,

Associate Professor at the Department Professional and Technological Education and General Physics

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) *o.v.derevyanchuk@chnu.edu.ua*

FORMATION OF KEY SKILLS OF FUTURE MASTERS OF PROFESSIONAL EDUCATION BY BUILDING A SYSTEM FOR RECOGNITION OF MASK IMAGES ON A HUMAN FACE

The use of image recognition systems plays an important role in the process of teaching masters in professional education. This provides them with ample opportunities for development and deepening of knowledge. The main advantage of studying such systems is that they help students understand and master the principles of operation and algorithms of these technologies, becoming a key element of their engineering education. In the process of education, students develop skills necessary for the modern labor market.

Building a system for recognizing images of a mask on a person's face is an urgent task, as it allows detecting the presence of people without masks in shopping centers, vehicles, educational institutions and other premises under quarantine conditions. Existing methods of image recognition using artificial neural networks require a long training procedure. It is possible to detect areas of faces in images using the fast Viola-Jones method using Haar cascades. An increase in the accuracy of recognition of mask images on a face is ensured by the use of the Viola-Jones method and fuzzy logic tools. However, the construction of a facial mask image recognition system requires a detailed analysis of the subject area, determination of the influence of the main external and internal factors on the functioning of the system.

A physical model of the facial mask image recognition system has been developed, in which face detection in images is performed by the Viola-Jones method using Haar cascades. Facial mask recognition is performed by means of fuzzy logic using Mamdani knowledge bases.

Based on the analysis of the physical model of the system, a Python program was created to detect faces, eyes, mouth using Haar cascades, fuzzy logic was used for face recognition taking into account the eyes and for mask recognition, hardware and software implementation of the system was performed in Python using the OpenCV library using the Google Colab cloud platform and the Raspberry Pi 3B+ microcomputer.

The work with the educational purpose describes the sequence of building a system for recognizing images of a mask on a face. As a source of initial images, digital video cameras were used, which can be placed in various premises (auditoriums, vehicles, train station premises, shopping centers, etc.). A facial mask recognition system can be used to build computer image processing systems, in particular, pattern recognition systems.

Key words: digitization of education, image recognition system, Fuzzy Logic; Viola-Jones method, Haar cascades, masters in professional education.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людства характеризується інтенсивністю впровадження інтелектуальних систем та автоматизації різноманітних процесів. За висновками експертів Всесвітнього економічного форуму в період з 2020 по 2025 роки у глобальній сфері зайнятості очікуються такі зміни:

Автоматизація виробництва та робочих місць: під впливом впровадження сучасних технологій та автоматизації, компанії переосмислюють функції та кваліфікації працівників. Більше 40% компаній планує зменшити свою робочу силу, але 34% прогнозують збільшення. У 2025 році очікується поділ праці між людьми та машинами приблизно порівну.

Революція в робототехніці: з'являться нові робочі місця, пов'язані з технологіями штучного інтелекту, включаючи неоплачуваний догляд, створення контенту, «зелену» економіку та інші галузі.

Попит на аналітичне мислення та гнучкість: до 2025 року ключовими навичками стануть аналітичне мислення, творчий потенціал і гнучкість. Роботодавці відзначають зростання важливості критичного мислення та здатності до аналізу.

Підвищення кваліфікації працівників: конкурентоспроможні компанії акцентують увагу на підвищенні кваліфікації працівників. Більше половини працівників потребуватимуть перепідготовки, і 66% компаній розраховують на окупність інвестицій у підвищення кваліфікації.

Дистанційна робота та навчання: збільшення цифровізації робочих процесів призведе до розширення дистанційної роботи, але при цьому 78% представників бізнесу вважають, що це може негативно вплинути на продуктивність праці. Водночас, дистанційна форма навчання стає все

більш популярною (URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/>).

Найбільш затребуваними будуть фахівці, які можуть проєктувати, впроваджувати нову техніку і технології з урахуванням викликів майбутнього (Future of Jobs Report 2023).

У 2020 році Всесвітній економічний форум підготував звіт «Майбутні робочі місця – 2025», яким визначено, що у 2025 році значна частина (52%) усієї роботи буде виконуватися роботами, тоді як у 2018 році цей показник становив 29%.

Також у звіті зроблено прогноз навичок, які будуть затребувані у 2025 році, а саме:

- 1) аналітичне мислення та інноваційність;
- 2) активне навчання і стратегії навчання;
- 3) комплексне розв'язання проблем;
- 4) критичне мислення і аналіз;
- 5) креативність, оригінальність та ініціативність;
- 6) лідерство і соціальна включеність (впливовість);
- 7) технології: використання, моніторинг і контроль;
- 8) технології: розробка і програмування;
- 9) життєздатність, стресостійкість і гнучкість;
- 10) обґрунтування, розв'язання проблем і формування ідей (The Future of Jobs Report, 2020).

Ці тенденції підкреслюють необхідність розвитку нових навичок, адаптації до змін у світі праці та постійного самовдосконалення для працівників у різних галузях. Це своєю чергою актуалізує проблему удосконалення змісту освіти в закладах вищої освіти з орієнтацією на забезпечення запитів ринку праці та розвитку технологій. Одним з прикладів є системи розпізнавання зображень (далі СРЗ), які відкривають безліч можливостей у сучасному суспільстві. У виробництві та технологічних процесах вони забезпечують автома-

тизовану якість контролю, виявляючи дефекти та неправильності на виробках. У сфері безпеки та антитерористичних заходів такі системи використовуються для розпізнавання підозрілих об'єктів чи осіб у громадських місцях. У розробці автономних транспортних засобів вони відіграють ключову роль у виявленні та реагуванні на дорожні ситуації.

В області розслідувань та правопорядку системи розпізнавання обличчя допомагають у розкритті злочинів шляхом встановлення осіб на відеозаписах чи фото. У галузі мистецтва та культури – можуть бути використані для взаємодії зі штучним інтелектом та для створення інтерактивних мистецьких інсталяцій. Крім того, системи розпізнавання зображень є важливим інструментом для досліджень кліматичних змін, агропромисловості та екології, сприяючи виявленню паттернів та тенденцій у змінах навколишнього середовища. Вони також можуть застосовуватися в архітектурному дизайні та міському плануванні для аналізу планування та розташування будівель. І це не повний перелік можливостей.

Системи розпізнавання зображень відіграють важливу роль у навчанні студентів інженерно-педагогічних спеціальностей, надаючи їм широкий спектр можливостей для розвитку та поглиблення знань. Перш за все, вивчення СРЗ дозволяє студентам зрозуміти та освоїти принципи функціонування та алгоритми цих систем, що стає ключовим елементом їхньої інженерної освіти.

Студенти можуть активно займатися дослідженнями та розробкою нових алгоритмів для систем розпізнавання зображень, що розвиває їхні навички в області інформаційних технологій та інженерії. Це сприяє створенню новітніх підходів у галузі обробки зображень та розширює можливості використання цих систем у практичних завданнях. СРЗ дозволяє студентам розглядати практичне впровадження цих систем у різні інженерні завдання. Вони можуть застосовувати ці технології у виробничих процесах, в автоматизації та оптимізації систем контролю, що сприяє підготовці студентів до реальних завдань в індустріальному середовищі. Студенти можуть розробляти інноваційні методи навчання, базуючись на принципах СРЗ. Автоматизовані тести, оцінювання та інші педагогічні інструменти стають частиною їхнього навчання. Таким чином, СРЗ є не лише технічним аспектом, але й важливим елементом для розширення та вдосконалення інженерно-педагогічних знань студентів, надаючи їм можливість поглибленого розвитку у своїй професійній галузі.

Аналіз досліджень. Сьогодні на ринку праці спостерігається кваліфікаційний розрив (Ковальчук В. І., 2021) між очікуваннями роботодавців і навичками сформованими у випускників за час навчання в університеті. Зменшити такий розрив спрямовані Стандарти вищої освіти в яких визначені актуальні компетентності та програмні результати. Проте технологічний розвиток, цифровізація і впровадження штучного інтелекту вимагають перегляду стандартів і удосконалення змісту освітньо-професійних програм. Питання цифровізації професійної освіти та впровадження STEM-проектів розкриті у працях Ковальчука В.І. (Voitovych, I., Pavlova, N., Voitovych, O., Horbatiuk, R., Dubych (Muzychuk), K., Kovalchuk, V., and Prylepa, I., 2021; Kovalchuk, V., Shevchenko, L., Iermak, T., Chekaniuk, K., 2021; Kovalchuk, V., Maslich S., Tkachenko, N., Shevchuk, S., Shchypska, T., 2022; Kovalchuk V., Androsenko A., Boiko A., Tomash V., Derevyanchuk O., 2022) та інших авторів й реалізовані у побудові системи розпізнавання зображень.

Використання нейронних мереж передбачає складну та тривалу процедуру їх навчання. Тому для розпізнавання облич та масок пропонується метод Віоли-Джонса (Ушенко Ю.О., Деревянчук О.В., Талах М.В., Дворжак В.В., 2023), який застосовує навчені каскади Хаара. Для підвищення якості розпізнавання використовують методи попередньої обробки зображень, зокрема методи фільтрації (Balovsyak, Odaiska, 2018; Balovsyak, Derevyanchuk, Fodchuk, Kroitor, Odaiska, Pshenychnyi, Kotyra, Abisheva, 2019), підвищення контрасту (Balovsyak, Derevyanchuk, Fodchuk, 2019; Balovsyak, Derevyanchuk, Kravchenko, Kroitor, Tomash, 2021) та сегментації зображень (Shkurat O. et al., 2020; Tereikovskiy, Zhengbing Hu, Chernyshev, Tereikovska, Korystin, Tereikovskiy, 2022; Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Tomash V. V., Yarema S. V., 2022). Точність розпізнавання облич та масок на обличчях можливо підвищити завдяки використанню нечіткої логіки (Fayek, 2020; Balovsyak, S., Derevyanchuk, O., Kravchenko, H., Ushenko, Y., Hu, Z., 2023) шляхом комплексного врахування надійності детектування не тільки облич, але й ділянок очей та рота.

Мета статті. Розроблення системи розпізнавання зображень маски на обличчі людини та визначення її впливу на формування актуальних професійних навичок майбутніх магістрів з професійної освіти (машинобудування).

Виклад основного матеріалу. Освітньо-професійна програма «Професійна освіта (машинобудування)» зі спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) скерована на

підготовку педагога – магістра професійної освіти з фундаментальною інженерною підготовкою, професіонала в галузі інженерної механіки (машинобудування).

Основний фокус освітньої програми та спеціалізації спрямований на вищу професійну освіту, інформаційні та цифрові технології в освіті, конструювання та моделювання, викладання загальнотехнічних дисциплін, компетентності в галузі технології машинобудування.

У даній статті ми пропонуємо досвід розробки СРЗ, що вивчається в дисципліні «Цифрові технології в професійній освіті». Вивчення систем розпізнавання зображень у професійній підготовці майбутніх магістрів з професійної освіти (машинобудування), педагогів професійного навчання сприяє розвитку наступних навичок:

Аналітичні навички: студенти вивчають алгоритми та методи аналізу зображень, що розвиває їхню здатність розуміти та розкривати складність інженерних завдань.

Програмування та інженерія програмного забезпечення: вивчення СРЗ зазвичай включає програмування та розробку алгоритмів, що розвиває навички роботи з програмним забезпеченням та важливі інженерні навички.

Робота з обладнанням та сенсорами: студенти отримують розуміння роботи сучасних сенсорів та обладнання, яке використовується для збору інформації для систем розпізнавання.

Математичні знання: вивчення алгоритмів та методів СРЗ вимагає глибокого розуміння математичних концепцій, таких як лінійна алгебра, теорія ймовірностей та обчислювальна геометрія.

Технічна та інженерна креативність: робота зі складними системами розпізнавання зображень вимагає творчого підходу та здатності знаходити ефективні інженерні рішення.

Розуміння інтерфейсів та взаємодії: студенти навчаються проєктувати інтерфейси та взаємодію з користувачем для ефективного впровадження систем розпізнавання в практичних ситуаціях.

Навички роботи в команді: багатокомпонентні системи, які включають СРЗ, часто розробляються командами. Студенти отримують навички колективної роботи та комунікації в групі.

Практичні дослідження та експерименти: вивчення СРЗ включає в себе можливість проводити дослідження та експерименти для вдосконалення алгоритмів та методів, розвиваючи навички наукової діяльності.

Розуміння етичних та правових аспектів: студенти отримують знання про етичні та правові питання, пов'язані з використанням систем розпіз-

навання зображень, що допомагає їм відповідально ставитись до виконання професійних завдань.

Ці навички формують комплексний підхід до навчання студентів, дозволяючи їм успішно впроваджувати інноваційні технології у різні галузі та вирішувати складні завдання інженерної практики.

У даній роботі розроблено систему розпізнавання зображень маски на обличчі людини та проведено її дослідження. Виконано моделювання впливу основних факторів на роботу системи розпізнавання, побудовано фізичну модель системи розпізнавання зображень маски на обличчі. Розглянемо алгоритм побудови системи розпізнавання зображень маски на обличчі та конкретизуємо кожний етап.

1. Розроблення фізичної моделі системи

Фізична модель системи побудована за допомогою UML діаграми розміщення проєкту (діаграми розгортання – deployment diagram). На діаграмі розгортання відображено розташування компонентів системи розпізнавання зображень маски на обличчі у вузлах системи (рис. 1).

Згідно з фізичною моделлю, початкові зображення зчитуються з відеокамери і обробляються за допомогою мікрокомп'ютера Raspberry Pi3B+. Відеокамера може розміщуватися як нерухомо, так і на рухомій платформі. У модулі «Detection face» виконується детектування обличчя на зображеннях методом Віюлі-Джонса (з використанням відповідних каскадів Хаара). У модулі «Detection eye» виконується детектування очей на зображеннях ділянок попередньо детектованих обличчя методом Віюлі-Джонса. У модулі «Detection mouth» виконується детектування рота на зображеннях ділянок попередньо детектованих обличчя методом Віюлі-Джонса. У модулі «Recognition face» виконується розпізнавання обличчя на зображенні на основі виявлених ділянок обличчя та очей з використанням нечіткого логічного виведення. В модулі «Recognition mask» виконується розпізнавання масок на розпізнаних обличчях з врахуванням виявлених ділянок рота з використанням нечіткого логічного виведення. Отримані дані передаються на віддалений веб-сервер для подальшого аналізу та виводяться на екран. Додаткові повідомлення можуть виводитися через аудіосистему.

2. Реалізація системи. Опис архітектури та компонентів апаратної частини прототипу системи

Апаратна частина прототипу системи розпізнавання маски на обличчі складається з мікрокомп'ютера Raspberry Pi3B+ (; <https://www.raspberrypi.org/products/raspberry-pi-3-model-b-plus/>; <https://datasheets.raspberrypi.com/camera/raspberry-pi-camera-guide.pdf>) цифрової CSI відеокамери або USB-відеокамери (рис. 2).

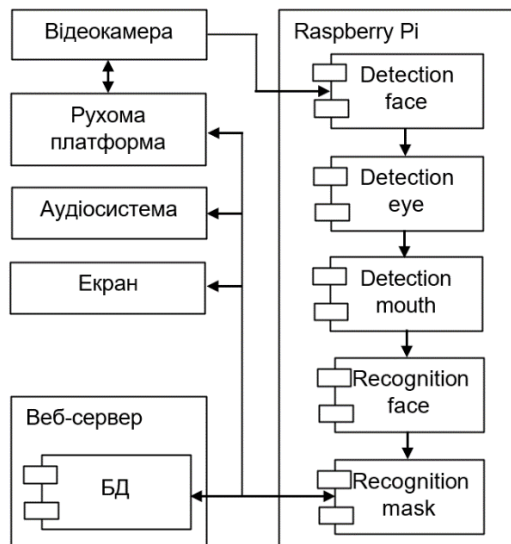

Рис. 1. Фізична модель системи розпізнавання зображень маски на обличчі

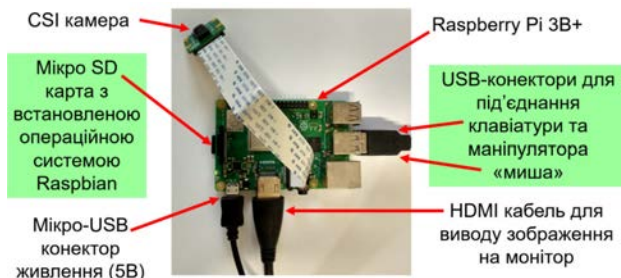

Рис. 2. Під'єднання пристроїв до мікрокомп'ютера Raspberry Pi 3 Model B+

3. Опис архітектури та компонентів програмної частини прототипу системи

Уточнення функціонування системи розпізнавання зображень маски на обличчі проведено за допомогою UML діаграми активності (рис. 3) (<http://www.uml-diagrams.org/>). Після зчитування зображення з відеокамери (функція «take_photo») на ньому детектується Q_{nf} прямокутних ділянок обличчя методом Віоли-Джонса.

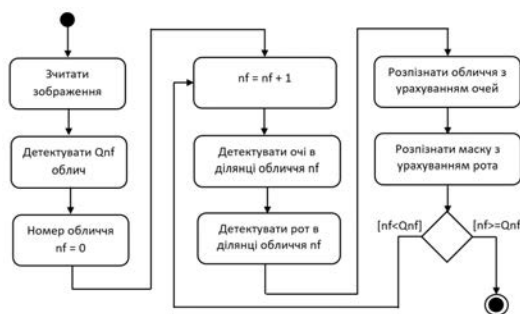

Рис. 3. Діаграма активності системи розпізнавання зображень маски на обличчі

Для кожного обличчя з номером nf детектуються очі та рот. На основі отриманих даних розпізнаються обличчя з урахуванням очей та маски на обличчях.

Початковими (вхідними) даними для програми є цифрові зображення, зчитані з відеокамери або з графічних файлів. Такі зображення можуть містити обличчя в масках та без масок. Програма підтримує зчитування зображень основних графічних форматів (.bmp, .jpg, .tiff); підтримується обробка таких типів зображень: у відтінках сірого, кольорових, індексованих.

Початкове кольорове зображення зчитується як тривимірний масив $f_{RGB}(i, k, c)$, де $i = 0, \dots, M-1$; $k = 0, \dots, N-1$; M – висота зображення в пікселях, N – ширина зображення в пікселях, $c = 0, \dots, 2$ – номер каналу кольору (Red, Green, Blue). Кольорові зображення f_{RGB} перетворюються у відтінки сірого (зображення f), які програмно обробляються як прямокутні матриці $f = (f(i, k))$, де $i = 0, \dots, M-1$, $k = 0, \dots, N-1$. Яскравість кожного пікселя (у відтінках сірого) описується одним байтом (8 біт), тому значення яскравості пікселя лежить у діапазоні від 0 до 255.

Для кожної ділянки обличчя на зображенні визначається впевненість детектування обличчя D_f та впевненість детектування очей D_e (за рахунок використання різних параметрів каскадів Хаара). Нечітка система на основі значень D_f та D_e обчислює впевненість розпізнавання обличчя з урахуванням очей D_{fL} . Для розпізнавання обличчя розроблено нечітку базу знань Мамдані, яка містить 36 правил, зокрема:

- 1) якщо $D_{fL} = \text{Низька}$ та $D_e = \text{Низька}$, тоді $D_{fL} = \text{Низька}$;
- 2) якщо $D_{fL} = \text{Нижча середньої}$ та $D_e = \text{Нижча середньої}$, тоді $D_{fL} = \text{Нижча середньої}$;
- 3) якщо $D_{fL} = \text{Вища середньої}$ та $D_e = \text{Низька}$, тоді $D_{fL} = \text{Нижча середньої}$.

У правилах бази знань позначення D_{fL} описує лінгвістичну змінну «Впевненість детектування обличчя», D_e – «Впевненість детектування обличчя», D_{fL} – «Впевненість розпізнавання обличчя з урахуванням очей». Термами лінгвістичної змінної D_{fL} якої є значення «низька», «нижча середньої», «середня», «вища середньої», «нижча високої», «висока», які чисельно описуються носієм нечіткої множини D_f . Аналогічно описано лінгвістичні змінні D_e та D_{fL} .

Терми лінгвістичної змінної «Впевненість детектування обличчя» описуються нечіткими множинами з трикутними функціями належності $\mu_{f_1}, \mu_{f_2}, \dots, \mu_{f_6}$ і носієм D_f (рис. 4). Аналогічно створюються терми лінгвістичної змінної «Впевненість детектування очей», які описуються

нечіткими множинами з функціями належності: $\mu_{e1}, \dots, \mu_{e6}$ (рис. 5).

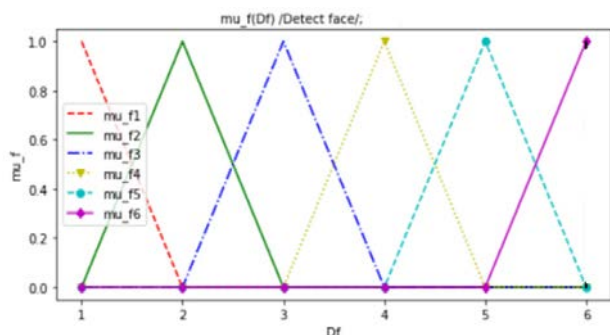

Рис. 4. Нечіткі функції належності лінгвістичної змінної «Впевненість детектування обличчя»: μ_{f1} (червоний графік) – впевненість детектування обличчя низька; μ_{f2} – нижча середньої; μ_{f3} – середня; μ_{f4} – вища середньої; μ_{f5} – нижча високої; μ_{f6} – висока

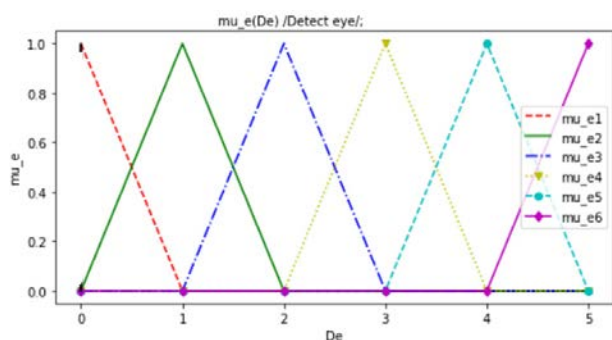

Рис. 5. Нечіткі функції належності лінгвістичної змінної «Впевненість детектування очей»: μ_{e1} (червоний графік) – впевненість детектування очей низька; μ_{e2} – нижча середньої; μ_{e3} – середня; μ_{e4} – вища середньої; μ_{e5} – нижча високої; μ_{e6} – висока

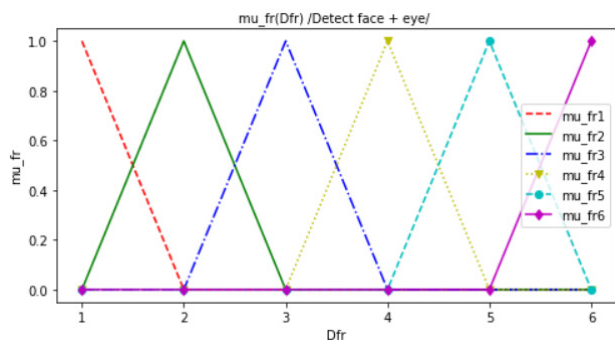

Рис. 6. Нечіткі функції належності лінгвістичної змінної «Впевненість розпізнавання обличчя з урахуванням очей»: μ_{fr1} (червоний графік) – впевненість розпізнавання обличчя низька; μ_{fr2} – нижча середньої; μ_{fr3} – середня; μ_{fr4} – вища середньої; μ_{fr5} – нижча високої; μ_{fr6} – висока

Також створено терми лінгвістичної змінної «Впевненість розпізнавання обличчя з урахуванням очей», які описуються нечіткими множинами з функціями належності: $\mu_{fr1}, \dots, \mu_{fr6}$ (рис. 6).

На входи системи подаються конкретні значення вхідних змінних D_{fC} та D_{eC} , на основі яких визначаються значення функцій належності $\mu_{f(m)}(D_{fC})$, де $m=1, \dots, Q_m$ ($Q_m=6$) та $\mu_{e(n)}(D_{eC})$, де $n=1, \dots, Q_n$ ($Q_n=6$) для відповідних термів. На основі правил нечіткої бази знань обчислюються значення функцій належності $\mu_{fr(k)}(D_{frC})$ за формулою

$$\mu_{fr(k)}(D_{frC}) = \min(\mu_{f(m)}(D_{fC}), \mu_{e(n)}(D_{eC})), \quad (1)$$

де $m=1, \dots, Q_m$; $n=1, \dots, Q_n$; $k=1, \dots, Q_k$ ($Q_k=6$).

Наприклад

$$\mu_{fr1}(D_{frC}) = \min(\mu_{f1}(D_{fC}), \mu_{e1}(D_{eC})).$$

Значення функції належності $\mu_{fr(k)}(D_{fr})$ обмежуються отриманими значеннями $\mu_{fr(k)}(D_{frC})$.

Після цього виконується композиція нечітких функцій належності $\mu_{fr(k)}(D_{fr})$, де $k=1, \dots, Q_k$, у результаті чого обчислюється нечітка множина $\mu_{fUa}(D_{fr})$, для якої

$$\mu_{fUa}(D_{fr}) = \max(\mu_{fr1}(D_{fr}), \dots, \mu_{fr(k)}(D_{fr}), \dots, \mu_{fr6}(D_{fr})). \quad (2)$$

На основі нечіткої множини $\mu_{fUa}(D_{fr})$ обчислюється її чітке значення D_{frC} методом центра тяжіння.

Для розпізнавання маски на обличчі також розроблено нечітку базу знань Мамдани. У правилах нечіткої бази знань позначення D_{frL} описує лінгвістичну змінну «Впевненість розпізнавання обличчя з урахуванням очей», D_{sL} – лінгвістичну змінну «Впевненість детектування рота»; D_{mL} – лінгвістичну змінну «Впевненість розпізнавання маски». На основі параметрів розпізнаного обличчя та рота виконується розпізнавання маски на обличчі з впевненістю D_{mC} . Під час такого нечіткого логічного виведення враховується, що якщо в межах ділянки обличчя з високою впевненістю детектується рот, то таке обличчя з високою впевненістю без маски. І навпаки, якщо в межах ділянки обличчя з високою впевненістю не детектується рот, то таке обличчя з високою впевненістю з маскою.

4. Опис бібліотек та методів реалізації програмної частини прототипу системи

Програмна частина прототипу системи розпізнавання маски на обличчі при реалізації засобами хмарного сервісу Google Colab використовує такі бібліотеки (імпортовані в програму на мові Python) (таблиця 1).

Програмна частина прототипу системи розпізнавання маски на обличчі при реалізації засобами хмарного сервісу Google Colab використовує такі бібліотеки (імпортовані в програму на мові Python) (таблиця 1). При детектуванні на зображенні обличчя, очей та рота методом Віюлі-Джонса використано такі каскади Хаара (таблиця 2).

Таблиця 1

Використані бібліотеки в програмі на мові Python

№	Назва	Призначення
1	scikit-fuzzy	Робота з нечіткою логікою (Fuzzy Logic)
2	cv2 (opencv)	Детектування обличчя, очей і рота на зображенні
3	NumPy	Робота з багатовимірними масивами, містить набір основних математичних функцій
4	Matplotlib	Бібліотека для побудови графіків (візуалізації даних)

Таблиця 2

Використані каскади Хаара в програмі на мові Python

№	Назва	Призначення
1	haarcascade_frontalface_default.xml	Детектування фронтально повернутих облич
2	haarcascade_profileface.xml	Детектування облич у профіль
3	haarcascade_eye.xml	Детектування очей
4	haarcascade_smile.xml	Детектування рота або посмішки

5. Опис контрольних прикладів і результатів тестування

Для контрольних прикладів, зображення можливо отримати не тільки з відеокамер, але й з файлів. Розглянемо приклад розпізнавання зображення маски на обличчі за допомогою розробленої системи. Спочатку виконується детектування облич на зображенні для різних каскадів Хаара (haarcascade) та різних параметрів детектування (minNeighbors) (за допомогою функцій «Face Detection», «Face_Detect (ncascade)»). Ділянки облич, отримані при різних

minNeighbors і для одного каскаду, об'єднуються на результуючому зображенні. Якщо ділянки облич перекриваються, то вибирається обличчя з більшим minNeighbors. Ділянки облич, отримані для різних каскадів, об'єднуються на результуючому зображенні (рис. 7). Якщо ділянки облич перекриваються, то вибирається обличчя з більшим minNeighbors.

Далі виконується детектування очей. Для кожної ділянки обличчя /верхньої частини/ (з номером nf) виділяються очі за допомогою функції Eye_Detect (nf) (рис. 8).

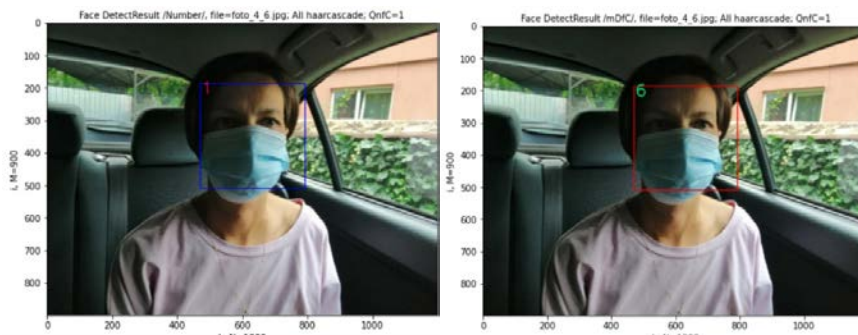

Рис. 7. Детектовані зображення облич: а) номери зображень; б) значення впевненості детектування обличчя Df (Df – максимальне значення minNeighbors, при якому ще детектується обличчя)

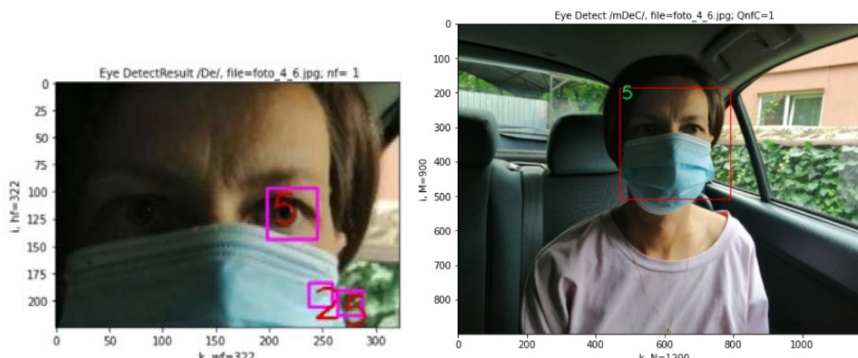

Рис. 8. Детектування очей на зображенні: а) області очей зі значеннями впевненості детектування очей De (максимальне значення De=5); б) значення впевненості детектування очей De для обличчя De (De – максимальне значення minNeighbors, при якому ще детектується око)

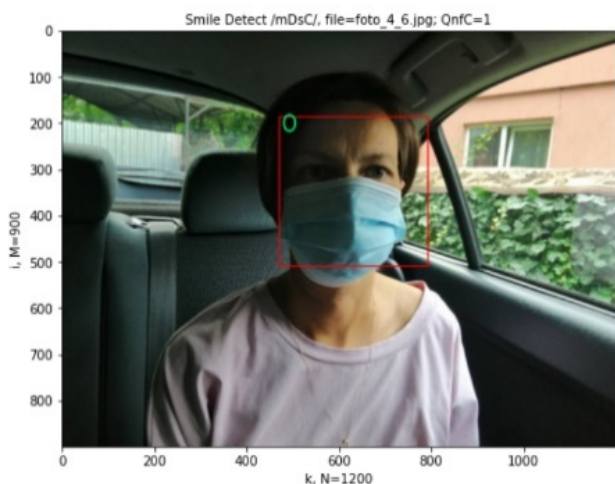

Рис. 9. Детектування рота на зображенні з впевненістю D_s ; у даному випадку рот не виявлено (D_s – максимальне значення $\min\text{Neighbors}$, при якому ще детектується рот)

Рис. 10. Розпізнавання обличчя на зображенні з впевненістю $D_{frC} = 5.7$ (а) та розпізнавання маски на обличчі зі впевненістю $D_{mC} = 4.7$ (б)

Детектування рота виконується для кожної ділянки обличчя /нижньої частини/ (з номером nf) за допомогою функції $\text{Smile_Detect}(nf)$ (рис. 9).

З використанням нечіткого логічного виведення виконується розпізнавання обличчя на зображенні з впевненістю D_{frC} (рис. 10, а) та розпізнавання маски на обличчі зі впевненістю D_{mC} (рис. 10, б).

Результати тестування для всіх прикладів показують у загальному правильне розпізнавання обличчя та масок на обличчі (таблиця 3).

Розроблена програма має досить високу швидкість. Наприклад, час детектування обличчя на зображенні (розміром 640×427 пікселів) складає 0.15 с.

6. Опис інструкцій користувачеві

Спочатку потрібно зчитати початкове зображення з відеокамери або з графічного файлу. Далі потрібно запустити до виконання головну

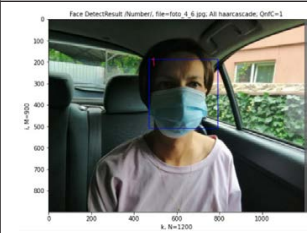

програму на мові Python, у результаті виконання якої, буде отримано координати прямокутних ділянок обличчя на зображенні, впевненість розпізнавання обличчя та маски на обличчі.

Висновок. Актуалізовано роль СРЗ для формування актуальних професійних навичок магістрів з професійної освіти для майбутньої професійної діяльності.

Виконано апаратно-програмну реалізацію системи розпізнавання зображень маски на обличчі

Таблиця 3

Результати розпізнавання маски на обличчі; nf - номер обличчя, D_f – впевненість детектування обличчя, D_e – впевненість детектування очей, D_{fr} – впевненість розпізнавання обличчя з врахуванням очей, D_s – впевненість детектування рота (усмішки), D_m – впевненість розпізнавання маски (на основі D_f та D_e обчислюється D_{fr} ; на основі D_{fr} та D_s обчислюється D_m)

№ п/п	Зображення	nf	D_f (1-6)	D_e (0-5)	D_{fr} (1-6)	D_s (0-5)	D_m (0-5)
1		1	6	5	5.7	0	4.7
2		1	6	5	5.7	1	1.0

людини із застосуванням методу Віоли-Джонса та засобів нечіткої логіки. Описано архітектуру та компоненти апаратної частини прототипу системи на базі мікрокомп'ютера Raspberry Pi3B+. Описано архітектуру та компоненти програмної частини прототипу системи на мові Python, дані системи та використані бібліотеки, вимоги до функціонування системи, опис інструкцій

користувачеві. Результати тестування для всіх прикладів показали в загальному правильне розпізнавання облич та масок на обличчі. Розглянута система розпізнавання зображень маски на обличчі людини може застосовуватися у майбутній професійній діяльності магістрів з професійної освіти при розробці ними систем розпізнавання та аналізу зображень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Future of Jobs Report 2020. *World Economic Forum*. October 2020. 162 p. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/> (дата звернення 03.01.2024).
2. Future of Jobs Report 2023. *World Economic Forum*. May 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf (дата звернення 03.01.2024).
3. Ковальчук В. І. Проблеми кваліфікаційного розриву та роль університетів у їх вирішенні. *Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій. матеріали V Всеукраїнського науково-методичного семінару (5 листопада 2021 р.)*. Глухівський НПУ ім. О. Довженка. Глухів, 2021. С.14–16.
4. Ковальчук В. І. Шляхи подолання кваліфікаційного розриву в підготовці майбутніх фахівців. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: тези доповідей XI міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25–26 листопада 2021 р.)*. С.27–28.
5. Voitovych I., Pavlova N., Voitovych O., Horbatiuk R., Dubych (Muzychuk) K., Kovalchuk V., Prylepa I. Training of teachers STEM disciplines to work with students in distance education. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal*. 2023. Vol. I. P. 103–112. URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/training-of-teachers-stem-disciplines/> (дата звернення: 27.12.2023).
6. Kovalchuk V., Shevchenko L., Iermak T., Chekaniuk K. Computer modeling as a means of implementing project-based activities in STEM-education. *Open Journal of Social Sciences*. 2021. Vol. 9, № 10. P. 173–183. DOI: 10.4236/jss.2021.910013.
7. Kovalchuk V., Maslich S., Tkachenko N., Shevchuk S., Shchypyska T. Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol. 11, № 8. P. 329–338. DOI: 10.5430/jct.v11n8p329.
8. Kovalchuk V., Androsenko A., Boiko, A., Tomash V., Derevyanchuk O. Development of Pedagogical Skills of Future Teachers of Labor Education and Technology by means of Digital Technologies. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. V. 22, № 9. P. 551–560.
9. Kovalchuk V.I., Maslich S.V., Movchan L.G., Lytvynova S.H., Kuzminska O.H. Digital transformation of vocational schools: Problem analysis. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3085 P. 107–123.
10. Ушенко Ю.О., Деревянчук О.В., Талах М.В., Дворжак В.В. Методи й засоби інтелектуальної обробки сигналів: обробка цифрових зображень: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2022. 317 с.
11. Balovsyak S.V., Odaiska Kh. S. Automatic Determination of the Gaussian Noise Level on Digital Images by High-Pass Filtering for Regions of Interest. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 54, № 4. P. 662–670. 2018. DOI: 10.1007/s10559-018-0067-3.
12. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M. Method of calculation of averaged digital image profiles by envelopes as the conic sections. *Advances in Intelligent Systems and Computing (AISC)*. 2019. Vol. 754. P. 204–212. DOI: 10.1007/978-3-319-91008-6_21.
13. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M., Kroitor O. P., Odaiska Kh. S., Pshenychnyi O. O., Kotyra A., Abisheva A. Adaptive oriented filtration of digital images in the spatial domain. *Proc. SPIE 11176, Photonics Applications in Astronomy, Communications, Industry, and High-Energy Physics Experiments*. 2019. Vol. 11176. P. 111761A-1–111761A-6. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.2537165>.
14. Balovsyak S.V., Derevyanchuk O.V., Kravchenko H.O., Kroitor O.P., Tomash V.V. Computer system for increasing the local contrast of railway transport images. *Proc. SPIE, Fifteenth International Conference on Correlation Optics*. 2021. Vol. 12126. P. 121261E1–7. DOI: 10.1117/12.2615761.
15. Shkurat O. et al. Image Segmentation Method Based on Statistical Parameters of Homogeneous Data Set. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. Vol. 902. P. 271–281. DOI: 10.1007/978-3-030-12082-5_25.
16. Tereikovskiy I., Zhengbing Hu Chernyshev D., Tereikovska L., Korystin O., Tereikovskiy O. The Method of Semantic Image Segmentation Using Neural Networks. *International Journal of Image, Graphics and Signal Processing (IJIGSP)*. 2022. Vol. 14, № 6. P. 1–14. DOI: 10.5815/ijigsp.2022.06.01.
17. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Tomash V. V., Yarema S. V. Segmentation of railway transport images using fuzzy logic. *Trans Motauto World*. 2022. V. 7, № 3. P. 122–125.
18. Fayek A. R. Fuzzy Logic and Fuzzy Hybrid Techniques for Construction Engineering and Management. *Journal of Construction Engineering and Management*. 2020. Vol. 146, № 7. P. 1–12. DOI: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0001854.
19. Balovsyak S., Derevyanchuk O., Kravchenko H., Ushenko Y., Hu Z. Clustering Students According to their Academic Achievement Using Fuzzy Logic. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*. 2023. Vol.15, № 6. P. 31–43. DOI:10.5815/ijmecs.2023.06.03.
20. The Unified Modeling Language. URL: <http://www.uml-diagrams.org/> (дата звернення 30.11.2023).
21. Raspberry Pi Compute Module 3+. URL: <https://datasheets.raspberrypi.com/cm/cm3-plus-datasheet.pdf> (дата звернення 30.11.2023).
22. Raspberry Pi 3 Model B+. URL: <https://www.raspberrypi.org/products/raspberry-pi-3-model-b-plus/> (дата звернення 30.11.2023).
23. Raspberry Pi Camera Algorithm and Tuning Guide. URL: <https://datasheets.raspberrypi.com/camera/raspberry-pi-camera-guide.pdf> (дата звернення 30.11.2023).

REFERENCES

1. The Future of Jobs Report 2020. *World Economic Forum*. October 2020. 162 p. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/> (Last accessed: 03.01.2024).
2. Future of Jobs Report 2023. *World Economic Forum*. May 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf (Last accessed: 03.01.2024).
3. Kovalchuk V.I. (2021). Problemy kvalifikatsiinoho rozryvu ta rol universytetiv u yikh vyrishenni [Problems of the qualification gap and the role of universities in solving them]. *Pidhotovka maistra vyrobnychoho navchannia, vykladacha profesinoho navchannia do vprovadzhennia v osvithnii protses innovatsiinykh tekhnolohii. Materialy V Vseukrainskoho naukovo-metodychnoho seminaru* (5 lystopada 2021 r.) Hlukhivskiyi NPU im. O. Dovzhenka. Hlukhiv, 2021. S.14–16. [In Ukrainian].
4. Kovalchuk V.I. (2021). Shliakhy podolannia kvalifikatsiinoho rozryvu v pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [Ways to overcome the qualification gap in the training of future specialists]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy: tezy dopovidei KhI mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Khmelnytskyi, 25–26 lystopada 2021 r.)*. S. 27–28. [In Ukrainian].
5. Voitovych, I., Pavlova, N., Voitovych, O., Horbatiuk, R., Dubych (Muzychuk), K., Kovalchuk, V. and Prylepa, I. (2023). Training of teachers STEM disciplines to work with students in distance education. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal*, vol. 1, pp. 103–112. URL: (Last accessed: 27.12.2023).
6. Kovalchuk, V., Shevchenko, L., Iermak, T. & Chekaniuk, K. (2021). Computer modeling as a means of implementing project-based activities in STEM-education. *Open Journal of Social Sciences*, vol. 9, no 10, pp. 173–183. DOI: <https://doi.org/10.4236/jss.2021.910013>.
7. Kovalchuk, V., Maslich S., Tkachenko, N., Shevchuk, S. & Shchypyska, T. (2022). Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*. vol. 11, no 8, pp. 329–338. DOI: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n8p329>.
8. Kovalchuk, V., Androsenko, A., Boiko, A., Tomash, V. & Derevyanchuk, O. (2022). Development of Pedagogical Skills of Future Teachers of Labor Education and Technology by means of Digital Technologies. *International Journal of Computer Science and Information Security*, vol. 22, no 9, pp. 551–560. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.9.71>.
9. Kovalchuk, V.I., Maslich, S.V., Movchan, L.G., Lytvynova, S.H. & Kuzminska, O.H. (2022). Digital transformation of vocational schools: Problem analysis. *CEUR Workshop Proceedings*, 3085, pp. 107–123.
10. Ushenko, Y.O., Derevyanchuk O. V., Talakh M.V. & Dvorzhak V.V. (2023). Metody y zasoby intelektualnoi obrobky syhnaliv: obrobka tsyfrovyykh zobrazhen [Methods and means of intelligent signal processing: digital image processing]. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, 312 s. [In Ukrainian].
11. Balovsyak, S.V. & Odaiska, Kh. S. (2018). Automatic Determination of the Gaussian Noise Level on Digital Images by High-Pass Filtering for Regions of Interest. *Cybernetics and Systems Analysis*, vol. 54, no 4, pp. 662–670. DOI: [10.1007/s10559-018-0067-3](https://doi.org/10.1007/s10559-018-0067-3).
12. Balovsyak, S. V., Derevyanchuk, O. V. & Fodchuk, I. M. (2019). Method of calculation of averaged digital image profiles by envelopes as the conic sections. *Advances in Intelligent Systems and Computing (AISC)*, vol. 754., pp. 204–212. DOI: [10.1007/978-3-319-91008-6_21](https://doi.org/10.1007/978-3-319-91008-6_21).
13. Balovsyak, S. V., Derevyanchuk, O. V., Fodchuk, I. M., Kroitor, O. P., Odaiska, Kh. S., Pshenychnyi, O. O., Kotyra, A. & Abisheva, A. (2019). Adaptive oriented filtration of digital images in the spatial domain. *Proc. SPIE 11176, Photonics Applications in Astronomy, Communications, Industry, and High-Energy Physics Experiments*, vol. 11176, pp. 111761A-1–111761A-6. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.2537165>.
14. Balovsyak, S.V., Derevyanchuk, O.V., Kravchenko, H.O., Kroitor, O.P. & Tomash, V.V. (2021). Computer system for increasing the local contrast of railway transport images. *Proc. SPIE, Fifteenth International Conference on Correlation Optics*, vol. 12126, pp. 21261E1–7. DOI: [10.1117/12.2615761](https://doi.org/10.1117/12.2615761).
15. Shkurat O. et al. (2020). Image Segmentation Method Based on Statistical Parameters of Homogeneous Data Set. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol. 902, pp. 271–281. DOI: [10.1007/978-3-030-12082-5_25](https://doi.org/10.1007/978-3-030-12082-5_25).
16. Terekovskiyi, I., Zhengbing Hu, Chernyshev, D., Terekovska, L., Korystin, O. & Terekovskiyi, O. (2022). The Method of Semantic Image Segmentation Using Neural Networks. *International Journal of Image, Graphics and Signal Processing (IJIGSP)*, vol. 14, no 6, pp. 1–14. DOI: [10.5815/ijigsp.2022.06.01](https://doi.org/10.5815/ijigsp.2022.06.01).
17. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Tomash V. V. & Yarema S. V. (2022). Segmentation of railway transport images using fuzzy logic. *Trans Motauto World*, vol. 7, no 3, pp. 122–125.
18. Fayek, A.R. (2020). Fuzzy Logic and Fuzzy Hybrid Techniques for Construction Engineering and Management. *Journal of Construction Engineering and Management*, vol. 146, no 7, pp. 1–12. DOI: [10.1061/\(ASCE\)CO.1943-7862.0001854](https://doi.org/10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0001854).
19. Balovsyak, S., Derevyanchuk, O., Kravchenko, H., Ushenko, Y. & Hu, Z. (2023). Clustering Students According to their Academic Achievement Using Fuzzy Logic. *International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS)*, vol., no 6, pp. 31–43. DOI: [10.5815/ijmecs.2023.06.03](https://doi.org/10.5815/ijmecs.2023.06.03).
20. The Unified Modeling Language. URL: <http://www.uml-diagrams.org/> (Last accessed: 30.11.2023).
21. Raspberry Pi Compute Module 3+. URL: <https://datasheets.raspberrypi.com/cm/cm3-plus-datasheet.pdf> (Last accessed: 30.11.2023).
22. Raspberry Pi 3 Model B+. URL: <https://www.raspberrypi.org/products/raspberrypi-3-model-b-plus/> (Last accessed: 30.11.2023).
23. Raspberry Pi Camera Algorithm and Tuning Guide. URL: <https://datasheets.raspberrypi.com/camera/raspberrypi-camera-guide.pdf> (Last accessed: 30.11.2023).

Світлана ЄЛДІНОВА,

orcid.org/0000-0002-1759-3274

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) *eldinova-svetlana@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРАЛЬНО-ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються особливості театральної-ігрової діяльності в закладах дошкільної освіти. Враховуючи зміст державних стандартів дошкільної освіти в Україні, особливо важливими орієнтирами для педагогів є показники розвитку творчості дітей у дошкільному віці. Дитина емоційна, чутлива, сприймання для неї – основа пізнання, орієнтації в навколишньому світі, що є умовою розвитку особистісних якостей. Педагогічна практика звертає увагу на необхідність формування естетичного досвіду дітей. Одним із ефективних засобів педагогічного впливу на розвиток творчої особистості дошкільника названо театралізовану діяльність. Тому одне з головних завдань виховання дитини в закладі дошкільної освіти – сприяти естетичному вихованню дітей, прилучати їх до мистецтва, розвивати вміння бачити, чути, розуміти красу слова, дії. Театральне мистецтво близьке і зрозуміле дітям, в його основі – гра, а це для малюка - найголовніший аспект діяльності, адже діти, граючись, розвиваються.

Діти з задоволенням залучаються до театралізованої діяльності завдяки літературним, ігровим, особистісним мотивам. У дітей з'являються різноманітні потреби у грі, що виникають під впливом літературного твору, виникає бажання самовираження, спілкування, пізнання себе через відтворення різних образів. У щирому ставленні до художнього образу, втіленні його у формах театралізованої діяльності дитина виявляє і свою мовленеву компетенцію, і свої певні знання, і вміння, набуті нею раніше в умовах спеціально організованого навчання.

Організація театралізованої діяльності передбачає формування в дітей уявлень про театр, театральну термінологію, створення сприятливих умов для ігрової діяльності, спонукання дітей до імпровізації, використання набутих знань у грі, ознайомленні з працею діячів мистецтва, розвитку художньо-естетичного сприймання у процесі перегляду театральних вистав, поширенні художнього досвіду щодо знання літературних творів.

Театралізована діяльність дитини дошкільного віку має такі види як сприймання театального видовища, що сприяє засвоєнню найкращих форм літературного мовлення; театралізована гра, що спрямована на активізацію словника і зв'язного мовлення, переказ сюжету; підготовка театральної вистави, тобто репетиції і відпрацювання виразності мовлення.

Діти старшого дошкільного віку здатні до повного перевтілення, свідомого пошуку сценічних засобів виразності для передачі настрою, характеру, стану персонажа, уміють знаходити зв'язки між словом і дією, самостійно додумують роль та входять в неї, додають їй індивідуальних рис.

Ми розглянули лише деякі особливості театральної-ігрової діяльності в закладах дошкільної освіти, проте це дозволяє нам зробити висновок про важливість та необхідність використання театральної-ігрової діяльності в закладах дошкільної освіти, яка є важливим засобом розвитку та виховання молодшого покоління.

Ключові слова: театральної-ігрова діяльність, дошкільники, заклад дошкільної освіти, ігрова діяльність, творчі здібності дітей, види театральної діяльності.

Svitlana YELDINOVA,

orcid.org/0000-0002-1759-3274

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) *eldinova-svetlana@ukr.net*

FEATURES OF THEATRALLY-PLAYING ACTIVITY IN ESTABLISHMENTS OF PRESCHOOL EDUCATION

The article describes the problem of theatrically-playing activity are examined in establishments of preschool education. Taking into account maintenance of state standards of preschool education in Ukraine, especially important reference-points for teachers are indexes of development of work of children in preschool age. A child is emotional, perceptible, perception for her is basis of cognition, orientation in the surrounding world that is the condition of development of personality qualities. Pedagogical practice pays attention to necessity of forming of aesthetic experience

of children. One of effective facilities of pedagogical influence on development of creative personality of preschool child theatricalizing activity is adopted. Therefore, one of main tasks of education of child in establishment of preschool education – to assist aesthetic education of children, attach them to the art, to develop ability to see, to hear, to understand beauty of word, action. A dramatic art is near and clear to the children, in his basis is a game, and it for a kid is a the most important aspect of activity, in fact to put, played, develop.

To put with pleasure brought over to theatricalizing activity due to literary, playing, personality reasons. Various requirements in a game, that arise up under act of literary work, appear for children, there is a desire of self-expression, communication, cognition of itself through the recreation of different characters. In sincere attitude toward an image, embodiment of him in the forms of theatricalizing activity a child finds out and his speech competence, and certain knowledge, and abilities purchased by her before in the conditions of the specially organized studies.

Organization of theatricalizing activity envisages forming for the children of ideas about a theatre, theatrical terminology, creation of favorable terms for playing activity, motive of children to improvisation, use of the purchased knowledge in a game, acquaintance with labour of figures of art, development of perception in the process of viewing of theatrical performances, distribution of artistic experience in relation to knowledge of literary works.

Theatricalizing activity of child of preschool age has such kinds as perceptions of theatrical spectacle that assists mastering of the best forms of the literary broadcasting; theatricalizing game, that is sent to activation of dictionary and coherent broadcasting, translation of plot; preparation of theatrical performance, rehearsals and working off broadcasting expressiveness. To put senior preschool age apt at a complete reincarnation, conscious search of stage facilities of expressiveness for the transmission of mood, character, state of personage, able to find copulas between a word and action, independently hit upon a role and enter for her, add individual lines to her.

Preschool age children apt at a complete reincarnation, conscious search of stage facilities of expressiveness for the transmission of mood, character, state of personage, able to find copulas between a word and action, independently hit upon a role and enter for her, add individual lines to her. We considered only some features of theatrically-playing activity in establishments of preschool education, however it allows to us to draw conclusion about importance and necessity of the use of theatrically-playing activity in establishments of preschool education that is the important means of development and education of junior generation.

Key words: theatrically-playing activity, preschool children, establishment of preschool education, playing activity, creative capabilities of children, types of theatrical activity.

Постановка проблеми. Сучасна зміна завдань і змісту виховання зумовлена новими реаліями в розвитку суспільства. Педагогічна наука сьогодні дивиться на освіту як на відтворення духовного потенціалу людини та має в своєму розпорядженні різноманітні сфери освітньої дії на дитину.

Враховуючи зміст державних стандартів дошкільної освіти в Україні, особливо важливими орієнтирами для педагогів є показники розвитку творчості дітей у дошкільному віці. Дитина емоційна, чутлива, сприймання для неї – основа пізнання, орієнтації в навколишньому світі, що є умовою розвитку особистісних якостей. Педагогічна практика звертає увагу на необхідність формування естетичного досвіду дітей. У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що метою діяльності дошкільного закладу є забезпечення гармонійного розвитку кожної дитини, створення сприятливих умов для її особистісного становлення та творчої самореалізації. Одним із ефективних засобів педагогічного впливу на розвиток творчої особистості дошкільника названо театралізовану діяльність. Тому одне з головних завдань виховання дитини в закладі дошкільної освіти – сприяти естетичному вихованню дітей, прилучати їх до мистецтва, розвивати вміння бачити, чути, розуміти красу слова, дії. Театральне мистецтво близьке і зрозуміле дітям, в

його основі – гра, а це для малюка – найголовніший аспект діяльності, адже діти, граючись, розвиваються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблеми виховання дошкільників засобами театрального мистецтва, як могутнього синтетичного засобу розвитку їх творчих здібностей, розглядаються в психолого-педагогічних роботах О. Аматьєвої, Л. Артемової, С. Гаврилук, Н. Кудикіної, Р. Жуковської, Н. Карпинської, Л. Макаренко, Т. Маркової, Д. Менджерницької, О. Олійник. С. Сиротич, Б. Теплова та ін. Передова педагогічна практика доводить необхідність формування естетичного досвіду дітей дошкільного віку засобами театралізованої діяльності. Не зважаючи на науковий інтерес до проблеми, на сучасному етапі не достатньо вивчені особливості театральної-ігрової діяльності в закладах дошкільної освіти, технології театрального дійства, які здатні розвивати в дитини творчі задатки, стимулювати розвиток психологічних процесів, формувати творчу активність, сприяти духовному єднанню між дітьми і дорослими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей театральної-ігрової діяльності в закладах дошкільної освіти та виховання у дітей засобами сценічного мистецтва загальнолюдських цінностей, гармонійно розвинутої особистості з почуттям естетичного смаку,

розкриття творчих здібностей та природних задатків кожної дитини.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи зміст державних стандартів дошкільної освіти в Україні, особливо важливими орієнтирами для педагогів є показники розвитку творчості дітей у дошкільному віці. Дитина емоційна, чутлива, сприймання для неї – основа пізнання, орієнтації в навколишньому світі, що є умовою розвитку особистісних якостей. Педагогічна практика звертає увагу на необхідність формування естетичного досвіду дітей. У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що метою діяльності дошкільного закладу є забезпечення гармонійного розвитку кожної дитини, створення сприятливих умов для її особистісного становлення та творчої самореалізації (Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, 2020).

На думку сучасних учених, що досліджують проблеми дошкільної освіти, розкриттю внутрішніх якостей особистості найбільшою мірою сприяє синтез мистецтв. Такий погляд на виховання дитини зробив актуальною проблему освіти і виховання дошкільників засобами театралізованого мистецтва, як могутнього синтетичного засобу розвитку їх творчих здібностей. Розвиток творчості в дошкільників є важливим тому, що людина, яка вміє творчо мислити, в нестандартних ситуаціях завжди знайде вихід, такий людині легше адаптуватися в навколишньому світі. Метою дошкільної освіти є розвиток життєвої компетентності дитини, спрямування її на творчість і самореалізацію. Реалізація завдань за програмою «Українське дошкільля» забезпечує розвиток творчих здібностей дітей, їхньої уяви, самостійності у втіленні задуму. Для цього пропонується залучення дітей до різноманітних видів роботи: інсценування, драматизація твору, етюди, пантоміми. Тобто одним із ефективних засобів педагогічного впливу на розвиток творчої особистості дошкільника названо театралізовану діяльність. Вона сприяє естетичному вихованню дітей, прилучає їх до мистецтва, розвиває вміння бачити, чути, розуміти красу слова, дії. Театральне мистецтво близьке і зрозуміле дітям, в його основі – гра, а це для малюка- найголовніший аспект діяльності, адже діти, граючись, розвиваються.

Театралізована діяльність в дошкільному віці є одним із ефективних засобів педагогічного впливу на розвиток особистості дитини. Саме театралізована діяльність виступає як специфічний вид дитячої активності, один із найулюблених видів творчості. У театралізованій діяльності реалізуються потреби дитини у самовираженні,

спілкуванні, пізнанні себе через відтворення різних образів. Театралізована діяльність у дошкільному віці розглядається педагогами як один із найефективніших засобів педагогічного впливу на розвиток особистості дитини. Педагог має розвивати у дошкільників уміння «входити в образ» і «утримувати» його протягом усієї театралізованої діяльності, вчити дітей передавати характерні особливості художнього образу, переносити отримані уявлення в дитячу ігрову діяльність, вчити усвідомлювати зміст, ідеї, художні образи літературних героїв.

Діти радо залучаються до театралізованої діяльності завдяки літературним, ігровим, особистісним мотивам. У своїй педагогічній діяльності вітчизняний педагог С. Русова довела «драматичність інстинкту малюків» (Русова, 2008: 195). Також С. Русова визначила два шляхи розвитку мовлення у процесі театралізованих ігор. Якщо діти готують ролі заздалегідь, дослівно вивчають репліки літературних героїв, то це сприяє збагаченню словника дошкільника, а якщо гра проводиться без попереднього заучування тексту, за власною інтерпретацією, тоді розвивається словесна творчість дітей.

У дітей з'являються різноманітні потреби у грі, що виникають під впливом літературного твору, виникає бажання самовираження, спілкування, пізнання себе через відтворення різних образів. У щирому ставленні до художнього образу, втіленні його у формах театралізованої діяльності дитина виявляє і свою мовленнєву компетенцію, і свої певні знання, і вміння, набуті нею раніше в умовах спеціально організованого навчання.

Організація театралізованої діяльності передбачає формування в дітей уявлень про театр, театральну термінологію, створення сприятливих умов для ігрової діяльності, спонування дітей до імпровізації, використання набутих знань у грі, ознайомленні з працею діячів мистецтва, розвитку художньо-естетичного сприймання у процесі перегляду театральних вистав, поширенні художнього досвіду щодо знання літературних творів. Дитинство кожного з нас проходить у світі ролевих ігор, які допомагають дитині освоїти правила і закони дорослих людей. Кожна дитина грає по-своєму, але всі діти копіюють у своїх іграх дорослих, улюблених героїв, прагнуть бути схожими на них: на сміливого Котигорошка, винахідливого Івасика-Телесика, добру Дюймовочку. Дитині надається можливість побувати в ролі актора, режисера, декоратора, бутафора, музиканта. Виготовлення декорацій, костюмів дає привід для образотворчої і технічної творчості дітей.

Театралізована діяльність впливає на розвиток різних сторін життєдіяльності дитини. Вона сприяє розвитку інтелектуальної сфери, адже засобами театру збагачуються знання дитини про театр та людей, які там працюють, дитина вчиться порівнювати героїв різних казок, планує власні дії щодо реалізації майбутньої вистави. Театралізована діяльність впливає на розвиток фізичної сфери дітей, так як під час показу діти імітують рухи, дії поетичних героїв у процесі театралізованих ігор відповідно до характеру персонажів. Розвивається при цьому і комунікативна сфера, тобто дитина дошкільного віку узгоджує власні дії з діями інших дітей, приймає участь у спільних із вихователем діях за сюжетами літературних творів, усвідомлює колективний характер участі у постановці казки. Театралізована діяльність передбачає розвиток морально-вольової сфери, тобто вміння впізнавати героїв у знайомих казках, висловлювати своє ставлення до них, робити самостійну оцінку персонажів, давати морально-етичні та естетичні оцінки, визначати альтернативну поведінку героїв. Що стосується поведінкової сфери, то під час походів до театру дитина опановує правила поведінки в театрі, ідентифікує почуття і вчинки персонажів із власними.

Театральною діяльністю пов'язано із вдосконалення мови, оскільки в процесі роботи над виразністю реплік персонажів активізується словник дитини, удосконалюється звукова культура мови, інтонаційний лад. У дитини покращується діалогічне мовлення, граматична будова, активно розвивається та поповнюється словник. Беручи участь у театралізованій діяльності, діти знайомляться з навколишнім світом у всьому його різноманітті. Любов до театру стає яскравим спогадом дитинства, відчуттям свята, проведеного разом з батьками, однолітками, педагогами у незвичайному казковому світі. Чарівний світ театру розкриває потаємні куточки дитячої душі, дає поштовх до творчості. Шедеври класики допомагають розкрити таланти дитини, виховують та розвивають акторські здібності дошкільників.

Театралізована діяльність дитини дошкільного віку має такі *види* як: *сприймання театрального видовища*, що сприяє засвоєнню найкращих форм літературного мовлення; *театралізована гра*, що спрямована на активізацію словника і зв'язного мовлення, переказ сюжету; *підготовка театральної вистави*, тобто репетиції і відпрацювання виразності мовлення.

Відповідно до видів, організації театралізованої діяльності передбачає такі основні напрями роботи: *пізнавальний* – формування у дитини

певних знань, умінь, уявлень про театр, театральну термінологію, передбачає ознайомлення з театром, художньо-естетичне сприймання; *ігровий* – створення сприятливих умов для ігрової діяльності, спонукання дитини до імпровізації, використання набутих знань у грі, містить ігри-драматизації та імпровізовані ігри; *сценічний* – у дитини відбувається формування театральних дій, елементів сценічної виразності, містить репетиції, вправи, роботу в театральному гуртку. підготовку вистави (Олійник, 2017: 100).

Для ефективної організації театралізованої діяльності педагоги мають бути компетентними та розмежовувати театральну-педагогічну термінологію. У дошкільній педагогіці вчені розрізняють *види* театру залежно від використання ігрового матеріалу та способу його розміщення: ляльковий, театр маріонеток, пальчиковий театр, театр на фланелеграфі, тіньовий театр. Як засвідчують науковці, майже кожен із цих видів театру має потенціальні можливості щодо розвитку мовлення дітей, їхньої ігрової діяльності. Найбільш потенціальним щодо складання сюжету виявляється драматичний театр іграшок на столі; для відтворення складних казкових діалогів – ляльковий театр, пальчиковий театр, театр маріонеток.

Для дітей старшого дошкільного віку пропонуємо орієнтовну тематику художніх творів для театралізованих ігор, театрів, інсценівок:

- «Котик і Півник», українська народна казка;
- «Лисичка та журавель», українська народна казка;
- «Троє поросят», англійська народна казка;
- «Заєць-кравець», музична казка;
- «Ходить гарбуз по городу», вірш;
- «Пан Коцький», українська народна казка;
- «У зимовому лісі», оповідання.

Театралізована діяльність допомагає дітям розвинути вміння складати розповіді. Для цього у план вихователя повинні включатися різні форми діяльності: театралізовані ігри, вистави, заняття театрального гуртка, ігри в театр. Вони суттєво впливають на розвиток мовленнєвих навичок. Виконуючи ролі в театралізованій діяльності дитина створює мовленнєве висловлювання.

Рухливі ігри важливі для розвитку зв'язного мовлення. Їхня цінність не лише в тому, що вони сприяють фізичному розвитку, але й спонукають дошкільників бути активними, міркувати, спілкуватися з героями сюжету гри. Розвивається звуковимова, дітям легше побудувати діалог або монолог. За допомогою рухів, фізичних навантажень діти входять в ситуацію гри, навчаються передавати свої емоції та стани, шукати

нові шляхи досягнення мети. Дотримуючись певних правил формується і правильна поведінка. В нормі для дітей старшого дошкільного віку повинні організовуватись рухливі ігри на свіжому повітрі, відповідно до різної пори року, малорухливі ігри.

Наведемо приклад гри, яку доречно застосовувати на практиці в дитячому садку. Саме «Лисичка – кухар» найбільше подобається дітям старшої дошкільної групи.

«Лисичка – кухар»

Мета: закріплювати вміння утворювати відносні прикметники від іменників; розвивати лексичний запас мовлення дітей; виховувати інтерес до театральної творчості.

Хід гри: усі діти утворюють коло і передають по колу ковпак «Лисички – кухаря», промовляючи при цьому слова:

Всім нам треба поспішати –

Лисичку – кухаря гукати.

Ось де кухар: один, два, три –

Кашу нам хутчіш вари!

Дитина, яка стоїть праворуч «Лисички – кухаря» називає крупу (пшоно). «Лисичка – кухар» утворює назву каші (пшоняна каша).

Двоє дітей біжать по колу: одна в один бік, інша – в другий. Виграє той, хто швидше добіжить до свого місця.

Дошкільники вільно та комфортно почуваються у грі, безпосередньо й повноцінно спілкуються між собою попри те, що відчують нестачу вербальних засобів комунікації. Крім того, гра сприяє вільному вираженню почуттів. Спрямовуючи їх на іграшки, діти можуть не турбуватися про наслідки. З цього погляду, іграшки для дітей – це слово, а сама гра – мовлення. Тому за допомогою гри дитина отримує можливість осягнути те, що складно зрозуміти за допомогою слів, або виразити словами.

У грі дитина може подивитися на власні почуття нібито збоку і навчитися керувати ними або відмовитися від них. Тобто гра виконує не лише функцію висловлювання почуттів, а й керування ними.

Окремо зупинимось та наведемо цікаві приклади з кожного виду ігрової діяльності.

Пальчикові ігри. Їх тематика:

«Дружні пальчики»; «На млинці». «Звірі і пан Коцький, «Зайчики-моргайчики»»; «Вітаннячко» та ін.

«Звірі та Пан Коцький»

Один, два, три, чотири, п'ять –

(Пальці стиснути в кулак, по черзі розгинати пальці.)

Вийшли звірі погулять.

(Пальці випрямлені і ворушаться.)

Тут Пан Коцький на дорозі –

(Середній та безіменні пальці разом з великим утворюють «носик», напівзгинуті вказівний і мізинець – «вушка».)

В кулачок зібрались друзі.

(Стиснути пальці в кулак.)

Пан Коцький каже: «Ух!»

Всі звірі за спину – шух!

(Руки заховати за спину.)

Наприклад: гра «**Додай чарівне слівце**»

Мета: навчати дітей утворювати слова – рими до віршованих рядків; розвивати поетичні навички; виховувати інтерес до поетичної творчості.

Хід гри: вихователь читає вірш, а діти додають «чарівне слово»:

Розтопить душу всякого

Сердечне слово...(дякую).

Зазеленіє древній пень,

Коли почує...(добрий день)!

Розтане навіть льодова глиба

Від слова теплого...(спасибі).

Коли згасає сонце у росі

Й зоря лягає лагідно на плечі,

Серед знайомих, рідних голосів

Ми чуємо привітне...(добрий вечір)!

Щоб знов зустрітись в годину призначену,

Кажу щиро завжди я всім...(до побачення)!

Наприклад: Гра «**Сонечко на квітах**»

Мета: закріплювати знання дітей про назви квітів, удосконалювати вміння утворювати складні слова на позначення різнокольоровості та засвоєння форм родового відмінка множини; розвивати монологічне мовлення, зосередженість; виховувати захоплення розмаїттям цвітіння квітів.

Хід гри: на підлозі розкладенні картки із зображенням кущів квітів з різними відтінками. Діти роблять коло навколо квітів. Вихователь пропонує дітям розвернутися в коло спиною.

Квіти пелюстки свої розкривали – (Діти стоять прямо, повертаючись до центру кола, піднімають руки вгору і трохи розводять їх у сторони).

Радісно сонечко ясне вітали. (Нахили тулуба у сторони, підняті руки хаотично перебирають пальчиками).

Поки діти стоять до кола спиною, вихователь ховає сонечко під один із кущів. По команді вихователя діти повертаються лицем в коло і обирають собі квіти. Та дитина, яка знайшла сонечко під кущем складає речення.

Наприклад: Сонечко сховалося під кущем жовто-блакитних фіалок (біло-рожевих троянд, червоно-жовтих тюльпанів, біло-голубих ірисів).

З огляду на викладене можна стверджувати, що діти старшого дошкільного віку здатні до повного перевтілення, свідомого пошуку сценічних засобів виразності для передачі настрою, характеру, стану персонажа, уміють знаходити зв'язки між словом і дією, самостійно додумують роль та входять в неї, додають їй індивідуальних рис. У дитини виникає бажання керувати виставою, бути режисером. Основне завдання педагога – активізувати і розвивати особливості та можливості кожної дитини (Олійник, 2017: 14).

Театралізовані ігри приносять величезну користь для естетичного та духовного виховання, становлення характеру дитини, прищеплення їй найкращих рис, утвердження себе в суспільстві.

Висновки. Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що ми розглянули лише деякі особливості театральної діяльності в закладах дошкільної освіти. Проте це дозволяє нам зробити висновок про важливість та необхідність використання театральної діяльності, яка є важливим засобом розвитку та виховання молодшого покоління. Актуальними видаються питання формування професійності вихователя у використанні театральної діяльності у формуванні емоційно-естетичного досвіду дітей, засвоєння загальнолюдських цінностей, гуманізму, художньо-естетичного сприймання навколишнього світу, пізнанні себе через відтворення різних образів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>. 2020.
2. Олійник М. О. Театральна діяльність в умовах дошкільного закладу. Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2017. 163 с.
3. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4-х кн. Кн. 3. / За заг. ред. Є. І. Коваленко; Упоряд., О. М. Таран. Чернівці: РВК «Деснянська правда», 2008. 240 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity v Ukraini [A base component of preschool education is in Ukraine]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>. 2020. [in Ukrainian].
2. Oliinyk M. O. (2017) Teatralno-ihrova diialnist v umovakh doshkilnoho zakladu [Theatrically-playing activity is in the conditions of preschool establishment] Navchalno-metodychnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyi. 163 p. [in Ukrainian].
3. Rusova S. F. (2008) Vybrani pedahohichni tvory: [Chosen pedagogical works]: U 4-kh kn. Kn. 3. / Za zah. red. Ye. I. Kovalenko; Uporiad., O. M. Taran. Chernihiv: RVK «Desnianska pravda». 240 p. [in Ukrainian].

УДК 378: 316.46

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-52>

Анна ЖУКОВА,

orcid.org/0000-0002-7292-1605

*викладачка кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) annetta000@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі педагогічних аспектів формування лідерських компетентностей у здобувачів вищої освіти. У статті розглянуто нове розуміння сутності та змісту феноменів «лідерство» і «лідерські якості» та проаналізовано теоретичні засади формування лідерських якостей. У роботі також здійснено аналіз особливостей трактування зазначених понять та їх основних умов. Опіраючись на сучасні психолого-педагогічні та соціальні наукові праці з проблем лідерства, у статті здійснено аналіз провідних концептуальних положень теорії формування, розвитку та виховання лідерських якостей. Окрім того, були виокремлено психолого-педагогічні умови, як одні із найважливіших у процесі формування лідерських компетентностей. Також було здійснено умовну класифікацію лідерських якостей та обґрунтовано важливість їх формування в юнацькому віці, а саме під час навчання у закладі вищої освіти. З огляду на те, що даний віковий період характеризується низкою вікових та індивідуальних особливостей, що є найбільш сприятливим для формування лідерської поведінки та лідерських компетентностей. Виявлено, що розвиток лідерських компетентностей передбачає використання різних методів, залучення здобувачів освіти до різноманітних видів діяльності, застосовуючи різноманітні інноваційні засоби. Досліджено, що одна з головних ролей у процесі формування лідерської компетентності відводиться академічному куратору, перед яким стоїть низка важливих завдань, його робота має бути спрямована у відповідних напрямках, які описані у роботі. Результати цього наукового дослідження, а також сформульовані на їхній основі висновки, становлять практичну цінність для науковців, викладачів, а також інших педагогічних працівників, які займаються дослідженням проблем лідерства та формування лідерських компетентностей у здобувачів освіти.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерська компетентність, лідерські якості, педагогічні умови, лідерська позиція.

Anna ZHUKOVA,

orcid.org/0000-0002-7292-1605

*Lecturer at the Department of Foreign Languages and Military Translation
Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy
(Lviv, Ukraine) annetta000@gmail.com*

PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF LEADERSHIP COMPETENCIES IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article is devoted to the problem of pedagogical aspects of leadership competencies formation in higher education students. The article discusses a new understanding of the essence and content of the phenomena of "leadership" and "leadership qualities" and analyzes the theoretical foundations of leadership qualities formation. The paper also analyzes the peculiarities of the interpretation of these concepts and their basic conditions. Based on modern psychological, pedagogical and social scientific works on leadership issues, the article analyzes the leading conceptual provisions of the theory of formation, development and education of leadership qualities. In addition, the psychological and pedagogical conditions were singled out as one of the most important in the process of forming leadership competencies. A conditional classification of leadership qualities was also carried out and the importance of their formation in adolescence, namely during studying at a higher education institution, was substantiated. Given that this age period is characterized by a number of age and individual characteristics, which is most favorable for the formation of leadership behavior and leadership competencies. It has been found that the development of leadership competencies involves the use of various methods, involving students in various activities, using various innovative means. It has been studied that one of the main roles in the process of forming leadership competence is assigned to the academic curator, who faces a number of important tasks, his work should be directed in the relevant directions described in the paper. The results of this research, as well as the conclusions drawn on their basis, are of practical value for scientists, teachers, and other educators involved in the study of leadership and the development of leadership competencies in students.

Key words: leader, leadership, leadership competence, leadership qualities, pedagogical conditions, leadership position.

Постановка проблеми. XXI століття є часом нових принципів діяльності, цінностей та підходів. Тому, щоб бути успішним в нових умовах, здобувачі вищої освіти мають приймати лідерський тип поведінки. Здобувачі освіти мають поряд з професійними компетентностями володіти також лідерськими якостями. Тому весь освітній процес має спрямовуватися на розвиток та формування лідерських компетентностей здобувачів освіти та на розкриття їх потенціалу. На сучасному етапі розвитку освіти одним із головних завдань є формування лідерських компетентностей у здобувачів вищої освіти, враховуючи при цьому їх здібності, компетентності, ділові та особистісні якості.

Аналіз досліджень. Проблема лідерства та формування лідерської компетентності не нова, про це свідчать наукові джерела та дослідження. Так, обґрунтування необхідності формування лідерських якостей майбутніх фахівців знайшло своє відображення в працях В. Куширіна, О. Маковського, О. Скрипнікова, Н. Семенченка. Деякі аспекти цієї проблеми представлено також в науково-практичних дослідженнях Т. Люріна, О. Дубасенюк, С. Калашнікова, Н. Сердюк тощо. У працях О. Чернишова, В. Власова, В. Ягодникової, Н. Семенченка та інших представлений аналіз психолого-педагогічних програм для розвитку лідерських якостей особистостей.

Мета статті полягає у висвітленні педагогічних аспектів формування лідерських компетентностей у здобувачів вищої освіти. Мету дослідження конкретизовано в таких завданнях:

- проаналізувати зміст поняття «лідерська компетентність»;
- з'ясувати змістові та сутнісні характеристики сформованості лідерської компетентності здобувачів вищої освіти;
- дослідити сутність та зміст педагогічних аспектів у контексті формування лідерських якостей здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні наша країна опинилася в реаліях, які своєю чергою актуалізують одну з провідних проблем педагогічної науки й практики – а саме формування лідерської компетентності у здобувачів вищої освіти. В сучасному суспільстві постійно зростає конкуренція на ринку праці, всі потребують активних та ініціативних працівників, тобто лідерів, які здатні критично мислити та вміють нестандартно розв'язувати нагальні проблеми. Такі люди мають ефективно працювати в команді, беруть на себе відповідальність, приймають рішення та здатні вести за собою команду. Саме формування такої особистості і є метою сучасної системи вищої освіти.

Сьогодні існує чимало трактувань зарубіжних та вітчизняних дослідників понять «лідер» та «лідерство». Зважаючи на те, що кожен з дослідників трактував поняття по-своєму, розглянемо найбільш поширений варіант визначення:

Лідер – це особистість, яка відіграє центральну роль в організації спільної діяльності групи та має вплив на регулювання відносин між членами цієї групи, їх поведінку, взаємовідносини тощо (Слюсаренко, 2016).

У довідниковій літературі лідерство визначають як становище, обов'язки та діяльність лідера, а також як процес впливу людини на інших, що проявляється в сприйманні, навіюванні, наслідуванні, розумінні один одного (Слюсаренко, 2016).

До основних умов лідерства відноситься:

- вміння володіти владою, незалежно від того яких масштабів та рівнів ця влада;
- лідер має обов'язково нести розвиток учасникам своєї групи;
- усвідомленні своїх рис, якостей та вмінні їх застосування в конкретних життєвих ситуаціях (Шліхтенко, 2022).

Під лідерськими якостями розуміють сукупність властивостей, характеристик та рис людини, які зумовлюють її лідерську поведінку та позицію.

Беручи до уваги дослідження, що стосується проблем формування та розвитку лідерських якостей, для ефективного розвитку їх у здобувачів вищої освіти можна виділити такі психолого-педагогічні умови (Куриця, 2014):

- урахування індивідуально-психологічних особливостей, а також розвиток мотивації лідерства здобувачів вищої освіти;
- робота над розвитком відповідальності, як однієї з основ лідерства;
- створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища в реальній та тренінговій навчальній взаємодії здобувачів вищої освіти, що своєю чергою характеризується такими релевантними показниками як проблемність, зміст діяльності, рефлексія тощо;
- гарантування розвитку лідерських якостей завдяки організації колективу, його самоврядування, а також через залучення різних інтерактивних форм, серед яких рольові ігри, різноманітні тренінги та інше.

Період навчання у вищому навчальному закладі припадає на юнацький вік, і характеризується сенситивністю для формування лідерських якостей. Це пов'язано перш за все з рядом психологічних особливостей. У цей час в особистості починається процес життєвого та професійного самовизначення. Особливо в цей період загострюється

почуття відповідальності, обов'язку, а вольові якості досягають певного рівня свого розвитку.

Необхідно зазначити, що лідерські якості поділяють умовно на групи (Кайдалова, 2016):

1. Загальні управлінські, до яких відносять професійну компетентність, комунікативність, практичне мислення, організаційні здібності, стресостійкість та інше.

2. Власне лідерські, тобто моральність, ініціативність, харизматичність, творчі здібності тощо.

3. Специфічні навички – ті, які стосуються певної галузі.

Лідерські якості здобувачів вищої освіти вважаються динамічним професійно-особистісним утворенням, що формується під час професійної підготовки у вищих навчальних закладах. Це утворення включає в себе три основні компетентності. Перша це індивідуально лідерська компетентність, що проявляється у здатності особистості реалізовувати природні задатки та у вмінні себе презентувати, мобілізуючи при цьому свій індивідуальний потенціал. Наступна компетентність це управлінсько-лідерська, що полягає у впливі на інших, вмінні ставити цілі та визначати їх шляхи та методи досягнення. Комунікативно-прогностична компетентність характеризується умінням будувати продуктивні ділові та емоційні взаємини, реалізуючи також як власний потенціал, так і потенціал інших.

Дослідники підкреслюють, що формування лідерських якостей ефективно лише за умов, якщо (Богданенко, 2021):

– вищий навчальний заклад упроваджує в процес навчання сукупність підходів та моделей формування у здобувачів освіти лідерських якостей;

– проводиться навчання кураторів академічних груп та представників активу, яке передбачає модульну структуру програми навчання;

– забезпечується оптимальне співвідношення педагогічного керівництва та самоврядності в життєдіяльності колективу здобувачів вищої освіти;

– студентський актив є організатором соціальної діяльності членів колективу в освітньому просторі вищої школи.

Виховуючи у здобувачів вищої освіти лідерські якості необхідно спиратися на загальні принципи гуманістичного виховання, наприклад системність, безперервний загальний розвиток, культуровідповідність, природовідповідність, індивідуально-особистісне виховання, творчий підхід, безперервність та наступність тощо.

Лідерство має соціально детерміновану природу, тобто лідерами стають, а не народжуються.

Однак ефективне становлення та розвиток лідера можливе лише за умови створення системи формування лідерських якостей здобувачів вищої освіти. При цьому враховуються індивідуальні та вікові особливості здобувачів освіти, а ставлення до них має бути як до активного учасника навчально-виховного процесу та найвищої цінності. Формування лідерських якостей особистості потребує дотримання основоположних принципів та різних методологічних підходів, що вибудовують стратегію дослідницької діяльності.

У науковій літературі методологічним підґрунтям вивчення проблеми формування лідерських якостей є особистісно орієнтований, суб'єктивно-діяльнісний, суб'єкт-суб'єктний, системний та культурологічний підходи.

Лідерські якості розкриваються, виховуються та самовиховуються у здобувачів вищої освіти в процесі діяльності, тобто під час навчальної діяльності, спортивної, трудової, художньої тощо. Під час діяльності особистість переходить у позицію суб'єкта виховання. Здобувач освіти, який є лідером, виступає суб'єктом групових відносин. Від наставника, який опікує та спрямовує процес розкриття його лідерських якостей вимагається супровід, а від здобувача освіти своєю чергою прояв творчості в діяльності. Важливою є також рефлексії щодо цієї діяльності (Волківська, 2016).

Важливим для педагогів є визначення здобувачів освіти з лідерськими якостями з першого курсу навчання. Виявляти здобувачів освіти з лідерськими задатками мають куратори академічної групи. Перед кураторами стоїть завдання сформувати актив студентської групи таким чином, щоб сприяти самовисуненню лідерів. Для цього активну участь в житті студентської групи має приймати й сам викладач-куратор.

Для виявлення лідерів існують різні методи. Одним із таких методів вважають творчі студентські заходи, які полягають у включенні в спільну діяльність. Це можуть бути конкурси, олімпіади з різних дисциплін, змагання, студентська самодіяльність. Не менш ефективним у визначенні лідерів також вважається психологічне тестування. Але для створення таких тестів доцільно залучати соціологів та психологів. Такого роду тести повинні бути цілісними, орієнтованими на розкриття мотивації та спрямованості здобувачів освіти, вони мають визначити нахили, інтереси вихованці, а також виявити комунікативні та організаторські здібності.

Розвивати лідерські якості здобувачів освіти доцільно безпосередньо у навчальній діяльності, при цьому застосовувати нестандартні, інно-

ваційні та творчі засоби. Але такі засоби мають використовуватися на основах довіри, поваги та взаємовідносин в колективі, як між здобувачами освіти, так і викладачем. Доцільним є використання різних форм організації навчального процесу – групового, парного, командного.

Важливу роль у процесі формуванні та розвитку лідерських якостей відіграє і сам педагог-викладач. Саме викладач обирає форму організації, підбирає відповідні інноваційні методи, які будуть ефективними та доцільними під час вивчення відповідної навчальної програми. Важливим в роботі педагога є також вміння залучити здобувачів освіти до колективної роботи, зацікавити вихованців, що зі сторони викладача також є проявом лідерства.

Вчені та дослідники даної проблеми виділяють досить великий перелік рис здобувачів вищої освіти, які обумовлюють їх ефективне лідерство. Звертаючи увагу на ключові риси або на групі рис, своєю чергою пропонують підходи структурування та класифікації цих якостей. Не існує єдиного переліку якостей, якими повинен володіти лідер. Таким чином не можливо й визначити універсальний набір цих якостей. Ці риси і якості залежать від групи та колективу, в яких складаються відносини. Тому формування лідерських якостей у здобувачів освіти не може зводитися до окремих якостей, тобто тих, які характеризують лідера.

Аналізуючи сутність поняття «педагогічні умови», під ними визначають сукупність специфічних взаємопов'язаних чинників, це мета, зміст, напрями та форми діяльності, обставини, ситуації тощо. Тобто все, що потрібно для здійснення системного педагогічного впливу, метою якого є формування соціально важливих лідерських якостей. Основними умовами виховання лідерської позиції у здобувачів вищої освіти є насамперед формування лідерства на засадах особистісно-орієнтованого виховання, урахування також специфіку мотивацію лідерства (Богданенко, 2021).

Не менш важливим є забезпечення можливостей, які дозволяють проявляти лідерську поведінку під час навчально-виховного процесу. Також необхідним є стимулювання рефлексивного ставлення до процесу розвитку лідерських якостей і вмінь, удосконалення педагогічної компетентності викладачів і кураторів студентських груп стосовно питань формування лідерських якостей.

Характеристики рівня сформованості лідерських якостей можна виявити лише на основі певних критеріїв. Сьогодні існує багато підходів до визначення критеріїв сформованості, розвитку

та вихованості лідерських якостей. Таким чином виділяють наступні критеріїв:

- мотиваційний показник;
- когнітивний показник;
- операційний показник;
- контрольно-коригувальний (показник: стійкість лідерської позиції) (Краснощок, 2021).

Однак інші дослідники виділяють ще багато інших критеріїв та їх показників, тому цей список можна значно розширити.

Куратор студентської групи має працювати у певному напрямку, для того, щоб ефективно сформувати лідерські якості у здобувачів освіти. До цих напрямків належать (Краснощок, 2021):

- розширення знань здобувачів освіти про лідерство, їх обізнаності стосовно лідерства, його ролі, якостей та можливостей, які відкриває перед ними лідерство;
- стимулювання здобувачів вищої освіти до розвитку лідерських якостей;
- об'єднання та згуртування групи для формування лідерських якостей;
- залучення здобувачів освіти до діяльності, стимулювання їх участі у громадській діяльності;
- забезпечення умов для збагачення здобувачами освіти досвіду лідерської поведінки;
- навчання здобувачів освіти володіти способами ефективної організаторської роботи та комунікативної взаємодії в групі.

Окрім того, сьогодні існує багато спеціально розроблених тренінгових програм для розвитку лідерських якостей у здобувачів освіти.

Висновки. В умовах сучасного світу особливого значення набула проблема формування лідерської компетентності у майбутніх фахівців. Провідне місце в розвитку лідерських якостей займає вищий навчальний заклад. Розвиток лідерських якостей здобувачів вищої освіти виступає частиною цілісного педагогічного процесу. Своєю чергою цей процес ґрунтується на певних умовах, що забезпечує його ефективність. Особливу роль у формуванні лідерських якостей здобувачів освіти відіграє куратор, в обов'язки якого входить організація групи таким чином, щоб сприяти самовисуненню лідерів. Для формування та розвитку лідерських якостей необхідно залучати здобувачів освіти до різних видів діяльності, створюючи умови для самовираження та саморозвитку. Однак при цьому викладачі та академічний куратор має бути добре обізнаним у питанні змісту та критерій лідерських якостей. Окреслена проблема потребує подальшого дослідження та пошуку педагогічних умов, реалізація яких сприятиме підвищенню мотивації здобувачів освіти щодо саморозвитку лідерських якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданенко О. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів закладів вищої освіти: кваліфікаційна робота магістра спеціальності. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/5585/Bohdanenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 06.01.2024).
2. Волківська Д. А. Розвиток лідерського потенціалу студентського активу в університетському середовищі: дис. канд. пед. наук). Київ, 2016. 455 с.
3. Волосяк Т. В. Роль лідерської компетентності у формуванні професійного іміджу студентів в умовах ВНЗ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки*. 2015. №27. С. 126-131.
4. Кайдалова, Л. Г., Щокіна Н.Б., Альохіна Н.В. Формування лідерських якостей студентів на основі інноваційних методів навчання. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2016. № 7. С. 34-37.
5. Краснощок І. П. Формування лідерських якостей студентів як завдання виховної діяльності куратора студентської групи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. №194. С. 144-150.
6. Куриця А.І., Куриця Д.І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. №26. С. 353-363.
7. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н.В. Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи магістрів освітньої програми «Педагогіка вищої школи» галузі знань 01 освіта/педагогіка спеціальності 011 освітні, педагогічні науки. Полтава: ПУЕТ, 2020. 232 с.
8. Поліщук О, Поліщук О. Аксиологічні особливості формування лідерських якостей у процесі здобуття вищої освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2021. №1(11). С. 201-210.
9. Слюсаренко О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. №2. С. 244-246.
10. Шліхтенко Ю.В. Педагогічні аспекти формування лідерської компетентності майбутніх вчителів іноземних мов. *«Молодий вчений»*. 2022. №4.1 (104.1). С. 72-75.

REFERENCES

1. Bohdanenko O. O. (2021). Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in students of higher education institutions. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/5585/Bohdanenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennia: 06.01.2024) [in Ukrainian].
2. Volkivska D. A. (2016). Rozvytok liderskoho potentsialu studentskoho aktyvu v universytetskomu seredovyschi [Development of the leadership potential of student activists in the university environment]: dys. kand. ped. nauk – PhD thesis. Kyiv. 455 p. [in Ukrainian].
3. Volosiuk T. V. (2015). Rol liderskoi kompetentnosti u formuvanni profesiinoho imidzhu studentiv v umovakh VNZ [The role of leadership competence in the formation of the professional image of students in the university environment]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Ser.: Pedahohichni nauky – Bulletin of Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. Ser: Pedagogical sciences*, 27, 126-131 [in Ukrainian].
4. Kaidalova L. H., Shchokina N.B., Alokhina N.V. (2016). Formuvannia liderskykh yakosteï studentiv na osnovi innovatsiinykh metodiv navchannia [Formation of students' leadership qualities on the basis of innovative teaching methods]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 7, 34-37 [in Ukrainian].
5. Krasnoshchok I. P. (2021). Formuvannia liderskykh yakosteï studentiv yak zavdannia vykhovnoi diïalnosti kuratora studentskoi hrupy [Formation of leadership qualities of students as a task of educational activity of the curator of the student group]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences*, 194, 144-150 [in Ukrainian].
6. Kurytsia A.I., Kurytsia D.I. (2014). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku liderskykh yakosteï studentiv [Psychological and pedagogical conditions for the development of students' leadership qualities]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 26, 353-363 [in Ukrainian].
7. Nestulia O. O., Nestulia S. I., Kononets N.V. (2020). Osnovy liderstva [Fundamentals of Leadership]: elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty mahistriv osvitnoi prohramy «Pedahohika vyshchoi shkoly» haluzi znan 01 osvita/pedahohika spetsialnosti 011 osviti, pedahohichni nauky – an electronic manual for independent work of masters of the educational program “Pedagogy of Higher Education”, field of knowledge 01 education / pedagogy, specialty 011 educational, pedagogical sciences. Poltava: PUET. 232 p. [in Ukrainian].
8. Polishchuk O, Polishchuk O. (2021). Aksiolohichni osoblyvosti formuvannia liderskykh yakosteï u protsesi zdobuttia vyshchoi osvity [Axiological features of the formation of leadership qualities in the process of obtaining higher education]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo» – International scientific journal “Universities and Leadership”*, 1(11), 201-210 [in Ukrainian].
9. Sliusarenko O. (2016). Poniattia «lider» i «liderstvo» v suchasniï naukovi literaturi [The concepts of “leader” and “leadership” in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota – Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 2, 244-246 [in Ukrainian].
10. Shlikhtenko Yu.V. (2022). Pedahohichni aspekty formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv inozemnykh mov [Pedagogical aspects of the formation of leadership competence of future foreign language teachers]. *«Molodyi vchenyi» – “Young scientist”*, 4.1 (104.1), 72-75 [in Ukrainian].

УДК 81'42.026.3:378.147.36.015.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-53>**Маріанна ЖУМБЕЙ,**

orcid.org/0000-0002-8883-4135

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов і країнознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) marianna.zhumbey@pnu.edu.ua**Лілія КОПЧАК,**

orcid.org/0000-0002-1554-1868

старший викладач кафедри іноземних мов і країнознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) liliya.kopchak@pnu.edu.ua

ІНШОМОВНА ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню значення та шляхів інтеграції іношомовної професійної комунікації у підготовку фахівців сфери обслуговування. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою потребою фахівців сфери обслуговування володіти навичками ефективною іношомовною комунікацією в сучасному глобалізованому бізнес-середовищі.

Мета статті – розробити шляхи вирішення проблем, які ускладнюють розвиток іношомовної професійної комунікації як необхідної складової підготовки сучасних фахівців сфери обслуговування. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття «іношомовна професійна комунікація» та значення іношомовної професійної комунікації у підготовці фахівців сфери обслуговування; проаналізовано засоби розвитку іношомовної професійної комунікації в закладах освіти, зокрема в сфері обслуговування; висвітлено виклики, з якими стикаються заклади освіти в процесі впровадження таких засобів, як інтеграція практичних завдань, використання інтерактивних технологій, індивідуальне навчання, практики міжкультурної комунікації, закордонні стажування; запропоновано шляхи подолання таких викликів. В ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що заклади освіти працюють над розвитком професійної іношомовної комунікації майбутніх фахівців сфери обслуговування, використовуючи для цього ряд ефективних засобів. Однак цей процес ускладнюється низкою проблем, таких як низький початковий рівень володіння мовою, обмежений доступ до технологій, нерівність у можливостях студентів, відсутність інтеграції інструментів розвитку мовної та культурної компетентностей в навчальну програму, мотиваційні проблеми, фінансові обмеження, недостатня підготовка викладачів. Для вирішення зазначених проблем пропонується інвестувати в цільові програми мовного розвитку, розширювати доступ до технологій через партнерства, впроваджувати стипендіальні та міжнародні ініціативи, інтегрувати інструменти мовної та культурної компетентності в навчальні програми, акцентувати увагу на практичному застосуванні мовних навичок у кар'єрі, стратегічно планувати фінанси та підвищувати підготовку вчителів через програми професійного розвитку.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів для удосконалення підходів до розвитку іношомовної професійної комунікації у майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Ключові слова: комунікація, сфера обслуговування, адаптивність, інтерактивні технології, проактивний підхід, інструменти мовної та культурної компетенції.

Marianna ZHUMBEI,

orcid.org/0000-0002-8883-4135

PhD (Pedagogy),

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Country Studies

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) marianna.zhumbey@pnu.edu.ua**Liliia KOPCHAK,**

orcid.org/0000-0002-1554-1868

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Country Studies

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) liliya.kopchak@pnu.edu.ua

FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMMUNICATION AS AN INTEGRAL PART OF TRAINING OF SERVICE PROFESSIONALS

The article is devoted to the study of the importance and ways of integrating foreign language professional communication into the training of service professionals. The relevance of the study is due to the growing need for service professionals to have effective foreign language communication skills in today's globalized business environment.

The objective of the article is to develop ways of solving the problems that hinder the development of foreign language professional communication as a necessary component of the training of modern service professionals. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: such concepts of «foreign language professional communication» and the importance of foreign language professional communication in the training of service professionals were defined; the means of developing foreign language professional communication in educational institutions, in particular in the service sector, were analyzed; the challenges faced by educational institutions in the process of implementing such means as the integration of practical tasks, the use of interactive technologies, individual training, and the practice of intercultural communication were highlighted. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study found that educational institutions work on the development of professional foreign language communication of future service professionals, using a number of effective means. However, this process is complicated by a number of problems, such as low initial level of language proficiency, limited access to technology, inequality in students' opportunities, lack of integration of tools for developing linguistic and cultural competencies into the curriculum, motivational problems, financial constraints, and insufficient training of teachers. To address these problems, it is proposed to invest in targeted language development programs, expand access to technology through partnerships, implement scholarships and international initiatives, integrate language and cultural competence tools into the curriculum, focus on the practical application of language skills in a career, strategically plan finances, and improve teacher training through professional development programs.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the obtained results to improve approaches to the development of foreign language professional communication of the future service professionals.

Key words: communication, service sector, adaptability, interactive technologies, proactive approach, tools of linguistic and cultural competence.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується глобалізацією та міжкультурною взаємодією, іншомовна професійна комунікація є фундаментальним компонентом підготовки фахівців сфери обслуговування. Її важливість стає очевидною, якщо врахувати глобальний характер таких галузей, як готельно-ресторанний бізнес, туризм, освіта, медицина тощо. В процесі іншомовної професійної комунікації розвиваються важливі навички, здобуваються знання та вміння, які є визначальними для успішної кар'єри майбутніх фахівців сфери обслуговування.

В першу чергу, іншомовна професійна комунікація веде до розвитку високого рівня мовної компетентності. Фахівці у сфері обслуговування, які можуть ефективно використовувати іноземні мови, мають можливість спілкуватися з широким спектром клієнтів, будучи впевненими в точності та якості передачі інформації.

Крім того, іншомовна професійна комунікація сприяє розвитку міжкультурної чутливості. Фахівці вивчають не лише мовні аспекти, але й різноманітні культурні відмінності, що дозволяє їм краще розуміти та поважати особливості клієнтів та партнерів з різних країн.

Не менш важливим аспектом є адаптивність. В процесі іншомовної комунікації фахівці навчаються швидко адаптуватися до різних стилів спілкування та непередбачених ситуацій. Це стає важливим в активному середовищі обслуговування, де можливість швидко реагувати на зміни є ключовою.

Іншомовна професійна комунікація розвиває міжособистісні навички, такі як емпатія та вміння слухати. У взаємодії з клієнтами чи колегами з інших країн ці якості стають визначальними для

побудови довірливих стосунків та успішного виконання професійних завдань.

Всі вищезазначені навички, знання та вміння необхідні для роботи в сфері обслуговування, яка все більше орієнтується на глобальний ринок і вимагає від фахівців не лише високого рівня професійної компетентності, але й здатності успішно взаємодіяти з різноманітними мовними та культурними групами клієнтів.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновки про неабияку актуальність теми нашого дослідження, оскільки іншомовна професійна комунікація стає визначальним чинником у формуванні комплексу ключових навичок, необхідних для успішного фахового зростання та ефективної взаємодії з різноманітними клієнтами у сфері обслуговування в умовах глобального середовища.

Аналіз останніх досліджень. Іншомовна професійна комунікація, як і її основні компоненти, заходиться в полі зору багатьох дослідників, таких як: Колісниченко Н., Михалюк Н. та Баласанян О., Нагорнюк Л. Є., Шестель О., Старинець О. та Заїка О., Яшник М. та інші. Хоча праці дослідників розкривають різні аспекти іншомовної професійної комунікації, вона ще далека від повного висвітлення у всій своїй комплексності. Зокрема, досить поверхневим залишається дослідження іншомовної професійної комунікації як необхідної складової процесу підготовки фахівців сфери обслуговування.

Мета статті – розробити шляхи вирішення проблем, які ускладнюють розвиток іншомовної професійної комунікації як необхідної складової підготовки сучасних фахівців сфери обслуговування.

Виклад основного матеріалу. При визначенні терміну «іншомовна професійна комунікація» важ-

ливо звернутися до ключових компонентів цього поняття. Основою є розуміння комунікації як взаємодії між особами з метою передачі інформації (Нагорнюк, 2009: 19). З психологічного погляду, комунікація визначається як взаємодія двох чи більше осіб, що здійснюється через обмін інформацією, яка може мати якісь пізнавальні, так і афективно-оціночні аспекти (Колісниченко, 2018: 10–11).

Наступним компонентом цієї концепції є іноземні мови, що підкреслює лінгвістичний аспект комунікації. У контексті професійної іншомовної комунікації володіння мовою стає фундаментальним елементом, що дозволяє людям формулювати ідеї, передавати інформацію та ефективно взаємодіяти в межах певної професійної сфери. Останнім ключовим компонентом поняття «*іншомовна професійна комунікація*» є професійна специфіка, яка визначає контекст та особливості обміну інформацією. У сфері обслуговування іншомовна професійна комунікація включає не лише лінгвістичні елементи, але й глибоке розуміння професійних термінів і понять (Михалюк, Баласанян, 2022: 384–385). Фахівці сфери обслуговування повинні орієнтуватися в тонкощах своєї галузі, використовуючи спеціалізовану лексику та розуміючи нюанси галузевої термінології. Така глибина розуміння гарантує, що спілкування буде не лише лінгвістично точним, але й контекстуально доречним у професійному середовищі.

Отже, «*іншомовну професійну комунікацію*» можна визначити як складну та багатогранну форму взаємодії, що включає в себе володіння мовою, обмін думками, емоціями та поглядами, а також глибоке розуміння професійних термінів та понять у певній галузі. Вона є невід’ємною частиною підготовки фахівців у сфері обслуговування, оскільки сприяє:

- підвищенню здатності орієнтуватися в різноманітних культурних контекстах;
- встановленню значущих зв’язків з міжнародними клієнтами та зацікавленими сторонами;
- досягненню успіху в глобалізованому професійному середовищі;
- ефективній співпраці та командній роботі в мультикультурному середовищі;
- вдосконаленню навичок вирішення проблем;
- розширенню кар’єрних можливостей шляхом забезпечення конкурентної переваги на ринку праці;
- наданню високоякісних та культурно чутливих послуг;
- подоланню мовних та культурних бар’єрів;
- підвищенню рівня володіння мовою не лише з точки зору граматики, але й спеціалізова-

ної термінології та понять, що стосуються професійної сфери.

Сфера обслуговування є однією з трьох основних галузей економіки України, що включає різноманітні види комерційних послуг. Сюди входять фінансові, готельно-ресторанні, транспортні, роздрібні, страхові, медичні, освітні, розважальні, маркетингові та інші напрямки. Сфера обслуговування спрямована на задоволення потреб і бажань клієнтів, а також на вирішення їхніх проблем (Вареник, Німко, 2016: 45–46).

На сьогоднішній день сфера обслуговування переживає не найкращі часи. З початком повномасштабного вторгнення підвищилися ціни на пальне, порушилися логістичні ланцюги та постачання. Скорочення кількості населення призвело до падіння попиту в різних секторах послуг, що особливо позначилося на готельному бізнесі, індустрії краси, позашкільних закладах, освітніх установах тощо. Крім того, помітно скоротилась кількість пропозицій від висококваліфікованих фахівців, особливо в таких галузях, як ІТ, фінанси, дизайн та консалтинг (Ливч, 2022). Багатьом підприємствам довелося змінити звичні бізнес-процеси, однак попри це вони намагаються адаптуватися до нових умов та продовжувати свою діяльність.

Згідно з опитуванням Національного банку України, проведеним у квітні 2023 року, компанії сфери обслуговування з оптимізмом дивляться у майбутнє та позитивно оцінюють свої економічні перспективи (Індекс очікувань, 2023). Порівняно з 2022 роком, у 2023 році ринок праці значно поживився. У сфері обслуговування існував дефіцит кадрів, який зберігається і на початку 2024 року (Робота для профі, 2023). З майже 4000 вакансій на Work.ua в сегменті «сфера обслуговування», приблизно 60% припадає на готельно-ресторанний бізнес та туризм. Роботодавці активно розширюють персонал для обслуговування клієнтів, таких як бармени, кухарі, кондитери, пекарі та інші (Сфера обслуговування, 2023). Наразі відчувається дефіцит кваліфікованих кадрів і в інших галузях. Наприклад, в сфері ремонту автомобілів та технічного транспорту відсутні токарі, слюсарі, автомеханіки. Через ракетні атаки енергетичний сектор України потребує фахівців із монтажу та обслуговування вітрових електростанцій, сонячних батарей та іншого.

Підприємці відзначають, що можна знайти фахівця з мінімальним досвідом роботи, однак часто цього виявляється недостатньо. На сьогоднішній день працівники, особливо в сфері обслуговування, повинні володіти високим рівнем

загального розвитку, вмінні працювати з сучасним обладнанням, володіти цифровою грамотністю та іноземними мовами (Чи є перспективи, 2023).

Володіння іноземними мовами стає однією з найважливіших навичок, оскільки багато підприємств у сфері обслуговування вступають у міжнародні відносини та співпрацюють з іноземними клієнтами. Разом з тим, його рівень в Україні є досить низьким, про що свідчить опитування Київського міжнародного інституту соціології. Згідно з результатами цього опитування, більшість громадян України, а саме 68%, мають певні знання хоча б у одній іноземній мові. Однак ці знання часто не є глибокими. При цьому майже третина дорослих громадян України або 31,8%, взагалі не володіють іноземними мовами на будь-якому рівні (рис. 1).

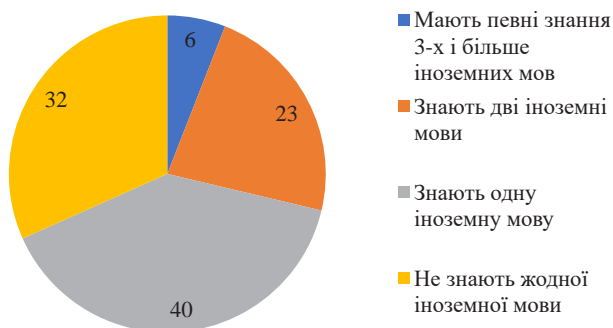

Рис. 1. Частка дорослого населення України, що володіє іноземними мовами, % (Яшник, 2023)

Примітка: систематизовано автором

Основними стимулами вивчення іноземних мов українці називають більші можливості для подорожей, цікавість до самого процесу оволодіння мовами, різноманітніше дозвілля, можливість переїзду в іншу країну. Однак слід зазначити, що значна частина опитаних мотивується можливістю працювати в міжнародних компаніях, отримати заохочення на роботі, підвищити кваліфікаційний рівень, взаємодіяти з іноземцями (рис. 2).

Рис. 2. Основні стимули для вивчення іноземних мов, % (Яшник, 2023)

Примітка: систематизовано автором

При цьому більшість українців повідомляють, що найбільш інтенсивне вивчення іноземної мови відбувається саме в навчальних закладах – закладах загальної середньої та вищої освіти.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що підготовка фахівців сфери обслуговування, як і інших галузей економіки, має відбуватися з урахуванням сучасних вимог до персоналу. Зокрема, рівень володіння іноземними мовами в Україні є досить низьким, що ставить під сумнів ефективність взаємодії вітчизняного бізнесу з міжнародними партнерами. Для подолання цього виклику вивчення іноземних мов повинно бути спрямоване не лише на засвоєння мовної граматики, але й на розвиток комунікативних навичок та культурного розуміння. В зв’язку з цим особливої актуальності при підготовці фахівців сфери обслуговування набуває розвиток іншомовної професійної комунікації. Існує ряд засобів, що використовуються в закладах освіти для розвитку іншомовного професійного спілкування при підготовці фахівців сфери обслуговування:

- **інтеграція практичних завдань** (рольові сценарії та симуляції обслуговування клієнтів);
- **використання інтерактивних технологій** (симуляції у віртуальній реальності (VR) та мовні онлайн-платформи);
- **індивідуальне навчання** (діагностичне оцінювання та персоналізовані завдання);
- **практики міжкультурної комунікації** (тренінги з культурної компетенції, кейс-стаді та культурний аналіз);
- **закордонні стажування** (Шестель та ін., 2019: 181–183).

Варто зазначити, що заклади освіти України, котрі здійснюють підготовку фахівців сфери обслуговування, активно співпрацюють з міжнародними партнерами для забезпечення студентів необхідними знаннями та практичним досвідом. Ця взаємодія виявляється в програмах обміну, партнерствах з роботодавцями, майстер-класах від професіоналів, спільних проектах та дослідженнях, консультаціях та підтримці при вступі до міжнародних компаній.

Прикладом такої співпраці є міжнародне стажування студентів факультету товарознавства, управління та сфери обслуговування Львівського торговельно-економічного університету у готельно-ресторанних комплексах Республіки Кіпр (Міжнародне стажування, 2023).

Студенти факультету туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника мають змогу успішно проходити стажування в Туреччині, Болгарії, Греції, Словаччині та Німеччині.

Факультет туризму Ужгородського національного університету встановив партнерські зв'язки з міжнародними компаніями, такими як «Travel Study Work», «Join UP», «TEZ Tour», «Odeon tours», ASA, «Summer Tour», а також з численними готелями. В 2024 році студентам відкривається можливість пройти практику в Туреччині, Греції, Болгарії, Словаччині, Австрії та на Кіпрі (Підсумки міжнародних стажувань, 2023).

Здобувачі освіти Буковинського державного медичного університету мають можливість проходити стажування та літню практику в кращих клініках Європи. Крім вдосконалення набутих знань та практичних навичок, вони покращують знання іноземної мови (Студенти БДМУ, 2022).

Отже, завдяки інтеграції практичних завдань в освітній процес, використанню інтерактивних технологій, впровадженню індивідуального навчання та практик міжкультурної комунікації, організації закордонних стажувань заклади освіти можуть надати майбутнім фахівцям сфери послуг необхідні мовні та культурні компетенції. Це підвищує їхню здатність ефективно комунікувати з міжнародними клієнтами, сприяє конкурентоспроможності та успішності на міжнародному ринку праці. Однак застосування закладами освіти таких засобів ускладнюється рядом проблем, до яких можна віднести:

- *низький початковий рівень володіння мовою.* Заклади освіти стикаються з проблемами при роботі зі студентами, які мають низький початковий рівень володіння іноземними мовами;
- *обмежений доступ до технологій.* Деякі навчальні заклади мають обмежений доступ до інтерактивних технологій або інструментів віртуальної реальності, що заважає їм впроваджувати сучасні методи в програми вивчення іноземних мов;
- *нерівність у можливостях.* Може існувати нерівність у можливостях для студентів, що впливає з відмінностей у фінансуванні або доступі до міжнародних стажувань;
- *відсутність інтеграції інструментів розвитку мовної та культурної компетентностей в навчальну програму.* Ефективність інструментів розвитку мовної та культурної компетентностей може бути скомпрометована, якщо вони не інтегровані в існуючу навчальну програму;
- *мотиваційні проблеми.* Студентам може бракувати мотивації до вивчення іноземних мов, якщо вони не бачать прямого застосування здобутих навичок у своїй майбутній кар'єрі. Мотиваційні проблеми можуть підірвати ефективність ініціатив з вивчення іноземних мов;
- *фінансові обмеження.* Впровадження певних інструментів і практик, таких як організація

стажувань або використання передових технологій вивчення мов, може створювати фінансові проблеми для навчальних закладів, особливо тих, що мають обмежений бюджет;

- *недостатня підготовка викладачів.* Викладачі можуть зіткнутися з труднощами в адаптації та ефективному використанні нових технологій і методик викладання. Недостатня підготовка може перешкоджати інтеграції цих інструментів у програми вивчення мови.

Вирішення зазначених проблем потребує комплексного підходу, який охоплює різні стратегії.

Для подолання низького початкового рівня володіння мовою заклади освіти повинні інвестувати в цільові програми мовного розвитку, надаючи додаткові ресурси та індивідуальну підтримку студентам зі слабкими мовними навичками.

Щоб подолати обмежений доступ до технологій, заклади освіти можуть налагоджувати партнерства з технологічними компаніями, вивчати можливості отримання грантів або виділяти кошти на придбання та впровадження інтерактивних технологій.

Зменшення нерівності в можливостях вимагає проактивного підходу, що включає стипендіальні програми, міжнародні ініціативи стажування та зусилля, спрямовані на забезпечення рівного доступу до ресурсів для всіх студентів.

Життєво важливою є інтеграція в навчальну програму інструментів мовної та культурної компетентності. Заклади освіти повинні працювати над безперешкодним включенням цих інструментів в існуючі курси, гарантуючи, що студенти зможуть застосовувати набуті навички в реальних ситуаціях.

Вирішення мотиваційних питань передбачає акцентування уваги на практичному застосуванні мовних навичок у майбутній кар'єрі. Реалізація галузевих проєктів, запрошення гостьових спікерів з міжнародного бізнесу та демонстрація історій успіху професіоналів, які отримали користь від знання мови, можуть підвищити мотивацію студентів.

Пом'якшення фінансових обмежень вимагає стратегічного планування. Заклади можуть вивчати моделі розподілу витрат, шукати зовнішнє фінансування або визначати пріоритети розподілу бюджету на ініціативи, які безпосередньо впливають на розвиток мовної та культурної компетентності.

Для вирішення проблеми недостатньої підготовки викладачів слід впроваджувати програми професійного розвитку, зосереджуючи увагу на ознайомленні педагогів з новими технологіями та методиками викладання.

Висновки. Заклади освіти старанно працюють над розвитком іншомовної професійної комуні-

кації майбутніх фахівців сфери обслуговування, застосовуючи безліч ефективних стратегій. Проте їх робота стикається з цілою низкою проблем – від низького початкового рівня володіння мовою та обмеженого доступу до технологій до нерівних можливостей студентів, відсутності інтеграції інструментів для розвитку мовних та культурних компетенцій у навчальні програми, мотиваційних перешкод, фінансових обмежень та недостатньої підготовки викладачів. У відповідь на ці виклики пропонується комплексний підхід, що включає інвестиції в цільові програми розвитку мовних навичок, розширення доступу до техно-

логій через партнерства, реалізацію стипендій та міжнародних ініціатив, інтеграцію інструментів формування мовних і культурних компетенцій у навчальні програми, акцент на практичному застосуванні мовних навичок у професійній кар’єрі, стратегічне планування фінансових асигнувань та підвищення кваліфікації вчителів за допомогою спеціальних програм професійного розвитку.

Практичне значення цього дослідження виходить за межі теоретичної сфери, знаходячи застосування в оптимізації методик розвитку навичок іншомовної професійної комунікації у майбутніх фахівців сфери обслуговування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вареник І. В., Німко С. І. Конкурентоспроможність сфери послуг України. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 45-46. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/9.pdf
2. Індекс очікувань ділової активності вперше за півтора року перевищив рівноважний рівень – результати опитування підприємств у квітні. НБУ. 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/indeks-ochikuvan-dilovoyi-aktivnosti-vpershe-za-pivtora-roku-perevischiv-rivnovajnyi-riven--rezultati-opituvannya-pidpriyemstv-u-kvitni>
3. Колісниченко Н. Поняття «іншомовна комунікація»: її види та основні характеристики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 3 (75). С. 10-11.
4. Ливч. Д. Нове обличчя українського підприємництва. *Економічна Правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
5. Михалюк Н., Баласанян О. Іноземна мова за професійним спрямуванням для майбутніх бакалаврів банківської справи. Матеріали VI Інтернет-конференції «Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та стратегії». Збірник тез доповідей Online book of abstracts. Кропивницький, 2022. С. 384-385. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d846e98e-1e6e-4925-acb2-9e5cc5bb6fa6/content>
6. Міжнародне стажування здобувачів Університету на Кіпрі. ЛТЕУ. 2023. URL: <https://fakultet.site/2023/10/mizhnarodne-stazhuvannya-zdobuvachiv-universytetu-na-kipri/>
7. Нагорнюк Л. Є. Формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх журналістів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ...канд.педаг.н. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, 2009. 19 с.
8. Підсумки міжнародних стажувань на факультеті туризму та МК. УжНУ. 2023. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/pidsumki-mizhnarodnih-stazhuvan-na-fakulteti-turizmu-ta-mk-2023.htm>
9. Робота для профі: де вже сьогодні браку кваліфікованих працівників. *Економічна Правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/30/700605/>
10. Студенти БДМУ стажуються в кращих клініках Європи. Асоціація випускників БДМУ. 2022. URL: <http://vipusnik.bsmu.edu.ua/news/studenti-bdmu-stazhuyutsya-v-krashchikh-kl%D1%96n%D1%96kakh-%D1%94vropi>
11. Сфера обслуговування. *Work.ua*. 2024. URL: <https://www.work.ua/jobs-kyiv-customer-service/?advs=1>
12. Чи є перспективи для розвитку сфери послуг в Україні під час війни. *Kyivstar Business Hub*. 2023. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/chy-ye-perspektyvy-dlya-rozvytku-sfery-poslug-v-ukrayini-pid-chas-vijny>
13. Шестель О., Старинець О., Заїка О. Засоби формування іншомовної комунікативної компетентності фахівців сфери обслуговування. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 26. Т. 2. С. 181-183. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2979/1/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%2029.pdf>
14. Яшник М. Рівень володіння англійською та іншими іноземними мовами в Україні: результати кількісного соціологічного дослідження проведеного у грудні 2022 – січні 2023. *KIIS*. 2023. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1210&page=1&t=10>

REFERENCES

1. Varenyk I. V., Nimko S. I. (2016). Konkurentospromozhnist sfery posluh Ukrainy [Competitiveness of the service sector of Ukraine]. *Ekononika i suspilstvo*, 2, 45-46. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/9.pdf [in Ukrainian].
2. Indeks ochikuvan dilovoi aktivnosti vpershe za pivtora roku perevyschyv rivnovazhnyi riven – rezultaty opytuvannya pidpriyemstv u kvitni. NBU. (2023). [The index of expectations of business activity exceeded the equilibrium level for the first time in a year and a half – the results of the survey of enterprises in April]. NBU. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/indeks-ochikuvan-dilovoyi-aktivnosti-vpershe-za-pivtora-roku-perevischiv-rivnovajnyi-riven--rezultati-opituvannya-pidpriyemstv-u-kvitni> [in Ukrainian].
3. Kolisnichenko N. (2018). Poniattia «inshomovna komunikatsiia»: yii vydy ta osnovni kharakterystyky [The concept of «non-language communication»: its types and main characteristics]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, 3 (75), 10-11 [in Ukrainian].

4. Lyvch D. (2022). Nove oblychchia ukrainskoho pidpriemnytstva [The new face of Ukrainian entrepreneurship]. *Ekonomichna Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> [in Ukrainian].
5. Mykhaliuk N., Balasanian O. (2022). Inozemna mova za profesiinym spriamuvanniam dlia maibutnikh bakalavriv bankivskoi spravy [Foreign language for professional direction for future bachelors of banking]. *Materialy VI Internet-konferentsii «Inozemna mova u profesiinii pidhotovtsi spetsialistiv: problemy ta stratehii»*. *Zbirnyk tez dopovidei Online book of abstracts. Kropyvnytskyi*, 384-385. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d846e98e-1e6e-4925-acb2-9e5cc5bb6fa6/content> [in Ukrainian].
6. Mizhnarodne stazhuvannia zdobuvachiv Universytetu na Kipri. (2023). [International internship of University graduates in Cyprus]. LTEU. URL: <https://fakultet.site/2023/10/mizhnarodne-stazhuvannia-zdobuvachiv-universytetu-na-kipri/> [in Ukrainian].
7. Nahorniuk L. Ye. (2009). Formuvannia inshomovnoi profesiinoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh zhurnalistiv u protsesi fakhovoi pidhotovky: avtoref. dys. ...kand.pedah.n. [Formation of foreign language professional communicative competence of future journalists in the process of professional training: autoref. thesis ... Candidate of Pedagogy]. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni V. Hnatiuka, 19 [in Ukrainian].
8. Pidsumky mizhnarodnykh stazhuvan na fakulteti turizmu ta MK. (2023). [Results of international internships at the Faculty of Tourism and MK]. UzhNU. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/pIdsumki-mIzhnarodnih-stazhuvan-na-fakulteti-turizmu-ta-mk-2023.htm> [in Ukrainian].
9. Robota dlia profi: de vzhe sohodni braku kvalifikovanykh pratsivnykiv. (2023). [Work for professionals: where there is already a shortage of qualified workers today]. *Ekonomichna Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/30/700605/> [in Ukrainian].
10. Studenty BDMU stazhuiu v krashchikh klinikakh Yevropy. (2022). [BSMU students do internships in the best clinics in Europe]. *Asotsiatsiia vypusknikiv BDMU*. URL: <http://vipusknik.bsmu.edu.ua/news/studenti-bdmu-stazhuyutsya-v-krashchikh-kl%D1%96n%D1%96kakh-%D1%94vropi> [in Ukrainian].
11. Sfera obsluhovuvannia. (2024). [Scope of service]. *Work.ua*. URL: <https://www.work.ua/jobs-kyiv-customer-service/?advs=1> [in Ukrainian].
12. Chy ye perspektyvy dlia rozvytku sfery posluh v Ukraini pid chas viiny. (2023). [Are there prospects for the development of the service sector in Ukraine during the war]. *Kyivstar Business Hub*. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/chy-ye-perspektyvy-dlya-rozvytku-sfery-poslug-v-ukrayini-pid-chas-vijny> [in Ukrainian].
13. Shestel O., Starynets O., Zaika O. (2019). Zasoby formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia. [Means of formation of foreign language communicative competence of service specialists]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 26, 2, 181-183. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2979/1/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%2029.pdf> [in Ukrainian].
14. Iashnyk M. (2023). Riven volodinnia anhliiskoiu ta inshymy inozemnymy movamy v Ukraini: rezultaty kilkisnogo sotsiolohichnogo doslidzhennia provedenoho u hrudni 2022 - sichni 2023 [Level of proficiency in English and other foreign languages in Ukraine: results of quantitative sociological research conducted in December 2022-January 2023]. *KIIS*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1210&page=1&t=10> [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Юрій БОЙКО, Діана ВОДЯНИЦЬКА СЕКРЕТИ СТАРОЇ ГІМНАЗІЇ (ПРАВОВИЗНАВЧІ АСПЕКТИ «МІКРОІСТОРІЇ»).....	4
Петро ГАВРИЛИШИН ЖИТТЯ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА В СРСР (1939–1941).....	23
Карина ГРОМ ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИН НА ПОЧАТКУ 2000-Х РОКІВ.....	29
Віктор ДОЦЕНКО, Микола ВИГОВСЬКИЙ ТРАНСФОРМАЦІЯ СВЯТКОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ ГРЕКІВ УКРАЇНИ ПІД ТИСКОМ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ У ПЕРІОД 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	38
Владислав СГОРОВ ОСНОВНІ ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗМІСТУ ПІДПИСКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ПРО НЕНАЛЕЖНІСТЬ ДО ТАЄМНИХ ГУРТКІВ ТА ТОВАРИСТВ У ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	43
Богдан ЯНИШИН ГЕОГРАФІЯ НА СЛУЖБИ НАЦІЇ: НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАТОРСЬКА ПРАЦЯ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	48

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олена АФОНІНА ВПЛИВ РОМСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ТВОРЧІСТЬ УГОРСЬКОГО ХУДОЖНИКА ЯНОША ВАЛЕНТИНІ.....	56
Ігуна BALTAZIUK NEW IMPULSES FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE PROFESSIONS IN THE POST-PANDEMIC WORLD.....	61
Богдана БОНДАР АРТЕМ ШОШИН: МИСТЕЦЬКИЙ АНАЛІЗ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ АРТИСТА ТА БАЛЕТМЕЙСТЕРА.....	71
Валентина ВАСКЯЛІТЕ МОДЕРНІ СИНТЭЗИ В ДИЗАЙНІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	77
Оксана ГИСА УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ ДО ЯГЕЛЛОНСТВА У ВІДОБРАЖЕННІ КУЛЬТУРНО-ЦЕНТРАЛІЗУЮЧИХ ТЕНДЕНЦІЙ БУТТЯ ЄВРОПИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ.....	83
Володимир ГРЕК ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ МИСТЕЦТВА БАЛЕТМЕЙСТЕРА ТА ІМПРОВІЗАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ХОРЕОГРАФА.....	87
Юлія ГРИЦУН, Дзвіна ГУСАР, Олена СПОЛЬСЬКА ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОРІВНЯННЯ СТИЛІВ ФОРТЕПАННОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ В РІЗНИХ МУЗИЧНИХ ЖАНРАХ.....	92
Наталя ДЕМЧЕНКО ВЗАЄМОДІЯ НАРОДНОГО І ХАРАКТЕРНОГО ТАНЦЮ ТА КЛАСИЧНОГО БАЛЕТУ У ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ (ДО СТВОРЕННЯ НАПРЯМУ «DEMI CARACTERE»).....	97
Жанна ДЕНИСЮК ЄДНІСТЬ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ У ТВОРЧОСТІ ОТТО МЮЛЛЕРА.....	106
Ольга ДЕНИСЮК МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО МИТЦЯ В'ЯЧЕСЛАВА ВАСЬКІВСЬКОГО.....	113

Ілона ДОРОГАНЬ ОСОБИСТІТЬ І ТВОРЧИСТЬ МАРІЇ БАШКИРЦЕВОЇ ЯК ПРЕДМЕТ КРИТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ.....	122
Наталія ЄНЧЕВА СИСТЕМА ІМАГІНАЦІЇ БРЕНДУ В МОДІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	129
Ольвіта ЖЕЖЕРЯ АРХІТЕКТУРНА БІОНІКА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ОБ'ЄКТІВ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	135

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Богдана АВРАМЕНКО МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	142
Людмила АРХИПЕНКО ЗАПОЗИЧЕННЯ В ПАРАДИГМІ СИНОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФІНАНСОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ.....	147
Тетяна БАНДУРА ОПОВІДНА СТРАТЕГІЯ ТРИЛЕРА В РОМАНІ ДОННИ ТАРТТ «МАЛЕНЬКИЙ ДРУГ».....	153
Олег БАРГЕЛЬ СИНТАКСИЧНА КОГЕЗІЯ І ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ ЄС.....	159
Тетяна БИКОВА НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ТА БІЗНЕС-ДИСКУРСІ: СТИЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД.....	166
Олена БУЗДУГАН БІЛІНГВІЗМ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	172
Тетяна БУХІНСЬКА, Леся ГЛАДКОСКОК, Жанна ЧЕРСЬКА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ НАМІРІВ НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ.....	177
Маргарита ГЕЛЕТКА, Вікторія РИЖКОВА, Євген ЛЕВІН ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ У ГАЛУЗІ АВІАБУДУВАННЯ І КОСМОНАВТИКИ).....	183
Yuliia HLAVATSKA TRANSLATION TRANSFORMATIONS (THE CASE STUDY OF THE LITERARY BIOGRAPHY “STEVE JOBS: A BIOGRAPHY” CHAPTERS (SUBCHAPTERS) TRANSLATION). PART 1.....	192
Андрій ГОМОН, Любов ТЕРЕЩЕНКО, Світлана ЧЕБОТАРЬОВА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	198
Андрій ГУРДУЗ РОМАН СВІТЛАНИ ТАРАТОРИНОЇ «ЛАЗАРУС» НА ФЕНТЕЗІЙНОМУ ТЛІ 2000–2020 РР.....	204
Оксана ДАНИЛОВИЧ ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТОТИ ВЖИВАННЯ НА СЕМАНТИЧНОМУ РІВНІ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ, НАУКОВОМУ ТА ХУДОЖНЬОМУ СТИЛЯХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	211
Олена ІГІНА, Олена КАЛІНЮК, Неля СТЕПАНЮК ГЛОСАРІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕГАТЕКСТОВОЇ СТРУКТУРИ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТВОРУ С. ХОКІНГА «КОРОТКА ІСТОРІЯ ЧАСУ».....	218

ПЕДАГОГІКА

Олена БАРТОШ, Зоряна МИГАЛИНА ОСНОВНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ НАВИЧКИ У ПІДГОТОВЦІ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В КАНАДІ.....	226
Ірина БЕРЕЗНЕВА ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ВНЗ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	233

Олена БЄЛОВА МОНОЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЛОГОПАТОЛОГІЄЮ. ДЕРИВАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	239
Galyna BOYKO STUDY ALPHABET OF UKRAINIAN LANGUAGE IN FOREIGN AUDIENCE FOR EDUCATIONAL COURSE “MY FRIENDS”.....	245
Юлія БОНДАР ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З ОБДАРОВАНИМИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ.....	251
Inna BORKOVSKA, Inna ANTONENKO, Oleksiy TSEPKALO DEVELOPMENT OF STUDENTS’ TIME MANAGEMENT SKILLS DURING DISTANCE EDUCATION.....	257
Тетяна БРИК, Ірина ГРИГОРОВА, Інна РЕБРІЙ ПЕДАГОГІЧНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У КУРСАНТІВ...263	
Юлія БУГАЄВСЬКА КОРПОРАТИВНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧАСТИНА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ.....	270
Ліана БУРЧАК ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	275
Наталія ВАРЄШКІНА, Степан КОВБАСЮК ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ В ОПАНУВАННІ ЮРИДИЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	281
Юлія ВОЛИНЕЦЬ, Надія СТАДНІК, Тетяна ПАНЧЕНКО ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З КОНСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	289
Олена ВОЛКОВА, Інна АХМАД, Вікторія ЧМЕЛЬ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ТЕХНІЧНОМУ ЗВО.....	295
Андрій ВОРНАЧЕВ ЦИФРОВІЗАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	301
Yuliia HAVRYLENKO, Oksana KAPRAN METHODS OF LEARNING THE CONDUCTING GESTURE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE SPECIALIST IN MUSICAL ART.....	307
Юлія ГАЙДЕНКО, Оксана СЕРГЕЄВА СТРУКТУРА ДІЛОВОЇ ГРИ ДЛЯ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ	313
Олена ГАЛИЦЬКА, Анна ГУРКО ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ КЛАСАХ МІСТА БЮНДЕ... 320	
Ольга ГУРЕНКОВА, Інна СКЛЯРЕНКО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕДИЧНА ДОПОМОГА».....	326
Олександр ДЕРЕВЯНЧУК ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ З ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ РОЗПІЗНАВАННЯ ЗОБРАЖЕНЬ МАСКИ НА ОБЛИЧЧІ ЛЮДИНИ.....	333
Світлана ЄЛДІНОВА ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРАЛЬНО-ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	343
Анна ЖУКОВА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	349
Маріанна ЖУМБЕЙ, Лілія КОПЧАК ІНШОМОВНА ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ.....	354

CONTENTS

HISTORY

Yurii BOIKO, Diana VODIANYTSKA SECRETS OF THE OLD GYMNASIUM (LEGAL ASPECTS OF “MICROHISTORY”).....	4
Petro GAVRYLYSHYN LIFE OF BOHDAN HAWRYLYSHYN IN THE USSR (1939–1941).....	23
Karyna HROM THE MAIN TRENDS IN UKRAINIAN-BRITISH RELATIONS IN THE EARLY 2000S.....	29
Viktor DOTSENKO, Mykola VYHOVSKY TRANSFORMATION OF THE HOLIDAY RITUALS OF THE GREEKS OF UKRAINE UNDER THE PRESSURE OF THE SOVIET TOTALITARIAN SYSTEM IN THE PERIOD OF THE 20–30S OF THE XX CENTURY.....	38
Vladyslav EGOROV THE MAIN LEGAL GROUNDS FOR THE SUBSCRIPTION OF HIGHER SCHOOL TEACHERS ON NON-BELONGING TO THE SECRET CIRCLES AND SOCIETES INTRODUCTION CONTENT OF THE UKRAINIAN LANDS AS A PART OF THE RUSSIAN EMPIRE STAY PERIOD IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY.....	43
Bohdan YANYSHYN GEOGRAPHY AT THE SERVICE OF THE NATION: THE SCIENTIFIC AND PROMOTIONAL WORK OF STEPAN RUDNYTSKY DURING THE FIRST WORLD WAR.....	48

ART STUDIES

Olena AFONINA IMPACT OF ROMA MUSICAL CULTURE ON WORKS OF THE HUNGARIAN ARTIST JÁNOS VALENTINI.....	56
Iryna BALTAZIUK NEW IMPULSES FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE PROFESSIONS IN THE POST-PANDEMIC WORLD.....	61
Bohdana BONDAR ARTEM SHOSHIN: AN ARTISTIC ANALYSIS OF THE ARTIST’S AND BALLET MASTER’S CREATIVE PATH.....	71
Valentina VASKYALITA MODERN SYNTHESSES IN THE DESIGN OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.....	77
Oksana HYSA UKRAINIAN PARALLELS TO JAGIELLONIANISM IN THE REFLECTION OF THE CULTURAL CENTRALIZING TENDENCIES OF EUROPE IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES.....	83
Volodymyr GREK INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS OF THE ART OF BALLET MASTER AND IMPROVISATION IN THE PROCESS OF TRAINING THE FUTURE CHOREOGRAPHER.....	87
Yuliia HRYTSUN, Dzvina HUSAR, Olena SPOLSKA RESEARCH AND COMPARISON OF PIANO IMPROVISATION STYLES IN DIFFERENT MUSICAL GENRES.....	92
Natalya DEMCHENKO THE INTERACTION OF FOLKLORE DANCE, CLASSICAL BALLET AND CHARACTER DANCE IN THE HISTORICAL PERSPECTIVE (BEFORE FORMATION OF THE “DEMI DE CHARACTER” TREND).....	97
Zhanna DENYSIYUK UNITY OF MAN AND NATURE IN THE WORKS OF OTTO MULLER.....	106
Olha DENYSIUK LESSER-KNOWN PAGES OF THE LIFE AND WORK OF THE POLISH-UKRAINIAN ARTIST VIACHESLAV VASKIVSKYI.....	113
Ilona DOROHAN THE PERSONALITY AND CREATIVITY OF MARIA BASHKYRTSEVA AS A SUBJECT OF CRITICAL REFLECTION.....	122

Natalia YENCHEVA
BRAND IMAGINATION SYSTEM IN THE FASHION OF UKRAINE
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.....129

Olvita ZHEZHERYA
THE BIONIC ARCHITECTURE IN UKRAINE: ANALYSIS OF FACILITIES OF THE XXI CENTURY.....135

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Bohdana AVRAMENKO
METHODS OF FORMING THE PHONETIC COMPETENCE OF LANGUAGE STUDENTS.....142

Lyudmila ARKHIPENKO
BORROWING IN THE PARADIGM OF SYNONYMOUS RELATIONS
OF THE UKRAINIAN FINANCIAL TERMINOLOGY SYSTEM.....147

Tetiana BANDURA
THE NARRATIVE STRATEGY OF THE THRILLER IN DONNA TARTT'S NOVEL
"THE LITTLE FRIEND".....153

Oleh BARHEL
SYNTACTIC COHESION AND ITS VERBALIZATION IN THE ENGLISH TEXTS
OF THE EU CONSTITUENT DOCUMENTS.....159

Tetyana BYKOVA
NARRATIVE STRATEGIES IN POLITICAL AND BUSINESS DISCOURSE:
A STYLISTIC APPROACH.....166

Olena BUZDUGAN
BILINGUALISM IN THE ASPECT OF LANGUAGE
AND CULTURAL INTERACTION.....172

Tetiana BUKHINSKA, Lesia HLADKOSKOK, Zhanna CHERSKA
PECULIARITIES OF REALIZATION OF COMMUNICATIVE INTENTIONS
ON THE BASIS OF INTERNET RESOURCES.....177

Marharyta HELETKA, Victoriia RYZHKOVA, Yevhen LEVIN
TRANSLATION OF ENGLISH PASSIVE VOICE CONSTRUCTIONS INTO
THE UKRAINIAN LANGUAGE (CASE STUDY: TEXTS IN THE FIELD
OF AIRCRAFT DESIGN AND SPACE TECHNOLOGY).....183

Yuliia HLAVATSKA
TRANSLATION TRANSFORMATIONS (THE CASE STUDY
OF THE LITERARY BIOGRAPHY "STEVE JOBS: A BIOGRAPHY"
CHAPTERS (SUBCHAPTERS) TRANSLATION). PART 1.....192

Andrii HOMON, Liubov TERESHCHENKO, Svitlana CHEBOTAROVA
INNOVATIVE APPROACHES TO THE METHODOLOGY OF TEACHING
THE UKRAINIAN LANGUAGE.....198

Andrii GURDUZ
SVITLANA TARATORINA'S NOVEL "LAZARUS" ON A FANTASY BACKGROUND OF 2000–2020S.....204

Oksana DANYLOVYCH
A COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF USAGE FREQUENCY
ON THE SEMANTIC LEVEL IN THE PUBLICISTIC, SCIENTIFIC
AND BELLE-LETTRES STYLES OF THE MODERN ENGLISH LANGUAGE.....211

Olena IGINA, Olena KALINYUK, Nelia STEPANYUK
GLOSSARY AS AN ELEMENT OF THE MEGATEXT STRUCTURE
OF S. HAWKING'S POPULAR SCIENCE WORK "A BRIEF HISTORY OF TIME".....218

PEDAGOGY

Olena BARTOSH, Zoryana MYHALYNA
KEY SCIENTIFIC AND RESEARCH SKILLS IN THE TRAINING OF PHD STUDENTS IN CANADA.....226

Irina BEREZNEVA IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE FOREIGN LANGUAGE LEARNING TECHNOLOGIES FOR MILITARY UNIVERSITY CADETS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION.....	233
Olena BIELOVA MONOLOGICAL SPEECH IN CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE WITH LOGOPATHOLOGY. DERIVATION AND PERSPECTIVES.....	239
Galyna BOYKO STUDY ALPHABET OF UKRAINIAN LANGUAGE IN FOREIGN AUDIENCE FOR EDUCATIONAL COURSE “MY FRIEND”.....	245
Yuliya BONDAR FEATURES OF THE TEACHER’S WORK WITH GIFTED YOUNGER SCHOOL STUDENTS.....	251
Inna BORKOVSKA, Inna ANTONENKO, Oleksiy TSEPKALO DEVELOPMENT OF STUDENTS’ TIME MANAGEMENT SKILLS DURING DISTANCE EDUCATION.....	257
Tatyana BRYK, Iryna GRYGOROVA, Inna REBRIJ PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING PATRIOTISM IN CADETS.....	263
Yuliia BUHAIEVSKA CORPORATE VALUES AS PART OF THE CULTURAL COMPONENT OF THE HUMANIZATION OF EDUCATION.....	270
Liana BURCHAK PRINCIPLES OF FORMING INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	275
Natalia VARIESHKINA, Stepan KOVBASIUK OVERCOMING DIFFICULTIES IN MASTERING LEGAL ENGLISH.....	281
Yuliya VOLYNETS, Nadiia STADNIK, Tetyana PANCHENKO FEATURES OF PEDAGOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN OF EARLY AGE IN CONSTRUCTIVE ACTIVITIES.....	289
Olena VOLKOVA, Inna AKHMAD, Viktoriia CHMEL PERSONALITY-ORIENTED ONLINE LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES AT A TECHNICAL UNIVERSITY.....	295
Andrii VORNACHEV DIGITALIZATION IN THE PROCESS OF STUDYING THE ENGLISH LANGUAGE.....	301
Yuliia HAVRYLENKO, Oksana KAPRAN METHODS OF LEARNING THE CONDUCTING GESTURE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE SPECIALIST IN MUSICAL ART.....	307
Yuliia HAIDENKO, Oksana SERHEIEVA STRUCTURE OF BUSINESS SIMULATION GAME FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES.....	313
Olena HALYTSKA, Anna HURKO EXPERIENCE OF GERMAN LANGUAGE TEACHING IN INTERNATIONAL CLASSES BUENDE.....	320
Olha HURENKOVA, Inna SKLIARENKO FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF FUTURE SEAFARERS IN THE PROCESS OF STUDYING THE DISCIPLINE “IFE SAFETY AND MEDICAL CARE”.....	326
Oleksandr DEREVYANCHUK FORMATION OF KEY SKILLS OF FUTURE MASTERS OF PROFESSIONAL EDUCATION BY BUILDING A SYSTEM FOR RECOGNITION OF MASK IMAGES ON A HUMAN FACE.....	333
Svitlana YELDINOVA FEATURES OF THEATRICALY-PLAYING ACTIVITY IN ESTABLISHMENTS OF PRESCHOOL EDUCATION.....	343
Anna ZHUKOVA PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF LEADERSHIP COMPETENCIES IN HIGHER EDUCATION STUDENTS.....	349
Marianna ZHUMBEI, Liliia KOPCHAK FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMMUNICATION AS AN INTEGRAL PART OF TRAINING OF SERVICE PROFESSIONALS.....	354

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 71. ТОМ 1
ISSUE 71. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душиний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 05.02.2024 р. Підписано до друку 29.02.2024 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 42,78. Зам. № 0224/130. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.